

РОЗВИТОК БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ
В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ НОВОЇ
АРХІТЕКТУРИ ФІНАНСОВОГО РИНКУ

За редакцією професора В.В. Коваленко

УДК 336.76:336.71
ББК 65.262.1

Авторський колектив: Керівник та науковий редактор – Коваленко В.В., д-р екон. наук, проф.

Д.е.н., професор Алексєєнко Л.М. (підрозділ 2.5); д.е.н., професор Коваленко В.В. (вступ, підрозділи 1.1, 3.5, 3.6, 6.3, 6.5, 7.2); д.е.н., професор Кузнецова Л.В. (підрозділи 5.1, 5.4); д.е.н., професор Рябініна (підрозділ 4.1); к.е.н., доцент Арутюнян Р.Р. (підрозділ 1.4); к.е.н., доцент Єріс (підрозділ 1.2); к.е.н., доцент Завадська Д.В. (підрозділ 5.5); к.е.н., доцент Зарудська О.П. (підрозділ 6.4); к.е.н., доцент Жердецька Л.В. (підрозділи 3.4; 5.1); к.е.н., доцент Коренева О.Г. (підрозділ 6.2); Онищенко Ю.І. (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3); к.е.н., доцент Черкашина К.Ф. (підрозділ 2.2, 3.5, 6.5); провідний спеціаліст-економіст, відділу фінансів підприємств Головного управління статистики в Сумській області Вербицька Я.Є. (підрозділи 3.5, 6.5); викладач Гаркуша Ю.О. (підрозділ 1.3, 2.1); викладач Деркач Ю. Б. (підрозділ 6.6); викладач Литвинюк О.В. (підрозділи 4.3, 4.4); економіст департаменту інспектування НБУ Поправка О.Г. (підрозділ 3.1); викладач Радова Н.В. (підрозділ 2.3); викладач Сергєєва О.С. (підрозділ 4.2, 4.5); викладач Шепель Є.В. (підрозділ 5.2); викладач Шиян Д.В. (підрозділи 7.1, 7.2, 7.3, 7.4); аспірант Зверяков О.М. (підрозділ 1.1, 3.6); аспірант Лукарська О.М. (підрозділ 5.3); аспірант Кузнецов А.В. (підрозділ 5.6); аспірант Кузнichenko Я.М. (підрозділ 6.2); аспірант Соколовський Є.А. (підрозділ 2.4).

Рецензенти: Шевцова О.Й., д.е.н., професор, завідувач кафедру банківської справи Дніпропетровського національного університету ім. Олесь Гончара;

Вовчак О.Д., д.е.н., професор, завідувач кафедру банківської справи Університету банківської справи Національного банку України;

Міщенко В.Я., д.е.н., професор, завідувач кафедру фінансів Національного технічного університету «Харківський політехнічний університет»

Розвиток банківської системи в умовах формування нової архітектури фінансового ринку / За ред. В.В. Коваленко. – Одеса: Видавництво «Атлант», 2012. – 765 с.

ISBN 978-966-2361-60-5

Монографія підготовлена за результатами проведеного комплексного дослідження результатів розвитку банківської системи в умовах формування нової архітектури фінансового ринку. У книзі обґрунтовано теоретико-методологічні засади формування архітектури фінансового ринку. Доведено домінуючу роль банків у розвитку ринку фінансових послуг. Проаналізовано тенденції розвитку вітчизняної банківської системи. Обґрунтовано теоретичні основи управління фінансовими ресурсами банківських установ. Визначено специфічні риси ціноутворення в банківській діяльності та вплив інфляції на зазначений процес. Систематизовано специфічні риси системи регулювання банківської діяльності в умовах зміни архітектури фінансового ринку. Обґрунтовано основні підходи до механізму фінансового моніторингу як інструменту забезпечення стабільності банківської системи.

Монографія є продовженням попереднього дослідження кафедри банківської справи Одеського національного економічного університету – «Вплив глобалізації на розвиток банківської системи України».

Розраховано на працівників банківських та фінансових установ, науковців, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів та всіх, кого цікавлять проблеми розвитку банківської системи в умовах формування нової архітектури фінансового ринку.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Одеського національного економічного університету (протокол №2 від 23.10.2012).

ISBN 978-966-2361-60-5

© Коваленко В.В. (керівник та науковий редактор), 2012

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади формування архітектури фінансового ринку	9
1.1. Фінансові кризи як передумова зміни архітектури фінансового ринку.....	9
1.2. Передумови формування нової архітектури фінансового ринку.....	38
1.3. Реформування системи регулювання та нагляду за фінансовими посередниками.....	57
1.4. Макроенормативні аспекти розвитку економіки України та їх вплив на функціонування фінансового ринку.....	76
Розділ 2. Роль банків на ринку фінансових послуг	95
2.1. Характеристика функціональних ознак банківської діяльності на фінансовому ринку.....	95
2.2. Основні проблеми і перспективи діяльності банків України на ринку цінних паперів.....	113
2.3. Фінансовий моніторинг злиття та поглинань банків та їх вплив на формування архітектури фінансового ринку.....	130
2.4. Розвиток іпотечного кредитування у забезпеченні стабільності фінансового ринку.....	125
2.5. Посилення вимог до моніторингу похідних фінансових інструментів у банківському секторі.....	172
Розділ 3. Основні тенденції розвитку вітчизняної банківської системи	187
3.1. Методологічні засади визначення структурних компонентів розвитку банківської системи.....	187
3.2. Етапи формування структурних компонентів банківської системи України.....	209
3.3. Основні тенденції формування структури банківської системи України.....	225
3.4. Формування конкурентного середовища у банківській галузі економіки України.....	248
3.5. Вплив іноземного капіталу на розвиток банківської системи.....	277
3.6. Методичні підходи до вибору стратегії та оцінювання фінансової стійкості банківської системи.....	291
Розділ 4. Управління фінансовими ресурсами банківських установ	306
4.1. Характеристика базових теоретичних основ розвитку банківської системи.....	306
4.2. Економічна сутність грошових потоків та фінансових ресурсів їх роль у функціонуванні банків.....	326

4.3.Формування стратегій та підходів до управління активами та пасивами банківських установ.....	344
4.3. Організаційне та інформаційне забезпечення управління активами та пасивами банківських установ.....	353
4.3. Вплив НБУ на формування ресурсної бази банківських установ ...	362
Розділ 5. Розвиток маркетингу банківській діяльності	381
5.1. Особливості формування цінової маркетингової політики банківських установ.....	381
5.2. Вплив інфляції на ціноутворення в банківській діяльності.....	423
5.3. Особливості цінової політики банківських установ у сучасних умовах розвитку банківської системи України.....	440
5.4. Вплив конкурентоспроможності банківських установ на складові комплексу маркетингу.....	456
5.5. Визначення привабливості українських банків для клієнтів із застосуванням методу багатомірного аналізу.....	476
5.6. Мотивація персоналу банку як інструмент підвищення ефективності маркетингової діяльності.....	488
Розділ 6. Особливості регулювання банківської діяльності в умовах зміни архітектури фінансового ринку.....	505
6.1. Світовий досвід організації регулювання та нагляду за банківською діяльністю	505
6.2. Розвиток пруденційних вимог та методологічні засади оцінки достатності капіталу банку.....	517
6.3. Стратегічні напрями реалізації макропруденційного банківського нагляду та регулювання.....	565
6.4. Система гарантування вкладів в сучасних умовах розвитку регулювання та нагляду.....	583
6.5. Розвиток підходів до банківського нагляду з використанням структурно-функціонального аналізу.....	601
6.6. Особливості валютного регулювання в сучасних умовах розвитку економіки.....	642
Розділ 7. Фінансовий моніторинг як інструмент забезпечення стабільності банківської системи.....	661
7.1. Передумови виникнення і потреба створення системи фінансового моніторингу.....	661
7.2. Організаційно-економічні основи фінансового моніторингу.....	665
7.3. Міжнародне співробітництво та зарубіжний досвід у сфері запобігання та протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму.....	681
7.4. Механізм фінансового моніторингу в банківській системі України	698
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	707

ВСТУП

Визначення наслідків впливу глобалізаційних процесів на розвиток світової фінансової системи у межах неокласичної парадигми, заснованої на передумові, що усі учасники економічних стосунків максимізували граничні величини, не дозволяє повною мірою дослідити особливості цього процесу.

Саме тому дослідження особливостей інституціонального розвитку світової фінансової системи обумовлене сучасними реаліями і визначеними зрушеннями в науковій парадигмі соціальних досліджень. Дослідження інституціональних особливостей розвитку сучасної світової фінансової системи дозволяє виявити взаємозв'язок інституціонального розвитку і економічного зростання, зрозуміти логіку, основний тренд, принципи і базові елементи економічного розвитку.

Глобальна програма під назвою Міжнародна фінансова архітектура виникла у кінці 90 років. У неї включені визнані стандарти і випробувані принципи роботи фінансового сектора, а також діагностика його ефективності.

Ще в ХІХ столітті було доведено, що у разі збоїв в роботі фінансового ринку, загрожує кризою, яка впливає на економіку сильніше, ніж нестабільність в будь-якій іншій галузі.

Слід зазначити, що банківська система виступає домінуючим сегментом фінансового ринку. Тенденції її розвитку залежать від фінансової архітектури фінансового ринку.

Розвиток ринкової економіки неможливий без ефективно діючого фінансового ринку. На фінансовому ринку акумулюються, розподіляються та перерозподіляються тимчасово вільні кошти, трансформуючись у позичковий та інвестиційний капітал, який спрямовується у різні галузі економіки держави. На фінансовому ринку діє значна кількість учасників, проте найактивнішими є фінансові посередники, які професійно опосередковують рух фінансових ресурсів. В Україні фінансове посередництво розвивається за банкоцентричною моделлю, що означає перевагу банків над небанківськими фінансовими

посередниками на фінансовому ринку. Це визначає їх домінуючу роль та розширення сфери впливу на вітчизняному як на фінансовому ринку так і на світових.

Банківська система кожної держави незалежно від її економічної моделі та організації суспільних відносин відіграє найважливішу роль у забезпеченні руху грошових потоків. Вона бере участь у виконанні основних функцій фінансової системи шляхом: забезпечення стабільності грошової одиниці; забезпечення переміщення фінансових ресурсів у часі, через кордон держав та між окремими галузями тощо; розробки та забезпечення способів управління ризиками; забезпечення механізму об'єднання фінансових ресурсів та їх розподілу між окремими суб'єктами господарювання; забезпечення безперебійного функціонування платіжних систем, зокрема шляхом удосконалення способів клірингу та здійснення розрахунків, що сприяють торгівлі; забезпечення насичення ринку ціною інформацією, що дозволяє координувати децентралізований процес прийняття рішень в окремих галузях економіки.

Різка зміна ринкової кон'юнктури ставить під загрозу не лише прибутковість діяльності банків, але й взагалі їх функціонування. Основними причинами припинення діяльності банків є їх неспроможність нейтралізувати ризики в банківській системі, а також відповідати за своїми зобов'язаннями, що обумовлено недостатністю ресурсної бази у фінансово-кредитних установах.

Актуальність теми дослідження зумовила логіку представленого наукового дослідження та його складові.

Перший розділ монографії присвячено теоретико-методологічним засадам формування архітектури фінансового ринку. У цьому розділі розкрито сутність таких деменцій як «криза», «банківська криза», «моделі фінансових систем», «фінансова архітектура»; обґрунтовано основні передумови виникнення фінансових криз; визначено чинники, що впливають на зміну фінансовою архітектури; встановлено основні домінанти

реформування системи регулювання та нагляду за фінансовими посередниками; досліджено вплив макроекономічних аспектів розвитку вітчизняної економіки на функціонування фінансового ринку.

У другому розділі монографії досліджено домінуючу роль банків та вплив їх діяльності на розвиток ринку фінансових послуг, обґрунтовано функціональні ознаки банківської діяльності на фінансовому ринку, проведено оцінювання ефективності діяльності банків України на ринку цінних паперів, доведено визначальну роль процесів злиття та поглинань на зміну архітектури фінансового ринку, визначено основні тенденції іпотечного кредитування та основні вимоги до моніторингу похідних фінансових інструментів в банківському секторі.

Третій розділ монографії присвячено проблематики розвитку вітчизняної банківської системи, обґрунтовано методологічні засади визначення структурних компонентів банківської системи, визначено етапи формування її структурних компонентів, проаналізовано та встановлено основні постулати формування конкурентного середовища у банківській галузі України, досліджено вплив іноземного капіталу на розвиток банківської системи, розроблено методичні підходи до вибору стратегії та оцінювання фінансової стійкості банківської системи.

У четвертому розділі монографії визначено основні елементи управління фінансовими ресурсами банківських установ, зокрема: визначено економічну сутність грошових потоків та фінансових ресурсів та доведено їх роль у функціонуванні банків, досліджено стратегії та підходи до управління активами та пасивами банківських установ, визначено організаційне та інформаційне забезпечення процесу управління, доведено домінуючий вплив заходів Національного банку України на формування ресурсної бази банківських установ.

П'ятий розділ містить результати досліджень стосовно особливостей формування цінової маркетингової політики банківських установ та вплив інфляції на ціноутворення в банківській діяльності.

Шостий розділ монографії присвячено питанням регулювання банківської діяльності в умовах зміни архітектури фінансового ринку, розглянуто світовий досвід організації регулювання та нагляду за банківською діяльністю, обґрунтовано методичні засади оцінки достатності капіталу банків, обґрунтовано стратегічні напрями реалізації макропруденційного банківського нагляду та регулювання, доведено потребу використання структурно-функціонального аналізу в системі банківського нагляду, доведено визначальну роль ефективної системи гарантування вкладів для формування ефективної системи банківського нагляду, визначено особливості валютного регулювання в сучасних умовах розвитку економіки.

У сьомому розділі монографії досліджено питання фінансового моніторингу як інструменту забезпечення стабільності банківської системи, визначено передумови виникнення і потребу у створенні і функціонуванні фінансового моніторингу, проаналізовано міжнародний досвід у сфері запобігання та протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму, розроблено механізм фінансового моніторингу в банківській системі України.

Отже, дослідження теоретико-методологічних засад розвитку банківської системи в умовах формування нової фінансової архітектури має важливе значення для встановлення пріоритетних напрямів функціонування ринку банківських послуг та обґрунтування стратегії щодо реформування системи регулювання банківської діяльності.

Розділ 1

Теоретико-методологічні засади формування архітектури фінансового ринку

1.1. Фінансові кризи як передумова зміни архітектури фінансового ринку

Визначення поняття «криза» в енциклопедичних і тлумачних словниках європейських мов в основному співпадають, хоча загальновизнаної дефініції у науковій літературі до цього часу немає. Зокрема, тлумачні словники російської та англійської мов визначають кризу як різкий, крутий перелом у розвитку подій, тяжкий перехідний стан або загострення ситуації [1, с. 515]. Слід зазначити, що така інтерпретація кризи, хоча прямо не визначає настання негативних наслідків тотожних подій, вже не має негативного змістовного навантаження та передбачає небажаність самих криз [2].

У працях науковців можна знайти схожі підходи. Ю.Розенталь визначає, що криза – це ситуація, позначена високою небезпекою, станом невпевненості, відчуттям невідкладності [3].

Інші науковці пов'язують поняття кризи з порушенням рівноваги, переломним етапом. При цьому поняття «криза» не ототожнюється з негативними тенденціями в системі, а навпаки, пов'язується з процесами оздоровлення, оновлення та подальшого розвитку. За визначенням Р. Акоффа, кризою є зміна тенденцій життєдіяльності системи, тобто порушення стійкості, що радикально її оновлює [4]. А. Чернявський вважає, що криза є переломним етапом функціонування будь-якої системи, коли вона піддається впливу ззовні або зсередини, що потребує від неї якісно нового реагування [5].

Цікавою є точка зору представників голландської школи дослідження кризи як «серйозної загрози структурам та базовим цінностям або нормам системи, яка змушує ухвалити кардинальне рішення в умовах обмеженого часу та значної

невизначеності» [3]. Наведене визначення надає перевагу підходам двох класичних західних політологічних та соціологічних теорій – теорії розвитку, яка визначає кризу як «розрив» або переривання розвитку суспільства [6] і теорії вибору [7].

Системний характер явищ, які здійснюють вплив на банківську систему у цілому, на сьогодні виступає об'єктом теоретичних та емпіричних досліджень. Їх основною метою є з'ясування механізмів виникнення та розвитку системних ризиків у банківській системі на підставі аналізу поведінки індикаторів, які попереджають про виникнення фінансових проблем або банківську кризу.

Банківські кризи – це невід'ємна риса ринкової економіки. Вони супроводжують процес поступового розвитку суспільства. В умовах нестабільної рівноваги ринкової економіки, що розвивається, будь-які потрясіння у банківській системі призводять до паралізації платіжної системи, коливань курсу національної валюти, викликають загострення політичних обставин [8, с. 7].

Банківські кризи залежно від їх масштабу та ступеня дестабілізуючого впливу на економіку можна поділити на три види:

- кризи на макроекономічному рівні;
- кризи, що поширюються на мікроекономічному рівні;
- кризи, що характеризуються повномасштабною бюджетно-фінансовою дестабілізацією (призводить до високої інфляції та демонетизації економіки).

Криза проявляється як в умовах складної ситуації в економіці, так і в період її гармонійного розвитку, має стихійний характер або може бути передбачуваною на підставі проведених розрахунків.

Попередження кризових явищ в економіці є одним із пріоритетних напрямків забезпечення фінансової безпеки держави. Важливе практичне значення мають дослідження, пов'язані з розробкою системи комплексного моніторингу фінансової системи, яка призначена для оцінки її стійкості та прогнозування ризику настання валютно-фінансові кризи [9, с. 6-21].

В останні два десятиріччя у розвитку світової економіки чітко прослідковуються дві тенденції – глобалізація та зростання нестабільності. Особливо яскраво вони проявляються в банківській системі, яка найбільш реагує на зовнішні зміни.

Класичне визначення кризи ідентифікує її з тривалим періодом ненормально низького рівня економічної активності [10, с. 674]. У випадку банківської кризи мова повинна йти про тривалий період ненормально низького рівня економічної діяльності банків.

Існує декілька характеристик системної банківської кризи. У цілому таку кризу можна визначити як стрімке і масштабне (на думку спеціалістів Всесвітнього банку, не менше 2 % національного доходу) погіршення якості банківських активів під впливом негативних чинників макроекономічного, інституціонального, регулятивного характеру. Системна банківська криза являє собою неспроможність значної кількості банківських установ або банківської системи в цілому здійснювати базові операції – розрахунки і трансформації заощаджень в інвестиції [8, с. 9].

Банкрутство банків, яке спричиняло значні економічні і соціальні збитки, відбувалися і в XIX столітті, однак з системною банківською кризою західні країни вперше зіткнулися тільки в 30-ті роки XX століття. У той час проблеми у банківських системах були наслідком загальної кризи економіки, соціальних і політичних інституцій. З метою виходу із складної ситуації та уникнення системних банківських криз у розвинених країнах створена складна система регулювання. Вона містить: спеціальну законодавчу базу, яка регламентує в першу чергу питання банкрутства та ліквідації банків; наглядові органи, які забезпечують зниження ризику банківських операцій частково шляхом обмеження конкуренції; інститут «кредитора в останній інстанції». За допомогою системи регулювання, яка склалася у 30-40-ві роки у розвинених країнах, проблем у банківських системах не було до кінця 70-х – початку 80-х років минулого тисячоліття.

Найбільш вдале визначення валютних і банківських криз за ознаками їх виникнення сформулювали Франкель і Роуз [11, с.351-366.] та Демиргюч-Кунт і Детрагич [16, с. 81-109].

Франкель і Роуз запропонували валютним ризиком вважати 25 %-не номінальне знецінення національної валюти, що супроводжується 10 %-ним збільшенням темпу знецінення валюти у порівнянні із середнім рівнем за останні п'ять років.

Відповідно до дослідження Демиргюча-Кунта і Детрагича, ситуація у банківській системі може бути оцінена як кризова, якщо виконується хоча б одна із таких умов: питома вага непрацюючих активів у загальному обсязі активів перевищує 10 %; витрати на відновлення банківської системи перевищують 2 % ВВП; проблеми банківської системи призводять до націоналізації значної (вище 10 %) частини банківської системи; відбувається масове вилучення депозитів або накладаються обмеження по їх виплаті, оголошуються «банківські канікули».

Слід зазначити, що спільний розгляд банківських і валютних криз обумовлений двома причинами: для дослідження застосовуються подібні методи, а використання одних і тих же систем аналізу дозволяє виявити як загрозу виникнення системної банківської кризи, так і ризик суттєвої девальвації національної валюти; банківські і валютні кризи тісно пов'язані між собою – девальвація національної валюти значно підвищує ризик виникнення банківської кризи і навпаки.

Отже, можна зробити висновок про те, що банківські і валютні кризи дуже подібні за механізмом формування. Це свідчить про те, що оцінка фінансової стійкості банківської системи полягає у ранжуванні банків за ступенем стійкості, а також у ранньому попередженні кризових явищ, що важливо для органів банківського нагляду.

Серед відомих підходів до організації банківського моніторингу слід відмітити рейтингові системи, які базуються на основі дистанційного моніторингу та досліджені на місцях, наприклад, система «CAMELS» [13, с. 128], в межах яких використовуються економетричні моделі.

Перелік чинників банківської кризи відрізняється від переліку чинників валютної кризи несуттєво. Із 12 індикаторів валютної кризи та 14 індикаторів банківської кризи 11 є загальними [14, с. 1-48].

На відміну від валютних криз, ймовірність виникнення небезпечних подій у банківській системі збільшується у випадку відтоку капіталу та зростання реальних процентних ставок на

вітчизняному фінансовому ринку. Цей факт підтверджує наявність тісного взаємозв'язку банківських і валютних криз та подібність механізмів їх виникнення.

Слід відмітити, що процес визначення чинників, що зумовлюють виникнення кризової ситуації, тобто індикаторів кризи, за допомогою економетричних методів дослідження активно розпочався у 90-ті роки ХХ ст. Поява емпіричних досліджень пізніше ніж теоретичних розробок пояснюється двома причинами. По-перше, аналіз причин криз за допомогою математико-статистичних методів потребує наявності довготривалих спостережень. По-друге, спочатку доцільно розробити відповідні методики дослідження.

У результаті, в економічній науці було розроблено три ґрунтовні підходи до визначення чинників фінансових криз на основі регресійного аналізу, методу сигналів та теорії ймовірності.

Підхід на основі регресійного аналізу. Вперше зазначений метод був застосований Саксом, Торнеллом та Веласко [7, с. 147-215] з метою вивчення причин мексиканської валютної кризи 1994-1995 рр. (модель STV). У даному підході стандартні регресивні моделі використовуються для аналізу впливу різних чинників виникнення валютних криз.

Модель STV передбачає, що чинники мають передбачувальний характер щодо валютних криз, якщо кожне індивідуальне значення параметрів β_i та їх сума статистично відрізняються від нуля за рівнянням:

$$Ind = a_0 + \sum_{i=1}^n \beta_i F_i, \quad (1.1)$$

де Ind – значення кризового індексу, який дорівнює зваженій сумі змін золотовалютних резервів за період кризи та відхиленням фактичного валютного курсу від трендового значення, де вага забезпечується рівноважно умовними дисперсіями індексу;

β_i – індивідуальне значення i -го параметру;

F_i – значення змінної (конкретне значення чинника або «фіктивна» (бінарна) змінна, яка набуває значення від 0 до 1 залежно від того, чи переважає значення чинника на встановлений критичний рівень чи ні) [7].

У моделі STV показано, що схильність країни до валютної кризи була тим більшою, чим нижчим був рівень покриття золотовалютними резервами грошової маси (M2); чим більша переоцінка національної валюти в реальному вираженні щодо рівня тренду; чим вищі у попередні роки були темпи зростання кредитної заборгованості приватного сектора перед банками; чим вища питома вага короткострокових коштів у структурі залученого капіталу; чим вища питома вага державних витрат у ВВП.

Підтвердженням цих досліджень є наукові роботи Коваленко В.В. [8, 15], в яких розрахунки основних індикаторів кризи ще у 2006 році прогнозували виникнення кризи у банківській системі України.

По-перше, це значні темпи споживчого кредитування. Стурбованість аналітиків Fitch Ratings викликали дуже високі темпи зростання споживчого кредитування в Україні. За методикою Fitch Ratings, країна, яка відповідає категорії MPI2, повинна мати реальні темпи зростання кредитування не більше 15 % (в Україні 30-40 %). За 2006 рік обсяг ринку кредитування фізичних осіб збільшився у 2,3 раза у порівнянні з 2005 роком. Питома вага кредитів, наданих фізичним особам, в структурі кредитного портфеля банків України склала 31,66 %. Темпи зростання обсягів кредитування є стрімкими, свідченням чого є приріст кредитного портфеля за 2006 рік.

При цьому вітчизняній банківській системі притаманні ризики, пов'язані з кредитуванням, а саме: розриви в термінах і сумах між пасивами і активами (криза ліквідності); відставання рівня доходів населення, його неплатоспроможність; погіршення якості кредитних портфелів; індикатор відношення суми кредитів, виданих фізичним особам, до валового внутрішнього продукту. За даними НБУ, на кінець 2006 року загальна сума кредитів, виданих банками фізичним особам, перевищила 50,9 млрд грн. (на початку року цей показник знаходився на рівні 33 млрд грн.), що складає близько 40 % від суми кредитів, виданих юридичним особам, і більше 17 % поточного показника ВВП.

По-друге, доларизація економіки. Головним показником інтервенції іноземної валюти в країні вважається рівень доларизації – співвідношення депозитів в іноземній валюті до грошової маси. Цей показник до кінця серпня склав 26,97 % проти 23,6 % на початок 2006 року, з кінця

2004 року зріс на 4,6 % (для порівняння, в Польщі рівень доларизації в складає всього 12,3 %).

До такого стану призвело, перш за все, накопичення валютних депозитів при фактично незмінному рівні депозитів в гривні. Темпи зростання зобов'язань банків в іноземній валюті були найбільшими за останні декілька років і склали на кінець 2006 року 53,8 % (70,2 млрд грн.).

По-третє, невідповідність обсягу довгострокових кредитів і довгострокових депозитів і постійне збільшення розриву між ними з урахуванням валютних дисбалансів. За даними НБУ, обсяг кредитів, виданих українськими банками на 01.01.2007, склав 245,52 млрд грн. При цьому на депозитах і поточних рахунках банків знаходиться 184,2 млрд грн., що на 42,62 млрд грн. менше виданих коштів. Найбільший розрив намітився між довгостроковими залученими і розміщеними коштами. Так, обсяг наданих довгострокових кредитів збільшився на 81,7 %, а довгострокових депозитів – на 57,4 %, що в абсолютному відношенні складає розрив на 74,6 млрд грн.

Необхідно відзначити, що кредитуючи населення такими швидкими темпами, банки спонукають до виникнення інфляційних процесів: швидке зростання кредитування фізичних осіб збільшує внутрішнє споживання і сприяє зростанню цін на різних ринках (доказом виступає зростання цін на нерухомість при лібералізації ринку іпотечного кредитування). Розрив між довгостроковими кредитами в іноземній валюті і довгостроковими депозитами в іноземній валюті зріс більш ніж в 4 рази у порівнянні з кінцем 2004 року.

Метод сигналів. Дана модель була запропонована Камінські, Лізондо та Рейнхартом (KLR) [14, с. 1-48]. На відміну від моделі STV, модель KLR розширює кількість чинників, які є можливими індикаторами кризи. Основне завдання зазначеного методу – пошук показників, які дозволяють визначити можливість виникнення кризи протягом 24 місяців (система ранніх індикаторів).

Сутність цього методу полягає в тому, що змінна, яка вивчається, посиляє сигнал, коли її значення перевищує критичне значення. При цьому сигнал розглядається як «добрий», якщо криза триває протягом 24 місяців після того. Цінність моделі KLR визначається тим, що критичні значення, які встановлюються за принципом мінімізації шуму, і є унікальними

для кожної країни. У свою чергу, величина шуму розраховується на підставі наявності в системі помилок двох типів (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

**Розподіл значень індикаторів при отриманні
сигналів про кризу [7]**

Сигнал	Криза відбулася протягом 24 місяців	Криза не відбулася
	A	B
	C	D

У графах табл. 1.1 відображена кількість місяців, протягом яких відбувалася кожна подія. При виборі індикаторів враховується питома вага «позитивних» сигналів $A/(A+C)$, питома вага «негативних» $B/(B+D)$, «відношення шуму до сигналів» $[B/(B+D)]/[A/(A+C)]$. Крім того, для «позитивного» індикатора є умовна ймовірність того, що відбудеться криза $A/(A+B)$, яка повинна бути більшою, ніж безумовна $(A+C)/(A+B+C+D)$. На прикладі валютних криз, які відбулися у 20 розвинених країнах в період з 1970 по 1995 р., Камінські засвідчила, що як ранні індикатори валютної кризи можуть розглядатися такі: високий щодо ВВП обсяг внутрішнього кредитування; швидке зростання грошової пропозиції; відтік коштів вкладників із банків; зниження експортних доходів; переоцінка національної валюти в реальному вираженні; високі процентні ставки на міжнародному ринку капіталів; значний зовнішній борг; низький рівень золотовалютних резервів; низьке покриття резервами короткострокових зобов'язань; негативні коливання на фондовому ринку [14, с.1-48].

Крім того, валютна криза в одній країні відрізняється від іншої і підвищує ймовірність її настання в інших країнах, особливо у тих, які розташовані в одному регіоні або активно пов'язані торгівельними каналами (ефект «зараження»).

Підхід на основі теорії ймовірності. Переваги зазначеного методу полягають у тому, що він дозволяє: оцінити вплив кожного чинника на виникнення кризи; розглядати дані про

наявність кризи в кожній країні у різні періоди часу як незалежні події та не обмежує кількість чинників, що досліджуються. З метою проведення аналізу на основі теорії ймовірності, зазвичай, використовуються річні статистичні дані.

Відповідно до цього методу ймовірність того, що криза виникне в певний час в окремо взятій країні, є функцією вектора n , змінних, які позначаються $X(i, t)$. Змінна, що позначається $P(i, t)$, набуває значення 1 у випадку, якщо валютна криза відбулася у країні i у час t , а значення 0 – в інших випадках.

Для визначення впливу екзогенних змінних у формування кризової ситуації використовується метод максимальної правдивості. Функція, що досліджується, у даному випадку має такий вигляд:

$$InL = \sum_{t=1}^T \sum_{i=1}^n P(i, t) \ln\{F[\beta X(i, t)]\} \div [1 - P(i, t)] \ln\{1 - F[\beta X(i, t)]\}, \quad (1.2)$$

де InL – функція максимальної правдивості;

T – кількість періодів спостереження;

F – кумулятивна функція імовірнісного розподілу;

β – вектор оцінювання коефіцієнтів за змінними, що пояснюються [16].

Слід відмітити, що аналіз за допомогою імовірнісного підходу підтверджує факт подібності механізмів формування валютних і банківських криз [16, с. 81-109; 17].

Загалом, криза в банківській системі може виникнути лише з двох причин: через різке зниження вартості активів або через проблемну заборгованість, що накопичилася. Ці причини, особливо перша, мають під собою макроекономічне підґрунтя.

Практика останніх років свідчить, що кризові явища на ринках, які розвиваються, в основному відбуваються через різке зниження вартості банківських активів. В абсолютній більшості випадків це було спричинено неузгодженими діями держави. У 99,9 % випадків банківська криза у країнах, що розвиваються,

розпочиналася з урядового дефолту або навмисної девальвації валюти до основних вільноконвертованих валют [8, с. 10].

Особливу зацікавленість викликають втрати від банківських криз. Дослідження показали, що у середньому темпи зростання ВВП в період банківської кризи зменшуються на 7,1 % у порівнянні із середньорічними темпами зростання цього показника у передкризові десять років.

Доцільно звернути увагу на розроблені Федеральною корпорацією страхування депозитів (ФКСД) у 80-ті роки заходи щодо боротьби з банківськими кризами на основі побудови матриці, у рамках якої вирішується будь-яка проблема, пов'язана з банкрутством банків (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Матриця катастроф [8, с. 12]

Варіанти прийняття рішень	Банківський статус без змін	Банківський статус змінюється	Банк підлягає ліквідації
Рішення проблеми в рамках приватного сектора	Банк вирішує проблеми за рахунок коштів акціонерів	Банк поглинається більш успішними конкурентом	—
Рішення проблеми за допомогою уряду	Банк отримує додаткове фінансування під гарантії уряду	Регулятор допомагає знайти банк, зацікавлений у придбанні банку-банкрута	—
Рішення проблеми урядом	Банк отримує додаткове фінансування від уряду	Банк підлягає націоналізації	Банк ліквідується

Банк, який потрапив до матриці катастроф заздалегідь продуманим шляхом, може підлягати ліквідації тільки на останньому етапі, коли в ситуацію втручається держава. Спочатку шляхи вирішення проблем банківським установам пропонують в рамках приватного сектора. Якщо це не вдається, банк може розрахувати на підтримку уряду. Залежно від глибини кризи уряд приймає відповідне рішення про рефінансування банку під гарантії держави або його націоналізації. Ліквідацію банку і реалізацію механізму страхових гарантій за внесками здійснюють лише у

виняткових випадках, якщо кризовий банк не поглинув жодного з учасників ринку або якщо урядове рефінансування не дозволяє реструктурувати поточні зобов'язання. Вважається, що матриця від ФСКД забезпечує повний імунітет економіці країни від банківських криз. У рамках матриць діють системи органів монетарної влади багатьох країн, але врятувати свої банки від системної кризи вдається не всім, адже в середньому на ліквідацію масштабної банківської кризи потрібно витратити близько 17 % річного ВВП. Не всі центральні банки мають у своєму розпорядженні такі ресурси, не говорячи вже про доцільність їх витрачання [8, с. 12].

Отже, можна зазначити, що системних банківських криз не буває без погіршення макроекономічних показників і помилок в економічному регулюванні з боку монетарної влади. Відмінність розвинених ринків від ринків, що розвиваються, полягає лише в тому, що центральні банки розвинених країн вже мають налагоджену систему реагування на кризові явища в банківській системі.

Слід зазначити, що вибір стратегії для управління системною кризою повинен здійснюватися з врахуванням специфічних умов країни, до яких належать: макроекономічні умови та перспективи країни; фінансова позиція в банківській системі; ризик внутрішнього та зовнішнього поширення; доступність інструментів вирішення; форма власності у банківській системі та економічному секторі; кадрові проблеми; юридичні, регулятивні, судові та адміністративні межі; традиції прозорості; політична узгодженість і якість керівництва. Зазначені фактори впливають на запровадження стратегій подолання кризи.

На нашу думку, будь-яка стратегія для управління системною банківською кризою повинна складатися з взаємопов'язаних компонентів.

Перший і найбільш терміновий компонент пов'язаний із гострою кризою ліквідності. Грошові зобов'язання банківської системи повинні бути стабілізовані шляхом обмеження депозитів та скорочення міжбанківських кредитних ліній, відновлення довіри до банків та захисту системи платежів.

Другий компонент – ліквідація некредитоспроможних та нежиттєздатних банків та відновлення банківської системи до рівня фінансової стабільності та прибутковості.

Третій компонент зосереджується на реорганізації NPLs (проблемні борги, прострочка за якими складає більше 90 днів) та операційній реструктуризації банківських позичальників.

Зазначені компоненти тісно взаємопов'язані і їх виконання повинно бути ретельно узгодженим. Стадія стримування кризи, що зупиняє відтік депозитів та стабілізує плани на майбутнє, має пріоритет. Ці заходи дають владним органам управління час проаналізувати причини кризи та розробити відповідну стратегію. Проте в основному увага повинна бути зосереджена на розробці та впровадженні стратегії для реабілітації фінансової системи. Минулі кризи переконливо свідчать про спрямування фінансової реабілітації як на банківську реструктуризацію, так і на реорганізацію корпоративного сектора. При вирішенні проблем виникнення системних банківських криз, на наш погляд, доцільно розглядати систему показників, що характеризують ефективність фінансових систем, які враховують також і розвиток банківської системи.

Таблиця 1.3

Показники ефективності фінансових систем [8, с. 15]

Показники	Характеристика ознак показника
Юридична та правова основа	визначення права на власність, договірне право; ринкові угоди, які легко застосовуються на практиці; можливість забезпечувати і користуватися гарантіями; грунтовно розроблене законодавство про банкрутство
Звітність, відкритість та прозорість	практика оцінки позики, класифікації активів та дотримання положень угод, що ґрунтується на ефективній оцінці партнерів; ефективні і постійно діючі механізми аудиторської перевірки; інформація про кредитоспроможність фінансових інституцій; своєчасна публікація відповідних зведених фінансових даних; наявність об'єктивної інформації про можливості кредитування або оцінки кредитоспроможності
Контроль з боку зацікавлених сторін та інституційне управління	вимоги адекватності капіталу, зважені за ступенем ризику; заміна керівництва в разі його незадовільної діяльності; частка активів банківської системи у розпорядженні фінансових установ державного сектора
Органи регулювання та нагляду	незалежний від політичного втручання у здійснення повсякденного контролю; повноваження щодо забезпечення прозорості, стягнення штрафів; необхідні ресурси для укомплектування штатів, навчання; здійснення контролю на консолідованій основі; надання інформації іншим наглядовим органам;

Показники	Характеристика ознак показника
	перевірка інформації про управління ризиком, системи внутрішнього контролю та якості активів шляхом регулярного інспектування або здійснення зовнішніх аудитів; дотримання норм, установлених міжнародними консультативними органами; заходи щодо запобігання виникненню ризиків; оцінка систем управління ризиками; кредитування споріднених осіб; виникнення ризику та концентрація позик
Структура ринку	фінансовий сектор відкритий для нових кваліфікованих учасників в тому числі зарубіжних; участь іноземних учасників в управлінні загальними активами; показники концентрації фінансового сектора; ліквідні міжбанківські кошти та ринки капіталу; регулювання, що дозволяє задіяти весь комплекс фінансових інструментів; ефективні і дієздатні системи платежів та розрахунків; поширений нагляд за якістю активів та адекватністю капіталу з огляду на різкі зміни вартості активів; стратегія визначення фінансової неспроможності
Схема системи мінімального соціального захисту	страхування вкладів, яке оплачують банки і яке передусім спрямоване на захист дрібних вкладників; належний розподіл збитків між учасниками підприємницької діяльності; сувора відповідальність за використання громадських коштів

Незважаючи на походження, системна криза вперше виникає як проблема ліквідності в деяких або в усіх банках. Великі кредитори, як зарубіжні, так і вітчизняні, зазвичай перші виходять з банківської системи. Кредитори можуть відмовитися від ліній кредитування, а вкладники анулювати рахунки. Як тільки стає відомо про відтік грошових потоків з банківської системи, менші вкладники здійснюють теж саме. Дуже великі суми можуть рухатися по годинно, а якщо не зупинити цей процес, такий рух може спричинити кризу функціонування системи платежів. Але втрата ліквідності та депозитів є симптомами основних проблем, які не обов'язково сигналізують про системну банківську кризу.

Регуляторні органи повинні терміново провести оцінку відтоку депозитів, що відображає платоспроможність окремих установ, стабільність банківської системи і в цілому економіки

держави. Процес оцінки трудомісткий, тому що достовірної інформації недостатньо, крім того вона швидко застаріває. Центральний банк та ринок будуть надавати інформацію щодо розміру загальних збитків у банківській системі. Така інформація буде показувати, чи вилучення депозитів є відображенням трансформації якості всередині банківської системи або за її межами. Слід зазначити, що банківська криза стає системною, якщо кредитори не в змозі відрізнити життєздатні банки від нежиттєздатних та якщо немає впевненості у загальній стабільності системи.

Головним пріоритетом на ранніх стадіях системної кризи є стабілізація грошових зобов'язань банківської системи, призупинення відтоку вкладників та кредиторів. Варіанти вибору повинні містити заходи щодо захисту кредиторів, особливо депозиторів, передчасне закриття неплатоспроможних банків та стабілізації макроекономіки. Якщо цих заходів недостатньо або допоміжні засоби ліквідності обмежені високим рівнем доларизації, неможливістю підтримувати ліквідність, керівництво Центрального банку може вжити адміністративних заходів для того, щоб зупинити відтік депозитів. Наприклад, обмеження ліквідності, повністю заморозити депозити або запровадити контроль за капіталом. Однак адміністративні заходи можуть підірвати економіку держави, тому вони повинні розглядатися як остання надія, якщо всі інші заходи були невдалими.

Слід зазначити, що підтримка ліквідності може спричинити серйозний тиск на ціни та валютний курс. Відповідно, Центральний банк повинен застосовувати доступні грошові інструменти, щоб стерилізувати зростання грошової маси. Загострення грошової політики може бути результатом підвищення внутрішніх процентних ставок. Ці ставки потрібно зменшувати, тому що протягом тривалого часу шкодять банківським позичальникам та банкам, а також призводять до політичної дестабілізації.

Через те, що Центральний банк держави впливає на рівень ліквідності банківської системи, в умовах банківської кризи він в першу чергу повинен забезпечувати неліквідні банки необхідними ресурсами, доки його керівництво встановлює причини кризи та починає працювати з неплатоспроможними банками. Підтримка банківських установ може бути надана за допомогою багатьох фінансових інструментів, включаючи постійні обмеження вимог до резерву, доступ до овердрафту та дисконтних вікон, відкритих ринкових операцій і таких інструментів, як РЕПО та зворотні РЕПО. Проте критерії для забезпечення такої підтримки повинні бути для всіх банків системи, а правила забезпечення такої підтримки ними – прозорими. Відмінності між банками тільки викличуть сумніви та погіршать довіру депозиторів. У високо доларизованих економіках здатність Центрального банку надавати ліквідну підтримку обмежується рівнем міжнародних резервів, в результаті чого може виникнути потреба у застосуванні агресивних заходів щодо банківського втручання.

Отже, системна банківська криза відображає втрати як банків, так і їх позичальників. Тому витрати повинні бути відповідно розподілені між акціонерами, вкладниками, кредиторами та платниками податків. Через те, що процес розподілу витрат серед різних агентів є як політичним, так і технічним рішенням, виникає потреба в детальному обговоренні проекту стратегії. Зазначений процес дуже трудомісткий, оскільки визначити збитки надзвичайно важко через те, що NPLs не мають чіткої ринкової вартості, а розмір збитків змінюється відповідно до змін у ринковому середовищі.

На наш погляд, управління складними системами (банківська система) є антикризовим на усіх етапах функціонування і розвитку, а вміння передбачати і розпізнавати кризу, яка наближається, повинно визначати ефективність управлінських рішень. Виходячи із вищезазначеного, доцільно виділити чинники, що зумовлюють виникнення системних фінансових криз і системних банківських криз (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Характеристика чинників виникнення системних банківських криз

№ п/п	Чинники	Характеристика
1.	Фінансова глобалізація	<p>Фінансова глобалізація супроводжується надмірним регулюванням та лібералізацією міжнародного руху капіталу, а також розвитком новітніх технологій, які дають змогу проводити одночасно операції на різних фінансових ринках. Фінансова глобалізація проявляється не тільки підвищенням транскордонної мобільності капіталів, але і ліквідацією меж між різними фінансовими функціями.</p> <p>Фінансова глобалізація призвела до посилення розриву між темпами зростання виробництва товарів і послуг (реальної економіки) і темпами зростання фінансових операцій</p>
2.	Зменшення обсягів виробництва, погіршення платоспроможності підприємств – позичальників	<p>Ступінь впливу економічної кризи на банківську систему залежить від багатьох факторів. Однак основна причина цього – стан банківської системи до початку економічної кризи. Тобто визначення ліквідних позицій банку як кредитного портфеля, так і достатності капіталу</p>
3.	Надмірна кредитна експансія під час тривалого економічного підйому.	<p>Зворотним боком кредитної експансії є погіршення якості кредитного портфеля, завищена оцінка забезпечення позик, збільшення кредитного ризику</p>
4.	Вплив інфляції на банківський сектор	<p>Зазначений чинник виникнення системних банківських криз проявляється підвищенням: процентних ставок; послабленням стимулів заощадження і зниження депозитної бази; відтоком національних капіталів за кордон; зміною структури активних і пасивних операцій. При високій інфляції активи та прибуток можуть швидко зростати, але тільки у номінальному вираженні. Одночасно банківські установи, які мають активи з більш тривалим терміном розміщення, ніж терміни відтворення пасивів, потрапляють у скрутне фінансове становище</p>
5.	Різке коливання товарних цін, цін на фінансові активи, процентних ставок	<p>Коливання цін суттєво підвищує загальну невизначеність в економіці і ризик у системі відносин банків з вкладниками, позичальниками, регулюючими органами. У результаті оцінка банками кредитних і ринкових ризиків, а вкладниками і регулюючими органами – фінансового стану банків – значно ускладнюється.</p>

№ п/п	Чинники	Характеристика
6.	Вплив зовнішньоекономічних чинників	Кризам передують швидке зростання зовнішнього боргу за рахунок збільшення зовнішніх запозичень на міжнародному ринку капіталів. Подорожчання вартості ринкового рефінансування і девальвація національних валют призвели до неплатоспроможності банків, яка стала елементом криз зовнішньої заборгованості. Кризи мали довготривалий характер, тому що уряди багатьох країн вживали антиінфляційних заходів на рівні грошово-кредитної і фінансової політики
7.	Недосконалість нагляду та регулювання банківської системи	Непродумана політика ліцензування банків при недостатньому нагляді, невисокий рівень кваліфікації менеджменту, проведення операцій з високим ступенем ризику

Отже, для подолання системної банківської кризи необхідна державна участь у реструктуризації банківської системи на проведення якої необхідні значні кошти із бюджету і державних позабюджетних фондів. Так, вартість подолання банківських криз склала (в % від ВВП): у США – 3-5; Норвегії – 3-4; Швеції – 4-5; Фінляндії – 4-6; Естонії – 1-2; Угорщині – 10-11; Мексиці – 12; Бразилії – 10; Чілі – 41; Аргентині – 55 [18].

Кожна країна повинна мати обраний власний специфічний набір індикаторів, який підлягає регуляторному моніторингу (фінансових, макроекономічних та інституційних змінних), від поведінки яких залежить стан банківської системи та стабільність національної грошової одиниці.

Окрім регіональної специфіки країни, слід звернути увагу на те, що чинники кризи впливають на ситуацію на фінансових ринках з різними часовими лагами. Одні чинники можна віднести до поточних, інші – до ранніх індикаторів кризи. Враховувати зазначені особливості у ході аналізу доцільно двома способами.

По-перше, при розрахунку кризового індексу можна використовувати поточні та лагові показники, а індикаторам надавати різної ваги.

По-друге, кількісний аналіз можна доповнювати якісним аналізом, за допомогою якого визначаються характерні для передкризових періодів особливості динаміки індикаторів валютних і банківських криз.

Таким чином, створення системи ранньої ідентифікації загрози виникнення валютних і банківських криз, безумовно, має суттєву комерційну цінність. Це пов'язано з тим, що ідентифікація передкризової ситуації дозволяє банківській системі своєчасно здійснювати реконструкцію власних активів та зобов'язань для того, щоб мінімізувати фінансові збитки.

Виходячи із вище зазначеного слід розглянути моделі фінансових криз у ретроспективному розрізі.

Згідно з однією із класифікацій моделей фінансових криз розрізняють моделі фінансових криз першого та другого покоління (first- and second-generation crisis models). Моделі перших двох поколінь, а також теорії спекулятивних бульбашок та теоретичні конструкції, що враховують аспекти асиметричності інформації і банківської паніки, об'єднують в групу класичних моделей. Також виділяють моделі фінансових криз третього покоління (third-generation crisis models) [19, с. 2].

Моделі фінансових криз першого покоління

Моделі фінансових криз першого покоління охоплюють абстрактні моделі фінансових криз, які намагаються пояснити валютні кризи, що виникають внаслідок краху режиму валютного курсу заснованого на прив'язці місцевої валюти до іншої валюти чи їх кошика. Теоретичну основу їх становлять канонічні моделі П. Кругмана (1979 р.) та Флуда/Гарбера (1984 р.).

У праці «Криза балансу рахунків» П. Кругман розвиває модель, суть якої полягає в тому, що уряд, у розпорядженні якого знаходиться певний обсяг валютних резервів, намагається підтримати фіксований курс національної валюти, прив'язаної до іншої валюти, більш впливової у міжнародних розрахунках. Постійне перевищення витратної частини державного бюджету над дохідною фінансується шляхом монетизації бюджетного дефіциту, що відповідно веде до збільшення грошової маси в

обігу. Підтримання курсового паритету на певному рівні зменшує обсяг золотовалютних резервів, а відтак поступово призводить до зменшення можливостей підтримки валютного курсу на бажаному рівні, а це, у свою чергу, дає поштовх до спекулятивної атаки на національну валюту. Наслідком такого розвитку подій стає вимушене відпускання валютного курсу у вільне (чи кероване) плавання, що супроводжується досить значною девальвацією національної валюти [20, с. 311-312]. Подальший розвиток модель Кругмана знайшла в моделі Флуда/Гарбера, основною якісною відмінністю якої є спроба визначити часові межі настання кризи.

Єдність обох моделей полягає в тому, що ймовірність настання кризової ситуації значно зростає, коли уряд намагається утримати фіксований валютний курс, допускаючи при цьому значні фіскальні дефіцити. Певна теоретична обмеженість моделей фінансових криз першої генерації полягає в ототожненні фінансових криз з валютними кризами, однак своє завдання, яке полягало в спробах зрозуміти і пояснити природу виникнення низки валютних криз у Мексиці (1973-1982 рр.) та Аргентині (1978-1981 рр.), вони виконали [21, с. 12].

Причини виникнення валютних криз у Мексиці та в Аргентині можна пояснити і з іншої точки зору, зокрема шляхом аналізу теоретичної конструкції, відомої як «трилема Мандела» або, як її ще називають, «несумісної (неможливої) трійки» (impossible trinity) [22, с. 262-263]. Суть цієї конструкції полягає у тому, що одночасно можливо контролювати лише два параметри з трьох важливих цілей макроекономічної політики, а саме стабільного валютного курсу, незалежної макроекономічної політики чи вільного руху капіталу. Слід врахувати кілька вихідних позицій у межах цього підходу: незалежність не лише макроекономічної, а й будь-якого іншого виду чи то економічної, чи соціальної політики, розглядаються не як бажаний параметр, а швидше як необхідний атрибут державної влади для спрямування вектору розвитку країни в необхідному (бажаному) напрямку; по-друге, досягнення незалежної макроекономічної політики і

таргетування валютного курсу суперечить прагненням лібералізації руху капіталів, а забезпечення незалежності монетарної політики і вільного руху капіталів передбачають певну нестабільність валютного курсу національної одиниці, який залежить від стану платіжного балансу країни.

Можливості, доцільність та наслідки відмови від суверенної монетарної політики із запровадженням режиму валютного бюро (currency board) досліджені недостатньо і жваво дискутуються в науковій літературі, а досвід впровадження цього режиму монетарної політики є неоднозначним. При цьому, типовий монетарний режим «currency board» ґрунтується на таких передумовах: абсолютно фіксований курс національної валюти відносно вибраної резервної валюти; законодавчо гарантується повний, необмежений і безперешкодний обмін валюти країни з режимом валютної ради на резервну валюту; резервні активи на 100 відсотків покривають емітовані банкноти і монети, а також депозитні зобов'язання. Основною метою цього типу монетарної політики є забезпечення монетарної довіри до влади у країнах, що розвиваються, та перехідних економіках, а її впровадження слід розглядати крізь призму втрати монетарного суверенітету та спроможності активної протидії у випадку загострення кризових ситуацій [23, с. 2-3].

Моделі фінансових криз другого покоління

Розвиток моделей фінансових криз другого покоління активізувався після спекулятивної атаки на британський фунт і спричиненої нею кризи Європейської валютної системи (1992-1993 рр.), яку було важко пояснити моделями першої генерації. Фінансова криза у другому поколінні моделей трактується, як і в першому поколінні моделей, тільки як валютна криза.

Теоретичною основою моделей другого покоління є припущення про те, що у структурі цілей макроекономічної політики уряд може відмовитися від зобов'язання забезпечення стабільного валютного курсу на користь інших цілей у разі виникнення потенційної можливості розвитку спекулятивної атаки на місцеву валюту. До моделей цієї групи належить модель

фінансової кризи М. Обстфельда (1994 р.), згідно з якою спекулятивна атака на національну валюту може розвиватися і без наявності значних макроекономічних дисбалансів, наприклад значного дефіциту держбюджету, а навіть тоді, коли учасники ринку очікують, що уряд може відпустити курс валюти у вільне плавання задля одержання можливості концентруватися на досягненні інших цілей економічної політики і мінімізувати функцію втрат, пов'язаних із фінансовою кризою та її наслідками [19, с. 2]. Тобто йдеться про передбачення, які самостійно збуваються або очікування, що самореалізуються (self-fulfilling prophecy) - явище, яке засновується на спіралі очікувань і полягає в тому, що учасники ринку спрямовують свої дії на досягнення певних передбачень, які можуть не мати раціональної основи. Теоретичну конструкцію підходу передбачень, що самостійно збуваються, запропонував американський соціолог Р. Мертон, який трансформував і вдосконалив класичну теорему соціології - теорему Томаса, згідно з якою, якщо люди визначають ситуації як реальні - вони реальні у своїх наслідках [24, с. 344].

У період існування фінансових криз другого покоління розвивалися теорії спекулятивних бульбашок, асиметричності інформації та банківської паніки.

Підґрунтям теорії спекулятивних бульбашок, до певної міри, є кон'юнктурна теорія Австрійської школи, зокрема Ф. А. фон Гаска, згідно з якою причиною виникнення кризи є: бум на певному ринку внаслідок дешевого кредитування, що веде до надлишкових і помилкових інвестицій, корегування яких відбувається під час кризи через значні втрати капіталу та робочих місць. [25, с. 54-55]. Співзвучною видається також теорія фінансових циклів Х. Мінскі, суть якої полягає в тому, що на певному ринку внаслідок «заміщення» - зміни уявлення людей про ситуацію в майбутньому, починають зростати ціни. Бурхливий розвиток ринку в наступних фазах, який підтримується доступом до дешевого кредиту і постійним припливом нових учасників, закінчується фіксуванням прибутку «інсайдерами», а згодом і власне кризою.

Сутність спекуляції зводиться до купівлі інвесторами тих активів, ринкова вартість яких, на їх думку, занижена, з метою продати їх в майбутньому за вищою ціною. За значних ефектів масштабу, які досягаються інституційними інвесторами (особливо хедж-фондами та інвестиційними банками), та можливостями, які пропонують сучасні деривативи і операції арбітражу (часового чи просторового), спекулятивна діяльність дозволяє заробити значний спекулятивний прибуток на незначних коливаннях курсів окремих валют, індексів чи індикаторів окремих інвестиційних інструментів.

Теорію спекулятивних бульбашок розробив Г. Ашінгер, вважаючи, що спекулянт купує актив не тому, що його поточна вартість нижча за ринкову вартість, але з надією, що ціна цього активу зростатиме. Зростання частоти спекулятивних операцій відбувається за умови досконалого ринку, частих торгів, низьких трансакційних коштів, невизначених обсягу і напрямку зміни ціни в майбутньому тощо.

Слід звернути увагу на те, що, проблемою, яка ускладнює здійснення грошової політики, є складність ідентифікації кризи, оскільки практично важко оцінити, чи зростання цін відображає покращення ситуації в реальному секторі економіки, тобто має об'єктивну основу, чи є наслідком спекулятивної манії [26].

Роль фінансового механізму у ринковій економіці полягає в ефективному перерозподілі ресурсів, насамперед задля їх оптимальної алокації з розрахунку співвідношення дохідності-ризиків капіталовкладення. Асиметричність інформації, тобто ситуація, за якої учасники обміну не завжди володіють достатнім рівнем інформації про контрагентів, є фактором, наявність якого підвищує нестабільність фінансової системи і спричиняє збій фінансового механізму, а відтак перешкоджає досягненню парето-ефективного розподілу фінансових ресурсів. На теоретичному підґрунті асиметричності інформації побудовані моделі фінансових криз, зокрема банківських криз. Найвідомішими працями, у яких висвітлюється роль і значення

аспекту різного рівня поінформованості в розвитку фінансової нестабільності, є теоретичні праці Ф. Мишкіна [27, с. 1-49].

З асиметричністю інформації пов'язане виникнення двох важливих проблем - морального ризику та несприятливого вибору. Проблема несприятливого вибору має місце перед здійсненням трансакції і полягає в тому, що кредит з найбільшою імовірністю отримає той позичальник, кредитоспроможність якого є низькою, а відтак і ризик неповернення кредиту - найбільший. Моральний ризик - проблема асиметричності інформації, яка виникає після здійснення трансакції, і полягає в тому, що позичальник має стимули до вкладання позичених коштів у високодохідні проекти, ризик яких, відповідно, зростає прямо пропорційно рівню очікуваної дохідності інвестиційного проекту.

Внаслідок того, що надмірна плата за високий рівень платоспроможності «добрих» позичальників компенсується низькою платою за високий рівень потенційного ризику «поганих» позичальників, виникає ефект витіснення «добрих» позичальників «поганими». Сутність теорії полягає в тому, що існування аспекту асиметричності інформації та мобільності капіталу, зокрема в міжнародному масштабі, сприяє неефективним інвестиціям, які закінчуються фінансовою кризою. Прикладом виникнення кризової ситуації може бути банкрутство банку, внаслідок високої частки кредитів субстандартної якості в кредитному портфелі банку, або криза на фондовому ринку, яка виникає внаслідок високої частки дефолтів за корпоративними облігаціями, або ж внаслідок масового продажу переоцінених акцій тих емітентів, показники господарської діяльності яких різко погіршуються - чи то внаслідок поганого ризик-менеджменту, чи низького рівня організованості господарського циклу і неготовності витримати випробування кризою.

На думку Ф. Мишкіна, основними факторами економічного середовища, які через механізми несприятливого вибору і морального ризику призводять до виникнення фінансової кризи, є: зростання процентних ставок, падіння курсів на ринку акцій,

зростання невизначеності, банківська паніка, непередбачене падіння загального рівня цін для розвинених країн або різка девальвація для країн, що розвиваються [28, с.232-233].

Модель, яка обґрунтовує особливості виникнення і перебігу банківської паніки, розробили Д. Даймонд та П. Дибвіг у праці «Банківська паніка, страхування депозитів і ліквідність» (1983 р.) [29, с.1-27].

Банківську паніку можна класифікувати як кризу довіри вкладників банку стосовно його надійності як джерела збереження депозитів, що виявляється в масовому відпливі вкладів і може вилитися в банкрутство банку, навіть якщо об'єктивних підстав для паніки не існувало. Інакше кажучи, різке зростання впливу прямих і/або непрямих факторів депозитного ризику веде до масового вилучення вкладів, що закінчується банкрутством банку. Якщо мова йде про великі, системоутворюючі банки, може виникнути ефект доміно, тобто серія банкрутств інших фінансових установ, пов'язаних певними зобов'язаннями із банком-банкрутом, або внаслідок банкрутств інших банків за подібною схемою. Логіка подій, певним чином, засновується на механізмі передбачень, котрі самореалізуються, оскільки має місце хибне оцінювання ситуації (банк може збанкрутувати), яка стає реальністю за своїм наслідком (банк збанкрутував). Як зазначає О. Хаб'юк, існує також позитивний вимір банківської паніки - короткострокове вилучення вкладів може слугувати ефективним методом дисциплінованості менеджменту, зменшуючи його готовність до надмірного ризику [30, с. 71].

Автори моделі пропонують застосування системи державного гарантування вкладів для підвищення довіри вкладників до банку і уникнення виникнення банківської паніки [21, с. 29]. Однак Ф. Мишкін зазначає, що моральний ризик, який виникає внаслідок запровадження системи страхування вкладів і політики «занадто великий, щоб збанкрутувати», спонукає банки до надмірно ризикової діяльності, а відтак і підвищує ризик їх банкрутства [28, с. 313-317].

Як зазначив О. Барановський, «незважаючи на те, що моделі другого покоління значною мірою відрізняються від канонічної моделі, вони часто доходять до того ж висновку: валютні кризи є результатом несумісності цілей макроекономічної політики з довгостроковою фіксацією обмінних курсів» [31, с. 19-21]. Недієвість моделей фінансових криз першого і другого покоління як систем раннього попередження фінансових криз і їх теоретична неспроможність пояснити механізм розгортання кризи країн Південно-Східної Азії у 1997-1998 роках стала імпульсом нових теоретичних пошуків, які оформилися у формі моделей фінансових криз «третього покоління».

Моделі фінансових криз третього покоління

Для моделей фінансових криз третього покоління немає спільної теоретичної лінії, тривають також суперечки стосовного того, які моделі взагалі слід вважати моделями третього покоління. Вважають, що основними ознаками моделей фінансових криз цього покоління є спроби пояснити виникнення і механізм перебігу кризи країн Південно-Східної Азії, а також залучення до аналітичного моделювання приватного сектору у виникненні кризи, зокрема банківської системи та сектору приватного підприємництва. Важливим кроком на шляху вдосконалення економічного моделювання кризових процесів стало врахування зв'язку між валютними і фінансовими кризами, зокрема черговості їх виникнення і причинно-наслідкового зв'язку між ними. Консенсус-варіант теоретичного вмісту моделей фінансових криз третього покоління включає: теоретичні конструкції, які враховують моральний ризик у стосунках між центральним банком і комерційними банками; моделі, які описують виникнення паніки на фінансовому ринку та «ефекти інфікування», а також моделі, які враховують взаємозв'язок між банківськими і валютними кризами.

Теоретичні конструкції, які враховують можливість виникнення морального ризику у стосунках між центральним банком і комерційними банками, засновуються на припущенні, що центральний банк крім своїх основних функцій діє також як

кредитор останньої інстанції (lender of last resort), тобто гарантує забезпечення резервами комерційні банки, коли ніщо інше вже не зможе запобігти їхньому банкрутству [28, с. 462]. Країни, у яких банківської системи надміру лібералізований, а ступінь банківського регулювання не відповідає ступеню інтегрованості їх фінансової системи в світовий фінансовий простір, особливо уражені моральним ризиком у стосунках центрального банку з мережею комерційних банків.

Сутність вище зазначених концепцій полягає у тому, що для комерційних банків існують стимули до особливо ризикованої поведінки задля отримання вищих прибутків; надмірна активність їх кредитно-інвестиційної діяльності спричиняє виникнення своєрідної «бульбашки» на фінансовому ринку, яка і є фундаментом фінансової кризи. Провал цих інвестиційних стратегій веде до того, що центральний банк змушений постачати уражені банки додатковими фінансовими ресурсами, щоб запобігти їх банкрутству. Поступове виснаження ресурсів центрального банку може призвести до того, що він далі не зможе виступати в ролі кредитора останньої інстанції. Проблема морального ризику загострюється в міру зростання ступеня лібералізації фінансового сектору, яка супроводжується послабленням юридичних і/або економічних перешкод на шляху капіталу.

Оскільки несумісності цілей валютного регулювання і довгострокової макроекономічної політики, які були логічною передумовою кризи в моделях фінансових криз другого покоління, не спостерігалися в країнах Південно-Східної Азії, розпочалося дослідження причинності і ролі інших видів макроекономічного регулювання у виникненні фінансової кризи [32, с. 8]. У своїх моделях М. Дулі і П. Кругман першими звернули увагу на те, що Азійська криза є логічним наслідком неадекватної системи банківського регулювання і нагляду.

Типова корпоратизація політичної еліти, її тісні неформальні зв'язки з представниками ділових кіл (crony capitalism) забезпечували своєрідну негласну гарантію «взяття на

поруки» банку у випадку загрози його банкрутства. Слід зауважити, що практика «взяття на поруки» низки банків урядами країн, які раніше постраждали від банківських криз, зокрема Таїланду (1983-1987 рр.), Малайзії (1985-1988 рр.), а також Індонезії (1994 р.), лише посилили стимули до надто ризикованої діяльності банків [33,с. 8]. Вважаємо, що основна вина у провалі кредитно-інвестиційних проєктів за логікою вище згаданої моделі, лежить на топ-менеджменті банків, оскільки саме інституційний рівень менеджменту є відповідальним за вибір інвестиційної стратегії банку, обираючи певну альтернативу між агресивними, консервативними та поміркованими інвестиційними портфелями.

Хоча прихильники іншого, альтернативного пояснення зв'язку між панікою на фінансовому ринку і виникненням фінансової кризи не заперечують деструктивного впливу морального ризику, вони все ж вважають цю аргументацію недостатньою для обґрунтування виникнення фінансової кризи. Пояснення кризи країн Південно-Східної Азії як результату паніки на фінансовому ринку ґрунтується на двох основних тезах: по-перше, існує певний рівень схильності країни до кризи, причиною якої можуть бути певні макроекономічні дисбаланси; по-друге, достатнім для розвитку кризи є виникнення спонтанної, не зумовленої реальними економічними показниками, втрати довіри суб'єктів міжнародного ринку капіталу до можливостей банківського сектору вчасно і в повному обсязі відповідати за своїми зовнішніми зобов'язаннями [34, с. 14].

Доречним, на думку прихильників пояснення виникнення фінансової кризи як наслідку паніки на фінансовому ринку, є аналіз ситуації з точки зору так званої множинної рівноваги, тобто ситуації, коли одночасно можуть формуватися кілька рівноважних раціональних очікувань і подальший розвиток ситуації залежить від того, яка рівновага превалюватиме – «погана» чи «добра» [34, с. 14-15]. Рівновага (добра) - ситуація на ринку, коли всі інвестори свідомі того, що країна внаслідок об'єктивних економічних причин є схильною до ризику, проте

кожен індивідуальний інвестор вважає, що інші кредитори не вилучатимуть свій капітал, тому він теж не вилучить своїх інвестицій. «Погана» рівновага - така ситуація, за якої окремі інвестори вважають, що за даної кон'юнктури інші інвестори вилучатимуть свій капітал з ринку, а з огляду на те, що існує певний рівень схильності країни до криз у формі недостатнього запасу ліквідності, для інвесторів існують стимули вилучити свої капіталовкладення, причому швидше за інших з метою мінімізації своєї функції втрат. Таким чином, індивідуальна поведінка окремих інвесторів, яка засновується на раціональних очікуваннях, еволюціонує до стану загальної паніки і закінчується масовим відпливом капіталу.

Слід зауважити, що в світлі глобалізаційних тенденцій сучасності посилюється увага до феномену екзогенних шоків і їх ролі у виникненні та поглибленні фінансових криз, зокрема криз регіонального характеру (так звані процеси регіоналізації валютних криз). Врахування процесів трансформації основ світової фінансової архітектури в ході фінансової глобалізації зумовили посилення наголосу на причинному зв'язку між виникненням фінансової кризи і "ефектами фінансового інфікування" (financial contagion effect), тобто ефектами ланцюгової реакції передачі фінансових потрясінь із однієї країни в іншу, яка виявляється в масовому падінні національних фінансових ринків і спричиняється, як правило, дією інституційних інвесторів, що діють на кількох національних ринках одночасно [36, с. 17]. У межах цієї концепції виділяють такі основні передумови кризи: фундаментальні взаємозв'язки між економіками різних країн як результат активізації глобалізаційних процесів; зникнення бар'єрів між різними фінансовими ринками внаслідок розвитку інформаційних технологій; специфічна модель поведінки інвесторів у кризовій ситуації – «стадний інстинкт» (herding), тобто однотипна поведінка інституційних інвесторів стосовно виведення капіталів з країни, охопленої фінансовою кризою. Неочікувані зміни інформаційного поля, внаслідок яких формуються негативні

раціональні очікування серед інституційних інвесторів, стають катализатором розгортання фінансової паніки у міжнародному масштабі, яка закінчується ланцюговою реакцією поширення фінансових криз у міжнародному масштабі.

Стосовно причинно-наслідкового зв'язку між валютними і банківськими кризами не існує єдиної думки. З одного боку, виникнення банківської паніки з масовим обміном національної валюти на іноземну може спричинити значний тиск на обмінний курс, а відтак і різку девальвацію національної грошової одиниці; з іншого, різкі коливання курсу національної валюти можуть погіршити платоспроможність банків зі значною відкритою валютною позицією. Однак, як зазначає О. Барановський, частота банківських криз, пов'язаних із валютними кризами, вища, ніж частота валютних криз, пов'язаних із банківськими; таким чином, банківські кризи є первинним етапом розвитку валютної кризи, її випереджальним індикатором [31, с. 16].

Складність моделювання фінансових криз пов'язане з тим, що його результати залежать від багатьох чинників, зокрема від того, які припущення лежать в основі конкретних моделей, і що вважати основною причиною виникнення фінансової кризи, свідченням чого є наявність багатьох моделей, які пояснюють, наприклад, тільки феномен кризи країн Південно-Східної Азії.

Фінансова криза є досить складним явищем, передбачити яке в умовах динамізму сучасного світу дуже складно. Різноманітні спроби прогнозування розвитку криз у майбутньому, в тому числі і системи раннього попередження, іноді досягають часткових результатів, але достовірність їх прогнозів залишається порівняно низькою, оскільки значення макроекономічних показників як підстави кризової ситуації поступово зменшується, що ускладнює моделювання її перебігу. Роль стохастичних змінних у виникненні фінансових криз постійно збільшується, свідченням чого можуть бути непередбачувані зміни інформаційного поля, які через механізми раціональних очікувань (у тому числі очікувань, що самореалізуються) сприяють зростанню кризового потенціалу;

проте це не означає нівелювання ролі макроекономічних чинників, оскільки саме динаміка їх значень є базовою передумовою формування інформаційної бази інвесторів.

Фінансова криза - це, насамперед, індикатор слабкості інституційної структури фінансової системи, тому стабільне правове забезпечення діяльності фінансової системи, у тому числі системи пруденційного нагляду за діяльністю фінансово-кредитних інституцій, а також прозоре інформаційне середовище із посиленням вимог щодо розкриття інформації суб'єктами господарювання, є необхідністю, що викликана часом і вимогами нової архітектури фінансових відносин.

1.2. Передумови формування нової архітектури фінансового ринку

Глобальна програма під назвою «Міжнародна фінансова архітектура» виникла у кінці 90 років. У неї включені стандарти і принципи роботи фінансового ринку, а також діагностика його ефективності.

Світова фінансова архітектура – це сукупність визнаних міжнародних стандартів і принципів функціонування фінансового сектору, а також засобів діагностики його ефективності [37]. Як зазначає С.В. Науменкова – світова фінансова архітектура становить:

- сукупність певних процедур регулювання фінансових ринків та фінансових установ (наприклад, розробка відповідних стандартів і правил – облікових процедур, порядку банкрутства фінансових установ, контролю за ефективністю менеджменту, валютної та фіскальної політики);
- моніторинг ефективності застосування загальновизнаних міжнародних правил тією чи іншою країною [38, с. 8].

Перед розглядом регуляторних та інституційних засад формування фінансової архітектури вважаємо за доцільне,

дослідити особливості національних моделей фінансових систем, історії їх формування. При цьому доцільно використовувати історичний, статистичний та порівняльний підходи.

Історичний підхід. У більшості сучасних національних фінансових систем домінує одна з двох основних моделей фінансових ринків : банківська (континентально-європейська) або фондова (американська). У межах цього дослідження національна фінансова система розуміється в максимально широкому сенсі, як архітектура національної економічної системи в цілому, що зумовлює напрями руху фінансових потоків, способи взаємодії економічних суб'єктів і структуру інститутів, що забезпечують її функціонування.

Для банківської моделі фінансових ринків притаманне переважання як основних фінансових посередників депозитних інститутів (комерційних і ощадних банків, кредитних спілок), що концентрують потоки заощаджень і інвестицій для фінансування економіки. У країнах, де склалася фондова модель фінансових ринків, трансформація заощаджень в інвестиції відбувається на фондових ринках. Основними фінансовими посередниками останньої моделі є страхові компанії, пенсійні, венчурні, взаємні фонди, інвестиційні банки. При цьому не останню роль відіграють і фізичні особи, що здійснюють операції на фондовому ринку як особисто, так і за допомогою брокерів і дилерів.

Відсутність єдиної моделі національної фінансової архітектури обумовлена значними міжкрайовими відмінностями, специфічними передумовами формування не лише фінансової, але і усієї соціально-економічної системи країни. Проте вивчення історії формування національних фінансових систем розвинених країн та країн, що розвиваються, співставлення їх ефективності на різних етапах становлення національних економічних систем представляється необхідним для розробки оптимальної моделі національної фінансової системи України.

Основним методологічним підходом до аналізу ефективності національних моделей фінансових систем виступає

історичний підхід. У його межах здійснюється вивчення особливостей становлення національних фінансових систем найбільш розвинених країн світу. Вивчаються інституціональні передумови формування національних моделей фінансування, проводяться зіставлення ефективності залучення ресурсів за допомогою різних фінансових інструментів, різними секторами економіки.

Деякі дослідники справедливо відмічають, що значна кількість інститутів, властивих розвиненим капіталістичним країнам, формувалися протягом тривалого періоду часу, і, як наслідок, з малою вірогідністю може бути відтворена в країнах, що розвиваються. З початком трансформаційних процесів в країнах колишнього СРСР проблема оцінки ефективності банківської і фондової моделей національних фінансових систем, а також необхідність вибору пріоритетної моделі було достатньо дискусійним питанням. У дослідженнях, присвячених зв'язку економічного зростання і корпоративних фінансів одна з провідних ролей відводилася Німеччині і Японії. Ці країни є яскравим прикладом динамічного економічного розвитку, структурній переорієнтації економічної системи на інвестиційне зростання за допомогою банківської моделі фінансової системи.

У результаті, багато учених відмічають, що найважливішими інститутами, що забезпечують підвищення ефективності ринків капіталу і прискорення їх розвитку, виступають банки і банківський сектор економіки в цілому. «Насправді, банківська організація... є способом подолання історичного розриву в розвитку інститутів ринків капіталу. Важливо розуміти, що недорозвиненість ринків капіталу у кінці XIX століття в Німеччині викликала зростання залучення банківської системи у фінансування і управління промисловими компаніями. Зазначене, спостерігається у випадку з Японією... система домінуючих банків відбила високий рівень недосконалості фінансових ринків і економічної нестабільності в післявоєнний період» [39, с.33].

Набуття банківським сектором фінансових систем таких країн, як Німеччина і Японія, ролі основного інституту, що забезпечує перетік заощаджень в інвестиції, було обумовлено специфічністю їх розвитку. Так, в дослідженні ролі банків в забезпеченні економічного зростання в Японії кінця XIX почала XX століття, проведеному Йоширо Міва і Марком Рамсейером, автори відмічають, що в довоєнний період (до 1940 року) більшість великих фірм здійснювали своє фінансування на ринках капіталу за рахунок емісії акцій. В середньому від 53% до 73% їх капіталу формувалося за рахунок випуску акцій, від 5 до 18% - з нерозподіленого прибутку. При цьому серед позичкових джерел питома вага облігаційних позик (до 11%) дорівнювала питомій вазі банківських кредитів (1-13%). Так, в 1889 році фірми текстильної промисловості на 58% фінансувалися за рахунок випуску акцій, на 10% за рахунок отриманих прибутків і на 11% за рахунок банківських кредитів. Найбільш яскравий приклад - залізничні компанії. У 1898 р. на 91% їх фінансування здійснювалося завдяки випуску акцій, 2% з нерозподіленого прибутку, 6% від облігаційних позик і лише 1% формували банківські кредити [40, с.9].

Аналогічні висновки щодо структури фінансування великих промислових компаній Німеччини представлені Каролін Фолін. Наявність доступу до великих банківських кредитів промислових фірм Німеччини не лише не збільшувала їх інвестиційну активність, але і призводила в довгостроковій перспективі до зниження інвестиційної активності і ринкової ефективності таких фірм [41, с.4]. Переваги банківській моделі фінансування самі по собі не гарантують високої ефективності фінансової системи - для її досягнення потрібне існування розвиненого конкурентного середовища фінансових інститутів, мінімізація корупційних витрат. З іншого боку, потрібно пом'якшити межу між банківською і фондовими моделями фінансової архітектури, так як для країн, які мають більш розвинений фондовий ринок, притаманні більш розвинена діяльність банків і небанківські фінансові посередники.

Ретроспективний аналіз економічної історії найбільш розвинених країн світу свідчить, що вплив фінансової інфраструктури на господарський розвиток проявляється головним чином на початкових стадіях побудови ринкової системи. Так, згідно з розрахунками Пітера Л. Роузю і Річарда Сілла, в США за період з 1805 по 1859 рр. на тлі істотного зростання розміру фінансового сектора (відношення фінансових і матеріальних активів збільшилося за цей період з 0,32 до 0,46) практично подвоїлася доля чистих інвестицій в національному доході (з 0,051 до 0,092)[16]. При цьому автори відмічають, що бурхливий паралельний розвиток фондового ринку і банківської системи з 1790 р. тривав до початку XX ст. Великі позичальники, представлені як приватним сектором, так і державою, дали можливість залучити додаткові фінансові ресурси за допомогою інструментів фондового ринку, тоді як дрібні і середні позичальники зверталися до банківських кредитів. Необхідно відмітити, що самі банки активно розміщували свої цінні папери на фондовому ринку, а основним джерелом залучення додаткових ресурсів були емісії акцій.

Статистичний підхід. Для цього підходу характерне вивчення поточної економічного розвитку країн на різних його стадіях. Проводиться аналіз поточної ефективності національних моделей економічних систем, специфіки поведінки економічних суб'єктів, особливостей і впливу інституціонального середовища. Так, в дослідженні А. Демиргук-Канта і В. Максимовича використовувався мікропідхід (аналіз окремих фірм) для оцінки ефективності фінансових систем 30 країн за період з 1980 по 1995 рр., у тому числі США, Німеччини, Франції, Великобританії, Гонконгу, Сінгапуру, Туреччини і Зімбабве. Для вибірки фірм по кожній з країн, на підставі статистичних даних був розрахований річний потенціал зростання капіталізації фірми. В результаті проведеного дослідження була виявлена група фірм, зростання капіталізації яких перевищило розрахункові показники. Найбільший вплив на зростання фірм (так само як і на економічне зростання у межах

національних економічних систем) був зроблений фондовим ринком (30-35%) і стабільністю правової системи (18-23%). Найменший вплив зробили державні субсидії державним і приватним фірмам (3-5%)[42, с. 23, 45].

Р. Райан і Л. Зінгалес, вивчаючи наслідки фінансових криз в країнах Азії в другій половині 90-х років XX століття, відмічають підвищену нестабільність фондового ринку, значну залежність від зовнішніх джерел капіталу і домінування короткострокових вкладень. Авторами розроблена програма реформування фінансових систем цих країн з метою нівеляції наслідків кризи і підвищення ефективності національної економіки в цілому. Основні заходи зводяться до тимчасового обмеження припливу іноземного капіталу на фондовий ринок і використання банківської системи для забезпечення інвестиційних потреб економіки [43, с.39-41].

Порівняльний підхід. У межах цього підходу здійснюється синтез історичного і статистичного підходів: для досліджень характерно не лише зіставлення ефективності функціонування різних моделей фінансових систем, але і ретроспективний аналіз причин, що зумовили формування їх національних особливостей.

Основи методології дослідження взаємозв'язку і взаємного впливу реального і фінансового секторів економіки закладені ще в першій половині XX ст. в роботах Дж. М. Кейнса, де зазначено, що основна роль фінансового сектора полягає в опосередкуванні потоків заощаджень і інвестицій в господарській системі. При цьому банківському сектору відводиться роль основного інституту, що забезпечує розширення фінансування економіки, а інвестиції обмежені нестачею грошей і рівнем національної схильності до збереження. У пізніших роботах, зокрема Дж. Робінсон, це положення переформульовано: «якщо в менш розвинених фінансових системах економічне зростання ще може бути обмежене темпами кредитування, то вже в розвинених економіках це обмеження менш істотно, оскільки процес фінансування безпосередньо залежить від потреб національного господарства» [39, с. 36].

Проте варто звернути увагу на ще одну важливу функцію національних фінансових систем : створення фінансовими інститутами нової купівельної спроможності. Сучасні дослідники нерідко звертаються до праць Й. Шумпетера, в роботах якого зустрічається теза, що послуги, що здійснюються фінансовими посередниками (мобілізація заощаджень, оцінка інвестиційних проектів, розподіл ризиків, спрощення здійснення трансакцій), є ключовим чинником технологічного оновлення економічного зростання [41].

Прибічники «активної» ролі фінансових інститутів в економічному розвитку особливо підкреслюють, що в умовах зростання національного господарства валові заощадження, зазвичай, недостатні для фінансування потреб розширеного відтворення економіки. Потреба в додаткових фінансових ресурсах може бути задоволена за допомогою банківських кредитів (так звана емісія банківських грошей), а також за допомогою випуску похідних цінних паперів.

Ця теза знаходить підтвердження в багатьох економетричних дослідженнях, спрямованих на виявлення причин довгострокового економічного зростання. Так, згідно з результатами дослідження Р. Кінга і Р. Левайна, отриманим за підсумками аналізу моделі розвитку 57 країн світу в період з 1960 по 1989 рр., глибина фінансової системи чинить вплив, що запізнюється, на економічну активність і обумовлює довгострокове економічне зростання в течію як мінімум 10 років. Як показник глибини фінансової системи Р. Кінг і Р. Левайн розглядали величину монетизації економіки (відношення грошового агрегату M2 до ВВП) [44].

Схожі висновки отримані в економетричному дослідженні, проведеному Р. Райаном і Л. Зінгалесом. Автори підкреслюють, що для тривалого стійкого розвитку великих промислових фірм, першочергове значення мають зовнішні джерела фінансування, а ефективність функціонування національних фінансових систем зумовлює довгострокову динаміку розвитку цих фірм [43, с. 16].

У дослідженнях різних типів національної фінансової архітектури найчастіше виділяються два типи завдань:

- опосередкування потоків заощаджень, що виникають в процесі господарського зростання, і трансформація їх в інвестиційні ресурси;
- створення нової купівельної спроможності в економічній системі і, як наслідок, формування передумов для переходу до вищого рівня ділової активності.

Перше завдання вирішується як банківською, так і фондовою моделлю фінансування. Проте друга традиційно пов'язана з банківським капіталом. У разі домінування фондової моделі збільшення купівельної спроможності реального сектора здійснюється опосередкованим шляхом через кредитування фондових операцій банківською системою.

Вплив ринків капіталу на економічне зростання багато в чому обумовлене основним принципом їх функціонування, який полягає в приведенні грошових потоків компаній до поточної оцінки у вигляді їх ринкової вартості. Це означає, що в умовах домінування фондової моделі фінансовий сектор повинен або слідувати у своєму розвитку за економічним зростанням або, щонайменше, цей зв'язок повинен носити двосторонній характер. В більшості випадків прогнози майбутніх грошових потоків (ціни акцій) є, головним чином, екстраполяцією поточних результатів розвитку компаній (галузей, економіки). Виняток становлять лише фондові ринки США, Великобританії, Канади і Японії. Але і в цих країнах ціни акцій лише у межах досить обмеженого проміжку часу містили дійсну динаміку майбутнього господарського розвитку, а не тільки оцінки, засновані на поточних темпах економічного зростання. Не випадково, згідно з економетричними розрахунками, ваговитість приросту ринкової капіталізації для наступного господарського розвитку складає лише 40% від аналогічного збільшення кредитування [45]. Стосовно перехідних економік цей висновок фактично означає пріоритетність розвитку банків над ринками капіталу. Проте, як

було зазначено вище, у багатьох випадках фінансування за допомогою фондового ринку було ефективніше, ніж банківське.

Неоднозначність висновків обумовлює звернення ряду економістів до спрощеної форми аргументації вибору тієї або іншої моделі фінансування. При цьому ними, як правило, вже не ставиться під сумнів «активна» роль фінансової системи. В основі більшості досліджень лежить порівняння поточної ефективності ринків капіталу і банків в розвинених ринкових економіках. Зазвичай основна частина аналізу зосереджується на чотирьох найбільших ринкових економіках світу - США, Великобританії, Німеччині і Японії. З одного боку, в цих державах рівень розвитку фінансової системи знаходиться приблизно на одному рівні, що дозволяє розглядати потенційні відмінності в їх ефективності як наслідок тієї або іншої моделі фінансування економічного зростання. З іншою, національні особливості фінансової архітектури вказаних країн дозволяють зробити висновок про те, що в них реалізовані в найбільш чистих формах фондова (США і Великобританія) і банківська (Німеччина і Японія) модель фінансування.

Аналіз найбільш загальних макроекономічних параметрів в даних країнах не дозволяє однозначно судити про перевагу якої-небудь з оцінюваних моделей фінансування. Загальногосподарські показники знаходяться на досить близькому рівні з певною перевагою в останнє десятиліття США і Великобританії. Хоча, як образно відмічає А. Тейнер, «якщо вважати, що економічний успіх полягає в тому, щоб отримувати від життя максимум радощів (тобто підвищувати об'єм споживання товарів і послуг), витрачаючи при цьому мінімум зусиль (тобто менше працювати), то в Німеччині живуть ніскільки не гірше, ніж в США. Американці більше працюють і менше радіють життю» [46, с. 39].

Значну зацікавленість представляє аналіз показників, що безпосередньо характеризують розвиток фінансового сектора в даних країнах. Одним з найчастіше використовуваних показників є коефіцієнт еластичності інвестицій за доданою вартістю, який

відбиває чутливість інвестиційних потоків до потенціалу зростання і може слугувати індикатором ефективності алокації капіталу в національному господарстві [46, с. 10].

У відповідність з проведенням Джефрі Вюрглером (Wurgler Jeffrey) дослідженням, можна зробити висновок про вищу ефективність алокації капіталу в країнах з банківською моделлю фінансування. Так, показник еластичності інвестицій за доданою вартістю в Німеччині складає (0,988) і є найвищим у світі. Друге місце займає Гонконг, де показник еластичності інвестицій за доданою вартістю складає (0,948). Японія, Великобританія і США займають по ефективності алокації капіталу відповідно дев'яте (0,819), десяте (0,812) і тринадцяте (0,723) місця у світі. Причому в США зміна потенціалу зростання в тій або іншій галузі лише на 12,6% визначає потоки інвестицій (для порівняння, в Німеччині - на 36,4%)[46, с. 32]. При цьому слід зазначити, що фондова модель фінансування спричиняє позитивний вплив на алокацію капіталу головним чином в межах одного року, тоді як банківська модель домінує у разі тривалих інвестиційних рішень.

Зіставлення ефективності функціонування банківської і фондової моделей фінансових систем, повинно спиратися не лише на кількісний аналіз макроекономічних показників, але і на якісний аналіз суб'єктів інвестиційних відносин. Так, нерідко дослідники відмічають, що банківська система у меншій мірі, ніж фондова, сприяє розвитку нових галузей і технологій. Причому головною причиною вважається нездатність банківських інститутів повною мірою оцінити майбутні фінансові потоки інноваційних проектів в умовах негативної поточної прибутковості і високий рівень ризиків за цими проектами.

Таким чином, на підставі прямого порівняння різних показників ефективності функціонування банківської і фондової моделей фінансової системи в розвинених економіках не можна однозначно виділити пріоритетну модель національної фінансової архітектури : в основі подібної моделі повинні знаходитися дані про особливості функціонування окремих

секторів економіки і структури їх фінансування. Значний вплив на формування національної моделі фінансової системи спричиняють потреби реального господарства, специфіка здійснення відтворювальних процесів в економіці, міра її інституціонального розвитку і загальна економіко-політична ситуація в країні.

Слід відмітити, що першим потужним поштовхом для реформування світової фінансової архітектури були висновки Консультативної комісії, яка створена у 1998 році за ініціативою Конгресу США, основним завданням діяльності якої було аналіз ефективності роботи міжнародних фінансових інститутів (Міжнародного валютного фонду, Світового банку та регіональних банків розвитку).

На той час основними завданнями реформування фінансової архітектури були:

- забезпечення своєчасності й достовірності фінансової інформації;
- зміцнення фінансових систем;
- забезпечення ефективного контролю за рухом капіталу;
- удосконалення підходів до вибору режимів валютних курсів;
- удосконалення механізму участі приватного сектору в запобіганні та врегулюванні криз.

Реалізація цих завдань була спрямована на зміцнення фінансового та банківського секторів і покращення співробітництва МВФ з іншими міжнародними фінансовими організаціями в межах діяльності Комітету зі співробітництва в галузі фінансового сектору.

Як зазначає Науменкова С.В, формування нової фінансової архітектури має здійснюватися за такими основними напрямками: упровадження дієвого механізму координації економічної політики на міжнародному рівні; проведення фундаментальної реформи існуючої системи фінансового регулювання і контролю для попередження екстремальних ситуацій; реформування існуючої світової системи фінансового регулювання і контролю для попередження екстремальних

ситуацій; реформування світової резервної системи з метою зменшення особливої ролі долара США та створення забезпеченої на багатосторонньому рівні системи з кількох валют, яка з часом, можливо, перетвориться на забезпечену всіма сторонами систему з єдиною світовою валютою; реформування механізмів надання ліквідності й компенсаційного фінансування, зокрема на основі ефективного об'єднання валютних резервів як на багатосторонньому, так і на регіональному рівнях [46, с.13].

Слід відмітити, що для вирішення проблеми глобальної економіки на саміті лідерів країн «Групи 20» у листопаді 2011р. у Франції був прийнятий план дій щодо забезпечення зростання та зайнятості, який містить узгоджені заходи щодо виключення чинників короткострокової уразливості і зміцненню середньострокових основ економічного зростання [47, с. 36-37].

Відповідно до заходів щодо виключення чинників короткострокової уразливості та відновлення фінансових і банківських ринків визначено наступне.

По-перше. Країни Єврозони зобов'язані застосовувати необхідні заходи для забезпечення стабільності. Передбачено підвищення гнучкості інструментів Європейського фонду фінансової стабільності, підвищення нагляду по відношенню до економічної та бюджетної політик і підвищенню якості управління в Євразоні.

По-друге. З метою забезпечення стабільності у банківській системі – провести достатню капіталізацію банків та їх доступ до фінансування. Центральні банки повинні бути готові і в подальшому надавати банкам ліквідність за потребою.

По-третє. Лідери країн «двадцятки» підтвердили власні зобов'язання рухатися більш швидкими темпами до гнучких ринкових систем валютного курсу і утримуватися від конкурентної девальвації валют. Підкреслили потребу в укріпленні міжнародної валютно-фінансової системи, оскільки надмірна вольотивність обмінних курсів веде до несприятливих наслідків для фінансової стабільності.

Актуальним питанням у зміні світової фінансової архітектури є питання про диверсифікацію глобальних валютних резервів. Для країн, що знаходяться у процесі інтернаціоналізації власних валют, МВФ розпочав розробку спеціальних умов включення нових валют в склад кошику СПЗ. У докладі МВФ (серпень 2011 р.) було представлено проект нового критерію включення валюти у кошик СПЗ (*reserveassetcriterion, RAC*), який визначає зазначену розрахункову одиницю як резервний актив, що зберігає привабливість усієї валютної корзини, і як засіб підвищення її значущості у міжнародній валютній системі [48].

Валюта, що включається до СПЗ, повинна відповідати наступним вимогам:

- ліквідність активу на валютних ринках, тобто можливість швидкого проведення угод її купівлі-продажу з мінімальними витратами;
- можливість здійснення хеджування для забезпечення ефективного і раціонального управління валютними і процентними ризиками, пов'язаних як з кошиком СПЗ у цілому, так і з валютами, що в неї входять;
- доступність для інвесторів високоякісних процентних інструментів, номінованих у даній валюті;
- привабливість у якості резервного активу, яка визначається спроможністю країни-емітенту проводити необхідну макроекономічну політику, забезпечувати інституційну стабільність та стійкий фінансовий розвиток.

Зазначені заходи будуть сприяти вирішенню проблем, що виникають у разі зміни глобальної ліквідності та вольотивності потоків капіталу, чим сприятиме подальшому просуванню реформ валютного курсу та скороченню надмірного накопичення резервів.

Стосовно розвитку фінансової системи України, слід відмітити безперечну роль Європейського банку розвитку і реконструкції. Відповідно до Стратегії діяльності в Україні на 2011-2014 роки, основний пріоритет для ЄБРР у короткостроковому періоді – допомога у стабілізації фінансового

сектору та продовження зусиль у напрямку розвитку ринків капіталу в національній валюті, що включає надання банківському сектору цільового довгострокового фінансування акціонерного капіталу та кредитного фінансування [49, с. 35-36].

Діяльність ЄБРР буде зосереджуватись на наступному:

- зміцнення капітальної бази банків через інвестиції в акціонерний капітал та субординований борг з метою підтримки стабілізації банківського сектору;
- після того, як приватні банки стабілізують свій баланс, основна увага буде приділятися після кризовому відновленню сектору фінансового посередництва шляхом відкриття цільових довгострокових кредитних ліній для фінансування проектів підвищення енергоефективності;
- подовження співробітництва з державними комерційними банками для забезпечення певних обсягів кредитування та відповідного інституційного зміцнення;
- надання торгового фінансування для підтримки відновлення міжнародної торгівлі;
- підтримка доступу фінансових установ до міжнародних ринків боргу та капіталу шляхом участі у синдікованих кредитах, сек'юритизаціях та інших відповідних інструментах з метою збільшення різноманітності та умов використання джерел зовнішнього довгострокового фінансування;
- підтримка запровадження нових лізингових, страхових та пенсійних продуктів;
- пропонувати стале іпотечне та споживче фінансування з належним управлінням ризиками та інформуванням про них після появи відповідних інструментів у національній валюті;
- розширення доступу до фінансування для сталого розвитку енергетики через посередництво банківського та лізингового секторів;
- розгляд питання про випуск довгострокових облігацій у гривні після вирішення проблем регуляторних перешкод.

Ключові види діяльності з політичного діалогу щодо фінансового сектору будуть зосереджуватись на наступному:

- співпраця з НБУ та урядом щодо політичних заходів, необхідних для розвитку фінансування у національній валюті, що є ключовим для менш волатильного зростання та сприятиме залученню внутрішніх заощаджень, що зменшить залежність України від імпорту капіталу та зменшить валютні ризики
- подальше сприяння запровадженню найкращої регуляторної та кредитної політики, скасуванню з боку НБУ певних неординарних заходів кризового управління; кредитуванню, що передбачає більш ефективний розподіл кредитного забезпечення та міжкредиторські угоди з метою підтримки більш ефективного довгострокового банківського кредитування; розвитку ефективної системи кредитних бюро;
- підтримка політики, спрямованої на консолідацію та підвищення прозорості банківського сектору, зменшення участі держави у націоналізованих банках та підвищення ефективності процесу ліквідації проблемних банків.

З приводу вітчизняного фінансового ринку слід відмітити, що наявність національної стратегії розвитку фінансового сектора є необхідною передумовою подальшої успішної розбудови держави та її інтеграції до світового економічного простору. Відповідно до зазначеного, у Стратегії розвитку фінансового сектора України до 2015 року обґрунтовано наступні цілі:

- стійкість фінансового сектора – здатність до самодостатнього розвитку, протидії негативному впливу інших країн на внутрішню фінансову політику України, а також нейтралізації загроз світових фінансових криз та згубної діяльності вітчизняних кримінально-тіньових груп;
- відкритість фінансового сектора – інформаційна прозорість фінансових установ щодо власників, послуг та результатів діяльності, а також відкритість державних регуляторних органів щодо: цілей регулювання та нагляду (політична відкритість); розкриття інформації про орієнтири, моделі та прогнози розвитку (економічна відкритість); механізмів прийняття рішень (процедурна відкритість); інформації про

заходи впливу, досягнуті результати і помилки ринкового регулювання (ринкова відкритість);

- конкурентоспроможність фінансового сектора – здатність забезпечувати доступ вітчизняних економічних агентів до світових фінансових ресурсів і ринків та можливість належним чином конкурувати з міжнародними фінансовими агентами за внутрішні та зовнішні інвестиційні ресурси в умовах глобалізації економічного життя [50].

Можна сказати, що поставлені цілі для реформування вітчизняного фінансового ринку відповідають основним світовим тенденціям, але на нашу думку пріоритетними також є: перетворення неорганізованих заощаджень в організовані; відповідна трансформація цих заощаджень у ресурси різних обсягів, строковості і призначення; дієве управління фінансовими ризиками, що виникають у процесі трансформації. У підсумку всі ці заходи мають сприяти економічному зростанню, про що не йдеться у стратегії, тобто саме ця мета не ставиться пріоритетною.

У Стратегії зазначається, що вона «...являє собою цілісну систему ідей, поглядів, намірів та ключових заходів щодо розвитку фінансового сектора на середньострокову перспективу з урахуванням національних фінансових інтересів та соціально-економічних потреб країни» [50]. Виходячи із зазначеного, можна зробити висновок про те, що позитивний вплив на економічне зростання спричиняє у більшій мірі загальний ступінь розвитку фінансового ринку, ніж його конкретна структура. У такому контексті потрібно зважати на те, що «різні типи «фінансової архітектури» різняться не тільки вимогами до інформації та інституційного середовища, але і можливостями мобілізації і трансформації фінансових ресурсів» [51, с. 6]. Завдання максимально повного використання цих можливостей з урахуванням відповідних вимог у конкретних вітчизняних умовах (але не у тому інституційному середовищі, що пропонується створити у перспективі) представляє «фінансову архітектуру» значним чинником економічного зростання.

Закономірності розвитку фінансових ринків економік країн світу дозволяють визначити його можливі риси, які через певний час набуде більшість держав:

- уніфікація фінансового сектора, тобто формування подібного набору фінансових корпорацій/квазікорпорації, які забезпечують рух фінансових потоків між державою, не фінансовими корпораціями і домогосподарствами;
- формування інформаційної прозорості і подолання інформаційної асиметрії, що забезпечується єдиними методиками виміру;
- посилення конкуренції між окремими суб'єктами фінансового сектора, що приведе до необхідності комплексного надання фінансових послуг на кшталт фінансових супермаркетів;
- монополізація фінансових ринків, що полягатиме у концентрації фінансових операцій у окремих центрах;
- розширення кола користувачів послугами виробників цих послуг через електронні мережі і Інтернет;
- формування нової глобальної архітектури фінансового сектора через пошук нового консенсусу у міжнародній політиці.

З нашої точки зору, Україна має ініціювати комплексну програму розвитку фінансового сектора на основі визначених пріоритетів, створити колективну зацікавленість країн СНД з метою організації і розвитку власних потужних фінансових інститутів і їх угруповань, спроможних брати участь у глобалізації економіки в якості суб'єктів, а не об'єктів цього процесу. Інтеграція України з країнами СНД - необхідна умова інтеграції цих країн на рівних у світову, передусім, західну економіку. Тому вважається надуманою дилема: або Європейський Союз, або СНД, ядром якого є Росія. Найкоротший шлях країн СНД до тісного співробітництва з ЄС лежить через країни Співдружності. Це сьогодні визнають і деякі російські вчені [52].

Для формування вітчизняної фінансової архітектури слід враховувати, що світова економічна і фінансова архітектури

визначається сьогодні передусім такими сценаріями: одно полярна структура зі збереженням за США статусу лідера світової економіки; мультиполярна архітектура - збереження США світового лідерства за зниження їх частки у світовому США і випереджальний розвиток інших економічних центрів. Дана тенденція знаходить своє втілення повною мірою, адже відбувається поступове зниження частки США та інших розвинутих країн у світовому ВВП і глобальних фінансових активах, нарощення потенціалу Китаю, країн, що розвиваються (Азії і Латинської Америки), країн BRIC. Ми не можемо не враховувати, що «...Європа – це минуле, США – сьогодення, а Азія на чолі з Китаєм – це майбутнє світової економіки» [53, с. 12].

На думку П. Б'юкенена, «глобалізація неминує наштовхнеться на великий бар'єрний риф патріотизму держави можуть розпадатись і навіть жертвувати суверенітетом на користь утворення на зразок Європейського Союзу, проте люди будуть чинити опір, як вони опирались Радянській імперії, і відновлювати відібрані у них країни» [54, с. 328]. Він наголошує на тому, що як тільки ЄС рушить на Схід, настане крах. Неможливо керувати з Брюсселя двадцять одною країною, хіба що Брюссель здобуде владу на кшталт тієї, яку уряд США має над п'ятдесятьма американськими штатами. Щодо ЄС, то він є об'єднанням бідних на ресурси країн, тому він має від'ємне сальдо з усіма провідними міждержавними об'єднаннями (НАФТА, АСЕАН, СНД). Для підвищення конкурентоспроможності ЄС об'єктивно необхідно об'єднати його фінансовий і технологічний потенціал з природними ресурсами і науковим потенціалом і Росії, і України. Російська Федерація, не вступаючи до ЄС, стала «Великою Норвегією», тобто його особливим, привілейованим партнером. Україна може скоритись перевагами Росії у зв'язках з Європою, що і прискорить у підсумку інтеграцію фінансового сектора економіки України у світовий економічний простір.

Таким чином, основними напрямками покращення міжнародної фінансової архітектури в умовах глобалізації повинні бути наступні.

По-перше. З урахуванням завдань покращення якості економічного зростання, підтримки його темпів та диверсифікації ринку необхідно вирішити питання про розширення функцій центральних банків. Тим самим країни зможуть застосовувати сучасні механізми рефінансування потреб зростання національних економік, використовуючи для інфляційного таргетування не застарілі моделі валютного управління, а увесь комплекс теорії і практики фінансово-економічного управління. При цьому слід мати на увазі, що об'єктивно для економік, що розвиваються, і знаходяться у стадії структурних перебудов, рівень інфляції вищий, ніж у постіндустріальних, і складає 5-7%.

По-друге. Фінансова сфера повинна розглядатися як єдиний об'єкт регулювання з боку грошової влади. Потрібна координація дій національних центральних банків і іншими регуляторами фінансового ринку.

По-третє. Для формування нових орієнтирів світової економіки та забезпечення валютно-фінансової стабільності слід продовжити роботу щодо формування економічних та правових умов створення міжнародних фінансових центрів у великих містах.

«Поліцентрична» архітектура світової фінансової системи зніжить надлишкове навантаження з діючих центрів обороту світового капіталу, дозволить створити конкурентне середовище інфраструктурних фінансових інститутів (бірж, клірингових палат, аудиторських та рейтингових агенцій).

По-четверте. Вимагається подальше підвищення прозорості «тіньових ринків капіталу (офшорних зон, позабіржових деривативів), для чого пропонується розширення складу і повноважень Форуму фінансової стабільності, спільноти фінансових розвідок та інших організацій – регуляторів фінансових ринків.

По-п'яте. Фундаментом нової світової архітектури слід визнати справедливий порядок, який повинен бути розподілений за наступними критеріями: питома вага тієї чи іншої країни у світовому ВВП за паритетом купівельної спроможності (ПКС), розрахований як середнє за декілька років; питома вага країни у

світовій торгівлі; питома вага території країни у загально світовій; питома вага населення країни у світовому населенню; вага країни у поточній валютно-фінансовій системі, яка вимірюється через параметри резервів як окремої країни, так і використання її валюти у міжнародних розрахунках та резервах.

На сьогодні МВФ у кошику СПЗ частково приймається до уваги тільки останній критерій, що не дозволяє виключити неефективність світової фінансової системи.

1.3. Реформування системи регулювання та нагляду за фінансовими посередниками

Першочерговим питанням сьогодення є регулювання діяльності фінансових посередників в Україні. Світова фінансова криза, що розпочалася в жовтні 2008 року продемонструвала недосконалість існуючих інституційних засад регулювання як банків так і небанківських фінансових посередників, що в свою чергу негативно вплинуло на фінансовий стан фінансових посередників. Тому питання реорганізації контролюючо-регулюючих органів є досить актуальним. На державному рівні вже зроблені деякі кроки, проте й досі відсутній комплексний дієвий підхід до цієї проблеми. Наприклад, робочою групою при НБУ у 2010 році була розроблена та оприлюднена Зелена книга з метою започаткування публічних дискусій усіх зацікавлених сторін щодо підвищення ефективності регулювання та нагляду за фінансовим сектором в Україні, визначення чинників, які зумовлюють неефективність дій органів регулювання та нагляду, визначення шляхів нейтралізації або зменшення негативного впливу цих чинників, а також можливих напрямів реалізації політики»[55, с. 3]. Ці нормативні акти є законодавчим підґрунтям для зміни існуючого етапу розвитку системи регулювання та нагляду вітчизняного фінансового ринку. Поетапний розвиток системи регулювання та нагляду фінансового ринку в Україні зображені табл. 1.5.

Етапи розвитку системи регулювання та нагляду фінансового ринку в Україні [56-76]

Етапи		Особливості періоду
Назва	Роки	
Формування передумов створення системи регулювання фінансового ринку	1991-1995	Регулювання та контроль здійснюють НБУ, КМУ. Контроль за приватизацією державних підприємств здійснюють АПКУ, ФДМУ. Створення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку - ДКЦПФР (1995 р.) Початок формування нормативної бази регулювання діяльності фінансового ринку: Закон України «По банки і банківську діяльність» (1991 р.) [56]; Закон України «Про цінні папери та фондову біржу» (1991 р.) [57]; Дekret Кабінету Міністрів України «Про страхування» (1993 р.) [58]; Указ Президента України «Про тимчасове положення про кредитні спілки в Україні» (1993 р.) [59]; Затверджене Указом Президента України Положення «Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії» (1994 р.) [60].
Становлення системи регулювання фінансового ринку	1996-2000	Подальше формування нормативної бази: Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» (1996р.) [61]; ДКЦПФР затвердив Положення «Про саморегульовану організацію ринку цінних паперів» (1996 р.) [62]. Закон України «Про страхування» (1996 р.) [63]; Закон України «Про фінансовий лізинг» (1997 р.) [64]; Закон України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» (1997 р.) [65]; Закон України «Про Національний банк України» (1998 р.) [66]. У 1997 р. відбулась перереєстрація страхових компаній.
Удосконалення системи регулювання фінансового ринку	2001-2008	Створення Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (ДКРРФП) (2002 р.). Впровадження міжнародних принципів ефективного банківського нагляду Банківського комітету з питань банківського нагляду [67]. Усвідомлення необхідності впровадження єдиної системи регулювання та нагляду за фінансовим ринком. Подальше формування та удосконалення нормативної бази: Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» (2001 р.) [68]; Закон України «Про кредитні спілки» (2001 р.) [69]; Закон України «Про інститути спільного інвестування» (2001 р.) [70]; Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» (2003 р.) [71]; Внесені поправки до існуючих законодавчих актів.

Продовження табл. 1.5

Етапи		Особливості періоду
Назва	Роки	
Адаптація систем регулювання фінансового ринку до кризових умов	2009-2010	<p>Регулюючі заходи НБУ в період кризи:</p> <ul style="list-style-type: none"> Введення мораторію на дострокове вилучення депозитів з банку Переоцінка умов кредитування; Внесені зміни до нормативів діяльності банків; Посилення вимог до формування резервів; Переосмислення корпоративного управління банками; Внесення змін до нормативно-правових актів, що регулюють банківську діяльність; Проведення заходів щодо збільшення рівня капіталізації українських банків; Прийняття ряду нормативно-правових актів: <p>Постанова Правління НБУ від 30.04.2009 р. № 259 «Про затвердження Положення про регулювання Національним банком України ліквідність банків України» [72];</p> <p>Постанова Правління НБУ «Про зміну облікової ставки» від 10.08.2009 р. № 468 [73].</p> <p>НБУ ініційована дискусія на тему «Підвищення ефективності регулювання та нагляду за фінансовим сектором України».</p> <p>Регулюючі заходи ДКРРФП в період кризи:</p> <ul style="list-style-type: none"> - складення плану антикризових заходів у сфері діяльності небанківських фінансових установ, піднаглядних Держфінпослуг, затверджений розпорядженням Держфінпослуг від 24.04.09 № 276 [74]. - контроль за належним виконанням страховиками зобов'язань за укладеними договорами страхування та перестрахування, недопущення неплатоспроможності страховиків шляхом встановлення вимог до чистих активів, встановлення вимог щодо розміщення коштів страхових резервів, розширення обсягу інформації для розкриття у звітних даних; - підвищення прозорості діяльності страхового ринку, зокрема, шляхом запровадження складання звітності за міжнародними стандартами фінансової звітності - у 2010 році регулятором було активізовано співпрацю з іншими органами влади: НБУ та ДКЦПФР в рамках укладених угод про обмін інформацією, Антимонопольним комітетом України (19 січня 2010 року укладено угоду про партнерство щодо реалізації спільних дій зі створення сприятливого середовища для розвитку добросовісної конкуренції у фінансовій сфері), Аудиторською палатою України (11 березня 2010 року підписано договір про співробітництво); - затвердження Концепцію запровадження пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами в Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг [75] та Програму розвитку системи пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами [76].

Продовження табл. 1.5

Етапи		Особливості періоду
Назва	Роки	
Функціонування системи регулювання фінансового ринку у посткризовий періоду	2011-до нині	<p>Ліквідація Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України.</p> <p>Створення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку утворена Указом Президента України №1063/2011 від 23.11.2011р. [77]. з метою комплексного правового регулювання відносин, що виникають на ринку цінних паперів, забезпечення захисту інтересів громадян України та держави, запобігання зловживанням та порушенням у цій сфері.</p> <p>Створення Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг</p> <p>Усвідомлення необхідності створення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у кредитних спілках.</p>

На нашу думку, становлення та розвиток системи регулювання та нагляду фінансового ринку в Україні на сьогодні пройшло п'ять етапів:

- *Формування передумов створення системи регулювання фінансового ринку (1991-1995 рр.).* Із здобуттям незалежності нашої держави, постала необхідність створення фінансових інститутів як професійних учасників фінансового ринку, адже вектор розвитку економіки молодій державі був направлений в бік ринкових відносин. В цей період приймаються перші нормативні акти, що мали регулювати створення та функціонування фінансових посередників. Регулювання здійснювалося Національним банком України, Кабінетом Міністрів України. А в 1995 році запрацювала Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Це було необхідністю, адже саме цього року Кабінет Міністрів України вперше емітував облігації внутрішньої державної позики (ОВДП), що стало поштовхом до розвитку фондового ринку в Україні;

- *Становлення системи регулювання фінансового ринку (1996-2000 рр.).* Протягом даного періоду продовжувалося створення та удосконалення нормативної бази як підґрунтя для функціонування існуючих фінансових інститутів та появи нових. У 1999 року був прийнятий закон, який безпосередньо регулює діяльність Національного банку України, окреслюючи чітко завдання, функції, структуру, принципи діяльності регулюючого органу, а саме Закон України «Про Національний Банк України» [66];

- *Удосконалення системи регулювання фінансового ринку (2001-2008 рр.)* у 2002 році був створений ще один орган регулювання та нагляду - Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України – покликаний регулювати діяльність небанківських фінансових інститутів. Паралельно приймаються закони, що регулюють створення та функціонування окремих парабанків, зокрема недержавних пенсійних фондів, інститутів спільного інвестування, кредитні спілки. Також в ці роки переоцінюють підходи до нагляду та регулювання;

- *Адаптація системи регулювання фінансового ринку до кризових умов (2009-2010 рр.)* Світова фінансова криза, що настала в кінці 2008 року досить негативно вплинула на показники діяльності фінансових посередників, що виявились неготовими до такого випробування, хоча і демонстрували начебто ефективний розвиток. Неготовими до таких подій виявились і органи регулювання та нагляду за їх діяльністю, регулюючі заходи яких не завжди були раціональними та дієвими. В цей період був посилений контроль за парабанками, нагляд за якими був завжди слабшим, ніж за банками. Всі ці події продемонстрували недосконалість системи регулювання та нагляду за діяльністю фінансових інститутів. Як наслідок Національним банком України було ініційовано дискусію між вітчизняними науковцями на тему «Підвищення ефективності регулювання та нагляду за фінансовим сектором України»[55];

- *Функціонування системи регулювання фінансового ринку під час відновлюваного періоду (2011 р. і до нині)*. В період відновлення економіки після фінансової кризи, задля подальшого ефективного розвитку фінансового ринку України на сьогодні проводяться певні кроки щодо реорганізації системи регулювання та нагляду фінансового ринку в Україні. Кризові процеси у функціонуванні фінансового ринку спонукали замислитись над недосконалістю системи захисту вкладів, що акумулювалися фінансовими посередниками, зокрема, парабанками. На сьогодні вже є спроби створення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у кредитних спілках, нажалі поки-що все це на стадії створення законопроекту. На початку 2012 року реорганізовано Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг України, натомість, з метою удосконалення нагляду за діяльністю за фінансовими інститутами небанківського типу, створено На базі Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку 2011 році було створено Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку з ціллю всебічного регулювання діяльність фондового ринку. Таким чином, першочерговим завданням вирішення проблем щодо регулювання діяльності фінансових посередників виступає

обґрунтування та вибір моделі та інституційних засад системи регулювання та нагляду.

В залежності від характеру розвитку тієї чи іншої країни, станом її економіки, особливостям законодавства, політичної ситуації, специфіки фінансових відносин виділяють три основних моделей наглядових системи: модель єдиного наглядового органу; секторна модель; функціональна модель.

Модель єдиного наглядового органу означає створення мегарегулятора та зосередження усіх регулюючо-наглядових інструментів у розпорядженні єдиного органу. Регулюючо-наглядовий орган такого типу вперше був створений 1982 року у Сінгапурі, потім такий метод регулювання фінансових відносин використали країни Скандинавського півострову, в подальшому ж у багатьох розвинених країнах світу, зокрема в країнах Європи, в Японії, Австралії, Китаї. На сьогодні така модель інтегрованого регулювання та нагляду використовується у країнах Європейського союзу: Німеччині, Великобританії, Швеції, Польщі, Австрії, Естонії, Латвії, Чехії, Мальті, Словаччині, Бельгії, Ірландії, Угорщині, Данії [78]. Причому, єдиною функцією Центрального банку за таких залишається провадження грошово-кредитної політики. Слід зауважити, що 1997 року у Великобританії було створено Управління фінансових послуг, в компетенції якого входить регулювання та надгляд за діяльністю всіх інститутів, що надають фінансові послуги. Також у 2002 році в Німеччині запрацював новий мегарегулятор, Федеральне відомство фінансового нагляду, що регулює діяльність банків, страхових компаній, бірж.

При цьому, як зазначає Г. Балянт, що нині немає єдиної моделі фінансового мегарегулятора як із позиції концентрації наглядових функцій щодо різних фінансових посередників грошового ринку, так і з погляду інституційної структури. В деяких країнах (Чехія, Словаччина, Сінгапур, Ірландія) ці функції виконує центральний банк, а в окремих країнах (Естонія, Латвія, Мальта, Угорщина, Великобританія, Німеччина, Китай) єдиний наглядовий орган відокремлено від центрального банку, і він є незалежним спеціалізованим органом» [79, с. 21].

Секторна модель передбачає створення окремого регулюючо-наглядового органу за певним сектором фінансового ринку. Проте, починаючи з 2000 року багато країн відійшли від такої моделі нагляду. Та все ж у таких країнах як Болгарія, Греція, Кіпр, Литва, Фінляндія, Словенія, Румунія, Іспанія, а також Україна застосовують і до сьогодні. Варто зазначити, що в Італії, Франції та Португалії використовують окремі принципи такого регулювання, зокрема в даних країнах один такий орган нагляду регулює кілька сфер фінансових відносин.

Функціональна модель означає наявність двох інститутів регулювання. Один з органів регулює діяльність фінансових інститутів, інший – розробляє норми функціонування фінансових інститутів на ринку, здійснює нагляд за дотриманням цих норм, а також захищає права інвесторів, споживачів фінансових послуг, контролює стан конкуренції на фінансовому ринку. Таку модель в чистому вигляді використовують лише у Нідерландах, де в 2004 Центральний банк цієї держави, органи, що регулюють діяльність страхових компаній та пенсійних фондів були об'єднані з подальшим завданням здійснювати проденційний нагляд за фінансовими відносинами. Натомість регулювання та нагляд за бізнесом, за доступністю, відкритістю економічної інформації виконує орган нагляду за фінансовими ринками»[80, с. 21].

Як зазначає Чік Мартін, незважаючи на тенденцію до повного інтегрованого контролю, все ще існує широкий спектр моделей нагляду, які були прийняті в різних країнах. На національні відмінності органів регулювання впливають безліч факторів: історична еволюція, структура фінансової системи, політична структура і традиції, розмір країни та фінансового сектора. Модель єдиного наглядового органу можна знайти в широкому спектрі фінансових систем, від самих маленьких (наприклад, деякі з офшорних фінансових систем) так і у великих і складних (наприклад, Великобританія і Японія), з дуже концентрованої (наприклад, Естонія), порівняно розсіяні (наприклад, Сполучене Королівство), а також у країнах з системними банківськими кризами до інтеграції (наприклад, Норвегія).» [80, с. 7].

На сьогодні в Україні існує ціла низка регулюючих органів, які здійснюють нагляд за діяльністю окремих видів фінансових посередників. Також прийняті відповідні закони, які регулюють діяльність як фінансових інститутів, так і регулюючих органів. Зокрема, регулювання, нагляд та контроль за діяльністю банків здійснює Національний банк України. Ринком цінних паперів займається Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, за регулювання та нагляд за діяльністю небанківських фінансових посередників відповідальна Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері фінансових послуг.

Також, слід відмітити, що і інші державні органи здійснюють часткове регулювання фінансових інститутів. Наприклад, Міністерство фінансів України, відповідно до своїх повноважень має право вносити пропозиції при розробці нормативних документів, що регулюють діяльність фінансового ринку. Особливості діяльності основних державних органів системи регулювання фінансових посередників в Україні станом на 2012 р. зображена в табл. 1.6.

Таблиця 1.6

Особливості діяльності основних державних органів системи регулювання фінансових посередників в Україні станом на 2012 р.
(складено автором на основі нормативних документів)

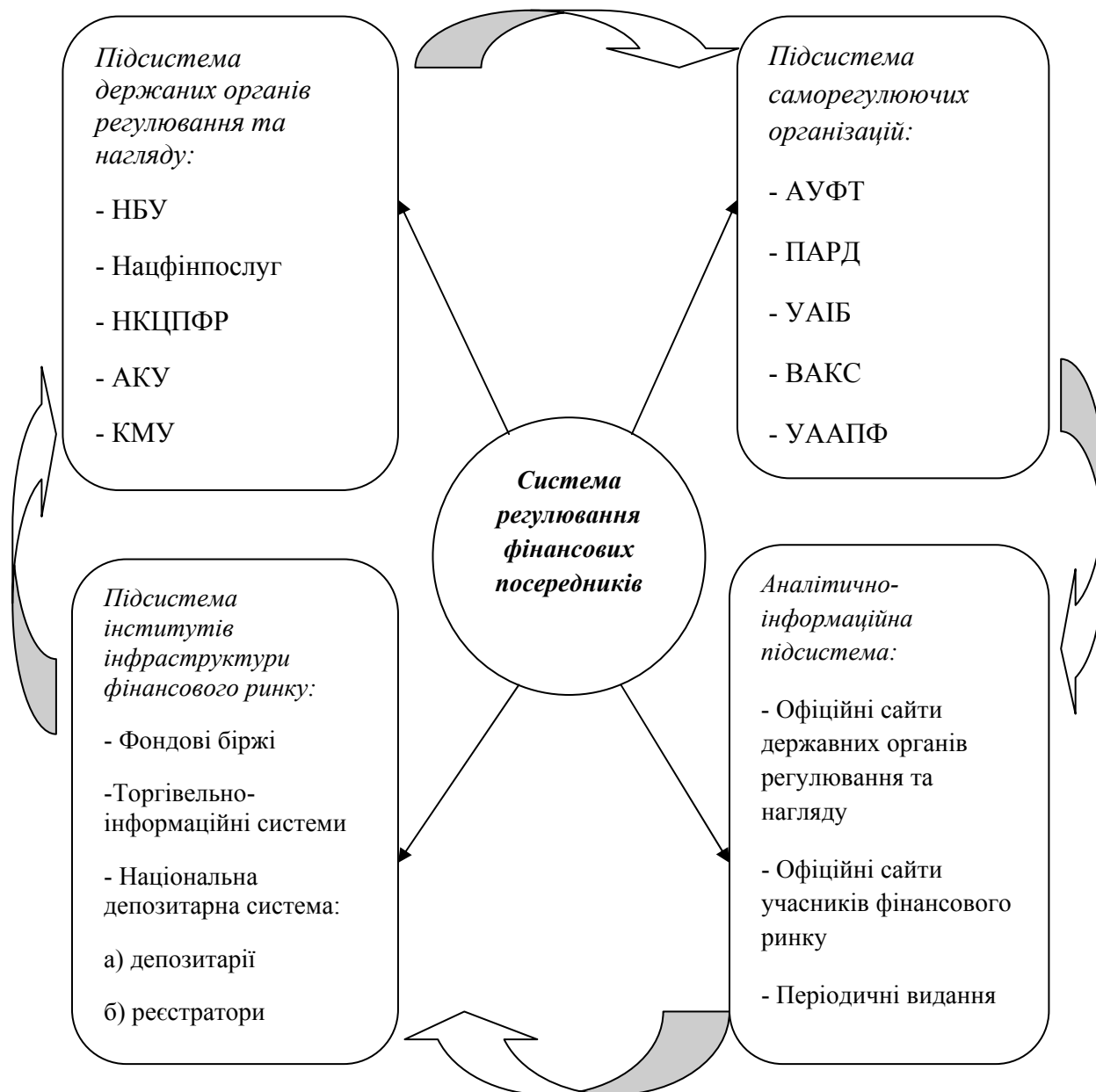
Назва державного органу регулювання та нагляду	Основні нормативно-правові документи, які регламентують статус і діяльність органів регулювання та нагляду	Сектор регулювання	Функції	Підпорядкування
Національний банк України	Конституція України [81]; Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року N 679-XIV [66];	Ринок банківських послуг, грошово-кредитна система	Регулювання та нагляд за діяльністю банків, валютне регулювання і контроль,	Підзвітний Верховній Раді України і

Продовження табл. 1.6

Назва державного органу регулювання та нагляду	Основні нормативно-правові документи, які регламентують статус і діяльність органів регулювання та нагляду	Сектор регулювання	Функції	Підпорядкування
	Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 №2121-III [56]; Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 05.04.2001 р. №2346-III [82].		проведення грошово-кредитної політики	
Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку	Конституція України [81]; Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30 жовтня 1996 р. № 448/96-ВР; Указ Президента України №1063/2011 Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку від 23.11.2011 р. [61]; Положення про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку [77]; Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 р. №3840-IV [57]. Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 №1160-IV [83]	Ринок цінних паперів	Здійснення комплексних заходів щодо регулювання, нагляду та контролю за ринком цінних паперів та їх похідних, запобігання зловживання та порушення у цій сфері	Підпорядкована Президенту України, Кабінету міністрів, підзвітна Верховній Раді України.

Назва державного органу регулювання та нагляду	Основні нормативно-правові документи, які регламентують статус і діяльність органів регулювання та нагляду	Сектор регулювання	Функції	Підпорядкування
Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері фінансових послуг	Указ президента «Про національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері фінансових послуг» [77] Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [68]. Закон України «Про страхування» від 07.04.1996 р. № 85/86 – ВР [63]; Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. № 1057 – IV [71]; Закон України «Про кредитні спілки» від 20.12.2001 р. № 2908-III [62]; Закон України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» від 19.06.2003 р. № 978-IV/ [84]	Ринок фінансових послуг (крім ринку банківських послуг і ринків цінних паперів та похідних цінних паперів	Формування та забезпечення реалізації політики державного регулювання у сфері ринків фінансових послуг (крім ринку банківських послуг і ринків цінних паперів та похідних цінних паперів, захист прав споживачів фінансових послуг тощо	підпорядкована Президенту України, підзвітним Верховній Раді України.

Не зважаючи на наявність системи регулювання та нагляду за діяльністю фінансових посередників, все ж немає єдиної стратегічної політики розвитку грошового ринку України. Якщо говорити власне про систему регулювання фінансових посередників в Україні (рис. 1.1), то на сьогодні вона об'єднує чотири підсистеми: підсистема державних органів регулювання та нагляду; підсистема інститутів інфраструктури фінансового ринку; підсистема саморегулюючих організацій; аналітично-інформаційна підсистема.

Розробка автора

НБУ- Національний банк України; Нацфінпослуг - Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку; НКЦПФР - Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері фінансових послуг; АКУ – антимонопольний комітет України; КМУ – Кабінет міністрів України; ФДМ – Фонд державного майна; АУБ – Асоціація українських банків; АУФТ - Асоціація Українські фондові торговці; ПАРД - Професійна асоціація реєстраторів і депозитаріїв; УАІБ - Українська Асоціація інвестиційного бізнесу; ВАКС – Всеукраїнська асоціація кредитних спілок; УААПФ – Українська асоціація адміністраторів пенсійних фондів.

Рисунок 1.1 Система регулювання фінансових посередників в Україні станом на 2012 р.

У загальному вигляді, система регулювання фінансових посередників включає в себе всі потрібні інститути, проте, провівши критичний аналіз, нами виявлені недоліки функціонування кожної з підсистем, що впливає на якість результатів діяльності системи в цілому. Так, недосконалість підсистеми держаних органів регулювання та нагляду полягають у недостатньому рівні незалежності, часто невчасності прийняття потрібних рішень, ефективності проведених заходів. Підсистема саморегулюючих організацій (СРО) включає в себе асоціації та об'єднання які мають офіційного статусу саморегулюючих організацій і ті, що не мають такого статусу. Слід підкреслити, що до першої групи на сьогодні відносяться лише п'ять асоціацій. Всі інші елементи саморегулюючих організацій не мають державної реєстрації, навіть Асоціація український банків, яка має всі потрібні атрибути, щоб бути зареєстрованою. Нині важко назвати СРО повноцінним інститутом саморегулювання, та й на рівні держави, особливо з боку Національного банку України, така діяльність не надто підтримується, тож СРО може чекати участь лобістського органу [85, с. 404]. Аналітично-інформаційна підсистема в Україні, на нашу думку, також недостатньо виконує свої функції. Зокрема, інформація, представлена на офіційних сайтах державних органів регулювання та нагляду, офіційних сайтах учасників ринку є недостатньою, часто несвоєчасною, для того щоб проаналізувати процеси, що відбуваються на фінансовому ринку тощо.

Заходи, що вживалися органами регулювання та нагляду за фінансовими інститутами під час кризи були або невчасними, або не надто жорсткими, де це було потрібно, що лише збільшувало негативний вплив кризової ситуації. Варто також додати, що на дії органів регулювання та нагляду впливає існуючий рівень політичного втручання. Все це засвідчує про недостатній ступінь незалежності як Національного банку України, Нацфінпослуг України та інших регулюючих органів держави [86, с. 5]. Актуальність підвищення рівня незалежності регулюючих органів за фінансовим сектором, особливо центральних банків країн, зумовлена тим, що багато вчених доводять про позитивний зв'язок

між підвищенням рівня незалежності центральних банків і низьким рівнем інфляції, стабільності національної валюти, економічним зростанням, стабільністю національної банківської системи, зниженням дефіциту державного бюджету. Під час кризового періоду більшість світових центральних банків послабили свою монетарну політику за для протидії падінню економіки. Зарубіжними та вітчизняними науковцями вже доведено, що політика центральних банків з вищим ступенем незалежності є ефективнішою. Ряд розвинених країн, оцінивши такі переваги, вже зробили потрібні кроки в цьому напрямку. Політична та економічна незалежність Європейського центрального банку, Федеральної резервної системи США вже сьогодні перебуває на високому рівні [87, с. 6].

Провівши аналіз підходів до реформування системи регулювання та нагляду, можна виділити декілька можливих її варіантів, а саме:

- системну розбудову існуючих регуляторів (Національного банку України, ДКЦПФР та Держфінпослуг) шляхом посилення їх незалежності;
- створення окремого мегарегулятора;
- створення мегарегулятора при Національному банку України;
- запровадження двох окремих органів регулювання та нагляду (модель “твін пікс” (“twin peaks”)) [86, с 7].

На нашу думку, в українських реаліях є можливим і необхідним створення саме двох окремих органів регулювання та нагляду (модель “твін пікс” (“twin peaks”)). Проте, для зменшення ризиків перехідного періоду для фінансових інститутів, варто впроваджувати окремі елементи механізму функціонування майбутнього єдиного органу регулювання та нагляду вже сьогодні, мається на увазі приведення до максимально наближених механізмів регулювання фінансових інститутів, адаптація міжнародних стандартів діяльності фінансових посередників в Україні, вирішення питань, пов’язаних з підвищенням рівня політичної та економічної незалежності, транспарентності тощо.

Проблемою удосконалення системи регулювання та нагляду за діяльністю фінансових інститутів є актуальною не тільки в Україні, а в усьому світі. Так, 02.04.2012 року Financial Services Authority (FSA), що є незалежним неурядовим органом, з урахуванням законних повноважень на регулювання фінансових послуг та ринків від 2000 року, представила свою модель «twin peaks». Згідно даної моделі FSA буде розділена на два органи, один з яких, а саме PRA, буде здійснювати пруденційне регулювання, інший же, FCA, регулювання фінансової поведінки. Ця модель замінить існуючий тристоронню систему регулювання та нагляду за фінансовим ринком, в якій FSA працює разом з казначейством і Банком Англії [88, 89]. Реформування системи регулювання та нагляду в країнах світу за 2010-2012 р. зображені в табл. 1.7.

Таблиця 1.7

Реформування системи регулювання та нагляду в країнах світу
за 2010-2012 р. [90]

Країна	Рік	Органи регулювання та нагляду	Суть реформування
Ірландія	2010	Central Bank of Ireland	Створення єдиного мегарегулятора на базі центрального банку
Франція	2010	- Banque de France - Prudential Control Authority	Центробанк створив Управління пруденційного нагляду, куди передані ліцензування та нагляд за банками, платіжними системами, секторів інвестиційних послуг, страховиками
Греція	2011	- Bank of Greece - Capital Market Comssion	- Центральному банку перейде нагляд за страховими компаніями; - скорочення повноважень Служби з нагляду за фінансовими ринками
Португалія	2011	Перехід від секторальної моделі до моделі «twin peaks»	Центробанку переходить пруденційний нагляд за всіма типами фінансових посередників, ліцензування виділяється в спеціалізований орган
Литва	2011	Bank of lithuania	Злиття всіх типів нагляду в єдиний мегарегулятор на базі автономного департаменту центробанку
Бельгія	2011	- Natinal Bank of Belgium; - Financial Services and Markets Authority.	- пруденційний нагляд за фінансовими посередниками відійшов до центробанку; - FSMA: дотримання біржових правил і розкриття інформації, моніторинг продуктів, соціальний нагляд та освіта
Німеччина	2011	Deutsche Bundesbank	повернення функцій нагляду центральному банку

Продовження табл. 1.7

Країна	Рік	Органи регулювання та нагляду	Суть реформування
Казахстан	2011	- Національний банк республіки Казахстан;	функції і повноваження Агентства Республіки Казахстан щодо регулювання та нагляду за фінансовим ринком і фінансовими організаціями були передані Національному Банку Республіки Казахстан, був утворений Комітет з контролю та нагляду фінансового ринку та фінансових організацій Національного Банку Республіки Казахстан
Велико-британія	2012	-Bank of England; - Prudential Regulation Authority.	- ліквідація мегарегулятора фінансових послуг; - Центральний банк створює дочірню організацію, що буде здійснювати пруденційний нагляд; - заснування нового органу щодо захисту прав споживачів і ринків адміністрації.

Звичайно, створення нового державного органу регулювання та нагляду на фінансовому ринку – це справа не одного дня, проте важливо не втратити час. Адже, неефективне регулювання негативно впливає на функціонування фінансового ринку. Запровадження двох окремих органів регулювання та нагляду - це актуальна альтернатива існуючій системі регулювання та нагляду за діяльністю фінансових інститутів. Модель «Twin-peaks» -модель побудови системи нагляду та регулювання, яка передбачає існування двох незалежних регуляторів, один з яких (перебуває у складі центрального банку) здійснює пруденційне регулювання та нагляд за фінансовими установами, а другий (окрема структура, яка підпорядкована Міністерству фінансів) – відповідальний за встановлення правил та здійснення нагляду за діяльністю на фінансових ринках, захист прав інвесторів та споживачів фінансових послуг, а також питання, пов'язані з конкуренцією на фінансових ринках [55, с. 24].

До переваг даної моделі слід віднести наступне:

- закріплення відповідальності за розроблення політики фінансового сектору;

- відсутність ризику перехідного періоду для банківського сектору;
- запровадження консолідованого нагляду за фінансовими установами;
- створення єдиної бази даних фінансових установ;
- спрощення (уніфікація) та зменшення обсягів звітності;
- вироблення уніфікованого підходу до регулювання та нагляду за фінансовими установами;
- здійснення макропруденційного нагляду;
- відсутність ризику перетворення органу регулювання та нагляду в «бюрократичну машину»;
- підвищення професійного рівня співробітників регуляторного органу та фінансових установ на базі учбових закладів Національного банку України;
- підвищення рівня захисту прав інвесторів і споживачів фінансових; послуг.

Звичайно, що реорганізація наглядової системи за фінансовим ринком має як переваги так і недоліки. Деякі недоліки, що можуть виникнути при зміні органу регулювання матимуть місце лише в перехідний період, зокрема, мова йдеться про адаптацію фінансових інститутів небанківського типу до нових умов регулювання та нагляду за їх діяльністю, ризик координації дій органів регулювання і нагляду, а також значні витрати з державного бюджету на створення нового органу. Проте, ефект від продуманої, раціоналістичної модернізації існуючої системи регулювання та нагляду позитивно вплине на діяльність фінансового ринку, а значить і на економіку країни в цілому [86, с. 9].

Відповідно до ознак даної моделі, комплексний пруденційний нагляд за діяльністю банків та небанківських фінансових посередників на фінансовому ринку України варто регламентувати Національному банку України, створивши в його структурі відповідний департамент, до компетенції якого віднести функції регулювання та нагляду за діяльністю банків та небанківських фінансових посередників. Нині, в організаційну структуру Національного банку входять Генеральний департамент банківського

нагляду, Департамент нормативно-методологічного забезпечення банківського регулювання та нагляду, Департамент реєстрації, ліцензування та реорганізації банків, Департамент нормативно-методологічного забезпечення банківського регулювання та нагляду. Саме на ці структурні підрозділи центрального апарату НБУ покладені функції регулювання та нагляду за банківською діяльністю, основні з них зображені в табл. 1.8.

Таблиця 1.8

Основні функції структурних підрозділів центрального апарату НБУ, що здійснюють регулювання та нагляд за банківською діяльністю [66]

Назва підрозділів	Основні функції
Генеральний департамент банківського нагляду	Здійснення ефективного банківського нагляду за банками 1 та 2 груп, банками 3 та 4 груп у м. Києві і Київській області (у тому числі за банками, у яких призначено тимчасову адміністрацію) та філіями іноземних банків в Україні (далі – Банки); контроль за здійсненням територіальними управліннями Національного банку України якісного нагляду за банками 3 та 4 груп (крім банків у м. Києві і Київській області); організація, координація та контроль за діяльністю тимчасових адміністрацій та ліквідаторів банків; застосування до Банків адекватних заходів впливу відповідно до законодавства України; забезпечення моніторингу за поверненням банками стабілізаційних кредитів, отриманих від Національного банку України.
Департамент контролю, методології та ліцензування валютних операцій	Видача генеральних та індивідуальних ліцензій, спеціальних дозволів та погоджень на здійснення валютних операцій банкам, іншим фінансовим установам, організація контролю за проведенням цих операцій, виконання законодавчо закріплених за Національним банком України функцій у сфері валютного контролю та ліцензування валютних операцій
Департамент реєстрації, ліцензування та реорганізації банків	Погодження статутів банків і змін до них, реєстрація банків, банківських об'єднань (банківських корпорацій, банківських холдингових груп), змін до установчих документів банківських об'єднань, надання банківських ліцензій та письмових дозволів на здійснення окремих операцій банкам і банківським корпораціям; надання дозволів на створення банків з іноземним капіталом, банківських об'єднань (банківських корпорацій, банківських холдингових груп), дочірніх банків, філій та представництв українських банків на території інших держав, придбання або збільшення істотної участі в банку, реорганізацію банків; ведення Державного реєстру банків
Департамент нормативно-методологічного забезпечення банківського регулювання та нагляду	Розроблення та вдосконалення методологічної бази з питань регулювання діяльності банків і банківського нагляду, планування розвитку та вдосконалення банківського нагляду, здійснення комплексного аналізу діяльності банківської системи України

До структури Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг входили п'ять департаментів, що здійснюють регулювання та нагляд за діяльністю фінансових посередників небанківського типу:

- департамент методології, стандартів регулювання та нагляду за фінансовими установами (відділ стандартів реєстрації, ліцензування та дозвільних процедур; відділ стандартів оцінки ризиків, пруденційного та консолідованого нагляду; відділ стандартів бухгалтерського обліку, розкриття інформації та корпоративного управління; зведений відділ нормативно-правового регулювання діяльності з надання фінансових послуг)

- департамент страхового регулювання та нагляду (відділ реєстрації, ліцензування та дозвільних процедур на ринку страхування; відділ нормативно-правового регулювання діяльності на ринку страхування; відділ пруденційного нагляду на ринку страхування; відділ реєстрації договорів перестрахування; відділ правозастосування на ринку страхування; перший інспекційний відділ на ринку страхування; другий інспекційний відділ на ринку страхування; третій інспекційний відділ на ринку страхування; перший інспекційний сектор на ринку страхування (м.Харків); другий інспекційний сектор на ринку страхування (м.Львів));

- департамент регулювання та нагляду за установами накопичувального пенсійного забезпечення (відділ нормативно-правового регулювання діяльності установ накопичувального пенсійного забезпечення; відділ реєстрації, ліцензування та дозвільних процедур установ накопичувального пенсійного забезпечення; відділ пруденційного нагляду за установами накопичувального пенсійного забезпечення; відділ інспектування установ накопичувального пенсійного забезпечення);

- департамент регулювання та нагляду за кредитними установами (відділ нормативно-правового регулювання діяльності кредитних установ та бюро кредитних історій; відділ реєстрації, ліцензування та дозвільних процедур кредитних установ та бюро кредитних історій; відділ пруденційного нагляду

за кредитними установами та бюро кредитних історій; відділ інспектування кредитних установ та бюро кредитних історій);

- департамент регулювання та нагляду за фінансовими компаніями (відділ нормативно-правового регулювання діяльності фінансових компаній; відділ реєстрації, ліцензування та дозвільних процедур фінансових компаній; відділ пруденційного нагляду за фінансовими компаніями; відділ інспектування фінансових компаній);

- департамент розвитку ринків фінансових послуг та фінансового моніторингу (відділ стратегії розвитку ринків фінансових послуг; інформаційно-аналітичний відділ; відділ європейської інтеграції та управління проектами міжнародної технічної допомоги; відділ фінансового моніторингу). У 2011 році відповідно до наміченого вектора розвитку системи регулювання та нагляду за небанківськими фінансовими посередниками, НКРРФП затвердила Концепції запровадження пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами [75] та Програми розвитку системи пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами [76]. Що говорить про намір регулятора поступово перейти від інспекційно-наглядової діяльності до аналізу стану управління ризиками діяльності, оцінки фінансової стійкості фінансової установи [91, с. 8].

Пруденційним наглядом в структурі Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку займається комітет з питань моніторингу, пруденційного та консолідованого нагляду й інформаційної політики на фондовому ринку. До компетенції Комітету Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку з питань моніторингу, пруденційного та консолідованого нагляду й інформаційної політики на фондовому ринку відносяться питання: доопрацювання, впровадження та контролю щодо системи звітності та розкриття інформації учасниками фондового ринку; запровадження системи пруденційного нагляду за фондовим ринком, системи управління ризиками та внутрішнього аудиту (контролю) у професійних учасниках фондового ринку; набуття істотної участі у професійних учасниках фондового ринку;

встановлення вимог та контролю за розміром капіталу, ліквідності, нормативів достатності власних коштів, інших вимог та показників, що обмежують ризики професійної діяльності на фондовому ринку; методологічне забезпечення реалізації державного фінансового моніторингу на фондовому ринку; здійснення регулювання, моніторингу та контролю ризиків діяльності небанківських фінансових груп; формування системи заходів щодо програмно-технічного забезпечення запровадження системи моніторингу фондового ринку; встановлення вимог до програмних продуктів та здійснення сертифікації програмного забезпечення на фондовому ринку; формування системи захисту інформації на фондовому ринку [92].

Провівши дослідження організаційних структур органів регулювання та нагляду за фінансовим ринком, ми зробили висновок, що пруденційний нагляд за діяльністю фінансових установ здійснюють наступні структури та їх організаційні елементи.

З нашої точки зору, варто делегувати функції продувного регулювання то нагляду з діяльністю фінансових посередників Національному банку України, тим самим зміцнивши його позиції як макропродунційного регулятора фінансового ринку. Завданнями Національного банку України як макропродунційного регулятора фінансового ринку, з аншої точки зору, повинні стати наступними: проведення макропродуційної політики; макропруденційний аналіз діяльності учасників фінансового ринку та виявлення ризиків фінансової стабільності банків та небанківських фінансових посередників; гармонізація регулювання та нагляду за банками та небанківськими посередниками.

Слід додати, макропруденційне регулювання системних ризиків в різних країнах світу здійснюють різні структурні одиниці, зокрема, Рада з нагляду за фінансовою стабільністю (США), Європейська рада з моніторингу системних ризиків (Єврозона), Рада з фінансового регулювання та системному ризику (Франція), Рада з системної стабільності (Греція), Рада з системної стабільності (Угорщина) [90].

Також, пропонуємо об'єднати Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку та Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг в один орган, відповідальний за встановлення правил та здійснення нагляду за діяльністю на фінансових ринках, захист прав інвесторів та споживачів фінансових послуг, а також питання, пов'язані з конкуренцією на фінансових ринках. Реорганізація держаних органів регулювання та нагляду на фінансовому ринку України зображені рис. 3.2.

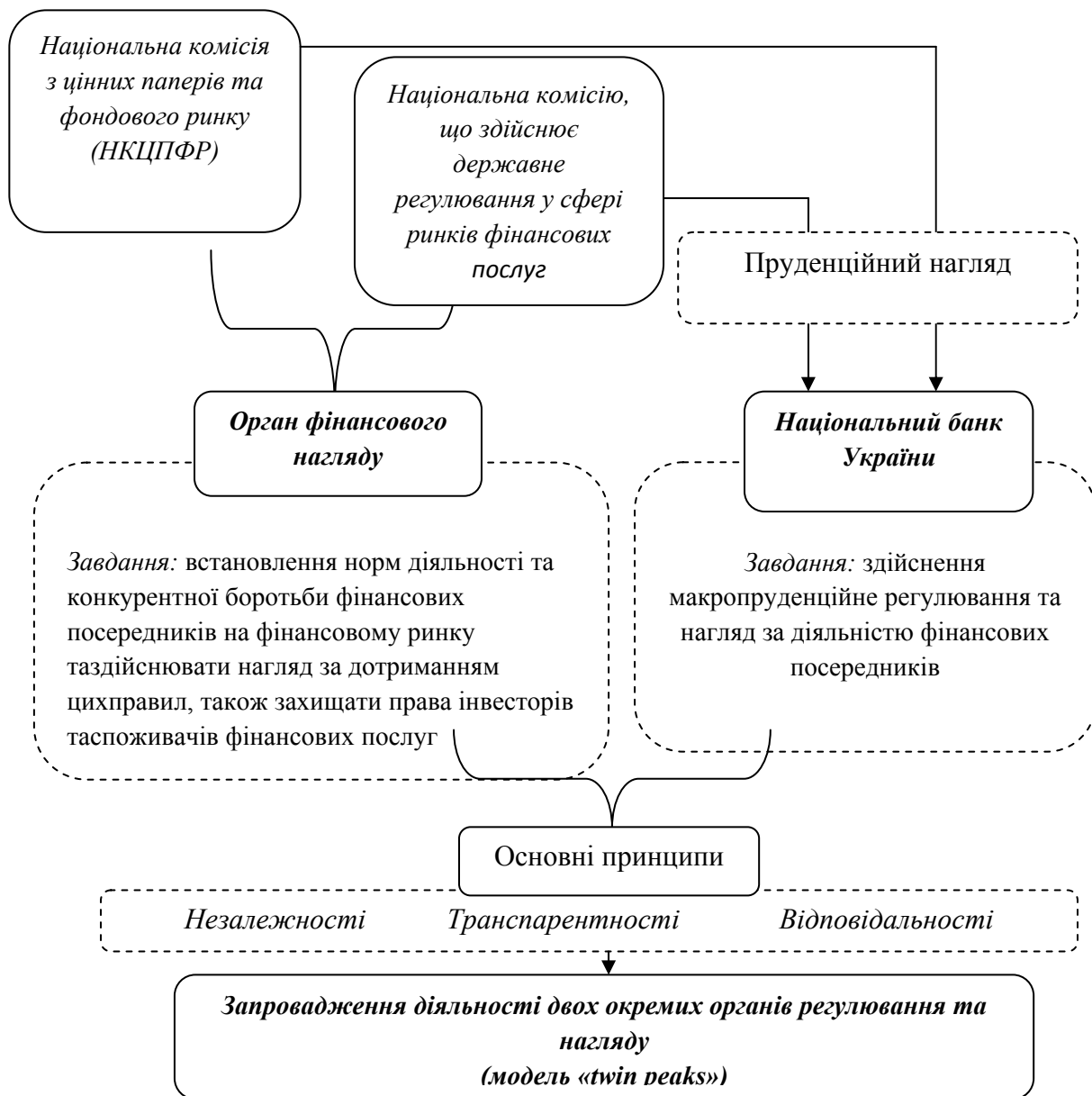

Рисунок 1.2 Реорганізація держаних органів регулювання та нагляду на фінансовому ринку України (складено автором)

Нами запропоновано план заходів щодо створення двох наглядових органів на три наступних роки, тобто 2012-2015 рр. Саме така поетапна трансформація системи регулювання та нагляду за фінансовими посередниками дозволить адаптуватись учасникам фінансового ринку, призвичаїтись до нових умов. Для досягнення компромісу, варто залучити до обговорення створення нового регулюючого органу не тільки представників державної влади, а також учасників ринку, саморегулюючі організації, професіоналів, наукову громаду. Адже помилка на етапі формування в майбутньому негативно вплине на ефективність виконання, покладених на органів регулювання та нагляду, завдань. Варто також із представників учасників обговорення, професіоналів у відповідних галузях створити відповідальну групу, яка займалась би процесом організації нового системи регулювання та нагляду. Також, чітко окресливши особливості функціонування даних органів, створити відповідну нормативну базу, що відповідала б світовим стандартам регулювання фінансових посередників та внести поправки до законодавчих актів, якими керується у своїй діяльності Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

План реорганізації системи регулювання та нагляду в Україні (перелік заходів на 2013-2015 рр.):

2013 рр.

- аналіз ефективності регулювання та нагляду системи регулювання та нагляду фінансових посередників;
- всеохоплююча оцінка ступеня незалежності існуючих органів регулювання та нагляду;
- створення відповідальної групи, яка б займалась трансформацією існуючої системи регулювання та нагляду фінансових посередників;
- обговорення питання удосконалення системи регулювання та нагляду між представниками органів регулювання та нагляду,

Кабінетом Міністрів України, саморегулюючими організаціями, учасниками ринку, науковцями.

- формування законодавчої бази для створення та функціонування органу фінансового нагляду;
- більш чітке визначення ролі саморегулюючих організацій;
- розроблення нових загальних норм щодо діяльності фінансових посередників;
- планування відповідних витрат на реорганізацію органів регулювання та нагляду за фінансовим ринком у держаному бюджеті;
- формування статутного капіталу органу фінансового нагляду.

2014 р.:

- внесення поправок до законодавчих актів, що регулюють діяльність НБУ та адаптація їх до нових умов;
- підбір кваліфікованого персоналу;
- вирішення питань щодо розміщення органу фінансового нагляду, придбання потрібного технічного забезпечення тощо.

2015 р.:

- ліквідація Нацфінпослугу, НКЦПФР;
- створення департаменту макропруденційного регулювання на базі НБУ.

Ефективність роботи нової системи регулювання та на фінансовому ринку залежатиме перш за все від того як чітко будуть визначені завдання, принципи діяльності, його функції, повноваження головуючого тощо. Важливо врахувати міжнародні стандарти функціонування органів регулювання та нагляду, оцінити та осмислити діяльність системи регулювання та нагляду за останні роки в Україні, взявши найкраще та відкинувши помилкові рішення. Нами запропоновано, на нашу думку, необхідні в сучасних умовах, принципи діяльності системи органів регулювання та нагляду на фінансовому ринку:

Принцип незалежності. Насамперед, потрібно звернути увагу на політичну та економічну незалежність органів регулювання та нагляду. Адже для результативної та ефективної

діяльність прямо пропорційно залежить від можливості регулюючих органів проводити політику, яка б спиралась лише на норми, критерії, методики оцінки ситуації на фінансовому ринку. Також для посилення незалежності, потрібно законодавчо унеможливити вплив на розроблення та проведення регуляторної політики з боку парламенту, уряду та інших інституцій влади.

На рівень незалежності також впливає процедура призначення та звільнення керівників. В нормативних документах повинно бути чітко прописано яка особа може обійняти цю посаду (наявність відповідної освіти, стаж роботи, особисті якості, несумісність з іншою посадою тощо) та причини звільнення з посади. Не варто включати до нормативного акту нечіткі, розмиті, можливі для різних варіювань причини для звільнення – все це дасть можливість суб'єктивно, заангажовано підійти до процедури звільнення з посади. До речі строк повноважень головуєчого повинен бути більший, ніж п'ять років – бажано 7-8 років – з метою нівелювання впливу зміни влади в країні на діяльність органу регулювання та нагляду.

Щодо економічної незалежності, слід зауважити, що стовідсоткове фінансування з державного бюджету надає можливість опосередкованого, проте значного впливу з боку уряду. Тож перехід до інших джерел фінансування унеможливить такий вплив.

Принцип транспарентності. Інформаційна відвертість це необхідна умова сучасності. Володіння потрібною інформацією дає можливість учасникам фінансового ринку правильно приймати рішення, зменшувати ризики своєї діяльності. Звичайно, що є категорія інформації, яка має бути не розголошена, таємна. Проте, інформація, доступ до якої є вільним згідно юридичних норм, повинна бути повною, систематизовано, своєчасною, корисною тощо.

Також відкритими для суспільства повинні стати процедури прийняття рішень, цілі та завдання Національного банку України та органу фінансового нагляду, результати

перевірок. Не варто забувати про відповідність цілям політики органів та фактичному їх досягненню.

Принцип відповідальності. Без сумнівів, що органи, на які покладено місію здійснювати регулювання та нагляд повинні відповідати за свою діяльність або бездіяльністю у встановленому законом порядку. Нести відповідальність за свої дії повинні конкретні особи, які приймають ті чи інші рішення. Це стосується не лише результатів перевірок фінансових інститутів, а й розроблення нормативних актів, використання методик оцінки діяльності фінансових посередників, використання критерії при ліцензуванні тощо. Адже відповідальність дисциплінує персонал регулюючих органів при виконанні своїх прямих професійних обов'язків.

Реорганізація та оптимізація процесу регулювання та нагляду за діяльністю фінансових посередників необхідна умова ефективного розвитку фінансового ринку України. Світова практика доводить, що побудова системи нагляду та регулювання за модель «Twin-peaks» - це дієвий спосіб проводити раціональну регулятивну політику, особливо сьогодні, коли фінансова глобалізація набула вражаючих розмахів. Фінансовий ринок в Україні потребує раціональних, ефективних заходів направлених на удосконалення фінансових відносин, розбудову системи фінансового посередництва, впровадження міжнародних стандартів діяльності фінансових інститутів, урізноманітнення фінансових послуг, а також переосмислення підходу до регулювання на нагляду.

1.4.Макроенормативні аспекти розвитку економіки України та їх вплив на функціонування фінансового ринку

Протягом останньої третини ХХ століття і до початку фінансової кризи останніх років інтеграція фінансових посередників виявилась закономірним явищем, що викликало

науковий та суспільний інтерес. Деякі економісти вбачають в інтеграції фінансових посередників один із найважливіших проявів поглиблення ринкових відносин, інші підкреслюють, що інтеграція супроводжується посиленням їхнього впливу на розвиток і структурну конфігурацію фінансового ринку. В останні роки межа між страхуванням та іншими фінансовими послугами стає більш розмитою передусім завдяки конвергенції, що має місце у сфері різноманітних видів фінансових послуг і діяльності фінансових посередників.

Зазначене вище породжує активні дискусії про роль інтеграції банків і інших фінансових установ у сучасній економіці та необхідність регулювання вказаних процесів. Перед вітчизняною економічною наукою постають завдання дослідження та теоретичного осмислення всього комплексу проблем, які охоплюють не тільки розробку загальної концепції і форм інтеграції, а також розуміння причин і форм дезінтеграції фінансових посередників.

Аспекти фінансових відносин, що з'являються у процесі інтеграції фінансових посередників, були предметом дослідження як іноземних, так і вітчизняних учених. Активне об'єднання банків та страхових компаній, формування нових фінансово-промислових груп, придбання великими компаніями контрольних пакетів акцій раніше незалежних страхових компаній або банків стимулюють процес вивчення різних проблем їх інтеграції. Дослідженню процесів інтеграції банків та страхових компаній сприяли праці наступних західних вчених: Г. Камеза, М.Джозефа, В.Клейна, О.Гана, М.Слиперськи, В.Ширера, О.Шофськи, Р.Свитала та інших. У подальшому розробкою цієї проблеми займалися Н.Внукова, М.Клапків, І.Кожевнікова, В.Корнеєв, С.Науменкова, Н.Николенко, І.Романова, В.Фурман, П.Щедрий та інші українські і російські вчені [93,94,95,96].

Водночас у сучасній економічній літературі відсутні глибокі теоретичні та методологічні розробки, що комплексно розкривають причини фінансової привабливості інтеграції для банків та страхових компаній, а також форми і особливості їх

можливої дезінтеграції, особливо в період фінансових потрясінь. Отже, розв'язання цієї проблеми, видається актуальним.

Термін „інтеграція” походить з латинської мови і дослівно означає у перекладі «цілий» [97, с.579]. У сучасній інтерпретації інтеграція (лат. integration) означає відновлення, об'єднання в ціле частин і має досить широке тлумачення. В економічній літературі інтеграцію розглядають з багатьох боків, внаслідок чого виділяють різні аспекти цього поняття. Як правило, інтеграція визначається як об'єднання економічних суб'єктів, поглиблення їхньої взаємодії, розвиток зв'язків між ними.

Інтеграційні процеси в сучасних умовах наявні практично в усіх сферах світової і національних економік. Вони активно впливають на розвиток і особливості функціонування як галузевої структури світового господарства в цілому, так і окремих галузей зокрема.

Розвиток міжнародної економічної інтеграції сприяв виникненню інтеграційних процесів на ринку фінансових послуг. З кінця 80-х рр. XX ст. на фінансових ринках промислово розвинутих країн створилися умови, які сприяли взаємному проникненню банківського і страхового сегментів ринку. До таких умов слід віднести:

- реформування фінансового сектора та лібералізацію державного регулювання відносно сфер діяльності обох фінансових інститутів;
- зростання конкуренції;
- стрімкий розвиток інформаційних технологій;
- падіння прибутковості спеціалізованих сегментів фінансового ринку, а саме: банківського, страхового, інвестиційного, фондового [94, с.484-485].

Останні десятиріччя характеризуються розвитком інтеграційних процесів у різних країнах і в масштабах світового економічного господарства в цілому. На сьогодні як практики банківської та страхової справи, так і дослідники дійшли розуміння інтеграції як узагальнюючого процесу пошуку

найбільш ефективної організаційно-функціональної та керуючої структури в умовах еволюції фінансових відносин в економіці.

Зростання міжнародної ліквідності та мобільності світових фінансових ресурсів, яке було започатковане у 70-ті рр. XX ст., перетворення, що спрямовані на лібералізацію фінансової сфери та структурні зміни в системі міжнародного фінансування у 80-ті рр., створили умови для подальшої концентрації фінансово-промислового капіталу, глобалізації фінансових потоків, стрімкого зростання розмірів фінансових ринків та формування їх нових сегментів на початку XXI ст.[96, с.8] Основними напрямками якісних змін в ті роки було:

- скасування заборони на суміщення окремих видів професійної діяльності на різних сегментах фінансового ринку і як наслідок, „інтеграція фінансового сектора, консолідація фінансової інфраструктури та регуляторних систем”;

- посилення значення небанківських фінансових інститутів і зменшення ролі банківських установ в акумулюванні та перерозподілі фінансового капіталу в розвинутих країнах;

- зміни у складі основних учасників фінансових ринків: з 80-х років посилилася роль страхових компаній, різноманітних інвестиційних установ, пенсійних фондів. Значна концентрація капіталу фінансових небанківських інститутів стала одним із факторів консолідації фінансово-кредитних установ, обумовила тісне поєднання основних видів їхньої діяльності [96, с.7-8].

Співпраця, що виникає і поглиблюється між інститутами фінансового ринку, має багатоцільове інституційне та функціональне призначення. Інституційне співробітництво банків і страховиків має на меті збільшення прибутку, забезпечення росту капіталу, диверсифікацію діяльності та створення можливостей для їх подальшого розвитку. Функціональний аспект такої співпраці передбачає найповніше задоволення фінансових потреб клієнтів ринку фінансових послуг протягом усього їхнього життя [98, с.50].

У світовій практиці, особливо після фінансової кризи 1998р., посилилися інтеграційні процеси в банківському та

страховому секторах, прагнення до універсального характеру їх діяльності, пом'якшилися адміністративні заборони на поєднання відмінних за спеціалізацією угод, з'явилися новоутворені холдингові структури-посередники. Наслідком зазначених змін була поява наступних передумов об'єднання діяльності банківських установ і страхових компаній:

- зростання конкуренції у банківському бізнесі і пошук нових джерел прибутку;
- створення перешкод для входження на ринок нових виробників фінансових послуг (як кредитних, так і страхових);
- зміцнення конкурентних переваг уже діючих на фінансовому ринку учасників кредитної і страхової сфер;
- відкриття та освоєння нових джерел фінансових надходжень і використання їх у інвестиційній сфері;
- сприятливі зміни у законодавстві багатьох промислово розвинутих країн, коли наявно з'явилося прагнення до усунення жорстких перешкод між різними ланцюгами фінансової системи, що сприяло подоланню вузької спеціалізації фінансових інститутів і диверсифікації її діяльності [94, с.148].

У той же час не слід розглядати універсалізацію фінансових інститутів та їх інтеграцію як лінійно-поступовий процес, який не має перешкод і постійно нарощує ступінь інтеграційного об'єднання банківських і страхових інститутів. В цьому процесі можливі та ймовірні етапи дезінтеграції, обумовлені різними причинами і посилені різними факторами. Ще в 90-ті роки в економічній літературі висувались контраргументи проти теорії «загальних фінансів» і загально фінансової стратегії. Наприклад, потреба в широкій індивідуалізації фінансових послуг протиріче необхідності їх стандартизації; обслуговування клієнтів «з одного віконця» (спільного для банку і страхової компанії) не може бути здійснено через існування багатьох заборон як з боку банківського, так і страхового законодавства; розширення переліку фінансових продуктів веде до погіршення практики ціноутворення і проведення ефективної цінової політики щодо фінансових послуг. Нещодавня практика інтеграції свідчила і про

інші недоліки об'єднання фінансових інститутів, так що ряд відомих учасників таких альянсів прийняли рішення про повернення винятково тільки до страхової або банківської діяльності. Отож, дезінтеграційні тенденції стають реальністю і їх вивчення необхідно для оцінки рушійних сил і визначення стратегій інтеграційної взаємодії.

Ідеальна та повна інтеграція різних за призначенням та суспільною роллю фінансових посередників, скоріше за все, принципово неможлива. Тому інтеграція є не стільки результат, скільки процес взаємодії та взаємопроникнення. Дезінтеграція обумовлена як внутрішніми чинниками, так і зовнішніми факторами. До перших можна віднести ріст трансакційних витрат здійснення сумісної діяльності і збільшення рівня різноманітних ризиків. До зовнішніх факторів, які провокують дезінтеграцію, на нашу думку, слід віднести зміни у законодавстві, проведення глибоких структурних реформ в економіці країни і фінансово-економічні кризи, які обумовлюють необхідність системних перетворень у стратегії розвитку фінансових інститутів, у їх загальному менеджменті і ризик-менеджменті згідно з вимогами національних і міжнародних регуляторів.

Тема економічної дезінтеграції фінансових посередників майже не розглядається в сучасній економічній літературі, хоча в більш широкому контексті (фінансова, економічна, політична дезінтеграція) їй присвячені деякі роботи (наприклад, А. М. Либман, Б. А. Хейфец «Модели экономической дезинтеграции. Интеграция и дезинтеграция») [98]. Названі вчені пропонують чотири моделі дезінтеграції: конфліктна дезінтеграція, стагніруюча дезінтеграція, шокова дезінтеграція, дивергентна дезінтеграція.

Такі моделі, на нашу думку, можуть бути віднесені і до процесів дезінтеграції банківських і небанківських фінансово-кредитних інститутів. Конфліктна дезінтеграція обумовлена зростанням протиріч між суб'єктами відносин, які ведуть до ліквідації формальних інтеграційних зв'язків: змінюються цілі і стратегії учасників від впливом самого процесу інтеграції,

з'являються форс-мажорні фактори, які неможливо передбачити раніше. Інтеграційна структура можливо, створювалась недостатньо сильними інститутами для взаємної підтримки і результатом інтеграційного альянсу повинно стати посилення учасників. Однак, в умовах досягнення рівня стабільності, участь в інтеграційному проекті виявляється недоцільною. Форс-мажорні фактори дезінтеграції достатньо різноманітні, ми виділимо економічні та фінансові кризи. Саме фінансова криза 2008-2010 років в Україні створила умови і штовхнула банки і страхові компанії до нової епохи фінансової дезінтеграції: створені альянси не витримали нових реалій і повинні були або призупинити свої інтеграційні проекти, або значно звужити сегменти взаємодії кооперації. Нові реалії блокували динамічний розвиток інтеграційних процесів і для подолання дезінтеграційних проявів необхідні глибокі структурні реформи у фінансовій системі країни і в її економіці.

Стратегічна дезінтеграція – це достатньо довгий період фрагментації інтегрованого простору, повільного зростання і переходу реально функціонуючих об'єктів у стані псевдо інтеграції у можливості збереження початкових форм (м'яких) інтеграції, притаманних її першим етапам розвитку. Логіка такої дезінтеграції відрізняється від першої моделі довго тривалістю періоду розвитку зв'язків і порушення дієвого механізму співпраці. Особливість такої моделі полягає в тому, що в інтеграційному проекті об'єднуються велика кількість учасників, які дуже відрізняються один від одного за різними параметрами. Така дезінтеграція не обов'язково веде до повного розпаду відносин: можливо виділення інтеграційного ядра, яке в принципі зацікавлене у подальшій співпраці і після паузи відновлює структуру організаційно-фінансового і правового механізму інтеграції. На нашу думку, саме така модель дезінтеграції має місце на сучасному етапі розвитку процесів взаємодії банківських і страхових закладів в Україні. Однак звернемося до аналізу ще двох моделей дезінтеграції. Шокова дезінтеграція: в цьому випадку єдиний простір консолідації починає розпадатися і ця

фрагментація відбувається досить швидко, якщо організаційно-економічні форми об'єднання не дійшли своєї зрілості, а лише започаткувалися. Така швидка фрагментація може бути пов'язана і з законодавчо-нормативними стандартами регулювання, які перешкоджають підтримці та подальшому розвитку перехресних зв'язків учасників інтеграційного проекту.

Дивергентна дезінтеграція: її особливість полягає в тому, що вона лише у виключних випадках завершується дійсно певною фрагментацією і розривом економічних і фінансових взаємовідносин суб'єктів, які йшли шляхом інтеграції. Дивергентна дезінтеграція – це «творче зруйнування» структури, що склалася, і пошук нових, відповідних новим реаліям, оптимальних взаємозв'язків замість старих, які лише шкодять подальшому руху до інтеграції. Отож, оборотною стороною дивергентної дезінтеграції завжди залишається інтеграція – формування нових банківсько-страхових груп і альянсів. І ми впевнені, що у посткризовій перспективі в Україні, як і на фінансових ринках розвинутих країн, співпраця банків і страхових компаній буде підштовхуватися новими чинниками і новою мотивацією поширення альянсу. Тимчасові процеси дезінтеграції, на наш погляд, не перекреслюють розуміння інтеграції як узагальнюючого процесу пошуку найбільш ефективної організаційно-функціональної та керуючої структури в умовах еволюції фінансових відносин в економіці.

Сучасні тенденції глобалізації фінансових ринків визначають необхідність переосмислення економічної, фінансової політики і господарського механізму, потребують якісних змін в інструментах і технологіях організації та регулювання взаємодії між фінансовими посередниками, передусім банками та страховими компаніями. На нашу думку, основними економічними умовами розвитку ефективних взаємовідносин між банками та страховими компаніями є інтеграційні процеси, а їх теоретичною основою – використання надбань сучасної теорії фінансів, насамперед здобутків щодо

напрямую аналізу властивостей загальних і специфічних функцій банків та інших фінансових інститутів.

В основі нової моделі економічного зростання і розвитку України у посткризовий період повинна бути покладена структурна перебудова і модернізація національної економіки. Світова економічна криза не оминула Україну, глибоко і масштабно зачепивши майже всі галузі економіки, десятки тисяч підприємств і мільйони громадян. В умовах, коли джерела швидкого зростання до кризових років вичерпано, єдиний шлях виходу України на траєкторію сталого розвитку – це рішучі й всеосяжні реформи, спрямовані на перехід до нової моделі економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності економіки, метою яких є активізація інноваційних процесів, повноцінне використання потенціалу науки в процесі технологічної модернізації. При цьому виникають питання достатності власних інвестиційних ресурсів і можливостей використання світових ресурсів в умовах глобалізації інвестиційної сфери і особливостей інвестування у посткризовий період.

Питання інвестиційної глобалізації та їх вплив на інвестиційну діяльність у розвинутих країнах і країнах, що розвиваються, розглядаються як західними, так і вітчизняними науковцями, серед яких С. Алексашенко, Л. Безчасний, А. Гальчинський, В. Геєць, Б. Данилишин, М. Згуровський, В.Лагутін, В. Міщенко, С. Онишко, В. Попов, А. Пересада, Ю.Уманців та інші [99, 100, 101].

Загальновідомо, що інвестиції є найважливішим засобом забезпечення прогресивних структурних зрушень в економіці, поліпшення якісних показників діяльності як на мікро-, та і на макрорівні. Чим масштабніші обсяги інвестицій і вища ефективність їх використання, тим швидше відбувається відтворювальний процес, здійснюються позитивні ринкові перетворення, науково-технічна та інноваційна сфера отримує необхідний ресурс і належним чином виконує роль джерела економічного зростання. У протилежному випадку надто складно

подолати ряд проблем інвестиційної сфери, які існують в Україні і без вирішення яких неможливо забезпечити стратегію інноваційного прориву і модернізацію національної економіки. Як констатує Програма економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», ключові проблеми інвестиційно-інноваційної сфери полягають в тому, що: темпи розвитку й структура цієї сфери не відповідають попиту на передові технології з боку економіки; пропоновані наукові результати світового рівня не знаходять застосування в економіці через низьку сприйнятливість підприємницького сектору до інновацій; в інноваційній сфері триває втрата кадрів і скорочення матеріально-технічних засобів [102, с.47].

Такі проблеми вносять суттєві зміни в умови і тенденції інвестиційного процесу і значно ускладнюють його реалізацію, особливо в умовах інтернаціоналізації інвестиційної діяльності, яка ще наприкінці ХХ століття прийняла форму глобалізації і впливає на поступ усіх країн світу, формуючи якісно нове середовище економічного розвитку.

В економічній літературі виділяють такі складові поняття глобалізації в галузі інвестицій:

- глобалізація означає універсалізацію інвестиційних процесів, розробку і прийняття єдиних принципів інвестиційної взаємодії, уніфікацію інвестиційних механізмів та інструментів, схильність до інтегральних технологій;

- глобалізація означає взаємозалежність інвестиційних процесів в окремих країнах, головним наслідком якої є поступове руйнування національного державного суверенітету під тиском руху світових фінансових ресурсів, міжнародних корпорацій з їх виробничо-інвестиційними агломераціями, міжнародних інвестиційних інститутів, транснаціональних регулюючих структур [99, с.4];

- глобалізація призводить до створення світового фінансового ринку як величезного резервуару тимчасово вільних коштів, які доступні для всіх учасників ринку і які потрібні для інвестицій.

Визнано, що глобалізація вже змінила світову економіку і, породжуючи нові проблеми, разом відкриває й нові можливості. На рівні національних економік складна сукупність чинників світо господарського розвитку породжує нові сутнісні риси інвестиційних процесів. Тому рух вітчизняних інвестицій, їх формування та основні напрямки використання слід розглядати у взаємодії та взаємозумовленості внутрішніх та зовнішніх факторів. Серед останніх особливо суттєвими є тенденції на фінансових ринках, у першу чергу – на ринку капіталів, зумовлені як фінансовою кризою 2007-2011 років, так і глобальними фінансовими викликами.

Характерною ознакою сьогодення стає посилення світової фінансової та інвестиційної централізації, в результаті чого формуються, нагромаджуються та використовуються кредитні та інвестиційні ресурси. Вкладники та інвестори не обмежені своїми внутрішніми ринками, а мають широкий вибір для розподілу портфельних і прямих інвестицій. Такі процеси обумовили нові можливості для задоволення інвестиційних потреб, але країни, які потребують інвестицій повинні створити інвестиційно привабливий клімат та переорієнтувати державну інвестиційну політику. Потрібно і коригування інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання – орієнтація корпоративного сектору на ринок передових технологічних трансформацій та інформаційний ринок. При цьому, слід мати на увазі, що надії на високотехнологічний сектор як локомотив виведення світової економіки з глобальної кризи, можуть не виправдатися.

Технологічні уклади, які сформувалися до кризи, демонструють границі свого росту, починається формування так званого «шостого технологічного укладу», в основі якого лежать нанотехнології. Поки його ріст стримується гальмуванням розвитку відповідних технологій, але за прогнозами аналітиків цієї сфери бурхливе зростання шостого укладу почнеться у 2015-2016 роках [103, с.8].

Відмінності між країнами і регіонами світу сьогодні базуються не на ідеологічних пристрастях, а на технологіях. Спеціалісти

стверджують, що менша частина планети, на якій проживає близько 15% населення, забезпечує весь світ технологічними новаціями. Друга частина (майже 50%) здатна запозичувати і освоювати ці технології у своїй системі виробництва і споживання. А приблизно 30-35% населення світу технологічно відірвана – і не породжує, і не використовує інновацій [99, с.6]. В Україні зберігся масштабний науковий комплекс, усе ще здатний ефективно продукувати науково-технологічні результати світового рівня, однак існує цілком реальна загроза переорієнтації вітчизняної науки на вирішення проблем інноваційного розвитку інших країн і перетворення України на експортера товарів і послуг з низьким рівнем доданої вартості, у тому числі у сфері інтелектуальної праці [102, с.47]. Розуміння логіки формування і розвитку нового «шостого», технологічного укладу потрібно врахувати при розробці стратегії державної політики у науково-технічній та інноваційній сфері. Однак спочатку слід оволодіти стратегією запозичень у технологічній сфері [103, с.8], як це робить половина людства. Така стратегія потребує значно менші витрати, ніж стратегія «технологічного прориву» і практика країн Південно-Східної Азії та Китаю це підтверджує. Нам потрібно скористатися часом кризи і новими можливостями для структурної перебудови і модернізації національної економіки.

Україна не використала дев'ятирічний період зростання ВВП для реалізації стратегії структурної перебудови і відходу від експортно-орієнтованої моделі, яка не має перспектив. Протягом цілого ряду років за позитивної цінової кон'юнктури світових товарних ринків суттєвих структурних змін і заходів із модернізації в галузях не проводилося. Економіка розвивалася за інерційним сценарієм. Досвід 2000-х років свідчить, що основною проблемою економіки України є відсутність і у держави, і у підприємств інноваційної стратегії розвитку (хоча б через стратегію запозичень технологій), яка забезпечувала б необхідний рівень диверсифікації й оновлення, підвищення конкурентоспроможності виробництва [104, с.82]. Саме неконкурентоспроможні виробництва – як за собівартістю

виробленої продукції, так і за її якістю й асортиментом – у періоди різкого зростання попиту на ринках та обвалу цін опиняються поза ринком.

Функціонування національного виробництва відбувається в Україні на тлі значних викривлень інституційних засад фінансової системи, диспропорцій розподілу фінансових ресурсів, гострих суперечностей на грошово-кредитному ринку. Закономірністю стають пріоритети інвестування у фінансові інституції та інструменти, а ні капіталовкладення у реальне виробництво. Рівень наповненості фінансової системи інвестиційними ресурсами відбиває, з одного боку, загальний стан економіки, рівень заощаджень і накопичень суспільства, а з другого – готовність фінансової системи (держбюджету, фінансів суб'єктів господарювання, фінансового ринку) до акумулювання й переміщення вільних коштів на реалізацію масштабних реальних комерційних і соціальних проектів. В Україні брак заощаджень (недовіра домогосподарств до фінансових інститутів, тіньова економіка, утеча капіталів за кордон тощо) та неприйняття суб'єктами господарювання існуючих інституційних умов інвестування значно обмежили перспективи довгострокового економічного зростання [104, с.83].

Тому слід перевести державну політику управління економікою у посткризовий період від локального вимушеного антикризового реагування до цілеспрямованого стратегічного регулювання інвестиційної активності суб'єктів господарювання. Які джерела фінансування забезпечать таку інвестиційну активність? Таких джерел декілька: кошти бюджеті, власні кошти підприємств, кошти іноземних інвесторів, населення, внутрішні й зовнішні запозичення (кредит, емісія, акцій і облігацій). За даними Держкомстату (станом на 01.01.2010р.) сума інвестицій у основний капітал за рахунок всіх джерел фінансування наведена у таблиці 1.

Державні кошти, як свідчать дані таблиці 1, коливаються в обсязі 10% інвестицій в основний капітал, найбільшу питому вагу складають власні кошти національних підприємств (55-60%) та зростаючі кредити банків (17%). При цьому важливішим постає

питання про інноваційні витрати з загального обсягу інвестицій, що свідчить про зміни у моделі економічного зростання. На жаль, Програма економічних реформ на 2010-2014 роки в Україні, запропонована Комітетом з економічних реформ у травні – червні 2010 року, констатує постійне скорочення фінансування науково-технічної та інноваційної сфери. Загальний обсяг видатків на дослідження й розроблення у ВВП (наукоємність ВВП) протягом 2000-2009 років в Україні зменшився з 1,16% до 0,95% (у т.ч. з держбюджету 0,41 %). Водночас у ЄС показник наукоємності ВВП у середньому складає 1,9%, у Фінляндії й Швеції – 3,7%, США і Німеччині – 2,7% [102, с.47]. Додамо, що близько 80% українських промислових підприємств зовсім не займаються інноваційною діяльністю.

Динаміка інвестиції в основний капітал за джерелами фінансування представлено у табл. 1.9.

Таблиця 1. 9

Інвестиції в основний капітал за джерелами фінансування [105]

Джерела фінансування	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010 ¹	2011 ¹
У фактичних цінах, млн. грн.										
Усього	5906	8481	13859	19468	24858	38230	46574	28228	25822	34467
у тому числі за рахунок										
коштів державного бюджету	149	290	651	510	769	903	1731	1102	3014	3908
коштів місцевих бюджетів	460	732	1249	2052	2573	2922	3909	925	1071	867
власних коштів підприємств та організацій	2721	3213	7105	8112	11024	18175	22118	16487	12686	17051
кредитів банків та інших позик	382	799	1225	3684	5082	7356	9214	4727	3789	7251
коштів іноземних інвесторів	313	511	439	1069	586	796	691	812	319	408
коштів населення на будівництво власних квартир ²	3202	4433	4334	1928	2180	2056
коштів населення на індивідуальне житлове будівництво	22	37	60	27	115	145	280	267	799	926
інших джерел фінансування	1859	2899	3130	4014	1507	3500	4297	1980	1964	2000

Закінчення таблиці 1. 9

Відсотків до загального обсягу										
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у тому числі за рахунок										
коштів державного бюджету	2,5	3,4	4,7	2,6	3,1	2,4	3,7	3,9	11,7	11,3
коштів місцевих бюджетів	7,8	8,6	9,0	10,5	10,3	7,6	8,4	3,3	4,2	2,5
власних коштів підприємств та організацій	46,1	37,9	51,3	41,7	44,3	47,5	47,5	58,4	49,1	49,5
кредитів банків та інших позик	6,5	9,4	8,8	18,9	20,4	19,2	19,8	16,7	14,7	21,0
коштів іноземних інвесторів	5,3	6,0	3,2	5,5	2,4	2,1	1,5	2,9	1,2	1,2
коштів населення на будівництво власних квартир ²	12,9	11,6	9,3	6,8	8,4	6,0
коштів населення на індивідуальне житлове будівництво	0,4	0,5	0,4	0,2	0,5	0,4	0,6	0,9	3,1	2,7
інших джерел фінансування	31,4	34,2	22,6	20,6	6,1	9,2	9,2	7,1	7,6	5,8

¹ Без ПДВ.² Облік розпочато зі звіту за 2006р. (до цього періоду входили до складу інших джерел фінансування).

Програма реформ уряду М.Я. Азарова визначає, що метою реформ в інвестиційній сфері є активізація інноваційних процесів, повноцінне використання потенціалу науки в процесі технологічної модернізації економіки. Для досягнення такої мети поставлені наступні завдання:

- підвищення ефективності бюджетного фінансування наукової сфери;
- підвищення конкурентоспроможності сектору наукових досліджень і розробок, забезпечення інтеграції вітчизняного сектору наукових досліджень у Європейський дослідницький сектор;
- підвищення ефективності національної інноваційної системи й інфраструктури інноваційної діяльності [102, с.48].

Уряд визначає і необхідні кроки вирішення поставлених завдань, етапи реформ та індикатори успіху. Останні

передбачають збільшення частки інноваційно активних промислових підприємств з 10% до 25% і підвищення наукоємності ВВП за рахунок всіх джерел фінансування з 0,95% до 1,5%.

Такі цілі держави викликають повагу, однак в Україні є низка причин, які стримують їх досягнення. По-перше, у нашій країні не реалізується притаманний класичному товарному виробництву принцип модернізації та реконструкції виробничих потужностей як джерела отримання прибутку. Тому економічний розвиток набуває рис, відмінних від характерних для розвинутих країн. По-друге, з альтернативи «соціальна справедливість – економічна ефективність і доцільність» держава обирає соціальну справедливість і створює бюджети соціальної рівноваги, а не бюджети розвитку науково-технічної та інноваційної сфери. По-третє, це неефективний порядок руху капіталу у державі, конкуренція держави та виробників на ринку капіталів, яка призводить до вилучення фінансових ресурсів з реального сектору на користь державних запозичень знову ж таки на вирішення соціальних проблем (так званих «effectcrowdingout»). Це проявляється, наприклад, у згортанні банками операцій кредитування реального сектору і покупці державних і НДВ – облігацій. По-четверте, у виробничому секторі економіки склалися деформовані процеси формування заощаджень як основного ресурсу здійснення інвестицій. Зокрема, у промисловості, де створюється половина і більше валового прибутку, первинний та вторинний розподіл ресурсів доданої вартості у кінцевому підсумку зумовлює формування від’ємних значень нагромадження капіталу, частка чистого прибутку скорочується, а податки на виробництво та експорт постійно зростали, що обумовило зменшення фінансових ресурсів нагромадження. Крім цих проблем, в Україні існують проблеми грошово-кредитної сфери, які стримують необхідні процеси розвитку:

1. Грошово-кредитний сектор фінансового ринку України, на жаль, не виконує на сьогодні функцію фінансового

забезпечення стабільного економічного розвитку сталого розширеного відтворювання і зростання. Притаманними для нього в останні роки стали зменшення обсягів кредитування бізнесу й населення, брак довгострокових фінансових ресурсів, недосконала система захисту прав кредиторів, вкладників та інвесторів і підвищення рівня кредитних ризиків, значна частка проблемних активів у портфелі фінансових установ, а також відсутність системи вирішення питань проблемних фінансових інститутів і недосконалість оцінювання стабільності грошово-кредитної сфери зокрема, і фінансової системи загалом.

2. Переважна більшість причин цих проблем є внутрішніми для України, хоча деякі з них обумовлені і світовою фінансовою кризою останніх років. Серед таких причин виділимо:

- низький рівень стійкості національної фінансової системи до кризових явищ, викликаний низькою капіталізацією і недовершеністю створення ринкової структури та інфраструктури;
- відсутність необхідних нормативно-правових та інституціональних умов для розвитку фінансового ринку і обмеженість різноманітних фінансових інструментів;
- недостатня ефективність реально існуючих інструментів впровадження грошово-кредитної політики і необхідність коригування і приведення у відповідність до інтересів фінансової системи держави в цілому стратегічних цілей грошово-кредитної політики;
- в значній мірі залежна від уряду, непрозора робота регуляторів фінансового ринку, у т.ч. НБУ. Статус НБУ не відповідає сучасній ситуації у фінансовій сфері та ролі, яка на нього покладається;
- невдала структурна політика в галузі банківської діяльності, яка спричиняє потенційну загрозу втрат від банківських криз;
- дисонанс між законодавчим закріпленням прав вкладників і рівнем захисту прав кредиторів, тощо.

3. Метою реформування фінансової системи взагалі і грошово-кредитного сектору зокрема є «підвищення його спроможності забезпечити стійке зростання економіки України» [102, с.13]. Це можливе в умовах: збільшення рівня капіталізації фінансової системи та її інститутів, забезпечення низького рівня інфляції і гнучкого валютного курсу; значного нарощування обсягів надання фінансових послуг, в тому числі обсягів кредитування підприємницьких структур і домогосподарств; формування сучасних моделей оцінювання і управління фінансовими ризиками; збільшення обсягів довгострокових фінансових ресурсів, в том числі через створення реально функціонуючої обов'язкової накопичувальної системи пенсійного забезпечення, системи недержавних пенсійних фондів і особистих пенсійних рахунків, а також розвиток системи страхування життя.

4. Основні шляхи і кроки, реформування яких необхідно для підвищення стабільності фінансових системи й створення умов фінансової безпеки країни, сформульовані в Програмі економічних реформ України на 2010-2014 роки. Програма пропонує завершити рекапіталізацію банків або за рахунок державних коштів або шляхом реорганізації чи ліквідації банків, які втратили платоспроможність під час кризи, підвищити вимоги до мінімального розміру статутного капіталу та виявити банки, недокапіталізовані відповідно до діагностичного обстеження, здійсненого НБУ, довести до банків відповідні плани докапіталізації. Відновлення достатнього обсягу кредитування економіки за умови одночасного зниження рівня фінансових ризиків обумовлює необхідність реформування процедури банкрутства, підвищення захисту прав кредиторів та вкладників банків, забезпечення реального і повноцінного функціонування агентств кредитних історій, що створює умови для якісного аналізу платоспроможності позичальників і заставної забезпеченості кредитів. Як стверджують більшість дослідників банківської сфери, необхідно також підвищення вимог до розкриття обов'язкової інформації комерційними банками,

економічна транспарентність, процедурна та ринкова відкритість НБУ, посилення «інституціональної спроможності й операційної незалежності регуляторів ринку» [102, с.15], створення законодавчої бази для впровадження нових фінансових інструментів, у тому числі похідних цінних паперів, що забезпечать хеджування фінансових ризиків, посилення якості пруденційного нагляду за діяльністю фінансових установ, тощо.

5. Всі запропоновані кроки будуть сприяти забезпеченню стабільності банківського сектору, розв'язанню проблем регулювання фінансового ринку в умовах його волатильності та реалізації стабілізаційної економічної політики у після кризовий період в Україні.

Названі проблеми потребують свого розв'язання і створення єдиної цілісної системи державного управління інвестиційно-інноваційними процесами. Важливо вибрати пріоритети в цих процесах, які б забезпечили вищий рівень їх ефективності. Це обумовлює потребу здійснення таких заходів:

- включення в інвестиційний процес як державних, так і приватних ресурсів, у т.ч. заощаджень домашніх господарств;
- звуження напрямів інвестування і запровадження проектів науково-технічного та інноваційного спрямування;
- створення нових організаційних форм інтеграції фінансового і промислового потенціалу;
- залучення іноземного капіталу до реалізації інноваційних проектів, створення інноваційної інфраструктури;
- розробка і запровадження регіональних програм інвестування з включенням до них науково-технічних регіональних комплексів [106, с.70].

Таким чином, процеси реформування, які плануються державою у сфері інвестиційно-інноваційного розвитку у посткризовий період, мають на меті активізацію інноваційних процесів, підвищення їх ефективності і на цій основі формування нової моделі економічного зростання, яка б враховувала загальносвітові тенденції і трансформації.

Розділ 2

Роль банків на ринку фінансових послуг

2.1. Характеристика функціональних ознак банківської діяльності на фінансовому ринку

Розвиток ринкової економіки неможливий без ефективно діючого фінансового ринку. На фінансовому ринку акумулюються, розподіляються та перерозподіляються тимчасово вільні кошти, трансформуючись у позичковий та інвестиційний капітал, який спрямовується у різні галузі економіки держави. На фінансовому ринку діє значна кількість учасників, проте найактивнішими є фінансові посередники, які професійно опосередковують рух фінансових ресурсів. В Україні фінансове посередництво розвивається за банкоцентричною моделлю, що означає перевагу банків над небанківськими фінансовими посередниками на фінансовому ринку. Це визначає їх домінуючу роль та розширення сфери впливу на вітчизняному як на фінансовому ринку так і на світових.

На сьогодні в науковій літературі теоретичні аспекти функціонування та розвитку банків на фінансовому ринку дослідженні не в повній мірі. Наукові праці присвячені в основному окремим аспектам діяльності банків на фінансовому ринку. Проте, не достатньо досліджено роль банків як фінансового посередника на фінансовому ринку. Активна позиція вітчизняних банків на фінансовому ринку, забезпечення руху фінансових ресурсів визначає актуальність нашого дослідження.

Для визначення ролі фінансових посередників на фінансовому ринку необхідно детально дослідити поняття «фінансовий ринок», його функції та місце банків на фінансовому ринку.

Слід зауважити, що дослідження сутності фінансового ринку є питанням дискусійним. Відсутнє єдине розуміння даної

фінансової категорії, є неточності визначення сегментів фінансового ринку, об'єкту купівлі-продажу. Деякі вчені виділяють фінансовий ринок в структурі грошового ринку, інші говорять про існування лише грошового ринку. У західній літературі грошовий ринок ототожнюється з фінансовим ринком. Так, англійський економіст Л. Харріс, аналізуючи класичну та кейнсіанську модель грошового ринку, ставить знак рівності між грошовим і фінансовим ринком [1, с. 280]. Фредерік С. Мишкін дотримується такої ж думки, вказуючи, що ринок грошей - це фінансовий ринок, на якому купуються та продаються короткострокові боргові інструменти [2, с. 75].

На думку вітчизняних вчених М.І. Савлука, А.М. Мороза, І.М. Лазепко, А.С. Гальчинський грошовий ринок є самостійним економічним явищем, відмінним від фінансового ринку [3, с. 93]. А.І. Щетинін виділяє грошовий ринок як частину фінансового ринку, на якому здійснюються короткострокові кредитні операції [4, с. 109].

С.В. Міщенко і С.В. Науменкова відзначають, що сутнісні ознаки ринку фінансових послуг відображають його спорідненість із фінансовим ринком [5, с. 25].

Підвівши підсумок, ми вважаємо, що грошовий ринок та ринок фінансових послуг є складовими фінансового ринку. На рис. 1.1 схематично зображено структуру фінансового ринку. Фінансовий ринок поділяється залежно від строків фінансових ресурсів на ринок грошей (до одного року) і ринок капіталів (понад один рік). На ринку грошей посередницькі функції виконують в основному банки, на ринку капіталів – банки та небанківські фінансові посередники.

Слід зауважити, що купівля-продаж фінансових ресурсів і на ринку грошей, і на ринку капіталів відбувається шляхом надання фінансових послуг. На нашу думку, чіткої межі між даними сегментами ринку немає, тож фінансовий ринок функціонує як єдиний механізм.

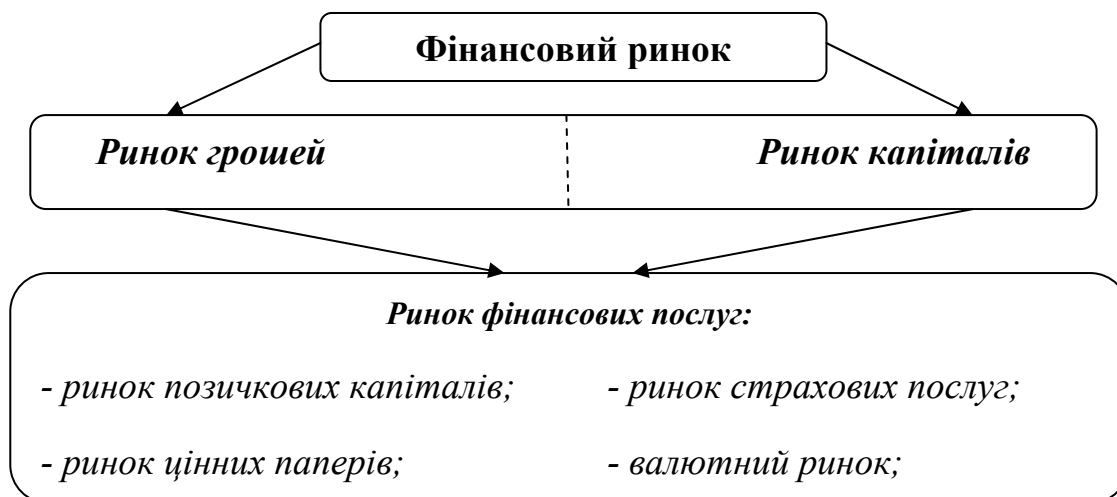

Рис. 1.1 Структура фінансового ринку (розроблено автором на основі 3, с.94; 4, с. 109; 5, с. 29)

Різняться підходи вчених і щодо визначення об'єкту купівлі-продажу на фінансовому ринку. Деякі науковці вважають, що об'єктом виступають фінансові ресурси, інші – фінансові активи, або гроші та цінні папери. Підходи до визначення поняття «фінансовий ринок» відображені в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Підходи до визначення поняття «фінансовий ринок»

Науковець	Сутність поняття «фінансовий ринок»	Об'єкт купівлі-продажу
А.І. Щетинін [4, с. 109].	Сукупність економічних відносин. Які складаються з приводу-купівлі-продажу специфічного товару – грошей	Гроші та цінні папери
О.Р. Романенко, С.Я. Огородник, М. С. Зязун [6, с. 33].	Сукупність економічних відносин, пов'язаних із розподілом фінансових ресурсів, купівлею продажем тимчасово вільних коштів і цінних паперів	
М. М. Буднік, Л.С.Мартюшева, Н. В. Сабліна [7, с. 7].	Систему економіко-правових відносин, що пов'язані з випуском та обігом фінансових інструментів	

Продовж. табл. 2.1

Науковець	Сутність поняття «фінансовий ринок»	Об'єкт купівлі-продажу
В. М. Опарін [8, с. 207].	це сукупність обмінно-перерозподільчих відносин, пов'язаних з процесами купівлі продажу фінансових ресурсів, необхідних для здійснення виробничої та фінансової діяльності	Фінансові ресурси
С. В. Ковальчук, І. В. Форкун [9, с. 449]	сфера специфічних економічних відносин, у процесі яких формується попит та пропозиція на фінансові ресурси та за допомогою фінансових посередників здійснюється акт їх купівлі-продажу	
Л. М. Худолій [10, с. 124]	система грошових відносин, що впливають у процесі купівлі-продажу фінансових ресурсів	
В.І. Оспіщев [11, с.199]	особлива сфера фінансової системи, складова її інфраструктури, де здійснюється рух тимчасово вільного капіталу, формуються і функціонують обмінно-перерозподільчі відносини, що пов'язані з процесами купівлі-продажу вільних фінансових ресурсів, їх трансформація в позичковий та інвестиційний капітал завдяки фінансово-кредитним інститутам на основі попиту та пропозиції, формується ціна на різноманітні фінансові інструменти	
О. Д. Василик [12, с. 319]	механізм перерозподілу фінансових ресурсів між окремими суб'єктами підприємницької діяльності, державою і населенням, міжучасниками бюджетного процесу, деякими міжнародними фінансовими інститутами	
В. М. Грідчіна, В. Б. Захожа, Л. Л. Осіпчук [13, с. 185]	система економічних відносин, у процесі яких розподіляються та перерозподіляються фінансові активи країни під впливом попиту та пропозиції на них з боку різних суб'єктів економіки	Фінансові активи
С. Л. Лондар, О.Б. Тимошенко [14]	складова частина інфраструктури фінансової системи, яка забезпечує територіальне (місце, віртуальне місце), часове і функціональне здійснення трансакцій суб'єктів національної та міжнародної економіки, встановлення рівноважної ціни за відповідних обсягів купівлі-продажу фінансових активів, інструментів, технологій, а також надання фінансових послуг, необхідних для здійснення господарської та фінансової діяльності	
В.М. Шелудько [15, с.11]	система економічних та правових відносин, пов'язаних із купівлею-продажем або випуском та обігом фінансових активів	

Науковець	Сутність поняття «фінансовий ринок»	Об'єкт купівлі-продажу
С. І. Юрій [16, с.191]	Механізм торгівлі фінансовими активами, обов'язковими атрибутами якого є чіткі правила торгівлі, наявність професійних учасників та розвинена ринкова інфраструктура, яка забезпечує мінімальні витрати і максимальну надійність укладання угод	
Ф.Фабоцці [17, с. 15]	забезпечує механізми для створення і обміну фінансовими активами	
Л. Алексеєнко [18, с. 392]	Сукупність економічних відносин, які виникають при формуванні попиту і пропозиції на специфічні фінансові послуги, пов'язані з купівлею-продажем фінансових активів, що знаходяться у власності економічних суб'єктів.	

Відповідно до статті 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» фінансові активи - кошти, цінні папери, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, що не віднесені до цінних паперів [19]. Згідно з Положенням (стандарт) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти» фінансовий актив – це: грошові кошти та їх еквіваленти; контракт, що надає право отримати грошові кошти або інший фінансовий актив від іншого підприємства; контракт, що надає право обмінятися фінансовими інструментами з іншим підприємством на потенційно вигідних умовах; інструмент власного капіталу іншого підприємства [20].

В.М. Шелудько визначає фінансові активи як специфічні не речові активи, які являють собою законні вимоги власників цих активів на отримання певного, як правило, грошового доходу в майбутньому [15, с. 27].

Необхідно також уточнення сутності фінансових ресурсів, так як в науковій літературі вчені приділяють увагу в основному поняттю «фінансові ресурси підприємств». К. В. Павлюк у своєму науковому дослідженні відзначає, що фінансові ресурси – це грошові нагромадження і доходи, які створюються в процесі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту (ВВП) й зосереджуються у відповідних фондах для забезпечення

безперервності розширеного відтворення й задоволенні інших суспільних потреб [21, с. 24].

Провівши критичний аналіз, ми погоджуємось з Л.В. Кузнєцовою, яка стверджує, що основним товаром на фінансовому ринку є фінансові ресурси у грошовій формі, а покупці купують ці ресурси у вигляді різноманітних фінансових послуг (фінансових інструментів), тобто для покупців ці ресурси є активами покупців (фінансових посередників) [22, с. 63]. Джерела фінансових ресурсів та фінансові активи фінансових посередників зображені в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Джерела фінансових ресурсів та фінансові
активи фінансових посередників

[складено автором з використанням джерела 15, с. 16]

Фінансові посередники	Джерела фінансових ресурсів	Фінансові активи
Банки	Депозити	Кредити, цінні папери
Кредитні спілки	Депозити	Споживчі кредити
Страхові компанії	Страхові внески	Цінні папери
Недержавні пенсійні фонди	Пенсійні внески	Цінні папери
Інститути спільного інвестування	Грошові кошти інвесторів	Цінні папери

Роль фінансового ринку проявляється у функціях, які він виконує. Науковці по-різному виділяють перелік функцій фінансового ринку. В.М. Шелудько вказує на те, що фінансовий ринок виконує ряд важливих функцій, зокрема: забезпечення такої взаємодії покупців та продавців фінансових активів, у результаті якої встановлюються ціни на фінансові активи, що зрівноважують попит і пропозицію на них; запровадження механізму викупу в інвесторів належних їм фінансових активів і тим самим підвищують ліквідність цих активів; сприяння знаходженню для кожного з кредиторів (позичальників) контрагента агента угоди, а також суттєво зменшують витрати на проведення операцій та інформаційні витрати [15, с. 11-13]. Науковець акцентує увагу, що на фінансовому ринку

встановлюються ціни на фінансові активи, а також зазначає, що за вдяки професійним учасникам ринку зменшуються трансакційні витрати при купівлі-продажу фінансових активів. Більш детально описує функції фінансового ринку В.І. Оспіщев, докладно пояснюючи процеси акумуляції, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів [11, с. 201].

На основі проведеного дослідження щодо структури фінансового ринку, його суб'єктів, фінансових послуг, які надаються на ринку фінансових послуг нами було визначено функції фінансового ринку (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Класифікація функцій фінансового ринку відповідно до сегментів, суб'єктів фінансового ринку та фінансових посередників як продуцентів фінансових послуг (складено автором з використанням джерел 5, с. 29; 11, с. 208)

<i>Сегмент фінансового ринку</i>	<i>Функції фінансового ринку</i>	<i>Суб'єкти фінансового ринку</i>	<i>Фінансові послуги</i>	<i>Фінансові посередники</i>
<i>Ринок позичкових капіталів</i>	Обслуговування товарного обігу за допомогою кредиту	- кредитори; - позичальники.	- кредитування; - лізинг; - факторинг; - видача гарантій поручительство; - іпотечне кредитування; - ломбардне кредитування.	- банки; - кредитні спілки; - ломбарди; - лізингові компанії; - факторингові компанії; - страхові компанії-life.
<i>Ринок цінних паперів</i>	Акумуляція вільних інвестиційних ресурсів та їх трансформація у інвестиції у формі цінних паперів	- емітенти; - інвестори.	- торгівля цінними паперами; - послуги з обслуговування обігу цінних паперів; - управління активами інституційних інвесторів; - депозитарна діяльність; - організація торгівлі на фондовому ринку.	- банки; - компанії з управління активами

Продовження табл. 2.3

<i>Сегмент фінансового ринку</i>	<i>Функції фінансового ринку</i>	<i>Суб'єкти фінансового ринку</i>	<i>Фінансові послуги</i>	<i>Фінансові посередники</i>
<i>Валютний ринок</i>	Обслуговування міжнародного обороту товарів, послуг і капіталів	- продавці валюти; - покупці валюти	- обмін валют; - страхування валютних ризиків; - валютні розрахунки; - послуги з банківськими металами.	- уповноважені банки; - небанківські посередники, які отримали ліцензію
<i>Ринок страхових послуг</i>	Страховання діяльності та мінімізація ризиків	- страховики; - страхувальники	- послуги зі страхування життя; - послуги зі страхування відповідальності; - послуги зі страхування майна.	- страхові компанії
<i>Ринок золота</i>	Забезпечення потреб держави у формуванні золотовалютного запасу та побутово-промислового споживання золота.	- продавці золота та інших дорогоцінних металів та каміння; - покупці золота та інших дорогоцінних металів та каміння;	- відкриття та обслуговування рахунків банківських металів; - залучення на вклади; - купівля-продаж банківських металів; - надання кредитів у банківських металах;	- уповноважені банки; - небанківські посередники, які отримали ліцензію
<i>Ринок нерухомості</i>	Фінансування будівництва житла та управління майном при фінансуванні будівництва житла	- продавці на первинному та на вторинному ринках нерухомості; - покупці на первинному та на вторинному ринках нерухомості.	- управління залученими коштами; - страхування майнових ризиків; - іпотечне кредитування; - послуги управління нерухомістю.	- банк; - страхова компанія; - фінансова установа.

Як видно з табл. 2.3, функції фінансового ринку залежать від конкретного сегменту, на яких зустрічаються учасники

фінансового ринку, найактивнішими з яких є фінансові посередники. Варто зауважити, що банки надають фінансові послуги майже на всіх сегментах фінансового ринку, що пов'язано з універсалізацією їх діяльності та порівняно значною їх капіталізацією в Україні.

Роль у динамічному розвитку фінансового ринку важко перецінити. Рівень ефективності трансформації тимчасово вільних фінансових ресурсів фінансовими посередниками прямо впливає на якість виконання фінансовим ринком, покладених на нього функцій. Фінансові посередники створюють умови для зустрічі емітентів з інвесторами, зменшуючи тим самим витрати, пов'язані з пошуком контрагентів, розподіляючи ризик діяльності. За допомогою фінансового посередництва фінансовий ринок може у повній мірі реалізувати свої вигоди та можливості. Місце фінансових посередників на фінансовому ринку зображено на рис. 2.2.

Як видно з рис. 2.2 основними інвесторами на вітчизняному фінансовому ринку є населення, інститути поза фінансової сфери (установи, підприємства, сільськогосподарські товариства), іноземні учасники ринку (міжнародні організації, іноземні уряди, корпорації фінансові інститути, фізичні особи) [15, с. 14]. До емітентів відносяться юридичні особи та держава, в особі центральних та місцевих органів влади, а також Національний банк України. Саме вони, за допомогою фінансових посередників та інститутів інфраструктури фінансового ринку, залучають тимчасово вільні фінансові ресурси у вигляді інвестицій, емітуючи боргові цінні папери, цінні папери, що засвідчують право власності, облігації державних та місцевих позик. Основну роль у реалізації фінансового посередництва в Україні виконують банки. Вони здійснюють свою діяльність на всіх сегментах фінансового ринку, реалізують найбільшу кількість фінансових послуг, натомість небанківські фінансові посередники виконують лише специфічні задачі. Разом із ломбардами і кредитними спілками надають короткострокові кредити на ринку грошей, є

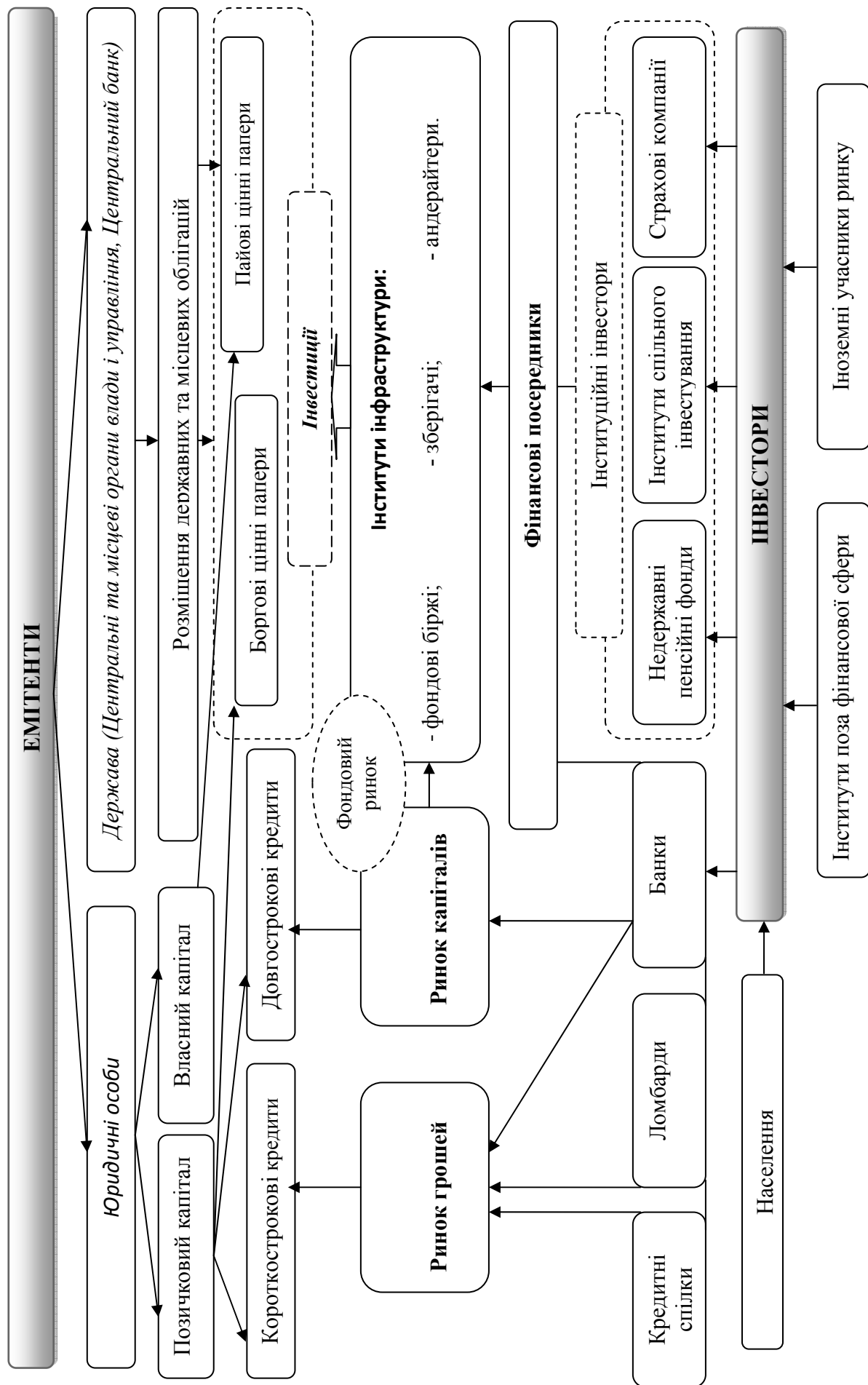

Рис. 2.2. Місце фінансових посередників на фінансовому ринку (15, с. 14; 23, с. 188)

активними учасниками ринку капіталі, являються торговцями цінних паперів, що дає їм можливість брати участь у створенні та функціонуванні фондових бірж.

Слід зазначити що важлива роль у функціонуванні фінансового ринку полягає у виконанні банками відповідних функцій. На думку вітчизняного науковця В.В. Коваленко банківська система виконує такі функції як створення грошей і регулювання грошової маси, трансформаційну і стабілізаційну [24, с. 22-23]. В.І. Міщенко виділяє чотири функції банків, зокрема: посередництво в кредиті, посередництво в платежах, мобілізація грошових доходів та заощаджень і перетворення їх в капітал; створення кредитних знарядь обігу (банкнот, чеків, векселів), що замінюють металеві гроші [25, с. 54]. В.М. Шелудько вважає, що основними функціями банків є надання кредитів та забезпечення потреб у ліквідності інших суб'єктів ринку; обслуговування комерційних угод та управління системою платежів; трансформація ризиків, термінів, капіталів [15, с. 11-12]. Ю.В. Бугель у своїх наукових працях наголошує, що найважливішою функцією банків є функція організації кредитних відносин, водночас виділяючи ще дві функції, зокрема функцію організації платежів у господарстві та функцію створення кредитних засобів [26, с. 236]. Проте, ми дотримуємося думки М.І. Савлука, який вказує у своїх наукових працях про те, що акумуляція коштів банками є частиною трансформаційної функції, а регулювання грошового обороту також досягається через дві функції банків, які виділяє вчений (трансформаційна та емісійна). Через трансформаційну здійснюється структурне, якісне регулювання грошового обороту, а через емісійну – кількісне: маси грошей в обороті та загальної пропозиції грошей [3, с. 551].

Провівши дослідження, ми стверджуємо наступне: якщо не враховувати другорядні види банківської діяльності, які варто розглядати як операції, банки виконують три основні функції, а саме: емісійну, трансформаційну, стабілізаційну. Схематично функції банків зображені на рис. 2.3.

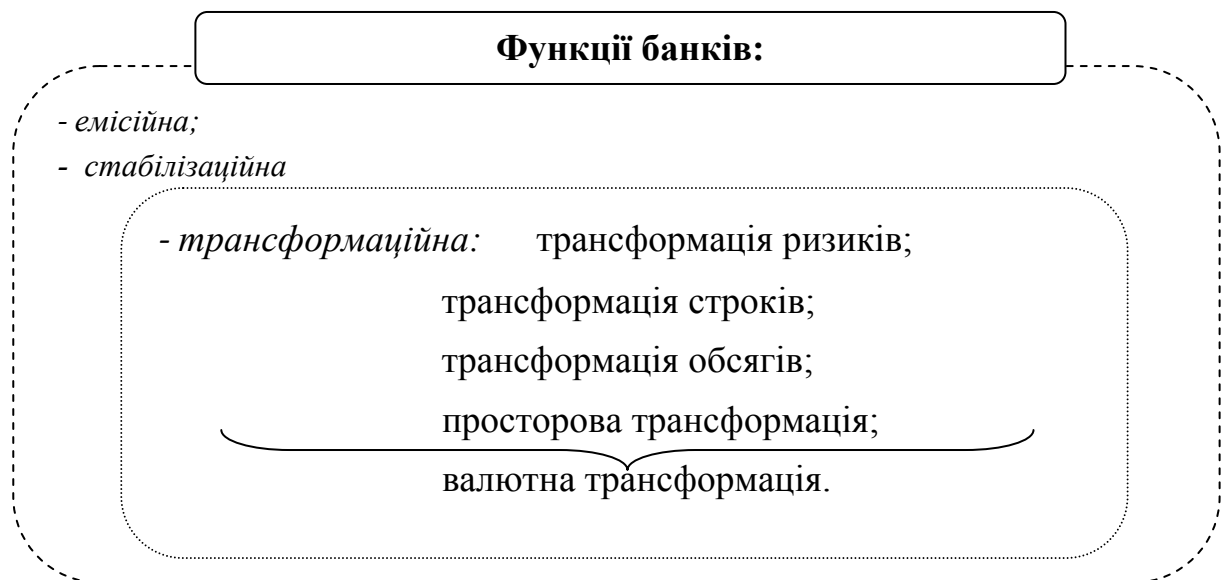

Рис. 2.3 Функції банків (розроблено автором з використанням джерел 24, с. 22-23; 25, с. 54; 3, с. 551)

Емісійна функція передбачає створення додаткової грошової маси відповідно до попиту на гроші та регулювання зміну грошової маси країні. Здійснювати емісію додаткових платіжних засобів має виключне право центральний банк держави, який емітує готівку та безготівкові гроші і банки другого рівня банківської системи, емітуючи безготівкові гроші. Регулювання грошової маси забезпечує Національний банк України, який, відповідно до економічної ситуації в країні, застосовує ті чи інші інструменти грошово-кредитного регулювання.

Необхідність виконання стабілізаційної функції пояснюється підвищенням ризиком банківської діяльності, відповідальністю перед інвесторами. Банки повинні дотримуватись встановлених норм та правил банківської діяльності, так як вони виконують важливу роль в розвитку економіки країни [24, с. 22-23].

Завдяки трансформаційній функції банки виконують свою посередницьку місію на фінансовому ринку, яка полягає в тому, що банки, акумулюючи тимчасово вільні заощадження інвесторів трансформувати строки, ризики, величину грошових капіталів.

Саме, виконуючи дану функцію банки найкраще проявляють себе як фінансові посередники.

Трансформація ризиків. За допомогою певних заходів (резервування, страхування депозитів, диверсифікація активів, застава, диференційований підхід до встановлення процентних ставок, хеджування) банки, в процесі акумуляції вільних фінансових ресурсів з високим ступенем ризику, мають можливість трансформувати ці ризики та звести їх до мінімуму.

Трансформація строків. Банки мають унікальну можливість залучати короткострокові фінансові ресурси, постійно поповнюючи їх, здійснювати довгострокове інвестування та кредитування, що досить важливим для розвитку економіки.

Трансформація обсягів. Банки, залучаючи дрібні заощадження індивідуальних інвесторів, мають можливість формувати значні за обсягом капітали, спрямовуючи їх на фінансування масштабних проектів в економіці країни.

Просторова трансформація. Акумулюючи вільні фінансові ресурси врізних регіонах, залучаючи їх закордоном, банки можуть спрямувати їх на розвиток економіки окремого регіону, чи на фінансування одного суб'єкта господарювання або проекту [3, с. 551].

Валютна трансформація. Банки, залучаючи кошти в одній валюті, мають можливість розміщувати її в іншій, здійснюючи конверсію грошових потоків [26, с. 68].

Отже, за допомогою трансформаційної функції банків тимчасово вільні розпорошені фінансові ресурси акумулюються, трансформуються за строками, ризиками, географічним положенням, обсягами та спрямовуються на розвиток економіки у вигляді інвестицій.

Ефективне функціонування банків впливає на стан всієї економіки, фінансового ринку країни. Результатами такого впливу є прискорення обороту капіталу в процесі відтворення, позитивна динаміка ВВП, покращення економічної-соціальної ситуації в країні.

Банки тісно співпрацюють з суб'єктами економіки, здійснюючи вплив на їх діяльність. В свою чергу, стан розвитку економіки також впливає на функціонування банків. В період економічного зростання в державі, в умовах активного розвитку виробництва, банки також активно розвиваються, так як зростає попит на їх послуги. В таких умовах вони з легкістю формують необхідні ресурси, надають фінансові послуги, отримуючи прибутки. За умов економічного спаду банківська діяльність призупиняється та дестабілізується. Інфляція, дефіцит фінансових ресурсів, падіння виробництва та доходів населення призводять до відтоку коштів з банків та зниження довіри до них. В такій ситуації особливого значення набувають регуляторні заходи центрального банку, причому не тільки для банківської системи, але й для економіки в цілому. Функціональний вплив банків на розвиток економіки країни зображений в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Функціональний вплив банків на розвиток економіки країни
(складено автором на основі джерела 27).

Функції	Населення	Суб'єкти господарювання	Економіка
<i>Емісійна</i>	Задоволення попиту на гроші	Забезпечення виробництва достатньою масою грошей	Забезпечення стабільності грошової одиниці
<i>Трансформаційна</i>	Задоволення потреб у позиках та надання можливостей розміщувати вільні заощадження, отримуючи дохід	Забезпечення необхідного фінансування та поповнення оборотного капіталу; отримання доходів від депозитів	Підвищення ефективності економіки
<i>Стабілізаційна</i>	Підвищення довіри до банків	Підвищення довіри до банків	Забезпечення фінансової стабільності банківської системи як головної ланки фінансово-кредитної системи країни

Внаслідок універсалізації діяльності банки надають широкий спектр фінансових послуг, задовольняючи при цьому майже всіх учасників фінансового ринку, включаючи фінансових посередників небанківського типу.

Також слід зауважити, що завдяки емісійній функції банки впливають на стан пропозиції грошей в країні, що не може не позначитись на фінансовому посередництві взагалі. Проте, відповідно до моделей розвитку фінансового посередництва, банківська діяльність може бути обмеженою, що не дає можливості банкам повноцінно виконувати свої функції. У деяких країнах депозитна та кредитна діяльність банків відокремлена від діяльності на фондовому, страховому ринках та на ринку нерухомості, інвестиційного кредитування. Такий підхід до визначення діяльності банків на фінансовому ринку має назву «американський» і характерний для США.

В результаті Великої депресії 30-х років були введені, шляхом прийняття закону Гласа-Стігала, жорсткі обмеження щодо діяльності банків. Банкам було заборонено здійснювати операції з цінними паперами, бути учасником фондової біржі, виплачувати проценти по поточним вкладам. Також були введені і інші обмеження: заборона відкриття філій в інших штатах, встановлення жорстких умов відкриття нових банків. В результаті таких обмежень, на ринку цінних паперів основними учасниками стали інвестиційні банки, які надавали дилерські та брокерські послуги, андерайтинг, здійснювали інвестиційну діяльність на ринку нерухомості, брали участь у злитті та поглинанні капіталів.

Однак, в законі про обмеження банківської діяльності також були винятки, зокрема: банкам дозволялось організовувати емісії державних цінних паперів, облігації штатів та органів місцевого самоврядування, боргових зобов'язань відомств. Також банкам дозволялось здійснювати окремі функції брокерів в процесі здійснення операцій з акціями та облігаціями промислових компаній за кошти своїх клієнтів.

Розмежування між інвестиційною і комерційною діяльністю банків проводилося з метою обмеження спекулятивних операцій з високим ступенем ризику та усунення протиріч між капіталовкладеннями та торговими угодами [29, с. 88].

Починаючи з 80-х років XX ст. у США відбулося послаблення жорстких обмежень діяльності банків та розширення їх компетенції, з'являються нові банківські операції, пов'язані з похідними цінними паперами. На початку 90-х років XX ст. фактично була знята заборона на інвестиційну діяльність банків з умовою створення ефективної системи захисту від ризиків. Відступ від жорстких обмежень в діяльності банків став підґрунтям для наближення інвестиційної і комерційної діяльності банків, що сприяло універсалізації їх діяльності. Структура фінансової системи США на початок 2011 р. зображена на рис. 2.4.

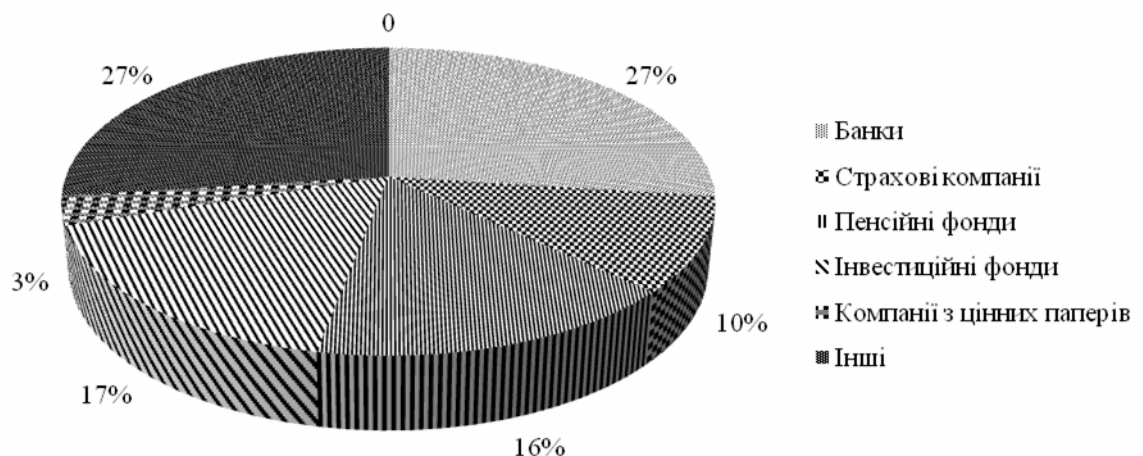

Рис. 2.4 Структура фінансової системи США на початок 2011 р.
[30]

Однак, на сьогодні в США знову заговорили про повернення деяких обмежень в банківській діяльності, з метою послаблення впливу банків на фінансовому ринку, обмеження частки не депозитних зобов'язань банків у ВВП. Нині в США вже діє обмеження банківського бізнесу: в одному банку США не

може бути зосереджено більше 10% загальних зобов'язань банківської системи. Причому зобов'язання банків, за винятком внесків, не можуть перевищувати суму в 1,3 трлн. доларів США, або 2% ВВП [31].

Інший підхід до визначення позиції банку на фінансову ринку має назву «європейський». Даний підхід характерний тим, що банківська діяльність розуміється як універсальна, в якій поєднуються як традиційні операції банків так і операції на фондовому ринку. Даний підхід використовується у більшості країн Європейського союзу.

Найкращим прикладом в даному контексті є Німеччина. Зокрема, згідно німецького Закону про банківську діяльність банкам дозволено надавати наступні фінансові послуги: приймати кошти на депозити; надавати позики; придбавати векселі і чеки; здійснювати купівлю-продаж фінансових інструментів від свого імені за дорученням інших осіб (брокерські послуги); зберігати та управляти цінними паперами клієнтів; андерайтинг; інвестиційний менеджмент; інвестиційний консалтинг; факторинг; фінансовий лізинг [32].

Німецькі банки надають широкий спектр фінансових послуг, мають розгалужену систему по всій території країни та займають активну позицію на фінансовому ринку Німеччини. Слід зауважити, що в Німеччині лише комерційні банки можуть надавати повний спектр операцій з цінними паперами, як наслідок брокерських фірм в даній країні майже немає. Банки є найактивнішими учасниками фондового ринку цієї країни, емітуючи найбільшу кількість облігацій, розповсюджуючи державні боргові зобов'язання, являючись найбільшими інвесторами і власниками інвестиційних груп [29, с. 88].

Діяльність банків в Україні також відповідає європейському підходу до визначення позицій банків на фінансовому ринку. В українському законодавстві, що регулює діяльність банків відсутні жорсткі обмеження банківської діяльності, що дозволяє банкам функціонувати в основному як універсальні фінансові посередники.

Згідно статті 48 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банк має право здійснювати банківську діяльність на підставі банківської ліцензії шляхом надання банківських послуг. До банківських послуг належать:

- залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб;
- відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах;
- розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик [33].

Щодо обмежень, то в цьому ж законі в 48 вказано, що банкам забороняється лише діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних і інвестиційних монет) та страхування, крім виконання функцій страхового посередника. Спеціалізованим банкам (за винятком ощадного) забороняється залучати вклади (депозити) від фізичних осіб в обсягах, що перевищують 5 відсотків капіталу банку. Банк може мати у власності нерухоме майно загальною вартістю не більше 25 відсотків капіталу банку з деякими уточненнями [33].

Вітчизняні банки також є активними учасниками на фондовому ринку. Зокрема, згідно статті 17 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» мають можливість займатися професійною діяльністю з торгівлі цінними паперами на фондовому ринку, що включає в себе брокерську діяльність, дилерську діяльність; андерайтинг, діяльність з управління цінними паперами. Згідно статті 21 даного закону, банки, маючи статус торговця цінними паперами можуть бути засновниками фондової біржі [34].

Ключова роль банків на фінансовому ринку в цілому та у фінансовому посередництві визначена історичними, економічними та соціальними особливостями нашої країни. Пріоритетна роль банків полягає у наданні ними широкого спектру фінансових послуг, значними обсягами активів,

діяльністю на всіх сегментах фінансового ринку, можливістю впливати на пропозицію грошей.

2.2. Основні проблеми і перспективи діяльності банків України на ринку цінних паперів

Успішне вирішення завдань підвищення темпів економічного зростання, що є особливо актуальним у сучасних умовах фінансової нестабільності, а також збільшення інвестицій багато в чому залежить від ефективної роботи фінансової системи, основною складовою якої в більшості країн є банківська системи. Загальносвітова практика свідчить про те, що ефективний розвиток банківської сфери також має значний позитивний вплив на один з найважливіших сегментів фінансового ринку - фондовий ринок. Фондовий ринок або ринок цінних паперів - це частина ринку капіталів, на якому здійснюються емісія, купівля і продаж цінних паперів.

У ринковій економіці ефективно функціонуючий ринок цінних паперів дозволяє мобілізувати ринковими методами вільні грошові кошти фізичних та юридичних осіб та направити їх в найбільш конкурентоспроможні галузі, вирішуючи цим самим низку важливих соціально-економічних програм. У той же час для більшості економічних суб'єктів ринок цінних паперів дає можливість вирішити проблему ресурсної бази.

До основних функцій фондового ринку слід також віднести наступні:

- регулювання сфери грошового та кредитного обігу;
- забезпечення переливу капіталу між галузями та сферами економіки;
- розподіл і перерозподіл капіталу акціонерних товариств, а також контроль за їхньою діяльністю;
- залучення капіталу та забезпечення його ефективного використання, а також інформації про його рух.

Так, враховуючи досвід світових банків, вітчизняні банки мають можливість збільшувати власну капіталізацію шляхом емісії цінних паперів. Слід зазначити, що комерційні банки на ринку цінних паперів можуть виступати не лише у ролі емітентів, але бути інвесторами, а також надавати посередницькі, консалтингові та інші послуги своїм клієнтам. Виступаючи в якості інвесторів, банки виступають посередниками з залучення на ринок цінних паперів грошових коштів фізичних та юридичних осіб, що є додатковим джерелом отримання доходів.

Становлення ринку цінних паперів в Україні розпочалося у 1991 році з прийняттям Закону України «Про цінні папери і фондову біржу» (пізніше поновлено Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок»). Таким чином, в Україні на законодавчому рівні затверджено механізм функціонування ринку цінних паперів, а також визначено професійних учасників, що приймають активну участь у створенні вітчизняного фінансового сектору економіки.

Найбільш важливим кроком стосовно визначення правових засад здійснення державного регулювання ринку цінних паперів було утворення у 1995 році Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку у відповідності до Указу Президента України. У Законі України «Про державне регулювання ринку цінних паперів» визначено завдання Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, її функції, повноваження, права, відповідальність та відносини з іншими державними органами з питань регулювання та контролю на ринку цінних паперів. Наступним кроком у регулюванні фондового ринку України було створення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) відповідно до Указу Президента України №1063/2011 від 23.11.2011 року.

1. Отже, в Україні було створено необхідне правове поле для діяльності ринку цінних паперів як одне з необхідних елементів інфраструктури. Таким чином було визначено одного з основних учасників ринку цінних паперів та наділено його повноваженнями щодо видачі ліцензій іншим учасникам на

здійснення окремих видів діяльності. До таких професійних учасників ринку цінних паперів відносяться наступні: біржі, компанії з управління активами, торговці, емітенти, зберігачі, реєстратори та депозитарії. Станом на 01.08.2012 року Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку видано 1590 ліцензій учасникам на здійснення професійної діяльності, з них[35]:

685 ліцензій на провадження діяльності з торгівлі цінними паперами;

381 ліцензії на провадження депозитарної діяльності зберігачів цінних паперів;

156 ліцензій на провадження діяльності з ведення реєстру власників іменних цінних паперів;

354 ліцензій на провадження діяльності з управління активами інвестиційних інвесторів;

10 ліцензій на провадження діяльності з організації торгівлі на ринку цінних паперів;

2 ліцензії на провадження розрахунково-клірингової діяльності;

2 ліцензії на провадження депозитарної діяльності депозитарію цінних паперів.

2. Враховуючи можливість суміщення певних видів професійної діяльності окремими професійними учасниками ринку цінних паперів їх кількість на 01.08.2012 становить 1158 (в тому числі: 381 учасника є торговці – зберігачі серед яких 116 банки, в тому числі: 32 учасників є торговці – зберігачі – реєстратори серед яких 16 банків; 17 учасники є зберігачі – реєстратори; 2 депозитарія мають ліцензію на розрахунково-клірингову діяльність) [35].

Слід зазначити, що протягом останніх років триває досить динамічний розвиток фондового ринку та спостерігається приріст обсягів зареєстрованих Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку випусків акцій.

3. За даними на кінець 2011 року, усього Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку було

zareestrovano випусків акцій на загальну суму 491,90 млрд. грн. [36]. Серед позитивних моментів слід виділити те, що найбільшу частку серед загального обсягу zareestrovaniх випусків акцій становили емісії з реально залученими коштами (у 2011 році цей показник сягнув 90,20 % або 52,46 млрд грн). До негативних тенденцій слід віднести, що частка емісій акцій, zareestrovaniх у процесі приватизації та корпоратизації, залишається досить значною і становить 7,89 % (або 4,59 млрд грн) від загального обсягу zareestrovaniх випусків акцій у 2011 році. Емісії за іншими підставами (в процесі реорганізації, за рішенням суду) були zareestrovani суму 1,11 млрд грн, що становила 1,91 % від загального обсягу.

При цьому слід зазначити, що на фондовому ринку України у 2011 році значна питому вага, у порівнянні з іншими емітентами належить саме фінансовим організаціям.

Згідно з даними фінансового звіту 2011 Український фондовий ринок: впевненість, стійкість та зростання найбільші обсяги випусків акцій, zareestrovaniх Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку належали емітентами, основними видами економічної діяльності яких були [36]:

1. Фінансова діяльність (38,26 млрд грн або 65,77 % від загального обсягу).
2. Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям (13,34 млрд грн або 22,93 %).
3. Переробна промисловість (2,07 млрд грн або 3,56 %).

При цьому іншим видам діяльності належать зовсім мізерні частки.

Що стосується безпосередньо фінансових підприємств, то слід зазначити, що їх діяльність зосереджена у наступних напрямках:

1. Грошове посередництво.
2. Фінансове посередництво.
3. Страхування життя та накопичення.
4. Допоміжні послуги у сфері фінансового посередництва та страхування.

При цьому слід відмітити, що найбільша частина з вищеперерахованих секторів належить фінансовим організаціям, сферою діяльності яких є грошове посередництво (рис.2.5).

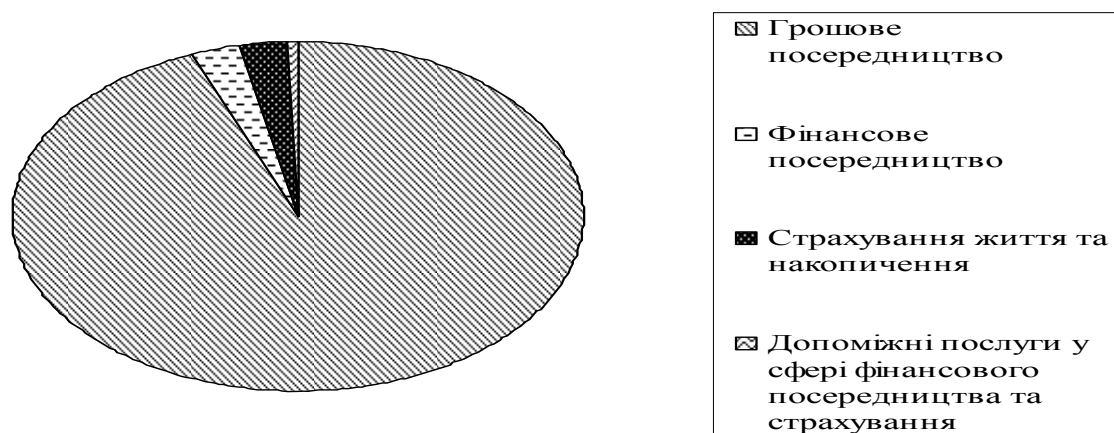

Рис. 2.5 Структура емісії акцій емітентів, основним видом діяльності яких є фінансова діяльність, у 2011 році, % складено автором на основі [36].

Оцінюючи обсяги реєстрації емісій, варто зауважити, що у 2011 році найбільші обсяги випусків акцій зареєстровано комерційними банками на суму 36,04 млрд грн і підприємствами (публічними акціонерними товариствами) на суму 18,84 млрд грн. (табл.2.1).

Таблиця 2.5
Обсяг випуску акцій та кількість випуску акцій основних емітентів в Україні у 2011 році

Емітент акцій	Обсяги випуску акцій, млрд. грн.	Кількість випуску акцій
Комерційні банки	36,04	128
Страхові компанії (ПрАТ)	0,62	84
Страхові компанії (ПАТ)	0,37	10
Підприємства (ПрАТ)	2,29	1200
Підприємства (ПАТ)	18,84	1091

*складено автором на основі [36].

Аналізуючи дані таблиці слід зазначити, що емісії акцій комерційними банками характеризуються значними обсягами у порівнянні з іншими емітентами.

Що стосується найбільших емітентів акцій у 2011 році, то серед п'яти найбільших, чотири є комерційними банками. Перелік емітентів та обсяги емісії найбільших емітентів представлені на рис.2.6.

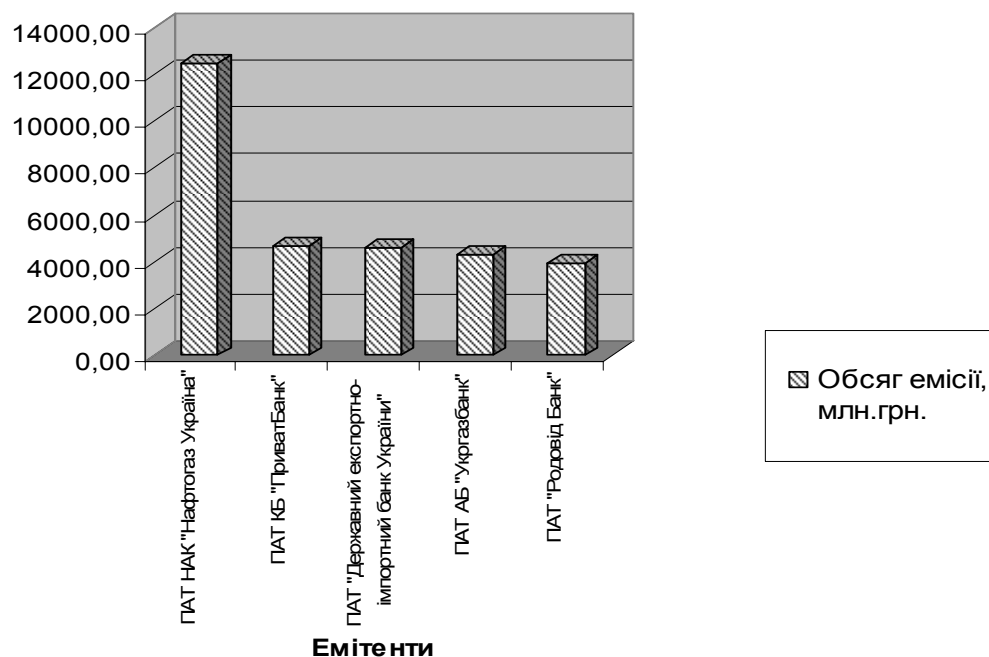

Рис.2.6 Обсяг емісії акцій найбільшими емітентами в Україні у 2011 році, млн.грн.

*складено автором на основі [36].

Аналізуючи дані рисунку слід зазначити, що сумарний обсяг емітованих акцій чотирма провідними банками майже дорівнює тому, що був здійснений ПАТ НАК «Нафтогаз Україна».

4. У 2012 році фондовий ринок в Україні дещо знизив свою активність. Так, протягом січня – липня 2012 року Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку зареєстровано 138 випусків акцій на суму 28,87 млрд грн. Порівнюючи з аналогічним періодом 2011 року обсяг зареєстрованих випусків акцій зменшився на 11,99 млрд грн[35].

5. Дещо змінилися основні емітенти серед банківських установ, так серед лідерів за випуском акцій були такі банки: ПАТ «ТММ Банк», ПАТ «Авант-банк», ПАТ «Діві банк», ПАТ «Енергобанк» та ПАТ «АКБ «Імексбанк», ПАТ «Всеукраїнський акціонерний банк», ПАТ «Універсалбанк», ПАТ «Державний ощадний банк України», ПАТ АБ «Брокбізнесбанк», АКБ соціального розвитку «Укрсоцбанк», АКБ «Чорноморський банк розвитку та реконструкції», ПАТ Комерційний банк «Приватбанк». Протягом січня – липня 2012 року кількість випусків акцій банків, з метою збільшення статутного капіталу становив 28 випусків на суму 22,72 млрд грн [35].

Емісійна діяльність на ринку облігацій у 2011 році зберегла основні характерні риси попередніх років: обсяги емісії облігацій залишались незначними, однак позитивним був факт значного збільшення обсягів зареєстрованих Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку облігаційних випусків, що свідчить про зростання у компаній інтересу до цього фінансового інструменту та можливості залучення додаткових коштів шляхом випуску облігацій (рис.2.7).

При цьому слід підкреслити, що найбільші обсяги випусків облігацій підприємств, зареєстрованих Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, належали емітентам, основними видами економічної діяльності яких були [36]: фінансова діяльність (41,72 %, 14,99 млрд грн); будівництво (21,57 %, 7,75 млрд грн); переробна промисловість (9,22 %, 3,31 млрд грн).

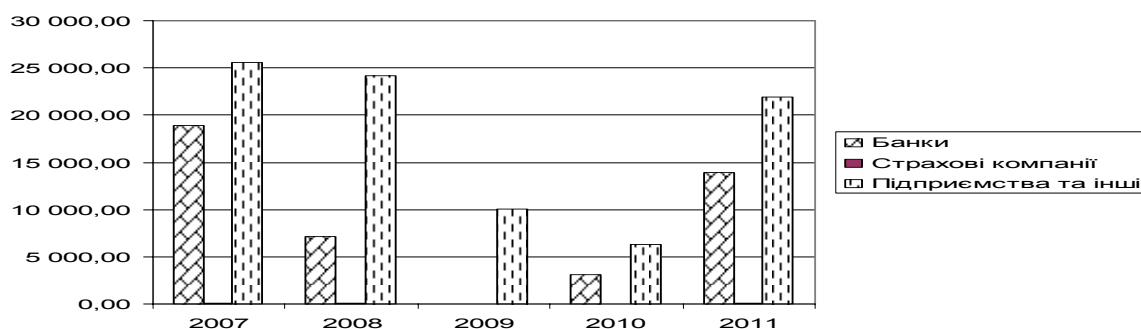

Рис.2.7Обсяги зареєстрованих випусків облігацій у 2007 - 2011 рр., млн грн.(складено автором на основі [36])

Серед фінансових компаній 92,68 % зареєстрованих Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку випусків облігацій підприємств належить емітентам, основним видом економічної діяльності яких було грошове посередництво.

Що стосується структури обсягу зареєстрованих Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку випусків облігацій підприємств значна частка належала банкам (38,68 % від загального обсягу випусків облігацій). До того ж, обсяг зареєстрованих випусків облігацій підприємств, здійснених банками, збільшився у 4,4 разу порівняно з 2010 роком.

Серед трійки лідерів стосовно емісії облігацій є одна банківська установа, а саме: ПАТ КБ «ПриватБанк», але його частка у загальному обсязі емісії становить лише 5,57%, у той час коли аналогічний показник ТОВ «ЕСУ» становить 14,75%.

Майже аналогічне співвідношення між емісією облігацій в Україні між підприємствами та комерційними банками збереглося й у 2012 році (табл.2.6).

Таблиця 2.6

Обсяг випуску облігацій в Україні за період з січня по липень 2012 року, млн грн.

Місяць	Підприємства (крім банків)	Банки	Загальний обсяг зареєстрованих випусків	Кількість випусків
Січень	452,84	1 000,00	1 452,84	16
Лютий	843,67	3 500,00	4 343,67	13
Березень	590,55	0	590,55	13
Квітень	659,18	0	659,18	13
Травень	4 844,52	0	4 844,52	15
Червень	453,44	3 500,00	3 953,44	11
Липень	670,54	270,00	940,54	29
Усього	8 514,74	8 270,00	16 784,74	110

*складено автором на основі [35].

Якщо порівнювати дані аналогічного періоду 2011 року обсяг зареєстрованих випусків облігацій підприємств зменшився на 1,577 млрд грн.

Що стосується випуску інших фінансових інструментів, то слід зазначити, що з початку 2012 року Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку зареєстровано 17 випусків опціонів на суму 1,21 млн грн, що порівняно з даними за аналогічний період 2011 року більше на 1,12 млн грн.

6. Протягом січня – липня 2012 року Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку зареєстровано 5 випусків облігацій місцевих позик Київською міською Радою на суму 3,50 млрд грн, що порівняно з даними за аналогічний період 2011 року більше на 3,10 млрд грн [35].

Протягом зазначеного періоду Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку зареєстровано випуск облігацій місцевих позик Верховною Радою Автономної Республіки Крим на суму 400,00 млн грн.

Засобом широкого залучення капіталів до інвестиційно-інноваційної діяльності, крім здійснення випуску цінних паперів є торгівля цінними паперами, такими як облігації, акції та інші.

Згідно з Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» професійна діяльність з торгівлі цінними паперами на фондовому ринку провадиться торговцями цінними паперами - господарськими товариствами, для яких операції з цінними паперами є виключним видом діяльності, а також банками [34].

Професійна діяльність з торгівлі цінними паперами включає: брокерську діяльність; дилерську діяльність; андеррайтинг; діяльність з управління цінними паперами.

Протягом останніх років відбувається збільшення обсягу виконаних договорів торговцями цінних паперів. Цей показник у 2011 році становив 2147,52 млрд грн, що більше ніж обсяг виконаних договорів у 2010 році на 609,73 млрд грн.

Слід зазначити, що операції з цінними паперами в Україні у 2011 році здійснювалися торговцями цінними паперами, основними з яких були [36]:

1. Господарські товариства, для яких операції з цінними паперами є виключним видом діяльності (49,62 % від загального

обсягу виконаних договорів торговцями цінних паперів у 2011 році);

2. Банки (46,18 %).

3. Інвестиційні компанії (4,20 %).

Слід зазначити, що серед 25 найбільших торговців цінними паперами з найбільшим обсягом виконаних договорів на ринку цінних паперів у 2011 році було 13 банків (табл.2.7).

Таблиця 2.7

Банки, які були основними торговця цінними паперами у 2011 році

Найменування торговця цінними паперами	Обсяг виконаних договорів на ринку цінних паперів, млрд.грн	Відсоток від загального обсягу договорів на ринку цінних паперів (%)
ПАТ «Державний ощадний банк України»	200,48	9,34
ПАТ «Дельта Банк»	188,61	8,78
ПАТ «Державний експортно-імпортний банк України»	84,19	3,92
ПАТ «ЕРСТЕ БАНК»	60,60	2,82
ПАТ АБ «Укргазбанк»	54,52	2,54
ПАТ «ІНГ Банк Україна»	44,13	2,05
ПАТ «УкрСиббанк»	36,87	1,72
ПАТ «ДОЧІРНИЙ БАНК СБЕРБАНКУ РОСІЇ»	36,67	1,71
ПАТ «АЛЬФА-БАНК»	32,13	1,50
ПАТ «ВТБ Банк»	30,58	1,42
ПАТ «ОТП БАНК»	23,95	1,12
ПАТ «АКТАБАНК»	19,20	0,89
ПАТ «БАНК 3/4»	18,09	0,84
Всього	830,02	38,65

*складено автором на основі [36].

Аналізуючи дані таблиці, можна стверджувати, що більше третини від загального обсягу договорів на ринку цінних паперів належить комерційним банкам.

7. При цьому слід зазначити, що окрім кількісних показників важливе місце займають якісні. До показників, що визначають ефективність діяльності фондового ринку слід віднести індекси. В Україні одним з найбільш відомих є індекс ПАТ «Фондова біржа ПФТС». Так, станом на 17:30 08.08.2012 індекс ПАТ «Фондова біржа ПФТС» становив 398,06 пунктів (+0,03%), обсяг торгів на біржі становив 1786,83 млн грн. Лідером росту є акції Дніпроенерго (DNEN) +2,00%. Серед акцій, що спричинили падіння слід виділити наступні: Укрсоцбанк (USCB) -2,91%; Алчевський металургійний комбінат (ALMK) -2,47%; Азовсталь (AZST) -2,08%; Авдіївський коксохімічний завод (AVDK) -1,84%; Донбасенерго (DOEN) -1,25%; Центренерго (CEEN) -0,85%. Індекс ПАТ «Українська біржа» на 17:30 становив 1076,44 пунктів(-1,70%), обсяг торгів на біржі становив 69,93 млн грн. [37].

При цьому слід зазначити, фінансові індекси повністю відображають економічну ситуацію, що склалася в країні зокрема та світі в цілому. Проаналізуємо на прикладі зміни фінансового індексу ПФТС в Україні за останні роки.

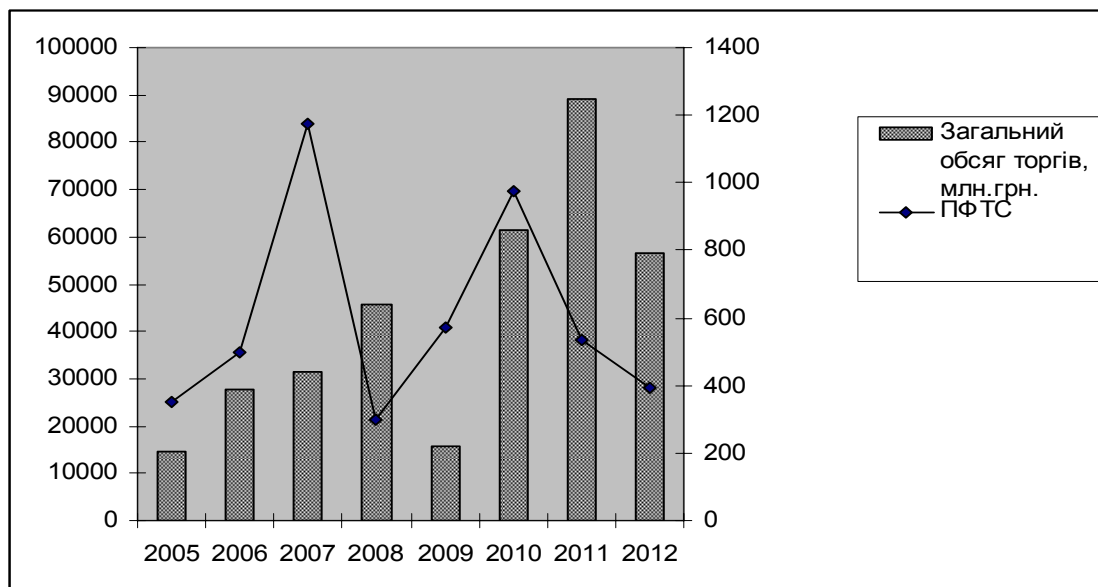

Рис. 2.8 Динаміка індексу ПФТС та загального обсягу торгів в Україні 2005-2012 рр.

*складено автором на основі [38].

У той же час стосовно світових індексів на аналогічну дату мала місце наступна ситуація (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Фінансові індекси провідних країн світу станом на
08.09.2012 року

№ пор	Країна	Індекс	Значення індексу, п.	Зміна індексу, %
1	США	Dow Jones 30 Industrials	13 175,64	+0,05
2	Франція	CAC 40	3 438,26	-0,43
3	Німеччина	DAX	6 966,15	-0,03
4	Гонконг	Hang Seng	20 065,52	-0,04
5	Японія	Nikkei 225	8 881,16	+0,88
6	США	Nasdaq composite	3 011,25	-0,15
7	США	S&P 500	1 402,22	+0,06
8	Росія	ММББ	1 449,49	-0,09
9	Росія	PTC	1 444,79	-0,04
10	Китай	Shanghai Composite	2 160,99	+0,16

*складено автором на основі [37,38]

Отже, аналізуючи дані таблиці 2.8 можна стверджувати, що економічна ситуація в світі характеризується нестабільністю. Більшість фінансових індексів характеризується зниженням, при цьому має місце й ситуація коли різні індекси однієї й тієї ж країни мають протилежні тенденції. Серед основних причин зниження фінансових індексів економісти виділяють наступні.

Міжнародне рейтингове агентство Standard & Poor's понизило прогноз по кредитному рейтингу Греції зі «стабільного» на «негативний» оскільки вона вже не може відповідати за своїми зобов'язаннями та потребує додаткову фінансову допомогу.

За даними Міністерства економіки і технологій країни обсяг промислового виробництва в Німеччині в червні 2012 р. в порівнянні з попереднім місяцем знизився на 0,9% з урахуванням сезонних коливань. При цьому аналітики очікували, що в місячному обчисленні показник знизиться на 0,8% [37].

Міжнародне рейтингове агентство Fitch Ratings підтвердило довгостроковий рейтинг дефолту Німеччини на максимальному рівні «ААА», прогноз «стабільний». Про це повідомляє "Росія-24". Експерти Fitch відзначають, що підтвердження рейтингу

відображає довгострокову стабільність німецької економіки, а також позитивні показники останніх двох років. ФРН - єдина країна світу, де безробіття в I півріччі 2012 р. була нижче рівня докризового 2007 р. Рівень ліквідності зараз знаходиться на прийнятному рівні [37].

Головне митне управління Франції у звіті опублікувало, що негативне сальдо торгового балансу Франції в червні 2012 р. з урахуванням сезонних коливань знизилося до попереднього місяця і склало 5,99 млрд євро. Аналітики очікували значення показника на рівні 5 млрд євро. Банк Франції в оприлюдненому щомісячному бюлетені прогнозує, що економіка Франції скоротиться на 0,1% в III кварталі 2012 р. Згідно з матеріалами французького Центробанку, ділова активність як у промисловості, так і в секторі послуг ослабла до позначки в 90 пунктів у липні 2012 р. проти 91 пункту в червні ц.р. Банк Франції дає такий прогноз по динаміці ВВП французького виходячи з даних за індексом ділової активності (МІВА), що розраховується щомісяця [37].

Банк Англії скоротив прогноз зростання британської економіки в середньостроковій перспективі оскільки прогнозується, що фінансова криза буде тривалішою, ніж очікувалося. Згідно зі звітом Банку Англії, в найближчі два роки зростання економіки Великобританії складе близько 2% на рік, а не 2,67%, як прогнозувалося всього три місяці тому [37].

У доповіді Міністерства праці США міститься інформація, що показник продуктивності праці в США (без урахування сільського господарства, де сильний фактор сезонності) в II кварталі 2012 р., за попередніми даними, з урахуванням сезонних коливань і в перерахунку на річні темпи підвищився на 1,6% порівняно з попереднім кварталом. Але при цьому подальші прогнози щодо поглиблення фінансової кризи залишаються доволі песимістичними.

Отже, можна стверджувати, що на розвиток фондового ринку впливають як зовнішні (загальносвітові) фактори так і внутрішні. Фінансова криза, яка характерна для більшості країн

світу негативно впливає на світові фондові ринки, що, неодмінно, відображається на ринку цінних паперів в Україні. Але, при цьому в Україні існують внутрішні фактори впливу, що, насамперед, стосуються недосконалості законодавства, а також незначного економічного розвитку в країні.

Згідно з даними фінансового звіту 2011 Український фондовий ринок: впевненість, стійкість та зростання, за результатами аналізу питань, які порушуються у скаргах протягом останніх трьох років, спостерігаються такі тенденції [36].

1. Близько 75 % від загальної кількості звернень становлять скарги міноритарних акціонерів на порушення їх прав менеджментом акціонерних товариств. До типових порушень даної категорії відносяться:

- порушення права на рівне ставлення до всіх акціонерів;
- порушення права на участь в управлінні акціонерним товариством;
- порушення права на отримання інформації про діяльність акціонерного товариства;
- порушення права акціонера на отримання частини прибутку у вигляді дивідендів;
- порушення прав акціонерів під час додаткового випуску акцій.

2. До 10% від загальної кількості звернень - це скарги на діяльність фінансових посередників, які акумулювали приватизаційні майнові сертифікати під час приватизації (інвестиційні фонди та компанії, довірчі товариства).

3. Понад 5% від загальної кількості звернень пов'язані з набуттям чинності Законом України «Про акціонерні товариства» [39]. До таких відносять:

- правомірність дій акціонерного товариства з переведення емісії акцій з документарної форми існування у бездокументарну форму існування;
- правомірність оплати послуг зберігача.

До типових порушень вимог законодавства на ринку цінних паперів, виявлених під час проведення перевірок емітентів цінних

паперів у 2011 році, - порушення порядку скликання та проведення загальних зборів акціонерних товариств й строків розкриття особливої інформації емітентами цінних паперів відповідно до вимог законодавства, а також порушення порядку переведення випуску цінних паперів акціонерних товариств з документарної форми існування у бездокументарну.

Серед основних видів порушень за результатами перевірок - не виявлення, несвоєчасне виявлення та порушення порядку реєстрації фінансових операцій, що відповідно до законодавства підлягають фінансовому моніторингу, а також порушення вимог щодо ідентифікації та вивчення фінансової діяльності осіб у випадках, передбачених законодавством.

Слід зазначити, що у 2011 році була проведено значний обсяг роботи, щодо усунення певних недоліків у діяльності фондового ринку України. Провідна роль у регулюванні ринку цінних паперів належить Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку, яка у 2011 році впровадила єдиний державний реєстр випусків цінних паперів, який об'єднує в собі найповнішу інформацію про усі випуски цінних паперів, їх емітентів та є загальнодоступним - як для інвесторів, так і для громадськості.

Також до вагомих досягнень 2011 року також слід віднести прийняття Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку чотири рішення, які стосувались порядку проведення перевірок діяльності емітентів цінних паперів, змін щодо розкриття інформації емітентами цінних паперів та змін до Порядку проведення конкурсів з продажу акцій (часток, паїв), що належать державі у майні юридичних осіб, та порядку переведення випущених емітентом у документарній формі акцій на пред'явника в іменні акції.

До найважливіших новацій слід віднести проведення Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку планових перевірок з урахуванням ризиків учасників ринку при провадженні діяльності. Також додатковим чинником зменшення навантаження на емітентів цінних паперів є запровадження

Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку безвиїзних перевірок емітентів.

Важливими завданнями у напрямі протидії зловживанням на фондовому ринку є виявлення та дослідження правопорушень, пов'язаних з маніпулюванням цінами на ринку цінних паперів та протиправним використанням інсайдерської інформації. Виходячи з цього, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку на щоденній основі здійснюється аналіз інформації, наданої професійними учасниками ринку цінних паперів про укладені угоди з цінними паперами з метою виявлення коливань біржових курсів, виявлення ознак маніпулювання цінами.

Отже, можна стверджувати, що комерційні банки на ринку цінних паперів виступають не тільки як фінансові, але і як торговельні посередники, виконуючи функції брокера. При цьому для банків даний вид діяльності не є винятковим, а лише доповнює їх основну діяльність, у порівнянні з деякими іншими учасниками, надає банкам певні переваги, оскільки діяльність банків як повноцінних фінансових посередників дозволяє їм отримувати з надання посередницьких брокерських послуг вигоди, недоступні звичайним брокерам. До таких переваг можна віднести наступні:

1. Емісія цінних паперів дозволяє банку збільшувати ресурсну базу, а також дотримуватися вимог, встановлених Національним банком України.

2. Має місце позитивний ефект масштабу, оскільки частина постійних витрат, що мають місце у комерційному банку, розподіляється між всіма видами діяльності банку, що робить власне брокерську діяльність більш прибутковою.

3. Комерційні банки володіють своєю власною клієнтською базою. Отже, якщо у клієнта виникає необхідність щодо отримання певних послуг, які стосуються цінних паперів, з більшою ймовірністю він звернеться до власного банку ніж до незнайомого брокера. Така перевага є особливо актуальною враховуючи значну конкуренцію на ринку фінансових послуг.

4. Комерційні банки мають ексклюзивні канали інформації в особі банків-контрагентів, представників емітентів - клієнтів банку, що сприяє зниженню фінансових ризиків при здійсненні брокерської діяльності.

5. Наявні у комерційних банків, у порівнянні з іншими учасниками відносно дешеві кредитні ресурси, залучені в рамках здійснення основної діяльності, дають переваги у визначенні ставок маржинального кредитування.

6. Характер основного виду діяльності дозволяє створювати комплексні послуги на базі брокерського обслуговування (включаючи в пакет послуг більш дешево, ніж у конкурентів розрахунково-касове обслуговування та інше).

7. Універсальність більшої кількості банків України свідчить про надання ними різноманітних послуг для клієнтів дає можливість бути їм більш привабливими за рахунок того, що певні послуги є більш конкурентоздатними.

У результаті проведеного аналізу вітчизняного ринку цінних паперів та визначення на ньому ролі комерційних банків дав змогу зробити наступні висновки:

- фондовий ринок в Україні хоча і дещо повільними темпами, але все ж таки розвивається;
- деякі показники ділової активності у 2012 році знизилися;
- фондовий ринок потребує збільшення капіталізації та підвищення ліквідності;
- світові тенденції вимагають удосконалення інфраструктури;
- покращення механізмів захисту прав інвесторів;
- удосконалення умов і правил державного регулювання та нагляду на фондовому ринку.

Необхідно відзначити, що комерційні банки на ринку цінних паперів можуть виступати як у ролі емітентів, так і у якості інвесторів, а також надавати посередницькі, консалтингові та інші послуги своїм клієнтам. Емісійна діяльність дозволяє банкам вирішувати питання власної капіталізації, дотримання вимог Національного банку України та покращувати грошовий обіг у

країні. Якщо банки виконують роль інвесторів, вони залучають на фондовий ринок грошові кошти юридичних та фізичних осіб, що дає змогу направляти необхідні ресурси у пріоритетні галузі економіки та вирішувати низьку соціальних питань. При цьому операції комерційних банків на ринку цінних паперів стають одним із стабільних джерел їх доходів.

Отже, в Україні є всі перспективи для подальшого розвитку діяльності банків на ринку цінних паперів. Для цього необхідно: на законодавчому рівні задекларувати деякі положення, що регулюють діяльність банків на фондовому ринку; розширити повноваження банків, шляхом можливості використання більшої кількості інструментів; зорієнтувати діяльність комерційних банків на вирішення соціально-економічних завдань країни; сприяти можливості виходу національних банків на міжнародні ринки фінансового капіталу.

2.3. Фінансовий моніторинг злиття та поглинань банків та їх вплив на формування архітектури фінансового ринку

Сучасна вітчизняна банківська система характеризується регіональною розгалуженістю та низькою капітальною базою, що в свою чергу не дає банкам можливості забезпечувати ефективну і фінансову стійку діяльність.

Прийняття і регулювання управлінських завдань щодо злиття і поглинання банків потребують моніторингу цих механізмів. У цьому контексті важливим аспектом виступає визначення основних завдань і принципів фінансового моніторингу злиття і поглинань банків.

Дослідженню теоретичних та практичних аспектів злиття і поглинань присвячено наукові праці таких іноземних та вітчизняних вчених та економістів, як: Варода Л.[40], Горєлов В. [41], Гребенюк С. [42], Гриньков Д. [43], Луців Б. [44], Мат-Нор [45], Ніколаєв Е.[46], Рикова І. [47], Остріков Є [48] та інші.

Однак, незважаючи на розширення наукових досліджень, присвячених даній проблематиці, питання визначення основних завдань і принципів фінансового моніторингу злиття і поглинань банків залишається недостатньо дослідженим в умовах формування нової архітектури фінансового ринку.

Реалізація банками механізмів злиття і поглинання викликано останніми подіями, які відбуваються у сучасній світовій банківській системі. Циклічність розвитку економічних процесів і синергетична дія економічних законів призводить до того, що виникає потреба у перегляді структурних компонентів функціонування банківських установ через реалізацію механізму злиття і поглинання.

Ці механізми, як явища об'єктивної дійсності, потребують визначення основних принципів і завдань фінансового моніторингу зазначених процесів.

З цього приводу визначення критеріїв фінансового моніторингу злиття і поглинання банків є важливим моментом оцінювання їх організації і здійснення.

Відповідно до закону України «Про банки і банківську діяльність» процес злиття і поглинання відноситься до реорганізації банків, які базуються на механізмі перерозподілу власності між інвесторами і реципієнтами [33].

На відміну від механізму злиття, який передбачає досягнення компромісу інтересів і конструктивну взаємодію між зацікавленими суб'єктами, механізм поглинання банків може мати однобічний характер. Щодо організаційно-економічних механізмів забезпечення ефективності злиттів та поглинань банків, то їх доцільно трактувати як комплекс взаємопов'язаних організаційних змін і технологій управління інтелектуальними, фінансовими, інформаційними, матеріальними та іншими ресурсами, який спрямований на використання наявних резервів і пошук нових можливостей отримання позитивних економічних та інших (соціальних, технічних, емоційно-психологічних) ефектів від злиття і поглинання банків [49, с.208].

Об'єктивними передумовами необхідності або доцільності реорганізації банків є: формування і розвиток ринкових відносин,

банківської системи України та забезпечення її фінансової стабільності; зміна форм власності (від державної - до змішаної - до приватної або колективної); необхідність виконання банками вимог чинного законодавства та нормативних актів Національного банку України; забезпечення платоспроможності, ліквідності комерційних банків.

Відповідно до «Стратегії Національного банку України щодо реструктуризації та реорганізації банків у стані фінансової скрути» [50] основними методологічними принципами реорганізації банків мають бути такі:

- пріоритетність інтересів суспільства, держави і банківської системи в цілому та вкладників перед інтересами окремого комерційного банку;
- досягнення сегеративності, тобто результативні показники діяльності новостворених банків мають бути кращими, ніж банків, що реорганізуються;
- застосування реорганізації як засобу активного оздоровлення проблемних банків;
- підвищення фінансової стійкості банків;
- забезпечення безперервної роботи комерційних банків, які реорганізуються;
- здатність банків - учасників реорганізації виконувати вимоги Національного банку України щодо формування статутного капіталу, дотримуватись економічних нормативів, забезпечувати беззбиткову діяльність.

Головною метою реорганізації комерційних банків має бути підвищення

надійності та стійкості банківської системи України, забезпечення належного рівня капіталізації банків і стабільної роботи платіжної системи, захист інтересів кредиторів і вкладників, поліпшення фінансового стану комерційних банків, підвищення ефективності діяльності внаслідок концентрації або розподілення капіталу, розширення або спеціалізація, переорієнтація діяльності банків та зростання довіри до них.

У банківській системі України процеси поглинання і злиття відбувається з метою ліквідації проблемних банків, за рахунок вливання іноземного капіталу, в процесі рекапіталізації державою. Так, за даними Національного банку України станом на 01.01.2012 в стадії ліквідації знаходиться 23 банківських установ, з них 13 у м. Києві, по два банки у містах Дніпропетровські, Харкові та Одесі, по одному банку у містах Суми, Запоріжжі, Сімферополі та Львові [51]. Незважаючи на велику кількість банків та обмеженість внутрішніх ресурсів у банківській системі, станом на 01.01.2012 спостерігається один випадок реорганізації банків шляхом приєднання (ПАТ «ДОНГОРБАНК» (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Показники реструктуризації банківських установ України в
2002-2011рр.

Роки	Кількість реорганізованих банків шляхом злиття та приєднання	Кількість банків, у яких відкликано ліцензію за здійснення усіх банківських операцій	Кількість банків, які були зареєстровані протягом періоду
2002	2	1	5
2003	0	5	5
2004	1	4	6
2005	0	1	5
2006	0	5	13
2007	2	2	6
2008	0	1	7
2009	0	8	6
2010	0	18	7
2011	1	(не має даних)	5
Усього	6	45	64

Джерело [52]

Досвід роботи банків України свідчить, що виникнення проблемних банків пов'язане як з об'єктивними, так і з суб'єктивними економічними чинниками, які в своїй сукупності справляють визначальний вплив на фінансову стійкість й

платоспроможність банків, а саме: низький рівень капіталізації банків, поступове уповільнення темпів зростання кредитування й збільшення сумнівної та безнадійної до повернення заборгованості, нарощування ресурсної бази (табл.2.10).

Як видно з табл. 2.10 у стадії ліквідації на 01.01.2012 перебувало 21 банк або 10,6% від загальної кількості. Впродовж 2007-2011 років зросла заборгованість клієнтів за кредитами у банках, що знаходяться в режимі ліквідації майже у 16 разів і становила на 1 січня 2012 року 16659 млн. грн., з них 87,08% кредити фінансових і не фінансових корпорацій та 12,92% - кредити домашніх господарств. Вимоги клієнтів за депозитами у фінансово нестійких банках зросли у 13,02 разів і становили на 1 січня 2012 року 2883 млн. грн., у тому числі депозити фінансових і нефінансових корпорацій - 85,54% або 2466 млн. грн. та депозити домашніх господарств - 14,46% або 417 млн. грн.

Таблиця 2.10

Обсяги кредитів та депозитів банків, що знаходяться в режимі ліквідації (складено за матеріалами [53])

Роки	Кількість банків в режимі ліквідації	Заборгованість клієнтів за кредитами					Вимоги клієнтів за депозитами				
		Усього, млн. грн.	У тому числі				Усього, млн. грн.	У тому числі			
			Інші фінансові корпорації, нефінансові корпорації, некомерційні організатори, що обслуговують домашні господарства, млн. грн.	Питома вага, %	Домашні господарства, млн. грн.	Питома вага, %		Інші фінансові корпорації, нефінансові корпорації, некомерційні організатори, що обслуговують домашні	Питома вага, %	Домашні господарства, млн. грн.	Питома вага, %
2007	19	1055	1024	97,0	31	3,0	397	321	76,1	75	23,9
2008	13	1279	1099	85,1	180	14,9	373	226	60,6	147	39,4
2009	14	4987	3704	74,2	1283	25,8	1401	952	68,0	449	32,0
2010	18	16177	14164	87,56	2013	12,44	2224	1709	76,84	515	30,14
2011	21	16659	14506	87,08	2152	12,92	2883	2466	85,54	417	14,46

Аналіз досвіду реструктуризації та злиття українських комерційних банків (табл.2.11) свідчить, що першими кандидатами на приєднання (поглинання) є банки, створені під певне підприємство чи галузь у випадку погіршення ринкової

кон'юнктури останніх. Крім того, такі банки дуже вразливі в разі зміни політичної ситуації, загострення конкурентної боротьби та інше. Тому кращі перспективи мають універсальні банки з міцними й стабільними позиціями в регіонах.

З табл. 2.11 можна зробити висновок, що процеси реорганізації банків почали активно розвиватись починаючи з 2005 року.

Таблиця 2.11

Найбільші угоди з злиття та поглинання українських банків протягом 2004-2011 рр. (складено автором за матеріалами [53])

Рік	Банк	Покупець	Країна	Сума угоди, млн. дол. США	Паке т, %
2005	Аваль	Raiffeisen International Bank Holding AG	Австрія	10,28	93,5
2005	ОТР	ОТР Bank Plc	Угорщина	650	100,0
2006	Укрсоцбанк	Banka Intesa SpA	Італія	116	85,4
2006	Укрсиббанк	BNP Paribas	Франція	350	51,0
2006	Мрія	Внешторгбанк (ВТБ)	Росія	70	98,0
2006	Універсальний банк	EFG Eurobank Ergasias	Греція	50	99,9
2006	Індекс Банк	Gredi Agricole	Франція	260	99,8
2007	ТАС-Комерцбанк і ТАС-Інвестбанк	Swedbank	Швеція	685	100,0
2007	Морський транспортний банк	Marfin Popular Bank	Кіпр	137	99,0
2007	Електрон-банк	Volksbanken	Німеччина	75	98,0
2007	Міжнародний комерційний банк	Piraeus Bank	Греція	75	99,6
2007	Банк «Київська Русь»	Sharp Arrow Holding	Кіпр	40	51,0
2007	Ікар-банк	Societe Generale	Франція	25	100,0
2007	НРБ-Україна	Сбербанк России	Росія	150	100
2007	Укрсоцбанк	Unicredit Group	Італія	2211	94,2
2007	Банк Форум	Commerzbank	Німеччина	600	60
2007	Універсальний банк розвитку і партнерства	Банк Грузії	Грузія	74	88,9

Продовження табл. 2.11

Рік	Банк	Покупець	Країна	Сума угоди, млн. дол.США	Пакет, %
2007	Факторіал-банк	SEB	Швеція	117	97
2007	АвтоЗАЗбанк	Bank of Cyprus Group	Кіпр	76	95
2007	Радабанк	КИТ-Финанс	Росія	12	90
2007	Укрінбанк	Bank Napoalim	Ізраїль	136	75,8
2007	Престиж	ErsteBank	Австрія	104	100
2007	"Прикарпаття"	GetingHolding	Польща	20,4	81,9
2008	Промінвестбанк	ВТБ банк	Росія	108	75,0
2008	Правекс банк	Intesa Sanpaolo S.p.A.	Італія	75	100
2008	Астра банк	Alpha Bank Group Greece	Греція	13	93,33
2011	Донгорбанк	ПУМБ	Україна		
2011	Надра банк	Centrogas Holding AG	Австрія	437,5	89,97
2011	Приват банк	Triantal Investments Ltd.	Кіпр	423,13	24,99
2011	Дельта Банка	Cargill Financial Services International Inc.	США	-	30,11
2011	ПАО Хоум Кредит Банк	Platinum Bank	Кипр	-	100
2011	Ренесанс Капітал	Гупа «СКМ»	Україна	-	100
2011	БГ банк	-	Україна	9,6	80,6
2011	УАБ банк	ФПГ Олега Бахматюка	Україна	-	84

В першу чергу це може пояснюватися лібералізацією банківського законодавства в сфері проникнення іноземного капіталу. Найбільш зацікавленими іноземними інвесторами є Росія, Кіпр, Греція, Австрія, Італія (рис. 2.9). Проте, починаючи з 2009 року активність цих процесів знижується у декілька разів. Це може пояснюватися світовою фінансовою кризою.

Як видно з рис. 2.9 найбільшу питому вагу в капіталі банківської системи України займає іноземний капітал таких країн, як Росія (21%), Кіпр (17%), Австрія (9%), Франція (8%),

Німеччина (7%), Польща (6%), Греція (6%), Нідерланди (6%).
Питома вага інших країн в капіталі банківської системи України складає 20%.

Масовий розпродаж системних банків створює ряд загроз і у сфері банківської конкуренції. Малі та середні вітчизняні банки мають протистояти конкурентному впливу банків, що належать до провідних фінансових груп світу. Останні прагнуть «знімати вершки» на ринках країн, що розвиваються, проте в умовах посилення кризових тенденцій їх діяльність може стати непередбачувана.

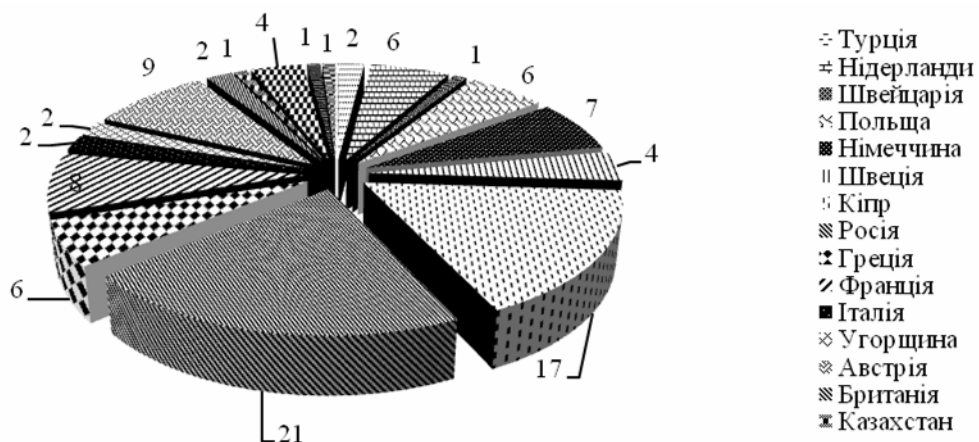

Рис. 2.9 Частка присутності іноземного капіталу в банківській системі України станом на 01.01.2012
(складено автором [53])

Слід зазначити, що оцінку ефективності процесу банківських злиттів чи поглинань доцільно проводити на підставі дослідження зміни кредитно-інвестиційного портфелю банків після реорганізації (табл. 2.12).

Як видно з табл. 2.8 протягом досліджуваного періоду кредитно-інвестиційний портфель банків збільшився на 227676952 тис. грн. і на 1.01. 2012 року становив 759059367, при чому кредитно-інвестиційний реорганізованих банків збільшився на 36843256 тис. грн. або в 1,4 рази, а кредитно-інвестиційний портфель інших банків збільшився на 84658481 тис. грн. або в 1,6 разів.

Таблиця 2.12

Кредитно-інвестиційний портфель банків після реорганізації І і ІІ групи у 2008-2011 рр. (складено автором за матеріалами [54])

Банк	01.01.2009		01.01.2010		01.01.2011		01.01.2012	
	КІП, тис. грн.	Питома вага, %	КІП, тис. грн.	Питома вага, %	КІП, тис. грн.	Питома вага, %	КІП, тис. грн.	Питома вага, %
Приватбанк	73755339	16,68	75437848	17,36	102658859	21,75	123082417	25,70
Райффайзен банк Аваль	54911746	12,42	51657755	11,88	53566850	11,35	44535580	9,30
Укрсоцбанк	44398049	10,04	40933544	9,42	40920831	8,67	39061694	8,16
Промінвестбанк	24517128	5,55	25271997	5,81	27085210	5,74	31928827	6,67
ВТБ банк	25028424	5,66	26562338	6,11	33239248	7,04	34099177	7,12
Укрсиббанк	51217225	11,59	45888770	10,56	45164273	9,57	23987376	5,01
Альфа банк	28462324	6,44	25835201	5,94	23873621	5,06	23982671	5,01
Дельта банк	3279199	0,74	4322308	0,99	12486670	2,65	20477551	4,28
ОТП банк	31352432	7,09	29520263	6,79	24653199	5,22	22855535	4,77
Сбербанк Росії	3898288	0,88	5019627	1,15	9711849	2,65	15360201	3,21
Кредитпромбанк	12899855	2,92	12529592	2,88	12417011	2,63	12957499	2,71
ІНГ банк Україна	7385163	1,67	6994872	1,61	6609022	1,40	7979623	1,67
Форум	17544035	3,97	17430585	4,01	15253697	3,23	11816468	2,47
Ерсте	6730772	1,52	6787090	1,56	7642408	1,62	7900085	1,65
ВіЕйБі	6186534	1,40	6228291	1,43	5474859	1,16	6435865	1,34
Кредит Дніпро	3280771	0,74	3264094	0,75	4226597	0,90	12957499	2,71
Сведбанк	14054797	3,18	18350436	4,22	15831495	3,35	8727646	1,82
Креді Агріколь	3751214	0,85	3305404	0,76	3350861	0,71	5594026	1,17
Унікредит	9113518	2,06	8132749	1,87	7294913	1,55	4523360	0,94
Універсал	6762250	1,53	7210273	1,66	5311588	1,13	5643170	1,18
Правекс	5954192	1,35	5765548	1,33	5085576	1,08	5081827	1,06
БТА банк	1421584	0,32	1741106	0,40	2274211	0,48	2330018	0,49
Київська Русь	3047301	0,69	3144652	0,72	3592010	0,76	4131210	0,86
Сіті банк	3098685	0,70	3325117	0,76	4360680	0,92	3444756	0,72
Усього	442050825	100,0	434659460	100,0	472085538	100,0	478894081	100,0

Найбільшу питому вагу в загальному обсязі кредитно-інвестиційного портфеля банків I і II групи займає кредитно-інвестиційний портфель реорганізованих банків, який на 01.01.2012 року складає 478894081 тис. грн. чи майже 67,68% від загального кредитно-інвестиційного портфеля банків I і II групи. Найбільшу питому вагу кредитно-інвестиційного портфелю серед реорганізованих банків займає Приватбанк (25,70%), Райффайзен банк Аваль (9,30%), Укрсоцбанк (8,16%).

Питома вага інших банків в кредитно-інвестиційному портфелі банків I і II групи на 01.01.2012 року складає 228646361 тис. грн. або 32,32% від загального кредитно-інвестиційного портфеля.

Серед інших банків найбільшу питому вагу в кредитно-інвестиційному портфелі займають портфелі таких банків, як Ощадбанк (10,29%), Укрексімбанк (9,43%). Таким чином, можна зробити висновок, що реорганізовані банки активніше нарощують кредитний портфель, ніж інші.

Таким чином, на сьогодні банківські установи України опинилися перед проблемами зростання конкуренції на фінансовому ринку та скорочення дохідності банківських операцій, а тому, злиття банків і підвищення рівня концентрації їх капіталу є шляхом збереження своїх позицій на фінансовому ринку і забезпечення подальшого фінансово стійкого розвитку.

На нашу думку, найбільш прийнятною формою реорганізації комерційних банків є реорганізація шляхом злиття, що дає змогу за мінімальних витрат забезпечити концентрацію капіталу, реструктуризацію активів, поліпшити фінансовий стан.

Аналіз сучасних процесів реорганізації комерційних банків свідчить, що вітчизняна практика в умовах глобалізації міжнародних фінансових ринків та інтернаціоналізації фінансів потребує більш чіткого законодавчого та нормативно-інструктивного забезпечення. Тому вважаємо, що подальша концентрація банківського капіталу, має здійснюватися шляхом створення банківських холдингів і союзів на добровільних засадах при мінімальному втручанні Національного банку

України, а всі процеси реорганізації та реструктуризації комерційних банків повинні бути врегульовані відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» [33].

У зв'язку з цим слід зазначити, що характер і форми реорганізації комерційних банків значною мірою залежать від загальної політики центрального банку та стратегічних намірів потенційних партнерів (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Характеристика варіантів реорганізації комерційних банків на основі злиття (приєднання)

Стратегічні наміри потенційних учасників угоди	Зв'язок із бізнесом	Регіональна політика	Галузева (продуктова) політика	Стратегія, яка використовується
Збереження статусу	Горизонтальна інтеграція	Пасивна	Пасивна	Спостережна
Абсорбація	Вертикальна інтеграція	-	Активна	Захисна
Симбіоз	Конгломерат	Активна	-	Агресивна

Як видно з таблиці 2.13 стратегія на збереження статусу орієнтує учасників угоди на горизонтальну інтеграцію у сфері бізнесу та пасивну регіональну й галузеву політику.

Стратегія на абсорбцію орієнтує на вертикальну інтеграцію, активну галузеву та пасивну регіональну політику з використанням захисних механізмів. На відміну від попередніх стратегічних концепцій симбіоз передбачає конгломеративний зв'язок з бізнесом, активну регіональну й галузеву політику та використовує агресивні маркетингові стратегії. Такий підхід був би найбільш прийнятним для створення банківських корпорацій і холдингових груп.

З метою визначення критеріальних ознак фінансового моніторингу доцільно сформулювати основні характеристики управлінських рішень, що приймають суб'єкти процесів злиття і поглинань банків (рис. 2.10).

Практичне застосування представленої класифікації дасть змогу суб'єктам злиття і поглинання приймати ефективні рішення щодо застосування тих чи інших механізмів злиття і поглинання.

Для забезпечення фінансового моніторингу процесу злиття і поглинання банків доцільно дотримуватись низки взаємопов'язаних принципів, а саме: системності; економічної ефективності; кумулятивності; послідовності; каузальності; цілеспрямованості; інформаційної безпеки; збалансованості рівня дохідності та ризиковості; креативності.

Рис.2.10. Класифікаційні риси управлінських рішень в процесі злиття та поглинання банків (власна розробка)

Дотримання суб'єктами злиття або поглинання банків цих принципів на практиці сприятиме ефективності механізму їхньої реалізації, тобто забезпечуватиме повне і своєчасне отримання ними очікуваних ефектів від злиття або поглинання.

Система фінансового моніторингу процесу злиття та поглинання банків повинна включати наступні етапи оцінювання:

- вибір варіантів та пріоритетних показників процесу злиття та поглинання банків;
- обчислення значень показників до реалізації процесу злиття та поглинання банків;
- обчислення значень показників після реалізації процесу злиття та поглинання банків;
- порівняння зміни значень до злиття чи поглинання та після;
- характеристика отриманих відхилень показників.

Критеріями фінансового моніторингу процесу злиття та поглинання банків слід вважати:

- ступінь результативності і ефективності їх діяльності;
- рівень витрат (їх мінімізацію за різних рівних умов) ;
- рівень ризиків (їх мінімізацію);
- рівень ділової активності;
- нарощування ресурсної бази; оптимізація управління;
- фінансова стабільність банків.

Обчисливши пріоритетні показники фінансового моніторингу до і після злиття чи поглинання доцільно визначити етапи моніторингу (рис. 2.11).

При дослідженні поняття злиття та поглинання банків вважаємо за доцільне розглянути мотиви злиттів і поглинань.

Теорія та практика сучасного корпоративного менеджменту згадує цілий ряд причин злиттів і поглинань компаній і банків. Прагнення отримати в результаті злиття та поглинання синергетичний ефект, тобто взаємодоповнюючі дію активів двох або декількох організацій, сукупний результат якого перевищує сумарний результат окремо працюють на ринку структур. Виникнення синергетичного ефекту обумовлюється: економією масштабу; комбінування взаємодоповнюючих ресурсів;

економією коштів за рахунок зниження транзакційних витрат; зміцненням позицій на ринку (мотив монополії).

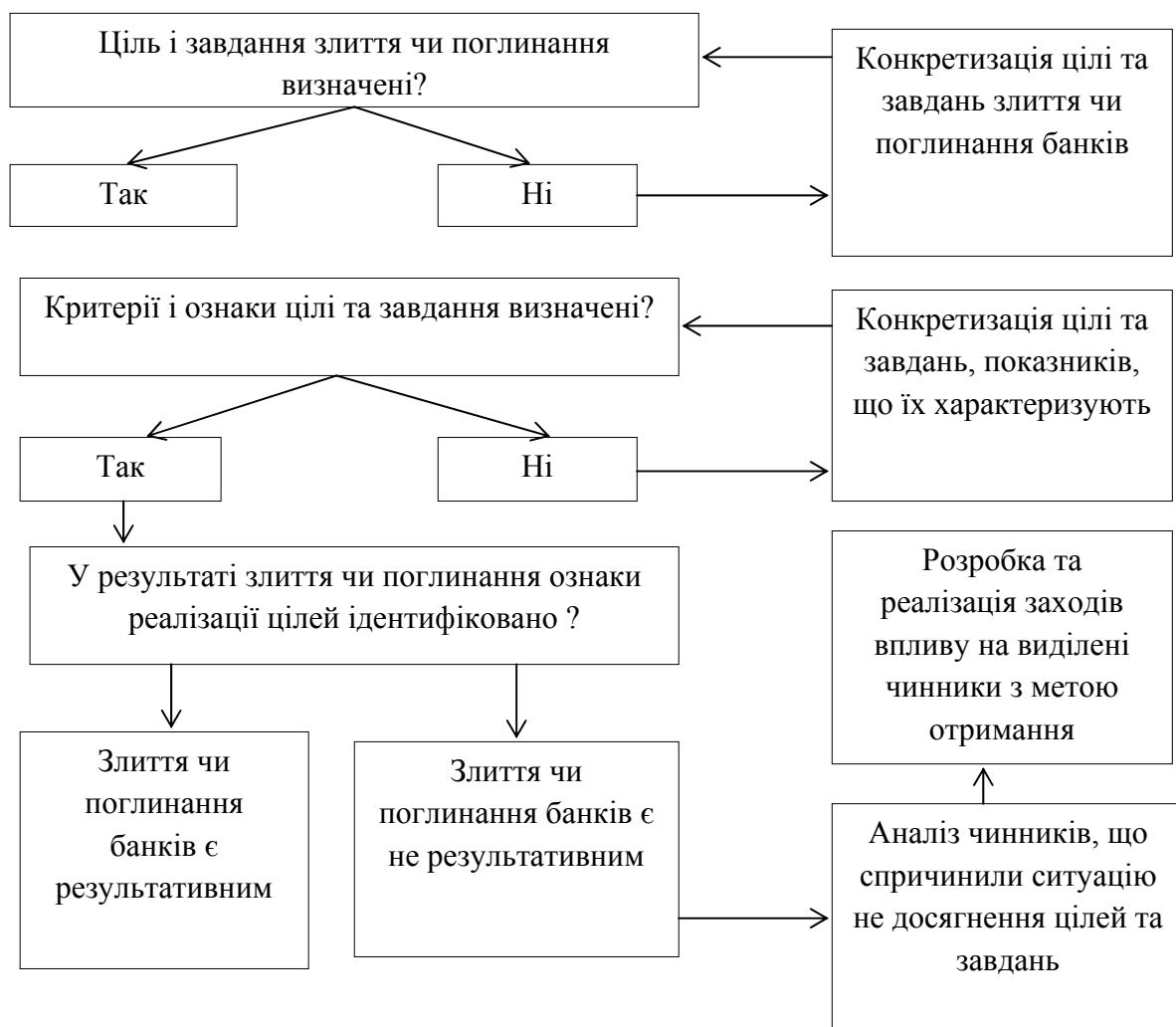

Рис.2.11. Етапи моніторингу злиття чи поглинання банків

Стратегічні аспекти є основними для прийняття управлінських рішень про злиття або поглинання. Вміння пристосовуватися до макроекономічних умов і постійно мінливим потребам клієнтів є умовою виживання та розвитку бізнесу. Очевидно, що якщо банк не розширює масштаби своєї діяльності та /або не пристосовується до постійно мінливих зовнішніх умов, то він ставить своє майбутнє під сумнів.

Основними стратегічними підходами до злиттів і поглинань є інтеграція і диверсифікація. В результаті поглинання «поглинаючий» банк або починає новий вид діяльності (це

диверсифікація), або посилює свої позиції в традиційному бізнесі (це інтеграція). На практиці межі між двома процесами виявляються умовними, і злиття або поглинання включає елементи інтеграції і диверсифікації.

Розробка стратегії злиття або поглинання є відображенням загальної стратегії банку, що передбачає оцінку становища банку на ринку, аналіз сильних і слабких сторін, розгляд можливостей та загроз для розвитку бізнесу, аналіз конкурентів.

Стандартні параметри аналізу конкурентів включають оцінку стратегії, продуктового ряду, клієнтської бази та ринків, технологій банківських продуктів. За результатами формування загальнобанківської стратегії формуються цілі злиття або поглинання: хто потрібен для здійснення пріоритетних завдань. Якщо передбачається вихід на нові ринки, то потрібно врахувати на ступні фактори: співвідношення ризику та прибутковості; цілі розвитку бізнесу, основні області, в яких ведеться і буде вестися бізнес, спеціалізація та імідж організації; вимоги до величини власного капіталу і до показників достатності капіталу (при виході на міжнародні ринки слід враховувати і вимоги регулюючих органів країн, де передбачається вести бізнес); законодавча і нормативна база; конкуренція на національному та міжнародних ринках; макроекономічні параметри та умови; маркетингове дослідження найбільш важливих для бізнесу клієнтських груп.

Моніторинг процесу злиття і поглинань повинен включати стратегічний, тактичний та операційний рівні його реалізації (рис.2.12).

Слід зазначити, що при проведенні моніторингу злиття і поглинань необхідно проаналізувати відповідність вітчизняного законодавства міжнародним стандартам.

Згідно зі зарубіжною практикою, категорії злиття та поглинання іноді ототожнюються, не визначаючи чітко вираженої різниці між двома термінами. У міжнародному банківському середовищі використовується термін «mergers&acquisitions» (M&A) [54, с. 65].

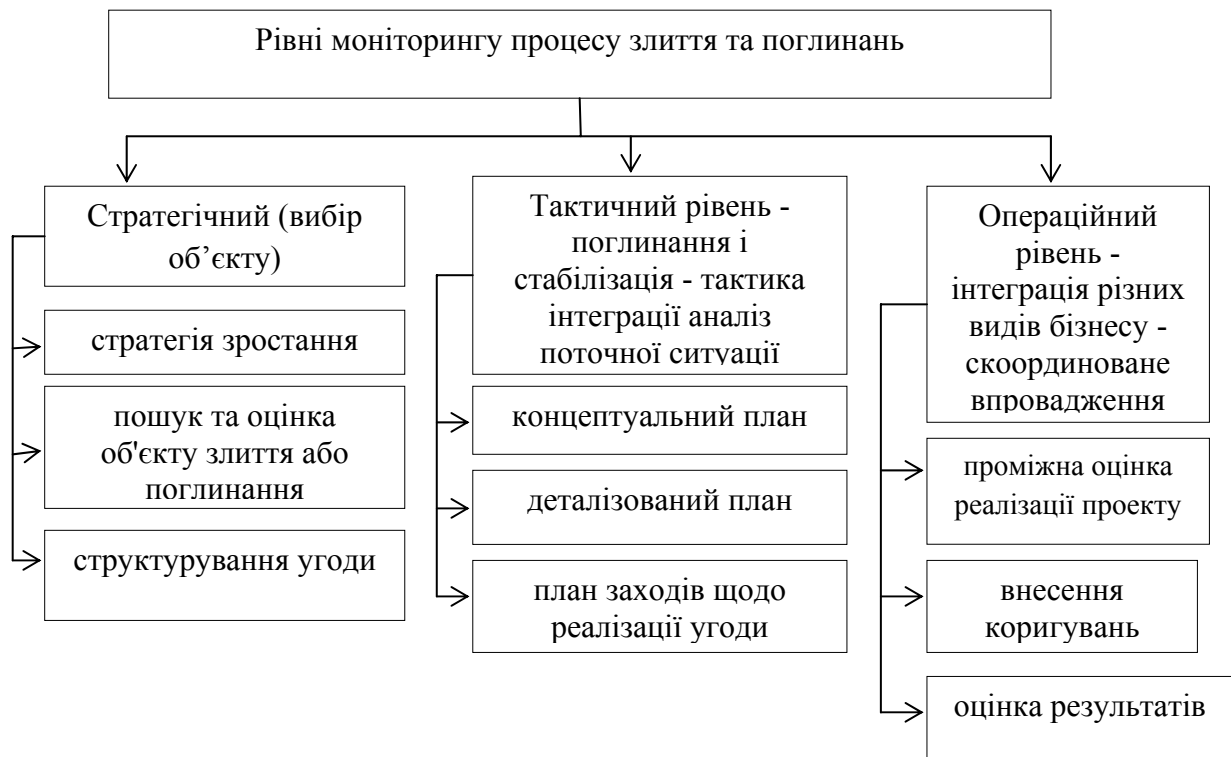

Рис. 2.12. Рівні моніторингу злиття чи поглинань банків
(складено автором)

Основними носіями міжнародної інтеграції у фінансово-кредитній сфері виступають провідні банківські групи. Зміни, що відбуваються в світовій економіці стали потужним фактором прискорення та розширення масштабів закордонної експансії, освоєння нових, потенційно перспективних зон впливу, посилення конкурентоспроможних позицій на міжнародному рівні. При цьому іноземні банки, як правило, не створюють нові структури, а набувають діючі місцеві фінансово-кредитні організації. Міжнародні злиття та поглинання стали одним з основних способів здійснення стратегії розвитку банків у сучасних умовах.

Як і будь-який процес, злиття та поглинання комерційних банків має свої позитивні та негативні сторони. У табл. 2.14 нами визначено основні переваги та недоліки даних процесів стосовно вітчизняних банків.

Таблиця 2.14

Переваги та недоліки злиття та поглинання банків

<i>Переваги</i>	<i>Недоліки</i>
Економія на масштабі	Складність керування великим банком у порівнянні з невеликим
Економія грошових ресурсів за рахунок зменшення трансакційних витрат	Зіткнення різних стилів менеджменту при управлінні новоствореним банком
Задоволення вимог щодо рівня статутного та регулятивного капіталу	Невідповідність цілей банків
Зміцнення конкурентних позицій на ринку	Можливість існування прихованих мотивів у однієї із сторін угоди
Збільшення масштабів діяльності	Ймовірність недовіри
Економія на науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробках та інноваційних дослідженнях	Неузгодженість цілей та стратегій сторін угоди
Поєднання взаємодоповнюючих ресурсів	Значні витрати на злиття та поглинання
Підвищення якості банківських продуктів та послуг	Ймовірність негативних наслідків в результаті зміни керівництва
Застосування новітніх розробок та досвіду в сфері банківського менеджменту	Ризикованість процесів злиття та поглинання
Податкові пільги	Додаткові витрати на уніфікацію технологій
Зниження банківських ризиків та їх диверсифікація	
Диверсифікація банківського бізнесу в розрізі стабілізації потоку фінансових ресурсів	
Можливість використання надлишкових ресурсів	
Різниця в ринковій ціні компанії і вартості її заміщення	
Поглинання банку для подальшого розпродажу його по частках з метою отримання прибутку (asset-stripping)	
Освоєння нових географічних ринків	

Як бачимо, реорганізаційні процеси мають велику кількість переваг для всіх сторін учасників угоди: для банку-покупця, для банку-потенційного об'єкту поглинання, банків-рівноправних учасників злиття. Проте при злитті або поглинанні банків можуть виникати різноманітні ризики, які мають можливість негативно вплинути на дану процедуру та звести нанівець встановлену мету та стратегію. Характеристика невідповідностей, що потребують вирішення при злитті банків в Україні наведено у табл. 2.15.

Таблиця 2.15

Перелік проблемних областей, що потребують вирішення
при злитті банків в Україні

№ пор.	Прогалина в нормативній базі	Опис	Можливе вирішення	Основні органи влади
1.	Коефіцієнт обміну акцій при злитті	<p>Акціонери двох банків повинні мати однакову кількість акцій до злиття та після злиття;</p> <p>Під час злиття кожен акціонер акціонерної компанії, яка поглинається, повинен отримати таку ж кількість акцій в поглинаючій акціонерній компанії.</p> <p>Сукупна номінальна вартість акцій банку-спадкоємця після завершення злиття має дорівнювати загальній номінальній вартості акцій банків до злиття;</p> <p>Статутний капітал банку після злиття має дорівнювати сумі статутних капіталів двох банків після злиття (концепція «1+1=2»);</p> <p>Завдяки наведеним вище правилам, під час злиття коефіцієнт обміну повинен розраховуватися виходячи з пропорції номінальних статутних капіталів банків;</p> <p>Не дозволяється застосовувати фактичний коефіцієнт обміну при злитті на базі ринкових вартостей банків, що стає перешкодою для хвилі консолідації, особливо для проблемних банків, які мають незначну фактичну вартість.</p>	<p>Дозволяється злиття банків на базі ринкової вартості банків, а не номінальної вартості акцій;</p> <p>Необхідно змінити Громадянський Кодекс, Закон про господарчі товариства, Закон про цінні папери, нормативну базу НКЦПФР, постанови НБУ</p> <p>Російська практика та процедури можуть використовуватися в якості відповідного прецеденту.</p>	Верховна Рада, НБУ, НКЦПФР
2.	Отримання ліцензій протягом періоду злиття	<p>Протягом злиття (поглинання) банк, що поглинає інший банк, не отримує автоматично ліцензії банку, що підлягає ліквідації;</p> <p>Цей феномен призводить до того, що банку, який поглинає інший банк, необхідно перед злиттям (поглинанням) отримати ліцензії НБУ/НКЦПФР;</p>	<p>■ Внести поправки в нормативну базу НБУ/ДКЦПФР з метою забезпечити оперативне отримання згоди на передачу ліцензій банку, що підлягає ліквідації;</p>	НБУ НКЦПФР

Продовження табл. 2.15

№ пор.	Прогалина в нормативній базі	Опис	Можливе вирішення	Основні органи влади
3.	Призупинення обігу облігацій	Облігації, що були випущені банком, який підлягає ліквідації, припиняють свій обіг під час злиття (поглинання). Призупинення обігу облігацій розпочинається приблизно за місяць після схвалення злиття через мережу СБМ-банкінг та завершується при повній ліквідації банку: загальний термін складає близько 5-6 місяців; З метою перешкодити призупиненню обігу облігацій, утримувачі облігацій можуть вимагати їх дострокового погашення (подібно до всіх кредиторів).	Необхідно внести поправки до нормативних актів з метою передбачити обіг облігацій банку, який підлягає ліквідації.	НКЦПФР
4.	Податковий облік збитків	У разі, коли прибутковий банк (платник податку на прибуток) поглинає збитковий банк (не платник податку на прибуток), Податкова адміністрація не визнає сплачений податок та не дозволяє використовувати відкладені податкові активи (відсутні відповідні податкові нормативні акти, що регулюють це питання); Питання оподаткування можуть стати ще складнішими за умови, що банк, що підлягає ліквідації, та банк, що поглинає, зареєстровані в різних правових/податкових юрисдикціях (регіонах) в Україні;	Розробити відповідну законодавчу базу, яка регулюватиме облік збитків банків протягом періоду злиття;	Податкові органи
5.	Офіційна назва / бренд банку	НБУ забороняє двом банкам працювати на ринку під однією назвою; Може виникнути така ситуація: банк, що поглинає, може використовувати офіційну назву/бренд банку, що ліквідується, тільки після остаточної ліквідації юридичної особи (банку) (69 місяців); Протягом такого специфічного періоду всі відділення банку, що ліквідується, повинні змінити назву;	Дозволити банкам протягом періоду злиття використовувати назву / бренд банку, що ліквідується	НБУ, Державний реєстр

Продовження табл. 2.15

№ пор.	Прогалина в нормативні й базі	Опис	Можливе вирішення	Основні органи влади
6.	Зростання капіталу в процесі злиття	У разі започаткування процедури злиття зростання капіталу є неможливим. Специфічний період триває мінімально 5/6 місяців, максимально - 9 місяців;	Дозволити збільшення капіталу протягом злиття	Верховна Рада, НБУ, Державний реєстр, НКЦПФР
7.	Передача відділень	Передачу відділень банку, що ліквідується в процесі злиття, слід здійснювати як стандартну процедуру закриття чи відкриття відділення. Це означає, що необхідно надати Національному Банку України договори про оренду на період до трьох років, починаючи з дати злиття, про подвоєння чисельності працівників відділень за десять днів до дати злиття, а також завчасно, за десять календарних днів, необхідно сповістити Національний Банк України про відкриття відділення;	Внести зміни до регуляторної бази НБУ, виходячи з необхідності застосування спеціальної процедури відкриття відділень під час процесу злиття	НБУ
8.	Визнання претензій кредиторів	Наразі, у відповідності до Цивільного Кодексу, банк, що зливається, повинен протягом 60 днів очікувати претензій з боку кредиторів та задовольнити всі такі вимоги. На практиці це може призвести до можливого подання вимог в останні 60 днів та спричинити суттєве подовження періоду злиття;	Було б цілком слушним припустити можливість визнання претензій кредиторів, навіть після завершення процедури злиття, проте не пов'язувати факт злиття з задоволенням всіх вимог кредиторів	Верховна Рада, НБУ
9.	Оповіщення кредиторів	Наразі необхідним є лише оповіщення кредиторів, що регулюється Цивільним Кодексом; Крім того, дебітори вважаються кредиторами; В результаті може виникнути така проблема: в процесі злиття (поглинання) необхідно буде сповістити доволі значну кількість клієнтів та сторін (у разі крупного банку) банку, що зливається;	Внести зміни до чинного законодавства з метою передбачити спосіб оповіщення кредиторів (лише через офіційну газету)	Верховна Рада, НБУ

Продовження табл. 2.15

№ пор.	Прогалина в нормативні й базі	Опис	Можливе вирішення	Основні органи влади
10.	Переадресація вхідних платежів у гривнях	На дату злиття в НБУ необхідно закрити рахунок НОСТРО того банку, який ліквідується; В результаті всі платежі в гривнях від клієнтів та банків, що надходять до банку, який підлягає ліквідації, будуть відхилятися Національним Банком України з першого дня злиття (поглинання), тому що НБУ не зможе забезпечити надання послуг з переадресації цих платежів з банку, котрий ліквідується, до банку- наступника (усі міжнародні банки надають такі послуги з переадресації платежів в іноземній валюті);	Дозволити відтермінувати закриття рахунка НОСТРО банку, який ліквідується, на строк 1-2 тижні після злиття; Або розробити механізм переадресації цих платежів в гривнях з банку, котрий ліквідується, до банку- наступника	НБУ
11.	Перереєстрація об'єктів застави	Незважаючи на концепцію повного юридичного правонаступництва поглинаючого банку, усі застави (включно з іпотечними кредитами) банку, котрий підлягає ліквідації, повинні заново записуватися в спеціальний Реєстр протягом 5 днів, починаючи з дати злиття, з метою захисту права власності; Такий процес вимагає непропорційно багато часу та є доволі дорогим;	Розробити нормативну базу, яка регулюватиме цю проблему;	НБУ, Верховна Рада, Реєстр рухомого /не рухомого майна
12.	Можливе призупинення договору оренди для банку, який ліквідується	Незважаючи на концепцію повного юридичного правонаступництва поглинаючого банку, власники приміщень, які орендуються банком, що підлягає ліквідації, можуть попросити перервати договір оренди (оскільки це не узгоджується зі зміною орендаря); На практиці всі контрагенти банку, який підлягає ліквідації (включно з міською владою) можуть попросити призупинити договір оренди (оскільки це не узгоджується зі зміною контрагента);	Заборонити призупинення таких відносин	Верховна Рада

Продовження табл. 2.15

№ пор.	Прогалина в нормативній базі	Опис	Можливе вирішення	Основні органи влади
13.	Ліквідація придбаного банку	Для придбаного банку ліквідаційна процедура досить довга та може тривати аж до 9 місяців; На цій стадії поглинаючий банк не матиме змоги: змінити статут, належним чином застосовувати концепцію повного правонаступництва, збільшити капітал, використовувати офіційну назву банку, що підлягає ліквідації тощо;	Вдосконалити нормативну базу стосовно ліквідації поглиненого банку з метою спрощення / скорочення тривалості процесу;	НБУ, НКЦПФР, Податкова служба, Державний реєстр
14.	Спільне правління	Чинне законодавство не передбачає можливості призначити те ж саме правління для двох банків протягом періоду здійснення злиття; Більш того, не передбачається автоматичного призначення діючих членів правління об'єднаного банку (таким чином з метою призначення кожного нового члена правління необхідно отримати спеціальну згоду НБУ); це має значний вплив на іноземних громадян - членів правління, оскільки останні мають повторно отримати спеціальний дозвіл на роботу (значні витрати часу, а позитивний результат не гарантується у Міністерстві праці та соціальної політики України);	Внести зміни до чинного законодавства з метою відрегулювати питання щодо правління, зокрема: Дозволити один і той же склад правління обох банків; Передбачити можливість надання інформації про призначення нового члена правління об'єднаного банку; Запровадити автоматичну/ спрощену процедуру заміни спеціальних дозволів на роботу для іноземних громадян;	НБУ, Міністерство праці та соціальної політики України
15.	Роль Комісії з реорганізації	Чинне законодавство щодо процедур злиття та поглинання не визначає роль Комісії з реорганізації, а також роль Правління банку після прийняття рішення про злиття та підписання договору про злиття;	Внести зміни до чинного законодавства з метою розділити функції Комісії з реорганізації та Правління банку в процесі злиття;	НБУ

Продовження табл. 2.15

№ пор.	Прогалина в нормативній базі	Опис	Можливе вирішення	Основні органи влади
16.	Міграція бізнесу, пов'язаного з цінними паперами / зберіганням капіталу	Згідно з чинними процедурами не дозволяється переміщення кастодіальних клієнтів банку від господарчої одиниці, що підлягає ліквідації, до господарчої одиниці-наступника (проте це не забороняється для поточних рахунків клієнтів); У такому випадку існує єдина можливість - завершити відносини, а потім розпочати нові відносини з об'єднаним банком (банком- наступником) за умови отримання згоди клієнта;	Розробити реальну процедуру злиття торговців цінними паперами / зберігачів капіталу	НКЦПФР
17.	Активація поточних рахунків	У разі злиття (поглинання) та згідно з податковим регулюванням, всі рахунки клієнтів банків, що підлягають ліквідації, не переводяться автоматично до поглинаючого банку, проте повинні закриватися та знову відкриватися шляхом застосування спеціальної процедури за умови попереднього сповіщення податкових органів та після отримання згоди в електронній формі; У разі крупного злиття (поглинання), що може спричинити трансфер мільйонів рахунків, податкові органи не зможуть автоматично надавати згоду щодо активації рахунків; результатом може бути замороження клієнтських рахунків протягом значного проміжку часу;	Розробити спеціальну процедуру з метою активації клієнтських рахунків протягом злиття (до чи після злиття);	НБУ, Податкова служба
18.	Клієнти, які отримали кредити від нерезидентів	Всупереч концепції повного юридичного правонаступництва поглинаючого банку, коли банк, який придбають, обслуговував клієнтів, які до злиття отримали кредити від нерезидентів, усі такі клієнти повинні повторно перереєструватися в НБУ та додати до заяви повний перелік документів; така процедура вимагає багато часу та досить витратна;	Передбачити в нормативних документах НБУ можливість для поглинаючого банку продовжувати обслуговувати клієнтів, які отримали кредити від нерезидентів;;	НБУ

Продовження табл. 2.15

№ пор.	Прогалина в нормативній базі	Опис	Можливе вирішення	Основні органи влади
19.	Перереєстрація рухомого / нерухомого майна банку, що ліквідується	Всупереч концепції повного юридичного правонаступництва поглинаючого банку, з метою захисту майнових прав усе рухоме майно (автомобілі) / нерухоме майно (включно з орендованим майном) та земельні ділянки банку, що ліквідується, мають повторно заноситися до різних реєстрів;	Розробити спеціальну нормативну базу, яка дозволить уникати необхідності реєструвати майнові активи завдяки злиттю; Альтернативний варіант: з метою повторної реєстрації передбачити спрощену процедуру	МВС, Державний реєстр, Реєстр рухомого / нерухомого майна, Земельний кадастр, Моторно-транспортне страхове бюро України
20.	Архівація документів банку, який об'єднується	Наразі архівація документів поглинаючого банку недостатньо визначена;	Удосконалити/ змінити чинне законодавство стосовно злиття банків	Державний архів

Таким чином, проведене дослідження процесів злиття та поглинання в банківській системі свідчить про те, що активізація даних процесів викликана останніми видозмінами в світових економічних процесах в цілому та в банківській системі зокрема. Концентрація банківського капіталу в різних країнах світу має загальні риси, які характеризуються, по-перше, зменшенням кількості діючих банківських установ, по-друге, триваючими процесами злиття, поглинання та створенням банківських об'єднань. Враховуючи процеси глобалізації, можна прогнозувати подальше прискорення процесів концентрації банківського капіталу та скорочення кількості діючих банків. Загалом процеси злиття або поглинання мають позитивний ефект, так як сприяють зниженню собівартості банківських послуг, а також підвищенню фінансової стійкості банків.

2.4. Розвиток іпотечного кредитування у забезпеченні стабільності фінансового ринку

В умовах відкритості національних економік, фінансової й торговельної лібералізації, розвитку фінансових інститутів підвищується значимість забезпечення збалансованого макроекономічного розвитку, визначення основних напрямків і інструментів ефективної державної економічної політики. Банківські установи відіграють важливу роль у відродженні іпотеки за допомогою розширення масштабів іпотечного кредитування. Тому системного наукового дослідження потребує відстеження тенденцій і суперечностей іпотечного кредитування, розробки механізмів і заходів державного регулювання, спрямованих на попередження в майбутньому іпотечних криз.

В Україні характерною і невід'ємною рисою ринкової економіки у посткризовий період має бути функціонування дієвої іпотечної інституційної структури і підвищення соціальної відповідальності учасників процесу іпотечного кредитування. В Україні частка послуг іпотечного кредитування в ВВП становить близько 2%, тоді як у США 53%, а в країнах Європейського Союзу – 38%. Тому варто застосовувати способи активної фінансової підтримки розвитку іпотечного житлового кредитування. Водночас недостатня розробка теоретичних і методологічних питань, що стосуються іпотечних кредитів і їхнього рефінансування, перешкоджає виробленню практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалювання системи рефінансування іпотечних кредитів.

Сучасні тенденції і закономірності розвитку іпотечного кредитування систематизовано в працях з теорії кредиту, його форм і методів вчених-економістів М. Алексеєнко, Г. Белоглазової, В. Букато, Ю. Головіна, В. Корнєєва, Л. Кузнєцової, О. Лаврушина, І. Лютого, О. Мозгового, В. Пашковського, В. Усоскіна та ін. Окремі питання розвитку систем рефінансування іпотечних кредитів досліджували В. Аверченко, Н. Косарева, Л. Рябченко, Н. Соколінської. Теоретичні засади фінансових і іпотечних ринків, особливості їх сек'юритизації досліджено Л. Алексеєнко, Я. Міркіним, В. Шелудько. Модернізація економіки потребує розвитку

реального сектора економіки, а відповідно комерційного і житлового будівництва, що породжує нові проблеми банківського іпотечного кредитування. Тому пріоритетами дослідження є визначення перспектив використання сучасних технологій і фінансового інструментарію для залучення довготермінових ресурсів для іпотечного кредитування.

Світова фінансово-економічна криза вплинула на кредитну політику українських банків, зокрема, вимоги до позичальників стали більш жорсткими і відповідно це сприяло забезпеченню якості іпотечних активів. Хоча публічних угод на міжнародних фінансових ринках під час кризи практично не укладалося, але з використанням закритих схем вони здійснювалися регулярно, у тому числі і з участю окремих потужних українських банків.

У США державні гарантії по цінних паперах, що випускали іпотечні організації FNMA («Фенні Мей»), GNMA («Джинні Мей») та FHLMC («Фредді Мей») у більшості випадків рятували інвесторів від ризику дефолту. Проте у 2007 р. криза іпотечного кредитування в США призвела до більш жорсткої регламентації відносин кредитних установ з іпотечними брокерами. Зауважимо, що інформація про проблеми банків, що видавали іпотечні кредити, була дуже суперечливою, оскільки вони боялися втратити довіру своїх клієнтів. Дана ситуація вплинула і на учасників російського іпотечного ринку. Так, Москомерцбанк звинуватив деяких брокерів у наданні недостовірної інформації і розірвав з ними договори. Оскільки діє комерційна таємниця, то самі брокери запевняють, що ніякого конфлікту немає. Відповідно українським учасникам іпотечного ринку варто враховувати новітні схеми фінансових шахрайств, зокрема, позичальники, які мали фальсифіковані установчі документи і відповідно були неплатоспроможними, за сприянням брокерів отримали іпотечні кредити. Проведення фактично дефолтних фінансових операцій у сфері іпотеки засвідчує, що кредитні установи не повинні покладатися на інформацію іпотечних брокерів щодо надійності та платоспроможності позичальників, а здійснювати перевірку потенційних позичальників через свої служби безпеки.

Важливим напрямом розвитку ринку іпотечного кредитування є розробка стратегії розміщення іпотечних цінних паперів на внутрішньому ринку. Зазначимо, що в умовах світової

фінансової кризи істотно змінився зовнішній ринок сек'юритизації. Економічні експерти, представники рейтингових агентств і міжнародних інвесторів особливу увагу приділяють доцільності становлення у світовій економіці інститутів розвитку, які будуть формуватися за рахунок вільних фінансових ресурсів держави, фінансових інститутів і приватного сегменту економіки, що сприятиме підвищенню ступеня захисту прав та законних інтересів інвесторів. [54,55]. На початку фінансово-економічної кризи Рада директорів Міжнародного валютного фонду схвалила виділення 250 млрд. дол. США для підтримки міжнародних резервів 186 країн-членів фонду [56]. Передбачалося, що частку цих коштів можна буде спрямувати для становлення інститутів розвитку, які сприятимуть не лише модернізації економічних систем, а й появі довготермінових фінансових ресурсів для іпотечного кредитування. Варто цю практику застосовувати і в посткризовому періоді.

Забезпечення стабільного розвитку національної економіки в умовах турбулентності світових фінансових ринків може бути досягнуто у процесі ефективного використання різних боргових інструментів. Для ефективного розміщення фінансових інструментів на внутрішньому ринку потрібно забезпечити адекватний рівень його ліквідності й прибутковості. Проте варто враховувати «ефект витіснення» (crowdingout), тобто мінімізувати негативні ефекти від додаткових державних витрат, які відволікають з фінансового і іпотечного ринків кошти для фінансування державних боргових зобов'язань. Варто зауважити, що у 2012 р. зростає інфляція, що спричиняє ріст цін на споживчі товари і нерухомість: житлові комунікації за 2009–2011 рр. подорожчали на 50% і відповідно ціни на первинному ринку житла зросли на 5–15%. Девелопери працюють з низькою рентабельністю, проте у посткризовий період вони будуть прагнути повернутися до докризової маржі – 40%.

У 2011 р. в Україні іпотека демонструвала новий виток розвитку, основними векторами якого є інтеграція й уніфікація. У 2011 р. іпотечні кредити, видані на терміни понад 10 років становили 60,51 млрд. грн., від 5 до 10 років – 14,96 млрд. грн., від 1 до 5 років – 4,2 млрд. грн., до одного року – 2,29 млрд. грн. За даними Національного банку України, заборгованість за усіма кредитами, виданими домогосподарствам, у 2010 р. скоротилася

на 13,1% – до 209,54 млрд. грн. Заборгованість фізичних осіб за іпотечними кредитами у 2010 р. скоротилася на 17%, порівняно з 2009 р. – до 110,73 млрд. грн. Відповідно заборгованість фізичних осіб за іпотечними кредитами, виданими у дол. США, скоротилася до 69,05 млрд. грн. (на 1,69%), у євро – до 1,09 млрд. грн. (на 29,6%), у національній валюті – до 9,84 млрд. грн. (на 15,4%).

Доцільно виділити характерні особливості функціонування сучасного іпотечного кредитування в умовах фінансової стабілізації:

1. Розвиток комерційної системи придбання житла. За оцінками експертів, можливість придбання житла за власні кошти мають 5–8 % населення, а потреба в поліпшенні житлових умов існує в 42% населення, для більшості з яких іпотечне житлове кредитування є одним з реальних пріоритетів вирішення житлової проблеми. За 2003–2007 рр. розвиток іпотеки та стимулювання попиту на житлове будівництво розвивалися досить швидко, проте обсяги будівництва нового житла і потужності індустрії будівельних матеріалів суттєво відставали. У сучасній економіці для розвитку житлового будівництва варто уточнити реальні потреби населення в житлі при прийнятних для громадян і домогосподарств рівнях цін, визначити пріоритети вирішення завдань щодо збільшення обсягів будівництва житла в кожному регіоні з урахуванням відповідних заходів підтримки регіональної влади.

У даному контексті заслуговує досвід Російської Федерації, яка на період 2011–2015 рр. прийняла програму активізації житлового будівництва і основна перевага надається малоповерховому будівництву та посиленню відповідальності федеральних, субфедеральних і муніципальних органів влади, зокрема персональної відповідальності високопоставлених чиновників за планове введення житла в кожному конкретному регіоні. Особлива увага приділяється зниженню кінцевої вартості житла економ-класу. Загалом такі тенденції визначатимуть цінові тренди на ринку житла в найближчі роки.

2. Оптимальною ставкою у світовій економіці є 6–8%. У 2008 р. під час фінансово-економічної кризи в Естонії середня ставка для нових кредитів на житло зросла до 6,5% річних, у 2011 р. повернулася до 3,5% річних; у Латвії – відповідно 10% і

4,36%. У Польщі середньозважена процентна ставка на покупку нерухомості в злотих зараз складає 8% річних (в євро 6% річних, а для іпотечних кредитів в дол. США – 5% річних). У Туреччині середня ставка по іпотеці до кризи була в середньому 7%, у 2011 р. – 10,7% річних.

3. У деяких країнах вводять особливий податок на житло для врегулювання розподілу доходів і сприяння соціальній стабільності в суспільстві. Вважаємо, що це має сприяти стабілізації зростаючих цін на нерухомість і нівелюванню спекуляцій на житловому ринку. Так, до 2011 р. жителі Китаю сплачували тільки одноразовий податок з купівлі житла (1–3% в залежності від розміру квартири). У Китаї почали реалізувати пілотний проект по введенню системи оподаткування житла (у містах Шанхай і Чунцин). Зокрема, у м. Шанхай податок буде встановлений на квадратні метри придбаного вдруге у власність житла, що перевищують встановлену норму в 60 кв. м на члена сім'ї. Розмір податку передбачено в розмірі 0,6%, пільговий податок у розмірі 0,4% від вартості квартир, які впали в ціні більш ніж удвічі за 2010 р.

4. Економіст Департаменту з питань стратегії, політики й аналізу МВФ І. Асмундсон у публікації «Що таке фінансової послуги?» зазначає, що фінансові послуги допомагають знайти грошам продуктивне застосування. Проте розробка і застосування нових фінансових інструментів може призвести до несподіваних результатів [58, с.47]. Це стосується також забезпечених іпотекою цінних паперів, які проявили під час фінансово-економічної кризи певні специфічні особливості. Фінансові компанії, які зацікавлені в стійкому доході, купували іпотечні кредити в банків і потім розподіляли платежі між різними облігаціями, виплати по яких здійснювалися залежно від загальних показників обслуговування відповідних іпотечних кредитів.

У даній ситуації банки вигравали від продажу іпотечних кредитів, одержуючи додаткові кошти для додаткових кредитів, але оскільки організації, що надавали кредити, не залишали ці кредити на своєму балансі, у них було менше стимулів для перевірки кредитоспроможності позичальників. Тому іпотечні кредити виявилися більше ризикованими, чим очікували це фінансові компанії, що купували, а виплати по облігаціях

виявилися менше, ніж очікувалося. Крім того, в умовах фінансово-економічної кризи іпотечні інститути посилили вимоги щодо викупу застави або відмовилися від укладання угод застави.

5. Поліпшення макроекономічної ситуації сприяє зростанню кредитоспроможності банків. У 2011 р. рейтингові оцінки, проведені Standard&Poor's щодо фінансових інститутів, свідчать про 11 підвищень рейтингів і понад 30 позитивних змін прогнозів по рейтингах. При цьому Standard&Poor's очікує подальших позитивних змін рейтингів і рейтингових прогнозів, тому що передбачаємо розвиток наступних основних тенденцій у банківській галузі: поступальне скорочення обсягів проблемних іпотечних кредитів; збільшення частки ліквідних активів; стабілізація витрат на формування нових резервів; підвищення спроможності банків нівелювати збитки завдяки нагромадженим резервам, зростання капіталізації за рахунок залучення капіталів акціонерів або використання нерозподіленого прибутку; поліпшення можливостей рефінансування; удосконалення системи регулювання банківської діяльності.

Вважаємо, що дослідження змін рейтингів і рейтингових прогнозів є важливим з позицій пріоритетів розвитку іпотеки:

По-перше, дослідження підвищення рейтингів фінансових інститутів має засвідчувати, що якість їх активів характеризується стійкими позитивними тенденціями: застосування сучасної системи ризик-менеджменту сприяє оптимізації структури іпотечного портфеля банків.

По-друге, при збереженні макроекономічної стабілізації зміна рейтингів відбуватиметься під впливом ризиків, зумовлених структурними змінами і галузевими ризиками, характерними для України, та активізацією процесів злиття й поглинання банків.

На іпотечному ринку поступальною є лібералізація умов кредитування й вимог до позичальників. В банках особливу увагу приділяють розробці найбільш вигідної іпотечної програми й об'єктів нерухомості для придбання, розрахунку розміру майбутнього іпотечного кредиту, а також надання необхідної інформації про придбання в кредит комерційної нерухомості. Зауважимо, що у міжнародній практиці важливим є

удосконалювання Стандартів процедури видачі, рефінансування і супроводу іпотечних кредитів (позик).

Уніфікація іпотеки потребує впровадження загальних для всіх учасників стандартів. У першу чергу це стосується єдиної форми для опису основних умов кредитування (кредитний паспорт), заявок на кредит і застави. У Директиві ЄС про споживче кредитування від 2008 р., що є імplementованою на всій території Європейського Союзу, з 1 липня 2010 р., зазначено, що паспорт кредиту – стандартизована таблиця, у якій зібрана вся інформація про вартість кредиту і його основних умов. Відповідно, банки надають споживачам інформацію, незалежно від складності договору, в одній і тій же стандартній табличній формі, що визначена чиним законодавством ЄС. Запровадження в національну практику кредитного паспорта, що передбачає умови кредитування, дає змогу позичальникові порівнювати пропозиції різних банків, а також дані про повну вартість кредиту.

Вважаємо, що в Україні особливу увагу варто приділяти параметрам надання іпотечних кредитів, що істотно впливають на кредитні ризики. Водночас відсутність єдиного підходу до визначення умов іпотечного кредитування для позичальників, а також до параметрів кредитів заважає банкам здійснювати сек'юритизацію іпотеки. Це зумовлено тим, що банки не мають змоги сек'юритизувати значну частку своїх іпотечних активів через технічні проблеми, викликані відсутністю чітких стандартів форм застави.

Особливої уваги заслуговує розвиток рефінансування іпотечних кредитів. У міжнародній практиці широко використовується механізм рефінансування вже виданих іпотечних житлових позичок. В економічній літературі виділяють чотири моделі: модель контрактних заощаджень; модель універсального банку; модель іпотечних банків; модель, засновану на сек'юритизації активів [59,60 с. 13–18]. Проте у міжнародній практиці використовують різноманітні моделі рефінансування іпотечних кредитів. Ці моделі залежать від організаційно-технологічних особливостей рефінансування іпотечних кредитів, типів банків, методів залучення необхідних іпотечних ресурсів. Перспективи розвитку моделей залежать від їх основних характеристик, зокрема рівнів економічних ризиків і здійснення витрат.

Дослідження теоретичних і практичних аспектів розвитку різних моделей рефінансування іпотечних кредитів доцільно зосередити на особливостях регулювання рефінансування іпотечних кредитів, оцінці ефективності застосування різних моделей рефінансування іпотечних кредитів і методів регулювання ризиків.

Намітилася тенденція відмови громадян при купівлі нерухомості від залучення іпотечних кредитів. Так, з серпня 2009 р. до 2010 р. ставки за іпотечними кредитами на покупку житла на вторинному ринку коливалися в межах від 22,4% до 26,64% річних у гривні, у 2011 р середня ставка на купівлю житла становить 20,23%; у 2010 р. іпотека склала менше 2% від усіх угод з житловою нерухомістю. Тому для підвищення привабливості іпотечних програм банки знижують процентні ставки, величину перших внесків і витрати на одержання кредиту, збільшують суми кредитів і терміни кредитування, спрощують вимоги до позичальників, а також процедуру оформлення, видачі й обслуговуванні іпотечних кредитів. Перший внесок у більшості банків знизився до 20% від вартості житла без пред'явлення додаткових умов позичальникам. Банки пропонують іпотечні кредити з мінімальним первинним внеском від 10% до 20% за умови додаткового забезпечення у вигляді страхування невиконання або неналежного виконання позичальником зобов'язань по поверненню кредиту. Вартість такої страховки становить до 2% від суми кредиту. Проте частка застрахованих кредитів у загальному обсязі видачі іпотеки є невеликою і коливається в межах 10% від загального обсягу виданої іпотеки.

Більшість банків відмовляються від практики отримання від клієнтів довідок про зарплату по основному місцю роботу; до мінімальних термінів скорочують період розгляду заявок на іпотечний кредит, зокрема приймають рішення в термін від трьох до п'яти днів. Деякі банки розробляють спеціальні програми «Експрес іпотека», що передбачають розгляд заявки на кредит під заставу наявної у власності нерухомості протягом доби. Водночас доцільно уніфікувати кількість документів, які позичальник може використовувати для підтвердження джерел доходу, а також обмежити число позичальників за одним кредитом – їх повинно бути не більше трьох.

У посткризовий період вітчизняні банки з великими портфелями іпотечних кредитів розглядають можливість внутрішньої сек'юритизації з метою залучення іноземних інвестиційних банків і національних інституціональних інвесторів.

В офіційній статистиці й економічній літературі висловлюють багато різних, часом суперечливих думок, щодо рівня прострочення по іпотечних кредитах, що коливається від 2 до 15%. У даному контексті зазначимо, що частка прострочених кредитів коливається в залежності від виду іпотечного продукту, співвідношення «кредит/застава», а також термінів надання кредиту. Відповідно в банках, що почали іпотечне кредитування раніше, і прострочених кредитів є більше. Зазначимо, що за останні роки зменшення кількості виданих кредитів відбулося через те, що багато клієнтів поступово реструктуризували позики і уклали повторні договори.

У 2008-2010 рр. багато банків призупинили реалізувати свої іпотечні програми, що частково сприяло монополізації іпотечного ринку [61, с. 42–43]. Водночас банки загалом демонструють лояльність до позичальників. Вони інколи йдуть на відстрочки платежів, оскільки не зацікавлені втрачати не лише клієнтів, а й займатися реалізацією застави. Варто застосовувати стратегію risk based pricing – визначення індивідуальних умов, виходячи з оцінки банком ризиків конкретного позичальника. Ця практика починає поступово впроваджуватися провідними банками на ринках кредитів готівкою й кредитними картами, а також на іпотечному ринку. Випуск і розміщення іпотечного продукту, за умовами якого розмір процентної ставки може бути знижений залежно від співвідношення фінансових зобов'язань позичальника і його доходів має сприяти комплексному підходу до оцінки позичальника, оскільки банк пропонує більше вигідні умови клієнтам, яких відносять до менш ризикової групи.

Сучасний іпотечний ринок України характеризується великим попитом і достатньою пропозицією іпотечних продуктів від банківських установ. Проте іпотека землі – складний інструмент економіко-правничих відносин, який потребує зваженого корегування в Україні з урахуванням принципів і норм міжнародного права. Вітчизняному іпотечному ринку не вистачає розвинутих ринків землі, нерухомості і будівництва, що

дозволило б урівноважити попит на нерухомість та розширити масштаби іпотечного кредитування з урахуванням вимог часу.

Виникає необхідність вирішення теоретичних і методичних питань, що ставляться до трактування іпотеки землі, її оцінки, можливості на основі цієї характеристики вибрати стратегію іпотечного кредитування під заставу землі та розробити механізм формування ринку іпотеки землі в Україні. Доцільно відстежити перспективи удосконалення механізму надання іпотечних кредитів під заставу землі з урахуванням особливостей сучасного етапу, а також доцільність використання багатоваріантності підходів до оптимізації іпотечного кредитування, що на думку автора має сприяти підвищенню кон'юнктури ринку.

В Україні учасники ринку поступово набувають більший іпотечний досвід. Іпотечний кредит є різновидом забезпеченого кредиту. Іпотека встановлюється під права на нерухомість і користування нею, зокрема на об'єкти незавершеного будівництва[62; 63; 64]. Згідно чинного законодавства у договорі іпотеки повинні бути зазначені: предмет договору; оціночна вартість об'єкту нерухомості (квартири, будинку тощо), що визначається за згодою сторін і вказується в грошовому еквіваленті; розмір і умови повернення кредиту. Договір іпотеки потребує нотаріального посвідчення і вважається дієвим з моменту його реєстрації. Державна реєстрація здійснюється за місцем перебування нерухомості. Зауважимо, що іпотека має переваги у порівнянні з іншими видами кредитування, до яких варто віднести тривалість терміну, вигідні процентні ставки, а також те, що власність на нерухомість відразу оформляється на позичальника.

Основні тенденції формування та особливості розвитку іпотечного ринку дозволяють зробити такі узагальнення:

по-перше, оскільки ситуація на ринку постійно змінюється, то деякі іпотечні програми, що пропонують кредитні установи, були актуальними у попередні роки. Конкурентні переваги на даному сегменті ринку мають ті банківські установи, які розробляють іпотечні програми з використанням елементів інжинірингу;

по-друге, в сучасних умовах ставки по іпотечним кредитам досягли свого мінімуму і не варто очікувати, що вони знизяться найближчим часом, оскільки вартість залучених ресурсів є

достатньо високою для вітчизняних банківських установ. Фінансові посередники (зокрема, іпотечні брокери), які активізували свою діяльність на іпотечному ринку роблять особливий акцент на якості обслуговування клієнтів;

по-третє, поступово ціновий чинник привабливості іпотечного продукту відходить на другий план, а на перший – виходить якість обслуговування клієнтів. Зокрема, іпотечна угода має укладатися швидко і просто, а список необхідних документів повинен бути оптимальним і зрозумілим учасникам угоди. Проте вважаємо, що більшості банків не вистачає гнучкості в обслуговуванні клієнтів.

Очевидним є те, що в найближчий час не вдасться досягнути суттєвих і кардинальних змін у функціонуванні іпотечного ринку, якщо недостатньо врегульованими залишаться відносини іпотеки землі. У 1990-х рр. правові відносини іпотеки землі регулювалися Законом України «Про заставу» та ст. 6 Земельного кодексу України. Відповідно до цих нормативних документів надана громадянину у власність земельна ділянка могла бути об'єктом іпотеки тільки за зобов'язаннями з участю кредитної установи.

В умовах проведення земельної реформи в Україні земельна іпотека стає предметом вивчення у новому аспекті, змінюючи концептуальний підхід до цієї проблеми, руйнуючи застарілі догми, які заважають об'єктивно оцінити роль даного явища. Ми виходимо з того, що земля є основним ресурсом держави, і воно не поспішає його віддавати в приватну власність.

У загальному вигляді систематизуємо основну правничу базу регулювання іпотеки земельних ділянок:

1 – Цивільний кодекс України розширив можливості наданих в іпотеку будівель і споруд, іпотеку земельних ділянок як самостійних об'єктів. Відповідно до ст. 188 Цивільного кодексу України річ, призначена для обслуговування іншої (головної) речі і пов'язана з нею спільним призначенням, є її приналежністю.

2 – Ст. 133 Земельного кодексу України в іпотеку можуть передаватися земельні ділянки, які належать громадянам та юридичним особам на праві власності. Земельним кодексом визначені обмеження щодо відчуження і цільового використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення при їхній іпотеці. Реалізація переданих в іпотеку земельних ділянок

сільськогосподарського призначення у випадку стягнення іпотеки здійснюється на прилюдних торгах.

З – Ч. 5 ст. 6 Закону України «Про іпотеку» передбачено, що якщо в іпотеку передається земельна ділянка, на якій розташовані будівлі (споруди), які належать іпотекодавцю на праві власності, така земельна ділянка підлягає передачі в іпотеку разом із будівлями (спорудами), на якій вони розташовані. Іпотека земельних ділянок сільськогосподарського призначення здійснюється відповідно до ст. 15 закону. Проте даним законом, на нашу думку, недостатньо врегульовані відносини іпотеки земельних ділянок, які потрібні для застави при іпотечних операціях з банківськими установами.

Як бачимо, прерогатива права власності на землю має бути найбільш захищеною майновим правом у ринковій економіці. Процес іпотеки завжди пов'язаний із довготерміновим відволіканням фінансових ресурсів, тому його необхідно здійснювати з урахуванням перспектив, що мають визначатися стратегією розвитку. У вказаному аспекті при формуванні іпотечної стратегії варто враховувати основні цілі економічного розвитку суб'єктів господарювання та можливості застави нерухомості (землі) у майбутньому.

Практика іпотеки комерційної нерухомості широко поширена у світі й останнім часом починає активно розвиватися в нашій країні [65]. Варто наголосити, що для здійснення статутної діяльності юридичні особи як суб'єкти права приватної власності на землю мають право набувати земельні ділянки у власність. Вони мають право набувати у власність усі види земель, які можуть перебувати у приватній власності, крім земельних ділянок, що надаються для задоволення особистих потреб громадян. До останніх належать земельні ділянки, призначені для індивідуального житлового, дачного і гаражного будівництва та ведення особистого селянського господарства.

У науково-термінологічному обігу при придбанні об'єктів комерційної нерухомості за допомогою іпотечного кредиту застосовують термін «комерційна іпотека». Загалом комерційна іпотека – отримання кредиту на покупку нежилого приміщення для комерційного використання під заставу. У промислово розвинених країнах за допомогою іпотеки здійснюється укладання від 60 до 80% всіх угод купівлі-продажу комерційної

нерухомості. Іпотечні позики задіють для покупки приміщень під магазини, склади, офіси тощо.

Кредитні установи вибирають найбільш привабливі об'єкти для надання іпотечних кредитів під комерційну нерухомість. Відбір під іпотечні вкладення здійснюють на основі порівняння показників платоспроможності та інвестиційної привабливості кожного підприємства. Зауважимо, що об'єктами іпотечного кредитування виступають як підприємства, так і підрозділи підприємства, пов'язані як технологічно та організаційно, так і по горизонталі чи по вертикалі.

Аналіз сучасного стану комерційної іпотеки в Україні дозволив систематизувати та окреслити коло реально існуючих і потенційно можливих чинників, які пов'язані з її впровадженням:

- за останні роки кредитування комерційної нерухомості досить швидко поширюється в нашій державі, але діюча практика свідчить, що одержати комерційну іпотеку простіше не юридичній особі, а фізичним особам;

- водночас зростання комерційної іпотеки суттєво відстає від темпів розвитку іпотеки житлової нерухомості, оскільки фінансові умови і терміни комерційної іпотеки є менш вигідними в порівнянні з іпотекою житла;

- розвиток комерційної іпотеки недостатній, оскільки є недосконалість вітчизняного законодавства, що передбачає виникнення іпотеки в більшості випадків тільки при заставі квартир і житлових будинків. За іпотечними програмами у заставу, як правило, можуть приймати оформлені у власність майнові комплекси, будинки, будівлі чи їхні частини;

- процедура одержання комерційної іпотеки є схожою з оформленням іпотеки житла. Важливими умовами є: андеррайтинг позичальника (перевірка його кредитоспроможності), оцінка об'єкта нерухомості, обов'язкове страхування тощо;

- на сьогоднішній день при використанні комерційної нерухомості забезпечується прибутковість, що значно перевищує виплати банківській установі по відсотках;

- варто відпрацювати механізм заохочення органів державної влади і місцевого самоврядування, які визначають правила надання земельних ділянок юридичним особам у власність.

Серед переваг комерційної іпотеки є можливість оптимізувати оподаткування юридичної чи фізичної особи, а також оформити кредит на споруджуваний об'єкт, нерухомість чи на землю. Тому, якщо в законодавство будуть внесені відповідні зміни, то комерційна іпотека почне активно розвиватися, як і іпотека житла. Вважаємо, що формування структурно-цілісного іпотечного ринку сприятиме розширенню сфери використання іпотечних продуктів для малого і середнього бізнесу.

Проте суперечливість норм земельного законодавства [66] ускладнює підприємцям процедуру дострокового розірвання договору з ініціативи орендодавця чи вилучення орендованої земельної ділянки. Для укладання угод іпотеки під заставу землі на початках доцільно:

- використовувати право оренди, оскільки ця процедура хоча і є тривалою в часі, але більш дешевою для одержання права власності на земельну ділянку після зведення на ній об'єктів комерційної нерухомості (інколи за ціною, що є нижчою ринкової);

- використання оренди може стати захистом збереження матеріальних активів від можливих недружніх загарбань (рейдерства). Інколи право оренди доповнює право власності щодо захисту активів, якщо власник здає ділянку в оренду підконтрольній собі юридичній особі;

- варто враховувати особливості оподаткування, оскільки право оренди не призупиняється навіть при невикористанні земельної ділянки.

Вважаємо, що інвестувати в земельну ділянку, яка знаходиться на праві оренди у підприємця, можна тільки тоді, коли враховані усі вимоги законодавства. У своїх міркуваннях ми виходимо з того, що орендар у більшості випадків має певні обмеження при передачі своїх прав за угодою оренди у порівнянні з правом власності на землю.

Потребам ринку відповідають:

- 1) діяльність девелоперських компаній, які купують об'єкти комерційної нерухомості для наступної здачі в оренду чи перепродажу. Загалом девелоперська компанія – це «замовник будівництва», що замовляє будівельний проект, купує ділянку землі, погоджує підведення комунікацій, організує будівництво

об'єкта. Досвід показує, що такий вид бізнесу може бути дуже дохідною справою. Одним з перспективних напрямів діяльності цих компаній є узгодження інвестиційних проектів, землепорядження і розвиток відповідної інфраструктури;

2) запровадження інвестиційно привабливих фінансових продуктів, що користуються популярністю в промислово розвинених країнах, а в Україні ще недостатньо представлені на іпотечному ринку, є іпотечні кредити для молоді, яка має постійний дохід і перспективи кар'єрного зростання. За світовою практикою умови укладання іпотечних угод дають змогу молодій людині платити по кредиту менше. Якщо за перші десять років молода людина віддає 30% від суми кредиту, то надалі іпотечний борг можна реструктуризувати або продовжувати сплачувати кредит;

3) оскільки основними чинниками, які формують іпотечну привабливість, є стратегічна і тактична рентабельність, тому доцільно відпрацювати іпотечні програми з можливостями використання як фінансового інжинірингу [67], так і наданням житлових кредитів під заставу земельних ділянок (зокрема дач) громадян. У більшості промислово розвинених країн ощадні банківські установи особливу увагу приділяють системі житлового фінансування під заставу землі. Ці установи надають довготермінові іпотечні кредити населенню і відповідно здійснюють обслуговування кредитів протягом усього терміну кредитування. Кредитні ресурси банки залучають шляхом відкриття депозитних рахунків до запитання та строкових вкладів як для фізичних, так і юридичних осіб [68]. Проте в Україні можливості заощадження коштів у громадян значно менші, а тому отримання кредитів під житлове будівництво потребує також застави нерухомості. Відповідно в умовах становлення інституту житлової іпотеки правового супроводу потребує не тільки перевірка об'єктів нерухомості, а й складання документів, що повинні відповідати інтересам позичальника (оподатковування позичальника, реєстрація прав власності, відстоювання його інтересів, зокрема щодо мінімізації ризиків);

4) здійснення заходів, спрямованих на підтримку підприємців, яким важко підтвердити свій сукупний дохід. Але можуть взяти іпотечний кредит без підтвердження доходів, проте ставки по таких продуктах будуть значно вищими. Для

банківських установ гарантією повернення позики у майбутньому можуть бути велика сума первісного внеску, яка має бути до 50%, або застава.

З урахуванням зазначених моментів необхідно виділити деякі напрями, які можуть, з нашої точки зору, сприяти вдосконаленню механізму функціонування і регулювання іпотечного ринку. Підсумовуючи зауважимо, що іпотека є важливим важелем розвитку виробництва, оскільки можливості одержати кредити від банківських установ для придбання комерційних приміщень, устаткування, дослідження нових сфер діяльності та впровадження інноваційних проектів при заставі нерухомості (землі) дозволяє отримувати кошти відразу. В Україні напрямками розвитку ринку іпотеки є такі:

- на державному рівні доцільно відпрацювати основні нормативно-правові акти, що розвивають існуючу систему іпотечного кредитування, а також дієвий механізм реєстрації власності, зокрема щодо спрощення акредитації новобудов у банківських установах;

- оскільки іпотечний ринок в Україні поки що на стадії формування, то перед внутрішніми та зовнішніми його учасниками постає питання щодо вибору об'єктів реальних іпотечних вкладень та визначення найбільш привабливих схем іпотечного кредитування;

- варто відпрацювати систему альтернативних підходів щодо залучення іпотеки з урахуванням нагромадженого світового досвіду в даній царині, а для залучення довгострокових інвестицій (зокрема, пенсійних заощаджень) варто розробити новітні ліквідні фінансові інструменти;

- доцільно включити іпотечні облігації в ломбардний список Національного банку України, складання якого варто узгодити з міжнародними нормами і стандартами. Це буде сприяти залученню на ринок сек'юритизації нових учасників і відповідно підвищить його ліквідність. Уніфікація процедури прийому й розгляду клієнтських заявок від ріелторів може сприяти збільшенню обсягів продажу іпотечних кредитів;

- визначення стратегії комерційного іпотечного кредитування під заставу землі, що дозволить обрати оптимальну структуру інвестування підприємств та його стратегічних центрів

господарювання в залежності від їх інвестиційної привабливості і рівня ризику, а також закріпити кон'юнктурні переваги на ринку;

- оскільки іпотека землі тісно пов'язана з поняттям невизначеності, то виникає об'єктивна необхідність в оцінці впливу чинників внутрішнього та зовнішнього середовища на кредитування іпотеки. Водночас доцільно здійснювати поетапну оцінку ризиків, що виникають на іпотечному ринку землі;

- варто визначити інваріантний підхід до формування ефективного кредитування під іпотеку землі за критерієм максимальної прибутковості та вкладення іпотечних ресурсів при найбільш вигідному з економічної точки зору їх розміщенні.

Запровадження іпотеки землі дозволить вирівняти економічний розвиток стратегічних центрів (регіонів) та досягти певної синхронізації їх розвитку, підвищення економічної ефективності діяльності інститутів іпотеки землі. Вдосконалення та більш динамічне становлення іпотечного ринку, підвищення його ліквідності та інвестиційної привабливості сприятиме реалізації загальнонаціональних пріоритетів стабілізації соціально-економічного розвитку України.

2.5 Посилення вимог до моніторингу похідних фінансових інструментів у банківському секторі

Глобалізація економічних відносин і розвиток багатоукладності економік потребує розширення регуляторних функцій держави. Розвиток національної економіки супроводжується зміною форм та методів моніторингу учасників ринку банківських послуг. З метою підвищення ефективності діяльності фінансових посередників в умовах волатильності міжнародних фінансових ринків впроваджуються нові організаційно-управлінські структури, використовуються сучасні форми та методи підвищення соціальної відповідальності у прийнятті зважених рішень. Виникнення і розвиток нових причинно-наслідкових економічних зв'язків, які формують і визначають сучасні умови розвитку ринку банківських послуг, супроводжується узгодженням принципів ієрархічної централізації з горизонтальними зв'язками.

Ринок банківських послуг є традиційно привабливим для інвесторів, тому тенденції і пріоритети його розвитку перебувають у царині уваги фінансової науки. Оскільки на даному ринку присутній чинник невизначеності, що виникає під дією різноманітних економічних ризиків, тому важливо досліджувати і моделювати поведінку інвесторів, що успішно здійснювали відомі вчені Г. Марковіц, Д. Тобін і У. Шарп. Закономірності і протиріччя розвитку ринків банківських послуг наприкінці 1990 – початку 2000-х рр. показав доцільність опрацювання механізмів і інструментів активізації фінансових трансакцій, а також усунення чинників, що порушують рух капіталів і інвестицій у світовій економіці. Суттєві коливання цін на фінансовому ринку зумовлені посиленням конкуренції між спекулянтами й арбітражерами, що використовують інсайдерську інформацію й відхилення у цінових пропорціях для проведення активних фінансових операцій. Для підвищення конкурентоспроможності і мінімізації ризиків фінансових ринків широке поширення одержали похідні фінансові інструменти (деривативи).

Основні засади функціонування ринку похідних цінних паперів і сучасні тенденції його розвитку, які досліджуються в зарубіжній літературі потребують осмислення і адаптації міжнародного досвіду до реалій України. Серед зарубіжних вчених-економістів даній проблемі присвячено праці Ф. Блека, Л. Галітца, Р. Колба, Р. Мертона, Дж. Мерфі, М. Міллера, М. Томсета, Дж. К. Халла, М. Шоулса та ін. Теоретико-методологічними проблемами похідних фінансових інструментів займалися такі відомі російські вчені, як В. Галанов, Л. Ібрагімова, О. Кандинська, Д. Піскулова, Т. Сафонова, П. Соловйов, Л. Чалдаєва та ін.

Зазначаючи суттєвий внесок зарубіжних авторів у вивчення проблем похідних цінних паперів, слід вказати на окремі розробки цієї проблематики вітчизняними фахівцями, зокрема такими, як: О. Барановський, І. Бланк, С. Брус, О. Василик, Д. Гапчич, С. Глущенко, А. Головка, В. Корнєєв, Ю. Кравченко, А. Криклій, О. Мендрул, О. Мозговий, В. Шафран.

В сучасній економіці нормативно-правові засади моніторингу фінансових установ, універсалізації банківських послуг обумовлюють необхідність розробки нових наукових

підходів, поглиблення теоретико-методологічних основ забезпечення фінансової безпеки шляхом впровадження системи, що дає змогу на постійній основі здійснювати діагностичні і превентивні дії, спрямовані на підтримку належного рівня економічної безпеки держави.

В економічній теорії домінує твердження, що фінансові ринки прагнуть до рівноваги й особливу увагу приділяють хеджуванню ризиків. Проте Дж. Сорос вважає, що фінансові ринки більше допомагають сформувати майбутнє з урахуванням фундаментальних цінностей, ніж правильно його прогнозувати [69]. Водночас зміна підйомів і спадів в економіці може розвинути тільки в тому випадку, якщо на ринку переважає орієнтація на відстеження закономірностей. Хоча хеджеві фонди є одним з чинників поглиблення кризових явищ, але більшу увагу варто приділити інститутам колективних інвесторів й взаємних фондів зокрема, а також зростанню ролі похідних цінних паперів у діяльності банків.

Дотримуючись логіки розвитку економічних систем, варто зазначити, що на фінансових і термінових ринках відбуваються постійні зміни, зумовлені процесами глобалізації, посиленням волатильності цін і податкової асиметрії. Сучасний ринок похідних фінансових інструментів є масштабним за обсягами здійснюваних на ньому фінансових операцій, має дієву організаційну інфраструктуру і значна частка термінової торгівлі здійснюється в світових фінансових центрах за допомогою застосування міжнародних телекомунікаційних систем.

Фінансові інструменти підрозділяють на первинні й вторинні. До первинних відносять позики, кредити, облігації, боргові цінні папери, кредиторську й дебіторську заборгованість по поточних операціях. Вторинні фінансові інструменти (похідні інструменти, деривативи) – це валютні свопи, опціони, процентні свопи, форвардні і ф'ючерсні контракти. Загалом похідні фінансові інструменти дають власникові право на одержання економічних вигод у визначений термін у майбутньому. На сучасному етапі розвитку економічної науки ринок похідних фінансових інструментів виконує такі важливі соціально-економічні функції: спекулятивну, управління ціновими ризиками, надання інформації економічним агентам, підтримки

досягнутого рівня ринкової ефективності й створення нових видів фінансових інструментів.

Похідний фінансовий інструмент (похідний цінний папір, дериватив (*англ.* derivative)) – це фінансовий контракт, або фінансовий інструмент, цінність якого походить з ціни чогось іншого (основи). Основою такого фінансового інструменту можуть бути активи (акції, облігації, житлові застави, позики, нерухоме майно, сировинні матеріали), індекси (валютні курси, фондові індекси, відсоткові ставки, індекси споживацьких цін), або ін. (погодні умови). Кредитні похідні фінансові інструменти походять від позик, облігацій чи інших форм кредитування. До основних видів похідних фінансових інструментів відносять такі: опціони, свопи, форвардні та ф'ючерсні контракти. Причому фінансові інструменти з урахуванням особливостей лібералізації трансграничного руху капіталів на ринках класифікують на: похідні (розрахункові форварди (NDF's), FRA (грошовий ринок), ф'ючерси, опціони, кредитні деривативи) і термінові (форварди з фізичною поставкою, свопи, РЕПО) [70, с. 12–20].

Важливим аргументом на користь похідних фінансових інструментів є їх доступність для юридичних і фізичних осіб. В економіці існують деякі види фінансових активів щодо яких фінансові зобов'язання не виникають. До них відносять монетарне золото, спеціальні права запозичення, акції, деякі похідні фінансові інструменти (опціони, свопи). Як показує практика, важливою умовою встановлення рівноваги на терміновому ринку є присутність спекулянтів, а також виконання учасниками ринку арбітражних операцій з використанням одночасно касового і термінового сегментів. По суті спекулянти складаються із групи, що очікує підвищення термінової ціни (бики) і тому купує термінові контракти, і групи, що грає на зниження (ведмеді), тобто продає деривативи. Загалом активність спекулянтів на терміновому ринку залежить від динаміки зміни термінової ціни.

Хеджери здійснюють такі фінансові операції: по-перше, вони володіють касовим активом і можуть страхувати його продаж (продавати термінові контракти); по-друге, хеджери страхують покупки активу в майбутньому (у цьому випадку вони придбавають терміновий контракт і не є учасниками спот-ринку в цей час). У процесі зміни термінового попиту частина

спекулянтів починають проводити арбітражні операції, а хеджери – відповідно коректувати термінові позиції з урахуванням зміни термінової ціни.

Потужні банки і корпорації використовують похідні фінансові інструменти для мінімізації валютних ризиків [71, с. 139–153]. Загалом купівля-продаж спеціальних фінансових інструментів дає змогу частково або повністю компенсувати фінансові втрати. Для захисту від валютних ризиків використовують похідні фінансові інструменти, для яких базисним активом виступає поточний курс однієї валюти стосовно іншої.

Валютні ризики системно виникають в учасників міжнародних економічних відносин, тому укладення контрактів на покупку валют (хеджування) є важливим захистом від валютних ризиків для учасників міжнародних ринків [72, с. 31–33]. Валютні ризики виникають у таких випадках: якщо корпорація одержує дохід в іноземній валюті, а витрати несе в національній; якщо корпорація одержує дохід у національній валюті, а імпортує товар і послуги за іноземну валюту; якщо національна корпорація залучає капітал для розширення господарської діяльності в іноземній валюті на міжнародних ринках капіталу.

Ф'ючерс є різновидом форварда. При укладанні ф'ючерсного контракту створюється гарантований депозит, що захищає контрагентів у випадку несприятливої динаміки валют. Своп застосовують при обміні валютами на певний період часу, тобто валютний своп – це дві протилежні угоди на однакову суму, але з різними датами валютування (виконання). В Україні цей інструмент хеджування не є розповсюджений. Банк виступає контрагентом у валютних свопах тому застосовує різноманітні валютні фінансові інструменти.

Оскільки виконання опціонів і ф'ючерсів забезпечують через біржі, на яких вони продаються, тому умови угод у більшості випадків диктує саме біржа. Загалом, щоб укласти подібні угоди, потрібно бути учасниками біржі. Водночас фізичним особам важко знайти контрагентів для укладання угод з похідними фінансовими інструментами, оскільки вартість цих інструментів залежить від суми хеджування.

Цілком закономірно, що інвестиційні банки і корпорації постійно розробляють і розміщують нові деривативи, зокрема валютні облігації з вбудованими опціонами. Це є відносно новий фінансовий інструмент, що номінований у висококупонних валютах (в канадських або австралійських доларах) і містить опціон на погашення випуску в менш ризиковій валюті (у дол. США). За допомогою фінансових деривативів розробляють нові фінансові інструменти безпосередньо термінового ринку (складні ф'ючерсні й опціонні стратегії, які можуть самостійно обертатися на фінансовому ринку).

У сучасній фінансовій кризі деривативи зіграли негативну роль, оскільки розвиток ринку кредитних деривативів зумовив збільшення обсягів угод і суттєво перевищив обсяги виданих кредитів [73, с. 58–59; 74, с. 89–90]. Також характерною рисою цього ринку є відсутність його прозорості і відповідно недооцінка існуючих економічних ризиків. Крім того, в операціях із кредитними деривативами було залучено багато учасників, тому багатоступінчасті схеми ускладнювали своєчасне і повне надання фінансових послуг, а відповідно і їх моніторинг.

Передуючи подальшому дослідженню, слід зазначити, що:

1. Формування ринку похідних фінансових інструментів є процесом появи і розвитку фінансових відносин між його основними учасниками: державою, фізичними і юридичними особами. Загалом похідні фінансові інструменти є альтернативною формою інвестування, оскільки вони можуть використовуватися як для довгострокового інвестування, так і здійснення короткострокових фінансових спекуляцій.

2. Характерною особливістю ринку похідних фінансових інструментів є постійна його модифікація, розробка складних структурних і синтетичних фінансових інструментів, що дають змогу одержувати дохід при початково мінімальних вкладеннях інвесторів. Тому операції з терміновими фінансовими інструментами потребують дотримання певних принципів і положень, спрямованих на мінімізацію ризиків.

3. Системне збільшення обсягів нових видів фінансових угод зумовлює залучення нових учасників. Сучасною тенденцією розвитку економічних систем є створення глобального торговельного простору (міжконтинентальних і міжрегіональних торговельних альянсів), зокрема в сегменті консолідації і

інтеграції біржової та позабіржової інфраструктури, що потребує гармонізації як регулятивних норм, так і технічних стандартів для одночасної участі в торгах на декількох площадках.

Невід'ємною і характерною рисою сучасності є впровадження і оптимізація системи фінансового моніторингу в банківській системі. Базельський комітет по банківському нагляду 8 вересня 2009 р. збільшив вимоги до капіталу банків. Представники 27 центральних банків закликали банки підвищити якість свого капіталу за допомогою збільшення статутних фондів і уклали угоду про впровадження нових стандартів по регулюванню банківської діяльності й нагляду на глобальному рівні. Відповідно до нових правил капітал банків повинен не менш чим на 50% складатися зі звичайних акцій і нерозподіленого прибутку. Також передбачено жорстке обмеження обсягів грошових коштів, які банк може залучати у формі кредитів. Обсяги запозичень передбачається встановити на рівні, що перевищує розмір капіталу не більш ніж в 25 разів.

Вважаємо, що нові стандарти банківського нагляду сприятимуть створенню адекватних резервів у кредитних установах; визнанню, що справедлива вартість не є ефективним інструментом в умовах неліквідності фінансового ринку; при зміні бізнес-моделі банківської установи дають змогу рекласифікувати вартість цінних паперів з урахуванням нарахованої амортизації; систематизувати послідовність надання фінансової звітності у різні юрисдикції. У цьому контексті банки також повинні будуть звітувати про співвідношення власних і позикових коштів, а також накопичувати резерви в періоди економічних підйомів.

Слід наголосити, що для європейських банків такі рекомендації Базельського комітету були проблемними, оскільки в цих банках похідні фінансові інструменти складають значну частину резервів, ніж у кредитних установах США або Японії. Деяким фінансово-кредитним установам довелося залучати додатковий капітал, зокрема британському «Lloyds», німецькому «Commerzbank», а також деяким італійським і французьким банкам. Водночас варто підкреслити, що голови правлінь центральних банків визначили перспективи розвитку похідних фінансових інструментів і пріоритетні напрями подолання кризових явищ.

Хотілось б зазначити, що промислово розвинуті держави об'єднують зусилля у здійсненні системних реформ у фінансовому секторі. У даному контексті Комісія з фінансових послуг (Financial Services Authority) є відповідальною за регулювання фінансового сегмента економіки в царині підтримки прозорості даного ринку; запровадження режиму, що встановив Європейський Союз щодо діяльності кредитних агентств; реформування ринку позабіржових похідних фінансових інструментів; визначення стандартів для стабілізації і розвитку діяльності клірингових компаній.

Проведене дослідження дозволяє зробити ряд висновків та узагальнень в царині посилення моніторингу учасників фінансових ринків і вдосконалення технологій випуску та розміщення похідних фінансових інструментів банками, що сприятиме підвищенню ліквідності, місткості і капіталізації ринку похідних фінансових інструментів.

По-перше, у США для попередження кризових явищ на фінансовому ринку двома палатами Парламенту США розроблено пропозиції, на основі яких підготовлено єдиний документ щодо реформування регулювання позабіржових похідних фінансових інструментів і введення центрального клірингу для цих інструментів; створено спеціальні інституції для моніторингу за економічною ситуацією й ризиками на фінансовому ринку; здійснено заходи для попередження можливих зловживань при іпотечному кредитуванні, у т. ч. щодо здійснення перевірок платоспроможності позичальників; удосконалено порядок ліквідації фінансових установ; посилено захист інтересів інвесторів.

По-друге, сучасне реформування фінансового ринку Великої Британії має сприяти запобіганню виникнення фінансової кризи в майбутньому. До основних заходів відносять такі: проведення банківської реформи (наділення Банку Англії функціями здійснення макропруденційного нагляду); оподаткування фінансових операцій; запобігання появі необґрунтованих бонусів на фінансовому ринку. Особлива увага приділяється поділу роздрібного кредитування й інвестиційного банкінгу, що сприятиме зменшенню системних ризиків у банківській системі.

По-третє, у Німеччині для запобігання маніпуляціям на ринку фінансових послуг заборонено здійснювати короткотермінові продажі цінних паперів потужних національних корпорацій і банків та боргових інструментів, випущених державами-членами Європейського Союзу. Крім того, обмежено обіг кредитних похідних фінансових інструментів, що прив'язані до зобов'язань держав-членів ЄС.

По-четверте, фінансова комісія французького парламенту розробила заходи щодо запровадження режиму прозорості здійснення короткотермінових продаж; посилення контролю за позабіржовим ринком похідних фінансових інструментів; встановлення відповідальності рейтингових агентств за можливі помилки при визначенні рейтингів; збільшення штрафів за порушення на фінансовому ринку.

Для подальшого розвитку інфраструктури національного ринку похідних цінних паперів доцільно розвивати аналогічні регіональні ринки, зокрема країн СНД. Це дає змогу встановлювати пріоритети на виконання клієнтських заявок щодо купівлі-продажу похідних фінансових інструментів, здійснювати моніторинг за проведенням несанкціонованих операцій з клієнтськими цінними паперами, опрацьовувати технології задіяння страхових і гарантійних фондів для мінімізації фінансових ризиків тощо. Для розвитку ринку похідних фінансових інструментів варто стимулювати ліквідність ринку, сприяти розробці і впровадженню нових ефективних видів фінансових інструментів та визначити порядок оподатковування термінових угод для активізації залучення інвесторів.

Важливим завданням державного регулювання банківської системи в Україні є покращення якісних та кількісних характеристик розвитку банківського сектора. Ускладнення зовнішнього середовища вимагає пошуку дієвих підходів і методів щодо прийняття ефективних, оперативних і адекватних управлінських рішень, сучасних систем управління і моніторингу учасників ринку банківських послуг для досягнення конкурентних переваг. Вважаємо доцільним відстежувати і узагальнювати новітні тенденції, що виникають у процесі моніторингу даного ринку у контексті підвищення соціальної відповідальності його учасників і застосування фінансового

інструментарію для подолання кризових явищ з врахуванням особливостей економіки України.

В Україні розвиток фінансового моніторингу зумовлений збільшенням кількості і обсягів діяльності приватних і фінансових інституцій (страхові компанії; кредитні спілки; професійні учасники ринку цінних паперів; посередники в укладенні угод з нерухомістю; компанії з управління активами недержавних пенсійних фондів тощо), а також зацікавленістю державних регуляторів мати інформацію про їх економічну діяльність в національній економіці і закордоном. З одного боку, сучасний фінансовий моніторинг є важливим інструментом ділової й конкурентної розвідки бізнес-структур з метою одержання вигод, з іншого – різновидом фінансового моніторингу є моніторинг із боку держави.

Ефективність моніторингу потребує розробки і реалізації цілісної державної стратегії фінансової безпеки. Варто визначити внутрішні і зовнішні загрози фінансовій безпеці України. Загалом внутрішні загрози зумовлюються неадекватністю фінансово-економічної політики, проте нині суттєвішими є зовнішні загрози. Варто враховувати при фінансовому моніторингу такі закономірності і тенденції: глобалізацію світового господарства; високу концентрацію фінансових ресурсів на макроекономічному рівні (бюджетні системи держав і міжнародних організацій) і на глобальному рівні (міждержавна економічна інтеграція); високу мобільність й взаємозалежність фінансових ринків з використанням новітніх інформаційних технологій; динамізм і різноманіття фінансових інструментів; посилення конкуренції між державами в фінансовому сегменті; залежність національних економік від іноземного спекулятивного капіталу; неспроможність сучасних міжнародних фінансових інститутів ефективно контролювати розвиток фінансових посередників.

Формування і функціонування регуляторного механізму відповідного масштабам розвитку ринку банківських послуг має здійснюватися з урахуванням таких принципів: адекватності і доцільності – відповідність регуляторних заходів вимогам ринкових відносин; ефективності – сприяння регуляторними діями досягненню економічного ефекту; узгодження економічних інтересів держави та учасників ринку банківських послуг; послідовності та системності регуляторної діяльності, що дає

змогу фінансовим посередникам планувати діяльність з урахуванням тенденцій розвитку цього ринку; доступності і прозорості інформації – своєчасність доведення прийнятих регуляторних документів і їх відкритість для учасників регуляторного процесу.

З серпня 2010 р. чинне законодавство розширило коло суб'єктів первинного фінансового моніторингу (включені адвокати, нотаріуси й аудитори, що беруть участь у підготовці й супроводі угод купівлі-продажу), які зобов'язані повідомляти уповноважений орган фінансового моніторингу про свої підозри щодо окремих угод, у т. ч. купівлі-продажу нерухомості. Оскільки підставою для внутрішнього фінансового моніторингу є операції на суму більше 400 тис. грн., то під контроль можуть потрапити договори про придбання земельних ділянок, об'єктів незавершеного будівництва, морських і річкових кораблів тощо. Установи фінансового моніторингу повинні розробити критерії, по яких суб'єкти первинного фінансового моніторингу зможуть оцінювати своїх клієнтів.

Особливої уваги заслуговує фінансовий моніторинг за діяльністю установ, що здійснюють операції з грошовими коштами і іншим майном, по виявленню дій, що підлягають обов'язковому контролю або пов'язані з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, та інших протиправних фінансових дій. Доречним є прийняття наказу Державним комітетом фінансового моніторингу України і Міністерством фінансів України «Про затвердження Порядку надання Державним комітетом фінансового моніторингу України Міністерству економіки України інформації для підвищення ефективності здійснення нагляду» від 11 серпня 2010 р. № 134/996.

Моніторинг сприяє відстеженню необхідної інформації про конкретні процеси або об'єкти шляхом систематичного збору й обробки інформації про складові і параметри, здійснення оцінки, а також ухвалення рішення по пріоритетах моніторингу різних фінансових операцій. Дослідження дистриб'юторської мережі інститутів-конкурентів, своєчасне одержання інформації про надійність партнерів і загальний стан ринку банківських послуг дає змогу об'єктивно оцінити основні економічні показники. Застосування методу аналогії дозволяє порівнювати дані

аналогічних установ в площині ступеня рентабельності, дохідності та конкурентоспроможності. Дієвість фінансового моніторингу залежить від відповідності нормативних документів, документообігу, а також підготовки, перекваліфікації і компетентності служб безпеки.

Удосконалення формування і функціонування механізму фінансового моніторингу потребує підготовки і прийняття нових регуляторних документів з урахуванням пріоритетів і суперечностей діючих норм і правил шляхом їх систематизації та кодифікації [75]; визначення вимог до персональної відповідальності працівників за прийняття неефективних регуляторних документів, що створюють перешкоди в діяльності фінансових посередників; доцільно для підвищення ефективності регуляторного впливу розробити матеріальну і моральну мотивацію для розробників регуляторних документів; варто системно підвищувати професійний рівень і класифікацію працівників; визначити графік моніторингу учасників ринку банківських послуг.

На сучасному етапі економічного розвитку України набувають значної актуальності питання відновлення виробництва, активізації інвестиційних процесів та стабілізації макроекономічного розвитку країни [76; 77; 78]. Проте низький рівень капіталізації реального і фінансового сегментів економіки, недостатня прозорість та ліквідність національного фінансового ринку не заохочують вітчизняних та іноземних інвесторів до здійснення активних фінансових операцій з сумісного інвестування, вкладання коштів у цінні папери українських емітентів [79; 80; 81]. Це зумовлює необхідність розв'язання проблем щодо розробки і залучення нових фінансових інструментів, формування ринку похідних фінансових інструментів і визначення пріоритетів його подальшого розвитку з урахуванням світових тенденцій.

Високо оцінюючи роль банків у вирішенні проблем розвитку похідних фінансових інструментів в економіці, відзначимо, що питання модернізації цих інструментів все ще залишаються дискусійними. Зокрема це стосується дослідження здійснення діагностичних і превентивних дій, спрямованих на підтримку належного рівня ринку похідних фінансових інструментів, а також застосування фінансового інструментарію

для подолання кризових явищ з урахуванням особливостей як економіки України в цілому, так і фінансової системи країни зокрема.

1. Інтенсивний розвиток міжнародних фінансових ринків і зміна їх інституціональної структури, впливає на економіку як окремих країн, так і цілих регіонів, а також сприяє появі нових фінансових інструментів [82; 83]. До основних пріоритетів реформування фінансового ринку в більшості промислово розвинених країн відносяться такі: визначення порядку випуску і розміщення похідних фінансових інструментів; посилення державного регулювання і моніторингу; диверсифікації високих бонусів на фінансовому ринку; зростання матеріальної відповідальності за неефективне управління фінансовими активами фінансовими посередниками, їхніми акціонерами і кредиторами; посилення захисту інвесторів.

2. Фінансові інструменти є важливим засобом у взаєминах банків з фінансовими ринками [60; 84]. Вибір і значимість фінансових інструментів визначається економічною діяльністю банків. У вітчизняній практиці удосконалюються спеціальні методи управління фінансами, такі як селенг, факторинг, франчайзинг і ін., які потребують застосування відповідних похідних фінансових інструментів. У даному контексті, по-перше, за допомогою похідних фінансових інструментів можна управляти ризиками, що виникають під час операцій на ринку базисного активу. По-друге, ринок похідних цінних паперів дає змогу учасникам застрахувати свої позиції та створити економічний потенціал для реалізації фінансових технологій і інвестиційних проектів.

3. Забезпечення ефективності банківського сектора і реформування пруденційних заходів дає змогу підвищити дієвість грошово-кредитної політики щодо залучення фінансового капіталу і зниження ризиків від здійснення нових спекулятивних фінансових операцій. Застосування державою інструментів правового регулювання розвитку ринку похідних фінансових інструментів потребує дотримання його учасниками певних зобов'язань для дієвої реалізації цього права. У данному контексті важливо, щоб при впровадженні нових нормативно-правових засад регулювання діяльності фінансових установ розходження між країнами були зведені до мінімуму, оскільки це

зумовлює неправомірність регулятивного арбітражу і підриватиме фінансову стабільність розвитку економічних систем.

4. Сприятиме стійкому економічному зростанню й фінансовій сталості дієвість узгодження мікро- і макропруденційних нормативів, визначення і регулювання системних ризиків на ринку похідних фінансових інструментів. Особливої уваги заслуговує моніторинг причинно-наслідкових зв'язків між підготовкою регуляторного впливу й визначенням результативності прийнятого регуляторного документа. Це дає змогу об'єктивно оцінити результативність прийнятого регуляторного документа й доцільність повного або часткового його перегляду.

5. Механізм державного регулювання фінансового ринку має використовувати різноманітні інструменти для реалізації активної фінансової політики. Водночас пошук оптимального співвідношення між надійністю й динамізмом введення нових регуляторних нормативів сприятиме уникненню ризиків, пов'язаних із швидким застосуванням цих нормативів без належного вивчення їхнього загального впливу.

6. Проведене дослідження дає змогу сформулювати ряд нових наукових проблем, які мають важливе теоретичне та практичне значення і можуть стати предметом подальших досліджень, зокрема такі: моделювання управління ризиками банками з використанням похідних фінансових інструментів; регулювання порядку обігу похідних фінансових інструментів, призначених для інституційних інвесторів, на біржі; удосконалення системи електронного документообігу похідних фінансових інструментів, що сприятиме відстеженню обсягів і умов обігу дефолтних цінних паперів.

Для зміцнення конкурентних позицій національного ринку похідних фінансових інструментів в світовій економіці доцільно враховувати системність змін його інституціональної структури, появу нових фінансових інструментів, гармонізацію законодавства для заохочення активності індивідуальних інвесторів і професійних учасників ринку банківських послуг.

Розділ 3

Основні тенденції розвитку вітчизняної банківської системи

3.1. Методологічні засади визначення структурних компонентів розвитку банківської системи.

Важливою проблемою розвитку сучасної економіки України стає проведення радикальних соціально-економічних, інституціональних та виробничих перетворень. Особлива увага для успішного подолання кризових явищ, реформування та економічного розвитку має приділятися підвищенню ефективності фінансового сектора економіки та банківській системі, як її складової. Становлення та розвиток банківських інституцій, які забезпечують функціонування економіки, є взаємозалежними процесами, так як без надійної діяльності банківської системи неможливе економічне зростання.

В умовах активізації інтеграційних процесів на фінансовому ринку діяльність та взаємовідносини банків з економічними агентами постійно розвиваються, тому їх структуризація має важливе теоретичне й практичне значення. Структура банківської системи віддзеркалює її розвиток: якщо банківська система недостатньо ефективно реалізує свої функції в конкретних умовах ринку, то серед спектра причин необхідно розглядати також неефективну структуру самої системи.

Серед широкого кола проблем, з якими зіштовхнулася вітчизняна економіка внаслідок негативного впливу сучасної фінансово-економічної кризи, слід виділити ті, що стосуються функціонування банківської системи. До основних з них, на нашу думку, необхідно віднести: недостатню капіталізацію банківських установ, стрімке збільшення кількості банків з іноземним капіталом у вітчизняній банківській системі, підвищення залежності діяльності банків від іноземних ресурсів, низькі обсяги кредитування банківською системою реального сектору економіки та багато інших, які пов'язані саме з

недосконалістю структури вітчизняної банківської системи. В умовах інтеграції та глобалізації першочерговим завданням є підвищення ролі банківської системи в процесах економічних перетворень, яке, на наш погляд, вимагає перегляду структури вітчизняної банківської систем, що обумовлює важливість та актуальність дослідження.

Критичний аналіз економічних публікацій із зазначеної тематики дозволив дійти висновку, що у наукових дослідженнях відсутнє єдине визначення поняття «банківська система». Окремі проблеми функціонування банківських систем висвітлено в роботах таких зарубіжних вчених, як: Р.Коттер, О. Лаврушин, П. Роуз, Дж. Сінкі, Дж. Сорос, В.Усоскін, та працях таких вітчизняних вчених, як: О.Барановський, І. Бритченко, О. Васюренко, О. Вовчак, О.Дзюблюк, М. Могильницька, А. Мороз, В. Коваленко, Л.Кузнецова, М. Савлук. Варто відмітити, що в теоретичних дослідженнях зазначених науковців розглядаються окремі аспекти діяльності банківських систем, а єдиний теоретико-методологічний підхід до сутності банківської системи та її структури відсутній, що не дає змоги визначити вплив структури банківської системи на її функціонування та розвиток. Тому виникає необхідність системного аналізу складових банківської системи та розроблення нових концептуальних підходів щодо управління процесами структурування банківської системи, що є важливим в сучасних умовах нестабільності.

Наявність великої кількості ознак та характеристик впливає на можливість існування різних підходів науковців до визначення дефініції «банківська система». Необхідно зазначити, що в літературі відсутнє єдине трактування поняття «банківської системи». Критичний аналіз досліджень, які присвячено питанням сутності поняття «банківської системи», дозволяє провести певні узагальнення підходів науковців і практиків до розуміння поняття «банківська система».

Проведений автором аналіз економічної думки щодо трактування поняття «банківська система» дає змогу виділити три підходи до розуміння сутності даної категорії: інституціональний, функціональний та системний (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Підходи до визначення поняття «банківська система»

Назва підходу	Сутність підходу	Науковці – представники підходів
Інституціональний підхід	сукупність банківських установ та небанківських кредитно-фінансових установ	О.Орлюк [1], М.Савлук [2], Ф.Барихин [3], Ю. Вешкин [4], С. Моїсєєв [5], А. Селищев [6], В.Стельмах [7], А. Тавасієв [8]
Функціональний підхід	система відносин між банками	В. Матвієнко та П. Матвієнко [9], Фінансово-кредитний енциклопедичний словник [10],
Системний підхід	сукупність ознак, що притаманні банківській системі	І. Сенищ [11], О. Лаврушин [12], В. Масленников, Ю. Соколов [13]

Інституціональний підхід базується на визначенні банківської системи як сукупності різних за організаційно-правовою формою та спеціалізацією банківських установ та небанківських кредитно-фінансових установ. Так, провідні вітчизняні науковці О. Орлюк [1, с. 33] та М. Савлук [2, с. 566] відносять до банківської системи лише банківські установи, які функціонально взаємопов'язані в самостійну економічну структуру у відповідному правовому полі. Варто зазначити, що існує інша група дослідників (Ф. Барихин [3, с. 39], Ю. Вешкин [4, с. 11], С. Моїсєєв [5, с. 35], А. Селищев [6, с. 309], В. Стельмах [7, с. 56], А. Тавасієв [8, с. 5]), які до складу банківської системи включають поряд з банківськими установами, ще й небанківські кредитно-фінансові установи. Відповідне визначення надане у Великому економічному словнику [14, с. 424] та Сучасному економічному словнику [15, с. 28-29]. На наш погляд, вони пропонують визначення понять не системи, а банківської архітектури.

Функціональний підхід базується на визначенні банківської системи як системи відносин між банками [9, с. 172; 10, с. 40]. Зазначимо, що з функціональної точки зору банківську систему розглядає менша кількість науковців. Можна виділити В. Матвієнко, який в другій половині свого визначення розглядає банківську систему як систему відносин банків один з одним, зі своїми клієнтами, органами влади, іноземними структурами [9, с. 172]. Ще одне визначення банківської системи з функціональної точки зору надається Енциклопедичним словником, в якому банківська система визначається як система організації банківського діла в країні, що історично склалася та законодавчо закріплена, що встановлює сфери діяльності, підпорядкованості та відповідальності різних видів банків; частина кредитної системи [10, с. 40].

А дослідники І. Сенищ [11, с. 210], О. Лаврушин [12, с. 285], В. Маслеников та Ю. Соколов [13, с. 36] визначають банківську систему з позиції системного аналізу, тобто вказують ознаки, що притаманні банківській системі. На наш погляд, визначення, яке запропоноване В. Маслениковим та Ю. Соколовим найбільш вдало та повно характеризує сутність банківської системи як самостійного утворення, що функціонує та саморозвивається, при цьому дослідниками враховується як вплив зовнішнього середовища, так і діяльність внутрішніх суб'єктів системи.

Критичний аналіз різних підходів науковців до визначення банківської системи дозволяє дійти висновку про необхідність уточнення визначення цього поняття. На нашу думку, банківська система – це складова фінансової, що поєднує сукупність банківських установ, специфіка взаємодії між якими створює самостійну економічну структуру (рівні) з метою забезпечення та регулювання процесів формування і використання фінансових ресурсів, необхідних для потреб розвитку економіки з максимально можливим ступенем раціональності, оптимальності та ефективності.

Варто зазначити, що запропоноване визначення узагальнює виокремленні підходи, та розкриває сутність банківської системи з інституціональної та функціональної точки зору, а також з точки зору системного аналізу.

Підкреслимо, що, на нашу думку, використання запропонованого тлумачення наукового поняття «банківська система» є доцільним через низку причин: по-перше, виділяє інститути, що є елементами банківської системи; по-друге, дозволяє розглядати банківську систему як елемент більш складної фінансової системи, яке змінюється під впливом зовнішніх і внутрішніх процесів; по-третє, визначає, що банківській системі притаманна певна структура; по-четверте, виділяє критерії функціонування та структуризації банківської системи, а саме раціональності, оптимальності та ефективності.

На нашу думку, найважливішою характеристикою банківської системи є її структура. Під структурою банківської системи розуміють сукупність банків (елементів) та зв'язків між ними, які визначають внутрішній стан та організацію банківської системи як цілісної. Структура банківської системи – це множина всеможливих відносин між її елементами та підсистемами. Вона визначається складом і спеціалізацією банківських установ та сукупністю зв'язків, що їх об'єднують. Поняття «банківська система» та «структура банківської системи» розглядають як рівно масштабні, так як не існує безструктурних систем та позасистемних структур. При дослідженні банківської системи структура виступає як спосіб опису її організації. Структура банківської системи динамічна за своєю природою, її еволюція у часі та просторі відображає процес розвитку системи.

Підкреслимо, що структуру банківської системи визначають два основних фактори – економічний і юридичний. На грошово-кредитному ринку, як і на будь-якому іншому, число продавців (банківських структур) залежить від попиту на їх товар. Попит на банківські послуги впливає й на величину функціонуючих банків. Значно впливають на склад банківської системи методи регулювання державою кредитних відносин. Одні законодавчі акти встановлюють порядок і обмежують створення нових банків, інші, впливаючи на організацію банківської справи, визначають тим самим їх структуру та структуру банківської системи у цілому [16, с. 16].

З урахуванням вимог методології до визначення складових предмета дослідження, автором розроблено методологічні підходи до структурування банківських систем, складові яких відображені на рис. 3.1.

З наведеного рисунку видно, що основними складовими методологічних підходів до формування сучасних банківських систем є критерії структурування, принципи, ознаки та рівні структурування. На взаємозв'язок між зазначеними складовими впливають зовнішні та внутрішні чинники.

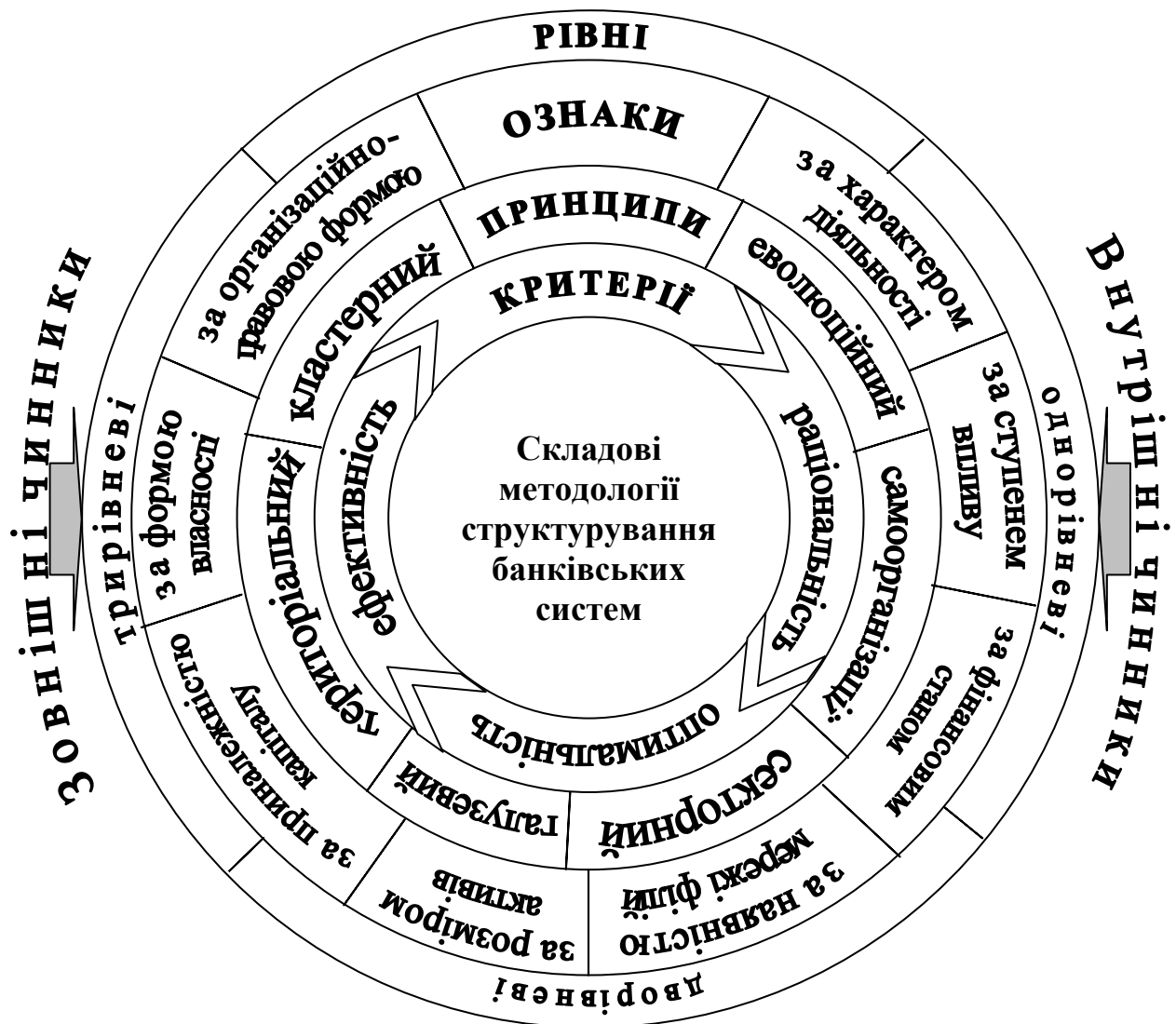

Рис. 3.1 Методологічні підходи до структурування банківських систем Власна розробка автора

Важливою складовою методології дослідження, на думку автора, є такі критерії структурування банківських систем як раціональність, оптимальність та ефективність, використання яких сприяє формуванню адекватної для сучасних умов розвитку економіки банківської системи та визначенню основних вимог до взаємодії між її складовими.

Використання першого критерію – раціональності – полягає у необхідності формування раціональної структури банківської системи. Раціональність (від лат. *rationalis* – розумність) банківської системи, на нашу думку, – це структурування її складових (банків) на основі необхідних для банківської діяльності ресурсів, використання яких сприятиме рішення проблем стійкого розвитку економіки в цілому і банківського сектора зокрема.

Відмітимо, що раціональність вимагає оптимізації у визначенні кількості банків, їх видів, економічних показників, що визначають їх фінансову стійкість і надійність.

Тому, другим критерієм, згідно з вимогами якого повинна структуруватися банківська система, є її оптимальність. Оптимізація (від лат. *optimus* – найкращий) структури банківської системи, на нашу думку, – це процес приведення системи в найкращий стан, який полягає у досягненні найкращих результатів в розвитку економіки і банківського сектора при мінімальних витратах банківських ресурсів та вимагає пошуку найприйнятніших компромісів щодо багатьох різних фіксованих показників оптимальності. А оптимальність – це властивість банківської системи, при якій забезпечується найбільша відповідність визначеним цілям, у нашому випадку – раціональності.

Варто зазначити, що третім важливим критерієм, який дозволяє визначити результативність використання двох перших критеріїв структурування банківських систем є ефективність їх функціонування. Ефективність (від англ. *efficiency*) – це співвідношення показників результату (ефекту) та витрат (або суми ресурсів, використаних для його досягнення) [17, с. 77].

Критичний аналіз наукових праць доводить висновок, що серед існуючих визначень поняття ефективності, наведених у літературі, найбільшого визнання отримали такі трактування цієї економічної категорії як «... результативність певного процесу, дії, що вимірюється співвідношенням між отриманим результатом і витратами (ресурсами), що його спричинили, або ефективність як результативність управління поточними завданнями [18, с. 9]».

Автором пропонується визначити ефективність структурування банківської системи у такий спосіб – це така результативність діяльності структурованої банківської системи, яка повністю відповідає критеріям раціональності й оптимальності її формування, є наслідком дії регулятивних функцій центрального банку й управлінських рішень топ-менеджерів банків, спрямованих на процеси захисту від ризиків та управління витратами при залученні й розміщенні фінансових ресурсів.

Таким чином, всі три наведені авторські поняття: «раціональність», «оптимальність» та «ефективність» банківської системи взаємопов'язані і взаємозалежні, оскільки поєднуються однією метою – мінімізацією витрат банківської системи при формуванні ресурсів для вирішення пріоритетних завдань розвитку економіки.

Наступною складовою запропонованої методології формування структури банківських систем є принципи її структурування. Критичний аналіз наукової економічної літератури дозволяє дійти висновку, що у сучасних науковців відсутня єдина думка щодо складу та змісту цих принципів. Наприклад, такі вчені як О. Реверчук та А. Тавасієв визначають основними принципами формування ефективної банківської системи такі: управління (розвиток банківських установ на основі регулювання, організації, стимулювання, контролювання, прогнозування, планування і програмування); еволюційності (поступальний, стадіальний, етапний і закономірний хід розвитку); адекватності (адекватності реальному сектору економіки); функціональної повноти (наявність

всіх необхідних елементів системи у потрібних пропорціях); саморозвитку (вміння протистояти загрозам, можливість до вдосконалення, пристосування до нових умов); відкритості (свобода входу і виходу з банківської системи); ефективності (включає ефективність банківського сектору для економіки і для клієнтів); адекватного правового регламентування діяльності банківських установ; модульності; системності; функціональності [8, с. 14; 19, с. 421].

На наш погляд, визначені авторами принципи є принципами організації діяльності окремих банківських установ, а не структуризації банківської системи. Однак, варто зазначити, що з числа наведених вченими принципів, вимоги таких як еволюційність та самоорганізація притаманні як окремому банку, так і банківській системі в цілому. На нашу думку, при структуруванні банківських систем доцільно використовувати наступні принципи: еволюційний, самоорганізації, секторний, галузевий, територіальний та кластерний.

Еволюційний принцип структурування банківських систем передбачає зміну структурних зв'язків між елементами банківської системи (банками) у часі під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників. Так, до найбільш активних зовнішніх чинників можна віднести: розвиток економічної та, зокрема, фінансової системи як її складової; зміну політичної ситуації в країні; рівень розвитку інтеграційних процесів, вплив глобалізації тощо. Внутрішніми чинниками є рівень та напрямки розвитку банківської системи, якість законодавчих актів та норм регулятора та їх адаптивність до змін зовнішніх чинників, зміна структури та джерел фінансових ресурсів, пропорції між розвитком окремих сегментів та галузей економіки тощо.

Важливим принципом, на наш погляд, є принцип самоорганізації структури банківських систем, використання вимог якого сприяє розвитку їх вміння протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам, їх здатність до вдосконалення з урахуванням нових умов розвитку фінансового сектору та банківської системи як її складової зокрема. На нашу думку,

важливість цього принципу полягає в обґрунтуванні необхідності регулювання стихійних процесів створення на території держав різних видів банків, а в результаті не завжди раціональних банківських систем.

Секторний принцип структурування полягає у регулюванні участі банківської системи в секторах економіки (обслуговування банківською системою різних секторів економіки): сектору загального державного управління; сектору нефінансових корпорацій; сектору фінансових корпорацій; сектору домашніх господарств; сектору некомерційних організацій. Варто відмітити, що в основу розподілу економіки на зазначені сектори покладено сучасні міжнародні підходи та використовуються Національним банком України при формуванні сучасної статистичної звітності [20].

При цьому важливо, щоб між сектором фінансових корпорацій та сектором нефінансових корпорацій підтримувалась раціональна пропорція: розвиток сектору фінансових корпорацій повинен відповідати та підкріплюватися розвитком сектору нефінансових корпорацій. Схематично взаємодію банківської системи з зовнішнім середовищем відображено на рис. 3.2.

З наведеного рисунку видно, що банківська система тісно взаємодіє із зовнішнім середовищем, одночасно виступаючи як підсистема більш великих утворень – кредитної, фінансової та економічної систем країни, чим визначається необхідність функціонування її в рамках загально прийнятого законодавства та дотримання єдиних юридичних норм. Бюджетна система, податкова система, система ціноутворення органічно взаємопов'язані із банківською системою і разом впливають на визначення цін у внутрішньому обігу та зовнішньоекономічній діяльності. Розвиток банківської системи не повинен суперечити також загальним стратегіям, програмам і принципам суспільного життя.

Зазначене дає можливість стверджувати, що банківська система впливає на процеси, що відбуваються у всіх сегментах економіки. Банківські установи при організації своєї діяльності тісно взаємодіють з іншими галузями економіки, органами

державної влади та населенням. Враховуючи це діяльність банківської системи не можна розглядати у відриві як від виробництва, обігу, грошових потоків та споживання матеріальних та нематеріальних благ, так і від політики, права, культури, освіти тощо.

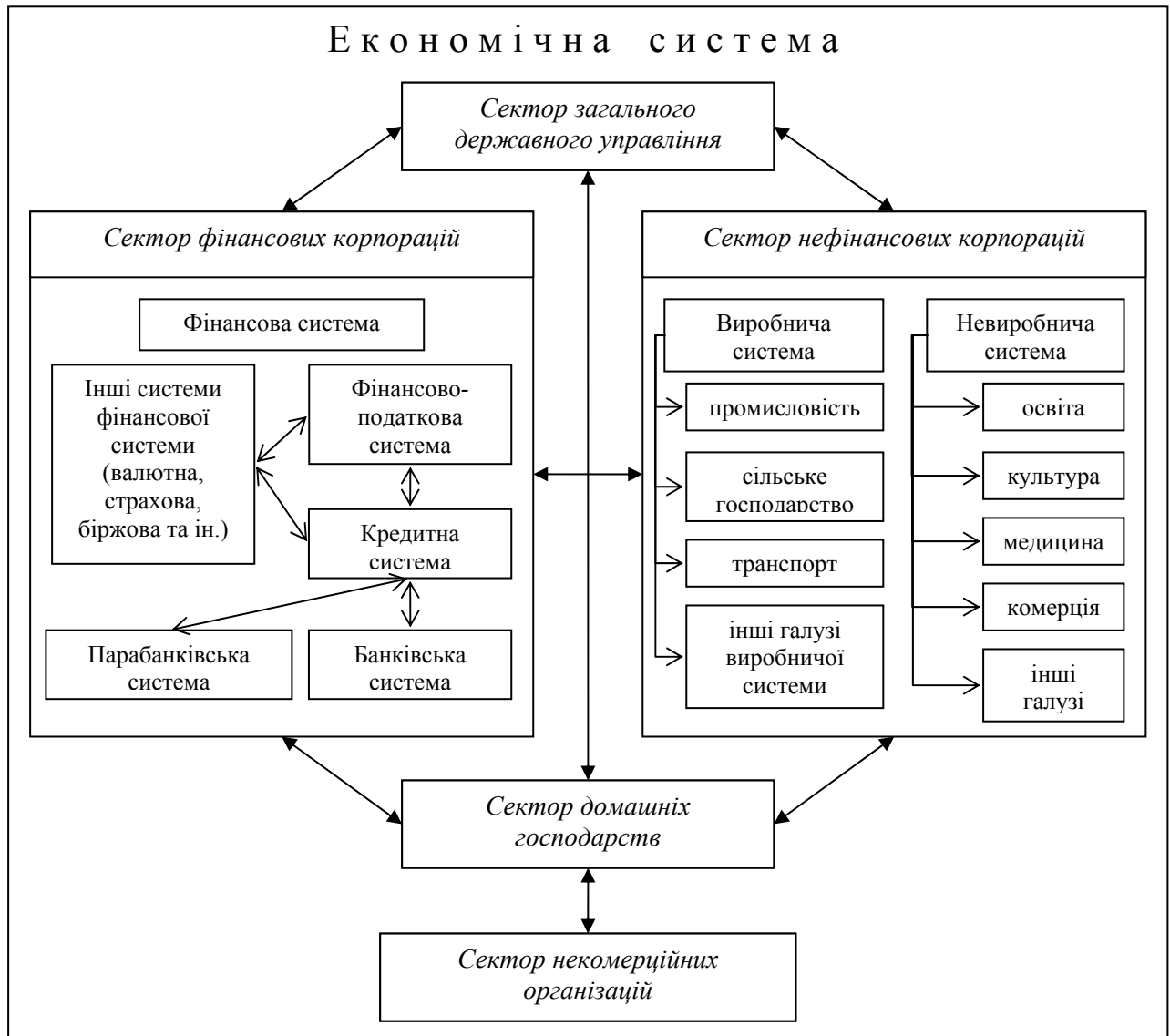

Рис. 3.2 Схема взаємодії секторів різних рівнів економічної системи

Необхідність використання наступного – галузевого принципу структурування банківської системи полягає у визначенні напрямів та обсягів участі банківської системи у фінансуванні розвитку окремих галузей економіки, кредитування яких сприяє формуванню необхідних пропорцій та взаємозв'язків

між ними. Основними завданнями сучасної банківської системи при реалізації цього принципу є посилення виробничо-господарського потенціалу країни, а саме: вдосконалення методів управління, надання всіх видів позичок для підприємств стратегічних напрямів розвитку на пільгових умовах, здійснення інвестицій у виробництво вітчизняних підприємств, продаж активів, зниження витрат, призупинення виплати дивідендів, додаткове розміщення капіталу тощо.

Територіальний принцип структуризації банківських систем потребує врахування можливостей її різних елементів (банків) впливати на розвиток окремих територіальних утворень – регіонів (економічних районів) або окремого міста чи області.

Економічний район (регіон) – це господарська територія, яка виокремлюється всередині країни своїм економіко-географічним положенням, природними та трудовими ресурсами, спеціалізацією та структурою господарства, своєю роллю в міжнародному розподілі праці [21]. Зазначимо, що велике значення в сучасних умовах для рішення завдань сталого розвитку є фінансування банківською системою економічних районів.

Сьогодні в Україні виокремлюють дев'ять економічних районів [22, с. 356-364]: Причорноморський (Одеська, Миколаївська, Херсонська області, АР Крим); Карпатський (Чернівецька, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська області); Північно-Західний (Волинська, Рівненська області); Подільський (Хмельницька, Тернопільська, Вінницька області); Центральний (Кіровоградська, Черкаська області), Столичний (Київська, Житомирська, Чернігівська області); Північно-Східний (Полтавська, Харківська, Сумська області); Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька області); Донецький (Луганська, Донецька області).

Особливе місце, на наш погляд, у вирішенні проблем розвитку економічних районів є фінансове забезпечення, при цьому доцільно врахувати, що більшість програм регіонального розвитку передбачає фінансування з різних внутрішніх і зовнішніх щодо регіону джерел. Під час вибору концепції

фінансування програм соціально-економічного розвитку регіону необхідно виходити з того, що головними джерелами фінансування повинні бути внутрішні регіональні джерела. Зазначимо, що одним з таких джерел є фінансові ресурси регіональної банківської системи, тому виникає необхідність у створенні умов для їх ефективного використання на рівні регіону.

Останній принцип структурування банківських систем, що пропонується використовувати автором, – кластерний. Даний принцип відображає необхідність пошуку банками такої форми інтеграції та кооперації як кластер, з метою підвищення своєї конкурентоспроможності. М. Портер визначає суть кластера як «нової моделі об'єднання організацій, яка дозволяє отримати переваги від сукупності факторів: географічне положення, взаємодія, спеціалізація, інновація». [23, с. 37]

Формування та впровадження кластерної стратегії розвитку банківської системи, заснованої на принципах стабільності, ефективності, економічної стійкості, надійності функціонування й розвитку банків може стати однією з головних умов виходу країни з фінансово-економічної кризи, тому, на наш погляд, використання теорії кластерного механізму у формуванні структури банківської системи є актуальним. Варто зазначити, що розроблення та використання кластерної стратегії розвитку банківської системи створює умови для об'єднання незалежних та неформально пов'язаних банків в організаційну форму, яка отримує значні переваги за рахунок високої продуктивності, ефективності та гнучкості в процесі організації діяльності банків-учасників кластеру.

Наступною складовою запропонованої методології структурування банківських систем, яка є результатом реалізації зазначених вище критеріїв та принципів, є визначення ознак її структурування.

Критичний аналіз наукових праць з цієї тематики дозволяють дійти висновку, що більшість російських та українських вчених, серед яких можна виділити О.Бойченко та В.Паламарчука [24, с. 50], О.Вовчак [25, с.23-29], Л.Кузнєцову [26, с. 213], О.Лаврушина [12, с. 291-295], В.Міщенко [27, с. 57-

63], Л. Рябініну [28, с. 480-481] виділяють наступні ознаки: за характером діяльності, за територіальною ознакою, за організаційно-правовою формою, за формою власності, за приналежністю капіталу, за наявністю мережі філій, за розміром активів. Відмітимо, що О.Бойченко та В.Паламарчук виділяють ще такі структурні характеристики банків [55, с. 50]: за порядком створення: перепрофільовані та новостворені; за ступенем впливу: монополісти та аутсайдери; за ступенем контролю: контролюючі та контрольовані.

Критичний аналіз підходів науковців до визначення ознак структурування банківської системи дозволив розробити їх класифікацію (Рис 3.3).

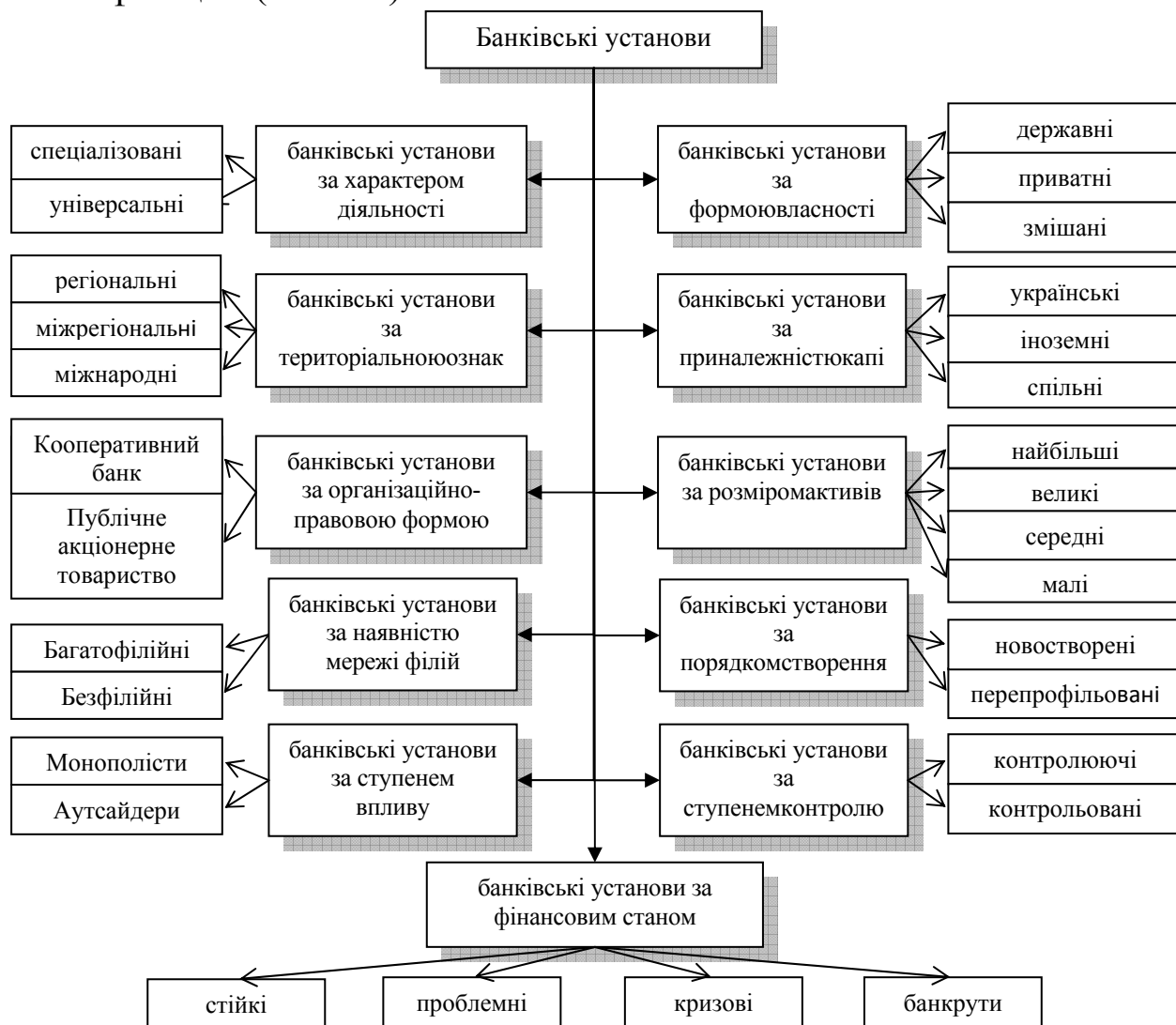

Рис. 3.3 Класифікація ознак структурування банківської системи

Опрацьовано автором на основі [31; 55; 56; 57; 58; 59]

Варто зазначити, що О. Вовчак та О.Бойченко і В.Паламарчук виокремлюють банківські установи в залежності від фінансового стану: стійкі, проблемні, кризові та банкрути [24, с. 50; 25, с. 23-29]. На наш погляд, розподіл банків за запропонованою вченими ознакою має важливе значення для сучасного розвитку банківських систем, так як потребують розроблення необхідних законодавчих актів, норм та дій держави й регуляторів для розподілу банків за зазначеною ознакою та організації ефективного контролю за їх діяльністю. Наприклад, сьогодні в Україні виникає необхідність прийняття Закону «Про банкрутство банківських установ», в якому повинно бути чітко прописано за якими саме критеріями розподіляти банки на проблемні, кризові та банкрути, та які заходи (стимули та санкції) необхідно до них застосовувати.

Використання зазначених ознак при формуванні підходів до визначення видів банків, які повинні діяти в економіці держави, на нашу думку, буде сприяти виконанню вимог критеріїв структурування банківських систем: раціональності, оптимальності та ефективності.

Автором було проаналізовано наявність основних з визначених ознак в структурі банківських систем групи країн світу. (див. табл. 3.2)

Таблиця 3.2

Ознаки структурування банківських систем групи країн світу

Країна	Банківські установи за:				
	характером діяльності	організаційно-правовою формою	формою власності	розміром активів	державною приналежністю
Англія	+	+	-	-	+
Білорусь	-	+	+	+	+
Бразилія	+	+	+	-	+
Італія	+	+	+	-	+
Казахстан	-	+	-	-	+
Китай	+	+	+	+	+
Німеччина	+	+	+	+	+
Російська федерація	-	+	+	+	+
США	-	+	-	-	+
Україна	+	+	+	+	+
Франція	-	+	+	+	+

Опрацьовано автором на основі [29; 30; 31; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 38; 39]

Результати аналізу наведених у таблиці ознак структурування банківських систем за групою країн світу доводять, що велике значення при формуванні структури банківських систем мають особливості структури національних фінансових систем, історичного розвитку банківських систем та їх ролі на фінансовому ринку.

Зазначене відмічає О. Лаврушин, який доводить, що структура банківських систем різних країн залежить від багатьох чинників, до яких разом з історичними, національними традиціями слід віднести також ступінь розвитку товарно-грошових відносин в країні, загальний рівень розвитку економіки, способи регулювання грошового обігу [12, с. 297].

Отже, структура сучасної банківської системи залежить від конкретних суспільно-економічних умов та в різних країнах розрізняється залежно від ступеню розвитку ринкового господарства та історичних особливостей становлення банківської справи.

Слід відмітити, що специфіка розвитку сучасних економічних відносин, як національних, так і світових, сприяла виникненню новітніх підходів та понять, що характеризують особливості функціонування різних економічних систем. Так, на межі ХХ сторіччя почали використовуватися такі поняття як: «фінансова архітектура», «фінансова міжнародна архітектура» тощо.

Критичний аналіз підходів вчених до визначення сутності зазначених дефініцій дозволив автору дійти висновку, що вони характеризують зміни і в підходах до формування банківських систем. Крім цього авторське визначення банківської системи як складової фінансової дозволяє стверджувати щодо можливості виокремлення архітектури банківської системи як частини фінансової.

На наш погляд, поняття «архітектура банківської системи» відображає взаємозалежність та взаємозумовленість при побудові відносин між банками та іншими суб'єктами її інфраструктури,

які ґрунтуються на правилах і процедурах організації цих відносин та об'єднують фінансові потоки в економіці.

Наступним етапом запропонованої методології структурування банківських систем є визначення рівнів, які є результатом специфіки взаємин між центральними банками (регуляторами) та іншими банківськими установами, що відображають організаційну структуру банківської системи відповідно до критеріїв її структурування: раціональності, оптимальності та ефективності.

Зазначимо, що організаційна структура – це сукупність структурних елементів, що взаємопов'язані в ієрархічній послідовності та наділені певними правами та функціями, діяльність яких спрямована на реалізацію завдань управління та досягнення найкращого економічного результату. головний інструмент управління, що регламентує склад, величину, розміщення, профіль діяльності, відповідальність, підпорядкованість підсистем, поєднуваних загальним апаратом управління для виконання всіх цільових функцій системи [40, с. 75-79]. Тобто організаційна структура визначає розподіл відповідальності й повноважень усередині системи. Як правило, вона відображається у вигляді графічної схеми, елементами якої є ієрархічно впорядковані організаційні одиниці.

Варто констатувати, що за організаційною структурою сучасні банківські системи розрізняють на одно-, дворівневі та трирівневі.

Однорівнева банківська система – це організаційна сукупність різних видів банків у їх взаємозв'язку, відповідно до діючого банківського законодавства, яка передбачає горизонтальні зв'язки між банками, універсалізацію їх операцій та функцій [41, с. 221]. При цьому всі банки, що діють у країні (включаючи й центральні банки), перебувають на одній ієрархічній сходинці, виконують аналогічні функції з кредитно-розрахункового обслуговування клієнтури. Такий принцип побудови банківської системи характерний для економічно слаборозвинених країн, а також для країн з тоталітарним,

адміністративно-командним режимом управління. Наприклад така система існувала до 1987 року в колишньому СРСР.

Дворівнева банківська система будується на взаємовідношеннях між банками у двох площинах – по вертикалі та по горизонталі: по вертикалі – відносини підлеглості між центральним банком і іншими банківськими установами, що знаходяться на другому рівні, а по горизонталі – відносини рівного партнерства між банківськими установами другого рівня [42, с. 33].

Отже, на першому рівні банківської системи функціонує центральний банк, який відповідає за підтримання стабільності національної валюти і функціонування національно банківської системи. На другому рівні знаходяться банківські установи, які надають банківські послуги та функціонують в умовах конкуренції.

Слід зауважити, що у більшості країн світу організаційна структура проявляється у функціонуванні дворівневих банківських систем, побудова яких відповідає наступним загальним принципам:

- існування законодавчого розмежування функцій центрального банку та всіх інших банківських установ;
- центральний банк не конкурує з банками другого рівня, а його діяльність направлена на реалізацію економічної політики уряду та досягнення загальнодержавних цілей.
- банківські установи другого рівня, які надають клієнтам різноманітні банківські послуги та функціонують в умовах конкуренції на фінансовому ринку.

Трирівнева організаційна структура банківської системи притаманна США, що обумовлено історичними особливостями розвитку економіки та становлення банківської справи в країні [37]. Схематично організаційна структура банківської системи США зображена на рис. 3.4.

Рис. 3.4 Організаційна структура банківської системи США

Так, на першому рівні знаходиться Федеральна резервна система (ФРС) – центральна установа у банківській системі, що відповідає за монетарну політику США.

На другому рівні функціонує 12 федеральних резервних банків, кожен з яких обслуговує один з дванадцяти федеральних округів, кордони яких співпадають з кордонами штатів. Федеральні резервні банки виконують роль центрального банку, здійснюючи емісію банкнот, регулювання грошового обігу та виступаючи банком банків та банкіром уряду.

На третьому рівні розмежовують: національні банки – банки, які є членами ФРС, діяльність яких контролюється Контролером грошового обігу (служба Міністерства фінансів) та підпадає під дію всіх федеральних законів, а також правил та інструкцій ФРС; банки штатів – члени ФРС – банківські установи, діяльність яких підпорядковується регулюванню урядами окремих штатів, в яких вони зареєстровані та здійснюють свої операції, та відповідним федеральним законам, так як вони є членами ФРС; та банки штатів - не члени ФРС – банківські установи, діяльність яких підпорядковується лише законодавству штатів.

Банки-члени ФРС – це банківські установи, що мають поточні рахунки у федеральному резервному банку свого округу, користуються його послугами та виконують його вимоги. Національні банки в обов’язковому порядку повинні вступати у члени ФРС, а банки штатів за бажанням та за умови, що розмір їх власного капіталу не менший за встановлений мінімум, який дозволяє стати членом ФРС.

В залежності від організаційної структури банківських систем розрізняють її два основні типи: розподільча централізована (однорівнева) та ринкова (дво- або трирівнева) банківська система [12, с. 288]. Розходження між цими двома типами системи представлені табл. 3.3.

На противагу розподільчій системі банківська система ринкового типу характеризується відсутністю монополії держави на банки. Кожний суб'єкт відтворення будь-якої форми власності (не тільки державної) може створити банк. У ринковому господарстві функціонує множинність банків з децентралізованою системою управління. Емісійні та кредитні функції розділені ними між собою. Емісія банкнот зосереджена в центральному банку, а кредитування підприємств і населення здійснюють різні банківські установи другого рівня – комерційні, інвестиційні, інноваційні, іпотечні, ощадні та інші. Вони не відповідають за зобов'язаннями держави, так само як держава не відповідає за їх зобов'язаннями; ці банки підпорядковуються своїй Раді директорів, рішенню акціонерів, а не адміністративному органу держави.

Таблиця 3.3

Порівняльна характеристика розподільчої й ринкової банківських систем

Ознака	Розподільча централізована банківська система	Ринкова банківська система
За типом власності	держава – єдиний власник банків	багато форм власності
За ступенем монополізації	монополія держави на створення банків	монополія держави на створення банків відсутня, будь-які юридичні й фізичні особи можуть створити свій банк
За кількістю рівнів системи	однорівнева банківська система	дворівнева або трирівнева банківська система
За характером керування системою	централізована (вертикальна) схема керування	децентралізована (горизонтальна) схема Керування
За характером банківської політики	політика єдиного банку	політика безлічі банків
За характером взаємин банків з державою	держава відповідає за зобов'язаннями банків	держава не відповідає за зобов'язаннями банків, так само як банки не відповідають за зобов'язаннями держави

Закінчення таблиці 3.3

За характером підпорядкованості	банки підкоряються уряду, залежать від його оперативної діяльності	Центральний банк підзвітний парламенту, комерційні банки підзвітні своїм акціонерам, Спостережній Раді, а не уряду
За здійсненням емісійних та кредитних операцій	емісійні та кредитні операції зосереджені в одному банку (крім окремих банків, які не виконують емісійні операції)	емісійні операції зосереджені тільки в Центральному банку; операції з кредитування підприємств і фізичних осіб виконують тільки комерційні банки
За способом призначення керівників банку	керівник банку призначається центральною або місцевою владою, вищестоящими органами керування	керівник центрального банку затверджується парламентом. Голова (Президент) комерційного банку призначається його Радою

Необхідно відмітити, що існує ще такий тип банківської системи як банківська система перехідного періоду: вона містить компоненти ринкової банківської системи, однак їх взаємодія ще недостатньо розвинена. Наприклад, банківська система України на початку 90-х років XX століття, що виникла із централізованої системи, проходячи становлення в умовах перехідного періоду, повинна бути ще й «наповнена» ринковою ідеологією. У складі елементів банківської системи і їх взаємодії повинні повніше враховуватися особливості та умови ринкової економіки.

Важливого значення набуває дослідження першого рівня організаційної структури банківських систем, так як в різних країнах функціонують різні системи регулювання та контролю діяльності банківських установ.

В залежності від способів побудови наглядових структур, місця та ролі центрального банку в цих структурах, можна виділити три групи країн [43, с. 164]:

- перша група – це країни, в яких контроль виконується безпосередньо центральним банком, а саме: Австралія, Великобританія, Ісландія, Іспанія, Ірландія, Нова Зеландія, Португалія, Україна;

- друга група – це країни, в яких нагляд здійснюється не центральним банком, а іншими спеціально створеними органами

(без участі центрального банку): Канада, Данія, Люксембург, Швеція, Австрія, Фінляндія, Норвегія;

- третя група – це країни, в яких контроль виконується центральним банком сумісно з іншими контролюючими органами, – Швейцарія (Центральним банком сумісно з Федеральною банківською комісією та Швейцарською банківською асоціацією), Франція (Банком Франції сумісно з Банківською комісією), Німеччина (Бундесбанком сумісно з Федеральною службою кредитного контролю), Італія (Банк Італії сумісно із Міжміністерським комітетом із кредитів та заощаджень), США (Федеральною резервною системою сумісно з Міністерством фінансів через контролера грошового обігу та незалежним агентством Федеральною корпорацією страхування вкладів).

Зазначимо, що якщо система регулювання та контроль за діяльністю банків здійснюється центральним банком разом з іншими органами влади або іншим спеціально створеним органом, то тоді дана система є частиною інфраструктури, а не організаційної структури банківської системи.

Інфраструктура (відлат. *infra* – під та *structūra* – будова, розміщення) – комплекс взаємопов'язаних структур чи об'єктів, що забезпечують основу функціонування системи [44]. Так, О. Лаврушин визначає банківську інфраструктуру як сукупність підприємств, агентств та служб, що забезпечують життєдіяльність банків [12, с. 295]. Ю. Кашпрук зазначає, що до складу інфраструктури банківської системи входять різноманітні установи та організації, які забезпечують нормальне безперебійне функціонування банківських установ [45, с. 214].

Узагальнюючи різні підходи до визначення банківської інфраструктури, автором запропоновано її тлумачення як сукупності об'єктів та організаційних структур, що забезпечують безперебійне функціонування елементів (банків) банківської системи й оптимізують їх взаємодію. Доведено, що банківська інфраструктура включає інституційне, інформаційне, методичне, наукове та кадрове забезпечення.

Саме інституційна інфраструктура банківської системи, на нашу думку, включає органи чи установи, що здійснюють контроль за діяльністю банківських установ, за межами центрального банку, а також створює умови для ефективної діяльності банків. На наш погляд, до інституціональної інфраструктури відносяться також платіжні системи, страхові, лізингові, колекторські та інші компанії, що забезпечують безперебійне функціонування банків в економіці.

Зазначимо, що банкам в умовах ринку більш за все потрібна інформація про стан економіки, її галузей, підприємств, що звертаються в банк за кредитом та іншими послугами для оцінки конкурентоспроможності клієнтів, економічного та ділового ринків, для надання консультаційних послуг підприємствам та населенню.

В умовах сучасної фінансово-економічної кризи, нестабільності фінансів держави і підприємств інформаційне забезпечення є необхідною умовою функціонування банків, без якого банки не можуть без збитків для свого капіталу та капіталу клієнтів фінансувати різного роду проекти. Так, обов'язковим атрибутом технології надання банківських послуг стає наявність інформації та її аналіз.

Інформація, яка необхідна банкам, зазвичай надається спеціальними агентствами – кредитними та рейтинговим бюро або центральним банком країни, що визначається умовами побудови банківської системи в країні.

Необхідними компонентами банківської інфраструктури виступають методичне та законодавче забезпечення, що відображає забезпеченість методичними рекомендаціями та законодавчими актами діяльності банківських установ, а також визначає ступінь регулювання банківської діяльності в країні.

Ще одним важливим компонентом банківської інфраструктури є наукове забезпечення, що відображає діяльність наукових центрів з дослідження ринку банківських послуг, аналізу ефективності банківських операцій, оцінки конкурентоспроможності банківської системи та окремих її складових.

Найважливішим елементом банківської інфраструктури є кадрове забезпечення, що включає мережу спеціальних вищих навчальних закладів, факультетів, технікумів, фінансово-банківських шкіл, коледжів, в яких готуються фахівці фінансово-банківського профілю. Також до кадрового забезпечення відноситься перепідготовка кадрів, підвищення їх кваліфікації.

Варто зазначити, що використання запропонованих методологічних підходів щодо структурування банківських систем потребує врахування процесів самоорганізації банківських установ, які впливають на ефективність управління взаємозв'язками між складовими банківської системи.

3.2. Етапи формування структурних компонентів банківської системи України

Сучасний розвиток банківських систем відбувається в складних умовах, обумовлених інтеграційними процесами, глобалізацією економічної системи та фінансової як її складової, швидкістю впровадження результатів досліджень науково-технічного прогресу та інформатизації суспільства, загостренням соціально-економічних проблем. Сучасна банківська система України, незважаючи на досить нетривалий період свого функціонування, стала основним елементом національної фінансової системи, яка повинна сприяти економічному відновленню в країні, перерозподілу ресурсів у перспективні напрямки діяльності, створювати умови для підвищення рівня довіри населення щодо захисту заощаджень. Основні проблеми розвитку вітчизняної банківської системи мають, перш за все, структурний характер, тому виникає необхідність поглибленого дослідження теоретичних та практичних аспектів формування структури вітчизняної банківської системи, проведення аналізу її раціональності, відповідності потребам економіки та ефективності функціонування її складових.

Недостатнє висвітлення теоретичних основ аналізу сутності банківської системи, етапів розвитку та еволюції її структурних

елементів спричиняє певні труднощі формування науково обґрунтованої концепції функціонування і розвитку банківської системи України загалом.

Для дослідження процесів розвитку структурних характеристик та складових банківської системи важливе значення має її періодизація. Варто зазначити, що у сучасних вітчизняних вчених відсутня єдина думка щодо кількості етапів розвитку структури банківської системи України.

Загалом вчені виділяють від двох до шести етапів еволюції банківської системи України, що значною мірою відрізняються часовими межами, які охоплює кожен з етапів (табл. 3.4).

Так, О. Дзюблюк [46, с. 84-87], С. Аржевітін [47, с. 8-12], І. Лютий [48, с. 129-130] у своїх наукових працях виділяють чотири основні етапи формування сучасної банківської системи. О. Вовчак [49, с. 98-105], М. Колісник [41, с. 186-190] визначають шість етапів становлення та розвитку банківської системи України, П. Матвієнко [50, с. 44-49] – три, а Б. Луців [51, с. 157-158] визначає лише два етапи.

Таблиця 3.4

Періодизація розвитку банківської системи України у працях
провідних вітчизняних вчених

Джерело	Етапи	Характеристика етапів
1	2	3
О.Дзюблюк [46, с. 84-87]	<i>I етап</i> 1987-1989 рр.	початок реорганізації монобанківської системи адміністративно-командного типу
	<i>II етап</i> 1990-1991 рр.	охоплює останній період функціонування банківської системи України в умовах колишнього СРСР і визначається створенням реальних інституційних засад організації банківської діяльності за дворівневим принципом
	<i>III етап</i> 1992-1994 рр.	характеризується переважно екстенсивним розвитком банківської системи в умовах наростаючої гіпereinфляції та різкого падіння курсу національної валюти
	<i>IV етап</i> починаючи з 1995 р. (до 2000 р.)	відзначається відносною стабілізацією загального числа зареєстрованих банків та зменшенням кількості реально діючих банківських установ, що зумовлено об'єктивною необхідністю у концентрації банківського капіталу, виходячи з потреб повноцінного обслуговування суб'єктів ринку

Продовження табл. 3.4

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
І. Лютий [48, с. 129-130]	<i>I етап</i> 1991-1992 рр.	процес перереєстрації та реорганізації існуючих банківських інститутів
	<i>II етап</i> 1992-1993 рр.	виникнення банків «нової хвилі»
	<i>III етап</i> 1994-1996 рр.	якісне зростання та оздоровлення банківської системи
	<i>IV етап</i> починаючи з 1996-1998 рр.	стабілізація та впровадження національної грошової одиниці
С. Аржевітін [47, с. 8-12]	<i>I етап</i> 1991-1992 рр.	процеси перереєстрації та реорганізації
	<i>II етап</i> 1992-1993 рр.	бурхливе виникнення банків «другої хвилі»
	<i>III етап</i> 1994-1996 рр.	перші банкрутства
	<i>IV етап</i> 1999-1998 рр.	стабілізація та впровадження національної валюти гривні
Б.Луців [51, с. 157-158]	<i>I етап</i> 1991-1993 рр.	етап активного становлення та розвитку банківської системи
	<i>II етап</i> 1993-1998 рр.	етап стагнації та зростання банківської кризи
О. Вовчак [49, с. 98-105]	<i>I етап</i> 1988-1990 рр.	Створення прототипу системи українських комерційних банків у складі банківської системи СРСР
	<i>II етап</i> 1991 – I півріччя 1992 рр.	Перереєстрація українських комерційних банків та початок формування банківської системи України як незалежної держави. На цьому етапі створюється новий механізм грошово-кредитного регулювання; формуються умови для вільного переливання фінансових ресурсів у ті сфери, де їх використання дає найбільший ефект. Створюється Національний банк України на основі концепцій, прийнятих в країнах з ринковою економікою (в Німеччині)
	<i>III етап</i> II півріччя 1992-1993 рр.	Розвиток банківської системи України на етапі становлення економічного та політичного суверенітету. У цей період відбувається створення банків «нової хвилі», масове утворення кишенькових банків
	<i>IV етап</i> 1994-1996 рр.	Розвиток банківської системи на першому етапі реалізації курсу економічних реформ монетарними методами. Для цього етапу характерно призупинення інфляційних процесів; впровадження передової платіжної системи (Системи електронних платежів (СЕП)); введення національної валюти – гривні; низький рівень банківського менеджменту
	<i>V етап</i> 1997-1998 рр.	Розвиток банківської системи в умовах поглиблення фінансово-економічної кризи. Реєструються представництва іноземних банків та банки за участю іноземного капіталу

Закінчення табл. 3.4

	<i>VI етап</i> з 1999 рр.	Розвиток банківської системи в умовах реструктуризації економіки, падіння доходності, банківських операцій, укрупнення та консолідації капіталу банків. Проводиться реформування бухгалтерського обліку і звітності
П. Матвієнко [50, С. 44-49]	<i>I етап</i> 1991-1992 рр.	становлення банківської системи незалежної України. Прийняття Закону «Про банки і банківську діяльність» 20 березня 1991 р. Формування інфраструктури фінансового ринку. Розробка концепцій вітчизняної платіжної системи, валютно фінансового ринку, залучення іноземних інвестицій в Україну, входження банків до системи міжнародних розрахунків. Завершення робіт з підготовки до запровадження національної валюти. У цей період практично відсутні законодавча база та система регулювання діяльності банків, що призводило до недобросовісної конкуренції, зростання зловживань
	<i>II етап</i> 1992-1999 рр.	Екстенсивний етап розвитку банківської системи: низький рівень банківського менеджменту; недостатність та недосконалість законодавчої і нормативної бази; галопуюча інфляція, що спричинило зростання процентних ставок та руйнування економіки. Продовжується процес створення нових банків. В 1993 році зареєстровано перший іноземний банк «Креді-Ліоне-Україна». Входження України до міжнародної електронної системи банківських платежів СВІФТ. У 1994 р. створення НБУ національної системи електронних платежів. Банкрутство дрібних банків внаслідок активізації роботи НБУ спрямованої на регулювання діяльності банківських установ, зниження інфляції, введення обмежень у кредитну діяльність банків З 1996 р. більш активно почали працювати іноземні банки та їх представництва – всього їх було зареєстровано 14. У 1998 р. різке погіршення стану банків через кризу державних фінансів, причиною якої стала нездатність своєчасного здійснення платежів за ОВДП. Основним негативним наслідком фінансової кризи є зниження рівня капіталізації банків.
	<i>III етап</i> починаючи з 2000 рр. (до 2006 р.)	Етап стабілізації і початку економічного піднесення в країні, про що свідчить значні темпи економічного зростання, стабілізація національної грошової одиниці, підвищення рівня монетизації економіки

Слід відмітити, що при розгляді періодизації розвитку банківської системи вчені переважно виокремлюють етапи, враховуючи специфіку процесів, що мали місце у певний період часу. Крім того, період наукових досліджень банківської системи України більшості вказаних учених закінчується 1998 роком. Таким чином, зміни, що відбувалися безпосередньо у структурі банківської системи з моменту її становлення та дотепер, як правило, залишаються поза увагою. Критичний аналіз наукових праць та їх узагальнення дозволило розробити та запропонувати періодизацію формування структури банківської системи України.

На нашу думку, необхідно виділити п'ять етапів розвитку вітчизняної банківської системи (рис. 3.5).

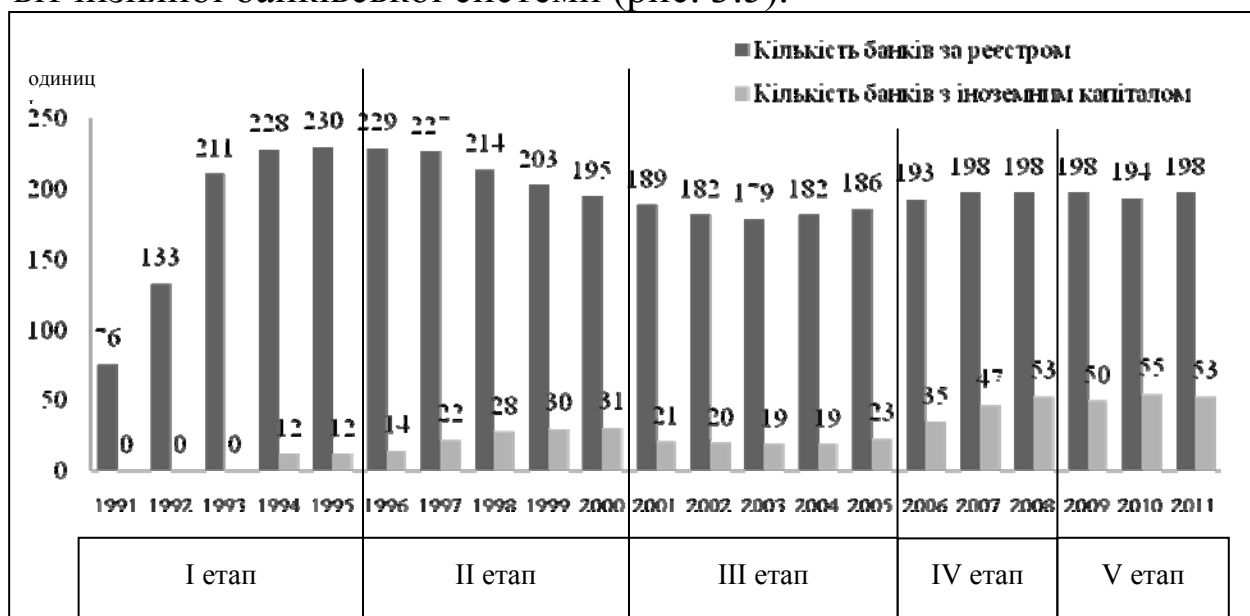

Рис. 3.5 Періодизація розвитку банківської системи України (1991-2012 рр.)

Джерела для складання:[51, с. 180; 52]

Перший етап охоплює період 1991-1995 рр. Даний період можна охарактеризувати як період створення та реєстрації нових банків. Так, протягом цього періоду виникло 230 банків, переважно дрібних і мало потужних. Такому швидкому зростанню кількості зареєстрованих банківських установ сприяв початковий порядок отримання дозволу на створення приватних банків, який передбачав спрощені правила одержання ліцензії та

дуже низькі вимоги до мінімального розміру капіталу за майже повної відсутності методів регулювання банківської діяльності. Більшість дрібних банків було засновано одним або кількома державними підприємствами, які через міжбанківський ринок мали доступ до позик Національного банку України.

На другому етапі, що охоплює період 1995-2000 рр., спостерігається скорочення кількості банків, що викликано, на нашу думку, встановленням Національним банком України вимог до мінімального розміру статутного фонду банку та перших економічних нормативів, таких як граничне співвідношення між розміром власних коштів банку та сумою його активів, показників ліквідності балансу, розміру обов'язкових резервів, що розміщуються у Національному банку, максимального розміру ризику на одного позичальника. Зазначене призвело до зменшення кількості банків у період 1996-2000 рр. з 229 до 195 установ.

Протягом третього етапу (2000-2005 рр.) загальна кількість банків практично не змінювалася та залишалася на рівні 180-190 офіційно зареєстрованих банків. Це засвідчує досягнення відносної стабілізації числа банків на певному рівні, що можна вважати наслідком підвищення стійкості та конкурентоспроможності банківської системи на цьому етапі її розвитку, що було обумовлено стабільністю розвитку економіки країни.

На четвертому етапі, що охоплює період з 2006 року до середини 2008 року, спостерігається збільшення кількості банків до 198 банківських установ, що, на нашу думку, пов'язано з приходом банків з іноземним капіталом. Динамічні зміни кількості банківських установ з іноземним капіталом, свідчать про те, що за цей період помітно активізувалися процеси входження іноземного банківського капіталу у вітчизняний банківський ринок. Протягом 2005-2008 рр. більш ніж у два рази зросла кількість банків з іноземним капіталом – з 23 до 53 банківських установ, а банків зі 100%-м іноземним капіталом – з 9 до 17 банків. У результаті частка іноземного капіталу у вітчизняній банківській системі зросла з 19,5% (на кінець 2005 року) до 36,7% (на кінець 2008 року) [52]. Найбільше зростання

кількості іноземних банків спостерігається в 2006-2007 рр.: протягом 2006 року кількість банківських установ з іноземним капіталом збільшилася з 23 до 35, а протягом 2007 р. – з 35 до 47 банків. Експансія іноземного капіталу у банківський сектор, з одного боку, сприяла розширенню кількості операцій, що виконуються банками, зростанню конкуренції між банківськими установами, внаслідок якої їх послуги стали більш доступними для клієнтів, а з іншого, – призвела до більшої залежності банків від іноземних ресурсів та чутливості від змін, що відбуваються на зовнішніх фінансових ринках.

П'ятий етап розвитку вітчизняної банківської системи розпочався з початком фінансово-економічної кризи в середині 2008 року (рис. 3.6).

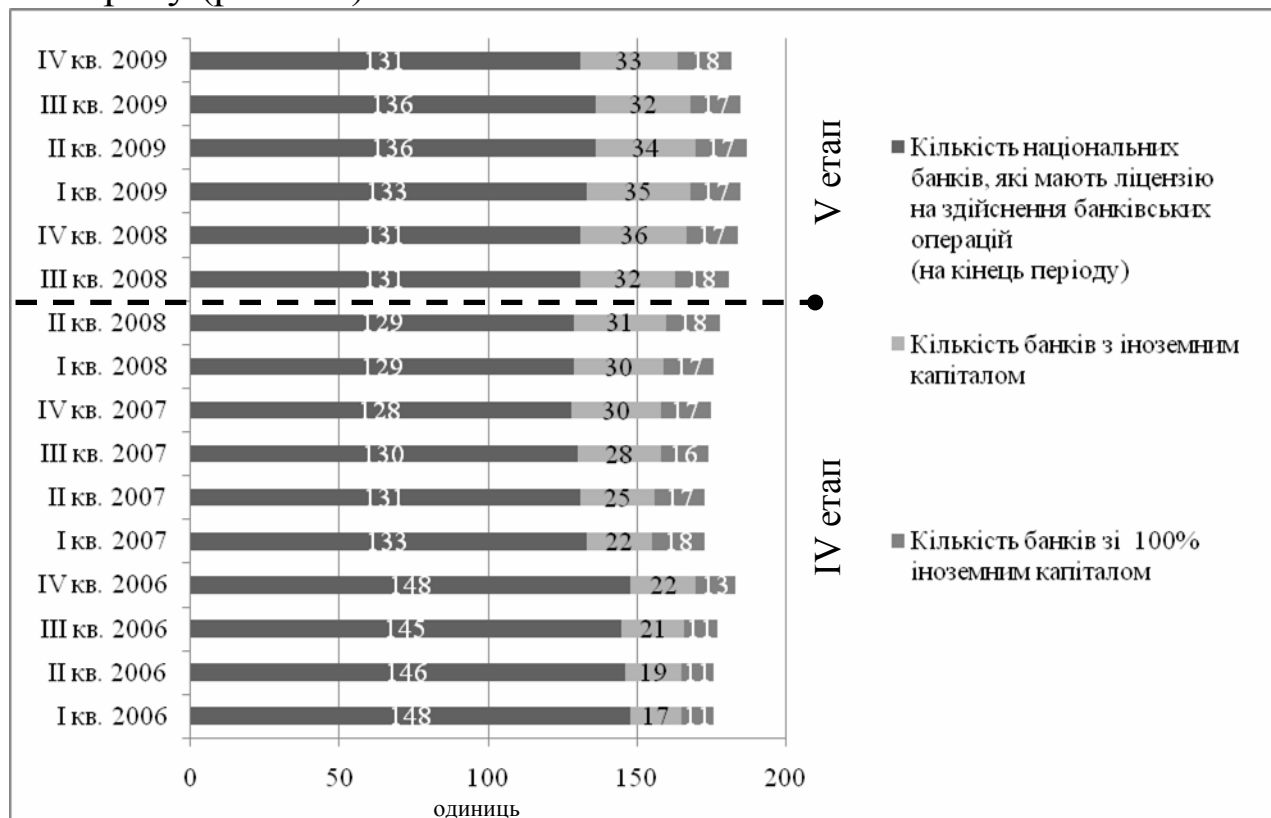

Рис. 3.6 Динаміка структури банківської системи України залежно від наявності іноземного капіталу за період 2006-2009 рр.

Джерело для складання: [53, с. 181; 54, с. 170; 55, с. 157; 56, с. 177; 57, с. 176]

Як видно з рис. 3.6, на відміну від періоду 2007 - початку 2008 року, що відповідає четвертому етапові, у другій половині

2008 року зростання кількості банків досягає свого максимального значення – кожного кварталу кількість банків збільшується. За станом на початок 2009 року темпи зростання кількості діючих банківських установ уповільнюються і максимальне значення становить 187 банків на кінець другого кварталу 2009 року. Після чого відбувається процес скорочення кількості діючих банківських установ до 182 за станом на 1 січня 2010 року.

Слід зазначити, що кількість банківських установ з іноземним капіталом протягом 2006 – 2008 років зростала більшими темпами ніж кількість національних банків. З початку 2007 до першого півріччя 2008 років при зростанні загальної кількості банківських установ до 176, приріст банків з іноземним капіталом складає 8 банків, а кількість банків з національним капіталом до зменшується 129. Максимальне значення кількості банків з іноземним капіталом зафіксовано за станом 01.01.2009 р. – 53 банки, з яких 36 установ за участю іноземного капіталу та 17 – повністю іноземні банки. Під негативним впливом кризових явищ на економіку і на фінансовий ринок у 2009 році поступово зменшується кількість банківських установ з іноземним капіталом, яка за станом на 01.01.2010 р. вже становила 51 банківську установу.

Зменшення кількості банків з іноземним капіталом, на наш погляд, свідчить про наявні загрози стабільності вітчизняної банківської системи, пов'язані з можливим відтоком іноземного капіталу та припиненням діяльності деяких банківських установ, що є ризикоутворюючим чинником і може призвести до негативних наслідків. Підтвердженням такої залежності є динаміка показників рентабельності, що наведена на рис. 3.7.

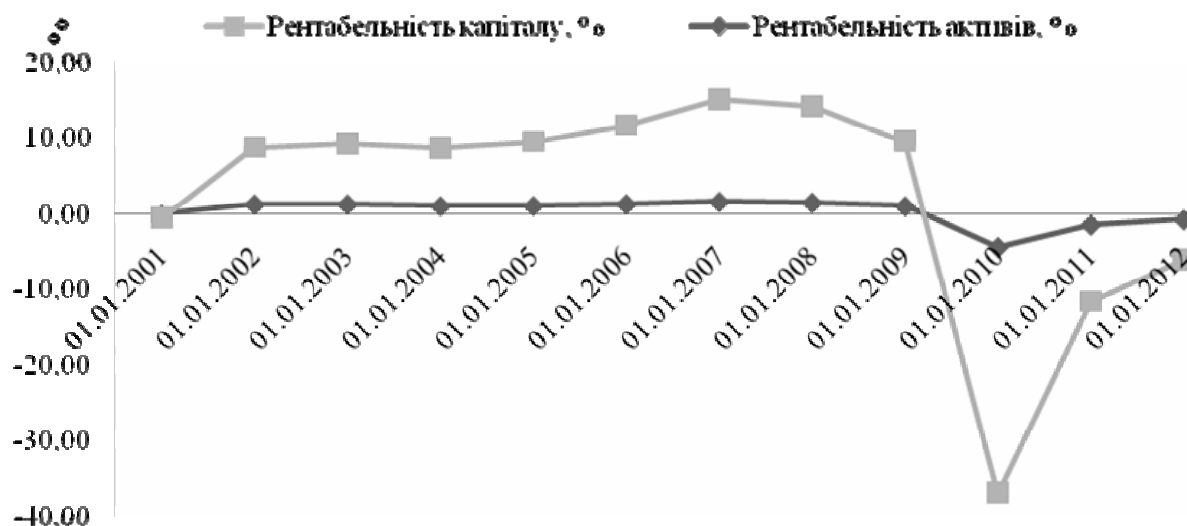
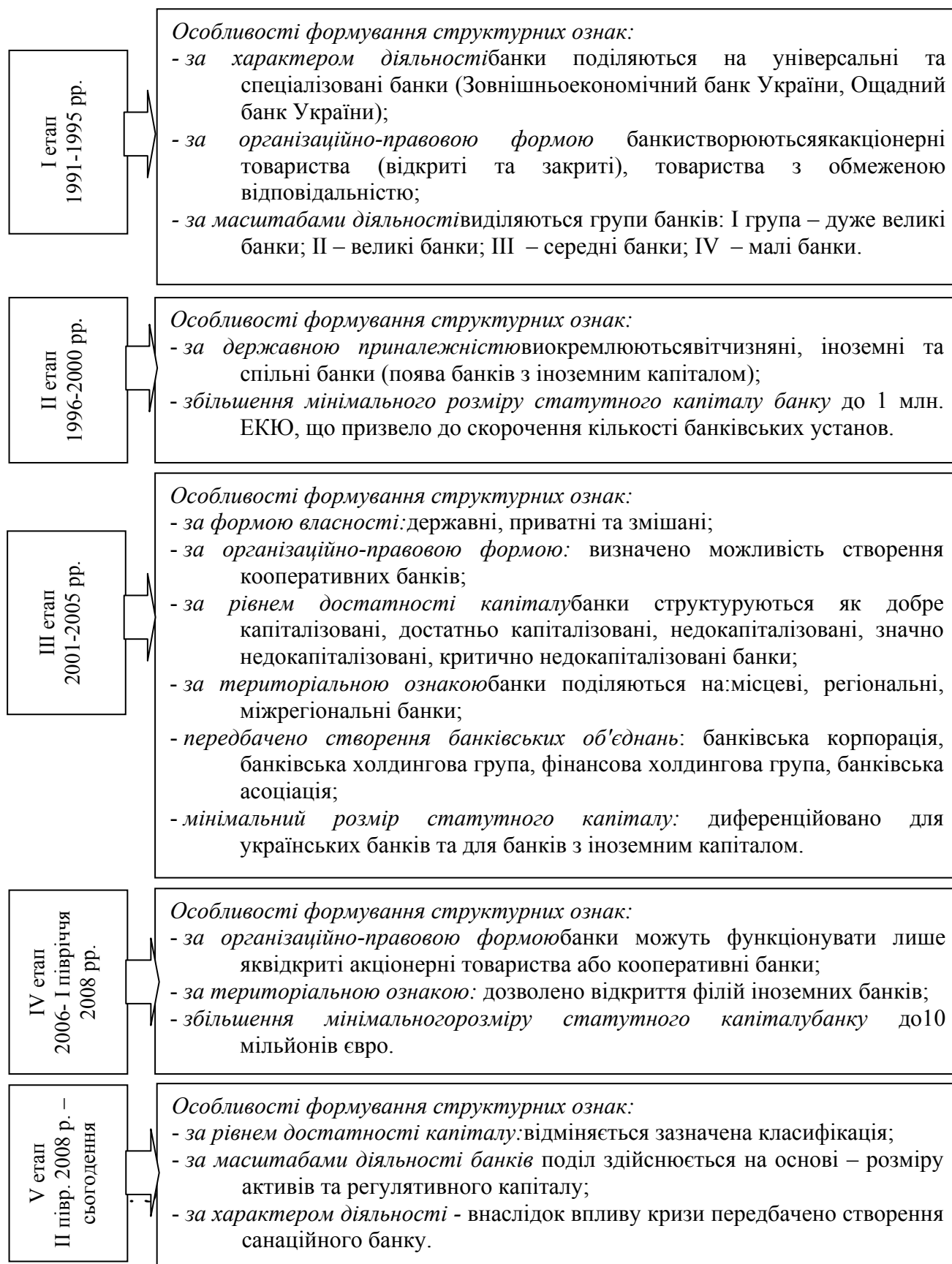

Рис. 3.7 Динаміка основних показників рентабельності (збитковості) банківської системи України в 2000-2011 рр.
Джерело: [52]

Як свідчать дані наведеного рисунку, починаючи з другого півріччя 2008 року, відбувається зниження показників рентабельності активів і рентабельності капіталу (ці показники зменшилися з 1,50% та 12,67% за станом на 1 січня 2008 року до 1,03% та 8,51% за станом на 1 січня 2009 року відповідно). А у 2009 році у зв'язку зі збитковою діяльністю банків вказані показники за всією банківською системою стали від'ємними: -4,38% та -32,52% для збитковості активів та капіталу відповідно. Варто підкреслити, що на 1 січня 2012 року зазначені показники залишаються від'ємними.

Зазначимо, що в Україні з моменту створення банківської системи та до 2009 року існувало всього два державні банки: ПАТ «Укресімбанк» та ПАТ «Ощадбанк». Усі інші банки другого рівня були приватними. Однак для стабілізації функціонування банківської системи в умовах фінансової кризи держава розпочала політику рекапіталізації банків, та за станом на 1 вересня 2009 року вже 5 банків контролювалися державними органами управління: ПАТ «Укресімбанк», ПАТ «Ощадбанк», ПАТ «АКБ «Київ», ПАТ «РОДОВІД БАНК» та ПАТ «Укргазбанк» [57].

Для обґрунтування виділених основних етапів формування складових її структури було проведено дослідження економіко-правових умов розвитку банківської системи України (рис. 3.8).

На першому з виділених етапів закладено законодавчу основу побудови вітчизняної банківської системи прийняттям Закону УРСР «Про банки та банківську діяльність» від 20 березня 1991 року. Згідно з цим законом банківська система України стає дворівневою і складається з Національного банку України та комерційних банків, у тому числі Зовнішньоекономічного банку України, Ощадного банку України, республіканських та інших комерційних банків різних видів і форм власності [59]. При цьому, слід зазначити, що Зовнішньоекономічний банк України та Ощадний банк України виокремлюються як спеціалізовані банки. Також у цей період формується ще одна структурна характеристика – можливість створення банківських установ за різними організаційно-правовими формами. Згідно із законодавством комерційні банки різних видів і форм власності створюються на акціонерних або пайових засадах, тобто у формі акціонерних товариств відкритого й закритого типів та товариств з обмеженою відповідальністю.

Окрім цього, новим законом було також надано: незалежного статусу Національному банку України з підзвітністю його безпосередньо Верховній раді України; права з обслуговування юридичних і фізичних осіб на засадах конкуренції банками другого рівня; право здійснювати контроль і нагляд від імені держави за діяльністю банків другого рівня Національному банку України; звільнення держави від відповідальності за зобов'язаннями банків, а банків – від відповідальності за зобов'язаннями держави. Прийняття Закону України «Про банки і банківську діяльність» відіграло важливу роль у формуванні вітчизняної банківської системи, хоча не всі завдання формування національної банківської системи були охоплені та урегульовані.

Зокрема, не було передбачено створення національної системи страхування банківських депозитів, не було розроблено механізми страхування банківських активів; процедури реорганізації та ліквідації банків у випадку банкрутства; механізм

взаємовідносин НБУ з урядом щодо участі центрального банку в формуванні державного бюджету та ін. Процес створення банків був практично некерованим, а суми акціонерного капіталу – мінімальними; від засновників не вимагали свідчень про їх попередній досвід діяльності у цій галузі, що свідчить про відсутність чітко продуманих механізмів формування ефективної банківської системи.

Варто зазначити, що протягом цього періоду так і не сформовано єдину концепцію становлення і розвитку вітчизняної банківської системи, оскільки цей період характеризувався відсутністю дієвих методів регулювання діяльності банків другого рівня Національним банком України, а його грошово-кредитну політику було спрямовано на емісійну підтримку безперспективної економічної системи та емісійне фінансування дефіциту державного бюджету, наслідком чого явилися гіперінфляція та катастрофічний спад виробництва.

Другий етап формування складових банківської системи починається з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України "Про банки і банківську діяльність"» від 1 лютого 1996 року, який дозволяє реєстрацію банків іноземних держав та банків з участю іноземного капіталу [59].

Зазначене призвело до виникнення у вітчизняній банківській системі наступної структурної характеристики – розмежування банківських установ за державною приналежністю; в результаті виникають банки з вітчизняним, іноземним та спільним капіталом. Цим законом вводиться порядок реєстрації банків іноземних держав та банків з участю іноземного капіталу.

Особливістю другого етапу є стабілізація функціонування банківської системи та посилення контролю Національного банку України та держави за діяльністю банківських установ. У той же час подальший розвиток як окремих банків, так і банківської системи в цілому, стримувався недостатньою капіталізацією банківських установ. Тому в прийнятому Законі України «Про внесення змін до Закону України "Про банки і банківську

діяльність"» від 1 лютого 1996 року було підвищено вимоги до мінімального розміру капіталу банку зі 100 тис. до 1 млн. ЕКЮ [59]. Також Національним банком України було посилено ліцензійні вимоги до капіталу банків, запроваджено систему регулювання діяльності банків, контролю за ризиками на підставі дотримання обов'язкових економічних нормативів.

Наприкінці цього етапу 20 травня 1999 р. було прийнято Закон України «Про Національний банк України», в якому чітко визначено, що Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління та визначено його юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації [60].

Третій етап формування структури банківської системи (2000 – 2005 рр.) розпочинається з набранням чинності з 17 січня 2001 року нової редакції Закону України «Про банки та банківську діяльність». Згідно з положеннями цього закону [59]:

- банківська система України складається з Національного банку України та інших банків;
- за характером діяльності банківські установи другого рівня можуть функціонувати як універсальні або як спеціалізовані; за спеціалізацією банки можуть бути ощадними, інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими); банк набуває статусу спеціалізованого банку у разі, якщо більше 50 відсотків його активів є активами одного типу або якщо більше 50 відсотків його пасивів є вкладками фізичних осіб.
- за формами власності банківські установи другого рівня можуть бути створені як державні, приватні та змішані; надається чітке визначення сутності державного банку, під яким розуміється банк, сто відсотків статутного капіталу якого належать державі, та має порядок заснування, реєстрації, функціонування та ліквідації відповідний для державних банків;
- за організаційно-правовою формою господарювання банківські установи поділяються на акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або кооперативні банки;

надається роз'яснення відносно сутності кооперативного банку, порядку його створення, функціонування та реорганізації або ліквідації;

- за територіальною ознакою банківські установи поділяються на місцеві, регіональні, міжрегіональні; визначено порядок відкриття банками філій та представництв на території України;
- банки мають право створювати банківські об'єднання таких типів: банківська корпорація, банківська холдингова група, фінансова холдингова група, а також банки можуть бути учасниками промислово-фінансових груп з дотриманням вимог антимонопольного законодавства України.

14 вересня 2001 року приймається Постанова Правління НБУ №368 «Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків України», в якій надається класифікація банківських установ за рівнем достатності капіталу. Таким чином, поряд з класифікацією банків за розміром капіталу, вводиться ще й розмежування банків за рівнем капіталізації. Так, згідно з цією інструкцією, банківські установи поділяються на: добре капіталізовані, достатньо капіталізовані, недокапіталізовані, значно недокапіталізовані, критично недокапіталізовані [61].

Отже, цей період можна охарактеризувати як період удосконалення структури банківської системи України, посилення контролю за діяльністю банків другого рівня, управлінських, технічних і кадрових удосконалень, а також підвищення стабільності та конкурентоспроможності банківської системи.

Четвертий етап розвитку структури банківської системи України (2006 р. – перше півріччя 2008 р.) характеризувався внесенням змін до Закону України «Про банки та банківську діяльність» від 7 грудня 2006 року, які суттєво вплинули на структуру банківської системи України:

- банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України [62];
- за організаційно-правовою формою господарювання банківські установи можуть створюватися у формі відкритого акціонерного товариства або кооперативного банку [63];
- за територіальною ознакою банківські установи поділяються на місцеві, регіональні, міжрегіональні та міжнародні, що пов'язано з розробленням порядку відкриття та функціонування на території України філій та представництв іноземних банків [62] ;
- мінімальний розмір статутного капіталу на момент реєстрації банку встановлюється на рівні не менше 10 мільйонів євро [63].

Слід зазначити, що на даному етапі вносяться зміни до банківського законодавства відносно діяльності іноземних банків на території України, що призводять до залучення фінансового іноземного капіталу та стимулювання приходу іноземного капіталу на вітчизняний банківський ринок. Необхідно відмітити, що перетворення всіх банків на відкриті акціонерні товариства та збільшення мінімального розміру статутного капіталу здійснюється з метою стимулювання консолідації та укрупнення вітчизняного банківського капіталу.

П'ятий етап формування складових структури банківської системи почався з другого півріччя 2008 р. та триває досі, – є етапом поширення кризових явищ у вітчизняній банківській системі, у зв'язку з чим відбувається підвищення вимог до діяльності вітчизняних банків. Так, відповідно до Постанови Правління НБУ №228 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України» від 6 серпня 2008 року відміняється класифікація банківських установ за рівнем достатності капіталу. Тепер у разі недотримання будь-якого із економічних нормативів банківська установа повинна негайно вживати стабілізуючих заходів [64].

У цей період вносяться зміни у порядок поділу банків за масштабом діяльності, відповідно до Рішення НБУ №765«Про розподіл банків на групи» від 30 грудня 2008 року, який тепер здійснюється на основі двох показників – розміру активів та регулятивного капіталу [65]. Слід зауважити, що згідно з Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей проведення заходів з фінансового оздоровлення банків» від 24 липня 2009 року № 1617-VI організаційну форму банків створених як відкриті акціонерні товариства має бути змінено на публічні акціонерні товариства. Також цим законом передбачено право створення санаційного банку Кабінетом Міністрів України за поданням Національного банку України, узгодженим з Комітетом Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності. Основним завданням санаційного банку є захист інтересів вкладників (кредиторів) банків. Банк набуває статусу санаційного з моменту видачі йому Національним банком України ліцензії санаційного банку та має право здійснювати лише операції, передбачені цією ліцензією [66].

Отже, формування та розвиток банківської системи України відбувається у нестабільних умовах перехідного періоду. В основу запропонованої періодизації покладено еволюційний принцип структурування банківських систем. У ході дослідження змін структурних зв'язків між банківськими установами у часі під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, встановлено, що зважаючи на складний розвиток економічної та політичної ситуації в країні, недостатню розвиненість ринкових механізмів регулювання діяльністю банківських установ, відносно низький рівень дії інтеграційних процесів – процес удосконалень і реорганізації банківської системи України не завершено. В умовах світової фінансової кризи вітчизняній банківській системі необхідна реструктуризація, що пов'язано з високим рівнем ризиків, низькою ефективністю діяльності та неоптимальним розподілом фінансових ресурсів.

3.3. Основні тенденції формування структури банківської системи України

Банки у зв'язку із специфікою своєї діяльності займають особливе місце в економіці ринкового типу, тісно пов'язані з усіма її ланками та суттєво впливають на розвиток суспільства. У зв'язку з цим ефективне функціонування банків можливе лише за умов певного рівня єдності, що відображає координацію їхніх дій і тісні взаємозв'язки у рамках єдиного механізму контролю і нагляду. Сукупність таких взаємозв'язків виражає конкретну форму діяльності банків і практичну організацію банківської справи у кожній країні – банківську систему.

В умовах посилення конкуренції, концентрації та централізації банківського капіталу, активізації інтеграційних процесів на фінансовому ринку, розвитку інформаційних технологій взаємовідносини банків постійно розвиваються, тому їх структуризація має важливе теоретичне й практичне значення. Вдосконалення структури банківської системи є основою її розвитку. Це вимагає проведення аналізу структури банківської системи для виявлення основних проблем її функціонування, які потребують вирішення в сучасних умовах. Зазначене обумовлює важливість та актуальність дослідження, проведеного у цьому підрозділі.

Різнноманітним аспектам проблем розвитку банківської системи присвячено праці провідних вітчизняних економістів: В.Гейця, О.Дзюблюка, В.Корнєєва, В.Міщенко, А.Мороза, М.Савлука. Однак особливості сучасної структури банківської системи України залишаються недостатньо дослідженими.

Проблема формування структури банківської системи України, що відповідає критеріям раціональності, оптимальності та ефективності, дедалі гостріше постає в умовах активізації процесів глобалізації, необхідності реформування вітчизняної економіки, підвищення добробуту населення тощо. Передусім для вирішення зазначеної проблеми необхідно

проаналізувати особливості сучасної структури банківської системи.

У результаті проведеного дослідження було визначено основні структурні ознаки, що сформувалися у процесі розвитку банківської системи України дотепер, до яких слід віднести:

- 1) поділ банківських установ за характером діяльності на універсальні та спеціалізовані;
- 2) структурування вітчизняних банківських установ за організаційно-правовою формою господарювання;
- 3) розподілення банків за територіальною ознакою;
- 4) структурування банківських установ за формою власності та державною приналежністю;
- 5) структурування банків за масштабами діяльності.

Важливим критерієм структури банківської системи є існування поділу банківських установ другого рівня за характером діяльності на універсальні та спеціалізовані згідно з положеннями Закону України «Про банки та банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року [59]. Однак, слід відмітити, що фактично структурування банківських установ за цією ознакою до початку 2009 року зводилось до існування лише одного спеціалізованого банку – Ощадного банку України, зобов'язання якого складались більше ніж на 50% із вкладів фізичних осіб (рис. 3.9).

Як свідчать дані рис. 3.9, Ощадний банк України до 2008 року дійсно був спеціалізованим ощадним банком, оскільки питома вага коштів фізичних осіб у структурі зобов'язань перевищували 50% протягом 2005-2007 рр., а їх питома вага у зобов'язаннях складала 69% за станом на 1 січня 2006 р., 76% - на 1 січня 2007 р. та 64% - на 1 січня 2008 р.

Однак протягом 2008 року структура зобов'язань Ощадбанку змінилася. Так, за станом на 1 січня 2009 р. найбільшу питому вагу у зобов'язаннях вже складають кошти банків, а кошти фізичних осіб становлять лише 32%. Варто

констатувати, що протягом 2009 року не відбулося значного збільшення коштів фізичних осіб у структурі зобов'язань.

Протягом 2010-2011 рр. банк покращив структуру зобов'язань, збільшивши питому вагу коштів фізичних осіб практично до 50%. Однак підкреслимо, що кошти банків та кошти юридичних осіб все ще складають значну питому вагу в структурі зобов'язань банку – 23% та 25% відповідно.

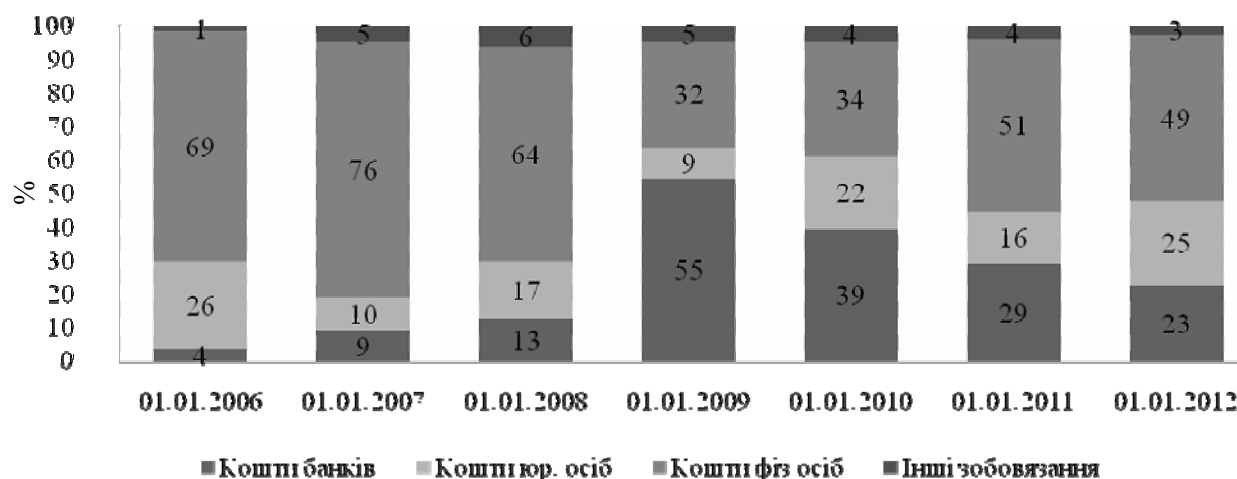

Рис. 3.9 Зміни у структурі зобов'язань ПАТ «Ощадбанк України» за період 2005-2011 рр.

Джерело:[67]

Варто зазначити, умови для таких змін у структурі зобов'язань Ощадного банку були створені значно раніше – в 2004 році, коли Національний банк України Постановою Правління № 397 зняв заборону на кредитування банком юридичних осіб, що було викликано його складним ринковим становищем і необхідністю підвищити його прибутковість і конкурентоспроможність[68].

У результаті діяльність Ощадбанку припинила відрізнятись від діяльності будь-якого іншого банку і банк став повноцінним учасником фінансового ринку. При обслуговуванні юридичних осіб банк спрямовує свої ресурси передусім у підтримку діяльності стратегічних державних підприємств (наприклад, НАК «Нафтогаз Україна»), що є результатом впливу держави на його діяльність та обумовлює необхідність постійного залучення

коштів. У свою чергу, в умовах кризи знижується рівень довіри населення до банківської системи, відбувається відтік вкладів з банківських установ, що й призводить до необхідності звернення до такого джерела, як кошти банків. Таким чином, втрату Ощадбанком України в останні роки ознак спеціалізованого банку можна пояснити універсалізацією активних операцій, що ним проводяться.

З одного боку, універсалізація діяльності банківських установ розглядається як важлива складова дії процесів глобалізації, котра знаходиться в основі формування структур банківських систем у майбутньому. Так, відомий швейцарський вчений Х.-У. Дьориг стверджує відносно наявності світової тенденції до утворення «сфокусованих» банків універсального типу як основного типу банків у майбутньому. Вчений зазначає, що саме в період швидких змін гнучкий універсальний банк зможе легко пристосовуватись, уникаючи кризисів. На його думку, відносна різносторонність може стати успішним засобом виживання [69].

Однак забезпечення високих темпів економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності української економіки, активізація інвестиційних і інноваційних процесів не можуть бути досягнуті без зосередження державних і приватних фінансових ресурсів на забезпеченні пріоритетних напрямів стійкого тривалого розвитку економіки. Тому, на нашу думку, виникає необхідність створення спеціалізованих банківських установ, діяльність яких буде спрямована у напрямку вирішення питань модернізації промислового виробництва, відродження сільського господарства, забезпечення населення житлом. На наш погляд, проблема створення спеціалізованих банків є актуальною при вирішенні завдання реформування структури вітчизняної банківської системи в умовах подолання кризових явищ.

Наступною структурною ознакою банківської системи є структура власності на банки, яка відображає розподілення статутного капіталу банківської системи між державою, іноземними та національними інвесторами (рис. 3.10).

Рис. 3.10 Структура власності на грошові внески у статутні капітали банків у 2005-2009 рр., у відсотках

Дані наведеного рисунка свідчать, що протягом 2005-2006 рр. у структурі власності на грошові внески у статутні капітали банків переважає національний приватний капітал, який, однак, має тенденцію до зниження за період, що аналізується, з 71,5% до 66,2%. Подібну тенденцію можна спостерігати і відносно частки державного капіталу: вона знизилася практично на 3 процентні пункти. Варто зазначити, що частка іноземного капіталу протягом визначеного періоду зростає з 19,5% до 27,6%.

Протягом 2007 року ситуація змінюється: частка іноземного капіталу збільшилася до 35,0%, державного – до 43,3%, зазначене призвело до зменшення частки національних інвесторів у статутному капіталі банків до 21,7%.

В 2008-2011 рр. частка іноземного капіталу збільшується практично до 42%. Також у цей період можна спостерігати зменшення частки державного капіталу практично до 10%, незважаючи на те, що в серпні 2009 року було рекапіталізовано три банки: ПАТ АКБ «Київ», АТ «Родовід банк» та АБ «Укргазбанк» [58].

Вказані тенденції супроводжувалися одночасним зростанням частки національного приватного капіталу до 47,65%, що, на нашу думку, викликано докапіталізацією банківських установ протягом цього періоду відповідно до вимог Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо форми створення банків та розміру статутного капіталу» N 133-V від 14.09.2006 р.,

згідно з яким з 4 жовтня 2006 року до жовтня 2009 року всі банківські установи, що функціонують в Україні, повинні збільшити свій уставний капітал до 10 млн. євро [70]. Крім того, деякі банківські установи збільшили розмір власного капіталу у зв'язку з фінансовою кризою, що стало необхідним заходом збереження їх фінансової стійкості.

Наступною структурною ознакою, що визначає особливості структури банківської системи є організаційно-правова форма господарювання банківських установ(рис. 3.11).

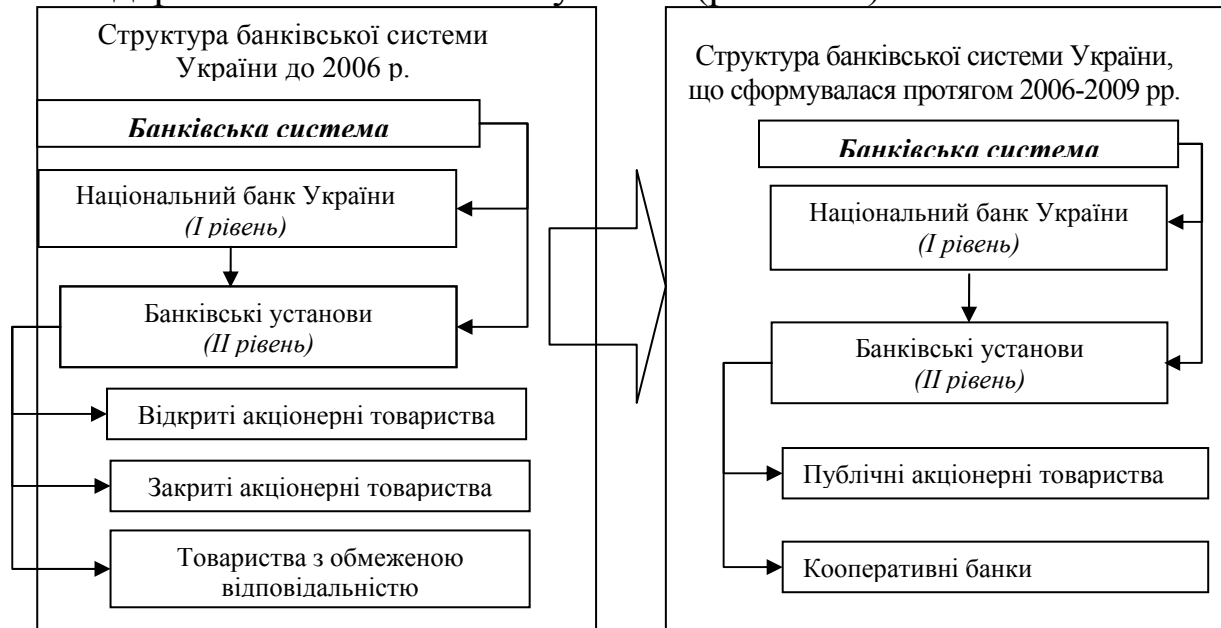

Рис. 3.11 Структура банківської системи України залежно від організаційно-правової форми банківських установ

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо форми створення банків та розміру статутного капіталу», з 4 жовтня 2006 року банки можуть створюватися, як видно з рисунку, тільки у формі відкритого акціонерного товариства (публічного акціонерного товариства – у зв'язку із змінами, внесеними згідно із Законом N 1617-VI від 24.07.2009 р. [66]) або кооперативного банку.

Банківські установи, створені у формі закритого акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю, зобов'язані протягом трьох років (до 2009 року) привести свою організаційно-правову форму у відповідність до вимог чинного законодавства

Варто проаналізувати, як саме вплинуло внесення таких змін до Закону України «Про банки і банківську діяльність» на розвиток банківської системи України в цілому. Динаміка структури банківських установ України другого рівня за організаційно-правовою формою відображена на рис. 3.12.

Рис. 3.12 Динаміка структури банківських установ України другого рівня за організаційно-правовою формою за період 1994-2007 рр.

Джерело: [55, с. 157-158]

Як свідчать дані рис. 3.12, протягом періоду 1994-2008 рр. у структурі банківських установ за організаційно-правовою формою переважали акціонерні товариства відкритого і закритого типів. Структура банківської системи за цією ознакою до 2009 року залишалась практично без змін, незважаючи на нові законодавчі вимоги, прийняті у 2006 році: так, на кінець 2008 року в Україні діяло 63,04% банківських установ, створених як відкриті акціонерні товариства, 21,20% - закриті акціонерні товариства та 15,76% - товариства з обмеженою відповідальністю.

Однак після введення Закону України «Про акціонерні товариства» № 514-VI від 17.09.2008 р. [72], згідно з вимогами якого акціонерні товариства можуть існувати як публічні або приватні та подальшим прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо

особливостей проведення заходів з фінансового оздоровлення банків» № 1617-VI від 24.07.2009 р. [66], на підставі якого вносяться зміни до Закону України «Про банки і банківську діяльність», протягом 2009 року в структурі банківської системи за ознакою організаційно-правової форми банківських установ відбуваються суттєві зміни.

Визначення за організаційно-правовою формою лише двох складових у структурі банківської системи: публічних акціонерних товариств та кооперативних банків, дозволить вирішити, з одного боку, завдання збільшення потужності банківських установ та можливостей їх забезпечувати задоволення інвестиційних потреб вітчизняної економіки, а з іншого, створення умов для забезпечення фінансовими ресурсами конкретних, як правило, дрібних сегментів ринку.

Зважаючи на те, що майже всі діючі банківські установи в Україні за організаційно-правовою формою є акціонерними товариствами публічного (відкритого) типу, першочергова проблема, яка має розв'язуватись у сучасних умовах розвитку вітчизняної банківської системи – це капіталізація банків. У цьому разі основною перевагою акціонерних товариств публічного типу є залучення капіталу із зовнішніх джерел, передусім, шляхом концентрації капіталу фізичних та юридичних осіб з метою їх використання для отримання прибутку. Слід відмітити, що низький рівень розвитку фондового ринку, малодоступність зрозумілих і достовірних оцінок надійності банків та результатів їх діяльності, недостатня ліквідність і незначна кількість їх акцій, а також корпоративні стратегії, не заохочують малі підприємства і населення до участі в акціонерному капіталі банків [73].

Однак, на нашу думку, банкам було б доцільно розробити стратегію трансформації заощаджень у довгостроковий акціонерний капітал. Важливим резервом можуть стати готівкові заощадження населення, обсяг яких динамічно зростає, але вони і поки що мало підвладні регулюванню з боку держави. У 2006 році темпи зростання агрегату грошової маси M0 становили 24,5%, у 2007 році

– 48,2%, у 2008 році – 39,2% і станом на 01.01.2012 р. обсяг готівки поза банками становив 162,67 млрд. грн. [74].

Перехід до створення банків у формі публічних акціонерних товариств, на наш погляд, створює наступні позитивні наслідки:

- збільшується прозорість банківської діяльності, що є однією з основних вимог переведення звітності банківських установ до міжнародних стандартів;
- формуються передумови для розвитку українського фондового ринку для забезпечення обігу акцій публічних акціонерних банків;
- створення умов для сприяння залученню та концентрації банківського капіталу, що може істотно підвищити рівень капіталізації українських банків і формування ресурсів для подальшого розвитку банківської системи України.

Інший спосіб, який міг би бути використаний для залучення заощаджень у банківську систему – це створення кооперативних банків – спеціалізованих кредитно-фінансових підприємств, учасниками яких виступають кооперативні підприємства та пайовики (фізичні особи) на основі колективної та державної власності, демократичного характеру вибору керівних органів та прийняття рішень з метою пільгового кредитування дрібних і середніх підприємств та населення (передусім у малих містах, сільській місцевості) і надання інших послуг на вигідніших, порівняно з комерційними банками, умовах [75, с. 146].

На нашу думку, відсутність кооперативних банків в Україні на сучасному етапі можна пояснити високими вимогами до мінімального розміру статутного капіталу банківських установ у розмірі 10 млн. євро. Відомо, що зазначений економічний норматив є єдиним для банківських установ, створених у будь-якій організаційно-правовій формі. Однак, зважаючи на вже вказані мету створення кооперативних банків та особливості їх учасників, вважаємо за необхідне рекомендувати Національному банку України переглянути вимоги щодо створення подібних банків. У цьому разі основним об'єктом контролю та регулювання виступатимуть ризики діяльності таких банків, і

рівень капіталу має бути встановлено відповідно до ризикованості та обсягів операцій, що ними здійснюються.

Наступним важливим критерієм аналізу структури банківської системи є структура розподілу банків за територією країни та наявність регіональних банків.

Зазначимо, що в Україні внаслідок територіального розподілу праці та особливостей господарської спеціалізації окремих регіонів на основі адміністративно-територіального поділу країни сформувалося 9 економічних районів [76, с. 356-364]: Причорноморський, Карпатський, Північно-Західний, Подільський, Центральний, Столичний, Північно-Східний, Придніпровський та Донецький. При дослідженні регіональної структури банківської системи, на наш погляд, не можна абстрагуватися від регіональної структури економіки країни, що обумовлює проведення аналізу саме в розрізі економічних районів, а не окремих областей. Варто акцентувати увагу ще на одній обставині: внаслідок особливостей формування банківської системи в Україні більшість банків зосереджено в м. Київ, що обумовлює необхідність виділення при проведенні дослідження регіональної структури вітчизняної банківської системи Київської області та м. Київ як окремого економічного району.

В умовах активізації процесів глобалізації, посилення конкуренції, стрімкого розвитку інформаційних технологій, проблема раціонального розміщення банківських установ другого рівня за територією України постає дедалі гостріше, про що свідчать дані таблиці 3.5.

Аналіз даних наведеної таблиці дає можливість дійти висновку, що велика кількість банків знаходиться в найбільш економічно та промислово розвинених центрах країни, до яких можна віднести такі міста, як Київ, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Одеса та Автономна Республіка Крим.

Особливістю структури банківської системи України за територіальною ознакою є нерівномірність розподілення банківських установ за економічними районами. При цьому, слід

відмітити постійне зростання кількості банківських установ в Києві та зменшення в усіх інших регіонах відповідно.

Таблиця 3.5

Динаміка регіональної структури другого рівня банківської системи України за період 1995-2009 рр.

Економічний район	Області, що включені до складу району	Кількість діючих банків (одиниць), на кінець року						
		1995	2000	2005	2008	2009	2010	2011
Київський	м. Київ та Київська обл.	81	79	97	113	113	114	113
Причорноморський	Одеська, Миколаївська, Херсонська, АР Крим	33	17	13	12	11	10	10
Карпатський	Чернівецька, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська	17	8	7	7	7	6	6
Північно-Західний	Волинська, Рівненська	4	2	2	2	2	1	1
Подільський	Хмельницька, Тернопільська, Вінницька	6	1	0	0	0	0	0
Центральний	Кіровоградська, Черкаська	2	0	0	0	0	0	0
Столичний	Житомирська, Чернігівська	9	3	3	3	3	3	3
Північно-Східний	Полтавська, Харківська, Сумська	23	15	15	16	15	13	13
Придніпровський	Дніпропетровська, Запорізька	19	18	14	17	16	16	16
Донецький	Луганська, Донецька	16	11	12	12	13	12	12

Джерело для розрахунків: [77, с. 171-172, 176]

Так, у 1995 році в Києві було сконцентровано більшість всіх банківських установ – 81 банк (39%), а в 2012 році їх кількість вже зросла до 113 (62%). За період 1995-2011рр. у Причорноморському економічному районі залишилося з 33 банківських установ 10, у Карпатському – з 17 банків 6, у Північно-Західному – з 4 банків 1, у Столичному – з 9 банків 3, у Північно-Східному – з 23 банків 13, в Придніпровському – з 19 банків 16, у Донецькому – з 16 банків 12. Зазначимо, що в Подільському та Центральному економічних районах взагалі відсутні регіональні банківські установи за станом на 01.01.2012 року.

Варто підкреслити, що якщо у 1995 році майже в усіх областях України, крім Волинської та Кіровоградської, існував хоча б один місцевий банк, то на кінець 2005 року в десяти областях, тобто майже в половині, вони припинили своє існування. Так, місцеві банківські установи здебільшого відсутні у так званих депресивних районах України та присутні в економічно розвинутих, що відповідно впливає на кількість, якість та ціну послуг на банківські продукти в окремих регіонах.

Слід зазначити, що структурний аналіз за показниками кількості банківських установ за регіонами не дозволяє оцінити рівня конкуренції та забезпеченості послугами на банківських ринках зазначених економічних районів.

З метою оцінки раціональності побудови регіональної структури банківської системи України проаналізуємо рівень концентрації банківських ринків у розрізі економічних районів з використанням індексу Херфіндаля-Хіршмана та загального індексу галузевої концентрації.

Індекс Херфіндаля-Хіршмана дозволяє проаналізувати вплив найбільших банків на стан ринку. Індекс визначається як сума квадратів ринкових часток у структурі банківської системи, що приходить на кожний банк [78, с. 70]:

$$HHI = \sum_{i=1}^n s_i^2, \quad (3.1)$$

де ННІ – індекс Херфіндаля-Хіршмана;

s_i – частка i -го банку на ринку;

n – кількість банків на ринку.

Ринок оцінюється як неконцентрований, якщо $HHI < 0,1$, помірноконцентрований – $HHI < 0,18$, висококонцентрований – $HHI > 0,18$ [79].

Слід зазначити, що причиною вибору цього показника є його чутливість до входження нових банків на банківський ринок, однак при суттєвому зростанні кількості банків на ринку його чутливість знижується [80, с. 69].

Другий індекс, що використовується автором, – загальний індекс галузевої концентрації, який розраховується наступним чином [81, с. 447]:

$$CCI = S_1 + S_1 \sum_{i=2}^n S_i^2 (1 + (1 - S_i)) \quad (3.2)$$

де CCI – загальний індекс галузевої концентрації.

Для досягнення завдань дослідження було вибрано саме цей показник, оскільки загальний індекс галузевої концентрації дозволяє оцінити співвідношення між коливанням ринкових часток та абсолютною значимістю частки найбільшого банку. Даний показник дорівнює одиниці у випадку монополії та буде тим вищий за частку домінуючого банку, чим більша кількість банків у галузі.

Для вирішення завдання аналізу особливостей регіональної структури банківської системи України у дослідженні представлено результати розрахунків вибраних нами індексів концентрації за наступними показниками:

- розміром власного капіталу банків, що дозволить оцінити концентрацію банківських ринків у районах без врахування діяльності банківських філій (табл. 3.6);
- розміром чистих активів та зобов'язань банківських установ, на підставі чого визначається рівень задоволеності банківськими послугами відповідних економічних районів (табл. 3.7).

Як свідчать дані таблиці, обидва показники – індекс Херфіндаля-Хіршмана та загальний індекс галузевої концентрації – вказують на існування однакових тенденцій щодо змін концентрації вітчизняного банківського ринку як за всіма регіонами, так і за банківською системою в цілому. Так, індекс Херфіндаля-Хіршмана має сталу тенденцію до збільшення: у м. Києві збільшився з 0,0372 до 0,0539, у Причорноморському економічному районі – з 0,1390 до

0,2264, у Північно-Східному – з 0,3001 до 0,6292, у Придніпровському – з 0,5156 до 0,5515, у Донецькому – з 0,2191 до 0,4446 та за всією банківською системою – з 0,0265 до 0,0379. Відмітимо, що в Північно-Східному та Столичному економічних районах цей показник зростає протягом 2004-2007 рр., однак протягом 2008 року він знизився з 0,7492 у Північно-Східному та 0,4195 у Столичному до 0,7098 та 0,3977 відповідно. В Карпатському регіоні індекс Херфіндаля-Хіршмана протягом 2006 року збільшився з 0,1906 до 0,3092, у період 2006-2008 рр. має тенденцію до зменшення та на початок 2009 р. складає 0,2155.

Таблиця 3.6

Динаміка показників концентрації за власним капіталом в окремих економічних районах України в 2004-2008 рр.

Показники концентрації ринку	Економічний район	Станом на початок року:				
		2005	2006	2007	2008	2009
ННІ Індекс Херфіндаля- Хіршмана	Київський	0,0372	0,0365	0,0371	0,0363	0,0539
	Причорноморський	0,1390	0,1360	0,1554	0,1931	0,2264
	Карпатський	0,1906	0,3092	0,2130	0,2290	0,2155
	Північно-Західний	0,5086	0,5168	0,6135	0,7492	0,7098
	Столичний	0,3595	0,3510	0,3867	0,4195	0,3977
	Північно-Східний	0,3001	0,2809	0,4048	0,4329	0,6292
	Придніпровський	0,5256	0,4700	0,4664	0,4808	0,5515
	Донецький	0,2191	0,2157	0,2944	0,4243	0,4446
	Банківська система України, всього	0,0265	0,0272	0,0274	0,0275	0,0379
ССІ Загальний індекс галузевої концентрації	Київський	0,1550	0,1528	0,1577	0,1555	0,2187
	Причорноморський	0,3380	0,3353	0,3534	0,3924	0,5264
	Карпатський	0,4839	0,6064	0,5089	0,5352	0,5182
	Північно-Західний	0,8611	0,8571	0,8573	0,8930	0,8804
	Столичний	0,7131	0,7108	0,7250	0,7406	0,7280
	Північно-Східний	0,5680	0,5483	0,6495	0,6724	0,7996
	Придніпровський	0,7395	0,7042	0,6986	0,7062	0,7520
	Донецький	0,5107	0,5079	0,5816	0,6831	0,7108
	Банківська система України, всього	0,1189	0,1269	0,1192	0,1196	0,1323

Власна розробка автора.

Значення загального індексу концентрації підтверджують тенденції, отримані в результаті аналізу індексу Херфіндаля-Хіршмана: збільшення рівня концентрації у Причорноморському,

Північно-Східному, Придніпровському, Донецькому економічних районах. Натомість на загальний індекс концентрації здійснює значний вплив частка банку-лідера в районі: значення індексу вказує на незмінність та низьку концентрацію у вітчизняній банківській системі.

При дослідженні рівня концентрації в регіонах неможливо абстрагуватися від рівня розвиненості регіональних ринків банківських послуг, для чого, на нашу думку, важливо проаналізувати рівень концентрації на ринках активних та пасивних операцій (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Рівень концентрації активно-пасивних операцій банківських установ в окремих економічних регіонах України

Показники концентрації ринку	Region	Чисті активи			Зобо- в'язання	
		На початок року:				
		2006	2009	2006	2009	
ННІ Індекс Херфіндаля- Хіршмана	м. Київ	0,0316	0,0355	0,0349	0,0394	
	Причорноморський	0,0565	0,0572	0,0623	0,0550	
	Карпатський	0,0740	0,0546	0,0669	0,0637	
	Північно-Західний	0,0991	0,0556	0,1451	0,0792	
	Подільський	0,0903	0,0652	0,0983	0,0792	
	Центральний	0,1166	0,0776	0,1058	0,0899	
	Столичний	0,1006	0,0696	0,0890	0,0741	
	Північно-Східний	0,0471	0,0649	0,0472	0,0494	
	Придніпровський	0,2252	0,1721	0,1655	0,2783	
	Донецький	0,0861	0,0672	0,0967	0,0996	
	Банківська система України, всього	0,0389	0,0354	0,0408	0,0362	
ССІ Загальний індекс галузевої концентрації	м. Київ	0,1312	0,1492	0,1465	0,1464	
	Причорноморський	0,1942	0,2050	0,2103	0,1988	
	Карпатський	0,2537	0,2093	0,2228	0,2226	
	Північно-Західний	0,3055	0,1925	0,4031	0,2709	
	Подільський	0,2867	0,2201	0,3031	0,2632	
	Центральний	0,3461	0,2716	0,3218	0,2960	
	Столичний	0,3212	0,2461	0,2940	0,2459	
	Північно-Східний	0,1683	0,2436	0,1718	0,1918	
	Придніпровський	0,4891	0,4272	0,4218	0,5385	
	Донецький	0,2896	0,2313	0,3138	0,4271	
	Банківська система України, всього	0,1581	0,1410	0,1628	0,1443	

Власна розробка автора. Джерела для розрахунків: [82; 83]

У ході аналізу регіональної структури банківської системи за рівнем концентрації на ринках залучення банківських ресурсів та їх розміщення встановлено, що найбільш концентрованими як за активними, так і пасивними операціями банківських установ є ринки Придніпровського, Столичного, Центрального, Північно-Східного та Донецького економічних районів.

Варто відмітити, що за оцінками значення показника Херфіндала-Хіршмана всі зазначені ринки відносяться до неконцентрованих, крім ринка Придніпровського району, який за обсягами активних операцій віднесено до помірно концентрованих ринків, а за обсягами зобов'язань – до висококонцентрованих. Концентрація послуг банківських установ за всією банківською системою знизилась за аналізований період, що свідчить про загострення конкуренції та збільшення забезпеченості ринку банківськими послугами.

Отже, узагальнюючи результати дослідження регіональної структури банківської системи на підставі використаних показників концентрації, можемо представити її у такий спосіб (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Сучасна регіональна структура банківської системи України
за рівнем концентрації

Рівень концентрації банківських ринків	За показниками:		
	власного капіталу	активів	зобов'язань
Неконцентрований	Київський	Київський, Причорноморський, Карпатський Північно-Західний Подільський Столичний Північно- Східний Донецький	Київський, Причорноморський, Карпатський Північно-Західний Подільський Столичний Північно- Східний Донецький
Помірно концентрований	Причорноморський	Придніпровський	–
Високо- концентрований	Карпатський, Північно- Західний, Подільський, Центральний, Столичний, Північно- Східний, Придніпровський, Донецький	–	Придніпровський

У ході дослідження визначено, що більшість ринків економічних районів є більш концентрованими за зобов'язаннями ніж за активами, що свідчить про виконання банківськими установами цих районів функції постачальників ресурсів. Лише у Причорноморському та Столичному районах рівень концентрації за активами виявився більшим ніж за зобов'язаннями, що можна пояснити зростанням активності банківських установ цих районів у забезпеченні своїх ринків послугами.

Слід зазначити, що національні фінансові ресурси належать до найбільш структурно та територіально мобільних, компенсуючи імовільність цілої низки природних, земельних та історико-культурних ресурсів регіонів. Мобільності фінансових ресурсів має сприяти розвиток фінансових інституцій, передусім банківських установ. Зауважимо, що в ринковій економіці інвестиційно найбільш привабливими регіонами, у першу чергу, є такі, що відрізняються розвиненою фінансовою інфраструктурою.

Як свідчать результати аналізу, проведеного у дослідженні, для України характерні значні диспропорції в розвитку банківської інфраструктури та розподілі фінансових ресурсів між регіонами. Найбільша їх частка припадає на м. Київ, який є абсолютним лідером у забезпеченості фінансовими ресурсами. При цьому низька забезпеченість інших регіонів фінансовими ресурсами та банківськими інституціями є одним із важливих чинників низької капіталізації соціально-економічного потенціалу цих регіонів.

Тому, на нашу думку, необхідно здійснювати територіальне розгалуження інститутів та елементів фінансової інфраструктури, що сприятиме деконцентрації фінансових ресурсів на користь регіонів, капіталізації місцевих ресурсів, економічному зростанню як в окремих регіонах, так і в країні загалом.

Отже, однією з негативних тенденцій регіонального розвитку є посилення територіальної диференціації та зниження інвестиційної активності регіонів. Інвестиційна активність банківських установ, передусім визначається масштабами їх

діяльності, тому аналіз особливостей структури вітчизняної банківської системи за цією ознакою є особливо важливим.

Згідно з класифікацією Національного банку України, банківські установи за розміром активів поділяються на чотири групи: I група – найбільші банки; II група – великі банки; III група – середні банки; IV група – малі банки. Порядок визначення вимог щодо віднесення банківських установ до відповідних груп приймається рішенням комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків наприкінці або на початку року на майбутній рік, починаючи з 2002 року. Дані вимоги стосуються розміру активів банківських установ, а в останні два роки також й регулятивного капіталу.

Аналіз структури банківської системи наведено в таблиці 3.9.

Таблиця 3.9

Динаміка структури банківської системи України в розрізі груп банків за масштабами діяльності

Група банків	Станом на початок року:															
	2005		2006		2007		2008		2009		2010		2011		2012	
	од.	пит. вага, %	од.	пит. вага, %	од.	пит. вага, %	од.	пит. вага, %	од.	пит. вага, %	од.	пит. вага, %	од.	пит. вага, %	од.	пит. вага, %
I	10	6	12	7	15	9	17	10	18	10	18	10	17	10	17	10
II	14	9	15	9	19	11	17	10	20	11	19	11	22	12	19	11
III	31	19	28	17	27	16	34	20	24	13	21	12	21	12	22	12
IV	105	66	108	66	110	64	105	61	120	66	121	68	115	66	117	67
Усього	160	100	163	100	171	100	173	100	182	100	179	100	175	100	175	100

Джерело для розрахунків: [67]

З даних таблиці видно, що за період 2005-2011 рр. структура вітчизняної банківської системи в розрізі груп банків за масштабами діяльності майже не змінилася. Станом на 1 січня 2012 року найбільшу частку у структурі банківської системи за кількістю банків становить четверта група банків (67%), інші три групи складають 33% кількості банків, частки яких розподілено

наступним чином: перша – 10%, друга – 11% та третя група – 12%.

Варто зазначити, що в 2000 році структура банківської системи суттєво відрізнялась від сучасної. На той час у структурі переважали середні банківські установи – 108 банків, що становило 66% від загальної кількості, група великих банків налічувала 45 установ (27%), а малих лише 11 (7%). Більшість банків, переважно з національним капіталом, які відносилися до II та III груп на початок 2000 року, за одинадцять років не змогли значно збільшити свої активи, та з підвищенням вимог НБУ практично всі ці банківські установи протягом цих років перейшли до четвертої групи.

Таким чином, розвиток структури банківської системи України відбувається, з одного боку, у напрямі концентрації капіталу в групі найкрупніших банків, а з іншого, спостерігається зростання кількості дрібних банків, що було обумовлено активним розвитком банківського ринку за останні п'ять років під впливом на цей розвиток процесів глобалізації через збільшення участі іноземних банків, що призвело до загострення конкуренції на вітчизняному банківському ринку.

Для визначення особливостей діяльності банківських установ у розрізі груп, на нашу думку, необхідно рівень концентрації за основними показниками діяльності банківських установ та ефективність структури банківської системи за масштабами операцій, що здійснюються.

З метою оцінки особливостей структури банківської системи за масштабами діяльності установ, що входять до її складу – на обслуговуванні яких клієнтів сконцентровано діяльність банків відповідної групи, за рахунок яких джерел сформовано їх зобов'язання, наскільки ефективними є результати їх діяльності, проаналізуємо дані табл. 3.10.

Як свідчать дані табл. 3.10, у результаті активного розвитку банківського ринку за аналізований період відбувся перерозподіл участі груп банківських установ в основних показниках функціонування банківської системи. Як вже було зазначено,

основну частку банківських активів сконцентровано в першій та другій групах банків: варто відзначити, що за п'ять років по першій групі вона зросла з 57,74% у 2005 році до 66,91% у 2011 році, а по другій групі, знизилась з 17,78% до 14,76% відповідно. Більш суттєве зниження відбулося по третій групі банків – з 13,00% до 7,78% та четвертій – з 11,67% до 10,55%.

Таблиця 3.10

Порівняльний аналіз структурних змін у банківській системі
України за 7 років (2005-2011 рр.), у %

Показники	Групи банків за масштабами діяльності							
	I		II		III		IV	
	Станом на початок року:							
	2006	2012	2006	2012	2006	2012	2006	2012
Кількість банків	7,36	9,71	9,20	10,86	17,18	12,57	66,26	66,86
Чисті активи	57,74	66,91	17,78	14,76	13,00	7,78	11,67	10,55
Капітал	47,58	65,47	15,50	14,89	13,78	6,32	23,14	13,32
Позички, надані клієнтам, у тому числі	59,52	70,15	16,18	14,81	13,03	6,40	11,25	8,65
- юридичним особам	55,72	70,66	17,73	13,83	14,44	6,93	12,12	8,58
- фізичним особам	72,05	70,60	11,12	15,35	8,44	4,93	8,38	9,12
Резерви під надані позички	66,88	73,19	11,22	17,15	11,30	3,54	10,60	6,12
Цінні папери	48,23	76,35	17,45	13,06	15,00	4,00	19,31	6,59
Кошти юридичних осіб	55,67	65,44	20,09	12,83	13,79	9,91	10,45	11,82
Кошти фізичних осіб	65,37	70,27	14,54	13,06	10,40	7,15	9,68	9,52
Кошти банків	53,77	63,42	20,36	20,13	16,43	6,27	9,43	10,17
Фінансовий результат	57,95	40,09	19,15	50,42	18,91	1,07	3,99	8,42

Джерело для розрахунків: [67]

Необхідно відмітити структурні зміни, що відбулися у перерозподіленні кредитних ресурсів банківських установ за групами. Частка позичок, наданих клієнтам банками першої групи зросла з 59,52% у 2005 році до 70,15% у 2011 році, у той час як за іншими групами банків відбулося її скорочення. Отже, проведений аналіз доводить той факт, що основним джерелом

забезпечення економіки країни кредитними ресурсами є банківські установи першої групи. Передусім зростає значення банків цієї групи при вирішенні завдання кредитування реального сектора економіки (рис. 3.13).

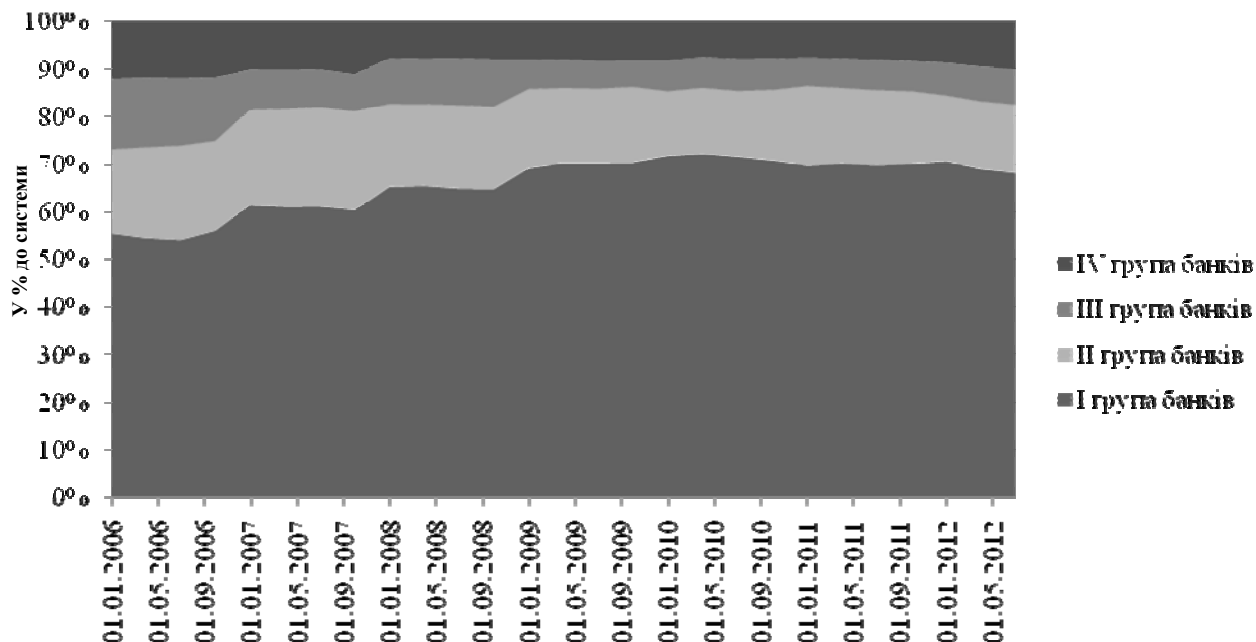

Рис. 3.13 Концентрація позичок, наданих у реальний сектор економіки різними групами банківських установ України з 01.01.2006 по 01.07.2012 рр.

Джерело для розрахунків: [67]

Аналіз концентрації кредитування реального сектору у розрізі груп банків дозволяє дійти важливих висновків, що в умовах розгортання фінансової кризи саме найкрупніші банки виявилися спроможними підтримати обсяги своїх портфелів на докризовому рівні і навіть зміцнити свої позиції. При такій ситуації виникає необхідність переосмислення ролі банківських установ четвертої групи, які переважають за кількістю, але не за фінансовими можливостями, тому, на наш погляд, виникає необхідність створення на їх основі банківських об'єднань, що сприятиме вирішенню конкретних економічних завдань.

Варто зазначити, що раціональність побудови структури банківської системи має визначатися не лише оцінкою значення кожної групи банків у напрямках залучення та перерозподілу

фінансових ресурсів, а й також на підставі аналізу ефективності їх діяльності.

На нашу думку, ефективність діяльності різних груп банків доцільно проаналізувати з використанням показника рентабельності активів (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Аналіз динаміки показника рентабельності активів у розрізі груп банків за сім років (з 2005 по 2012 рр.)

Група банків	Показник рентабельності активів (ROA), станом на початок року, у%:						
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
I	1,02	1,33	1,24	0,78	-2,81	-0,81	-0,44
II	1,11	1,07	0,82	1,01	-5,10	-4,11	-2,50
III	1,48	1,11	0,88	0,53	-6,10	-1,42	-0,10
IV	0,35	0,88	0,86	0,69	-5,46	-0,11	-0,58
Усього	1,01	1,22	1,10	0,79	-3,61	-1,45	-0,76

Джерело для розрахунків: [67]

Аналізуючи рентабельність активів, можна відмітити, що вона була найбільшою до 2006 р. у середніх банків, і складала на 1 січня 2006 р. 1,48%, за 2006-2008 рр. вона знизилася до 0,53%. Протягом 2006-2007 рр. найбільшу рентабельність можна спостерігати у банків першої групи, а в 2008 р. найбільш рентабельними виявилися банківські установи другої групи: на 1 січня 2009 року рентабельність активів банків цієї групи склала 1,01%.

Зазначимо, що на 1 січня 2010 року рентабельність активів за всією банківською системою складає -3,61%, що пов'язано із збитковістю вітчизняних банків в 2009 р. у зв'язку з фінансовою кризою. Варто відмітити, що найкращі результати в кризових умовах демонструють банки першої групи -2,81%, а найгірші – банки третьої групи в розмірі -6,1%. Підкреслимо, що на 1 січня 2012 року рентабельність активів за банківською системою збільшилася до -0,76% та найкращі результати зі стабілізації своєї діяльності демонструють банки третьої групи в розмірі -0,1%.

Порівняння кожної групи банківських установ у структурі чистих активів банківської системи України із відповідним розподіленням фінансових результатів (табл. 3.11), підтверджує,

що в умовах кризи найбільш ефективною виявилася діяльність банківських установ, які складають першу групу. Слід відмітити, що зміна економічних умов не впливає на діяльність банків четвертої групи, ефективність якої залишається низькою.

Отже, у ході проведення дослідження було визначено низку особливостей структури вітчизняної банківської системи за окремими ознаками.

Встановлено, що в Україні другий рівень банківської системи складають універсальні банківські установи, створені переважно як акціонерні товариства публічного типу. На нашу думку, цю особливість обумовлено високим ступенем ризику проведення операцій на вітчизняному банківському ринку і відсутністю механізмів ефективного захисту від їх наслідків. У результаті чого банківські установи диверсифікують розміщення фінансових ресурсів та уникають спеціалізації діяльності. Проблема капіталізації банківських установ, необхідності вирішення завдань реформування економіки країни, підвищення її інвестиційної привабливості зумовила структурні зміни в банківській системі щодо організаційно-правової форми банківських установ, які тепер можуть створюватись лише як публічні акціонерні товариства або кооперативні банки. Однак відсутність диференційованих підходів до регулювання діяльності банків за їх організаційно-правовою формою не сприяє виникненню кооперативних банків, хоча, на нашу думку, саме банківські установи цієї організаційно-правової форми мають забезпечити фінансовими ресурсами такі сектори як малий та середній бізнес та домашні господарства.

Наступна особливість структури банківської системи – це нерівномірність розміщення банківських установ другого рівня за територією України. При наявності достатньо великої кількості банків в Україні, більшість з них сконцентрована в найбільш економічно та промислово розвинених центрах країни – це Київ, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Одеса, Автономна Республіка Крим. У цьому разі при високому рівні конкуренції між банками у великих промислових центрах, у менш розвинених регіонах місцеві банки можуть займати монопольне положення. Проблема

забезпечення регіонів фінансовими ресурсами останнім часом вирішувалась завдяки розширенню філіальної мережі великих банківських установ, що підтвердилось відсутністю концентрації ринку банківських послуг у більшості економічних районах. Однак унаслідок кризи з метою зменшення витрат банківські установи почали скорочення філіальної мережі, що свідчить про наявність ризику відтоку банківського капіталу з найменш привабливих ринків. Отже, наявність необхідної кількості місцевих банків дозволить покращити інвестиційні можливості підтримки реального сектора регіонів, буде сприяти підвищенню добробуту населення, що, на наш погляд, в цілому позитивно вплине на економічне зростання країни.

Проведений аналіз структури банківської системи України за масштабами діяльності банківських установ дозволяє дійти висновків, що вона також є нерівномірною. За кількістю переважають банківські установи четвертої групи, однак основна частка банківських ресурсів сконцентрована в першій групі найкрупніших банків. Варто зазначити, що такі структурі зміни були обумовлені активним розвитком вітчизняного банківського ринку протягом 2005-2008 рр. та загостренням конкуренції на ньому. До основних чинників, що вплинули на формування сучасної структури банківської системи, слід віднести поглиблення інтеграційних процесів, яке супроводжується зростанням участі іноземних банківських установ у забезпеченні національної економіки банківськими послугами.

3.4 Формування конкурентного середовища у банківській галузі економіки України

Політика банку в умовах ринку потребує адекватної оцінки та своєчасного реагування на зміни конкурентного середовища. Актуальність вивчення методичних підходів до оцінки ринкової концентрації та конкуренції на банківському ринку України визначається низкою причин. По-перше, ринкова концентрація

та конкуренція належать до неконтрольованих факторів, які впливають на діяльність банківської установи, та безпосередньо визначають самостійність банку в прийнятті цінових рішень. По-друге, вказані питання регулюються з боку Національного банку України та Антимонопольного комітету України з метою запобігання зловживання ринковою владою окремими учасниками банківського ринку.

Питанням розвитку концентрації та конкуренції на банківському ринку присвячено праці багатьох зарубіжних та вітчизняних науковців, серед яких слід відмітити: К. Спренкля, П. Геффрона, М. Соумінену; А. Баталова, Г. Самойлова; С. Козьменко, М. Шпиґа, І. Волошко та інших. Разом з тим, у вітчизняній економічній літературі недостатньо уваги приділяється практичному аналізу використання методичних підходів до оцінки конкурентного середовища банківського сектору економіки. Вказане потребує дослідження питань формування конкурентного середовища у банківській галузі економіки України та оцінки його впливу на основні аспекти діяльності банківських установ.

У теперішній час конкуренція у банківській сфері – це об'єктивне явище еволюції світової фінансово-кредитної системи, зумовлене зростанням потреб суспільства у капіталізації вільних грошових коштів. Крім того, банківські послуги майже не мають конкурентоспроможних (небанківських) замінників, що підвищує привабливість для підприємництва банківської сфери, і, звідси, є чинником живлення у ній конкурентних відносин. Головною особливістю конкурентної ситуації у банківській системі України є її підпорядкованою світовим загальноекономічним тенденціям, у той час як чинники міжнародної банківської конкуренції не підпорядковуються особливостям вітчизняного ринку.

Необхідно зазначити, що конкуренція є позитивним явищем на будь-якому ринку та, а підтримання необхідного рівня конкурентної боротьби є об'єктом державного регулювання. Необхідність регулювання зумовлюється прагненням банків до

монополізації з метою розширення частки ринку, забезпечення для себе вигідніших умов функціонування, та передусім максимізації прибутку.

Варто зазначити, що сучасні дослідники виділяють три підходи щодо визначення конкуренції [84]:

- структурний (аналіз умов ринку, які визначають його тип);
- поведінковий (акцент робиться на суперництво, боротьбу суб'єктів ринку);
- функціональний (конкуренцію розглядають як елемент ринкового механізму, який відіграє важливу роль у рівноважному розвитку галузі, економіки в цілому).

У межах кожного підходу застосовуються відповідні методи аналізу та оцінки стану конкуренції.

Розуміння конкуренції як суперництва покладено в основу поведінкового підходу. Цей підхід у роботах М. Портера розглядається у таких аспектах [23]:

- змагання серед продавців, що конкурують на ринку – ситуація в галузі (банківській системі);
- загроза появи нових конкурентів – вплив потенційних конкурентів;
- економічні можливості постачальників – наявність джерел поповнення банківських ресурсів (як власних, так і зобов'язань);
- позиції та вплив клієнтів (споживачів банківських продуктів та послуг);
- вплив продуктів-субститутів (конкуренція між фінансовими посередниками).

З точки зору методик кількісної оцінки цей підхід є найбільш складним у контексті можливостей використання для обґрунтування управлінських рішень, оскільки передбачає передусім експертну оцінку зазначених вище чинників.

Структурний підхід до аналізу конкуренції на фінансовому ринку при формуванні продуктової та збутової політик банку базується на розрахунку індексів ринкової концентрації: індекс концентрації, індекс Херфіндаля-Хіршмана, індекс Лінда тощо.

Чим більшою є ринкова концентрація відповідно до розрахованих показників, тим менш інтенсивною є рівень конкурентної боротьби (конкуренції).

З погляду методики оцінки конкуренції на ринку банківських продуктів при формуванні продуктової та цінової політик банків з використанням функціонального підходу передбачається побудова економіко-математичних моделей ринкової рівноваги.

Необхідно зазначити, що кожен з цих підходів має практичне значення залежно від цілей дослідження та сфери використання. Так, поведінковий підхід найчастіше використовується у стратегічному маркетингу при виборі стратегії конкурентного позиціонування і конкурентних стратегій за окремими банківськими продуктами і ринками. Структурний підхід використовується державними наглядовими органами для захисту економічної конкуренції з метою забезпечення рівних умов функціонування банківських установ та пріоритету прав споживачів банківських продуктів. Функціональний підхід має значення для оцінки та обґрунтування економічних рішень з приводу забезпечення та підтримання ринкової рівноваги при обґрунтуванні складових продуктової та цінової політик.

Аналіз концентрації ринку банківських послуг в Україні для формування ефективної продуктової та збутової політик вважаємо за доцільне здійснювати у розрізі активів, кредитних та депозитних операцій банків, фінансового результату банків (чистого прибутку).

Необхідно зазначити, що найбільш розповсюдженими показниками оцінки концентрації є безпосередньо індекс концентрації (формула 3.3) [85, с. 300], індекси Херфіндаля-Хіршмана (формула 3.4) [85, с. 300], Розенблюта (формула 3.5) [78, с. 72] та загальний індекс галузевої концентрації (формула 4) [81, с. 447].

$$CR_k = \sum_{s=1}^k s_i, \quad (3.3)$$

де CR_k – індекс концентрації;

s_i – частка i -го банку на ринку;

k – кількість найбільших банків (3, 4, 5, 10);

$$HHI = \sum_{i=1}^n s_i^2, \quad (3.4)$$

де HHI – індекс Херфіндаля-Хіршмана;

n – кількість банків на ринку.

Індекс концентрації оцінює концентрацію ринку за найбільшими банками, а вплив малих та середніх учасників ринку не враховується. На відміну від індексу концентрації, використання індексу Херфіндаля-Хіршмана дозволяє проаналізувати ситуацію по всій галузі. Цей індекс чутливий до нерівномірності розподілу ринкових часток та нечутливий до змін кількості банків у галузі з великою кількістю банків і до впливу малих банків. Максимального значення індекс Херфіндаля-Хіршмана (HHI) набуває у випадку монополізації ринку одним суб'єктом, при цьому $HHI = 100^2 = 10000$.

Ще одним чинником визначення ринкової структури є кількість банків у галузі, вплив якого дозволяє проаналізувати Індекс Розенблюта (формула 3.5).

$$RI = \frac{1}{2 \sum_{i=1}^n (i \times s_i) - 1}, \quad (3.5)$$

$0 < RI \leq 1$

де RI - Індекс Розенблюта.

Вказаний індекс чутливий до ринкової частки малих банків, оскільки частка зважується на місце банку (чим нижча частка, тим більше місце).

Слід зазначити, що загальний індекс галузевої концентрації (CCI , формула 3.6) поєднує риси індексу галузевої концентрації і Херфіндаля-Хіршмана: дозволяє оцінити співвідношення між коливанням ринкових часток та абсолютною значимістю частки найбільшого банку.

$$CCI = s_1 + \sum_{i=2}^n s_i^2 (1 + (1 - s_i)) \quad (3.6)$$

$$0 < CCI \leq 1$$

де CCI - загальний індекс галузевої концентрації.

Вказаний показник дорівнює одиниці у випадку монополії та буде тим вищий за частку домінуючого банку, чим більша кількість банків у галузі.

Результати розрахунків показників концентрації наведено у таблиці (табл.3.12).

Таблиця 3.12

Динаміка показників концентрації на окремих сегментах банківського ринку України в 2006-2011 рр.

Показники концентрації ринку	Сектори ринку	За станом на 01.01					
		2007	2008	2009	2010	2011	2012
Індекс концентрації (10 банків), %	Активи	52,36	49,68	52,04	53,19	53,87	52,80
	Депозити	51,94	49,98	50,05	53,844	54,08	55,03
	Позички	55,16	52,77	54,13	56,71	56,42	54,47
	Фінансовий результат	59,62	64,23	58,64	x	x	55,03
Індекс Херфіндаля-Хіршмана (HHI)	Активи	0,0373	0,0346	0,0354	0,0375	0,0407	0,0426
	Депозити	0,0415	0,0387	0,0401	0,0454	0,0486	0,0526
	Позички	0,0427	0,0386	0,0379	0,0412	0,0460	0,0476
	Фінансовий результат	0,0513	0,0817	0,0704	x	x	x
Індекс Розенблута	Активи	0,0238	0,0240	0,0251	0,0261	0,0253	0,0242
	Депозити	0,0242	0,0232	0,0232	0,0243	0,0247	0,0241
	Позички	0,0258	0,0258	0,0267	0,0283	0,0275	0,0270
	Фінансовий результат	0,0275	0,0299	0,0267	x	x	x
Загальний індекс галузевої концентрації	Активи	0,1527	0,1442	0,1410	0,1528	0,1716	0,1839
	Депозити	0,1741	0,1672	0,1758	0,1881	0,2042	0,2180
	Позички	0,1694	0,1505	0,1701	0,1605	0,1916	0,1994
	Фінансовий результат	0,1925	0,2859	0,2524	x	x	x

Як видно з таблиці 3.12, рівень концентрації вітчизняної банківської системи є низьким. Протягом періоду, що аналізується частка трьох найбільших банків на сегменті активів не перевищила 30%. Значення індексу CR3 для даного сегмента зменшилося з 26,2% за станом на 01.01.2006 р. до 23,3% за станом на 01.01.2010 р.,

а вже на початку 2011 р. значення індексу склало 26,1%, що є свідченням низького рівня концентрації ринку.

Однак, аналізуючи результати розрахунку індексу концентрації за період 2006–2010 рр., на 10 найбільших банків припадає більше 50% активів, позичок, депозитів та фінансових результатів вітчизняної банківської системи.

При аналізі індексу Херфіндаля-Хіршмана за визначеними секторами ринку ми бачимо, що протягом усього періоду даний показник був менший 1000, тобто банківський ринок можна віднести до неконцентрованого.

Простеживши динаміку індексу можна сказати, що спостерігається періодичне зниження та зростання згаданого показника за період, що аналізується. Динаміка значень показників концентрації ринку кредитування свідчать про посилення конкуренції на цьому сегменті. Значення індексу Херфіндаля-Хіршмана дозволяє дійти висновків, що ринок неконцентрований, а індекс концентрації – зробити припущення щодо його олігополістичного характеру. Разом з тим, посилюється концентрація прибутку серед найбільших банків. Так, на початок 2008 року 10 банків отримали 70 % прибутку всієї банківської системи, концентрацію прибутку доводить і значення $HHI=907,13$. Останній показник, на відміну від індексу концентрації, враховує ситуацію у всій галузі, а не тільки серед лідерів. Значення індексу Розенблюта та загального індексу концентрації підтверджують вказані тенденції: зменшення концентрації на всіх сегментах ринку із зосередженням фінансового результату серед найбільших банків. Разом з тим, необхідно зазначити, що значення індексу Розенблюта свідчить про меншу чутливість до концентрації прибутку, що пов'язано з високим ступенем його залежності від кількості малих банків. Натомість на загальний індекс концентрації здійснює значний вплив частка банку-лідера: значення індексу вказує на незмінність та низьку концентрацію у вітчизняному банківському секторі за всіма напрямками, окрім отримання прибутку.

Отримані результати суперечать поширеній думці про те, що внаслідок розгортання фінансово-економічної кризи 2008 р., яка великою мірою стосується і банківського сектора України, відбулась концентрації українського банківського ринку, що зумовило посилення позицій банків-лідерів. Також істотних змін зазнає характер концентраційних угод. Якщо в попередні періоди на зростаючій фазі економічного циклу вітчизняні банки шукали можливості для зростання, а самі концентраційні угоди являли собою механізм реалізації довготривалої стратегії розширення бізнесу, то в сучасних умовах ймовірнішими видаються так звані «кризові (або реорганізаційні) угоди», спрямовані на позбавлення від непрофільного активу з метою залучення додаткового капіталу та підтримання ліквідності основного бізнесу.

Динаміка значень показників концентрації ринку кредитування свідчать про зменшення конкуренції на цьому сегменті, особливо у 2008-2009 рр.

На основі аналізу значення індексу Херфіндаля-Хіршмана можна зробити такі висновки, що ринок неконцентрований, а індексу концентрації – зробити припущення, що ринок має характер монополістичної конкуренції.

Варто зазначити, що посилюється концентрація прибутку серед найбільших банків. Так, на початок 2008 року 10 банків отримали 64% прибутку всієї банківської системи, концентрацію прибутку доводить і значення $HHI=816,4671$. Як відомо, індекс Херфіндаля-Хіршмана, на відміну від індексу концентрації, враховує ситуацію у всій галузі, а не тільки серед лідерів ринку. Водночас, вже на початок 2009 ситуація має зворотній характер, значення показників свідчать про зменшення концентрації на даному сегменті ринку [86].

Необхідно зазначити, що за станом на 01.01.2010 р - 01.01.2012 р. значення показників концентрації прибутку не може бути розраховано, у зв'язку з тим, що загалом по банківській системі отриманий від'ємний фінансовий результат.

Проаналізувавши динаміку значень індексу Розенблюта та загального індексу галузевої концентрації, можна зробити наступні висновки. Значення індексів підтверджують вказані тенденції: зменшення концентрації на всіх сегментах ринку із зосередженням фінансового результату серед найбільших банків упродовж до 2008 р. Разом з тим, необхідно зазначити, що значення індексу Розенблюта свідчить про меншу чутливість до концентрації прибутку, що пов'язано з високим ступенем його залежності від кількості малих банків. Натомість на загальний індекс концентрації здійснює значний вплив частка банку-лідера: значення індексу вказує на незмінність та низьку концентрацію у вітчизняному банківському секторі за всіма напрямками, окрім отримання прибутку.

Індекс загальної галузевої концентрації протягом 2008-2010 рр. за позичками має тенденцію до зменшення, та на 01.01.10 р. складає 0,1605. Таке зменшення пов'язане із зменшенням частки домінуючого банку. Однак на 01.01.2011 р. спостерігається збільшення даного показника на визначеному сегменті ринку.

1. Інша група показників – індекси Ганнаха та Кея (формула 3.7), U-індекс (формула 3.8) та індекс Хауса (формула 3.9) – дозволяє порівняти вплив малих та найбільших банків на ринкову концентрацію завдяки маніпулюванню ступенем (α чи a) частки ринку окремих банків [87, с. 11-15].

$$HKI = \left(\sum_{i=1}^n s_i^\alpha \right)^{\frac{1}{1-\alpha}}; \quad \alpha > 0; \alpha \neq 1 \quad (3.7)$$

$$U = \left(\sum_{i=1}^n s_i \left(s_i n^{(a-1)/a} \right) \right)^a \quad (3.8)$$

$$H_m(\alpha, \{s_i\}) = \sum_{i=1}^n s_i^{2-(s_i(HHI-s_i^2))^\alpha} \quad (3.9)$$

де НКІ - індекс Ганнаха та Кея; U - U-індекс; H_m - індекс Хауса;

а та α – показники ступеня, які дозволяють порівняти вплив малих та великих банків на значення індексів.

Для наочного відображення отриманих результатів у дослідженні побудовано криву індексу Ганнаха та Кея у 2007 р. (рис.3.14).

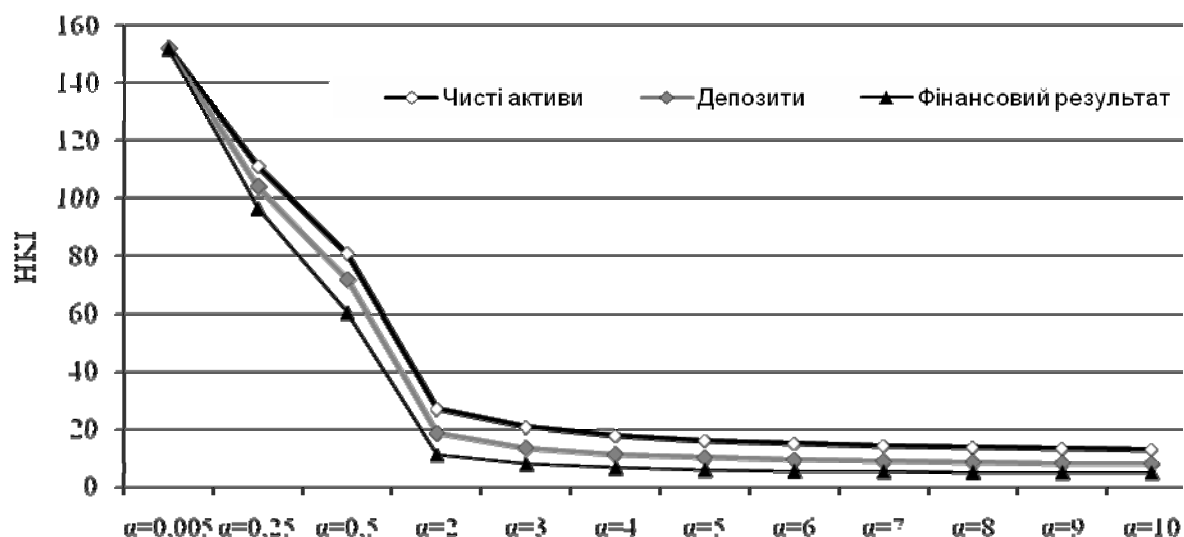
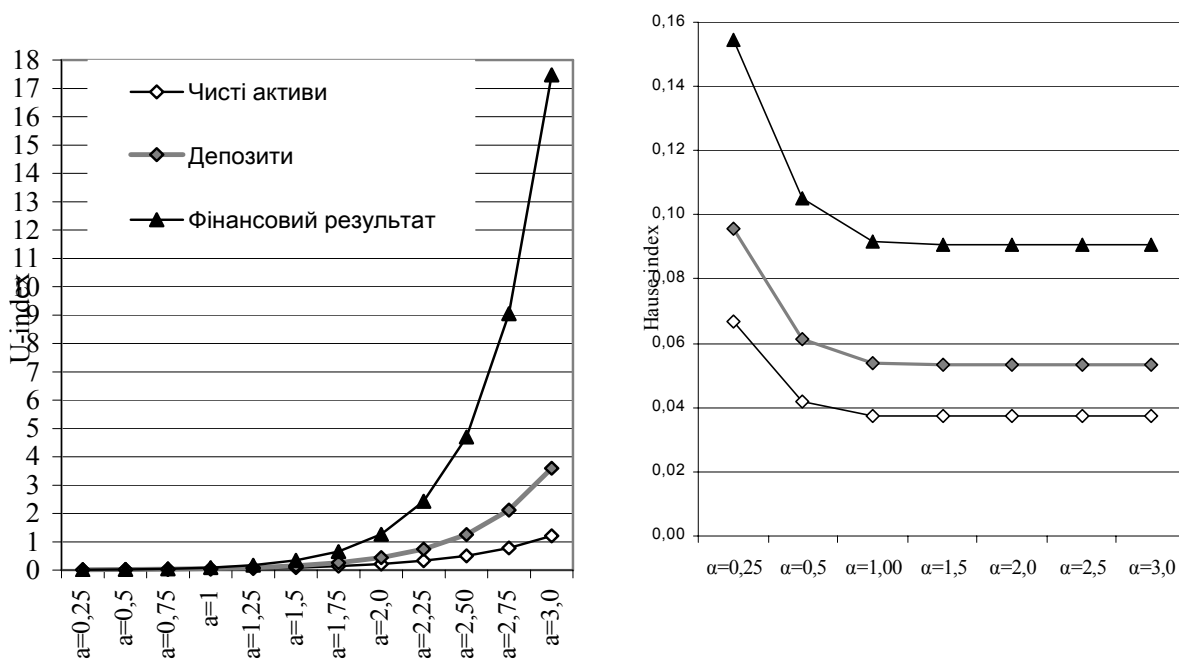

Рис. 3.14 Індекс Ганнаха та Кея (НКІ) для різних значень α на окремих сегментах банківського ринку України в 2012 році

Як видно з рис. 3.14, врахування впливу малих банків (найменші значення α) за рахунок великої кількості банківських установ у галузі приводить до майже однакового рівня концентрації на всіх сегментах, однак збільшення α спричиняє зниження показника. Слід зазначити, що для фінансового результату зниження при переході від $\alpha = 0,5$ до $\alpha = 2$ є максимальним порівняно з іншими показниками; разом з тим, при зростанні показника α ринкова значущість великих банків на окремих сегментах дещо вирівнюється. Результати розрахунків та аналізу використаних у дослідженні показників з різною чутливістю свідчать, по-перше, про незмінний характер кривої загальних активів протягом періоду, що досліджується; по-друге, про незначне зменшення концентрації на ринку депозитів фізичних осіб; по-третє, про збільшення сконцентрованості фінансового результату банків. Разом з тим, U-індекс дозволяє помітити значне збільшення сконцентрованості

чистого прибутку, що визначається, перш за все, розбалансованістю ринкових часток (рис. 3.15).

а). U-індекс

б). Індекс Хауса

Рис. 3.15. U-індекс та Індекс Хауса для різних значень α на окремих сегментах банківського ринку України в 2011 році

Як і попередній показник, U-індекс та індекс Хауса демонструють тенденцію випереджаючого реагування концентрації чистого прибутку на нерівність ринкових часток.

До окремої групи показників концентрації відносять Entropy-індекс (формула 3.10) [87.], оскільки він передбачає логарифмування ринкової частки банку зі знаком мінус, зменшуючи значущість ринкових часток великих банків та підсилюючи значущість малих. Індекс Лінда (формула 3.11) дозволяє визначити межу олігополії та кількісно пов'язує вимірювання концентрації та структуру ринку [88].

$$E = -\sum_{i=1}^n s_i \log_2 s_i, \quad (3.10)$$

де E – Entropy-індекс.

$$IL = \frac{1}{K(K-1)} \times \sum_{i=1}^n Q_i \quad (3.11)$$

$$Q_i = \frac{S_i}{i} \div \frac{S_k - S_i}{k-1}$$

де IL – індекс Лінда;

i – кількість конкурентів лідерів серед кількості великих конкурентів;

K – кількість великих конкурентів (від 2 до n);

Q_i – співвідношення між середньою часткою ринку i конкурентів та їх часток.

Для аналізу властивостей Entropy-індексу у дослідженні проведено розрахунки, результати яких наведено в табл. 3.13.

Таблиця 1.13

Динаміка показників концентрації на окремих сегментах
банківського ринку в 2006-2010 рр.

Показники концентрації ринку	Сектори ринку	За станом на 01.01.:					
		2007	2008	2009	2010	2011	2012
Entropy- індекс	Активи	5,6602	5,6875	5,6306	5,5654	5,5700	5,6014
	Депозити	5,5820	5,6390	5,6170	5,4984	5,4805	5,4616
	Позички	5,5003	5,5005	5,5240	5,4082	5,3998	5,4154
	Фінансовий результат	5,4103	4,8722	4,9809	х	х	х
Індекс Лінда	Активи	>10	>10	>10	>10	>10	>10
	Депозити	7	8	9	7	7	10
	Позички	6	7	>10	6	>10	8
	Фінансовий результат	3	3	6	х	х	х

Джерело [http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097]

З таблиці 3.13 видно, що максимальне значення Entropy-індексу, яке він набуває на сегменті активів, зростає з кожним роком та пов'язане зі збільшенням кількості банків на ринку. Значення індексу свідчить про те, що банківський ринок України може характеризуватися як монополістична (недосконала) конкуренція з окремими ознаками олігополії. Індекс Лінда розраховано за чотирма сегментами ринку.

У таблиці наведено результати розрахунку Індексу Лінда для 10-ти найбільших банків. Аналіз динаміки значень показника дає змогу дійти таких висновків: сегмент активів банківського ринку не відноситься до олігополії; такі сегменти як депозити та позички мають олігопольний характер; за розміром ринкових часток за прибуток ринок можна характеризувати як олігополію.

З проведеного аналізу можна зробити висновок про те, що на оптимальному ринку банківських послуг має працювати обмежена кількість банків. За таких умов вони можуть успішно підтримувати свою фінансову стабільність, у них більше можливостей для диверсифікації. Великим банкам легше реалізовувати економію на масштабах продуктової та збутової політик. Вкажемо тут на те, що вихідні передумови всіх теорій, які виправдовують скорочення кількості банків-конкурентів, мають мікроекономічний зміст. Тому вони не беруть до уваги можливість появи банківської монополії та олігополії.

Розглянемо порядок розрахунку показників оцінки конкуренції у межах структурного підходу та проведемо оцінку конкурентного середовища банківських установ.

Формалізовано цей процес слід описувати кумулятою (криві Джинні), тобто інтегральною функцією накопичення ринкових часток учасників ринку залежно від їх кількості, починаючи з монополії до олігополії і від неї до чистої конкуренції при повному насиченні ринку безліччю учасників. Враховуючи складну структуру банківського ринку, емпіричні дані такої кумуляти на прикладі динаміки насичення банківського ринку доцільно розглядати у продуктовому розрізі – наприклад, за активами, депозитами, позичками, фінансовим результатом вітчизняних банків.

Наглядно кумулятивний характер зміни динаміки стану конкуренції на банківському ринку можна представити у вигляді графіків залежності зміни накоплених часток банків від їх загальної кількості у продуктовому розрізі (рис.3.16).

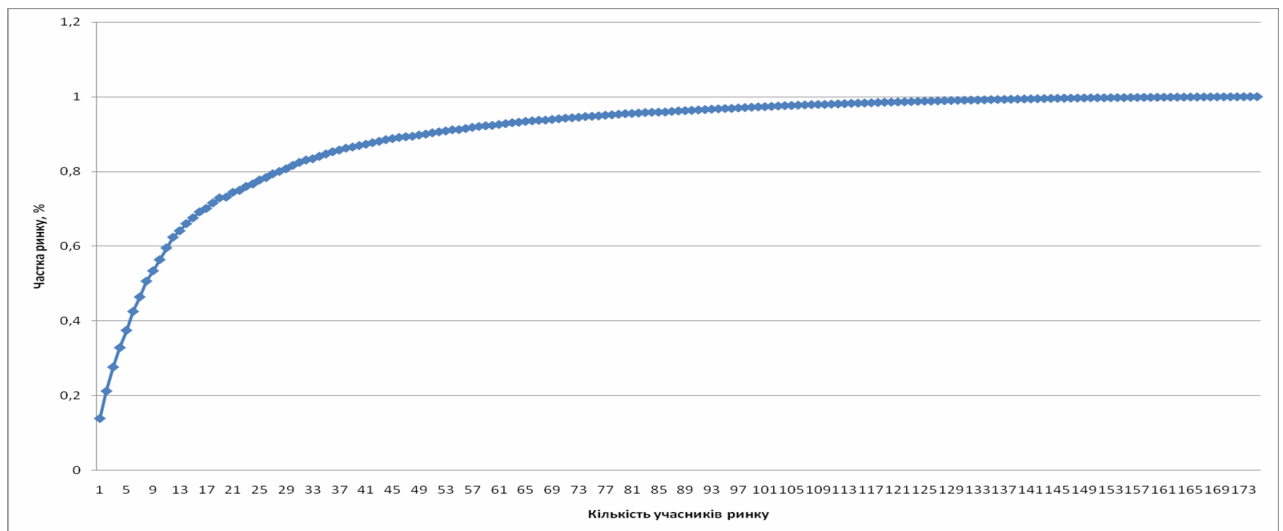

Рис. 3.1.16. Залежність зміни накоплених часток ринку позичок від їх загальної кількості учасників ринку за станом на 01.01.2012 р.

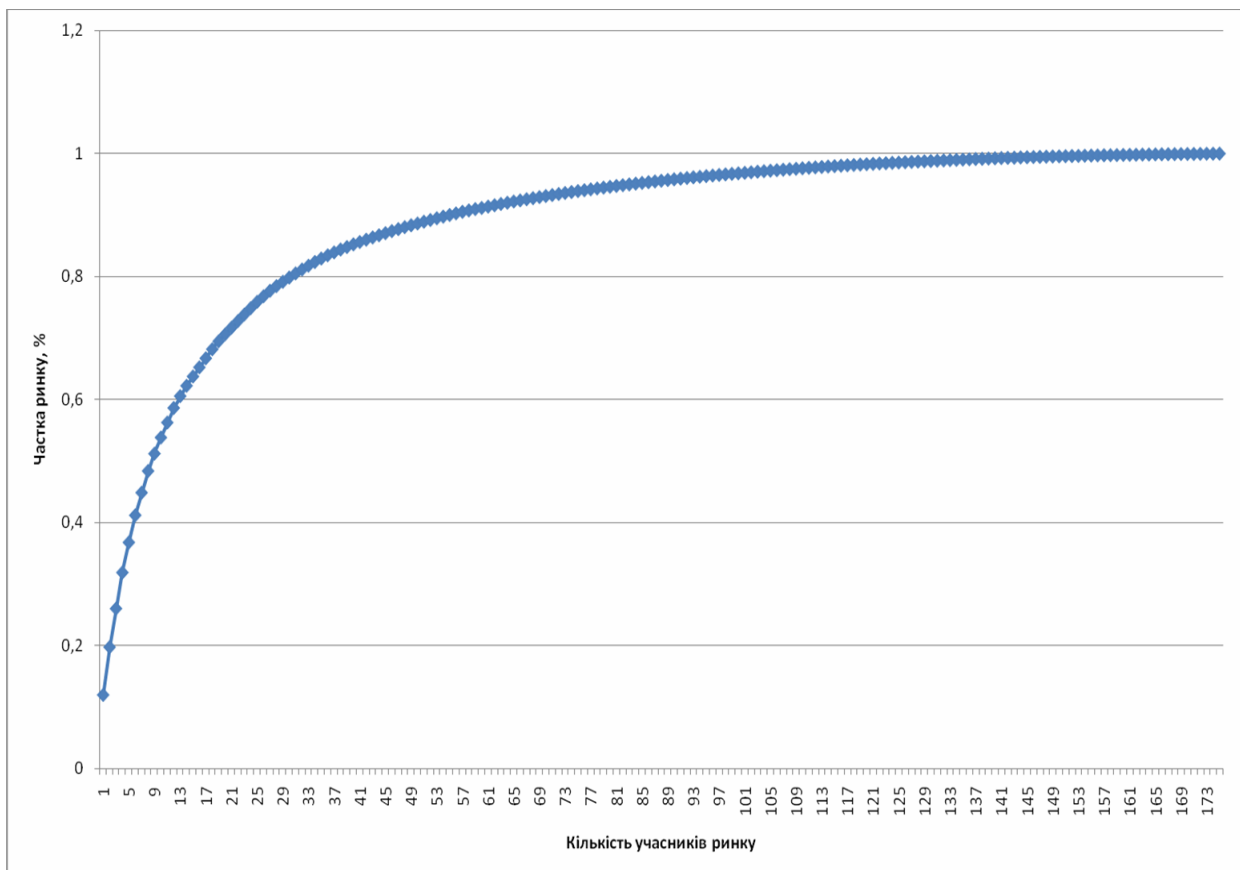

Рис. 3.2.16. Залежність зміни накоплених часток ринку активів від їх загальної кількості учасників ринку за станом на 01.01.2012 р.

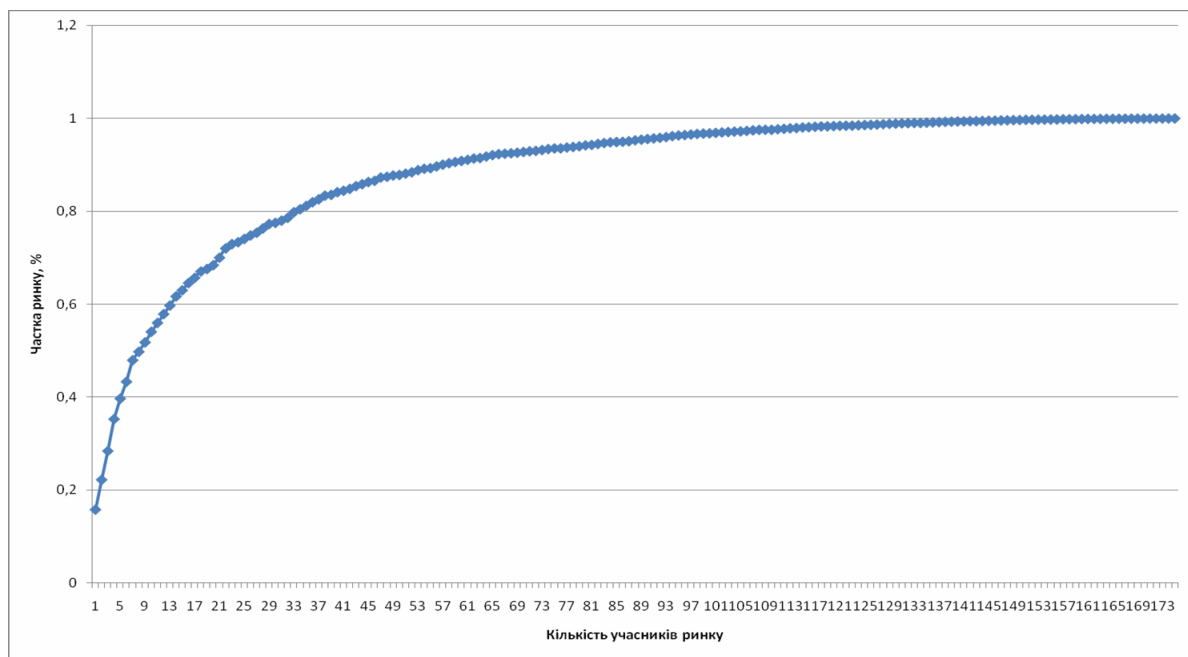

Рис. 3.3.16. Залежність зміни накоплених часток ринку депозитів від їх загальної кількості учасників ринку за станом на 01.01.2012 р.

Як видно з рисунків, на банківському ринку України можна виділити дві групи конкурентів: олігополісти, в яку входять банки першої групи, та вільно конкуруючі учасники, які представлені банками другої – четвертої груп.

Показник ємності ринку характеризує обсяг фінансових послуг та являє собою суму доходів, активів, капітал, прибутку або зайнятого персоналу всіх фінансових організацій, які функціонують на ринку. Аналіз динаміки його значення дає загальне уявлення про темпи розвитку фінансової сфери, а у порівнянні з іншими країнами – про його масштаби.

Число організацій на ринку відображає рівень його концентрації: чим менше число учасників, тим більша концентрація. При порівнянні фінансових ринків з однією і тією ж кількістю організацій, велику роль грає їх ринкова частка – відношення доходів, активів, капіталу, прибутку чи зайнятого персоналу i -й організації до ємності фінансового ринку, розрахованого по одному з перелічених показників. Частка організації на ринку характеризує її положення у відносному вираженні. Чим менше фінансові організації відрізняються один

від одної за величиною ринкової частки, тим менше ступінь концентрації даного ринку.

За результатами аналізу існуючих підходів оцінки конкурентного середовища [78] запропоновано удосконалення щодо розрахунку показника інтенсивності конкуренції (формула 3.12), який складається з окремих показників інтенсивності, котрі враховують розподіл ринкових часток, динаміку та рентабельність ринку. Він приймає значення від 0 до 1 і розраховується як середня геометрична окремих показників:

$$C = \sqrt[5]{C_D C_t C_p C_h C_e}, \quad (3.12)$$

де C – загальний показник, що характеризує інтенсивність конкурентної боротьби (competition);

C_D – показник розподілу ринкових часток (дисперсія);

C_t – показник динаміки ринку (темпи зростання/зменшення чистих активів банківської системи);

C_p – показник прибутковості (profitability) банківського сектора економіки;

C_h – динаміка доходів населення (householders), що характеризує можливості фізичних осіб користуватися банківськими послугами;

C_e – динаміка економіки (economy), що характеризує платоспроможність та можливості суб'єктів господарювання користуватися банківськими послугами.

Показник C_D (формула 3.13) застосовується для оцінки ступеню схожості ринкових часток банків, які функціонують на ринку, і дорівнює нормалізованій величині, яка отримана шляхом віднімання з 1 коефіцієнта варіації (відношення середньоквадратичного відхилення ринкових часток до їх середньоарифметичного значення):

$$\begin{aligned} C_D &= 1 - \sigma \times n; \\ \sigma &= \sqrt{D} \end{aligned} \quad (3.13)$$

$$D = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (s_i - \bar{s})^2$$

де σ – середньоквадратичне відхилення;

s_i – ринкова частка;

\bar{s} – середньо ринкова частка;

D – дисперсія ринкових часток;

n – кількість банків у галузі.

Значення C_D належить проміжку від 0 до 1: якщо $U_d=0$, то дисперсія часток ринку максимальна і рівень конкурентної боротьби є мінімальним. Чим більшою є варіація ринкових часток, тим ближчим є значення показника U_d до одиниці, і тим вищим є рівень конкурентної боротьби відповідно до структурного підходу.

Показник C_t (формула 3.14) враховує характер розвитку ринку (динаміку попиту та пропозиції, які виражаються в темпах росту обсягів наданих фінансових послуг). При наявності швидких темпів розвитку фінансового ринку, протиріччя між конкуруючими організаціями нівелюються за рахунок їх задоволеності прискореним ростом бізнесу. Оскільки в даному випадку нарощення обсягів окремого банку відбувається не за рахунок перерозподілу існуючої частки ринку серед конкурентів, а за рахунок збільшення попиту, конкуренція зменшується. У стані стагнації ринку боротьба за нього зростає, і інтенсивність конкуренції наближується до максимуму.

Для визначення значення C_t , C_h та C_e розраховуються наступні показники (формула 3.15):

$$T_m = \frac{V_m^1 - V_m^0}{V_m^0} \times \frac{12}{t} + 1 \quad (3.15)$$

$$T_h = \frac{R_h^1 - R_h^0}{R_h^0} \times \frac{12}{t} + 1 \quad (3.16)$$

$$T_e = \frac{GDP^1 - GDP^0}{GDP^0} \times \frac{12}{t} + 1 \quad (3.17)$$

де V_m^1 - ємність ринку на кінець звітного періоду;
 V_m^0 – ємність ринку на кінець базисного періоду;
 R_h – доходи населення;
 GDP – валовий внутрішній продукт;
 t – термін періоду (місяців).

Складність оцінки показника інтенсивності конкуренції по динаміці ринку полягає в неоднозначності визначення крайніх значень темпів його росту, за межами яких інтенсивність конкуренції мінімальна або наближається до максимуму. На думку Г. Самойлова та А. Бачалова мінімальна та максимальна границі темпу росту ринку лежать в межах від 70% до 140% в рік. Якщо значення T_m перевищує 1,4, то ринок знаходиться у стані прискореного росту, при зміні значення T_m від 1,4 до 0,70 – позиційного росту, потім стагнації і скорочення ємності, при $T_m < 0,70$, очікується криза ринку. Проте вважаємо, що для порівняння динаміки інтенсивності конкурентної боротьби на банківському ринку граничні межі показників варто визначати як їхні максимальні та мінімальні значення за певний період. Отже, враховуючи вищевикладене, схема визначення показника інтенсивності конкуренції, який враховує динаміку ринку, матиме наступний вигляд (табл. 3.14).

Таблиця 3.14

Вихідні дані та порядок розрахунку узагальнюючого показника, що характеризує інтенсивність конкурентної боротьби в 2008-2012 рр.

Показники	За станом на початок року						
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Вихідні дані та проміжні розрахунки							
Чисті активи, млн..грн.	213878	340179	599396	926086	873 450	942 084	1054272
Кількість банків, од.	186	193	198	198	197	194	198
Дісперсія ринкових часток	0,0002	0,0002	0,00019	0,00017	0,00018	0,00020	0,00021
Середньоквадратичне відхилення	0,0001	0,0001	0,0001	0,000001	0,000001	0,0001	0,0001
Коефіцієнт варіації	0,0186	0,0193	0,01881	0,016	0,018	0,019	0,021
Динаміка ринку, раз	1,59	1,59	1,76	1,55	0,94	1,08	1,12
Рентабельність ринку, %	1,31	1,61	1,5	1,03	-4,38	-1,45	-0,76
Динаміка доходів населення, %	123,90	111,80	114,80	107,60	90,00	117,10	106,10

Продовження табл. 3.14

Показники	За станом на початок року						
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Динаміка ВВП	102,40	107,00	107,30	102,10	84,10	111,00	107,30
Показники інтенсивності конкурентної боротьби							
Дисперсія ринкових часток (C_D)	0,981	0,981	0,981	0,984	0,982	0,980	0,979
Динаміка ринку (C_t)	-	0,182	0,000	0,230	0,868	0,725	0,198
Рентабельність ринку (C_p)	-	0,000	0,107	0,580	1,000	1,000	1,000
Динаміка доходів населення (C_h)	-	0,134	0,101	0,181	1,000	0,076	0,198
Динаміка ВВП (C_e)	-	0,059	0,056	0,118	1,000	0,012	0,056
Показник інтенсивності конкурентної боротьби C	-	0	0	0,3086	0,9687	0,2296	0,2925

Власна розробка автора. Джерело для розрахунків:
http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097

Як видно з табл. 3.14., значення показника дисперсії ринкових часток за 2006-2010 рр. в цілому по банківській системі на окремих сегментах ринку є незначним, що свідчить про наявність гострої конкуренції між фінансовими установами з точки зору структурного підходу. За такими сегментами як активи, позички та депозити значення показника дисперсії майже не змінюється протягом періоду, що аналізується, тобто свідчить про гостру та стабільну конкуренцію на цих сегментах.

Величина дисперсії схильна до збільшення з 2011, що говорить про зменшення конкуренції у галузі. Цей факт підтверджують і показники концентрації на 01.01.2011 р., їх зростання свідчить про зменшення конкуренції.

На сегменті фінансового результату варіація показника більша, що може свідчити про нестабільність конкурентної боротьби на цьому сегменті, що обумовлено високою залежністю між концентрацією капіталу на рівні великих банків та їх прибутком.

Високе значення показника рентабельності характеризує ситуацію перевищення попиту над пропозицією на ринку, відповідно інтенсивність конкуренції в таких умовах мінімальна. Однак високий рівень показника рентабельності ринку робить його привабливим для потенційних конкурентів, що приведе до

зростання інтенсивності конкурентної боротьби. Зі збільшенням кількості учасників ринку зростає роль нецінової конкуренції, створюються умови, коли при незначному рівні рентабельності спостерігається висока інтенсивність конкуренції.

Банківський ринок України є низько концентрованим з точки зору кількості учасників та нерівномірності розподілу ринкових часток, що визначає високий рівень конкурентної боротьби. Проте значні темпи зростання галузі та середня прибутковість визначили нульове значення показника інтенсивності конкурентної боротьби й зумовили незначний рівень конкурентної боротьби в 2008 році. Але, починаючи з 2009 року, зменшення темпів зростання обсягів банківської діяльності, а в 2009 році навіть скорочення, та збиткова робота банківської системи України зумовили підвищення рівня конкурентної боротьби. Нині відбувається боротьба між банківськими установами за існуючих клієнтів, а також за обмежений рівень прибутковості галузі внаслідок погіршення фінансового становища користувачів банківських продуктів та послуг. Водночас необхідно зазначити, що внаслідок негативного впливу фінансової кризи на банківський ринок України та підсилення рівня конкурентної боротьби зростає рівень ринкової влади найбільших банків, про що свідчить динаміка показників концентрації та підсилення олігопольного характеру банківської системи України.

Для аналізу та оцінки конкуренції, конкурентної структури у банківській галузі використовують емпіричний аналіз, який дозволяє проаналізувати ступінь ринкової влади: виходячи з прибутку, який вони отримують, концентрації банків у галузі та інше. Беручи до уваги особливості банківської галузі, потенційні джерела конкуренції, а саме існування асиметрії інформації, розвиток філіальної мережі, використання нових технологій, традиційні методи аналізу конкуренції можуть бути неадекватні.

У емпіричному аналізі конкуренції в банківській галузі використовуються моделі двох типів: структурні і не структурні. Структурні моделі ґрунтуються на структурних характеристиках ринку, зв'язком міри конкуренції або ринкової влади з ринковою концентрацією (розподілом ринкових часток). Неструктурні

моделі безпосередньо вимірюють поведінку учасників ринку, визначаючи тим самим міру конкуренції.

Прибічники структурних моделей затверджують, що про конкуренцію у галузі можна судити по зв'язку між структурою галузі і ринковою владою, оскільки цінова поведінка банків не спостережуване. Структурні моделі емпіричної оцінки конкуренції використовують гіпотезу структура-поведінка-результат (Structure-conduct-performance – SCP). Гіпотеза SCP полягає в тому, що існує зв'язок між структурою галузі (концентрацією, числом фірм в галузі), поведінкою фірм, їх прибутком і мірою ринкової влади, тобто велике число фірм в галузі наводить до встановлення цін на конкурентному рівні, що мінімізує міру ринкової влади (рівень прибутку, витрат), яку має одна фірма.

Тестують SCP гіпотезу за допомогою рівняння залежності результату діяльності банку (його прибутковості) від ринкової концентрації (коефіцієнта концентрації n – фірм або індексу Херфіндаля-Хіршмана):

$$\Pi_{ijt} = \alpha_0 + \alpha_1 CR_{jt} + \sum \gamma_k X_{kijt} + \varepsilon_{ijt} \quad (3.18)$$

де Π_{ijt} - прибуток банку i на ринку u час t (можна також використовувати r_{ijt} - ставку відсотка по кредитах або депозитах банку i на ринку j у час t)

CR_{jtr} - зміна, що вимірює конкуренцію на ринку j у час t ,

X_{kijt} - k -мірний вектор змінних, що впливають на прибуток банку.

Відповідно до SCP гіпотезою необхідно аби $\alpha > 0$, тобто чим вище концентрація на ринку, тим вище ринкова влада, вище прибуток банку. Чим більш концентрований ринок, тим більшу ставку відсотка по кредитах і менші ставки по депозитах можуть встановити банки, тим більшу ринкову владу мають банки, тобто висока концентрація є причиною неконкурентної поведінки банків. Структура ринку в даних моделях передбачається екзогенною.

Структурні моделі також використовують гіпотезу ефективної структури (ES), у відповідності, з якою також існує позитивний зв'язок між концентрацією і прибутком: банки, що мають високу виробничу ефективність, мають менші витрати і,

отже, великий прибуток; підвищуючи свою ефективність, банки завойовують ринок, підвищуючи тим самим свою частку ринку.

$$P_{ijt} = \alpha_0 + \alpha_1 CR_{jt} + \alpha_2 MS_{ijt} \sum \gamma_k X_{kijt} + \varepsilon_{ijt} \quad (3.19)$$

де MS_{ijt} - ринкова частка банку.

Відповідно гіпотези SCP $\alpha_1 > 0$, гіпотеза ефективності потребує щоб $\alpha_2 > 0$.

Необхідно зазначити, що неструктурні моделі вимірюють міру конкуренції через оцінку поведінки банків на ринку, а не через екзогенну структуру ринку (показники концентрації). Основними неструктурними моделями є моделі, які запропоновані Бреснаханом та Лау (Bresnahan, Lau, 1982), Панзар та Роуз (Panzar, Rosse, 1987), та Івата (Iwata, 1974).

На нашу думку, модель „Panzar-Rosse” найбільш точно та адекватно описує процеси формування конкурентного середовища на банківському ринку України, оскільки оцінює чутливість доходу банку до зміни вартості банківських ресурсів. З цією метою оцінюється рівняння доходу на рівні окремого банку, яке пов'язує сукупний дохід банку (залежна змінна) зі складовими банківських продуктів та послуг, ціною банківських ресурсів:

$$\ln(INTR_{it}) = \alpha \sum \beta_f \ln(P_{f,it}) + \sum \gamma_k X_{k,it} + \varepsilon_{it} \quad (3.20)$$

де $INTR_{it}$ - відношення сукупного процентного доходу до сукупних активів банку i ,

$P_{f,it}$ і $X_{k,it}$ - ціни чинників або ресурсів f , і контрольною змінною k банка i .

Тестується H – статистика, яка вимірює еластичність доходу відносно цін чинників виробництва: $H = \sum \beta_f$

Залежно від значень H – статистики можна зробити висновок про конкурентну структуру галузі (тип ринку):

- при $H = 1$ галузь абсолютно конкурентна: зростання цін чинників підвищує граничні витрати і граничний дохід на однакову величину, рівну зростанню первинних витрат;
- при $H \leq 0$ галузь монопольна: зростання цін чинників підвищує граничні витрати, знижує рівноважний випуск і сукупний дохід;

– при $0 < H < 1$ відповідає монополістичній конкуренції.

Зарубіжні вчені-економісти використовували тести методу Panzara Rosse для оцінки конкуренції на вітчизняних банківських ринках [87] (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

Використання моделі „Panzara-Rosse” для оцінки конкуренції на банківських ринках

Вчений та рік проведення дослідження	Періоди, що досліджуються	Результати моделювання
Мулінекс (1994)	1986-1989	Монополістична конкуренція: Франція, Німеччина, Іспанія Великобританія. Монополія: Італія.
Весала (1995)	1985-1992	Фінляндія: монополістична конкуренція протягом всього періоду, за виключенням 2-х років
Мулінекс (1996)	1986-1988	Японія: монополія
Кокорезе (1998)	1988-1996	Італія: монополістична конкуренція
Райм (1999)	1987-1994	Швейцарія: монополістична конкуренція
Вчений та рік проведення дослідження	Періоди, що досліджуються	Результати моделювання
Біккер и Гронвельд (2000)	1989-1996	15 країн ЄС: монополістична конкуренція
Де Бандт и Девис (2000)	1992-1996	Великі банки – монополістична конкуренція у всіх країнах (Італія, Німеччина, Франція), малі банки – монополістична конкуренція в Італії, монополія у Німеччині та Франції
Біккер и Хлаф (2002)	1988-1998	Країни ОЕСР: монополістична конкуренція

Як свідчать дані таблиці 3.15, більшість ринків банківських продуктів та послуг європейських країн відносяться до монополістичної конкуренції, що визначається специфікою банківської діяльності: вимогами до розміру капіталу та регулюванням з боку центральних банків. Разом з тим, необхідно відмітити, що використання не структурних моделей для оцінки типу вітчизняного банківського ринку не проводилося.

Авторами для проведення дослідження конкуренції на банківському ринку України методом „Panzara-Rosse” використано показники діяльності 152-х банків. При побудові

моделі, було зроблено наступне припущення: якщо витрати банків прямо та значною мірою впливають на дохідність банків, то тип банківського ринку можна віднести до монополії чи олігополії. Чим нижче значущість впливу цінових факторів на дохідність, тим вищою є конкуренція в банківській галузі, тобто банки в умовах конкурентної боротьби при зростанні факторів витрат втрачають свій прибуток при збереженні частки ринку.

Оскільки модель „Panzara-Rosse” передбачає аналіз чутливості доходу банків до змін цін чинників, необхідно визначити ці чинники. Автором у результаті проведеного дослідження було обґрунтовано необхідність використання наступних змінних моделі (табл. 3.16).

Таблиця 3.16

Показники, які використано як змінні, при побудові неструктурної моделі оцінки конкурентного середовища

Показники	Формула розрахунку
Дохідність активів	$INTR_i = \frac{TI_i}{NA_i}$, де TI_i – загальні доходи банку i ; NA_i – чисті активи банку i .
Вартість фінансових ресурсів	$P_{1i} = \frac{IE_i}{L_i}$, де IE_i – процентні витрати банку i ; L_i – платні зобов’язання банку i .
Вартість кадрових ресурсів та забезпечення виконання банківських операцій	$P_{2i} = \frac{GAE_i}{NA_i}$, де GAE_i – загальні адміністративні витрати, в т.ч. і витрати на персонал, банку i .
Витрати на утримання основних засобів та обслуговування програмного забезпечення	$P_{3i} = \frac{OE_i}{FA_i}$, де OE_i – інші витрати банку i ; FA_i – постійні активи (основні засоби та нематеріальні активи) банку i .
Надання кредитних продуктів	$X_4 = \frac{CP_{ni}}{NA_i}$, де CP_i – кредитний портфель за вирахуванням резервів банку i .
Надання банківських послуг	$X_2 = \frac{NII_i}{TI_i}$, де NII_i – непроцентні доходи банку i .
Адекватність власного капіталу	$X_3 = \frac{E_i}{NA_i}$, де E_i – власний капітал банку i .
Операції з цінними паперами	$X_4 = \frac{S_i}{NA_i}$, де S_i – вкладення банку i в цінні папери.

Запропоноване авторами у дослідженні припущення було перевірено на основі емпіричного аналізу з використанням методики „Panzara-Rosse” та за допомогою пакету аналізу редактора MS Excel (табл. 3.17).

Результати проведеного дослідження засвідчують, що всі специфікації моделей є точними, адекватними та надійними. Проте Р-значущість окремих змінних свідчить про їх неадекватність, що вимагає проведення подальших розрахунків.

У першому варіанті розрахунків, модель виявилась неадекватною за чинником Х4: показник р-значущості не потрапляє у відібрану критичну область ($\alpha = 0,05$), тобто $0,888647923 > 0,05$, що дозволяє нам зробити висновок про непридатність моделі, яка досліджується, для формування економічних висновків.

Таблиця 3.17

Результати побудови неструктурної моделі оцінки конкурентного середовища 2011 році

Показники	Статистичні характеристики за кожною специфікацією							
	1 рівень надійності 95%		2 рівень надійності 92%		3 рівень надійності 95%		4 рівень надійності 95%	
Змінні	коефі- цієнти	Р-значу- щість	коефі- цієнти	Р-значу- щість	коефі- цієнти	Р-значу- щість	коефі- цієнти	Р-значу- щість
У-перетину (α)	-0,604	2,94E-05	-0,612	3,82E-06	-0,736	3,65E-08	-0,603	6,13E-06
Цінові чинники	β_f		β_f		β_f		β_f	
P1	-0,101	0,009	-0,101	0,008	-0,103	0,009	-0,099	0,010
P2	0,539	2,757E-27	0,538	1,49E-27	0,529	7,96E-26	0,498	1,33E-30
P3	0,053	0,001	0,054	0,001	—	—	0,056	0,0004
Продуктові чинники	γ_k		γ_k		γ_k		γ_k	
X1	0,308	2,404E-09	0,309	1,51E-09	0,346	3,83E-11	0,320	4,81E-10
X2	-0,079	0,060	-0,079	0,059	-0,091	0,036	—	—
X3	0,217	4,410E-08	0,217	3,80E-08	0,219	7,43E-08	0,250	4,29E-12
X4	0,001	0,889	—	—	—	—	—	—
Н-статистика	0,491		0,491		0,426		0,455	
R-квадрат	0,884366523		0,884349692		0,874168201		0,881274893	
Значущість F-критерію	1,73388E-44		1,79702E-45		5,1242E-44		9,9286E-46	
R-квадрат залишків моделі	0,005508418		0,005715614		0,004895314		0,006125715	

Друга специфікація моделі є придатною для формування якісних висновків за наступних умов: з моделі було виключено

чинник Х4, та знижено рівень надійності з 95% до 92% (так як при рівні надійності 95% модель виявляється неадекватною за чинником Х2, тому у цьому випадку треба проводити моделювання явища, що вивчається, у наступних двох напрямках: або знижувати рівень надійності моделі, або виключати чинник, який виявляється неадекватним.

Для третьої специфікації моделі аналіз конкурентного середовища було проведено з виключенням чинника Х2. При цьому модель адекватна при рівні надійності 95% (р-значущість потрапляє у критичну область, та задовольняє умові $\alpha > p$). Множинний R дорівнює 0,874168201 (треба відмітити, що точність вказаної моделі знижується, але незначно). Четвертий варіант регресії побудовано з виключенням впливу чинника інших банківських послуг на прибуток банку.

Враховуючи особливості діяльності вітчизняних банків, вважаємо найбільш адекватними, точними та надійними 2-у та 3-ю специфікації моделей. Вказані висновки обґрунтовуються наступними положеннями. По-перше, продуктовий чинник, який характеризує операції банків з цінними паперами можна виключити із дослідження, оскільки обсяги вкладень банків України в цінні папери незначні та майже не впливають на фінансові результати діяльності банку. По-друге, продуктовий чинник надання банками послуг досить вагомо впливає на фінансові результати окремих банків, хоча останнім часом спостерігається залежність банків від процентних доходів; вказане потребує збереження цього чинника в моделі та розширення меж довірчого інтервалу (зменшення рівня надійності до 92%).

Моделювання залежності між продуктовими та ціновими чинниками та доходністю банків дозволяє зробити наступні економічні висновки:

- негативний та значний вплив на дохідність операцій банку має вартість ресурсів, що дозволяє віднести цей фактор до конкурентних переваг: банки повинні покрити непроцентні витрати і при цьому не зменшують процентний спред;

- значний позитивний вплив мають витрати на персонал та загально-адміністративні витрати;
- позитивний, проте порівняно незначний вплив мають інші витрати;
- найбільш вагомий вплив на доходність банку здійснюють обсяги кредитних операцій, які є основним джерелом збільшення фінансового результату;
- негативно, але незначним чином, на дохідність банку впливає розширення обсягів надання банківських послуг.

Тестування Н-статистики дало результати, які відповідають монополістичному рівню конкуренції у банківській галузі України.

У сучасних умовах при для здобуття довгострокових конкурентних переваг банкам варто дотримуватися таких принципів:

- найбільшим вітчизняним банкам, що входять до десятки лідерів, необхідно здійснювати моделювання витрат та цін на основі цільової функції максимізації прибутку: у випадку досягнення (або перевищення) запланованої частки ринку обираються цінові рішення, що максимізують фінансовий результат; в іншому разі встановлюються мінімально прийнятні ціни з огляду на ціни конкурентів і можливості збільшення ринкової частки;
- для банків, які не відносяться до лідерів ринку при прийнятті цінових рішень необхідно, перш за все, орієнтуватися на цінову політику провідних банків;
- конкурентними перевагами банків, у першу чергу, є наявність джерел дешевих ресурсів, а економія витрат за рахунок зниження ставок оплати праці чи утримання постійних активів не сприятиме збільшенню банківської доходності;
- для підтримання дохідності банкам необхідно дотримуватися певного рівня показників фінансової стійкості;
- більш доходними є банки, що проводять агресивну кредитну політику та мають найвищі показники фінансової стійкості, але для забезпечення сталого розвитку необхідно проводити

диверсифікацію банківських операцій та джерел отримання доходу;

- підвищити прибутковість банківської діяльності дозволить розвиток послуг не кредитного характеру та використання сучасних Інтернет-технологій;
- банкам-лідерам, які формують інформаційне середовище галузі, варто обирати нецінові методи конкурентної боротьби;
- самостійним банкам кожного з регіону необхідно здобувати конкурентні переваги порівняно з лідерами ринку шляхом пропонування найбільшим клієнтам продукти та послуги, які б максимально задовольняли їх індивідуальні потреби.

Вимірювання конкуренції на різних ринках банківської галузі України окремо свідчить про те, що рівень конкуренції на різних ринках однієї галузі є фактично однаковим.

Отже, на розглянутих сегментах ринку банківських послуг (активи, депозити, позички) банки - олігополісти (банки першої групи) займають близько 60% ринку. При цьому конкурують вони лише між собою.

Інші 40% ринку займають вільно конкуруючі учасники ринку, представлені банками другої – четвертої груп, а саме 157 банків із 175. Між даними банками існує вільна конкуренція, проте вони не можуть впливати на діяльність банків – олігополістів.

Так, поява 19-го, 20-го, ..., 50-го, ..., 100-го і так далі банків-конкурентів практично не впливає на стан конкуренції на банківському ринку. Настає статичний режим, коли параметри системи не змінюються під впливом конкурентів. Такий перебіг процесу незаперечно узгоджується з уявленнями про чисту (вільну) конкуренцію. З появою банків другої групи на ринку настає стан стабільного перебігу процесу конкуренції. Йому передувала фаза турбулентного розвитку, або так званого перехідного процесу, коли спостерігається первинний розділ ринку між конкуруючими олігополістами.

Отже, з огляду на вищевикладене можна зробити висновок, що в структурі ринку банківських продуктів у короткострокові

перспективі не передбачається серйозних змін. Дрібним та середнім банкам складно конкурувати з найбільшими, тим паче, що Національний банк України підвищуючи вимоги до розміру власного капіталу, примушує їх до консолідації або виходу з ринку, що, на нашу думку, призведе до скорочення кількості самотійних банків у середньо- та довгостроковій перспективах, передусім за рахунок найменших банків держави.

За результатами проведеного дослідження можна дійти таких висновків:

- банківська система України характеризується нерівномірністю розподілу ринкових часток: більше 50 % ринку займають банки першої групи; менший вплив на ринок мають банки другої та третьої груп, проте банки 4-ої групи не впливають на конкурентну ситуацію в галузі;
- фінансова криза спричинила збільшення концентрації на банківському ринку, оскільки нині на конкурентоспроможність банку визначальний вплив має достатність власного капіталу банку, що відповідно покращує ринкові позиції найбільших банківських установ;
- незважаючи на зростання концентрації, останнім часом зростає рівень конкурентної боротьби внаслідок скорочення темпів росту галузі: активізується боротьба за існуючих клієнтів та перерозподіл ринкових часток, що необхідно, на наш погляд, враховувати при формуванні продуктової та збутової політик;
- оскільки банківський ринок відноситься до монополістичної конкуренції, то для банків першої групи особливістю цінової політики є варіант ціни, що максимізує прибуток; а іншим банкам варто орієнтуватися на ціни лідерів ринку; особливостями даної структури ринку банківської системи України є висока диференціація продуктів та послуг, що передбачає нецінові методи конкурентної боротьби.

3.5. Вплив іноземного капіталу на розвиток банківської системи

Наявність в економіці будь-якої країни значних обсягів іноземного капіталу є ознакою макроекономічної стабільності, високого рівня довіри інвесторів до законодавчої і виконавчої влади. Перш за все, це стосується не короткотермінових та спекулятивних інвестицій, а довгострокових й переважно прямих інвестицій. При цьому слід зазначити, що зменшення порівняно з минулими періодами або уповільнення темпів зростання іноземних інвестицій є прямою ознакою нестабільності та недовіри до країни.

Стратегія розвитку банківської системи повинна спрямовуватися на посилення можливостей банків щодо акумулювання заощаджень і перетворення їх на інвестиції. Стан банківської системи (рівень капіталізації, обсяг кредитів, відсоткова ставка, частка довгострокових кредитів, якість послуг) зумовлює кредитний потенціал банків, оптимальність розрахунків, можливості активізації фондових операцій, обсяг інвестицій.

Як свідчить світовий досвід будь-яка країна не може досягти економічної стабільності в умовах ізоляції від світової економічної системи. Саме взаємопроникнення окремих національних економік через механізм іноземних інвестицій, створення спільних транснаціональних корпорацій і є основою глобалізації світової економіки.

Подальший розвиток банківської системи України значною мірою буде пов'язаний з глобалізаційними процесами, що відбуваються у світовій економіці. У зв'язку з цим дослідження проблеми доступу іноземного капіталу в банківську систему України, його вплив на рівень її фінансової стійкості набуває особливої актуальності.

Прихильники політики припливу іноземного капіталу вважають, що присутність іноземних банків буде позитивним фактором для розвитку банківської системи, оскільки підвищить

рівень конкуренції, забезпечить надходження інвестицій, поліпшить обслуговування економіки України. Однак результати впливу іноземних банків на українську економіку і банківську систему недостатньо досліджені [89].

Вихід іноземних банків на фінансово-банківську арену України розпочався у 1994 р. Лише за один рік було відкрито 12 банків з іноземними капіталом. До 2000 р. їх кількість зросла до 30, а у 2001 р. стрімко зменшилася на третину. У ситуації зростання ВВП країни і банки отримали можливість розвиватися, кредитуючи реальну економіку [90, с. 86]. У зв'язку зі звуженням ринку державних цінних паперів, зниженням рівня інфляції і зменшенням дохідності банківських операцій іноземні інвестори віддали перевагу виходу з ринку попри переорієнтації на інвестиційні кредити.

Слід зазначити, що проблемі припливу іноземного капіталу в банківську систему України приділяють увагу багато вітчизняних економістів та практиків. Вагомий внесок у розв'язання цієї проблеми зробили О. Балануца [91], О. Барановський [92], М. Ігнатенко [93], О. Кіреєв [94], Р. Корнилюк [95], В. Міщенко [96], С. Моїсеєв [97], А. Росинський [98] та інші. Незважаючи на те, що існують дослідження щодо проблеми припливу іноземного банківського капіталу у вітчизняну банківську систему, наукові та практичні пошуки у даному напрямку доцільно продовжувати.

Банківська система України сьогодні відкрита для входження іноземного капіталу. Чинне законодавство дає можливість створювати в Україні банки із 100 %-ним іноземним капіталом, але з обов'язковою вимогою, що це мають бути дочірні банки, які діють у правовому полі України. Створення філій іноземних банків, які не є самостійними юридичними особами, а лише структурними підрозділами головних банків, які знаходяться за кордоном і діяльність яких регулюється іноземним законодавством, може підірвати фінансову безпеку банківської системи.

Географічна експансія та консолідація банків вийшли далеко за межі окремих країн і охопили весь світ. Банки стають потужними фінансовими конгломератами, які є новим типом трансформованих, сфокусованих і регенерованих універсальних банків.

В останні роки банківська система України зіткнулася з рядом проблем, однією з яких є неспроможність українських банківських установ конкурувати з іноземними, частка яких на вітчизняному ринку постійно зростає. Таке становище також поглиблюють процеси глобалізації, які здійснюють безпосередній вплив на банківську систему України.

Фінансова криза на міжнародному ринку та економічна нестабільність в Україні визначили для банківських установ нове операційне середовище. Довгострокові інвестиції користуються серед населення меншим попитом, що негативно впливає на економічну діяльність підприємств. Наслідком цього може бути зростання простроченої заборгованості у кредитному портфелі банків. Слід враховувати і той факт, що робота з простроченою заборгованістю вимагає від банків запровадження нових методів і прийомів фінансової безпеки. Можливості позик на зовнішніх ринках у банків на сьогодні недостатні. Зростає процентна вартість позик, Національний банк України стримує ліквідність гривні, що призводить до підвищення процентних ставок на міжбанківському ринку. У цій ситуації рівень фінансової безпеки банківської системи визначається здатністю локалізувати вплив загроз. Одним із таких завдань є визначення умов і ефективності функціонування банків з іноземним капіталом.

Сучасна криза значно розширилася через фінансову глобалізацію, яка прискорила рух спекулятивного іноземного капіталу, посиливши вплив на економіки зовнішніх чинників. При цьому спекулятивний капітал практично не реалізується в економіці, оскільки функціонально проявляється через вкладення в короткострокові активи. Так, у 1975 році в режимі вільного курсоутворення функціонувало 14 % валют країн – членів Міжнародного валютного фонду, у 1985 році – 28 %, а в 1997

році – 59 % [99, с.38]. Протягом 2007-2008 років спостерігалось значне нарощування обсягів кредитів, які видавалися в іноземній валюті на споживчі цілі, при збереженні тенденції зниження макроекономічних показників.

Слід зазначити, що до значного подорожчання кредитних ресурсів у національній валюті призводить активне використання грошової маси, що означає довгострокове кредитування урядів країн-емітентів. Зазначене впливає на економічне зростання їх економік, підвищення конкурентоспроможності і відповідно зниження економічного потенціалу вітчизняної економіки. З цього приводу слід відмітити, що ставлення до валюти країни-емітента та країни-реципієнта відрізняються. Тому функціонування грошових систем різних країн є неоднозначним. У світовій практиці виділяють три групи країн щодо використання іноземної валюти у національній економіці.

До першої групи належать країни з офіційним використанням іноземної валюти. У Панамі, Еквадорі, Сальвадорі, Пуерто-Ріко як внутрішню грошову одиницю використовують долар США, в Андоррі, Ватикані, Чорногорії, Монако – євро, на північному Кіпрі – турецьку ліру, у Гренландії – датську крону.

Друга група країн напівофіційно використовує валюту, емітовану в інших країнах: у Співдружності Багамських островів – це багамський долар і долар США, Брунеї – брунейський і сінгапурський долари, Таджикистані – російський і таджицький рублі.

Третю групу становлять країни, в яких практикується використання іноземної валюти. Зазвичай, вона не виконує функції обігу і використовується іноді як міра вартості, для заощаджень, як засіб платежу в екстремальних випадках (у тіньовій частині економіки, за умови великих сум платежів).

Відповідно до Закону України «Про Національний банк України» [60] ,єдиною офіційною грошовою одиницею на території України є гривня, проте кількість валютних депозитів і

кредитів (офіційна доларизація економіки) щороку зростає(рис.3.17).

Рис. 3.17. Динаміка готівкової та загального рівня доларизації за період з 1993-2011рр., % (складено авторами за матеріалами [100])

Проаналізувавши ситуацію, що склалася в Україні відносно рівня доларизації, можна виділити основні причини її зростання: нестабільний рівень реальної дохідності гривневих фінансових інструментів порівняно з доходом фінансових активів, деномінованих в іноземній валюті; більш стабільні процентні ставки за кредитами й депозитами в іноземній валюті; прискорена лібералізація валютного регулювання, що розширює можливості доступу до ринку позик в іноземній валюті і дозволяє розміщувати цінні папери на міжнародних ринках капіталу; недостатня ліквідність національного валютного ринку; низький рівень розвитку ринку фінансових інструментів; високі ризики ліквідності і низький рівень довіри до національної валюти; долар США використовується в Україні як міра вартості, незважаючи на досить стабільний за останні роки валютний курс національної грошової одиниці.

За даними Національного банку України, за станом на 01.11.2011 на території України зареєстровано 198 комерційних банків у порівнянні зі 194 на 01.01.2011. Серед створених за участю іноземного капіталу діють 55 банків на 01.01.2011, а на

01.11.2011 - 54, або 28,35 % та 27,27 % від загальної кількості банків відповідно, у тому числі 22 на 01.11.2011 та 20 банків на 01.01.2011 зі 100% іноземним капіталом. При цьому слід зазначити, що питома вага іноземного капіталу в сукупному статутному капіталі банків за одинадцять місяців зросла з 40,6% до 41,6% відповідно.

Протягом останніх років спостерігалось збільшення питомої ваги іноземного капіталу в банківській системі України. Тенденція змінилася на протилежну у 2011 році коли за шість місяців питома вага іноземного капіталу зменшилася приблизно на 2%, при цьому слід зазначити, що загальна кількість банківських установ - збільшилася. Це свідчить про вихід іноземних інвесторів з українського ринку.

У той же час Загальними зборами акціонерів Приватбанку 8 серпня було прийняте рішення про прийняття до складу акціонерів банку іноземного інвестора - кіпрську компанію Triantal Investments Ltd [101]. Виходячи з цього, Приватбанк набув статусу банку з іноземним капіталом. Ці зміни були внесені до статуту банку. Згідно з повідомленням, акціонери банку на загальних зборах також затвердили підсумки додаткового випуску акцій банку. Статутний капітал банку збільшений на 3,385 млрд. гривень, або на 33,3%, - до 13,545 млрд. гривень шляхом додаткового випуску акцій.

Така ситуація має місце якщо у банківській системі недостатньо власних коштів, то відбувається залучення їх ззовні. Отже, проблемним питанням капіталізації банківської системи є вкладення коштів у банківську систему за рахунок іноземних інвесторів.

З одного боку, йдеться про достатність у вітчизняних підприємств і фізичних осіб належного обсягу фінансових ресурсів для інвестування у банківський капітал, а з іншого – про можливі наслідки поглинання зарубіжним капіталом українських банків. Основні показники ефективності діяльності банків з іноземним капіталом в Україні станом на 01.01.2010 та 01.10.2011 представлені в таблиці 3.18.

Таблиця 3.18

Основні показники ефективності діяльності банків з іноземним капіталом в Україні за станом на 01.01.2010 та 01.10.2011*
(розраховано авторами за матеріалами [67])

Країна-інвестор	Назва банку	ROE, %		ROA, %		МК	
		01.01. 2010	01.10. 2011	01.01. 2010	01.10. 2011	01.01. 2010	01.10. 2011
США	Сітібанк (Україна)	55,4	406,4	10,8	4,9	5,1	81,6
Франція	Укрссіббанк	-25,4	-18,6	-2,7	-3,3	9,5	5,6
Нідерланди	ІНГ банк Україна	10,3	27,7	1,5	1,9	6,9	14,8
Австрія	Раййфайзен банк Аваль	-42,4	0,8	-10,8	0,0	3,9	17,7
	Фольксбанк	-50,8	7,7	-3,8	1,0	13,3	8,0
	Ерсте банк	-34,0	-1,9	-4,1	-0,2	8,3	7,6
Італія	Укрсоцбанк	2,1	0,5	0,3	0,0	7,2	31,2
	Унікредит банк	0,3	4,2	0,0	0,3	10,5	13,0
	Правекс - банк	-59,6	-2,4	-9,4	-0,4	6,3	6,2
Німеччина	Дойче банк ДБУ	-3,0	-9,0	-2,9	-6,1	1,0	1,5
	«Форум»	-35,6	-7,2	-3,4	-3,5	10,4	2,1
Швеція	Сведбанк	-237,6	1,6	-31,3	1,0	-7,6	1,6
Угорщина	ОТП банк	-15,3	15,5	-1,5	1,9	10,4	8,0
Україна	Приватбанк	10,2	7,2	1,2	0,7	8,4	10,4
	Ощадбанк	4,2	2,7	1,2	0,5	3,7	5,2
	Укрексімбанк	0,2	0,4	0,0	0,1	5,3	4,5
Росія	Радабанк	2,6	3,2	2,2	2,2	1,2	1,5
	Банк Ренесанс капітал	0,7	3,9	0,2	0,8	3,9	4,9
	Дочірній банк Сбербанку Росії	1,0	6,3	0,2	1,0	5,8	6,5
	Енергобанк	0,6	-15,3	0,1	-2,4	4,5	6,3
	ВТБ банк	0,0	7,1	0,0	1,1	8,9	6,8
	Альфа-банк	-12,1	0,3	-1,2	0,0	10,0	7,0
	Банк Петрокомерц-Україна	-43,7	-43,5	-4,9	-13,5	8,9	3,2
	Промінвест-банк	-49,0	0,1	-9,0	0,0	5,4	6,7
	Банк Русский стандарт	-42,4	0,5	-10,8	0,1	3,9	7,7

*ROE – рентабельність капіталу; ROA – рентабельність активів; МК – мультиплікатор капіталу.

Аналізуючи дані табл. 3.18 банки можна поділити на 2 групи.

Перша група – це банки, у яких показники ROE, ROA та мультиплікатор капіталу покращилися. Отже до першої групи слід віднести: ІНГ банк Україна, Раййфайзен банк Аваль, Унікредит

банк, Сведбанк, Укрексімбанк, Радабанк, Банк Ренесанс капітал, Дочірній банк Сбербанку Росії, Промінвестбанк, Банк Русский стандарт. Слід зазначити, що більшість банків першої групи мають походження капіталу з Російської Федерації.

Друга група – це банки, у яких показники ROE ROA та мультиплікатор капіталу зазнали змін у різних напрямках. До другої групи відносять: Сітібанк (Україна), Фольксбанк, Ерсте банк, Укрсоцбанк, Правекс – банк, Дойче банк ДБУ, «Форум», ОТП банк, Приватбанк, Ощадбанк, Енергобанк, ВТБ банк, Альфа-банк, Банк Петрокомерц-Україна.

Слід зазначити, що іноземні банки виходять на новий ринок шляхом створення відділень або філій, тобто за рахунок органічного розвитку, або шляхом придбання місцевого банку. Серед недоліків виходу банку на ринок шляхом органічного розвитку слід виділити необхідність досконалого планування його діяльності відповідно до банківського законодавства України. Придбання контрольного пакета акцій банку потребує ініціювання процедури реорганізації, що зумовлює додаткові витрати на пошук і відрядження до придбаної банківської установи висококваліфікованих спеціалістів, переведення банку, що реорганізується, на операційну модель іноземного банку.

З точки зору управління активами банки з іноземним капіталом мають такі переваги: вища ефективність діяльності порівняно з вітчизняними банками; вища якість активів; розширення спектра банківських послуг; підвищення якості банківських послуг; зниження вартості банківських послуг; висока корпоративна культура та прозора діяльність.

Для обґрунтування механізму припливу іноземного капіталу в банківську систему України доцільно виділити як переваги, так і недоліки цього процесу.

До переваг присутності іноземних банків на території України слід віднести:

- прискорене впровадження передових методів банківської діяльності;

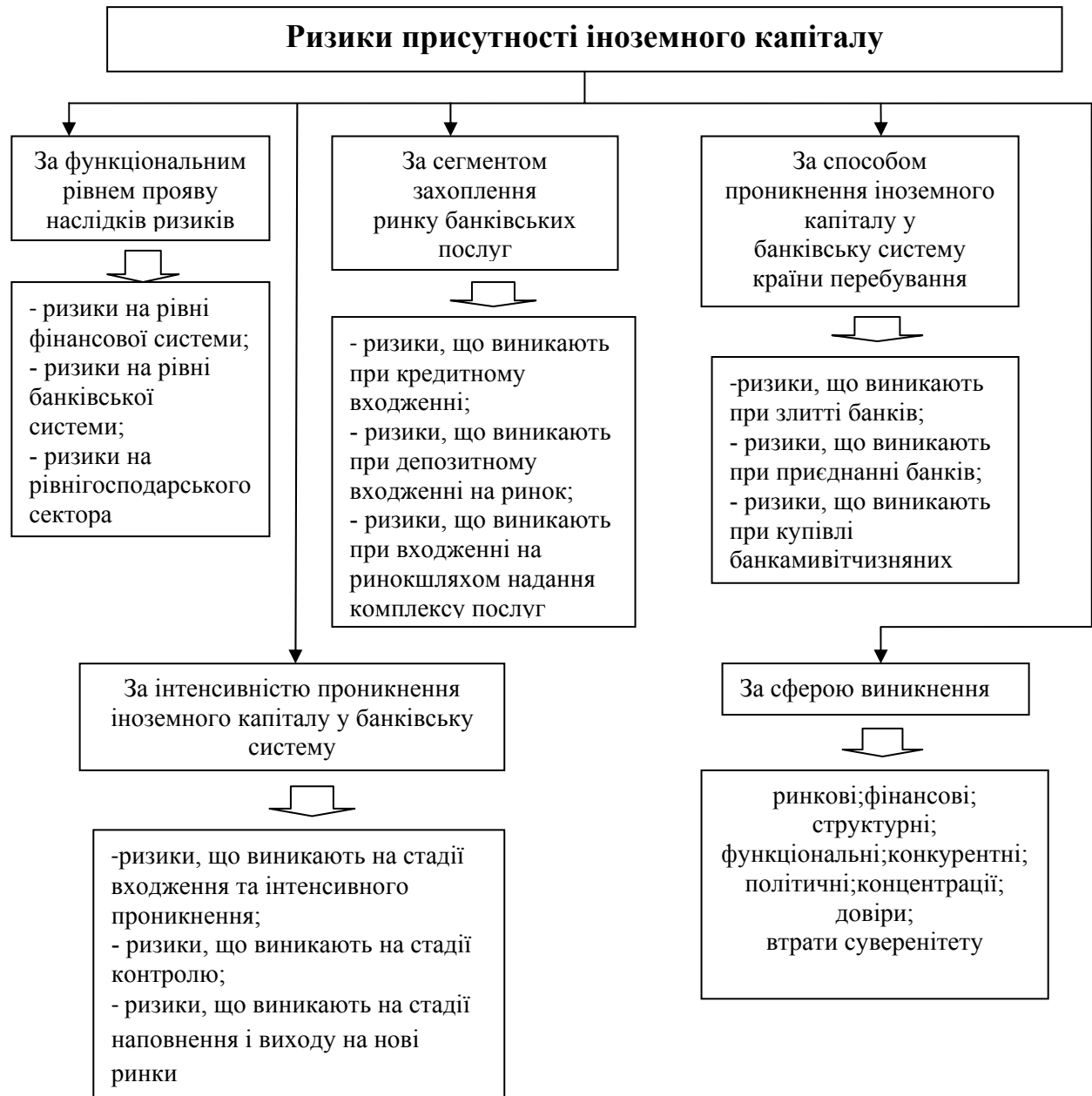
- визначення оптимальної структури і якості кредитного портфеля; зростання обсягу кредитних ресурсів та посилення стабільності їх джерел;
- впровадження комплексного підходу обслуговування різних клієнтів;
- здешевлення банківських послуг;
- запровадження фінансових механізмів фінансового оздоровлення, реорганізації та реструктуризації банків;
- впровадження принципів банківського нагляду і регулювання (Базель II, Базель III);
- ведення ефективного фінансового моніторингу банків.

До недоліків присутності іноземних банків на території України відносимо:

- диференціація у наданні кредитів відповідно до зміни економічної ситуації в державі;
- ініціювання банкрутства вітчизняних банків, які неспроможні конкурувати з іноземними банками;
- проведення банками спекулятивної діяльності при відсутності надання якісних банківських послуг;
- проблеми банківського нагляду за іноземними банками;
- прихід іноземних банків, які мають низький міжнародний рейтинг;
- відтік національних банківських ресурсів за кордон;
- обмеження доступу національних позичальників до внутрішніх заощаджень.

При дослідженні ефективності присутності іноземного капіталу доцільно проводити оцінку ризиків для фінансової безпеки вітчизняної банківської системи. Визначення ризиків присутності іноземного капіталу потрібно проводити на основі таких критеріальних ознак: функціональний рівень прояву наслідків дії ризиків; сегмент захоплення ринку банківських послуг; стратегія проникнення іноземного капіталу у банківську систему; середовище виникнення ризиків; стадії проникнення

іноземного капіталу у банківську систему; ієрархічна структура впливу ризиків на розвиток країни (рис.3.18).

Узагальнено авторами за матеріалами [102]

Рис. 3.18 Класифікація ризиків присутності іноземного капіталу у банківській системі України

При збереженні негативних економічних процесів у країні, слабкому операційному середовищі, а також нестабільній грошово-кредитній та валютній політиці привабливість вітчизняної банківської системи буде залишатися на низькому рівні внаслідок локальних та глобальних ризиків. Зазначений

факт може призвести до відмови у підтримці західними материнськими структурами дочірніх підрозділів в Україні, які частково є збитковими та недокапіталізованими.

За специфікою своєї діяльності філії як структурні підрозділи іноземних банків не здійснюють формування капіталу. Таким чином, дохід, отриманий від їх діяльності на території України, після сплати податку буде повністю переведений до іноземного банку. Водночас прибутки українських банків, зокрема з іноземним капіталом, в основному залишаються в Україні та направляються на капіталізацію банків.

Досвід багатьох держав з перехідною економікою, в яких акцент був поставлений на зовнішніх інвестиціях, показав, що банківські системи цих країн майже повністю складаються з великих міжнародних банків. За таких умов банки з іноземним капіталом починають здійснювати вирішальний вплив на характер та пріоритети економічного розвитку цих держав, контролювати найбільш ефективні сфери діяльності. При цьому такі банки мають специфічні стратегічні пріоритети, які часто не співпадають з національними інтересами. Більше того, рішення про умови надання кредитів можуть прийматися з урахуванням міжнародних клієнтів чи акціонерів материнського банку, що може означати відмову у фінансуванні конкурентних виробництв. Така схема розвитку банківської системи призведе до порушення цілісності економічних інтересів держави, суттєво загальмує розвиток національного виробництва, перш за все малого та середнього бізнесу. Наслідок – зростання безробіття та інших соціальних проблем, з якими протягом останніх років зіштовхуються країни Східної Європи, зокрема Польща. Для збереження економічного суверенітету країни доцільно було б запровадити систему державного регулювання присутності іноземного капіталу в сукупному капіталі банківської системи. У світовій практиці виділяють декілька принципів доступу іноземного капіталу до національної банківської системи.

Іноземні інвестиції в банківській системі безперечно важливі з точки зору надходжень додаткових фінансових

ресурсів, нових банківських технологій, підтримки конкуренції між банками тощо. Однак це виправдано, якщо сформувалася національна банківська система, яка має власну ресурсну базу.

Відомо, що рівень монетизації в Україні (близько 30 % від ВВП) значно нижчий, ніж в країнах з розвинутою економікою, де цей показник наближається до ВВП або навіть перевищує його. Суттєво меншим є і розмір ВВП.

В умовах, коли ці показники не співставні, прихід в Україну іноземних філій, діяльність яких буде регулюватися розміром капіталу материнського банку, поставить іноземні банківські установи в більш вигідне становище. У цій ситуації українські банки не можуть скласти їм адекватну конкуренцію.

Для порівняння можна сказати, що активи та капітал всієї банківської системи України менші від середнього європейського банку. За цих умов не може виконуватися принцип рівних конкурентних можливостей, який підтримується багатьма міжнародними організаціями.

Отже, можна зробити висновок про те, що між фінансовою стійкістю та ефективністю присутності іноземного капіталу у вітчизняній банківській системі існує тісний взаємозв'язок, який має прояв через визначення цілей прибуткової та стабільної банківської діяльності; забезпечення захисту інтересів вкладників; створення системи захисту від загроз, які постають перед банківською системою.

Для розширення сфери впливу іноземного банківського капіталу необхідно уникати його надмірної концентрації та монополізації на одному із сегментів ринку банківських послуг; забезпечувати належний рівень прозорості джерел зовнішнього інвестування; стимулювати не тільки приплив іноземних коштів у вітчизняну банківську систему, а й запозичувати передовий досвід, передусім новітній менеджмент і технології ведення банківського бізнесу, нових послуг і продуктів, програмного забезпечення, що заохочувало б вітчизняні банки до підвищення рівня обслуговування власної клієнттури.

Для забезпечення фінансової безпеки банківської системи України від необґрунтованого припливу іноземного капіталу необхідно вирішити такі питання:

- запровадити систему управління грошовими потоками, сконцентрувавши їх у провідних банках на пріоритетних напрямках розвитку держави;
- законодавчо захистити українські банки, які кредитують пріоритетні напрямки економіки;
- розробити механізм захисту інтересів вкладників банків з іноземним капіталом;
- удосконалити процедуру нагляду та регулювання діяльності банків з іноземним капіталом;
- з метою захисту національної банківської системи приділяти більше уваги підвищенню її конкурентоспроможності, а саме: сформувати державну політику розвитку і підтримки національних банків; банкам створити власну стратегію реформування та змін у менеджменті;
- створити умови для надходження національних інвестицій до капіталу банків на основі сприяння легалізації некримінальних капіталів, виходу акцій банків на фондовий ринок, законодавчо забезпечити правовий захист міноритарних акціонерів;
- уряду більше уваги приділяти роботі з підвищення суверенного рейтингу України;
- розробити стратегію встановлення певних обмежень щодо діяльності банків з іноземним капіталом на найближчі п'ять років з метою уникнення відтоку капіталу за кордон при появі кризових явищ;
- обмежити розмір іноземного капіталу, зокрема приписний капітал філій іноземних банків, у банківській системі України до 25 % від його загальної суми; відкривати філії іноземних банків через 6 місяців після одержання Україною суверенного рейтингу не нижче "А". Ця пропозиція не суперечить чинним нормам міжнародного права. Навпаки, з міжнародно-правової точки зору, вона цілком правомірна, оскільки пунктом 2

- Додатку щодо фінансових послуг до Генеральної угоди про торгівлю послугами СОТ передбачається здійснення державами заходів, які диктуються міркуваннями обачливості або необхідні для забезпечення цілісності і стабільності фінансової системи;
- використання принципу взаємності функціонування банків з іноземним капіталом на території України.

3.6. Методичні підходи до вибору стратегії та оцінювання фінансової стійкості банківської системи

Банківська система кожної держави незалежно від її економічної моделі та організації суспільних відносин відіграє найважливішу роль у забезпеченні руху грошових потоків. Вона бере участь у виконанні основних функцій фінансової системи шляхом: забезпечення стабільності грошової одиниці; забезпечення переміщення фінансових ресурсів у часі, через кордон держав та між окремими галузями тощо; розробки та забезпечення способів управління ризиками; забезпечення механізму об'єднання фінансових ресурсів та їх розподілу між окремими суб'єктами господарювання; забезпечення безперебійного функціонування платіжних систем, зокрема шляхом удосконалення способів клірингу та здійснення розрахунків, що сприяють торгівлі; забезпечення насичення ринку ціновою інформацією, що дозволяє координувати децентралізований процес прийняття рішень в окремих галузях економіки. Тому, оцінювання фінансової стійкості банківської системи є актуальним питанням для формування стратегії її подальшого розвитку.

Дослідженню поняття фінансової стійкості присвячено наукові праці І. Васьковича [103], О. Дзюблюка [104], Ж. Довгань [105], В. Живалова [106], Л. Ключка [107], В. Кочеткова [108], Ю. Масленченкова [109], І. Микитчик [110], В.Пантелєєва [111], Г. Фетисова [112], Н. Шелудько [114] та інших.

Узагальнення представлених понять фінансової стійкості дає змогу стверджувати про те, що вони дають характеристику зазначеної категорії тільки з точки зору окремого банку, а не банківської системи в цілому. Виходячи з того, що функції, які виконують банки і банківська система різняться за функціональним навантаженням, то і категорія фінансової стійкості банківської системи повинна в першу чергу враховувати їх. Тому, вважаємо за доцільне визначитися з категорією фінансової стійкості банківської системи.

На наш погляд, найбільш вдалим визначенням стійкості банківської системи, яке доцільно використовувати як базове у системі стратегічного управління фінансовою стійкістю, є дослідження Г.Г. Фетісова та О.П. Овчинникової, які пов'язують стійкість банківської системи з якісним її динамічним розвитком відносно впливу ендегенних та екзогенних чинників [112, 114].

На наш погляд, під фінансовою стійкістю банківської системи слід вважати її здатність як системного утворення у динамічних умовах ринкового середовища протистояти дії зовнішніх та внутрішніх загроз, забезпечувати надійність збереження та повернення вкладів юридичних і фізичних осіб, своєчасно виконувати власні зобов'язання з метою реалізації цільових орієнтирів грошово-кредитної політики та забезпечення фінансової безпеки держави.

На розвиток внутрішнього стану банківської системи та її зовнішнього оточення впливають чинники, які порушують стійкість системи. Проблема полягає в тому, щоб створити умови для запобігання нестійкості, яка зазвичай проявляється у банківській системі, та на підставі історичного і сучасного досвіду створити прийнятну альтернативну модель банківської системи, яка спроможна протистояти негативним процесам, що відбуваються у сучасній світовій фінансовій системі.

На відміну від проблеми стійкості інших суб'єктів економічної діяльності, проблема стійкості банків має власні відмінності, які мають прояв через джерела формування фінансових ресурсів, структуру активів і капітальної бази,

індикаторами оцінки стійкості. Зазначені особливості визначаються місцем банків у суспільному розподілі праці.

На розвиток банківської системи та її зовнішнього оточення впливають чинники, які порушують стійкість системи. Проблема полягає в тому, щоб створити умови для запобігання нестійкості, яка зазвичай проявляється у банківській системі, та на підставі історичного і сучасного досвіду створити прийнятну альтернативну модель банківської системи, яка спроможна протистояти негативним процесам, що відбуваються у сучасній світовій фінансовій системі. Тому, для формування методологічної основи управління фінансовою стійкістю банківськими установами доцільно визначитися із чинниками, що впливають на їх діяльність.

На наш погляд їх можна згрупувати за декількома напрямками.

По-перше. Серед дестабілізуючих чинників слід назвати високу вразливість банківської системи і недовіру клієнтів до банківських установ, що підтверджується фактом відтоку депозитних коштів. Ключовими чинниками впливу на стабільність коштів юридичних осіб і домогосподарств на перспективу повинні бути: загальний стан економіки та доступ до кредитних ресурсів, загальний стан банківської системи, а також валютно-курсова політика; динаміка доходів громадян, що значною мірою буде залежати від економічної ситуації в країні; розвиток ситуації на ринках альтернативного інвестування для громадян (фондовий, нерухомості, валютний).

По-друге. До основних чинників, які визначають ризиковість діяльності вітчизняних банків, слід віднести: якість робочих активів, а також зниження ліквідності банківських активів у зв'язку з низьким платоспроможним попитом; низьку довіру клієнтів, нестабільну постійну частину пасивів, які виступають вагомими чинниками, що характеризують схильність банківської системи до ризику ліквідності.

По-третє. Постійно змінюється профіль ризиків, зокрема висока залежність банківської системи від фінансового стану

підприємств-позичальників, збільшення обсягів кредитів приватному сектору.

По-четверте. Проблема з поверненням зовнішніх запозичень, які активно залучалися банками у попередні роки. Особливо це стосується банків з іноземним капіталом, частка яких у структурі банківської системи складає станом на 01.05.2012р. складає 53 банки, їх частка у статутному капіталі банків – 41,4% [52].

По п'яте. Низький рівень капітальної бази банків та якості їх ресурсів. На початок 2012 р. регулятивний капітал банківської системи склав 178,5 млрд грн. (станом на 01.01.2011 – 160,9 млрд грн.). Балансовий капітал у 2009 р. зменшився на 4,09 млрд грн., оскільки збільшення статутних фондів (на 36,74 млрд грн.) значною мірою було нівельовано збитками банківської системи (38,45 млрд грн. за 2009 рік) та уцінкою фінансових інструментів [52].

По-шосте. Внутрішня стійкість банківської установи, яка включає в себе такі параметри: рівень банківського менеджменту, якість банківської стратегії, достатність капіталу, рівень професійної кваліфікації персоналу.

Таким чином, при виборі стратегії управління фінансовою стійкістю банків необхідно враховувати як зовнішні, так і внутрішні чинники.

Слід зазначити, що фінансова стійкість банку досягається завдяки налагодженій системі стратегічного управління фінансовою стійкістю.

Так А. П. Міщенко стверджує, що стратегічне управління являє собою одну з підсистем менеджменту організацій, що виконує велику кількість завдань стосовно стратегічного аналізу, розробки, реалізації і контролю реалізації стратегії організації [115].

М. Б. Шифрін [116] зазначає: «Стратегическое управление — это деятельность, направленная на достижение основных поставленных целей и задач организации, определенных на основе предвидения возможных изменений окружающей среды и

организационного потенциала, путем координации и распределения ресурсов».

3. С. Шершньова [117] дає наступне визначення стратегічного управління: «Стратегічне управління — це реалізація концепції, в якій поєднуються цільовий та інтегральний підходи до діяльності підприємства, що дає змогу встановлювати цілі розвитку, порівнювати їх з наявними можливостями (потенціалом) підприємства та приводити їх у відповідність за рахунок розробки та реалізації системи стратегії»

Якщо систематизувати визначення категорії стратегічного управління відносно характеристики різних аспектів цього процесу, то їх можна подати так:

- процес, який передбачає визначення цілей, розробку стратегій, виділення необхідних ресурсів і підтримку відповідних взаємин із зовнішнім середовищем;
- теорія, яка складається з чітких принципів, норм і процедур щодо процесів планування, реалізації і контролю виконання стратегії організації;
- складна система поглядів, підходів і напрямків, у яких у різній пропорції поєднуються емпіричні дослідження, теоретичні узагальнення і методологічні принципи для вирішення конкретних завдань розвитку організації.

Існує велика кількість моделей стратегічного управління, в яких три ключових етапи є загальними для всіх: стратегічний аналіз, стратегічне планування, стратегічна реалізація. Процес стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи можна подати так, як на рис. 3.19.

Слід зазначити, що банківська система в цілому, за значенням показника прибутку за 2011 рік для неї не є від'ємним і становить – 7,7 млрд. грн. Додатковим негативним чинником для подальшого розвитку банківської системи є від'ємний прибуток попередніх років в обсязі – 43,8 млрд. грн.

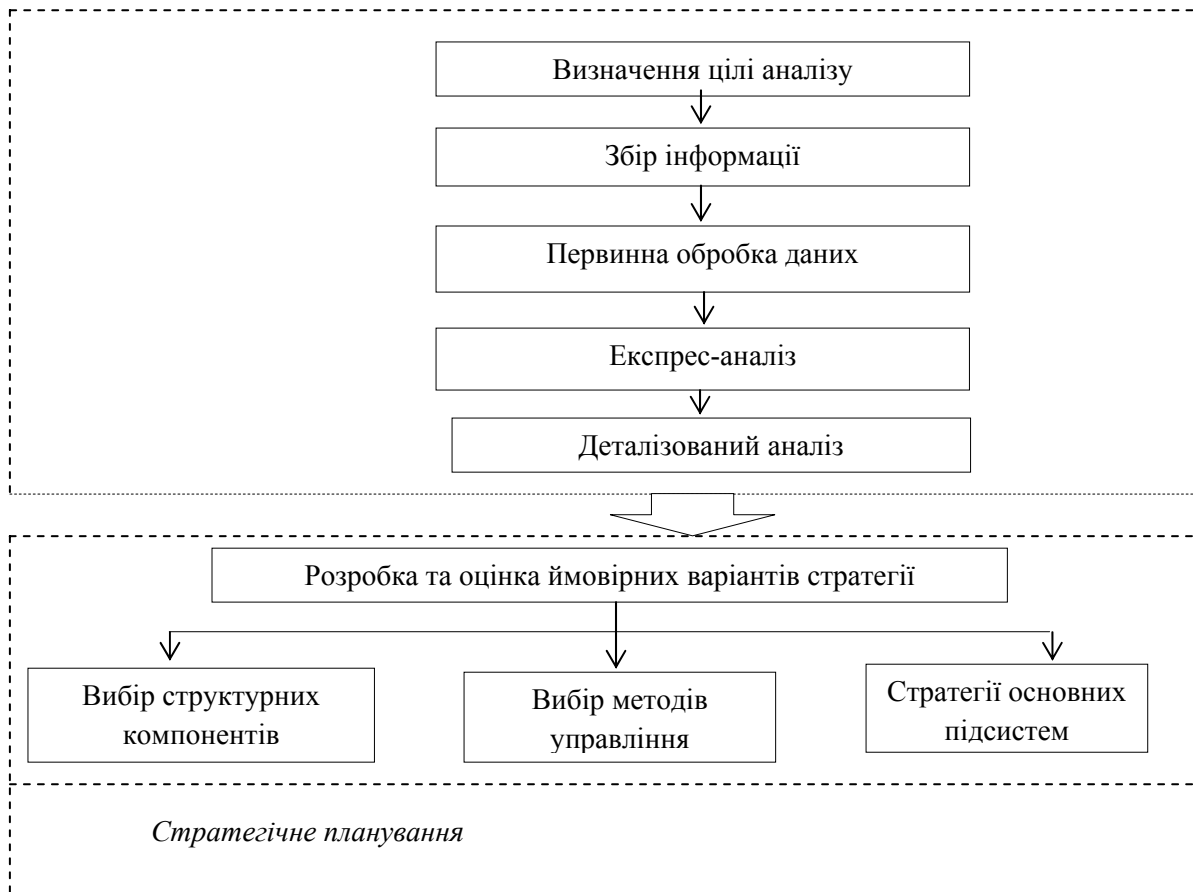

Рис. 3.19. Процес стратегічного управління фінансовою стійкістю банківських установ

Прибутковість капіталу визначається як відношення поточного прибутку до середньої суми власного капіталу за звітний період. Значення даного показника за 2011 рік для банківської системи в цілому є від'ємним, так само як і прибутковість активів. У табл. 3.19 наведені банківські установи, що мають найкращі значення показника прибутковості капіталу ($\geq 5\%$ за рік) та прибутковості активів ($\geq 1\%$ за рік).

Таблиця 3.19

Найбільші значення показників прибутковості активів та капіталу банків за 2011 рік (складено за матеріалами [67])

Назва банку	Прибутковість активів, %	Назва банку	Прибутковість капіталу, %
Банк «3/4»	9,3	Банк «3/4»	85,3
Сітібанк	7,2	Сітібанк	54,9
КІБ «Кредт Агріколь»	4,5	Дельта - банк	45,8
«Ренесанс капітал»	4,4	КІБ «Кредт Агріколь»	34,4
Український професійний банк	3,0	ОТП-банк	17,0
Дельта-банк	2,5	Дочірній банк Сбербанку Росії	15,5
ОТП-банк	2,5	Українській професійний банк	14,2
Кредобанк	2,3	Кредобанк	13,9
Всеукраїнський банк розвитку	2,1	ВТБ-банк	13,8
Мотор-банк	2,0	ТАСкомбанк	13,7
Дочірній банк Сбербанку Росії	1,9	«Ренесанс капітал»	12,3
«Траст-капітал»	1,8	Фольксбанк	11,9
ІНГ Банк Україна	1,7	ІНГ Банк Україна	10,7
ВТБ-банк	1,7	«Траст-капітал»	10,4
Радабанк	1,7	Приватбанк	10,0
Комерційний індустріальний банк	1,5	Всеукраїнський банк розвитку	9,2
АСТРА-банк	1,4	УкрБізнесбанк	9,0
Фольксбанк	1,3	«Глобус»	7,9
ТАСкомбанк	1,3	Прокредит-банк	7,8
Східно-промисловий комерційний банк	1,2	Перший український міжнародний банк	7,8
Інвестбанк	1,2	Міжнародний інвестиційний банк	7,7
ОКСІ-банк	1,2	Експрес-банк	6,9
Прайм-банк	1,2	Інвестбанк	6,3
Приватбанк	1,1	Креді Агріколь-банк	6,2
«Глобус»	1,0	АПЕКС-банк	5,1
Промислово-фінансовий банк	1,0	-	-
Перший український міжнародний банк	1,0	-	-
Кредитвест-банк	1,0	-	-
Експрес-банк	1,0	-	-

На наш погляд, методологічною основою управління фінансовою стійкістю банківських установ є: формування інформаційної бази та системи індикаторів стійкості, проведення моніторингу та аналізу, стрес-тесту, вироблення рекомендацій щодо коригування політики розвитку банків з метою посилення їх стійкості та запобігання фінансовим кризам (рис. 3.20).

Сучасна банківська практика вимагає оцінювати фінансову стійкість за такими напрямками: оцінка макроекономічної ситуації та тенденцій розвитку банківської системи; оцінка достатності кількості банків та розмірів їх філіальної мережі з точки зору міри користування банківськими послугами з боку населення і підприємств; моніторинг діяльності банків; аналіз банківської звітності відповідно до виконання певних норм і правил, встановлених Національним банком України (НБУ).

Слід відмітити, що у світовій практиці існує багатогранність підходів до оцінювання фінансової стійкості банківської системи. Основна група показників фінансової стійкості направлена на оцінку надійності функціонування банківської системи. Показники відібрані на підставі методики аналізу CAMELS, що включає шість компонентів: достатність капіталу, якість активів, якість управління, дохідність /прибутковість, ліквідність, чутливість до ринкових ризиків [18]. Проведений спеціалістами Міжнародного валютного фонду аналіз свідчить, що показники основної групи використовуються майже в усіх країнах світу, незалежно від особливостей регулювання та нагляду за банківською сферою [119, с. 8]. Допоміжна група націлена на проведення більш комплексної оцінки стійкості банківської системи, аналіз фінансового стану інших учасників фінансового ринку, суб'єктів економічної діяльності, а також оцінки стану самих фінансових ринків, в першу чергу ринку нерухомості і фондового ринку.

Однією з найбільш розвинених систем дистанційного моніторингу фінансової стійкості банківської системи є заснована Банком Італії у 1993 р. методика PATROL, яка, окрім визначення її поточного стану, також імітує вплив таких зовнішніх шоків, як несподіваний відтік депозитів, зростання питомої ваги пролонгованої заборгованості клієнтів [120, с. 6].

Іншим прикладом дистанційного аналізу фінансової стійкості банківської системи є французька рейтингова система ОРРА (Organization and Reinforcement of Prevention Action), яка використовує бази даних Банку Франції і банківської комісії, результати інспекційних перевірок банків, дані зовнішніх аудиторів [121].

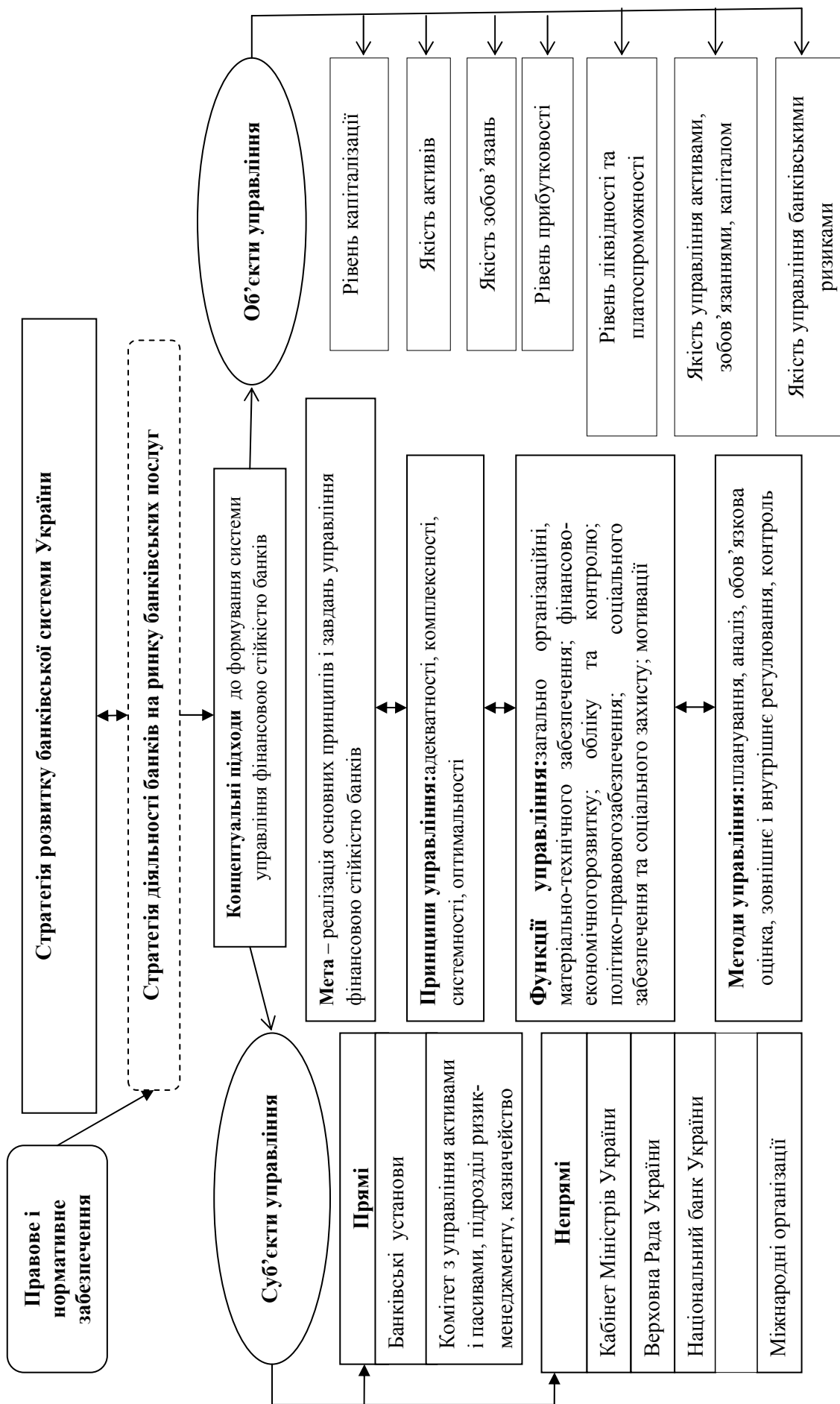

Рис. 3.20 Основні елементи методології управління фінансовою стійкістю банків (розроблено автором)

У зазначеній системі розраховується чотирнадцять показників, які поділяють на п'ять груп: пруденційні коефіцієнти (капітал, ліквідність), балансова і позабалансова діяльність (якість активів та кредити), ринковий ризик, доходи, якісні критерії (держателі акцій, управління і внутрішній контроль) [121].

Виходячи з того, що більшість рейтингів складається із певної сукупності співвідношень між агрегованими статтями банківської звітності (коефіцієнтів), то мова повинна йти про використання коефіцієнтного аналізу [121]. Однією з найбільш розвинених систем коефіцієнтного аналізу є система BAKIS (BAKred Information System), яка використовується Центральним банком Німеччини з 1997 року. Ця система включає в себе 47 коефіцієнтів, 19 з яких відносять до ринкових ризиків, 2 – до ризиків ліквідності і 10 пов'язані з прибутковістю банківських операцій. Зазначеним коефіцієнтам присвоєний ваговий коефіцієнт значущості [121].

На обмеженість методу рейтингового аналізу звернули увагу російські вчені А.Д. Шеремет і Г.М. Щербакова: «Рейтинги є потужним засобом формування громадської думки про діяльність кредитних установ, який іноді помітно впливає на рівень їх фінансового стану. Проте рейтинг – це аналіз і тим більше не комплексний аналіз, а всього лише експертний спосіб визначення місця того чи іншого банку серед інших кредитних установ за обмеженим колом показників» [122, с. 23].

Відносно коефіцієнтного аналізу, слід підкреслити, що виникає суттєва проблема, яка полягає в тому, що у банків з різною спеціалізацією та індивідуальною специфікою діапазони значень багатьох коефіцієнтів будуть суттєво різнитися у зв'язку з тим, що результати такого аналізу щодо всієї сукупності банків будуть недостатньо точними. Для вирішення цієї проблеми використовують метод поділу банків на однорідні групи на основі одного або декількох критеріїв.

У наукових дослідженнях з метою моделювання стану фінансової стійкості банківської системи запропоновано визначення і враховування критеріальної точки зміни рівня фінансової стійкості. Для дослідження критеріальної точки зміни рівня фінансової

стійкості використовувалися методи непараметричної статистики та модель динамічного нормативу.

Теоретичні та методичні засади формування моделі динамічного нормативу розробили російські вчені Н.М. Погостинська та Ю.А. Погостинський, які застосували методи непараметричної статистики до аналізу фінансового стану підприємства за даними звітності [123].

Заслуговує на увагу запропонована методика аналізу фінансової стійкості банків за допомогою динамічного нормативу Л. Примостки [124]. Основні елементи методики побудови динамічного нормативу наступні: система інтегральних показників – сукупність значимих співвідношень (коефіцієнтів, індексів, аналітичних моделей, сукупності індикаторів), які комплексно характеризують кожен із складових фінансової стійкості банків (ліквідність, платоспроможність, надійність, фінансовий стан); динамічний норматив – сукупність показників, упорядкованих за ознакою міри їх динаміки (зокрема темпів чи індексів зростання або приросту) так, що підтримка цього порядку в реальній діяльності банків забезпечує кращі порівняно з попереднім періодом результати; 3) нормативна, або еталонна модель – формалізований опис бажаного стану банків, здійснений за допомогою впорядкованого ряду індексів динаміки аналітичних показників, які характеризують процес розвитку банку [124, с. 41].

Слід зазначити, що визначення рівня фінансової стійкості є важливим етапом для формування пріоритетних напрямків розвитку та стратегічного управління банківською системою, що зменшить негативний вплив нестабільного зовнішнього середовища та мінімізації дії загроз для динамічного її розвитку. Тому, на наш погляд, виникає потреба комплексної методики оцінювання фінансової стійкості банківської системи з урахуванням її функціональних складових та врахування методологічної основи, яка ґрунтується на системному підході.

О. Мертенса та Дж. Урга досліджували застосування методики маржинального аналізу в процесі оцінки ефективності банківської системи [125], а також спроби формування інструментарію

багатовимірному маржинальному аналізу, реалізовані у технологіях Аналізу середовища функціонування (АСФ-технологіях) [126]. В інших дослідженнях показники фінансової стійкості банків пропонується оцінювати за методикою побудови нейронових мереж, яка базується на використанні методів нелінійної апроксимації масиву багатовимірних даних; для аналізу динамічної активності банків рекомендується використовувати моделі стохастичної апроксимації; для графічної інтерпретації результатів аналізу – методи когнітивної графіки [127].

Виходячи з того, що сталість розвитку банківської системи характеризується значною кількістю фінансових показників, показник фінансової стійкості слід розглядати агреговано. Вибір показників для розрахунку повинен охоплювати усі спектри оцінювання дієздатності банківської системи.

На наш погляд, для узагальнюючої комплексної оцінки фінансової стійкості банківської системи доцільно використовувати метод багаторівневого агрегування обраних показників з визначенням проміжних та узагальненого інтегральних показників фінансової стійкості. Алгоритм розрахунку інтегрального показника фінансової стійкості банківської системи представлено на рисунку 3.21.

Виділення двох груп базових показників для розрахунку інтегрального показника фінансової стійкості обґрунтовано тим, що в останній час регулювання банківської діяльності сконцентровано на оцінці достатності капітальної бази та макроекономічній політиці.

Вибір зазначених коефіцієнтів здійснений відповідно до їх репрезентативності, наявності простоти визначення та інформаційного забезпечення, яке повинне виконуватися.

На думку фахівців Міжнародного валютного фонду, одним із ключових завдань діяльності регуляторів фінансового ринку в посткризовий період, має стати використання макропруденційного аналізу та розширення повноважень центральних банків як головних регуляторів грошового та фінансових ринків [128, с.4].

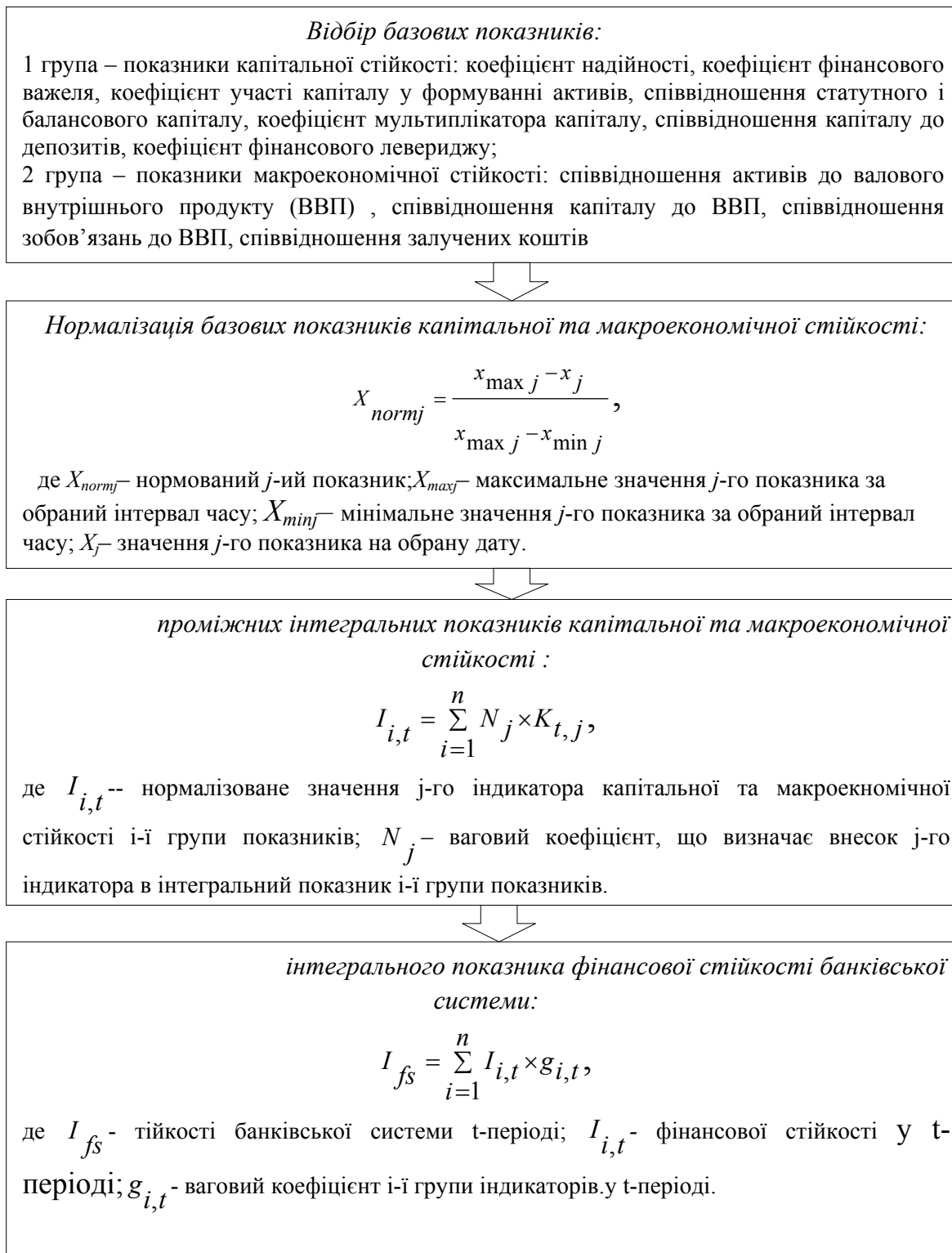

Рис. 3. 21 Алгоритм розрахунку інтегрального показника фінансової стійкості банківської системи (розроблено автором)

Як зазначає автор [129] макропруденційна політика відрізняється від мікропруденційного нагляду в аналізі стійкості фінансового ринку, який відбувається на агрегованому рівні, а не на

рівні окремих фінансових установ; до уваги приймається увесь фінансовий ринок, а не тільки банківські установи; аналізуються взаємозв'язки між системоутворюючими фінансовими установами, середніми та дрібними для уникнення ситуації ефекту «доміно».

До групи показників макроекономічної стійкості доцільно включати показник співвідношення обсягу залучених коштів до грошових агрегатів, зокрема грошового агрегату М2. Тенденція до зниження цього показника свідчить про зменшення рівня довіри до банківської системи та загострення проблем з ліквідністю як для окремих банківських установ, так і для банківської системи в цілому.

Розрахунок показників здійснювався за період з 01.01.2009 по 01.04.2012 рр. Отримані результати представлені у таблиці 3.20.

Таблиця 3.20

Динаміка інтегрального показника фінансової стійкості за період з 01.01.2009 по 01.04.2012 рр.

Дата	Інтегральний показник капітальної стійкості	Інтегральний показник макроекономічної стійкості	Зведений показник фінансової стійкості
01.01.2009	0,955	0,171	0,955
01.04.2009	0,463	0,594	0,463
01.07.2009	0,776	0,715	0,776
01.10.2009	0,720	0,680	0,720
01.01.2010	0,403	0,580	0,403
01.04.2010	0,452	0,739	0,452
01.07.2010	0,406	0,862	0,406
01.10.2010	0,514	0,804	0,514
01.01.2011	0,664	0,618	0,664
01.04.2011	0,468	0,738	0,468
01.07.2011	0,496	0,861	0,496
01.10.2011	0,565	0,806	0,565
01.01.2012	0,565	0,548	0,565
01.04.2012	0,768	0,725	0,768

Джерело: розраховано автором

Виходячи з того, що інтегральний показник фінансової стійкості банківської системи може приймати значення від 0 до 1, то можна стверджувати, що найбільш високий рівень фінансової

стійкості спостерігається у 2008 році (до кризовий період). Станом на 01.04.2012 він склав 0,768, що в свою чергу свідчить про поступовий вихід банківської системи із кризи та стабілізація її функціонування.

Перераховані показники можуть слугувати сигналами можливої появи негативних явищ у банківській системі. Однак при раціональному керівництві їх можна подолати без негативних наслідків для фінансової стійкості.

Таким чином, розглянуті методологічні основи управління фінансовою стійкістю банків, через узгодження управлінських рішень та досягнення певних пропорцій між усіма її елементами, забезпечить досягнення стратегічних і тактичних фінансових цілей банків, сприятиме підвищенню рівня прибутковості, зниженню ризиків, контролю та підтримці ліквідності і платоспроможності на достатньому рівні, що в кінцевому підсумку, позитивно вплине на забезпечення фінансової стійкості банків.

Розроблену комплексну методику оцінювання рівня фінансової стійкості банківської системи доцільно використовувати при проведенні аналізу як банківської системи, так окремо взятих банківських установ; у процесі оцінювання окремих груп банків за різними критеріями фінансової стійкості; для прийняття рішень щодо розробки стратегічного плану розвитку банківської системи.

Розділ 4

Управління фінансовими ресурсами банківських установ

4.1. Характеристика базових теоретичних основ розвитку банківської системи

Сьогодні в банківській системі України існують серйозні теоретичні недоліки, які стримують її подальший розвиток. Це, по-перше, торкається сутності ряду економічних категорій, трактування яких цілою низкою вітчизняних економістів і, навіть, законодавчими і нормативними документами України потребує наукового обґрунтування а, слід, і переосмислення. Бо відсутність наукового обґрунтування сутності таких важливих економічних категорій банківництва як кредит, позичка, банк, ліквідність банку, валютна позиція банку, банкноти, грошово-кредитна політика, грошово-кредитне регулювання та багато інших, скривлюючи їх реально існуючий зміст, сприяє прийманню помилкових рішень і створенню помилкових дій в організації банківської системи України, що, в свою чергу, перешкоджає і стримує тенденції її розвитку. Тому серед тенденцій розвитку вітчизняної банківської системи, як нам здається, перш за все, варто на науково-аргументованій основі переглянути теоретичні підходи до існуючої термінології в банківській справі і визначенню справжньої сутності ряду специфічних (банківських) економічних категорій.

Наприклад, сьогодні в усій вітчизняній нормативній і, відповідно, в навчальній і, навіть, в науковій літературі, така економічна категорія як кредит ототожнюється з його об'єктом, тобто з позичкою, а позичка із позикою.

Однак визнання того, що кредит це економічні відносини поміж кредитором і позичальником сьогодні не викликає сумнівів у більшості економістів і в тій чи іншій редакції викладається практично в усій вітчизняній навчальній (і в деякій науковій) літературі [1, с. 150; 2, с. 268; 3, с. 128; 4, с.141; 5, с. 12].

І дійсно, вряд чи можна не погодитись з тим, що кредит — це економічні відносини між кредитором та позичальником з приводу зворотного руху позиченої вартості. Однак визнання за кредитом такої сутності, логічно вимагає відповідного визнання і того, що позичка є об'єктом відповідних кредитних відносин а, слід, і того, що кредит і позичка хоч і взаємозв'язані, але зовсім різні поняття, в яких необхідно повернути саме **позичку**, а не кредит, який просто неможливо повернути, бо не можна ані дати, ані взяти, ані повернути будь-які відносини- кредитні, фінансові, дружні, або будь-які інші відносини, в яких можна лише знаходитися, бути, або ж припинити (розірвати) їх, про що автор писав ще 10 років тому [6, с. 30], хоча за ці 10 років нічого не змінилося й досі. І це торкається всіх форм кредиту, в тому числі і банківського.

В Законі України «Про банки і банківську діяльність» банківський кредит трактується як «...будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми.» [7, ст. 2]. З цього випливає, що кредит розглядається як зобов'язання, тобто непрямо під кредитом теж розуміються економічні відносини, саме за яких і виникають зобов'язання.

Однак в інших законах України кредит розглядається вже як «...кошти і матеріальні цінності, які надаються у користування юридичним і фізичним особам на визначений строк і під процент...»[8, п. 1.11]. До того ж «...Кредит поділяється на *фінансовий кредит, товарний кредит і кредит під цінні папери*, які засвідчують відносини позики.» [8, п.1.11], з чим аніяк не можна погодитись, бо кредит, перш за все, ототожнюється як з грошовими і матеріальними цінностями, так і з позичкою під заставу цінних паперів; а подруге, в ньому йдеться і про товарний, і про фінансовий кредит, що свідчить про те, що в ньому поєднані різні економічні відносини: фінансові та

кредитні, які взагалі-то взаємозв'язані, але не сумісні щодо характеристики одного й того ж поняття «кредит». Тому слід визнати, що для використання таких словосполучень як фінансовий кредит, товарний кредит і кредит під цінніпапери не існує наукової аргументації.

Визиває сумнів і те, що позичка може бути у товарній формі¹, тим більш, банківська позичка. Але, навіть, коли йдеться про комерційний кредит, сутність якого полягає у *продажу товару на умовах відстрочення платежу* (а не в наданні *товарного кредиту* або *товарній позичці* чи ще гірше - *кредитуу товарній формі*)², варто признати, що *товар продається*, а не *надається у позичку*, бо інакше було б необхідно повернути позичену вартість, тобто товар, а не гроші, для *повернення* якихі надається відстрочення платежу. І підтвердженням того, що товар продається, а не надається у короткострокове використання (свого роду прокат), слугує те, що, по-перше, право власності на товар переходить від продавця до покупця, а, по-друге те, що продавець облікує товар як реалізований, тобто проданий, а покупець – як придбаний. За таких умов вряд чи має наукове підґрунтя визначення сутності кредиту, а тим більш, банківського, в якому йдеться про кредит або позичку у товарній формі.

Що ж торкається ототожнення позички із позикою, то варто мати на увазі, що позичка є об'єктом банківського кредиту, в той час як позика – об'єктом державного кредиту, який і за характером кредиторів та позичальників, і характером інструментів і, відповідно, самої організації кредитних відносин, які існують в цих різних формах кредиту, суттєво відрізняються один від одного і тому їх ототожнення є серйозною теоретичною помилкою, яка перешкоджає розвитку банківської системи України.

¹ за виключенням позичок цивільного кредиту, які можливі у тих випадках, коли, наприклад, громадяни позичають один одному будь-які продукти (хліб, сіль та інше).

² Як це викладається у деяких законодавчих актах, в яких відмічається, що «Товарний кредит - товари, які передаються резидентом чи нерезидентом у власність юридичним або фізичним особам на умовах згоди, яка передбачає відстрочення остаточного розрахунку на визначений строк і під процент...» [8, п. 1.11.2].

Разом з тим, банківська система є основною ланкою в ринковій економіці країни. Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність», банківська діяльність («банківські послуги») – це «...залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.» [7, п. 1.11.2].

Відзначимо, що всі перелічені у Законі види банківської діяльності і, у першу чергу, залучення коштів фізичних і юридичних осіб у вклади та розміщення залучених коштів від імені банку (на його умовах і ризик) у різні види активів, засновані на кредитних операціях банків, що видно на рис. 4.1.

Рис. 4.1 Кредитні операції банків

Як видно на рис. 4.1, і вклади, і позички мають зворотний характер свого руху, що підтверджує кредитну основу цих операцій і, відповідно відносить їх саме до кредитних операцій, які, при цьому, поділяються на депозитні та позичкові. Зауважимо, що на кредитній основі ґрунтується і посередництво банків у розрахунково-касовому обслуговування своїх клієнтів [9, § 5.1].

Таким чином, практично вся діяльність банків заснована на кредиті. Із цього випливає, що банки – це кредитні установи. Не

випадково й словник російської мови характеризує банк як «крупное кредитное учреждение.» [10, с.33].

Разом з тим, сьогодні ряд закордонних і вітчизняних економістів [11, с. 82; 12, с. 537-538; 13, с. 70; 14, с. 126; 15, с. 3-5; 16, с. 11] розглядає банк не як кредитну, а як фінансову установу або фінансового посередника. Зокрема, П. Роуз вважає, що «...Банк – це фінансовий інститут, що пропонує найширший спектр послуг, які насамперед відносяться до кредитів, заощаджень і платежам, і який виконує різноманітні фінансові функції відносно будь-якого підприємства в економіці. Така множинність банківських послуг і функцій привела до того, що банки почали називати «фінансовими універмагами...» [15, с. 11].

Ряд вітчизняних економістів також відзначає, що «У найбільш загальному значенні банком прийнято називати фінансову установу, що спеціалізується на акумулюванні ресурсів і управлінні ними шляхом здійснення розрахункових, посередницьких, кредитних та інших фінансових операцій» [11, с. 82], з чого випливає, що кредитні операції банків ототожненні з фінансовими операціями.

Ден, проф. В. Усоскін пише, що «...комерційні банки ставляться до особливої категорії ділових підприємств, які одержали назву фінансових посередників. Вони залучають капітали, заощадження населення й інші вільні кошти, що вивільняються в процесі господарської діяльності й надають їх у тимчасове користування іншим економічним агентам, які мають потребу в додатковому капіталі...» [16, с. 11], з чого випливає, що так звані фінансові посередники, тобто банки, зовсім і не фінансові, а кредитні посередники, тому що вони здійснюють перерозподіл грошового капіталу на кредитній, а не фінансовій основі.

Як відзначає д-р екон. наук, проф. Савлук М. І., «...Грошовий ринок за характером зв'язку між кредиторами та позичальниками поділяється на два сектори: сектор прямого фінансування та сектор непрямого (опосередкованого) фінансування... У секторі непрямого фінансування поряд з

кредиторами і позичальниками, які умовно можна назвати базовими суб'єктами ринку, з'являється третій – економічний посередник, який є самостійним і рівноправним суб'єктом грошового ринку... Зазначені суб'єкти називаються фінансовими посередниками, а їхня діяльність з акумуляції вільного грошового капіталу та розміщення його серед позичальників-витратників називається **фінансовим посередництвом**, яке виступає альтернативою фінансовому ринку.» [12, с. 537-538].

Ми бачимо, що в усіх наведених характеристиках сутності банку автори неодмінно використовують застереження: «почали називати», «прийнято називати», «одержали назву» або, навіть, просто – «називаються», підкреслюючи, тим самим, що банк лише називається *фінансовою* установою, хоча фактично він є кредитною установою, яка має *кредитний* характер своєї діяльності, що і відображується авторами далі в усіх їх поясненнях сутності банківської діяльності.

За таких умов можна вважати, що отримана банками назва «фінансової установи» або «фінансового посередника» не відображає сутнісний характер їх (банківської) діяльності, а лише участь банків у функціонуванні грошового (або, так званого, фінансового) ринку. Але в такому випадку, на наш погляд, єдино правильним буде називати банки *посередниками фінансового (грошового) ринку*, а не фінансовими посередниками (що далеко не одне й те ж саме!), тому що назва - це словесне позначення речі, яке характеризує її сутнісні ознаки. За таких умов називати банки «фінансовими посередниками» суперечить сутнісним природним ознакам банків і їх місця не тільки на грошовому (фінансовому) ринку, але й в економічному житті суспільства.

Слід відмітити, що, на жаль, сьогодні і в деяких нормативних документах України банки відносяться саме до фінансових установ, відповідно до яких³ комерційні банки – це

³ Зокрема, у відповідності до [17], введена в практику і діє сьогодні Класифікація інституціональних секторів економіки (KICE) України, відповідно до якої всі інституціональні сектори економіки (резиденти) групуються у 5 груп: фінансові корпорації; сектор загальнодержавного управління; не фінансові корпорації; домашні господарства; некомерційні організації, які обслуговують домашні господарства.

фінансові установи і, навіть, фінансові корпорації⁴ «...які спеціалізуються на фінансових послугах чи допоміжній фінансовій діяльності...» [18, с. 183]. Разом з тим, комерційні банки, які створені і діють на території України, ставляться КІСЕ не лише до фінансових корпорацій, але одночасно і до інших депозитних корпорацій, що не зовсім узгоджується друг із другом. Зокрема, КІСЕ відмічає, що «До підсектору інших депозитних корпорацій (банків) належать фінансові корпорації, основною функцією яких є фінансове посередництво⁵ та які емітують зобов'язання у формі депозитів чи інших інструментів залучення фінансових ресурсів, що включаються до грошових агрегатів» [18, с. 183]. З наведеної цитати видно, що Комітет статистики України ототожнює функції фінансових посередників із функціями депозитних корпорацій, хоча останні здійснюють свою діяльність по залученню депозитів винятково *на кредитній*, а не фінансовій основі. Зокрема, це підтверджує і підхід ряду закордонних економістів до сутності банку, які вважають, що комерційний банк (commercial bank) – це «...*депозитна установа*, відносно не обмежена в можливості надання комерційних позичок і має законне право створювати чекові депозити» [19, с. 126], у той час як фінансові посередники функціонують у сфері розподілу й перерозподілу *фінансових ресурсів* на безповоротній (фінансовій) основі і, відповідно позичок не надають. Таким чином, існує науково необґрунтоване ототожнення Комітетом статистики України банків як кредитних

⁴ Доречно, що в українській економіці слово «корпорація» введено недавно. Сучасна корпорація – це, як правило, материнська компанія з мережею дочірніх компаній, відділень, філіалів, агентств та інших господарських одиниць. У соціальному сенсі корпорація – це об'єднання робітників (індивідів) в єдине ціле (трудовий колектив) для сумісної праці. У правовому сенсі корпорація – це законна правова форма об'єднання осіб і (або) капіталів, яка працює як самостійний суб'єкт цивільного обороту. При цьому в країнах Західної Європи до числа корпорацій відносять акціонерні товариства, товариства, виробничі та споживчі кооперативи, господарські об'єднання та інші структури, які не заборонені законом. Тобто з точки зору теорії менеджменту – практично все організації. Разом з тим, не у всіх країнах Західної Європи, не глядячи на загальноєвропейську інтеграцію правових систем ЄС, термін «корпорація» має законодавче визначення. Наприклад, у Франції термін «корпорація» взагалі не використовується, а юридичні особи поділяються на товариства та асоціації. Однак, Україна все ж таки стала розглядати банки як корпорації, та ще й фінансові.

⁵ хоча комерційні банки виконують функції не *фінансового* посередника, а функції *посередника в реалізації позичкового капіталу* (докладніше див. 20, с. 493), що з наукової точки зору зовсім не одне й те ж саме.

установ з фінансовими установами, до яких безпосередньо відносяться, наприклад, податкові інспекції.

Доречно, що коли йдеться про фінансові ресурси, у використанні яких *нібито* посередниками є банки, то не можна не відзначити, що фінансові ресурси «...формується у суб'єктів господарювання і держави за рахунок різних видів грошових доходів, відрахувань та надходжень, а використовуються на розширене відтворення, матеріальне стимулювання працюючих, задоволення соціальних та інших потреб суспільства. Фінансові ресурси виступають матеріальним носієм фінансових відносин. Належність фінансових ресурсів конкретному суб'єктові господарювання і державі дозволяє відокремити їх від коштів населення...Вичленення в складі виручки від реалізації продукції прибутку, відрахувань на соціальне страхування, амортизаційних відрахувань і т.п. здійснюється за допомогою фінансів.» [23, с. 10-11]. Із цього висловлення д-ра екон. наук, проф. Родіонової В. М. випливає, що фінансові ресурси (у їхньому строгому тлумаченні) ніякого відношення не мають ні до створення банками депозитів, ні, відповідно, до грошових агрегатів (про які йдеться у КІСЕ). Інакше кажучи, фінансові ресурси являють собою відокремлену частку (у порівнянні із грошовою масою країни) коштів, що формуються завдяки існуванню *фінансових* відносин, які докорінно відрізняються від кредитних ресурсів і кредитних відносин. А фінансові відносини «...це сукупність грошових відносин, організованих державою в процесі яких здійснюється формування і використання загальнодержавних фондів коштів для здійснення економічних, соціальних і політичних завдань.» [24, с. 4].

Тому, незважаючи на те, що і фінанси, і кредит являють собою грошові економічні відносини із приводу розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту і національного доходу, на відміну від кредитних відносин, які будуються на зворотному русі позиченої вартості (див. рис. 4.1), фінансові відносини будуються на безповоротній основі, що принципово відрізняє фінанси від кредиту, а, слід, і фінансову установу від

кредитної установи. Заслуговує на увагу, що всі без винятку економісти, незважаючи на те, називають вони банк фінансовою установою (фінансовим посередником) чи ні, всі вони в остаточному підсумку сходяться на тім, що комерційні банки здійснюють перерозподіл тимчасово вільних коштів у країні на кредитній основі. З цього випливає, що немає підстав називати банк фінансовою установою і фінансовим посередником. Не випадково цілий ряд відомих економістів [25, с. 15-17; 26, с. 18; 27, с. 70; 2, с. 372; 28, с. 73] розглядає банк саме як кредитну установу, якою він і є. У цьому плані не можна не привести слова знаного вітчизняного економіста, який вважав, що є всі підстави визначати банк як «...суб'єкт підприємництва, сутність якого визначається формами економічних відносин, що складаються з приводу акумуляції вільних грошових коштів господарства і надання їх як капіталу суб'єктам підприємництва для задоволення їх потреб у коштах на умовах повернення і оплати, а також при наданні інших послуг: виконання розрахунково-касових операцій і безготівкових розрахунків, операцій із цінними паперами, іноземною валютою тощо» [28, с. 73].

Окрім науково необґрунтованих підходів до сутності кредиту і банків як кредитних установ сьогодні в банківській системі України існує і не менш серйозне питання щодо тлумачення сутності ліквідності банку і банківської системи, яке потребує свого наукового обґрунтування.

Варто відмітити, що роль банків як постачальника переважної частини грошової маси країни покладає на них велику відповідальність перед суспільством, яке не повинно мати приводу ставити під сумнів ліквідність, платоспроможність або стійкість будь-якого окремого банку.

Криза банківської ліквідності у 2008-2009 рр. в Україні (так само як і в цілому ряді країн світу) показала, що платоспроможний, але неліквідний банк стає нежиттєспроможним і виявила нагальну необхідність переосмислення стійкості банків і банківської системи. Невипадково, що сьогодні ліквідність та платоспроможність

банків та банківської системи країни турбує не тільки банки і їх клієнтів в усьому світі, а і вчених-фахівців банківництва.

Визначення сутності ліквідності банку як його здатності «...забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань...» розглядається сьогодні не лише російськими та вітчизняними науковцями, а і Національним банком України [25, с. 127; 29, с. 226; 11, с. 203; 31, с. 331; 32, 33], хоча багато з них, і в тому числі НБУ, практично так само визначають і платоспроможність банку, тобто як «...здатність банку своєчасно і в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями. [33]», незважаючи на те, що платоспроможність і ліквідність банку хоч і взаємозв'язані, але різні поняття і, як відзначає д-р екон наук, проф. Дзюблюк О.В., «...між ними все-таки існує суттєва відмінність. [34, с. 261]». Разом з тим існують і більш точні, хоч і не розповсюджені визначення ліквідності банку, зокрема, як його «...здатність вчасно виплачувати готівку за своїми обов'язками» [35, с. 137; 10, с. 26; 36, с. 117], в яких чітко й однозначно висвітлено, що ліквідність банку означає його здатність вчасно виконувати свої зобов'язання готівкою. Відповідно, ліквідність банку цілком і повністю пов'язана з рухом *готівки*, відображуючи здатність банку *виплачувати* своїм вкладникам (та надійним позичальникам перед якими банк має зобов'язання) *готівку*. Саме тому банку для підтримки своєї ліквідності потрібні не взагалі кошти в *грошовій формі*, а тільки *готівка*⁶.

Схожість платоспроможності і ліквідності банку впливає з існування взагалі грошових зобов'язань банку⁷. Тому не випадково, що Національний

⁶ і це стосується не тільки банків ХІХ сторіччя, як це всебічно та досконало викладено цілою низкою авторів в їх роботі «Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду» [37, § 3.1].

⁷ а саме з об'єктивного існування двох форм грошей – готівкової та безготівкової, що в свою чергу, визначає два види банківських операцій (з погляду форм грошей): операції банків з готівкою і операції з безготівковими грошима. Безготівкові гроші створюють самі комерційні банки, що впливає з їх першої функції – створення й знищення нових кредитних грошей [9, с. 493]. Що ж стосується готівки, яку емітує центральний банк, то операції комерційних банків з нею відображують той (емітований центральним банком) потік готівки, який *тільки проходить* через банки (поступаючи до них з різних джерел), тимчасово осідаючи в їх касах з метою подальшого їх використання. Відповідно банки можуть зазнати брак зовсім ліквідних коштів, якщо надходження до них готівки не задовольняють існуючий попит на неї.

банк України у своїх нормативних документах практично ототожнив сутність ліквідності банку з його платоспроможністю. Однак, при цьому Національний банк України все ж таки встановив банкам різні економічні нормативи: один норматив платоспроможності і аж три нормативи ліквідності. І якщо норматив платоспроможності чи адекватності регулятивного капіталу (як відношення регулятивного капіталу до зважених за ризиком активів банку) і «...відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями...[33]», то будь-який норматив ліквідності відображає, перш за все⁸, встановлений Національним банком України розмір мінімального співвідношення наявних високоліквідних і ліквідних (за термінологією Національного банку України) коштів до різних за строками та сумами боргових зобов'язань банку, що суттєво відлічує і сутність, і методику розрахунку ліквідності банку від його платоспроможності.

Доречно підкреслити, що добра банківська практика в розвинених країнах усього світу передбачає негайну виплату будь-якого (за строками) вкладу по першій вимозі вкладника тому, що вклад є власністю вкладника і останній має право розпоряджуватися ним в будь-який час на свій розсуд, тому банк повинен повернути вклад саме по першій вимозі вкладника, не враховуючи те, що строк дії депозитної угоди може ще й не бути завершеним⁹.

В російській та вітчизняній літературі визначення ліквідності банку тільки як його здатності вчасно виконувати свої зобов'язання в грошовій формі по суті вихолощує головну рису сутності ліквідності банку – його здатність виплачувати за своїми зобов'язаннями готівку по першій вимозі вкладника.

Не вимагає особливих пояснень положення про те, що недостатність досконало ліквідних, або високоліквідних активів (і неможливість їх придбати швидко й за розумною ціною)

⁸ «перш за все» тому, що до високоліквідних коштів методикою Національного банку України передбачено і врахування наданих банком позичок (при розрахунку поточної та короткострокової ліквідності), які ніяким чином не можна вважати високоліквідними активами.

⁹ при чому в таких випадках банк «штрафує» вкладника, виплачуючи йому позичковий процент по ставці поточного, а не строкового вкладу.

робить банк неліквідним і, відповідно, впливає на його платоспроможність. Наприклад, якщо банк має достатній власний капітал, але не здатний видати вчасно готівку своїм клієнтам з їх рахунків, то він є неліквідним, хоч всі інші платежі, у яких використовуються безготівкові гроші, банк здатний виконувати, залишаючись, таким чином, платоспроможним.

Помилковість загальноприйнятого трактування ліквідності банку свідчить про те, що сьогодні у більшості вітчизняних економістів відсутнє ясне і чітке бачення принципів розходжень між здатністю банку вчасно забезпечити виконання своїх взагалі грошових зобов'язань, грошових зобов'язань у безготівковій формі та зобов'язань, які повинні здійснюватися банком по першій вимозі вкладника і тільки в готівковій формі. Це створює банкам серйозні труднощі в їх практичній діяльності і, власне, сприяло виникненню кризи ліквідності ряду українських банків тому, що банк може залишатися платоспроможним (тобто мати достатній власний капітал), втративши при цьому свою ліквідність, тобто здатність виплачувати готівку по першій вимозі своїх вкладників або надійних позичальників. І виникнення кризи банківської ліквідності в Україні в 2008-2009 рр. зумовлено саме тим, що маючи достатнім власний капітал (за нормативом платоспроможності) і виконуючи усі нормативи ліквідності і, перш за все, поточної та короткострокової (які значно завищені завдяки включенню в методику їх розрахунку наданих банком позичок), банки не бачили загрози своєї ліквідності, що й привело цілу низку українських банків до кризи їх ліквідності, в зв'язку із чим більшість з них у 2008-2009 рр. не могла виплачувати саме готівку по першій вимозі своїх вкладників.

У виникненні кризи ліквідності цілої низки українських банків значну роль зіграла і нова концепція трансформаційної функції банків, за якою банки мають спроможність трансформувати короткострокові малі вклади, які постійно залучаються банками, в джерела довгострокових позичок, яка була висунута деякими вітчизняними економістами [2, с. 552] і

яку автор ще у 2006 році вважав хибною саме для ліквідності банків, відмічаючи, що «За таких умов виникають суттєві ризики втрати банками не лише своєї короткострокової, але і загальної ліквідності, особливо, якщо почнеться загальне вилучення вкладів, що робить трансформацію короткострокових вкладів в довгострокові джерела позичок небезпечною вже і в загальнонародному значенні.» [9, с. 429], що саме і відбулося у 2008 році. Це ще раз підтверджує те, що в теорії банківництва існують суттєві недоліки, які потребують свого усунення для реального практичного розвитку банківської системи України. Заслуговує на увагу, що, починаючи з 2008 року, коли вся система банків зіткнулася з проблемами спроможності практично усіх банків системи виплачувати своїм вкладникам готівку по їх вимогах, набуло особливої актуальності поняття «ліквідність банківської системи». Відповідно, деякі вітчизняні фахівці зробили перші кроки у визначенні сутності цього поняття - «ліквідність банківської системи». Наприклад, окремі автори писали, що економічна сутність ліквідності банківської системи виражається «...у забезпеченні своєчасності, повноти і безперервності виконання всіх грошових зобов'язань банківської системи та достатності коштів відповідно до потреб розвитку економіки. [14, с. 7]», або як «...здатність забезпечити достатність грошової маси й кредитних ресурсів для економіки країни. [38, с. 150]».

Заслуговує на увагу, що в окремих визначеннях ліквідності банківської системи деякими вітчизняними економістами розглядається її здатність забезпечити економіку країни або її потреби достатньою сумою грошової маси¹⁰. Однак сьогодні

¹⁰ що, по суті, варто розуміти як достатність грошової маси для забезпечення реалізації реального ВВП, яку деякими авторами [39, с.145] рекомендовано здійснювати за допомогою коефіцієнта монетизації. Однак цей вимірник (*нібито* забезпеченості економіки країни грошовою масою) має ряд недоліків, які не дозволяють, не тільки вірогідно оцінити забезпеченість економіки країни грошима, але, навіть, одержати приблизне значення забезпеченості економіки грошовою масою. Останнє зумовлено тим, що коефіцієнт монетизації – величина обернено-пропорційна швидкості руху грошей, вимірюваної як відношення ВВП до грошової маси (М3). Відповідно, з уповільненням швидкості руху грошей грошова маса зростає, а коефіцієнт монетизації зменшується, що суперечить логіці забезпеченості економіки країни достатньою грошовою масою. До того ж, якщо зменшення коефіцієнта монетизації означає зменшення забезпеченості економіки грошима, то, з логіки цього коефіцієнту випливає, що Національному банку України необхідно збільшувати грошову масу (яка з уповільненням швидкості руху грошей зростає),

грошова маса в Україні різко зросла (з 396 млрд. грн. на початок 2008 року до 685,5 млрд. грн. на початок 2012 року, тобто майже на 300 млрд. грн.), у той час як обсяг реального ВВП за той же період зріс з 2,44 млн. грн. до 3,15 млн. грн. (тобто лише на 0,71 млн. грн.)¹¹ (проти номінального ВВП2011 у сумі 1314,0 млрд. грн. [18,с. 46]. З цього випливає, що банківська система України здатна забезпечити реальні потреби її економіки не тільки грошовою масою, а і кредитними ресурсами з надлишком. Разом з тим не слід забувати, що ця здатність банківської системи сприяє і росту цін на товари та послуги (тобто сприяє інфляції), що приводить до наступного росту обсягу лише *номінального* ВВП. До того ж, на погляд автора, такий підхід до ліквідності банківської системи дає переконливий доказ того, що її ліквідність не визначається достатністю «...коштів відповідно до потреб розвитку економіки.», або здатністю «...забезпечити достатність грошової маси і кредитних ресурсів для економіки країни.» [38, с. 150]. За таких умов автор вважає, що не достатність забезпеченості економіки країни грошовою масою визначає ліквідність її банківської системи, а інші фактори, серед яких варто назвати, перш за все, здатність кожного окремого банку і сукупності усіх банків (тобто банківської системи) виплачувати по першій вимозі своїх вкладників готівку за своїми зобов'язаннями. По-перше тому, що в здатності банківської системи забезпечити достатнім обсягом кредитних ресурсів економіку країни ховається можливість втрати всіма банками країни своєї ліквідності. Це зумовлено тим, що банки можуть *створювати* для економіки країни кредитні ресурси, надаючи своїм клієнтам позички *понад залучених банками коштів* (згідно з капіталотворчою теорією кредиту), сприяючи росту в банківській системі уявних вкладів, які представляють собою реальну загрозу ліквідності всієї банківської системі. По-друге тому, що банки можуть забезпечувати економіку країни достатньою сумою

отже, збільшувати й без того зайвий обсяг грошової маси в економіці країни. За таких умов кількісно оцінити достатність (забезпеченість) економіки країни грошовою масою не представляється можливим.

¹¹ Розраховано за формулою ВВПданого року = ВВП1991 x Тр-2 (даного року), наприклад, ВВП1992 = ВВП1991 x Тр-2 (1992) / 100, що складає 2,69 млн.грн. (2,99 x 90,1 / 100).

кредитних ресурсів, надаючи своїм надійним позичальникам (перш за все, підприємцям малого та середнього бізнесу) позички готівкою за рахунок одержання її у борг (що саме і робили вітчизняні банки, отримуючи позички у іноземних банків з метою збільшення своїх спекулятивних прибутків за рахунок суттєвих розбіжностей в процентних ставках по позичках за кордоном і в Україні).

Не претендуючи на абсолютність судження, спробуємо визначити своє бачення сутності поняття «ліквідність банківської системи». На наш погляд, під ліквідністю банківської системи (як сукупності банків) країни варто розуміти її здатність (так само як і кожного окремо взятого банку цієї системи) по першій вимозі вкладників і надійних позичальників забезпечувати виконання своїх зобов'язань готівкою в будь-який момент часу у валюті створених банками системи зобов'язань. Як видно з приведеного визначення сутності ліквідності банківської системи, воно практично нічим не відрізняється відсутності ліквідності окремого банку, що є цілком зрозумілим, бо ліквідність усіх банків в системі і ліквідність окремого банку в ній (системі) підкоряються одним і тим же вимогам – виплаті готівки по першій вимозі вкладника, як власника вкладу. Однак підтримка ліквідності саме системи банків, на наш погляд, накладає особливу відповідальність на Національний банк України. Це зумовлено тим, що центральний банк є кредитором в останній інстанції для кожного окремого банку, а, слід, і для усіх банків системи. Тому при виникненні у будь-якого банку банківської системи утруднень із ліквідністю (точніше з виплатою готівки за своїми зобов'язаннями на першу вимогу), Національний банк України повинен негайно надавати банкам необхідні позички та ще й у валюті створеного банком зобов'язання за рахунок емісійного ресурсу, або за рахунок золотовалютних резервів. При цьому Національному банку, як центральному банку банківської системи України, варто робити все¹², щоб не допустити, навіть,

¹² з метою запобігти можливості появи у клієнтів і тіні недовіри до банків та банківської системи країни, бо це може привести до кризи останньої.

найменших ознак прояву їх неліквідності¹³. Це зумовлено тим, що банківська система країни, так само як і її окремих банк – це суспільно значима система, порушення функціонування якої одразу ж впливає на соціальний стан суспільства і, відповідно втрату його довіри до банків країни. Тому постійна увага до ліквідності банківської системи країни повинна бути основною турботою Національного банку України, однією з функцій якого є регулювання сталості випущених їм грошей, чого неможливо досягти без підтримки ліквідності банків і банківської системи.

Зрозуміло, що оцінка банківської ліквідності потребує чіткого та однозначного розуміння і сутності понять «ліквідність банку», «ліквідність банківської системи», «ліквідні активи», що має принципове значення при розрахунку рівня ліквідності банку і відповідного віднесення активів до тієї чи іншої групи ліквідних активів. Однак сьогодні в більшості країн СНД (і в тому числі в Україні) не існує однозначного і чіткого критерію за яким би ті чи інші *активи банку доцільно відносити до тієї чи іншої групи активів за рівнем їх ліквідності*. Але якщо виходити з теоретичного змісту ліквідності банку як його спроможності **на першу вимогу** вкладника (чи надійного позичальника) виплачувати **готівку**¹⁴, то критерій віднесення активів до тих чи інших груп за рівнем їх ліквідності напрошується сам собою, бо це той строк, протягом якого банку необхідно *негайно* (на *першу вимогу вкладника*) виплатити йому готівку. До того ж показники ліквідності банку уявляють собою співвідношення ліквідних активів до *загальної суми зобов'язань по залучених коштах*, бо ліквідність банку передбачає необхідність банку видати готівку по першій вимозі будь-якому вкладнику і по будь-якому вкладу, незалежно від строку дії депозитної угоди.

Не можна не відмітити, що в розвинених країнах Європи (Австрія, Велика Британія, Німеччина, Франція та Швейцарія) і в Японії встановлюється один, максимум два (Австрія), нормативи

¹³ Зрозуміло, що Національний банк не повинен підтримувати слабкі банки, від яких варто позбавляти банківську систему країни.

¹⁴ як це впливає з визначень ліквідності банку цілого ряду закордонних і вітчизняних економістів [35, 10, 24, 15 та інших].

ліквідності. В США взагалі не існує обов'язкових (нормативних) вимог до ліквідності банків і використовуються лише індикативні показники. Заслугує на увагу, що до розрахунку нормативів ліквідності в перелічених країнах приймається досконало- та високоліквідні активи, а також загальна сума зобов'язань(за всіма строками їх створення).

Враховуючи погляди цілої низки закордонних та вітчизняних економістів (таких як П. Роуз, Э. Рід, Л. Коттер, Э. Гілл, Г. Сміт, А. М. Мороз та інших, які, на погляд автора, з наукової точки зору аргументовано підходять до теоретичних питань банківської ліквідності), впливає, що сьогодні в Україні існує нагальна необхідність класифікувати банківські активів на групи за рівнем їх ліквідності з урахуванням конкретного строку можливості їх перетворення (трансформування) в готівку, саме яка і потрібна банку для підтримки своєї ліквідності. Відповідно, доцільно готівку і прирівняні до неї кошти (які вже є купівельним та платіжним засобом) відносити до **ліквідних активів**; до **високоліквідних активів** доцільно відносити усі активи, які протягом не більш ніж трьох робочих днів можуть бути перетворені в готівку, а до **ліквідних активів** варто відносити активи, які можуть бути перетворені в готівку, але залежно від цілого ряду умов (існування ринку таких активів, строку закінчення кредитного договору та інших *передбачених* умов). До **неліквідних активів** варто відносити усі інші активи, які не увійшли у перші три групи, бо для розрахунку показників ліквідності банку вони практично не використовуються.

Національний банк України встановив банкам показники ліквідності як співвідношення ліквідних активів не до загальної суми вкладів, а до сум вкладів за відповідними строками їх створення та залучення: поточні, до 31 дня та до одного року (див. 3), що часто суперечить самій суті банківської ліквідності, яка передбачає повернення готівкою будь-яких (за строками) зобов'язань банку за першою вимогою їх вкладників або надійних позичальників (з застосуванням до них в цьому випадку

відповідних санкцій у вигляді зниження процентної ставки за вкладами).

Заслуговує на увагу і те, що методикою розрахунку показників ліквідності банку до складу його досконало- та високоліквідних активів включаються ще і надані банком позички [33], хоча позички - є найменш ліквідним активом банку і тому вони аніякого відношення до досконало- та високоліквідних активів банку не мають (і не повинні мати) і включати їх до складу таких активів немає аніяких науково-аргументованих підстав. Саме тому цілий ряд вітчизняних знаних економістів справедливо відмічає, що «...Дострокове перетворення банківських кредитів у грошові кошти досить ускладнене, оскільки для такого виду грошових вимог майже не існує вторинного ринку.» [37, с.12], з чого випливає, що позички, як правило, не можна швидко (протягом 1-3 днів перетворити в готівку без втрат для банку). Крім того, включення наданих банком позичок до складу досконало ліквідних та високоліквідних активів штучно збільшує показники поточної та короткострокової ліквідності банку, створюючи тим самим ілюзорну видимість благополуччя з його ліквідністю.

Викладене дає автору право вважати, що методика оцінки рівня ліквідності комерційного банку в Україні не відповідає її теоретико-методологічним основам і потребує свого поліпшення, тому що через помилки в теоретичних підходах до сутності банківської ліквідності (і важливості її значення в зв'язку із сутністю сучасних грошей, які мають лише уявну вартість та купівельну спроможність, схильну до коливань), методика розрахунку показників банківської ліквідності скривлює її дійсний рівень.

Зрозуміло, що такі теоретичні підходи НБУ до визначення ліквідності банку і, відповідного, практичного визначення показників ліквідності банків перешкоджають подальшому розвитку банківської системи України. Разом з тим, саме Національний банк має стежити за теоретичними підходами до банківських економічних категорій і термінів. До того ж, існуючі

в Україні теоретичні недоліки у визначенні сутності економічних категорій і термінів, які застосовуються у банківництві, наприклад, таких, як кредит, його форми, позичка, позика, банк, його ліквідності, показники банківської ліквідності та багато інших теоретичних недоліків, заважають створенню НБУ науково обґрунтованої монетарної політики та дієвому грошово-кредитному регулюванню економіки України.

До речі варто відзначити, що Національний банк України розглядає монетарну політику як «...комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України через використання визначених цим Законом засобів та методів...[40, ст.1]». В такому визначенні монетарної політики вона взагалі не визначається як комплекс стратегічних та довгострокових цілей (якою вона є у дійсності), а беззастережно розглядається як комплекс заходів засобів та методів, тобто комплекс дій, що ототожнює монетарну політику з грошово-кредитним регулюванням, саме яке і має засоби (інструменти) та методи (економічні та адміністративні). Тому на практиці, монетарна політика Національного банку України не має стратегічного і довгострокового наряду і створюється лише у вигляді Основних засад грошово-кредитної політики (на окремий рік).

Дослідженню закономірностей функціонування центрального банку та сутності його монетарної політики присвячена значна кількість наукових праць, зарубіжних і українських вчених, однак серед них і сьогодні не існує єдиного погляду на сутність монетарної політики, її довгостроковий характер у встановленні її цілей, і часто-густо вона ототожнюється з грошово-кредитним і, навіть, з державним регулюванням. Наприклад, ряд науковців вважає, що «Грошово-кредитна політика - це комплекс взаємопов'язаних, скоординованих на досягнення заздалегідь визначених соціально-економічних цілей, заходів щодо регулювання грошового ринку, які здійснює держава через центральний банк країни. [41, с.416]», чи «...це сукупність форм і засобів державного впливу на

пропозицію грошей (M_s) з метою забезпечення рівноваги між пропозицією грошей і попитом на них. [42, с. 554]». Як видно з наведених прикладів визначення сутності грошово-кредитної політики, одні автори розуміють під нею комплекс не лише цілей, а і заходів, тобто дій, спрямованих на досягнення «визначених цілей», - другі автори, навіть, не згадують про цілі, розглядаючи монетарну політику лише як сукупність форм та засобів (державного впливу!). Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок про те, що більшість вітчизняних економістів (так само як і Національний банк України), врешті-решт, визначає монетарну політику як комплекс заходів, ототожнюючи її, тим самим, з грошово-кредитним регулюванням. Однак монетарна політика (як комплекс стратегічних цілей) і грошово-кредитне регулювання (як комплекс дій, спрямованих на досягнення поставлених політикою стратегічних цілей) є тісно взаємопов'язані, але різні за своїм змістом поняття, які доцільно, на погляд автора, відокремлювати. Тому не можна не погодитись з висловлюванням В. І. Міщенко та В. Л. Кротюка, які вважають, що «Для досягнення своїх цілей <Євросистема> має у своєму розпорядженні набір інструментів для реалізації монетарної політики... [44, с. 154]», що, власне, і не потребує подальших пояснень, бо монетарні інструменти існують, саме, для досягнення монетарних цілей і тому вони не можуть існувати друг без друга (як серце і кров, які різні за своїми функціями і сутністю, але які не можуть існувати один без одного). На наш погляд, необхідно особисто підкреслити, що досягнення стратегічних цілей монетарної політики реалізується за допомогою грошово-кредитного регулювання – тактичних дій центрального банку.

З того, що більшість науковців України ототожнює монетарну політику (як стратегію подальшого розвитку країни), з грошово-кредитним регулюванням (тобто тактичними діями Національного банку України, які спрямовані на досягнення поставлених довгострокових цілей), то таке ототожнення створює перешкоди на шляху розроблення Національним банком України

ефективної і дійсної монетарної політики на довгострокову перспективу і перешкоджає подальшому розвитку банківської системи України. За таких умов зрозуміло, що коли Національний банк України щорічно встановлює «грошово-кредитну «політику» у вигляді «Основних засадах грошово-кредитної політики на наступний рік» (без зв'язку її з довгостроковим стратегічним планом дій Національного банку на середньострокову перспективу), то така грошово-кредитна політика є недієвою, неефективною і нежиттєздатною. Саме тому усі цільові показники, які наведені у «Основних засадах грошово-кредитної політики (на відповідний рік)», практично не виконуються. Не можна не сказати, що в Україні поки ще використовується монетаристська (а не кейнсіанська) модель монетарної політики. Однак «...в умовах світової глобалізації і можливого поглиблення її негативних наслідків (особливо в соціальній сфері) виникає необхідність при виборі національної моделі економічного розвитку враховувати, з одного боку, необхідність забезпечення активної участі держави в соціальній опіці громадян, а з іншого – традиції та позитивний досвід практичної реалізації наукових розробок прихильників ліберальної моделі, методологічна основа якої розроблена ще А. Смітом [45, с. 18]».

Варто відмітити, що в Україні не існує (чи, як найменш, не оприлюднено) загальнодержавного стратегічного довгострокового (до 20 років) плану соціально-економічного розвитку країни, а, відповідно, не існує стратегічного довгострокового плану розвитку грошово-кредитних відносин на довгострокову перспективу, тобто в Україні ще й досі не існує стратегії довгострокової монетарної політики, яка створюється на основі загальнодержавної політики уряду (при обов'язковому порозумінні між Національним банком України та Урядом). Однак відсутність стратегії довгострокової монетарної політики в країні створює невизначеність її подальшого розвитку. Інакше кажучи, коли в країні немає довгострокової монетарної політики, то грошово-кредитне регулювання (тобто усі дії центрального

банку, спрямовані на подолання інфляції, бідності та нестабільності в країні) не має логічної послідовності. Тому часто-густо, дії Національного банку України логічно не пов'язані поміж собою і тому неефективні чи, взагалі, недієві.

Все вищевикладене дозволяє автору зробити висновок про те, що існуючі недоліки в теоретичних підходах Національного банку України до цілого ряду економічних категорії і термінів банківництва створюють суттєві перешкоди для подальшого розвитку банківської системи країни і тому потребують свого найскорішого усунення з метою створення умов для її всебічного розвитку.

4.2. Економічна сутність грошових потоків та фінансових ресурсів їх роль у функціонуванні банків

В економічній літературі немає єдиного тлумачення суті банку, незважаючи на тривалий історичний процес розвитку банківської діяльності, - від Древнього Вавілона, Греції і Рима і до банківських будинків середньовічної Європи і далі до сучасних найбільших банків. Актуальність розв'язання цієї проблеми (визначення поняття «банк це підприємство») обумовлюється тим, що банки є одним з елементів інфраструктури ринкової системи економічних відносин, які спільно з іншими фінансовими інститутами забезпечують практично рушення всіх грошових потоків в економіці, створюючи базові передумови виробництва, розподілу і споживання, тобто всіх стадій процесу суспільного виробництва. При цьому в самій системі елементів інфраструктури ринку головна роль належить банкам як інститутам, через які проходить рушення основної частини фінансових ресурсів суспільства. Ці обставини обумовлюють необхідність комплексного дослідження проблем становлення і розвитку як всієї банківської системи, так і окремих банків в умовах ринкових економічних відносин. При цьому початковим

моментом нашого дослідження повинне стати поглиблене теоретичне обґрунтування суті банків як підприємства і його ролі в організації грошово-кредитних відносин.

Сучасна економічна теорія різноманітна в підходах до визначення поняття «комерційний банк». Більшість вчених намагаються охарактеризувати поняття «банк» по своєму, тобто привнести свою індивідуальність з даного питання. Часом різні підходи у визначенні поняття пояснюються різними точками зору авторів на роль і місце комерційного банку в сучасному суспільстві. У цьому зв'язку, істотні відмінності в теоретичному підході повинні спостерігатися у поглядах вітчизняних і зарубіжних вчених, хоча українська банківська теорія базується на досвіді і прикладах розвинених держав Заходу. Проаналізуємо існуючі точки зору на поняття «комерційний банк як підприємство» та уточнимо визначення цих понять.

Як зазначено у праці Роуз П. затверджує, що «Банк це фірма, що надає фінансові послуги, що здійснює професійне управління грошовими ресурсами суспільства, а також що виконує інші численні функції в економіці».[15,с. 5].

На думкуМороза А.М. - це автономне, економічно самостійне, незалежне комерційне підприємство, яке функціонує за умов повної економічної самостійності, партнерських взаємовідносин з клієнтами в межах державного контролю за його діяльністю з боку органів банківського нагляду. Специфіка діяльності комерційного банку визначається його функціями та операціями [21, с.14].

Так, автором Васюренко О.В. приводиться таке визначення: «Банк - специфічне підприємство, виробляє продукт, істотно відмінний від продукту сфери матеріального виробництва, він виробляє не просто товар, а товар особливого роду у вигляді грошей, платіжних коштів» [22, с. 15]. І далі «банк можна визначити як підприємство або грошово-кредитний інститут, що здійснює регулювання платіжного обороту в готівковій і безготівковій формах» [22,с.17].

Дзюблюк О.В., відзначає, що на основі аналізу операцій банку, з урахуванням функцій, що виконуються банком і його ролі грошово-кредитного посередника, визначає «як основного грошово-кредитного посередника в економіці, який забезпечує концентрацію грошових ресурсів і направляє їх суб'єктам ринку з метою задоволення виробничих і невиробничих потреб, внаслідок чого підтримується безперервність процесу розширеного відтворювання» [43, с. 10].

Автор Савлук М.І. розглядав, що «Банки не тільки посередники на ринку, а і підприємства, які можуть «виробляти гроші», надаючи позики своїм клієнтам. Це, очевидно, найбільш високорентабельний вигляд виробництва ...» [46, с.457]. І далі автори узагальнює такий висновок: «комплекс, що виконується з трьох базових операцій депозитних, кредитних і розрахункових створює первинну сферу банківської діяльності, а фінансовий посередник, який виконує цей комплекс, є банківським інститутом.[46, с.448].

Відомий російський фахівець банківської справи Лаврушин О.І. при визначенні сутності комерційного банку використовує термін «підприємство». Він підходить до визначення банку з різних сторін його (банку) діяльності, відзначаючи багатофункціональність і різноплановість сучасного комерційного банку. Професор Лаврушин О.І. вважає, що комерційний банк необхідно розглядати і як установу чи організацію, і як підприємство, причому і торгове і кредитне одночасно. Крім того, пан Лаврушин О.І. акцентує увагу на банці, як на агента біржі. Синтезуючи вищеперелічені аспекти діяльності банку, професор приходить до висновку, що «банк... в цілому можна визначити як систему особливих підприємств, продуктом яких є кредитна та емісійна справа ». Як видно з цитати, професор Лаврушин О.І. відводить банку особливе місце в економічному просторі держави, в якості пріоритетних виділяючи організацію кредитних відносин і асоціюючи банки з емісійними процесами, що відбуваються в сучасному суспільстві.[47, с.448].

Другий російський автор Н.Б.Ермасов розглядає, теж банк як підприємство - особлива специфічна діяльність, що має не абстрактний, а продуктивний характер. Продуктивний характер банку видно перш за все в тому, що він створює свій власний специфічний продукт, яким їм є [48, с.97].:

- платіжні засоби, що імітуються на макро-і мікрорівні. Без грошей не може бути здійснений обмін продуктами праці, не може бути продовжений відтворювальний процес. Випуск готівки - це монополія банку, його виробляє тільки банк, роблячи специфічним продуктом банківської системи;

- акумулюються вільні, тимчасово не використовувані ресурси. Перетворюючи "непрацюючі" грошові кошти в працюючі, банки живлять тим самим господарство додатковими «енергетичними» ресурсами;

- позички, що надаються його клієнтам як капітал, як засоби, що повертаються до своєї вихідної точки з приростом у вигляді новоствореної вартості;

- різноманітні послуги, продуктивний характер яких підтверджується органічним включенням прибутку в загальний розмір сукупного суспільного продукту, створюваного у відповідний період часу.

Проаналізувавши точки зору науковців щодо суті банку як підприємства доходимо висновку, що одні автори банк визначають як фірму, яка надає фінансові послуги або підприємство, що виробляє продукт, а у інших йде мова про банк як про посередника і підприємство з характеристикою його діяльності, але ні в одному з цих визначень суті банку як суб'єкта економіки (підприємництва) не визначено.

Слід відмітити, що економічні відносини є основою суті банку (його економічним базисом), як суб'єкта економіки, оскільки виникають в зв'язку з нерівномірністю кругообігу капіталів суб'єктів господарювання і грошових доходів населення. Нерівномірність кругообігу капіталів пояснюється тим, що у одних суб'єктів економічних відносин нагромаджуються тимчасово вільні кошти з причини їх

надходження в даний момент перевищують витрати, а інші учасники економічного обороту тимчасово випробують потребу в додатковому капіталі, оскільки їх витрати, навпаки, перевищують надходження коштів.

Тому виникає необхідність в такому суб'єктові економіки, який акумулював би тимчасово вільні кошти і надавав їх тим учасникам економічного обороту, які потребують цих коштів, і крім того, здійснював безготівкові розрахунки і розрахунково-касове обслуговування клієнтів.

Таким «акумулятором тимчасово вільних коштів, а також розрахунковим центром виступає банк. При цьому виникають такі форми економічних відносин між банком і суб'єктами економічної діяльності (рис. 4.2).

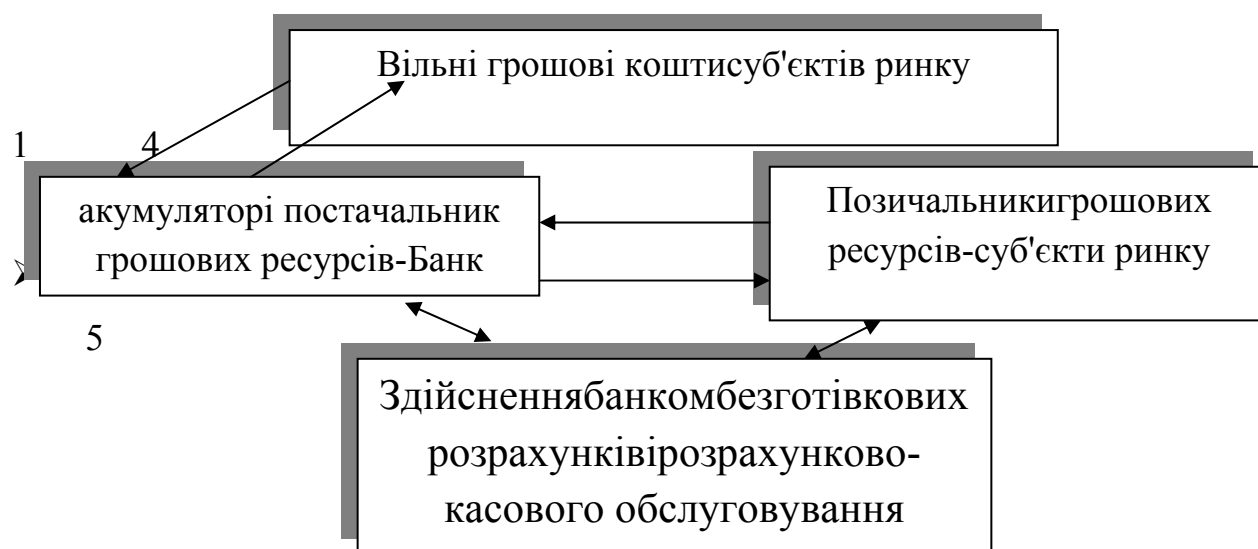

Рис. 4.2 Форми економічних відносин між банком і суб'єктами ринку

аккумуляції вільних грошових коштів (1);
розміщення (використання) цих коштів (2);
повернення суб'єктами господарювання банку, вилучених у нього коштів (3);
повернення банком акумульованих коштів їх власникам (4);
здійснення безготівкових розрахунків і розрахунково-касового обслуговування (5).

Як видно з рис. 4.2, у цьому випадку йдемова про акумулювання і перерозподіл грошових коштів між суб'єктами ринку в широкому розумінні. Таке поняття потрібно відрізнити від вузького поняття цього процесу, коли мова йде про сукупність організаційно-технічних заходів, які визначають зміст позикових операцій банку у взаємовідношенні з клієнтами. Слід зазначити, що при аналізі відбувається абстрагування від операцій окремо взятого банку.

Його сутність в цьому значенні абстрактна, вона виражає сукупну характеристику реальної діяльності банку як цілого. Сутність розглядається на макрорівні по відношенню до економіки загалом, включаючи усе різноманіття реальної діяльності конкретних банків.

Приведені вище форми економічних відносин є тими якостями якими володіє банк, що виражають його сутнісну визначеність і відособленість. Іншими словами, мова йде про розуміння суті банку - економічної категорії, як певної теоретичної абстракції - незалежно від типів банків. Коли ж в суспільстві або конкретній країні дозрівають об'єктивні економічні умови, для виникнення банків, то вони реально створюються, як наприклад, в Україні згідно з Законом «Про банки і банківську діяльність» і Положенням «Про порядок створення і державну реєстрацію банків, відкриття їх філіалів, представництв, відділень» в таких організаційно-правових формах: публічного акціонерного товариства та кооперативних банків [49,50].

На нашу думку, говорити про те, що банк є підприємством можна за такими ознаками: банк, крім статусу юридичної особи, має економічну самостійність; знаходиться на самофінансуванні.

Отже, щоб функціонувати банк повинен займатися бізнесом в грошовому господарстві: створювати продукт, надавати послуги, реалізовувати їх і отримувати прибуток. Для цього він за рахунок частини статутного капіталу формує фонди, створює запаси матеріальних ресурсів і фонд оплати праці (тобто

«виробничі ресурси»). Одночасно з цим банк формує клієнтську базу з метою акумуляції вільних грошових коштів, як одного з джерел коштів необхідних йому для формування фінансових ресурсів і їх розміщення.

Таким чином, банк, використовуючи «виробничі ресурси» і певні технології виконує як окремі види дій, направлених на вирішення завдань щодо створення банківського продукту у вигляді платіжних коштів, фінансових зобов'язань. Банк самостійно визначає напрями своєї діяльності і спеціалізацію за цими видами операцій (рис. 4.3).

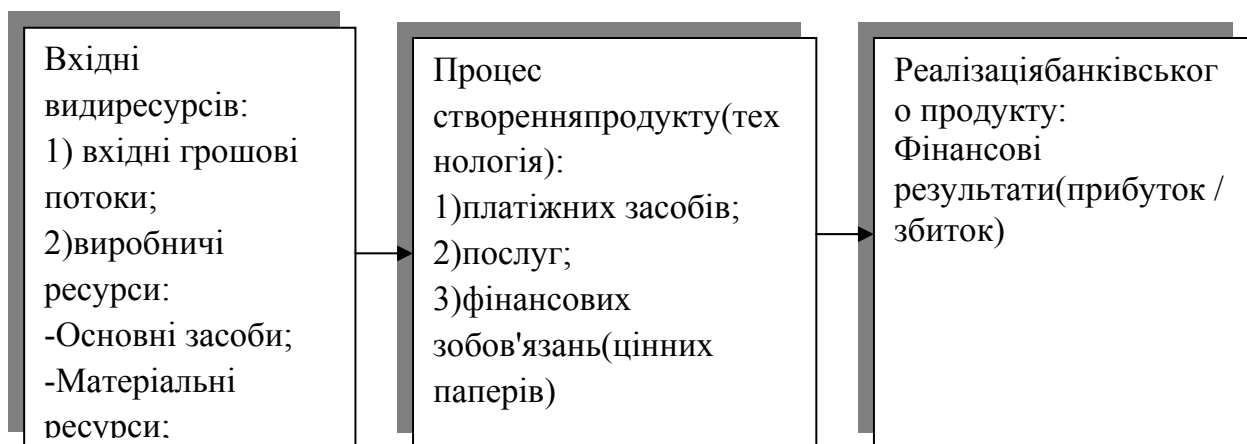

Рис. 4.3 Технологія створення банківського продукту і його реалізації

Викладені вище аргументи обґрунтування суті банку характеризують його як суб'єкта економіки і підприємництва і дозволяють сформулювати такі принципи функціонування банку як підприємства:

- робота банку в межах реальної суми фінансових ресурсів, що є в його розпорядженні;
- повна економічна самостійність банку, яка передбачає його економічну відповідальність за результати своєї діяльності;
- взаємовідношення банку зі своїми партнерами (клієнтами) будуються як звичайні ринкові відносини з урахуванням прибутковості, ризику і ліквідності;

- здатність до саморегулюванню (реагуванню і пристосуванню до навколишнього середовища, розвитку і вдосконалення);
- регулювання діяльності банку, здійснюване НБУ в формах адміністративного і індикативного регулювання.

Таким чином, можна зробити висновок, що розглянуті критерії, такі як: сукупність форм економічних відносин між банком і суб'єктами ринку, економічна основа суті банку, його юридичний статус, економічна самостійність і відповідальність за зобов'язаннями, виробництво і реалізація особливого банківського продукту і отримання прибутку - характеризують суть банку як суб'єкта підприємництва.

Банківська система кожної держави незалежно від її економічної моделі та організації суспільних відносин відіграє найважливішу роль у забезпеченні руху грошових потоків. Здійснення практично усіх видів банківських операцій опосередковане рухом грошових коштів у формі їх надходження та витрачання. Безперервний рух грошових коштів підприємств часі прийнято вважати грошовими потоками. Порушення цього руху призводить до негативних явищ у фінансово-господарській діяльності банків.

Отже, успішне функціонування банків залежить від ефективного управління його грошовими потоками. При цьому якість такого управління залежить від двох найважливіших показників: рівня ліквідності, тобто можливості швидкого формування грошових потоків без значних фінансових втрат, та платоспроможності, а саме можливості своєчасного та повного погашення зобов'язань. Підтримання належного рівня платоспроможності та ліквідності суб'єктів економічної діяльності досягається шляхом відповідної організації руху грошових потоків у часі та просторі – стратегічним управлінням грошовими потоками банків. Таким чином, ефективне управління грошовими потоками банків - це забезпечення фінансової рівноваги і фінансового профіциту(надлишку) в процесі розвитку банку шляхом того, що збалансувало обсяги вступу і витрачання грошових коштів і їх синхронізації в часі.

Серед вітчизняних фахівців, які приділяли та приділяють увагу питанням формування і управління грошовими потоками банку та управлінню банківської діяльності в цілому, можна назвати таких авторів, як А.Гриценко, О.Васюренко, Л.Дікань, М.Дороніна, А.Мороз, Т.Новосельцева, Г.Азаренкова, М.Савлук, М.Зверяков, Л.Кузнєцова, В.Коваленко. Важливе місце у розгляді цих питань займаються дослідження західних учених Ж.-Б.Беллон, К.Батт, Г.Дьюфі, С.Мішин, О.Пастере та ін.

Термін «грошові потоки» вперше був уведений фінансовими аналітиками та широко використовується у фінансовому менеджменті, однак у науковців до сих пір немає єдиної позиції по відношенню до його внутрішнього змісту. Усі діючі банки, незалежно від їх типу та виду, виконуючи різноманітні банківські операції, формують грошові потоки.

Існують різні підходи до визначення поняття «грошовий потік». Найпростіше визначення дає Ернест Джонс: «...у бізнесі рух грошей є ключовим чинником його прогресу й успіху. Ми називаємо це потоком грошових коштів» [51, с.120].

У Б. Коласса [52, с.135] можна знайти більш точне визначення поняття «грошовий потік»: «Під загальним грошовим потоком слід розуміти надлишок грошових коштів, який утворюється на підприємстві в результаті всіх операцій, пов'язаних і не пов'язаних з господарською діяльністю. Таким чином, він складається з господарського залишку грошових коштів (грошовий потік від господарської діяльності) і грошового потоку, не пов'язаного з господарською діяльністю».

В.В. Ковальов у своїх роботах розкриває види грошових потоків та методику їх оцінки [53, с.36]. Він відмічає, що одним з основних елементів фінансового аналізу взагалі, й оцінки інвестиційних проектів зокрема, є оцінка грошового потоку, який генерується протягом ряду часових періодів у результаті реалізації будь-якого проекту чи функціонування того чи іншого виду активів. Однак саме поняття грошового потоку не визначається.

Риндін А. Г. пропонує таке визначення: «Грошовий потік від поточної (інвестиційної, фінансової) діяльності є сумою надлишку (недостачі) грошових коштів, отриманих у результаті зіставлення надходжень і відрахувань грошових коштів у процесі операційної (інвестиційної, фінансової) діяльності [54, с.147].

Рух грошових коштів банку визначає їх неперервний процес, особливості руху грошових коштів розглядаються Дж.К.Ван Хорном у науковій праці „Основи управління фінансами” [55, с.12].

Сорокіна Є. М. вважає, що поняття “грошовий потік” є агрегованим, включає у свій склад різноманітні види потоків, які обслуговують фінансово-господарську діяльність підприємства. Виходячи із цього вона пропонує у кожному конкретному випадку використовувати уточнене поняття, наприклад “сукупний грошовий потік”, або “грошовий потік поточної діяльності” [56, с.31-32].

З цього приводу заслуговує на увагу визначення Бланка І. О., який дає найточніше, на наш погляд, визначення грошового потоку: «Грошовий потік підприємства є сукупністю розподілених у часі надходжень і виплат грошових коштів, що генеруються його господарською діяльністю». Він пропонує розглядати основні характеристики грошових потоків підприємства як об’єкт комплексного фінансового управління [57, с. 423].

Таким чином, можна зробити висновок, що грошовий потік у наукових працях розглядається як економічна величина, яка вимірюється в процесі руху з обліком того періоду часу, для якого проводиться розрахунок, тому, на нашу думку, потік представляє собою послідовне поєднання елементів грошових коштів в єдину систему, при якій вихід попереднього є входом наступного.

Автори „Економічного словника: банківська справа, фондовий ринок” так визначають грошовий потік (cash flow, CF): „Надходження (позитивний грошовий потік) і витрачення

(негативний грошовий потік) грошових коштів у процесі здійснення господарської діяльності підприємства» [58, с. 51].

В «Енциклопедії банківської справи України» розглядаються два види грошового потоку: перший – взагалі, як «грошова маса, яка обертається в певній системі протягом певного періоду часу (місяця, кварталу, року; надходження і витрачення коштів у процесі діяльності підприємства, компанії, банку)»; другий – грошовий потік банку як «певна сума коштів, яку одержав чи витратив банк за певний період часу, що знайшло відображення на його коррахунках у центральному банку чи банках – кореспондентах та в оборотах готівки через касу банку» [30, с. 175].

Цікавою є думка Л. А. Лахтіонової щодо визначення сутності грошового потоку: рух ліквідних грошових коштів, тобто їх надходження та витрачання в процесі господарської діяльності; міра ліквідності підприємства (складається з чистого прибутку й амортизаційних відрахувань) і рух грошей у процесі господарської діяльності [59, с. 252]. Тобто автор розкриває сутність грошового потоку, спираючись на встановлення ступеню ліквідності підприємства.

Отже, як бачимо, що серед науковців склалося неоднозначне тлумачення терміну «грошовий потік». Сформувалося два підходи до його визначення. Прихильники першого схилиються до трактування грошового потоку як різниці між отриманими й виплаченими банками коштами за визначений період часу, тобто як суму надлишку (нестачі) грошових ресурсів. Другий підхід, якого дотримуються інші фахівці, ґрунтується на тому, що грошові потоки – це безперервний рух коштів (обіг), тобто їх надходження (притоки) й виплати (відтоки) за визначений проміжок часу.

Виходячи із вище зазначеного, проаналізуємо грошовий потік банку, який, на наш погляд, характеризується наступними моментами:

- має прояв певна послідовність елементів впливу та припливу в банк грошових коштів (зовнішні процеси грошового потоку);
- формується внутрішній грошовий потік, який реалізується через розподіл і перерозподіл грошових коштів шляхом формування фондів, резервів, фінансових і кредитних продуктів та послуг (внутрішні процеси організації грошового потоку в банку);
- формування грошових потоків здійснюється в поєднанні з інформаційними потоками. Усі грошові потоки, які проходять через банк і які формуються ним, можна дещо умовно розділити на 9 частин (рис. 4.4).

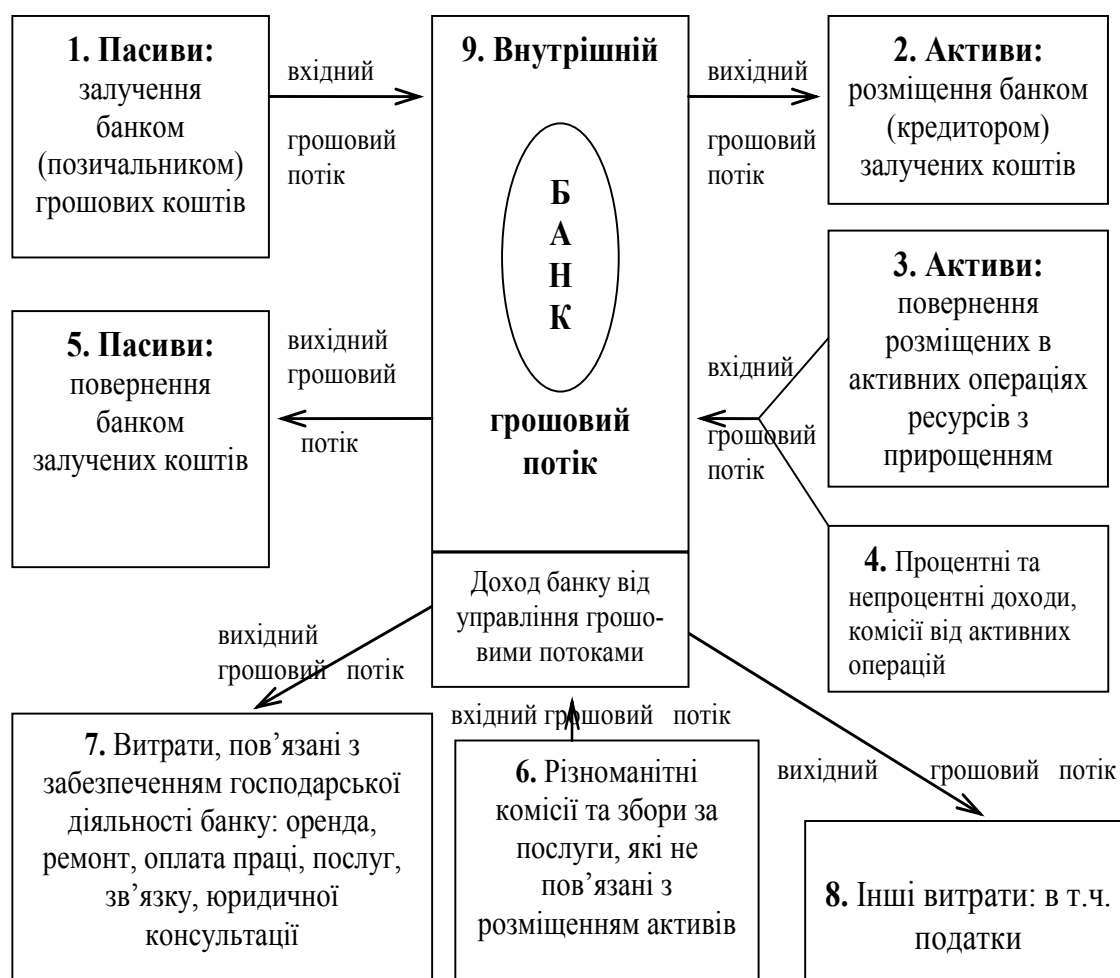

Рис. 4.4. Схема основних грошових потоків банку [60]

Як свідчить рис.4.4., грошові потоки можуть бути вхідними та вихідними. Найважливішим для банку є вхідний грошовий потік (1). Він слугує джерелом його доходів (4) та повернення коштів (3), основою здійснення нових активних операцій (2). Важливе значення в сучасних умовах розвитку банківської діяльності мають вхідні потоки (6) грошових доходів від послуг банку, не пов'язаних з розміщенням кредитних ресурсів (консультації, операційні, довірчі операції та ін.). Загальний обсяг вхідних потоків забезпечує банку покриття всіх його витрат (7) і платежів (8), формування доходів і прибутку.

Таким чином, для банків важливою є структура грошових потоків. Тому наступним завданням організації процесів управління грошовими потоками банку є визначення їх структури. В економічній літературі це поняття ще не має чітко вираженої тенденції до його визначення. На нашу думку, грошовий потік банку включає в себе два відносно самостійних грошових потоки:

- грошовий потік, який забезпечує виконання банками своєї основної діяльності, тобто виконання тих операцій, які йому дозволяє банківська ліцензія та дозволи;
- грошовий потік, який пов'язаний з організацією діяльності банку як суб'єкта підприємницької діяльності.

Авторський погляд на визначення терміну «грошовий потік» полягає в тому, що поняття грошового потоку досить широке і охоплює всі види діяльності банків, адже будь-яка операція неодмінно супроводжується рухом коштів. Тому поняттю грошового потоку можна надати лише загальне тлумачення. На думку автора, для кожного банку воно буде мати свою специфіку, яка залежатиме від таких факторів, як тип власності, вид діяльності, особливості розрахунків.

Підсумовуючи вище викладене, слід зазначити, що управління грошовими потоками банків - це динамічний багатоплановий процес, що передбачає багатоваріантність фінансово-господарських рішень, які корегуються відповідно до умов ринкового середовища. Рішення та заходи із управління

грошовими потоками, що розроблені та є ефективними для одного банку, можуть бути абсолютно недоцільними щодо їх реалізації – для іншого. Адже саме багатоваріантність рішень та підходів, їх унікальність у кожній конкретній ситуації і повинні бути основою будь-якого управлінського процесу.

Розглянувши сутність та необхідність управління грошовими потоками можна стверджувати, що процес управління банківськими ресурсами виступає важливим і актуальним питанням.

Процес управління банківськими ресурсами можна розглядати за двома напрямками: перший - це стратегічне управління грошовими потоками, а другим виступає управління банківськими ресурсами. Розглянувши детально сутність та необхідність понятійного апарату «грошові потоки», далі обґрунтуємо важливість ефективного управління фінансовими ресурсами (активами та пасивами) банківських установ і формування відповідних стратегій та підходів по управлінню ними.

На сьогоdnішньому етапі розвитку банківської системи України одним із пріоритетних завдань є забезпечення стабільного функціонування і розвитку банків та банківської системи в цілому. У зв'язку із цим проблема ефективного управління активами та пасивами як одного із чинників фінансової стійкості банків набуває особливого значення. Визначення сутності поняття управління активами та пасивами є досить проблематичним, оскільки процеси управління банківськими фінансовими ресурсами тісно взаємопов'язані й спрямовані на досягнення деяких цілей відразу, в наслідок чого це питання залежить від мети дослідження можна розглядати з різних позицій.

Звертаючись до методологічного аспекту досліджуваної проблематики не існує єдиного трактування такого поняття як «управління активами та пасивами».

Дослідженню питань управління активами та пасивами банківських установ присвячені наукові праці таких вітчизняних

вчених: Б.І. Заруби, А.М. Мороза, Л.О. Примостки, М.І. Савлука, О.Б. Ширінська, О.А.Криклій, В.С. Стельмах, В.І. Міщенко, С.М.Козьменка, Л.В Кузнецова, В.М Добров. Серед російських вчених варто виділити роботи О.І. Лаврушина, Г.С. Панова, Л.П.Кровецької, В.І. Колеснікова та інших. Велике значення в розвитку теорії управління пасивами та активами банку мають розробки зарубіжних авторів Дж. Сінкі, С.П. Роуз, Є. Рід, Р. Коттер, С. Гілл, Р. Сміт та інших.

Економіст С.П. Роуз зазначає, що сутність управління фінансовими ресурсами тобто активами та пасивами полягає у формуванні стратегій і здійснення заходів, які призводять структуру балансу банку у відповідність із його стратегічними програмами.[15, с. 136].

Звичайно основна ціль управління активами та пасивами полягає в максимізації або, щонайменше, у стабілізації величини прибутку банку в залежності від прийнятому рівня ризику.

Вітчизняні економісти В.С. Стельмах., В.І. Міщенко, стверджують, що процес управління активами та пасивами спрямований на залучення максимально допустимого обсягу ресурсів та їх розміщення в максимально дохідні активи, що мають потрібний рівень ліквідності і обмежений рівень ризику. При цьому керівництво банку має прагнути максимізувати поточну вартість активів та оптимізувати кінцеві фінансові результати. [61, с.591].

Такі вчені як О.М. Колодзієв, І.М. Чмутова, І.О. Губарева розуміють під процесом управління активами та пасивами банківських установ – формування певної структури банківського балансу[61, с.592].

Зокрема, процес управління активами та пасивами можна віднести до одних із основних завдань банку, оскільки він включає в себе управління всією діяльністю банку (активними та пасивними операціями).

Відповідно до нормативно-правових актів Національного банку України під управлінням активами та пасивами розуміють діяльність банку щодо проведення фінансових операцій з метою

підтримання ліквідності, оптимізації ризиків його комерційної діяльності, хеджування таких ризиків, коригування валютних позицій банку, здійснення операцій, що належить до інвестиційної та фінансової діяльності банку.

На наш погляд, управління активами та пасивами банківських установ - це складний фінансовий механізм, який включає в себе управління фінансовими потоками банку, який здійснюється через узгодження управлінських рішень та досягнення певних пропорцій між активами та пасивами з метою оптимізації співвідношення між прибутковістю та рівнем ризиків, що виникають в процесі управління активами та пасивами банку.

Ефективне управління активами та пасивами банківських установ неможливе без чітко визначених завдань. Основні завдання управління активами й пасивами банку та пов'язані з ними ризики приведені на рис.4.5.

Рис.4.5 Основні завдання управління активами та пасивами банку

Метою процесу управління активами та пасивами комерційного банку виступає максимізація його фінансового результату та мінімізація рівня ризику. При цьому повинно бути вирішено ряд наступних проблем із якими зустрічаються сучасні банківські установи: забезпечення стійкості банку; забезпечення прибутковості банківських продуктів і окремих підрозділів; формування оптимального продуктового ряду; дотримання вимог щодо розміру власного капіталу; підтримка ліквідності банку на необхідному рівні; контроль та управління ризиками; вибір моделі розвитку, яка забезпечить отримання стійких доходів у майбутньому.

Управління активами та пасивами банківських установ повинно бути сконцентровано на створення оптимальної системи перерозподілу фінансових потоків та ресурсів, що дозволяє отримувати плановий рівень прибутку та контролювати ризики, які виникають в процесі управління.

Відповідно до поставленої мети та цілей процесу управління активами та пасивами їх реалізація передбачає: формування оптимальної структури балансу з метою забезпечення планового рівня доходів при обмеженому рівні можливих ризиків; розробку короткострокового прогнозу за оцінкою ефективності джерел і напрямків використання фінансових ресурсів; контроль за достатністю капіталу і диверсифікацією ризиків; проведення єдиної процентної політики; визначення політики банку в частині управління ліквідністю; контроль за забезпеченістю поточної ліквідності і ресурсів банку; формування політики банку на ринку капіталу; контроль за динамікою основних економічних показників.

Управління активами та пасивами банківських установ та його результати повинні відповідати певним вимогам, що накладають відбиток на саме управління і повинні обов'язково виконуватись на кожному етапі. Також для більш ефективного та

оптимального управління активами та пасивами банківськими установами потрібно дотримуватися наступних принципів.

Визначимо основні принципи управління активами та пасивами банківських установ:

- науковий характер управління, тобто врахування вимог економічних законів розвитку, використання досягнень НТП і передового досвіду, новітніх методів економічних досліджень;
- комплексність управління, що вимагає охоплення всіх ланок і сторін діяльності, всебічного вивчення причинних залежностей в діяльності банку;
- об'єктивність, конкретність і точність управління активами та пасивами. Воно має будуватися на достовірній, перевірній інформації, що відображає об'єктивну дійсність, а висновки мають бути обґрунтовані аналітичними розрахунками. З цією вимогою витікає необхідність постійного вдосконалення процесу збору та обробки інформації з метою підвищення точності і достовірності розрахунків;
- забезпечення системного підходу, коли кожний об'єкт розглядається як складна динамічна система, яка включає ряд елементів, певним чином пов'язаних між собою і зовнішнім оточенням. Вивчення кожного об'єкта повинно здійснюватися з урахуванням усіх внутрішніх і зовнішніх зв'язків, взаємозалежності та взаємної підпорядкованості його окремих елементів;
- єдність стратегічного (перспективного) і тактичного (поточного) планування, що означає відповідальність тактичних планів стратегічним цілям, з метою забезпечення безперервності процесу управління активами та пасивами;
- ефективність управління, тобто витрати на утримання управлінського персоналу мають давати багатократний ефект;
- оперативність управління активами та пасивами, що означає вміння швидко і чітко проводити оцінку ситуації приймати управлінські рішення і втілювати їх в життя.

Отже, процес управління активами та пасивами банківських установ являється одним із складових, який безпосередньо

впливає на ефективність роботи банківської установи та її здатність виживати в конкурентному середовищі.

Таким чином, управління активами та пасивами банківських установ - це скоординований процес управління фінансовими потоками банку, який здійснюється через узгодження управлінських рішень та досягнення певних пропорцій між активами та пасивами з метою оптимізації співвідношення між прибутковістю та рівнем ризиків, що генеруються активами та пасивами банківських установ.

Сутність управління активами і пасивами полягає у формуванні стратегій та проведенні операцій, які приводять структуру балансу банку у відповідність до обраної політики. За даного підходу банки розглядають свої портфелі активів, зобов'язань та капіталу в нерозривній єдності як сукупний портфель, спрямований на досягнення спільної мети. Такий спосіб управління цілком обгрунтований, оскільки в реальній дійсності всі банківські портфелі тісно взаємопов'язані і значною мірою впливають один на одного. У сучасних умовах нестабільності фінансових ринків та зростання ризикованості діяльності комплексне управління активами і пасивами розглядається як найефективніший підхід до управління комерційним банком.

Розглянувши сутність та необхідність управління грошовими потоками та фінансовими ресурсами банківських установ, можна стверджувати, що процес управління банком в сфері фінансових ресурсів являється дуже важливим і актуальним в умовах ринкової економіки.

4.3. Формування стратегій та підходів до управління активами та пасивами банківських установ

Управління сучасним банком можна віднести до найбільш складних сфер людської діяльності, оскільки в умовах ринкової економіки банки знаходяться в центрі безлічі суперечливих і

важко прогнозованих процесів, що відбуваються в економіці, політиці та соціальній сфері.

Кризові явища в банківському секторі, з одного боку, пов'язані з макроекономічними проблемами, що ззовні впливають на діяльність банків, а з іншого - з вагомим впливом внутрішніх чинників, серед яких, окрім проблем фінансового характеру, значне місце посідають труднощі в галузі управління, зокрема управління фінансовими ресурсами (активами та пасивами) банківських установ. У всьому світі рівень ефективності управління активами та пасивами банківських установ розглядається, як один із найважливіших чинників підвищення стабільності, надійності, ліквідності та прибутковості діяльності. В умовах жорсткої конкуренції, що супроводжує розвиток ринкової економіки, необхідно постійно удосконалювати системи та форми управління активами та пасивами, швидко оволодівати теоретичними та практичними знаннями, знаходити нові неординарні рішення в кожній ситуації. Оскільки такий підхід до управління активами та пасивами банківських установ забезпечує стабільність розвитку банку в конкурентному середовищі. Банківська діяльність у сучасних умовах являється однією із найбільш конкурентних, тому життєдіяльність і успіх банку значно залежить від рівня управління.

Банківський капітал є однією з поширених економічних категорій, яка є одним із основних показників фінансової стійкості банку у процесі розвитку банківської системи України. Ефективне та надійне функціонування банківської системи – важливий інструмент акумуляції вільних коштів та кредитування економіки, що сприяє розвитку національної економіки.

Банківський капітал дає змогу банку здійснювати розширення активних операцій і забезпечує належний рівень конкурентоспроможності банків та банківської системи загалом. Значної уваги потребують і можливі методи комплексного управління пасивами та активами банківських установ в умовах ринкової економіки.

Розуміння взаємозв'язку активів та пасивів не завжди було характерне для банківського сектору. Зважаючи на історичний розвиток поглядів на управління фінансовими потоками в банку розрізняють три основні стратегії: через управління активами; через управління пасивами; через інтегрований підхід управління активами та пасивами.

З часу заснування банків і до 60-х років XX ст. у міжнародній практиці керівництво кредитними установами здійснювалось переважно через управління активними операціями. Метою даного підходу являлось те, що банкіри сприймали джерела формування ресурсів, як зобов'язання і капітал, як такі, що не залежать від їхньої діяльності, а визначаються можливостями та потребами клієнтів і акціонерів банку. Таким чином, стратегія управління активами ґрунтувалась на тому, що велику частину своїх потреб у ліквідних активах банк покривав за рахунок конвертації активів у готівку.[62, с. 249].

Слід відмітити, що перевагами стратегії управління активами полягають у відносній простоті застосування, оскільки рішення приймаються лише щодо одного аспекту банківської діяльності - розміщення активів, а для управління ліквідністю застосовується найпростіші методи, які не потребують значних ресурсних витрат. Банк не має потреби залучати висококваліфікований персонал, завдяки чому вдається скорочувати витрати на підготовку та оплату праці фахівців.

Проте дана стратегія мала і свої недоліки, зокрема: такий підхід не дозволяв максимізувати прибуток банку, адже, з одного боку управління банку відмовляється від управління залученими коштами, а отже і від впливу на їх вартість, а з іншого – значна частина банківських активів має знаходитись у високоліквідній формі для підтримання достатнього рівня ліквідності, що призводить до зменшення доходів.

Оскільки, приведена вище стратегія управління банківськими ресурсами не включає в себе управління фінансовими ресурсами, як єдиним цілим, тому із розвитком ринкової економіки втратила свою необхідність у використанні.

З впровадженням нових інструментів залучення ресурсів банки отримали інструмент управління сукупністю своїх зобов'язань, які підтримують портфелі їх активів, що спричинило значні зміни в способах управління активами та пасивами банківських установ.

Згодом у 60-70-х рр. XX ст. в період зростання відсоткових ставок на міжнародних ринках та інтенсивною конкуренцією у сфері залучення коштів перед банківськими менеджерами постала проблема більш інтенсивного пошуку нових джерел коштів для забезпечення подальшого збільшення кредитів, і вони були змушені звернутися до управління зобов'язаннями банку. [23, с.241].

У результаті чого була розроблена стратегія управління пасивами. Метою даної стратегії виступало встановлення контролю за джерелами коштів банку та аналогічного контролю за активами. Цей підхід дав можливість банкам поступово реструктуризувати свої баланси в напрямі мінімізації витрат за залученими коштами та збільшити прибутки і капітал. Для забезпечення бажаного обсягу, структури та рівня витрат банки почали застосовувати як цінові, так і нецінові методи управління залученими коштами. Перевагою такого підходу до управління банком є можливість збільшити прибутки, контролювати операційні витрати та точно прогнозувати потреби банку в ліквідних коштах.

Проаналізувавши приведені вище стратегії можна дійти наступного висновку, що стратегії управління активними операціями та стратегії управління пасивними операціями являються не ефективними в умовах ринкової економіки, оскільки перед банками поставали важливі проблеми в галузі управління, зокрема правильне управління фінансовими ресурсами. Дані стратегії представляють доповнення та логічне продовження одна одної.

Оскільки банківські ресурси складаються із двох статей балансу, то і сам процес управління фінансовими ресурсами банку повинен включати в себе управління як пасивними так і

активними операціями. Використання окремо кожної стратегії управління фінансовими ресурсами банку являється не ефективним, тому в цей період постала актуальність проблеми комплексного управління фінансовими ресурсами банку.

Головною особливістю міжнародних фінансових ринків 80-ті роки стала мінливість відсоткових ставок, а отже, збільшення відсоткового ризику банку. Якщо раніше головним ризиком банків був кредитний, то починаючи з 80-х років із розвитком банківського сектору збільшився вплив різних чинників та факторів, зокрема і ризиків.

Бурхливий розвиток банківської діяльності, стратегій та підходів управління пасивами, що відбувається в умовах коливання процентних ставок, що поступово збільшується, як наслідок підвищення ризику, сприяли виникненню стратегії, що отримала назву комплексне інтегроване управління активами та пасивами.

Сутність даної стратегії управління полягає в тому, що банки розглядають свої портфелі активів та пасивів як єдине ціле, визначальну роль сукупного портфеля в одержанні високого прибутку за прийнятого рівня ризику. Спільне управління активами та пасивами дає банку інструментарій для захисту депозитів і позик від впливу коливань циклів ділової активності й сезонних коливань, а також засоби для формування портфелів активів, які сприяють реалізації цілей банку.

Складність та багатогранність процесу управління банківською установою вимагає розробки комплексного підходу до управління її пасивами та активами. Управління активами та пасивами банківських установ - один із ключових процесів управління банком. В умовах зростання конкуренції і зниження прибутковості основних банківських продуктів перед багатьма комерційними банками постає проблема підвищення ефективності управління активами та пасивами. Крім того, з боку НБУ посилюються вимоги щодо створення системи управління ризиками ліквідності, процентних ставок та інших ринкових ризиків зміни вартості активів.

Всі переваги та недоліки приведених вище стратегій розглянуто в табл.4.1.Отже, основною та найбільш ефективною стратегією управління банком виступає - інтегроване управління пасивами та активами банку.

Дослідження взаємозв'язків між трьома стратегіями управління банківськими ресурсами показують, що кожна наступна є логічним продовженням попередньої.

Таблиця 4.1

Порівняльна характеристика стратегій управління активами та пасивами банку

<i>Стратегія</i>	<i>Сутність</i>	<i>Переваги</i>	<i>Недоліки</i>
1.Управління банком через активи	Керівництво банком пов'язується не із залученням коштів, а із розміщенням активів.	Простота застосування, оскільки рішення приймаються лише щодо одного аспекту банківської діяльності - розміщення активів.	Дана стратегія не дозволяє максимізувати прибуток.
2.Управління банком через пасиви	Поступова реструктуризація банківських балансів в напрямі мінімізації витрат за залученими коштами – збільшення прибутку і капіталу.	Потенційна можливість збільшення прибутків встановленням контролю за операційними витратами та точнішим прогнозуванням потреби банку в ліквідних коштах.	Застосовується за принципом «чим більше, тим краще», причому кошти залучаються без урахування ефективних напрямків їх розміщення.
3.Інтегроване управління банком через активи та пасиви	Скоординоване управління всією структурою балансу банку, а не окремими його елементами. Активи та пасиви розглядаються як єдине ціле.	Максимізація прибутку за умови прийнятого рівня ризику, а також можливість більш зваженого підходу до проблем управління ліквідністю завдяки точному визначенню потреби в ліквідних засобах.	Неякісне управління банківськими ризиками може призвести до зменшення прибутків банку, та проблем, пов'язаних з ліквідністю та платоспроможністю.

У світовій банківській практиці інтегрований підхід до управління фінансовими ресурсами (активами та пасивами) банку більшістю фахівців та вчених визнано єдиним раціональним способом управління, здатним забезпечити стійкість банку у висококонкурентному середовищі.

За сучасних умов розвитку фінансових ринків та зростання загального рівня ризикованості саме ця стратегія – інтегрованого, комплексного управління активами та пасивами являється найбільш ефективною в управлінні банківськими ресурсами. Розглянемо детальніше кожен із елементів управління.

Активи банківських установ - це частина бухгалтерського балансу, що характеризує розміщення й використання залучених банком коштів з метою одержання прибутку і підтримання ліквідності. Активи банку відрізняються за ступенем прибутковості та ризикованості. Різні активи банку характеризуються різними рівнями прибутковості, який вони дають. При цьому чим вищий рівень ліквідності активу тим менш він являється прибутковим. Таким активам, як правило, властивий високий ступінь ризику. Наступним елементом управління ресурсами банку виступають пасиви.

Пасиви банківських установ - частина бухгалтерського балансу, що відображає в грошовому вираженні джерела утворення коштів банку. Залежно від характеру джерел коштів усі пасиви різняться за термінами залучення і вартістю. Особливістю пасивів комерційного банку порівняно із іншими компаніями є висока частка коштів, залучених на різних умовах, що значно перевищує власні кошти банку.[15,с.226].

Основним джерелом коштів банку, як правило є депозити фізичних і юридичних осіб, а крім того, кошти центральних (національних) банків, кредити, залучені в інших комерційних банках, облігаційні позики, розміщені на ринку. Отже на думку автора основна увага в управлінні банківськими ресурсами повинна приділятися управлінню пасивними операціями, оскільки це є основне джерело формування коштів банку з різних джерел з метою підтримання на належному рівні ліквідності та забезпечення прибутковості роботи банку.

Наступним головним елементом при управлінні фінансовими ресурсами банківських установ повинні виступати активні операції банків, оскільки це розміщення й використання банком власних та залучених коштів (пасивів) для одержання

прибутку при раціональному розподілі ризиків з окремих видів операцій і підтриманні ліквідності. Переважну долю в загальній сумі банківських ресурсів комерційного банку займають залучені кошти. При цьому дуже важливо, щоб їх збільшення підтримувалося підвищенням рівня власних коштів, в протилежному випадку банк може втратити платоспроможність та стати банкрутом.

Таким чином, фінансовий стан банку характеризується розміром і структурою капіталу і зобов'язань та їх розміщення у його активах. В умовах ринкової економіки аналіз фінансового стану взагалі і пасивів банку, зокрема, є об'єктивною необхідністю ефективного управління формуванням та використанням його фінансових ресурсів.

Основна задача інтегрованого, комплексного управління активами та пасивами банківських установ - це багатогранне скоординоване управління всією структурою балансу банку, а не окремими його елементами.

Процес комплексного управління активами та пасивами банківських установ передбачає реалізацію таких основних завдань:

- максимальний контроль обсягу, структури, прибутку чи витрат, як активів, так і пасивів;
- здійснення своєчасного контролю керівництва за пасивами таким чином, щоб управління активами та пасивами характеризувалося внутрішньою єдністю;
- впровадження ефективної політики по управлінню ризиками банку з метою максимізації доходу і мінімізації вартості банківських послуг як за активами так і за пасивами.

Таким чином, управління активами та пасивами банку - необхідна стратегічна діяльність банку щодо проведення фінансових операцій, за допомогою яких банк формує свої ресурси для здійснення активних операцій, з метою підтримання ліквідності, оптимізації ризиків його комерційної діяльності, хеджування таких ризиків, коригування валютних позицій банку, здійснення операцій, що належать до інвестиційної та фінансової діяльності банку, при

якій активи та пасиви розглядаються як єдине ціле. Розглядаючи теорію управління банком та банківськими ресурсами також розрізняють два підходи до управління активами та пасивами банківських установ: бухгалтерський; економічний.

В основі виділення цих двох підходів лежить фактор часу, тому з цього приводу бухгалтерський підхід розглядають, як один із основних тактик банку і зосереджуються на оперативному управлінні активами та пасивами банківських установ, а економічний підхід розглядають як стратегія банку на довгостроковий період.

Отже, бухгалтерський підхід до управління фінансовими ресурсами банку використовується в короткостроковій перспективі. Бухгалтерський підхід до управління ресурсами банку орієнтований на забезпечення прибутковості в умовах коливання процентних ставок. Тому із використанням даного підходу, банк повинен ефективно управляти банківськими ризиками, які виникають під час управління.

Що ж стосується економічного підходу до управління банківськими ресурсами, то цей підхід використовується в довгостроковій перспективі. Даний підхід також детального розглядає чутливість банку під час управління до банківських ризиків, але дещо в іншому розрізі.

Предметом дослідження даного підходу управління фінансовими ресурсами банку є фактична вартість активів, тобто їх ціна у тому разі ці активи вдалося продати на відкритому ринку. Цей підхід дуже важливий в теорії управління банківськими установами, адже визначення ринкової ціни активів банку дає можливість оцінити можливі ризики та спрогнозувати майбутні прибутки та збитки банку. Незважаючи на те, що критерії оптимальності за бухгалтерським та економічним підходами до управління банківськими ресурсами відрізняються, їх можна вважати узгодженими, а підходи розглядати як такі, що доповнюють, а не змінюють один одного.

Отже, в розвитку стратегій та підходів до управління фінансовими ресурсами банку можна виділити такі основні стратегії управління, при чому кожна наступна є логічним

продовженням попередньої: управління активними операціями, управління пасивними операціями та комплексне управління активами та пасивами.

Процес управління активами та пасивами банку має складну та розгалужену систему, що дає можливість ефективно та оперативно здійснювати планування, аналіз, регулювання та контроль за статтями балансу банку. Тому керівництво кожного банку повинно приділяти значну увагу механізму управління активними та пасивними операціями для ефективного функціонування банку та отримання максимального прибутку.

4.4. Організаційне та інформаційне забезпечення управління активами та пасивами банківських установ

Одним із головним та важливих інструментів, який забезпечує ефективне управління прибутковістю банку, банківськими ризиками, координуванням рішень щодо джерел фінансування та напрямків розміщення коштів являється система управління активами та пасивами банку. Система управління активами і пасивами банку передбачає як теоретичну основу, так і практичні засоби і методи управління, які можуть бути використані у діяльності кожного окремого банку. Під системою розуміють сукупність елементів, пов'язаних відношеннями та зв'язками один з одним. Мережа цих зв'язків та відношень формує структуру. При цьому елементи підсистеми функціонують у часі як єдине ціле - кожен елемент працює на мету цілої системи.

Об'єктом управління є фінансові потоки, які знаходять відображення в банківському балансі, який розглядається як структурна оптимізаційна модель, яка описує фінансову структуру та стан банку в бухгалтерських оцінках на певний фіксований момент часу. Що ж стосується суб'єктів управління активами та пасивами банківських установ, то вони будуть відрізнятися від рівнів управління банку. Діяльність з управління активами та пасивами реалізується суб'єктами управління, які в сукупності складають організаційну структуру банку. Процес управління

активами та пасивами банку охоплює всі його структурні елементи починаючи від вищого керівництва банку – стратегічного рівня до нижчого - оперативного рівня. Відповідно до цього організаційна структура управління активами та пасивами наведена на рис.4.6.

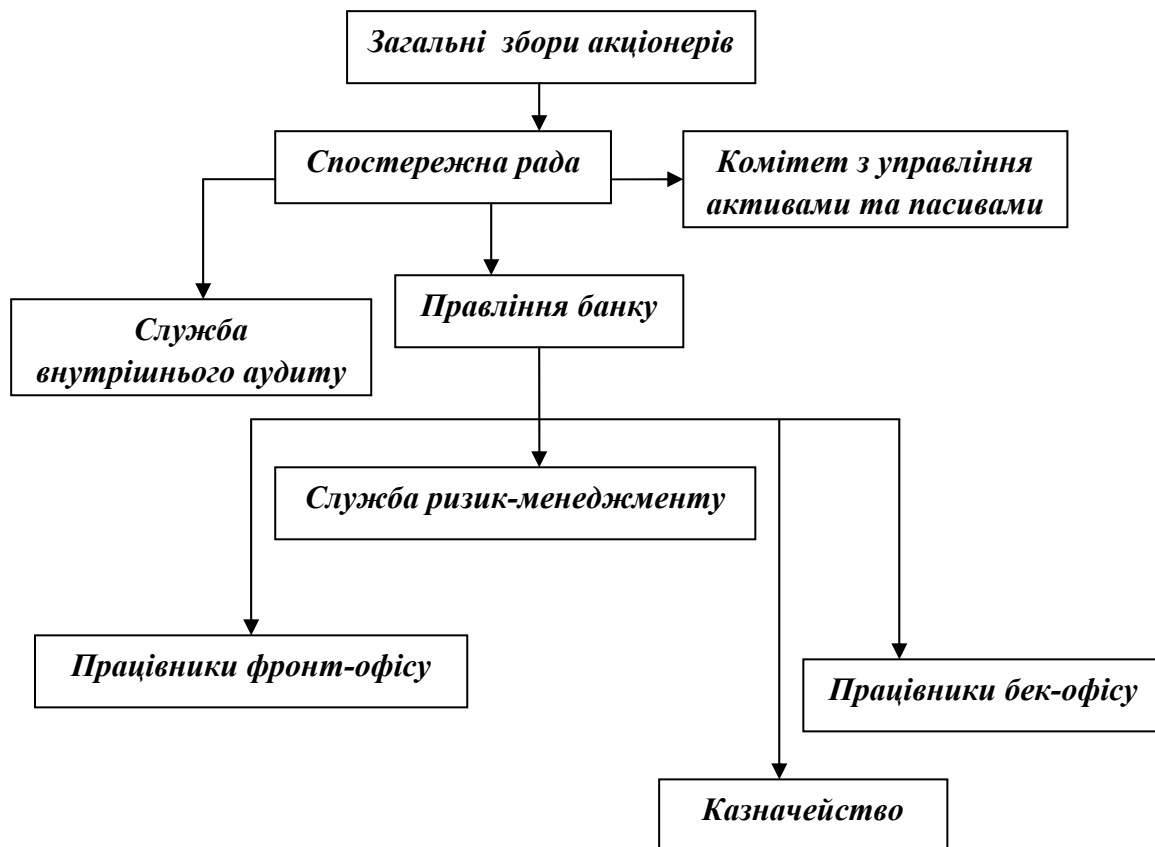

Рис.4.6 Організаційна структура управління активами та пасивами банківських установ

В банківській практиці процес управління активами та пасивами розпочинається зі створення спеціального комітету при раді директорів, який називається Комітет з управління активами та пасивами банку. Комітет з управління активами та пасивами банку управляє всім спектром банківських ризиків, подібна структура дозволить координувати управління і створить всі необхідні умови для ефективного розвитку.

Слід відмітити, що функціонування комітету по управлінню активами та пасивами може бути забезпечено лише на основі відповідних потоків інформації, отриманої із внутрішніх та

зовнішніх джерел. Структура джерел інформації, яка використовується для прийняття рішень щодо управління активами та пасивами банку приведена нижче в таблиці 4.2

Таблиця 4.2

Структура внутрішніх і зовнішніх факторів інформації, які необхідні для ефективного прийняття рішень щодо управління активами та пасивами банківських установ

<i>Зовнішні фактори інформації</i>	<i>Внутрішні фактори інформації</i>
<p><i>Аналіз макроекономічної сфери:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Прогноз розвитку економіки; ▪ Ділова активність в сфері послуг; ▪ Політична ситуація в країні; ▪ Міжнародні аспекти 	<p><i>Аналіз змін активів та пасивів:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Абсолютні показники та спред; ▪ Зростання активів та пасивів за період; ▪ Порівняльна характеристика основних показників зростання; ▪ Тенденції в зміні показників
<p><i>Оцінка стану фінансових ринків:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Процентні ставки, обмінні курси і ціни на акції; ▪ Розподіл кредитного ризику на вторинному ринку; ▪ Інновації та інституціональні зміни 	<p><i>Оцінка відповідності вимог регулюючих органів по:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Достатності капіталу; ▪ Рівню ліквідності; ▪ Розміру валютної позиції;
<p><i>Регулювання, оподаткування і аудит:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Зміни в регулюванні та їх вплив на управління активами та пасивами; ▪ Оцінка витрат на оподаткування та аудит 	<p><i>Аналіз позицій по банківським ризикам:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Поточний стан; ▪ Чутливість до зміни процентної ставки; ▪ Чутливість до зміни валютного курсу;

Дані таблиці 4.2 свідчать про основні види інформації, яка необхідна для прийняття рішень з урахуванням макроекономічних зрушень на фінансових ринках.

Таким чином, інформація яка поступає від зовнішніх та внутрішніх факторів використовується для: ідентифікації поточних та майбутніх ризиків; кількісного виміру ризиків на основі аналізу чутливості позицій до змін як процентних ставок на ринку, обмінного курсу, інфляції і темпів приросту активів; аналізу отриманих результатів і проведення коректування необхідних для підтримки адекватної, сукупної позиції в цілому

по балансу; розробки різних стратегій розвитку ситуації для оцінки рівня затрат.

Інформаційні потоки повинні оброблюватися в відповідних підрозділах, а потім передаватися в відділ по управлінню активами та пасивами, який вносить пропозиції на засіданнях Комітету з цілю прийняття адекватних рішень. Таким чином, система управління активами та пасивами включає в себе організаційну, часову та інформаційну складову.

Організаційна складова системи управління активами та пасивами передбачає наявність відповідних підрозділів, які приймають участь в управлінні.

Часова складова системи управління активами та пасивами банку описує періодичність прийняття управлінських рішень.

Інформаційна складова системи управління активами та пасивами банку базується на уже існуючих системах управління до яких можна віднести: система управління позиціями банку, затратами, доходами та ін.

Розглянувши кожен з елементів системи управління активами та пасивами банку, варто представити узагальнюючу схему системи управління активами та пасивами банку (рис. 4.7).

Отже, процес управління активами та пасивами банку має складну та розгалужену систему, що дає можливість ефективно та оперативно здійснювати планування, аналіз, регулювання та контроль, як за активними так і за пасивними операціями балансу.

Управління активами і пасивами банку - складний процес, для ефективного здійснення якого необхідне відповідне організаційне та інформаційне забезпечення. Сутність організаційної підсистеми управління активами і пасивами полягає у формуванні організаційної структури банку, яку можна визначити як взаємодію органів управління різного рівня з функціональними підрозділами у процесі обґрунтування, розробки, прийняття та реалізації управлінських рішень. Процес управління активами і пасивами банку передбачає виконання відповідними суб'єктами банку на кожному рівні управління покладених на них завдань та функцій.

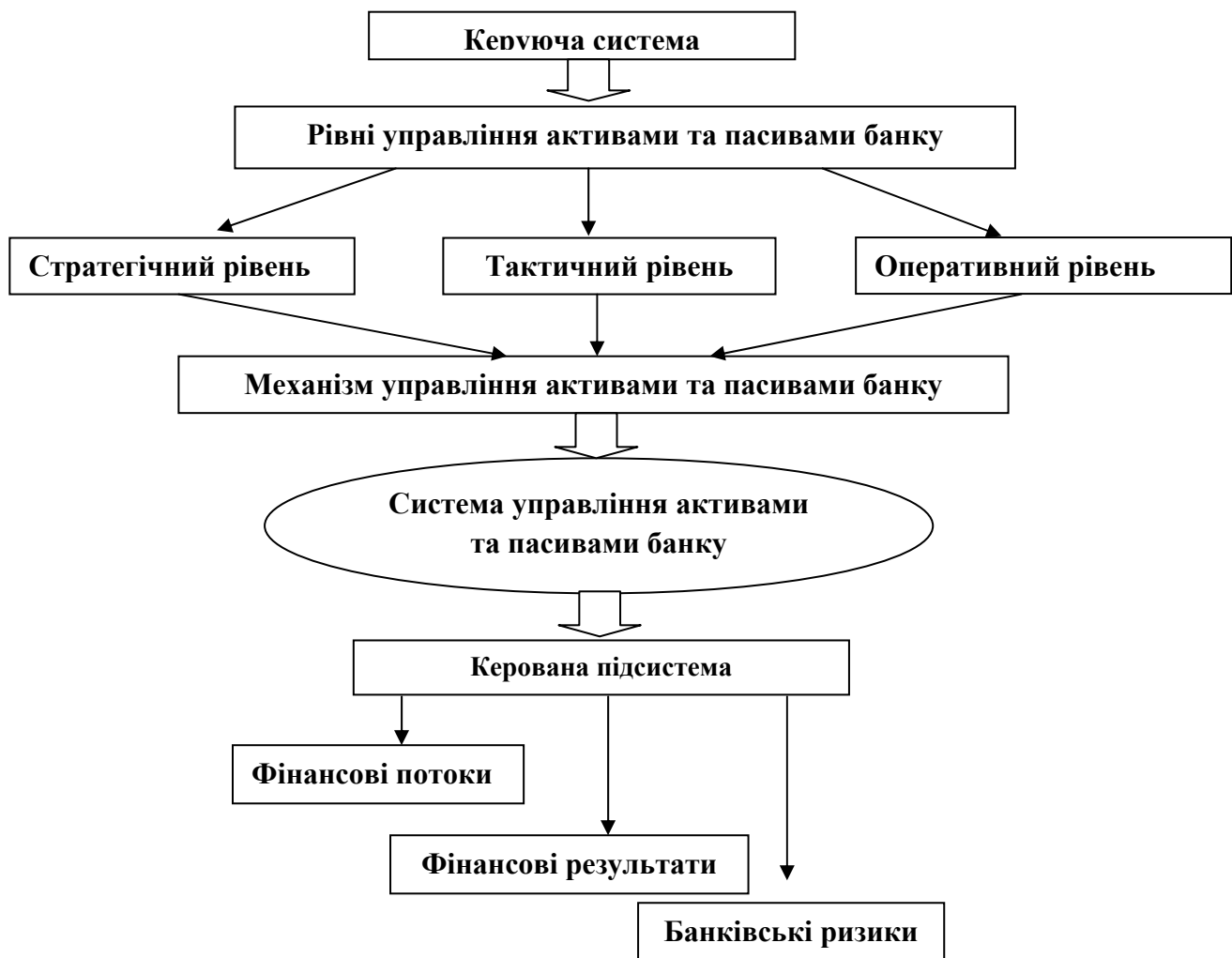

Рис. 4.7 Узагальнююча схема системи управління активами та пасивами банку

Суб'єктом управління виступають структурні підрозділи чи організаційні одиниці банку, що здійснюють процес управління активами і пасивами на основі використання специфічних трудових, інформаційних, матеріальних і фінансових ресурсів. Загальні підходи до управління банком визначаються згідно із Законом України „ Про банки та банківську діяльність ”, ним визначено повноваження органів управління (загальних зборів учасників, спостережної ради, правління банку) та контролю (ревізійної комісії та внутрішнього аудиту) банку. [7].

У різних банках назви суб'єктів управління системи управління активами і пасивами можуть дещо відрізнятися, але набір їх функцій та розподіл повноважень залишаються сталими. Впровадження методики управління активами і пасивами в банку

починається зі створення спеціального комітету при раді директорів - Комітету з управління активами і пасивами. Комітет з управління активами і пасивами (КУАП), який являється одним із основних органів, що здійснюють управління активами і пасивами банку.

Загальна характеристика організаційного забезпечення управління активами і пасивами банку наведена в таблиці 4.3.

Таблиця 4.3

Організаційне забезпечення процесу управління активами і пасивами банку

<i>Назва органу</i>	<i>Функції контрольних органів</i>
Стратегічний рівень	
<i>Спостережна Рада</i>	Затвердження політики управління пасивами і активами банку в тому числі і ризиками.
<i>Правління банку</i>	Реалізація політики управління пасивами і активами.
<i>Ревізійна комісія</i>	Контроль за дотриманням банком законодавчих та нормативних актів; виконання рішень правління, а також виконання рішень щодо усунення недоліків; виявлених проведеними ревізіями.
Тактичний рівень	
<i>КАУП</i>	Визначення рівня та меж допустимого ризику, потреб у ліквідних коштах; оцінювання величини та достатності капіталу; прогнозування й аналіз коливань процентних ставок; прийняття рішень про хеджування ризиків; оцінювання змін у доходах і витратах; визначення прийнятної структури та якості портфелів банку.
<i>Казначейство</i>	Забезпечення ресурсами, надання клієнтам послуг, пов'язаних із проведенням операцій на грошових та капітальних ринках; управління структурою пасивів і активів шляхом використання різних за видами і строками інструментів відповідно до директив, прийнятих КАУП та правління банку.
<i>Служба ризик - менеджменту</i>	Оптимізація співвідношення потенційних можливостей, ризиків, розміру капіталу та темпів зростання банку; реалізація системного підходу до оцінки і управління ризиками; підтримка поточної діяльності КАУП; створення адекватної структури контролю.
<i>Служба внутрішнього контролю</i>	Проведення аудиторських перевірок банку, надання контрольних даних менеджерам для прийняття ними рішень, оперативний контроль за поточною діяльністю правління.
<i>Назва органу</i>	<i>Функції контрольних органів</i>
<i>Фінансово - аналітична служба</i>	Збір первинної інформації; фіксація інформації, що надходить із зовнішнього середовища та локальних баз даних(підрозділів банку; обробка та систематизація інформації; аналіз, структурування, формування звітів(вихідної інформації та баз даних)
Оперативний рівень	
<i>Конкретні відповідальні особи</i>	Виконання визначених функцій та покладених обов'язків конкретними відповідальними менеджерами та службовцями банку

Відповідно до Закону України „Про банки та банківську діяльність”, спостережна рада обирається загальними зборами учасників з числа учасників банку або їх представників. Члени спостережної ради банку не можуть входити до складу правління банку, ревізійної комісії банку. Спостережна рада банку здійснює такі функції:

- призначає і звільнює голову та членів правління банку;
- контролює діяльність правління банку;
- визначає зовнішнього аудитора;
- встановлює порядок проведення ревізій та контролю за фінансово-господарською діяльністю банку;
- приймає рішення щодо покриття збитків;
- приймає рішення щодо створення, реорганізації та ліквідації дочірніх підприємств, філій і представництв банку;
- затверджує умови оплати праці та матеріального стимулювання членів правління банку;
- готує пропозиції щодо питань, які виносяться на загальні збори учасників.

Повноваження і порядок роботи спостережної ради банку визначаються статутом банку чи положенням про раду банку, що затверджується загальними зборами учасників банку. Наступним виконавчим органом є правління банку, здійснює управління поточною діяльністю банку, формування фондів, необхідних для статутної діяльності банку, та несе відповідальність за ефективність його роботи згідно з принципами та порядком, встановленими статутом банку, рішення загальних зборів учасників і спостережної ради банку.

Організація процесу управління активами та пасивами банку розпочинається зі створення спеціального комітету при Раді директорів, який називається Комітет з управління активами та пасивами банку(КУАП). Призначення Комітету з управління активами і пасивами банку полягає у впровадженні

інтегрованого, комплексного підходу до управління активами і пасивами для забезпечення ефективного управління грошовими потоками та достатньої прибутковості при прийнятому рівні ризику.[24,с.268]

Управлінські рішення, приймає КУАП та виконується працівниками казначейства банку та інших структурних підрозділів з відповідних напрямів діяльності. Казначейство, або департамент активних і пасивних операцій – основний робочий підрозділ банку, який реалізує управлінські рішення КУАП. Головними цілями діяльності казначейства є зниження загального рівня ризиків банку, збереження ліквідності, підвищення прибутковості, розширення активно-пасивних операцій банку.

Можна зазначити, що казначейство є інформаційним центром банку, так як специфіка функціональних особливостей дозволяє одержувати щоденно значний обсяг інформації зі структурних підрозділів банку, агрегувати її та передавати на інші ієрархічні рівні, зокрема й керівництву банку.

Таким чином, найважливішою передумовою управління активами і пасивами є побудова адекватної організаційної структури, яка б забезпечувала б постійну участь вищого керівництва банку в процесі прийняття рішень щодо управління активами і пасивами, а також передбачала механізми контролю за виконанням прийнятих рішень. Функціонування організаційного забезпечення управління активами і пасивами може бути реалізовано лише на основі відповідних потоків інформації.

У процесі управління активами і пасивами банку використовується інформація, яка надходить як із зовнішніх, так і з внутрішніх джерел, яка представлена в таблиці 4.4.

Таблиця 4.4

**Інформаційне забезпечення процесу управління активами і
пасивами банківських установ**

<i>Внутрішня інформація</i>	<i>Зовнішня інформація</i>
<p><i>Управлінська внутрішня інформація, що формується банком самостійно.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Періодичність і рівень деталізації управлінської інформації залежить від внутрішньої організації банку та вимог менеджменту. • Обов'язкова внутрішня інформація, порядок формування та подання якої регулюється НБУ. До її складу включають фінансову, статистичну звітність тощо. 	<p><i>Показники, що характеризують кон'юнктуру грошового ринку:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • депозитні та кредитні ставки окремих банків; середньозважена вартість ресурсів по банківській системі; • показники розвитку банківської системи; • показники макроекономічного розвитку; • нормативно-регулюючі показники з різних напрямів фінансової діяльності; • показники, що характеризують діяльність контрагентів і конкурентів.

Зовнішня інформація банку використовується з метою прогнозування основних параметрів розвитку банку з урахуванням його стратегії. Важливу складову в процесі управління активами та пасивами банку становить аналіз інформаційних потоків. Робота казначейства банку в зарубіжних банках організована так, що кожен дилер одночасно виконує функції фінансового аналітика, а тому самостійно оцінює ситуацію і приймає рішення. Це дозволяє звести до мінімуму час між надходженням інформації та прийняття управлінського рішення, а отже працювати в режимі реального часу.

У процесі управління активами і пасивами банку фінансово-аналітична служба банку виконує наступні функції: збір первинної інформації; фіксація інформації, що надходить із зовнішнього середовища та локальних баз даних (підрозділів) банку; обробка та систематизація інформації; аналіз; структурування; формування звітів. Вся одержана та систематизована інформація таким способом формує інформаційно-аналітичну базу банку.

Ефективне використання інформації, отриманої з зовнішніх та внутрішніх джерел, дозволяє менеджеру банку приймати

раціональні управлінські рішення щодо управління активами і пасивами банку. Для ефективного управління активами і пасивами банку необхідною умовою є використання інформаційної системи, яка повинна забезпечувати оперативність у прийнятті управлінських рішень. Система управління активами та пасивами банківських установ пропонує банкірам узгоджені правила, які використовуються на всіх рівнях банку, для формування благополуччя акціонерів і управління ризиками.

4.5. Вплив НБУ на формування ресурсної бази банківських установ

У світовій економічній науці чітко визначені два підходи до вивчення теоретичних проблем грошей та їх управління. Представники одного з них шукають відповіді на питання, пов'язані з внутрішньою природою грошей: що таке гроші; чому вони з'явилися та існують у суспільстві; як вони розвиваються і чому набували тієї чи іншої форми; у чому полягає і як формується вартість грошей тощо. Для цього напряму в теорії грошей характерне явне перебільшення уваги до внутрішніх аспектів явища грошей і недооцінка їх зовнішніх аспектів, що проявляються у впливі грошей на економічні процеси. Цей підхід до вивчення природи грошей можна назвати абстрактною теорією грошей. Найбільш відомими проявами такого підходу є такі теорії: номіналістична, металістична, державна, функціональна, марксистська та ін.

Представники другого напряму сприймають гроші такими, якими вони є, і, не заглиблюючись у дослідження їхньої природи, шукають відповіді на питання, які пов'язані з місцем і роллю грошей у відтворювальному процесі. Гроші – це проста вуаль на реальній економіці або активний елемент та чинник, що впливає на її розвиток і структурні зміни: якими своїми проявами гроші найактивніше впливають на реальну економіку і на які саме її процеси; який конкретно механізм впливу грошового фактора на реальну економіку (передатний механізм); чи може держава використати цей

механізм у своїй економічній політиці і як саме; якою має бути у зв'язку з цим грошово-кредитна політика в країні та ін. Цей підхід у науковому аналізі грошових проблем можна назвати прикладною теорією грошей. У західній літературі вона називається монетаристською теорією. Монетаристська теорія не тільки посідає ключове місце в науковій думці про гроші та грошові відносини, а й справляє помітний вплив на розвиток усієї економічної теорії. Жодне з наукових чи навчальних видань ХХ ст. з економічної теорії, макроекономіки не обійшлося без аналізу впливу на економіку грошових факторів – попиту та пропозиції грошей, процента, фінансового ринку та ін [36].

Монетарна (грошово-кредитна) політика є одним з інструментів державного регулювання економіки. Саме на цій політиці держави акцентують свою увагу монетаристи. Монетарна політика найбільш ефективно і оперативно виконує функції регулювання економічного циклу, попередження та подолання спаду виробництва. Мета монетарної політики - досягнення на національному ринку рівноваги, що характеризується повною зайнятістю та відсутністю інфляції. Суть цієї політики полягає в регулюванні обсягу грошової пропозиції для стабілізації економіки. Так, під час спаду виробництва монетарна політика зводиться до стимулювання зростання пропозиції грошей (експансивна), а в періоди високої інфляції, навпаки, до її обмеження (рестрикційна). Головним суб'єктом монетарної політики держави є Національний банк України, який здійснює грошову емісію та регулює грошово-кредитну діяльність комерційних банків, оскільки він – єдиний емісійний центр держави. Наповнення економіки грошовими коштами НБУ банк здійснює через банківські установи, які є основною ланкою грошового обороту – також через банківські установи здійснюється кругообіг готівки та безготівкових коштів[40].

Фіскальна (або бюджетно-податкова) політика, як і монетарна політика, - це різновид антициклічної (стабілізаційної) політики, спрямованої на згладжування циклічних коливань економіки, тобто стабілізацію економіки в короткостроковому періоді. Метою фіскальної політики є стабільне економічне

зростання, повна зайнятість (відсутність циклічного безробіття) і стабільний рівень цін (відсутність інфляції). Отже, монетарна політика є оперативним і гнучким доповненням політики фінансової. Світова практика свідчить, що за її допомогою держава впливає на грошову масу та відсоткові ставки, а вони, відповідно, — на споживчий та інвестиційний попит. Монетарна політика ґрунтується на принципах монетаризації і має низку переваг перед фінансовою політикою.

Отже, негативні моменти полягають у тому, що ця політика непрямо впливає на банківські установи з метою регулювання динаміки пропозиції грошей, а тому не може безпосередньо змусити їх зменшувати чи збільшувати позички. Взаємозв'язок методів фінансової та монетарної політики виявляється передусім у спільності цілей окремих їхніх груп. Так, поживлення ринкової кон'юнктури через збільшення сукупного попиту може бути забезпечене двома методами монетарної політики (зниженням облікової ставки та збільшенням пропозиції грошей) і двома методами фінансової політики (зростання бюджетних видатків та скороченням податків). Стимування ринкової кон'юнктури досягається зменшенням сукупного попиту під впливом тих самих чотирьох методів (по два з кожного боку), але протилежного спрямування.

Слід зазначити, що фінансова політика Національного банку України зумовлена станом економіки країни. Якщо економічна активність на ринку погіршується і відбувається спад виробництва, скорочення робочих місць НБУ робить спробу збільшити грошову масу і позички. Якщо ж витрати стають загрозливо збитковими, внаслідок чого зростають ціни і вивільняється багато робочих місць, він робить усе можливе, щоб зменшити грошову масу і позички.

Викладене вище дає підстави розглядати заходи монетарної та фінансової політики не як альтернативні, а в нерозривній єдності, і враховувати на практиці не тільки їх прямі регулятивні наслідки, а й результати можливих змін у дії інструментів у паралельній сфері регулювання грошового обороту.

Отже, головною функцією Національного банку України є регулювання грошової маси, забезпечення її відповідності масі товарів і підтримки таким чином стійкої купівельної спроможності грошей, що є дуже важливою умовою нормального функціонування ринкового механізму. НБУ з метою впливу на кількість грошей або на процентні ставки розглядає грошово-кредитні інструменти по наступних класифікаційних ознакам (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Класифікаційні ознаки інструментів грошово-кредитної політики

Класифікаційні ознаки	Інструменти грошової політики
За об'єктами впливу	-стимулювання кредитної емісії (кредитна експансія). Кредитна експансія має за мету збільшення зайнятості і підйом виробництва шляхом збільшення пропозиції грошей
	-стримування кредитної емісії (кредитна рестрикція). Кредитна рестрикція має за мету запобігання економічної кризи і зниження темпів інфляції шляхом обмеження пропозиції грошей
За характером параметрів	-кількісні інструменти впливають на стан кредитних можливостей комерційних банків
	-якісні інструменти — пряме регулювання банківських кредитів
За формою впливу	-адміністративні (прямі) інструменти — у формі директив, інструкцій від НБУ, мета яких — обмежити сферу діяльності кредитних установ (лімітне кредитування для окремих банків; пряме регулювання процентної ставки, ліміти на обсяг чи вартість кредитів, що надаються окремим галузям);
	-ринкові (непрямі) інструменти — способи впливу НБУ на грошову пропозицію шляхом формування певних умов на грошовому ринку та ринку капіталів
Класифікаційні ознаки	Інструменти грошової політики
За строками впливу	-короткострокові інструменти, за допомогою яких досягаються проміжні цілі грошово-кредитної політики
	-довгострокові інструменти діють від одного року і більше з метою фінансової стабілізації та сприяння довгостроковому економічному зростанню

Виходячи з того, Національний банк України, виконуючи свою регулятивну функцію, підтримує рівновагу на грошово-кредитному

ринку за допомогою законодавчо визначених механізмів та інструментів в межах методів прямої та вибіркової дії. Інструменти грошово-кредитної політики, які застосовує Національний банк України, визначені ст. 25 Закону України “Про Національний банк України” [40].

Слід зазначити, що відповідно до Основних засад грошово-кредитної політики на 2012 рік Національний банк України, здійснюючи регулювання грошово-кредитного ринку, зважав на необхідність не лише досягнення визначених інфляційних орієнтирів, а й формування системних передумов для підтримки стабільного низькоінфляційного середовища та забезпечення стійкості грошової одиниці України до зовнішніх потрясінь.

Показник грошової маси є одним з потужних інструментів монетарної політики і має надзвичайно важливе значення для економічної стабільності. Також це один з кількісних показників, що характеризують стан грошового обігу. Сукупність грошей у всіх формах, що знаходяться в економічному обороті на визначений момент часу (кінець місяця чи року) визначає величину грошової маси. Оскільки зміна кількості грошей, що циркулює в економічному обороті, може суттєво вплинути на реальний випуск ВВП, рівень цін, зайнятість та інші економічні перемінні. Для визначення обсягу та структури грошової маси в банківській практиці застосовується відповідний набір грошових агрегатів M0, M1, M2, M3. На рис... ми можемо побачити, як з 2002 по 2011 р.р. змінювалась грошова маса в Україні.

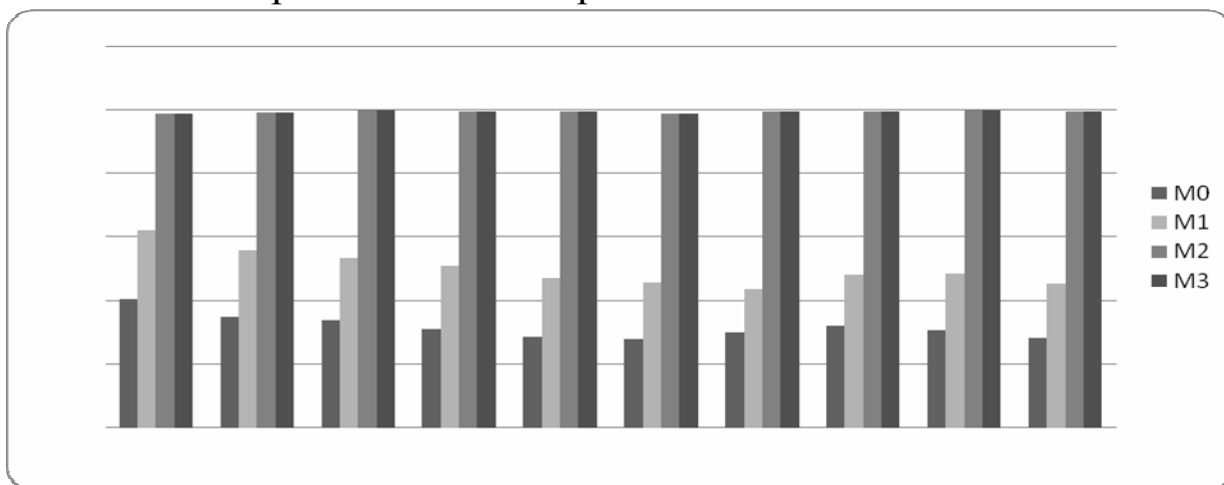

Рис. 4.8 Динаміка грошової маси за 2002 – 2011 р.р. [63]

Як видно з рис. 4.8, частка готівки в сукупній грошовій масі М3 мала тенденцію до зниження в 2002-2007 роках, зростала в кризові 2008-2009 роки, та знову знизилась в 2010-2011 роках майже до докризового рівня. В першому півріччі 2012 Збільшення грошової маси відбувалося як за рахунок її депозитної, так і готівкової складової. Так обсяг готівки поза банками протягом першого півріччя 2012 року до 200,4млрд. грн. Загальний обсяг депозитів протягом першого півріччя поточного року збільшився на 3,6 % – до 506,9млрд. грн. Такий приріст забезпечено переважно за рахунок збільшення депозитів у національній валюті (на 4,8 %). Депозити в іноземній валюті протягом цього періоду збільшувалися помірнішими темпами (приріст становив 2,1 %)[63].

Слід відзначити, що позитивну динаміку депозитного портфеля банків досягнуто виключно за рахунок збільшення вкладів населення, які протягом першої половини поточного року зростали щомісячно. У цілому за перше півріччя 2012 року загальний обсяг депозитів фізичних осіб збільшився на 10,3 % – до 339,3млрд. грн. Такого приросту досягнуто переважно за рахунок збільшення вкладів у національній валюті, темп приросту яких (14,1 %) протягом зазначеного періоду був вищий більше ніж в два рази порівняно з відповідним показником в іноземній валюті (6,4%). Загальний обсяг депозитів суб'єктів господарювання протягом першого півріччя 2012 року зменшився на 7,7 % – до 167,7млрд. грн., у тому числі в національній валюті – на 7,1 %, в іноземній валюті – на 9,0 %. Проте в червні динаміка депозитів корпоративного сектору характеризується збільшенням, яке становить 0,8 % порівняно з початком місяця. Такий приріст забезпечено за рахунок збільшення депозитів у національній валюті (на 1,8 %), тоді як депозити в іноземній валюті зменшилися на 1,3 %. Збільшення депозитної бази банків супроводжувалося покращенням їх строкової структури. Так питома вага довгострокових депозитів у їх загальному обсязі за станом на 01.07.2012 збільшилася до 33,5 % порівняно з 33,1 % за станом на початок поточного року.

Слід відмітити, що незважаючи на збільшення ресурсної бази банків та стимулюючий характер грошово-кредитної політики, кредитна активність банків поки що відновлюється недостатньо високими темпами. В умовах заборони споживчого кредитування в іноземній валюті продовжували знижуватися залишки за кредитами, наданими населенню в іноземній валюті,— за перше півріччя 2012 року їх обсяг зменшився на 14,2%. Натомість залишки за кредитами, наданими в національній валюті, протягом цього періоду збільшилися на 5,7 %.

Отже, загальний обсяг кредитів, наданих населенню, за перше півріччя поточного року зменшився на 5,7 % — до 185,0млрд. грн. Активно кредитував порівняно з населенням банківські кредити корпоративний сектор провідних банків. Загальний обсяг залишків кредитів, наданих суб'єктам господарювання, за перше півріччя 2012 року збільшився на 2,0 % — до 608,9млрд. грн. Такий приріст забезпечено за рахунок збільшення обсягів кредитів, наданих у національній валюті(на 3,2 %), у той час як залишки за кредитами, наданими в іноземній валюті, протягом цього періоду зменшилися на 0,3 %.

На наш погляд, помірні темпи збільшення кредитування корпоративного сектору насамперед пояснюються наявністю значних зовнішніх ризиків та невизначеністю щодо подальшого розвитку ситуації на ринках. У цілому залишки за кредитами банків за перше півріччя 2012 року збільшилися на 0,1% — до 793,9млрд. грн. Таке збільшення відбулося виключно за рахунок приросту обсягів кредитів, наданих у національній валюті, яке за цей період становило 3,7%. Натомість залишки за кредитами, наданими в іноземній валюті, зменшилися на 5,2%. У той самий час кредитна діяльність банків супроводжувалася покращенням валютної структури наданих кредитів. За станом на 01.07.2012 частка кредитів в іноземній валюті загальному їх обсязі знизилася з 40,7 % до 38,6 %. Зменшення доларизації кредитного портфеля банків сприяло підвищенню потенціалу банківської системи в протидії зовнішнім шокам.

Виходячи із того, що у зв'язку з падінням ліквідності банки були змушені зупинити кредитування (у листопаді 2011 р. обсяг кредитів знизився проти жовтня на 6,1 млрд.грн.), значно зросла вартість залучень на міжбанківському кредитному ринку та депозитів. Ставки за міжбанківськими кредитами восени 2011 р. піднялися до 10-20% (в окремі дні листопада ставки сягали 32%) проти 3-5% у першому півріччі 2011 року. Середні ставки по депозитах юридичних осіб зросли з 3-5% до 8-15%, а по вкладах у гривні фізичних осіб – з 13-15% до 15-19% у кінці року. При цьому окремі банки, у тому числі з іноземним капіталом, встановлювали процентні ставки за вкладами у розмірі 20-24%.

В окремі періоди у цей час у банках мали місце затримки проведення платежів і як наслідок - зросли ставки за кредитами в національній валюті для юридичних осіб. Якщо у I півріччі середні ставки коливалися у розмірі 12-13%, то в жовтні-листопаді 2011 року вони зросли до 17-20%, а по короткострокових кредитах до 20-23%. Слід зазначити, що НБУ перейшов міру у зниженні ліквідності банків і це призвело до зростання відсоткових ставок за кредитами, гальмування кредитування економіки і створення штучних проблем з ліквідністю для банків.

Отже, результатом такої монетарної політики стало сповільнення темпів росту економіки у IV кв. 2011 року (в цілому за рік – 5,2%; IV кв. - 4,6% до відповідного кварталу 2010 року і 0,6% до III кв. 2011 року). Промислове виробництво у 2011 році зросло на 7,3 % проти 11,2% у 2010 році, а в грудні 2011 року знизилося на 0,5% проти грудня попереднього року.

Для регулювання обсягів грошової маси в обігу та управління грошово-кредитним ринком, одним із монетарних інструментів є обов'язкові резервні вимоги, що використовується НБУ. У вузькому значенні під обов'язковими резервами розуміють активи банку, які використовуються для забезпечення його гарантованої ліквідності [64, с. 22].

Для цього інструмента полягає у зміні НБУ банком нормативу резервування, в межах якого банки зобов'язані

частину залучених коштів зберігати на рахунку у центральному банку.

Вперше обов'язкові резервні вимоги були застосовані в США у 1913 р. з метою формування страхового фонду для гарантованої виплати депозитів. Згодом цей інструмент почали використовувати в інших країнах, зокрема, в Німеччині (1948 р.), Франції (1979 р.), у Великій Британії (1961 р.). Норми обов'язкових резервів у різних країнах неоднакові. Найвищий їх рівень в Італії, Австрії (25 %) та Іспанії (17 %). В Японії норма резервування коливається в межах 0,125—2,5 %, в Англії резервних вимог практично немає. Збільшення норми резерву призводить до скорочення грошової пропозиції та підвищення відсоткової ставки. Гроші стають «дорогими», що означає рестриктивну політику. І, навпаки, знижуючи резервну норму НБУ здійснює експансіоністську політику, тобто політику «дешевих» грошей [65].

Слід зауважити, що зміна резервної норми — досить потужний інструмент монетарної політики, а практичне застосування цього інструменту потребує обережності. Це пояснюється тим що зміна норми резервування призводить до більшої зміни пропозиції грошей у відповідності з грошовим мультиплікатором. Навіть незначні зміни цієї норми суттєво впливають на пропозицію грошей. За цих обставин зміни нормативного рівня резервів використовують лише в крайніх випадках.

В країнах зі стабільною економікою, що характеризуються високим ступенем розвитку ринкових відносин, резервні вимоги комерційних банків, як монетарний інструмент управління грошово-кредитним ринком, відіграють незначну роль. Національний банк України для контролю за грошовими агрегатами шляхом зниження (збільшення) грошового мультиплікатора використовує норматив обов'язкового резервування як один з інструментів здійснення грошово-кредитної політики на підставі ст. 15, 25, 26 Закону України “Про Національний банк України”, ст. 66 Закону України “Про банки і

банківську діяльність” та Положення “Про порядок формування обов’язкових резервів для банків України” від 16.04.2006 № 91.[7,40,66]

Слід відмітити, що у результаті підвищення вимог до формування обов’язкових резервів влітку 2011 року з оперативного обороту банків були вилучені кошти у сумі понад 3 млрд. грн., що мало своїм наслідком падіння ліквідності банківської галузі. 3 грудня місяця 2011 року НБУ переглянув вимоги до формування обов’язкових резервів в сторону їх зменшення, зрозумівши свою помилку, але навряд чи можна очікувати швидкого відновлення кредитування економіки, оскільки банки чекали продовження утримання курсу будь-якою ціною і ставки за депозитами залишаються високими, що формуватиме надмірну ціну за кредитами. Вже за перше півріччя 2012 року НБУ було зменшення обсягу коштів обов’язкових резервів – на 1,9 млрд. грн., які банки мають формувати на окремому рахунку в Національному банку. Так у червні 2012 р. на цьому рахунку обліковувалося 5,3 млрд. грн. порівняно з 7,2 млрд. грн. за станом на початок 2012 року. Обсяг обов’язкових резервів, сформованих банками у встановленому нормативі, в червні поточного року становив 15,7 млрд. грн.[65].

Процентна політика Національного банку України визначається Положенням “Про процентну політику Національного банку України”, яке затверджено Постановою Національного банку України від 18 серпня 2004 р. № 389 [67]. Процентна політика використовується з метою удосконалення засобів і методів здійснення грошово-кредитної політики в частині визначення процентних ставок за операціями Національного банку України та індикативного регулювання діяльності банків.

У своїй діяльності Національний банк визначає такі види ставок:

- індикативна процентна ставка— рекомендований орієнтовний розмір процентних ставок для проведення банками операцій із залучення та розміщення коштів;

- облікова ставка Національного банку України— один з монетарних інструментів, за допомогою якого Національний банк установлює для суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених та розміщених грошових коштів на відповідний період. Це основна процентна ставка, яка залежить від процесів, що відбуваються в макроекономічній, бюджетній сферах та на грошово-кредитному ринку;

- процентна ставка— розмір плати за розміщені чи залучені кошти, що встановлюється Національним банком як важіль впливу на економічні процеси. Застосовується у сферах економіки, банківської та зовнішньоекономічної діяльності, а також як інструмент антиінфляційних заходів;

- ставка рефінансування— процентна ставка, за якою Національний банк надає банкам кредити рефінансування на визначений строк;

- ставка за депозитами овернайт— процентна ставка, за якою Національний банк України залучає тимчасово вільні кошти банків строком на один робочий день;

- ставка за кредитами овернайт— процентна ставка, за якою Національний банк надає банкам кредити строком на один робочий день;

- ставка залучення тимчасово вільних коштів банків— процентна ставка, за якою Національний банк залучає тимчасово вільні кошти банків відповідно до визначених строків понад один робочий день.

Національний банк України щоденно оголошує процентні ставки за своїми операціями. Він може рекомендувати банкам при проведенні пасивних та активних операцій застосовувати індикативні розміри процентних ставок з урахуванням ситуації на грошово-кредитному ринку.

Отже, зниження облікової ставки, як важіль експансивної політики, обумовлює зниження ставок за кредитами комерційних банків і відповідно зростання у підприємств можливостей інвестування коштів у виробництво. Тенденції економічного

розвитку України свідчать про посилення ролі банківського кредиту у забезпеченні виробничого сектору необхідними коштами.

Слід відмитити, що облікова політика НБУ позначається на кредитній активності банківських установ та на співвідношенні між попитом і пропозицією на грошовому ринку (рис. 4.9).

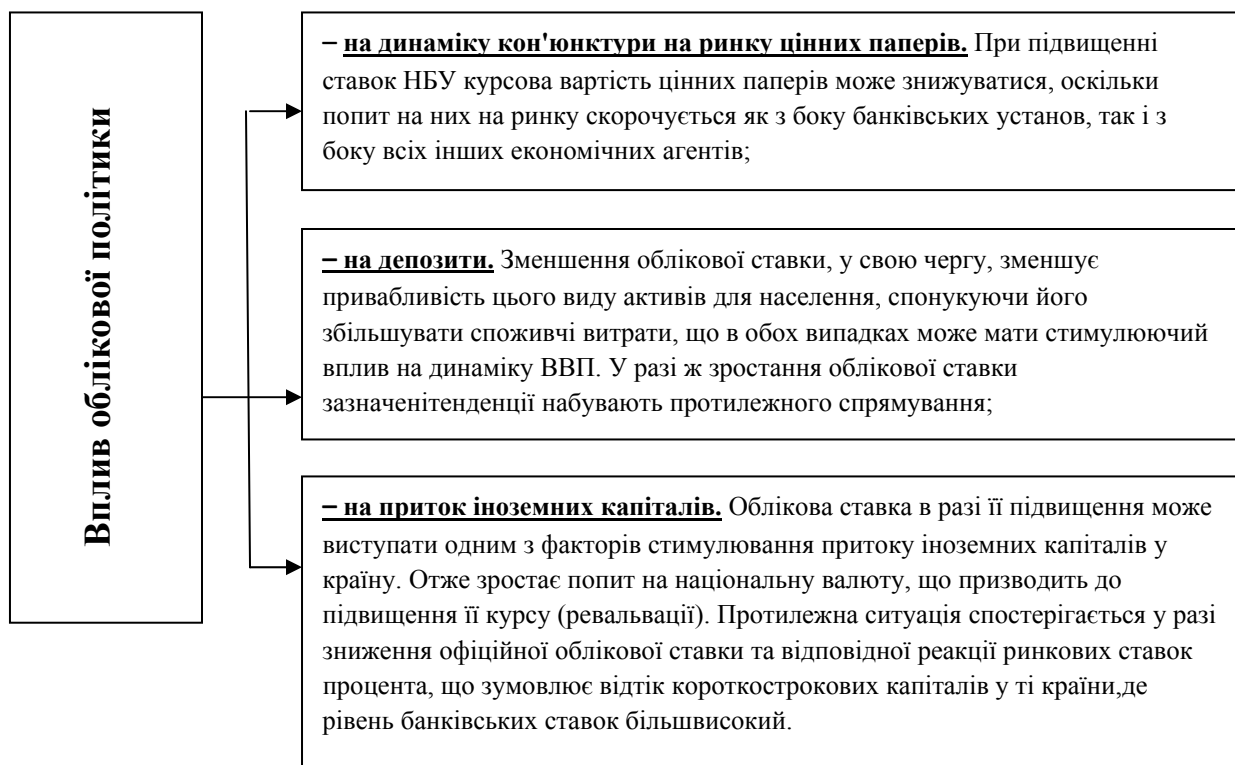

Рис. 4.9 Вплив облікової політики Національного банку України на кредитну діяльність банків

Отже, зміна облікової ставки має здійснюватись порівняно плавно, без значних стрибків та мати цілеспрямований характер. НБУ має реагувати не стільки на зміну доходності державних облігацій чи ставок міжбанківського кредитування, скільки на загальну господарську кон'юнктуру, темпи інфляції, динаміку ВВП, рівень безробіття, не допускаючи різних спадів і «перегрівів» у роботі економічної системи.

Слід зазначити, що до недоліків політики облікової ставки відноситься низький рівень прогнозованості її наслідків щодо конкретних величин збільшення або зменшення кредитних вкладень в економіку, оскільки регулювання процента визначає лише загальну спрямованість динаміки попиту на банківські

позички. Як бачимо на рис 4.8 з 2007 року до 2012 рр. облікова ставка постійно то підвищувалася то зніжувалась.

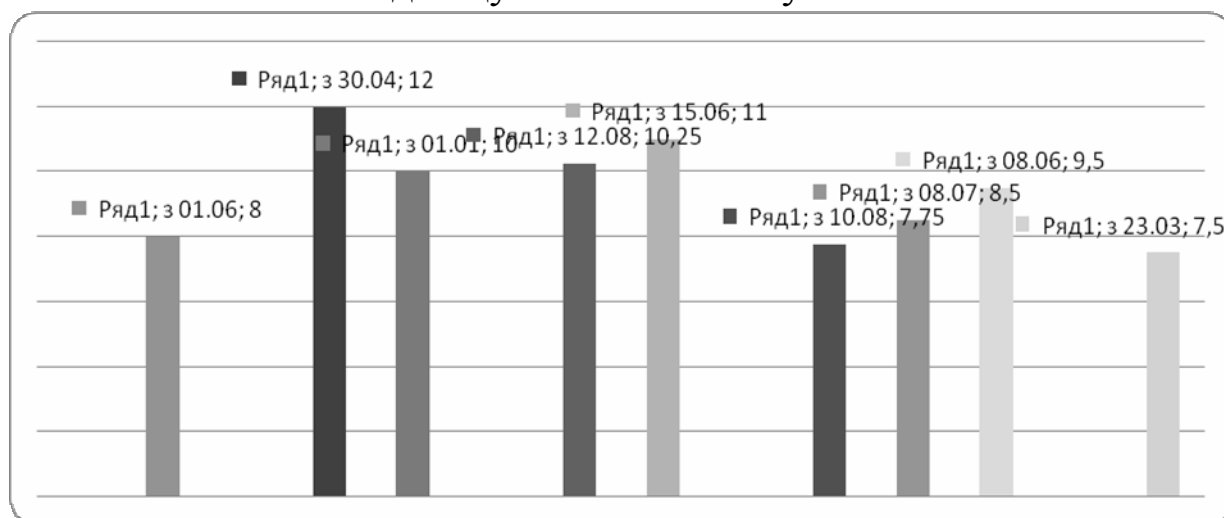

Рис. 4.10 Зміна облікової ставки за 2007 до 23.03.2012 р.р.

З метою підтримки ринкових тенденцій щодо здешевлення вартості кредитів Національний банк з 23.03.2012 знизив на 0,25 в. п. – до 7,5 % річних облікову ставку, яка є базовою ставкою щодо інших процентних ставок Національного банку. Також протягом першого півріччя 2012 року Національний банк тричі знижував ставки за постійно діючими механізмами рефінансування овернайт (на 0,25 в. п. кожного разу) – до 8,5% та до 10,5 % за забезпеченими та незабезпеченими (бланковими) кредитами відповідно. Відповідно знижувалися середньозважені відсоткові ставки за тендерними кредитами Національного банку (до 7,5 % у червні 2012 року з 11,4 % у грудні 2011 року) та операціями прямого репо (до 7,8 % з 12,0 % відповідно).

Пом'якшення процентної політики Національного банку разом з іншими заходами відповідним чином сприяло зниженню вартості коштів на всіх сегментах грошово-кредитного ринку. Так протягом перших п'яти місяців поточного року процентні ставки за активними та пасивними операціями комерційних банків, у тому числі на міжбанківському кредитному ринку, були нижчими порівняно з груднем минулого року. Утім ситуативні короткострокові чинники, пов'язані ситуацією на зовнішніх ринках (зокрема, суттєві коливання валютної пари долар – євро),

а також з перерахуванням значних сум квартальних податкових платежів до бюджету, були каталізатором збільшення вартості коштів у червні.

В умовах дії зовнішньоекономічного шоку, пов'язаного з борговою кризою в Єврозоні та відповідним суттєвим знеціненням євро відносно долара США, Національний банк застосовував помірніші підходи під час регулювання ліквідності. Зокрема, упродовж другого кварталу 2012 р. Національний банк активізував проведення операцій з мобілізації коштів. Їх обсяг за цей період становив 14,5 млрд. грн., обсяг операцій з підтримки ліквідності – 16,5 млрд. грн. У цілому загальний обсяг операцій з рефінансування банків за перше півріччя 2012 року становив 27,0 млрд. грн. (у відповідному періоді минулого року – 1,8 млрд. грн.), з них обсяг операцій прямого репо – близько 74 %, або 19,9 млрд. грн. Обсяг повернення заборгованості за раніше наданими Національним банком кредитами за цей період становив 27,7 млрд. грн.

Загальний обсяг операцій з мобілізації коштів за перше півріччя поточного року становить 16,3 млрд. грн., обсяг повернення коштів за цими операціями – 21,4 млрд. грн. Значний вплив на ліквідність банківської системи здійснювали інтервенції Національного банку з продажу іноземної валюти. Так сальдо інтервенцій Національного банку на міжбанківському валютному ринку за перше півріччя 2012 року було від'ємним і становило “-” 1,3 млрд. дол. США (в еквіваленті), що призвело до вилучення з обігу коштів на суму 10,4 млрд. грн.

Також до суттєвого зниження ліквідності банків в окремі періоди призводив вплив автономних чинників (динаміка коштів Уряду, приріст готівки), який протягом першого півріччя 2012 року був нерівномірним. Зокрема, обсяг готівкової гривні в обігу (з урахуванням коштів у касах банків) протягом першого півріччя 2012 року збільшився на 8,8 млрд. грн.

Що ж стосується фіскальних чинників, то з одного боку Уряд використовував кошти, залучені на внутрішньому та зовнішньому ринках (у тому числі шляхом розміщення облігацій

внутрішніх державних позик, номінованих в іноземній валюті, та єврооблігацій), для фінансування внутрішніх потреб після їх конвертації в гривню. Сальдо продажу Урядом іноземної валюти Національному банку за підсумками першого півріччя 2012 року становило 0,6млрд. дол. США, що призвело до випуску в обіг 4,8млрд. грн. З іншого боку, залишки коштів Уряду в національній валюті на рахунках Національному банку протягом першого півріччя поточного року збільшилися в 2,7раза – до 5,6млрд. грн., що було чинником зменшення ліквідності банківської системи. У підсумку дії усіх наведених чинників загальний обсяг коррахунків банківз початку поточного року за станом на 01.07.2012 зменшився на 15,9% – до 18,5млрд. грн.

Найбільш важливим інструментом з точки зору регулювання пропозиції грошей, слід відмитити, операції на відкритому ринку. Суть цього інструменту полягає в купівлі-продажу Національним банком урядових цінних паперів на відкритому ринку. В процесі купівлі-продажу цих паперів Національний банк вступає у відносини з комерційними банками, не фінансовими організаціями і населенням, купуючи або продаючи урядові цінні папери. Якщо НБУ продає урядові цінні папери, то в результаті у банківських установ, не фінансових організацій і населення зосереджуються цінні папери, а в НБУ — гроші. Це скорочує банківські резерви і здатність комерційних банків до кредитування. Скорочення резервів у комерційних банках призведе і до скорочення грошової пропозиції, внаслідок чого відсоткова ставка на кредити і депозити зросте, а інвестування знизиться. Це так звана політика «дорогих» грошей, яка є одним з елементів рестриктивної політики держави. Якщо уряд, здійснюючи політику експансії, хоче знизити відсоткову ставку і пожвавити тим самим інвестиції, то грошово-кредитних механізм діє у зворотному напрямку: НБУ починає скуповувати цінні папери у комерційних банків, не фінансових організацій і населення, збільшуючи таким чином резерви комерційних банків та їх здатність до кредитування. В свою чергу, це збільшує пропозицію грошей та знижує відсоткову ставку. Інвестиції на ринку капіталів зростають і в перспективі мультиплікативно зростає ВВП. Це так

звана політика «дешевих» грошей. Банківські установи, не фінансові організації і населення погоджуються на купівлю урядових цінних паперів, тому що ціни облігацій і відсоткові ставки знаходяться в оберненій залежності. НБУ продає цінні папери за низькою ціною, а купує їх за більш високою ціною. Отже, НБУ здатен продавати урядові цінні папери і завдяки цьому безпосередньо впливати на пропозицію грошей.

Здійснюючи операції на відкритому ринку Національний банк у першому півріччі 2012 року придбав державні облігації України за загальною сумою 11,3млрд. грн. (сума за номінальною вартістю), із них через механізм двостороннього котирування – 1,6млрд. грн. Продаж державних цінних паперів зі свого портфеля Національний банк здійснював лише через механізм двостороннього котирування. Обсяг таких операцій за цей період за номінальною вартістю становив 1,9млрд. грн.

Протягом 2010-2011 років, в умовах невідновленої ще після кризи 2008-2009 років економіки, Національний банк України проводив дискримінаційну регуляторну політику щодо діяльності малих та середніх банків.

У липні 2010 року вступила в дію Постанова Правління НБУ від 09.06.2010 р. №273 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України», якою були запроваджені вимоги щодо нарощення банками до 01.01.2012 р. свого регулятивного капіталу до розміру 120 млн.грн. та заборона банкам, які не мають капіталу у визначеному розмірі, залучати додаткові обсяги вкладів фізичних осіб.

Зазначені вимоги концептуально суперечать підходам до оцінки достатності капіталу діючих банків, прийнятим у світовій банківській практиці. Згідно Європейської банківської директиви ЕС 2006/48/ЕС вимоги до абсолютного розміру капіталу банку встановлюються лише на момент отримання ним дозволу (ліцензії) на банківську діяльність. При цьому такі вимоги для країн Євросоюзу встановлені у розмірі 5 млн.євро., що у 2 з лишнім рази менше, ніж вимоги, визначені Постановою № 273 для українських банків.

Оцінка достатності капіталу діючих банків як за європейським законодавством, так і згідно рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду, здійснюється через оцінку дотримання банками нормативу адекватності капіталу (співвідношення регулятивного капіталу до розміру активів банку, зважених за ризиками).

Асоціація Українських Банків неодноразово зверталася до керівництва НБУ з аргументацією недоцільності підвищення вимог до абсолютного розміру регулятивного капіталу діючих банків як з методологічної, так і з економічної точки зору, оскільки більшість малих банків виконують норматив адекватності капіталу з великим запасом, а вільні інвестиційні ресурси для поповнення капіталу у період кризи є вкрай обмеженими.

Слід відмітити, що в аналітичній записці «Уроки банківської кризи 2008-2009 років і шляхи стратегічної трансформації банківської галузі України» підготовленій Асоціацією Українських Банків були наведені показники діяльності банків цієї групи, які підтверджували більш ефективну та більш стабільну її роботу у період гострої фази кризи 2008-2009 років. У цей період банки 4 групи за відсутності бюджетної підтримки та мінімальній підтримці з боку НБУ спромоглися забезпечити нарощення капіталу, зберегти клієнтів та продовжувати кредитування.

Отже, у підготовленому до другого читання проекті Закону України «Про внесення змін до деяких законів України (щодо регулювання діяльності банків)», реєстраційний № 0884, вимоги до мінімального розміру статутного капіталу банків запропоновано було підвищити до 500 млн.грн. Прийняття зазначеної норми становило безпосередню загрозу діяльності 2/3 банків, переважно з українським капіталом.

Так, лише завдяки активній позиції Асоціації Українських Банків у тісній співпраці з банками вдалося отримати підтримку народних депутатів України: при прийнятті Закону вимоги до статутного капіталу були зменшені з 500 до 120 млн.грн., а діючим банкам наданий 5-річний перехідний період (до

16.06.2016 р.) для збільшення свого статутного капіталу до встановленого Законом розміру.

Таким чином НБУ не тільки не дотримався норм Закону України «Про внесення змін до деяких законів України (щодо регулювання діяльності банків)», №3024-VI, але й, порушив гарантовані Конституцією України права власників банків, втрутившись шляхом адміністративного встановлення вимог до розміру капіталу в стратегію розвитку банків, визначення якої є безпосередньою прерогативою їх акціонерів. Крім того, протягом 2010-2011 рр. відбувалося фактичне обмеження діяльності банків з капіталом, меншим від 120 млн.грн., через заборону залучення ними депозитів фізичних осіб, що зменшувало кредитні можливості цих банків та погіршувало фінансові показники їх діяльності. НБУ не враховує і світові тенденції у ставленні регуляторів до великих і малих банків.

Через необґрунтовані адміністративні вимоги НБУ до розміру регулятивного капіталу ці банки були поставлені у гірші конкурентні умови порівняно з іншими учасниками ринку, у тому числі і тими, що мали значно нижчі показники адекватності регулятивного капіталу, тобто нижчу реальну капіталізацію.

Вищезазначене свідчить, що інструменти монетарної політики дозволяють здійснювати ефективне антициклічне регулювання як в Україні так і в країнах з ринковою економікою. Уряд країни проводить жорстку монетарну політику, підтримуючи на визначеному рівні обсяг грошової маси, або гнучку грошово-кредитну політику, утримуючи на деякому заданому рівні ставку процента. Вибір конкретного варіанта грошово-кредитної політики залежить від того, які фактори вплинули на зміну попиту на гроші.

Відповідно до Основних засад грошово-кредитної політики на 2012 рік (схвалені рішенням Ради Національного банку від 26.04.2012 № 7) [68] головною метою грошово-кредитної політики в 2012 році та середньостроковій перспективі залишатиметься забезпечення стабільності грошової одиниці України. Виконуючи свою основну функцію, Національний банк виходитиме з

пріоритетності підтримки цінової стабільності в державі, критерієм якої розглядатиметься поступове зниження приросту індексу споживчих цін до 5 – 6 % у 2014 році з подальшим його утриманням у межах 3 – 5 %. Пріоритетною метою грошово-кредитної політики у 2012 році є сприяння утриманню темпів приросту індексу споживчих цін у межах до 7,9%.

Виважене регулювання обсягу монетарної бази даватиме змогу Національному банку вчасно реагувати на монетарні ризики для стабільності національної грошової одиниці. За реалізації оптимістичного сценарію макроекономічного прогнозу Уряду приріст обсягу монетарної бази у 2012 році може становити до 16 %. У випадку розвитку макроекономічної ситуації за песимістичним сценарієм є підстави прогнозувати приріст обсягу монетарної бази на рівні до 12 %.

Слід зазначити, що складність процесу управління банківською установою вимагає розробки комплексного підходу до управління її активами і пасивами, що включатиме базове балансування параметрів, оцінку та облік фінансового стану і ринкової позиції банку, формування та функціонування єдиного інформаційно-аналітичного поля банку, організаційної структури центрів прибутку і затрат, структурування єдиної автоматизованої системи управління ресурсами. Крім того, з боку НБУ посилюються вимоги щодо створення системи управління ризиками ліквідності, процентних ставок та інших ринкових ризиків зміни вартості активів.

Отже, на наш погляд доцільно визначити, що успішне вирішення цієї складної проблеми потребує використання багатьох методів, прийомів, способів, систем та розробки нових підходів до управління активами і пасивами банку.

Розділ 5

Розвиток маркетингу банківської діяльності

5.1. Особливості формування цінової маркетингової політики банківських установ

Ціна і ціноутворення є важливими складовими функціонування ринкового механізму, тому визначальне місце в банківській діяльності займає цінова політика, основним змістом якої є встановлення цін на різні банківські продукти та послуги і їх зміна відповідно до ринкової ситуації. Особливості банківського ціноутворення є наслідком специфічності банківського продукту (абстрактний характер банківських послуг, часова тривалість купівлі-продажу банківського продукту), а також специфіка ринку банківських послуг. На формування ціни конкретного банківського продукту головним чином впливає співвідношення попиту та пропозиції. Процеси встановлення та використання ціни знаходять своє втілення в ціновій політиці. Енциклопедичне трактування поняття «політика» визначає її як діяльність, що спрямована на об'єкт з метою впливу на нього для реалізації власних потреб та інтересів. Відповідно поняття «цінова політика» банку характеризує його діяльність щодо ціноутворення та її цільову спрямованість в довгостроковій та короткостроковій перспективі. Сутність поняття «ціноутворення» розглядається як процес встановлення величини ціни.

Основні причини підвищення ролі цінової політики банку: зросла цінова чутливість споживачів банківських послуг (як фізичних, так і юридичних осіб); конкуренція з боку іноземних банків (дешеві кредитні ресурси обумовили необхідність прийняття обґрунтованих цінових рішень національних банків з урахуванням зовнішніх факторів); розвиток фінансового ринку – його диференціація потребує різноманітних варіантів цінових рішень банку, орієнтованих на окремі ринкові сегменти; виконання подвійної ролі: з одного боку, ціна є основним чинником

довгострокової рентабельності банку, а з іншого – інструментом стимулювання попиту при збуті банківських продуктів та послуг.

У зв'язку з цим розгляд основних аспектів формування цінової політики банку в сучасних умовах має важливе теоретичне і практичне значення.

Суть цінової політики банку полягає в тому, щоб встановлювати на банківські продукти та послуги такі ціни, так маніпулювати ними залежно від ринкової ситуації, щоб завоювати максимальну частку ринку, досягти запланованого рівня прибутку й успішно вирішувати всі стратегічні та тактичні завдання. Оптимальна цінова політика банку дозволяє об'єднати окремі цінові рішення (взаємозв'язок цін з асортиментом банківських продуктів та послуг, маніпулювання цінами, забезпечення оптимального співвідношення своїх цін та цін конкурентів, формування цін на нові продукти та послуги тощо) в єдину інтегровану систему.

Банки розробляють цінову політику для регулювання процесів ціноутворення з метою формування запланованого фінансового результату.

Об'єктами цінової політики банку є процентні ставки, тарифи, комісії, знижки, премії тощо.

В економічній літературі існує декілька підходів до визначення суті цінової політики, що зумовлено різними точками зору окремих авторів, кожне з яких не взаємно виключає, а доповнює одне одного. Різні підходи до визначення суті цінової політики банку підкреслюють її багатогранність [1-7].

Вивчення різних думок вчених-економістів дозволяє визначити цінову політику банку як стратегію і тактику, котрі використовуються при встановленні цін на банківські продукти та послуги і спрямовані на забезпечення ліквідності, рентабельності та розвитку банківської діяльності.

Вирішенню завдань цінової політики сприяє використання певних загальних принципів, яких банк збирається дотримуватись у сфері встановлення цін на свої продукти та послуги. Таким чином, при формуванні цінової політики банку необхідно використовувати

принципи – основні вихідні положення, основні особливості устрою даної системи цін.

Найважливішими принципами цінової політики є наукова обґрунтованість цін, принцип цільової спрямованості цін, принцип безперервності процесу ціноутворення, принцип єдності процесу ціноутворення і контролю за дотриманням цін [1,3]. Авторське розуміння принципів ціноутворення та їх особливості в банківській справі полягають в наступному.

Наукова обґрунтованість цін – необхідність врахування впливу об'єктивних економічних законів на процеси ціноутворення. Вищевказане передбачає проведення банками науково обґрунтованого збору та аналізу інформації щодо діючих цін, рівня витрат, співвідношення попиту та пропозиції, інших ринкових факторів. Особливого значення набуває прогнозування макро- і мікроекономічних показників. Повнота інформаційного забезпечення процесу ціноутворення стає ключовим моментом в обґрунтуванні рівня цін.

Принцип цільової спрямованості цін – банк повинен визначити, які конкретні економічні і соціальні завдання ціноутворення будуть вирішуватися в результаті використання обраного підходу.

Принцип безперервності процесу ціноутворення. Відповідно до цього принципу продукти та послуги банку на кожному етапі виготовлення мають свою ціну. Крім того, у реальній ринковій ситуації виникає необхідність внесення постійних зміни до діючих на ринку цін.

Принцип єдності процесу ціноутворення і контролю за дотриманням цін. Метою контролю є перевірка правильності застосування встановлених законодавством правил ціноутворення. Насамперед, це відношення до встановлення цін на продукцію банків-монополістів. За порушення, установлених державою принципів ціноутворення передбачаються адміністративні і економічні санкції.

Отже, розкриття суті цінової політики, її принципів стало підґрунтям виділення таких складових рис. 5.1. [8]

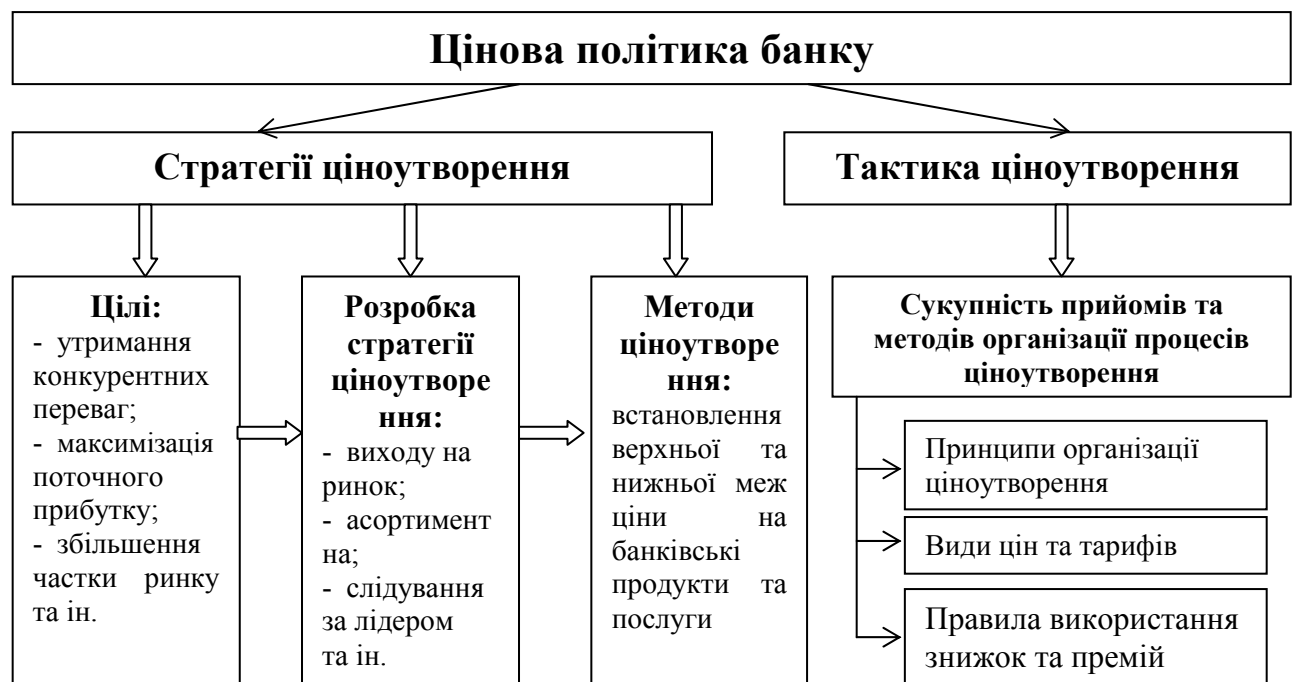

Рис.5.1 Складові цінової політики банку

Процедура розробки цінової політики, а потім визначення на її основі фактичних цін на банківські продукти та послуги, передбачає одночасне врахування різних факторів, що можуть вплинути на умови збуту та прибутковість банківських операцій.

Стратегію цінової політики банку можна визначити як мету та засоби її досягнення, а також як сукупність конкретних засобів, прийомів та методів, спрямованих на досягнення поставлених цілей у той час як тактика ціноутворення – це набір конкретних практичних заходів банку по управлінню процентними ставками, тарифами, комісійними, знижками та преміями. Цінова політика охоплює заходи, що впливають із цілей банку щодо пошуку, вибору і реалізації співвідношень між ціною та якістю продукту і максимального задоволення потреб споживачів (клієнтів).

Необхідно зазначити, що визначення тактики ціноутворення створює основу для поточної практичної діяльності банківських фахівців, що виконують завдання цінової політики. Основними завданнями, що вирішує тактика ціноутворення, є: аналіз попиту та пропозиції, аналіз витрат та наявності ресурсів, аналіз цінової політики конкурентів. Ціни знаходяться у тісному зв'язку з іншими

видами діяльності банку, а досягнення запланованих фінансових результатів багато в чому залежить від рівня цін. Цінова політика здійснює значний вплив на діяльність та розвиток банку.

На практиці основні складові цінової політики банку втілюються в інструменти та завдання цінової політики банку – заходи щодо впровадження її основних принципів у практичну діяльність банку як на стратегічному, так і на тактичному рівнях цінового управління [9]. До основних інструментів цінової політики варто віднести:

- формування стратегічних концепцій – обґрунтований вибір стратегії ціноутворення; для окремих ринків можуть використовуватись різні стратегії;
- оперативно-тактичні інструменти – використання інструментів швидкого реагування залежно від змін поточної ситуації (знижки, надбавки, тимчасове використання компенсаційного, пакетного ціноутворення тощо);
- аналітичні методи дослідження зовнішнього та внутрішнього середовища – обрання та використання методик оцінки конкуренції на банківському рівні, власних можливостей та загроз тощо (методи експертних оцінок, анкетування, опитування, кореляційно-регресійного аналізу та інші).

Цінова політика банку виконує такі практичні завдання:

- обґрунтування необхідності використання певних цінових рішень в управлінні банком з точки зору поставлених цілей;
- проведення аналізу зовнішніх та внутрішніх факторів, що впливають на процеси ціноутворення;
- застосування інструментів цінової політики для реакції на дії конкурентів, аналіз попиту клієнтів банку та його еластичності;
- здійснення обґрунтованого вибору методу, засобів та інструментів ціноутворення при реалізації на ринку принципово нових продуктів або послуг;
- обрання продуктів та послуг, що потребують перегляду цін, організація контролю працівників банку, що приймають цінові рішення;

- обрання ринків, на яких слід активно використовувати можливості цінової політики, моніторинг цін банків-конкурентів;
- розподілення у часі змін рівня цін, управління ціновими ризиками;
- обґрунтування змін у ціні для посилення ефекту інших маркетингових рішень, визначення заходів щодо своєчасного коригування цін;
- урахування в цінових рішеннях зовнішніх та внутрішніх обмежень;
- проведення своєчасної та об'єктивної оцінка ступеню досягнення цілей ціноутворення.

У цілому, цінова політика характеризує діяльність банку щодо цілеспрямованого використання конкретних цін. В її основу покладено процес формування ринкової ціни з урахуванням особливостей кон'юнктури ринку. Вона тісно пов'язана з комерційною діяльністю банку і виступає як один із ефективних засобів завоювання клієнтів у конкурентній боротьбі. Від цінової політики значною мірою залежать досягнуті фінансові результати, так як правильна або помилкова цінова політика чинить відповідний довгостроковий позитивний або негативний вплив на всю діяльність банку. У зв'язку з цим роль банківського ціноутворення у сучасних умовах розвитку національної банківської системи все більше зростає.

У сучасних умовах основна увага в процесі формування цінової політики банків повинна бути зосереджена на забезпечення більш активного зв'язку цінової політики з вимогами та перевагами клієнтів, рівнем їх платоспроможності та обсягів виручки, критеріями системи цінностей, наявністю гарантій забезпечення повернення активних операцій.

Метою процесу формування цінової політики є забезпечення довгострокових конкурентних переваг банку шляхом розробки адаптивного механізму ціноутворення.

Стратегічні рішення спрямовані на досягнення довгострокових (або безстрокових, стратегічних) цілей банку та не враховують короткострокових переваг банківської установи, що

обумовлені зміною ринкового середовища, вимог Національного банку України тощо. Швидке реагування на короткострокові зміни оточуючого середовища з метою отримання додаткового ефекту забезпечується успішним використанням тактичних інструментів цінової політики. (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Етапи розробки та реалізації цінової політики банку

Рівні	Етапи	Завдання етапу
СТРАТЕГІЧНИЙ	1 етап Формування цілей цінової політики	Забезпечити ясну постановку, змістовність та ієрархію системи цілей. Домогтися вірного розуміння цілей кожним із виконавців.
	2 етап Оцінка макроекономічних чинників	Оцінити напрям політики НБУ. Проаналізувати динаміку відсоткових ставок. Вивчити динаміку та прогнози рівня інфляції.
	3 етап Аналіз ринкового середовища	Оцінити концентрацію банківського ринку та його сегментів. Визначити конкурентоспроможність банківської установи. Дослідити структуру клієнтської бази.
	4 етап Оцінка внутрішніх можливостей	Провести аналіз витрат та структури ціни банківських продуктів та послуг. Дослідити величину та динаміку показників рентабельності та порівняти з часткою ринку.
	5 етап Обґрунтування цінових стратегій на окремих сегментах ринку	За результатами проведеного аналізу обрати виділені типи цінових стратегій залежно від ринкової ситуації та конкурентної позиції банку.
ТАКТИЧНИЙ	6 етап Визначення альтернативних шляхів досягнення цілей	Визначити достатню кількість альтернативних шляхів досягнення цілей цінової політики. Уникати стандартних процедур прийняття рішень, проявляти творчий підхід.
	7 етап Прийняття управлінського рішення	Максимально використовувати інформацію, що є в розпорядженні. Провести аналіз чутливості стратегічних показників до цін. Розрахунок цін: процентів, тарифів, комісій, складання прайс-листів, диференціація цін. Спрогнозувати наслідки рішень, що приймаються.
	8 етап Реалізація цінової політики	Прийняття та затвердження цінових рішень, доведення результатів рішень до клієнтів. Забезпечити механізм отримання інформації від всіх центрів відповідальності про результати цінових рішень.
ОПЕРАТИВНИЙ	9 етап Ціновий контроль	Проаналізувати ціни та сприйняття цін клієнтами. Провести оцінку відповідності цінового рішення із загальною маркетинговою стратегією банку.

З наведеної таблиці видно, що, органічно поєднуючись, стратегічні та тактичні аспекти цінової політики при її практичній реалізації доповнюються оперативним рівнем (ціновим контролем). Це сприяє ефективному використанню та своєчасним змінам рівня цін на банківські продукти/послуги відповідно до загальних цілей та завдань банку.

Заходи щодо розробки цінової політики банку, які пов'язані з обранням цілей, стратегічним аналізом зовнішнього середовища, внутрішніх можливостей банку відносяться до стратегічного рівня цінової політики і, по суті, одночасно є етапами розробки цінової стратегії; етапи, що пов'язані з реалізацією стратегічних рішень, відносяться до оперативно-тактичних інструментів цінової політики.

У процесі розробки цінової політики, перш за все, необхідно визначити її цілі. Цілей цінової політики значна кількість, проте найбільш поширені наступні: забезпечення виживання, максимальне розширення обсягів активних та пасивних операцій банку, оптимальне розширення клієнтської бази та обсягів наданих продуктів та послуг і максимізація поточного прибутку (рис. 5.2.).

Незважаючи на різноманітність напрямків банківського ціноутворення, основною метою діяльності будь-якої банківської установи є отримання прибутку, достатнього для її подальшого функціонування та розвитку. Тому перші три вище перелічені цілі підпорядковуються загальній банківській меті максимізації прибутку в довгостроковій перспективі.

При обранні цілей ціноутворення важливо враховувати наступне [6]:

- банк не може у довгостроковій перспективі отримувати максимальний прибуток, оскільки банківський ринок демонструє ознаки конкурентного, тому окремі банківські установи повинні проводити досить гнучку цінову політику для збереження своєї частки ринку;
- ціль максимізації прибутку у довгостроковій перспективі підкоряється основній стратегічній меті діяльності банку – максимізації його цінності, що на практиці втілюється у кількості грошових коштів, які можуть отримати його власники у разі продажу банку за ринковими цінами.

Рис. 5.2. Цілі цінової політики банку

Наступним етапом розробки цінової політики є аналіз зовнішніх (оцінка макроекономічних чинників, аналіз ринкового середовища) та внутрішніх факторів (оцінка внутрішніх можливостей, визначення альтернативних шляхів досягнення цілей). Основні фактори цінової політики наведено на рис 5.3.

Варто додати, що у сучасних умовах фактори цінової політики банку характеризуються динамічністю, високим ступенем взаємовпливу. Тому ці рішення потребують своєчасних і адекватних управлінських рішень з боку банку. Проведення комплексних досліджень факторів ціноутворення за наведеними напрямками, а також управління ними в банках будуть служити як для підвищення цінової політики, так і для досягнення конкурентних переваг банку на ринку.

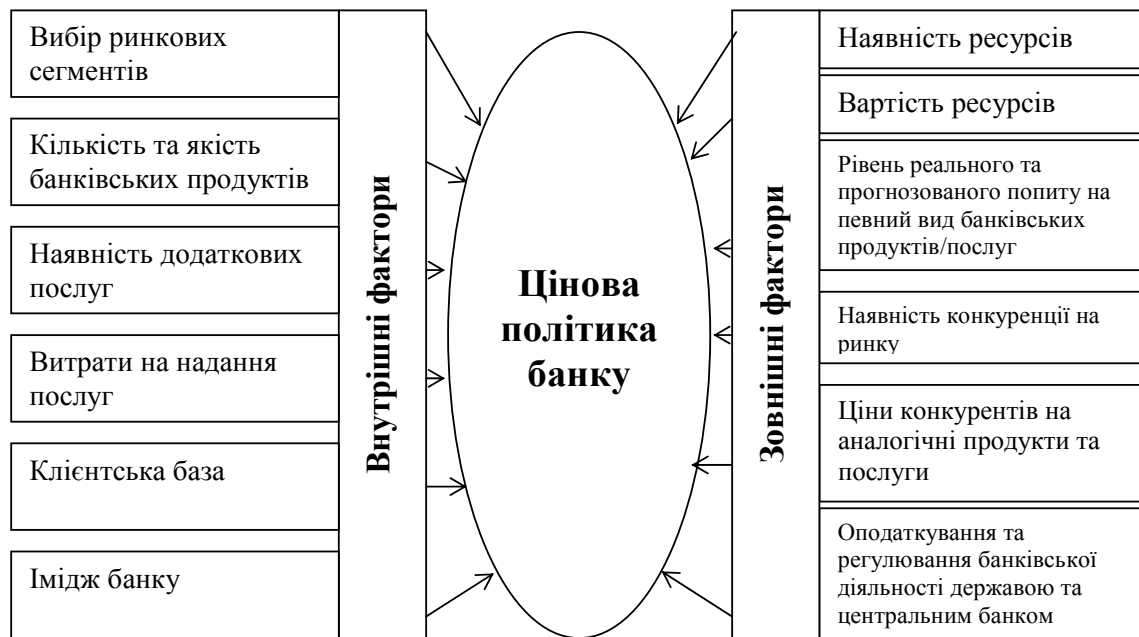

Рис. 5.3. Система факторів, що впливають на прийняття цінових рішень в банківській діяльності

Необхідно зазначити, що в умовах трансформації банківської системи визначальними будуть макроекономічні чинники. При настанні відносної стабілізації більшого значення набуватимуть зовнішні чинники ринкового середовища, а в сучасних умовах посилення конкуренції, пов'язаною з лібералізацією фінансового ринку, банки вимушені шукати внутрішні резерви здобуття довгострокових конкурентних переваг – скорочення власних витрат, індивідуалізація роботи з клієнтом та покращення якості банківських продуктів та послуг. Так, наприклад, на початку становлення дворівневої банківської системи України планове ціноутворення поступилося місцем витратному механізму встановлення цін. Починаючи з 1992 року, банки використовували виключно інфляційну модель ціноутворення. Проблемні позички так швидко знецінювались, що їх списання не завдавало серйозних збитків банкам у ситуації, коли величина відсотків набагато перевищувала суму наданих кредитних коштів. Тобто необхідності оцінки втрат, пов'язаних з неповерненням активів, та їх урахування у відсотковій ставці, не виникало, а відсутність жорсткої конкуренції та стандартизація банківських продуктів і послуг на цьому етапі

виключали застосування ринкових методів ціноутворення. Наявність дешевих ресурсів, відсутність конкуренції на банківському ринку, високі темпи інфляції дозволяли збагачуватися банкам без вирішення питання оцінки та планування вартості своїх операцій, тобто різні методи ціноутворення не використовувались [10].

Зміна напрямків грошово-кредитної політики у 1995-1996 рр. дозволила приборкати інфляцію, разом з тим, вона, обмежуючи кредитний потенціал банків, стала чинником збільшення відсоткових ставок. Заходи щодо стримування інфляції у бюджетній сфері також не дали очікуваних результатів – емісія облігацій внутрішньої державної позики з невиправдано високою доходністю обмежила пропозицію кредитних ресурсів (чинник збільшення ставок), посилила інфляційні очікування, що стало причиною чергового збільшення норми резервування [11].

На цьому етапі знижується банківська рентабельність, погіршується якість активів, посилюється нагляд з боку НБУ. У таких умовах питання ефективного використання грошових потоків не набуло актуальності – головною метою діяльності банків стало забезпечення виживання. Разом з тим, наприкінці цього етапу на фоні зниження рентабельності та прибутковості, що закладається у ціну банківських продуктів та послуг, виникає необхідність розвитку ціноутворення в банківській сфері.

Подальша стабілізація економічної ситуації в країні у 2000 році (помірні темпи інфляції та зростання реального ВВП) зменшила вплив макроекономічних чинників на банківське ціноутворення. Особливого значення набуває аналіз структури ціни банківських продуктів та послуг, результати якого дозволяють зробити наступні висновки:

- намітилась тенденція зменшення питомої ваги процентних витрат;
- скорочується розмір витрат на формування резервів за активними операціями;
- зростає частка заробітної плати у структурі ціни банківських продуктів та послуг;

- з'являється тенденція до зменшення частки прибутку у структурі ціни та, як наслідок, банківської прибутковості.

Мета забезпечення виживання банків у період 2000-2003 рр. втрачає свою актуальність, натомість виникає необхідність завоювання частки ринку, що також не передбачає максимізації прибутку та рентабельності у короткостроковій перспективі.

Починаючи з 2004 року, експансія іноземного капіталу у вітчизняну банківську систему зумовлює виникнення наступних проблем розвитку вітчизняного банківського ринку:

- оптимізації структури банківської системи України (проблема малих банків);

- недостатнього рівня капіталізації;
- низької якості активів банків;
- дефіциту довгострокових ресурсів.

У сучасних умовах цінова конкуренція не є вирішальною, але для вітчизняних банків особливо гостро постає питання раціонального управління своїми витратами для збереження конкурентних переваг у середньо- та довгостроковій перспективах.

Сучасні тенденції розвитку банківської системи України характеризуються наступними тенденціями, які варто враховувати при розробці цінової політики:

- зростає роль капіталу у формуванні банківських ресурсів, що здешевлює ресурсну базу банківських установ;

- зменшуються можливості банківських установ щодо залучення строкових коштів клієнтів, що потребує підтримання ставок на конкурентоспроможному рівні;

- банки проводять обережну кредитну політику, що в умовах дефіциту кредитоспроможних позичальників, потребує встановлення конкурентоспроможних кредитних ставок.

Важливим етапом розробки цінової політики є аналіз ринкового середовища, який передбачає оцінку конкуренції та переваг споживачів на ринку банківських продуктів та послуг. Оцінка конкуренції включає визначення типу ринку та визначення конкурентної позиції банку. Залежно від ступеня впливу окремого продавця на рівень ринкових цін розрізняють наступні типи

ринкових структур: досконала конкуренція, монополістична конкуренція, олігополія, монополія.

Існування ринку досконалої або монополістичної конкуренції передбачає змагання (конкурентну боротьбу) між окремими банками з метою збільшення своєї ринкової частки. Світовий досвід розвитку банківських установ протягом останніх 30-ти років свідчить про те, що конкуренція є ключовим фактором формування стратегії. Питання конкурентної боротьби набули своєї актуальності, коли західні фінансові посередники, у першу чергу банки, почали втрачати своїх клієнтів через стрімке зростання економік Східних країн.

Для розробки ефективної цінової політики необхідно мати інформацію про конкурентну позицію банку та чинники формування конкурентних переваг банківського бізнесу. Аналіз конкурентоспроможності дозволяє зрозуміти, в якому становищі знаходиться банк, і які інструменти цінової політики слід використовувати для досягнення поставлених цілей.

Важливим етапом розробки цінової політики банку є аналіз ринку збуту банківських продуктів та послуг (клієнтської бази), у ході якого оцінюють динаміку попиту на ті чи інші послуги, визначають вірогідні обсяги їх продажу на ринку протягом певного періоду за певною ціною. Чим менш еластичним є попит за ціною, тим вищою може бути ціна банку. Безперечну перевагу над конкурентами матимуть ті банківські установи, які зможуть швидше адаптуватися до нового ринкового середовища та зростаючих потреб клієнтури в нових видах послуг [12-14].

Оцінити внутрішні можливості цінової політики банку дозволяє проведення операційно-вартісного аналізу. Необхідно відмітити, що операційно-вартісний аналіз зводиться до визначення рентабельності операцій банку не тільки шляхом зіставлення доходів за активними і витрат за пасивними операціями, але і з урахуванням вартості їх формування, а також витрат на надання безкоштовних послуг. Для визначення мінімально прийнятних цін необхідно розраховувати собівартість окремих банківських продуктів та послуг, внутрішні можливості банків порівнюють шляхом зіставлення структури сукупного обсягу наданих продуктів та послуг.

Залежно від поточної ринкової кон'юнктури та цілей банку, ціна на нові банківські продукти може забезпечувати покриття або тільки прямих його витрат, безпосередньо пов'язаних зі здійсненням банківської діяльності (процентні, комісійні, оплата праці тощо), або всіх витрат (прямих, адміністративно-господарських, витрат на оплату податків тощо).

Ціну, яка покриває прямі витрати, слід застосовувати у короткостроковому періоді (наприклад, для оперативного залучення солідних клієнтів); тривале ж її застосування може призвести до збитковості даної послуги. У подальшому доцільно встановити нижню межу ціни, яка покриватиме всі витрати банку – це забезпечить прибутковість його діяльності в довгостроковій перспективі.

Порівнюючи ціни на аналогічні продукти та послуги банків-конкурентів, а також рівень обслуговування ними клієнтів (якість, швидкість, комплексність послуг та їх відповідність запитам клієнтів) із власною системою надання продуктів та послуг, банківські фахівці можуть запропонувати найбільш раціональну в даній ситуації ціну їх реалізації, визначаючи її верхню (ринково обумовлену) межу.

При формуванні цінової стратегії банку необхідно враховувати особливості зміни маркетингового середовища та кон'юнктури ринку в довгостроковій перспективі. Цей процес відзначається надзвичайною динамічністю, оскільки перебуває під впливом різноманітних факторів, у тому числі непередбачених і випадкових. Позитивне вирішення даної проблеми досягається на основі впровадження новітніх банківських інформаційних технологій у процес формування стратегічного підходу при розробці цінової політики банку.

Цінові стратегії є складовими загальної стратегії розвитку банку, які класифікуються за такими ознаками: обрання пріоритетного напрямку діяльності та функціонального спрямування.

Узагальнення думок учених-економістів з приводу стратегічного управління дозволяє дійти висновку, що загальна (корпоративна) стратегія банку визначає програму дій щодо його

подальшого розвитку з метою здобуття й утримання довгострокових конкурентних переваг, максимізації акціонерної вартості. Функціональні стратегії – фінансова, управління персоналом, інформаційна та маркетингова – визначають напрями діяльності банківської установи залежно від окремих аспектів здійснення банківської діяльності [15].

Взаємозв'язок та значимість кожної з функціональних стратегій можна проілюструвати за допомогою загальновідомої „піраміди стратегій” (рис. 5.4).

Фінансова стратегія спрямована на досягнення певного рівня прибутковості банківського бізнесу, що на практиці втілюється в плануванні розміру прибутковості активів, капіталу та основного показника, що є важливим для акціонерів (власників) банку – підвищення ринкової вартості банку, тобто його акціонерного капіталу. Маркетингова стратегія націлена на підвищення частки банківського ринку, збільшення кількості клієнтів, тощо; складовою частиною цієї функціональної стратегії є цінова стратегія банку.

Рис. 5.4. Складові ринкової корпоративної стратегії банку

Стратегія управління персоналом може бути спрямована на досягнення певного рівня такого показника як співвідношення фінансового результату банку та кількості співробітників. Інформаційна стратегія націлена на створення оптимальної архітектури зберігання бази даних [15].

Необхідно зазначити, що серед всіх складових маркетингової стратегії лише ціна здійснює безпосередній вплив на фінансові результати та цільові показники фінансової стратегії, що й обумовлює актуальність та необхідність обґрунтування процесів формування цінової політики та стратегії банківських установ.

Відомі різноманітні наукові підходи до визначення поняття „цінова стратегія” (табл. 5.2)

Таблиця 5.2

Трактування поняття „цінова стратегія” [15-18]

Автори	Визначення поняття
А. П. Дурович	Вибір можливої динаміки зміни початкової ціни товару в умовах ринку, що найкраще відповідає цілі підприємства.
С. С. Гаркавенко	Стратегічна лінія (план) фірми у сфері ціноутворення з орієнтацією на стратегічні цілі.
І. В. Ліпсіц	Набір методів, за допомогою яких можна реалізувати на практиці принципи встановлення цін на товари та послуги.
І. А. Желтякова	Основні установки, яких доцільно дотримуватися при встановленні ринкових цін на конкретні види товарів, виходячи з цілей фірми.

Проте, враховуючи специфіку банківської діяльності, автором визначено цінову стратегію банку як обґрунтований вибір з декількох варіантів певних банківських послуг і цін на них, що узагальнює модель дій щодо встановлення та змін цін, а також набір правил для прийняття цінових рішень, які забезпечують реалізацію цінової політики. Необхідно зазначити, що цінова стратегія банку може базуватися: на витратах виробництва банківських продуктів та послуг (структура витрат, вплив обсягів діяльності банку на

величину витрат, цілі маркетингової стратегії); на попиті з боку клієнтів банку (цінність окремих властивостей продукту або послуг, еластичність попиту); на конкуренції (концентрація банківського капіталу, конкурентоспроможність банку, міжгалузева конкуренція);

У стратегії, що базується на витратах, банківські фахівці визначають ціну, виходячи з витрат на створення банківських продуктів та послуг, їх обслуговування, накладних витрат і додають бажану величину прибутку. Тобто визначається базова ціна – мінімальна ціна, необхідна для отримання прибутку. Попит на банківські продукти та послуги при цьому не вивчається. Цю стратегію використовують банки, мета яких – максимізація прибутку в поточному періоді.

У стратегії, заснованій на попиті, банківські фахівці формують ціну після вивчення попиту споживачів та визначають верхній рівень ціни, яку клієнти будуть платити за послуги. Попит на ці продукти (послуги) еластичний за ціною. Цю стратегію використовують банки, що розглядають ціну як головний чинник у прийнятті рішень про купівлю клієнтом-споживачем послуги.

При ціновій стратегії, заснованій на конкуренції, ціни можуть бути: нижчими за ринкові, на рівні ринкових, вище ринкових. Цю стратегію використовують банки у випадку існування гострої конкуренції та агресивної політики банків-конкурентів.

Розробка самотійної цінової стратегії – постійно відтворювальний процес. Стратегія ціноутворення повинна постійно перевірятися на основі фактично досягнутих результатів і за необхідності – корегуватися, головне – вона повинна відповідати загальній стратегії маркетингу, якої дотримується банківська установа.

Узагальнення думок вчених-науковців з приводу виділення окремих видів цінових стратегій [9; 16-19] дозволив розробити наступну класифікацію цінових стратегій банківських установ (рис. 5.5).

Першою групою з виділених автором цінових стратегій банку є стратегії за рівнем конкурентоспроможності, до яких

відносять піонерні, стандартні, адаптаційні стратегії та стратегії конкурентного ціноутворення.

Стратегія «зняття вершків» припускає, що банк установлює високу ціну (це може бути як установлення більш високої процентної ставки, так і введення додаткової комісійної винагороди) на продукт або послугу в розрахунку, що кожна реалізована одиниця (обсяги) принесе йому значний прибуток. У банку таку стратегію використовують у випадку, якщо проникнення на ринок обмежене, а нові конкуренти скористаються цією можливістю.

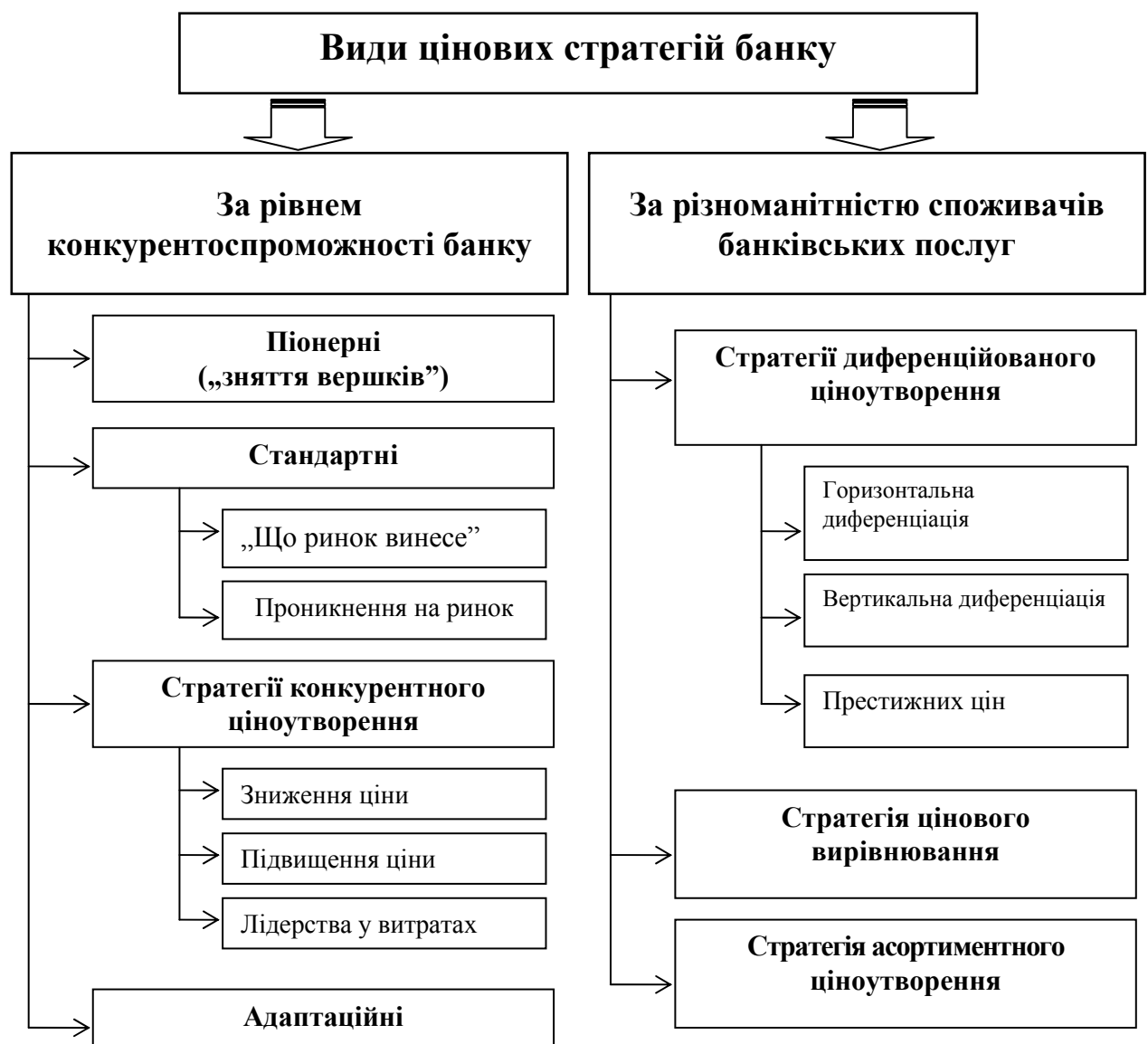

Рис. 5.5 Класифікація цінових стратегій банку

З погляду створення акціонерної вартості «зняття вершків» може бути найкращою стратегією за наступних умов [9]: високих бар'єрах для входу; попиту, який нееластичний за ціною; чіткого визначення ринкових сегментів; короткого життєвого циклу банківського продукту; незначного ефекту масштабу або досвіду.

Якщо ці умови відсутні, стратегія ціноутворення «зняття вершків» не забезпечує збільшення фінансових результатів та акціонерної вартості банку. Необхідно зазначити, що піонерні цінові стратегії (стратегії «зняття вершків») використовуються при встановленні ціни на унікальні, нові банківські послуги (продукти), застосування до яких вже існуючих схем ціноутворення представляється недоцільним. У практиці українських банків прикладами таких послуг можуть служити лізинг, факторинг, форфейтинг. Проте, враховуючи розвиток зазначених вище кредитних продуктів та специфіку банківської діяльності, що пов'язана із задоволенням обмеженої кількості споживчих потреб, можливості банків щодо використання піонерних стратегій обмежені.

З огляду на вищевказане, у банківській практиці більшого поширення набули стандартні цінові стратегії, які містять у собі кілька типів:

- стратегія «що ринок винесе» - націлена на найбільший грошовий оборот по визначеній ціні надання кредитних ресурсів, або високий депозитний відсоток з метою швидкого залучення ресурсів;
- стратегія встановлення ціни проникнення на ринок припускає, що банк у прагненні до найвищого обсягу попиту встановлює дуже низьку ціну на послугу; керівництво банку усвідомлює, що в перші роки банк буде зазнавати збитків або одержувати дуже невеликий прибуток, але сподівається на збільшення довгострокових грошових потоків.

Найчастіше ця стратегія застосовується на нові для банку продукти та послуги.

Необхідно зазначити, що стратегія ціни проникнення може принести найбільшу користь за наявності наступних умов [9]: низьких

вхідних бар'єрів; еластичного за ціною попиту; тривалого життєвого циклу продукту; великого ефекту масштабу або досвіду.

Ступінь незалежності банку при виборі цінової стратегії обмежується двома факторами, пов'язаними з конкуренцією: конкурентною ситуацією в банківському секторі, що залежить від числа банків-конкурентів; цінністю продукту, що сприймається покупцями. В умовах монополії банку його цінова незалежність велика, а на ринках чистої конкуренції мінімальна. Олігополія і монополістична конкуренція відповідають проміжним випадкам. Сприймана цінність банківського продукту або послуги визначається прагненням банку до диференціації з метою одержання зовнішньої конкурентної переваги. Якщо споживач сприймає елемент диференціації як цінність, він звичайно готовий сплатити більш високу ціну. Отже, банк здобуває визначену незалежність щодо ціноутворення.

Використовуючи стратегію підвищення ціни, банк повинен бути впевненим у готовності банків-конкурентів слідувати за ним. Стратегії підвищення цін можуть розглядатися як компроміс між швидкістю та можливістю їх здійснити: з одного боку, керівництво банку має можливість удатися до швидких, але пов'язаних з високими ризиками невдачі, методам; з іншого боку – надійні і прості методи вимагають значного часу. Менеджерам банку необхідно знайти засоби надання покупцям більшої цінності (через операційну перевагу, надання індивідуальних послуг, нові маркетингові концепції або інноваційні продукти). Використання стратегії буде ефективним у випадку наявності в банку переваг за якістю та інноваціями.

Натомість стратегія зниження цін – зниження ціни з метою стимулювання попиту має сенс тільки в умовах розширюваного глобального попиту. У протилежному випадку, якщо банк знизить ціну, і всі інші зроблять те саме, прибуток кожного банку зменшиться, а частки ринку залишаться незмінними, тому що обсяг ринку не зросте.

Варто зазначити, що при використанні цієї стратегії варто враховувати наступні недоліки [9; 20-21]:

- по-перше, конкуренти можуть знизити і свої процентні ставки (якщо вони наслідують приклад банку, у ціновій війні програє кожен з її учасників);

- по-друге, навряд чи залучені банком-ініціатором нові клієнти будуть проявляти до нього лояльність, а отже, так само легко перейдуть до банків- конкурентів, що візьмуть на себе ініціативу нового зниження цін;

- по-третє, рішення банку про зниження цін може викликати в клієнтів сумніви щодо якості обслуговування або надійності банку, що загрожуватиме його позитивному іміджу.

Однак існують ситуації, коли на незростаючому ринку зниження ціни не викликає швидкої відповідної реакції конкурентів, основні з них :

- якщо витрати конкурентів дуже високі;
- якщо розмір банку, що здійснює цінову атаку порівняно невеликий – втрати для великого банку у випадку зниження своїх цін перевищать втрати від незначного зниження частки ринку.

Серед вище зазначених ситуацій випадок порівняно високих витрат конкурентів відповідає використанню стратегії лідерства за витратами. Цю стратегію використовують банки, що мають змогу досягти більш низького рівня витрат порівняно з конкурентами. Таке лідерство здобувається шляхом впровадження новітніх банківських технологій, ефективної організації бізнес-процесів, отримання доступу до більш дешевих ресурсів. Стратегію лідерства за витратами слід використовувати на тих сегментах банківського ринку, де присутня незначна диференціація продуктів та послуг. Більш низькі ціни порівняно з конкурентами є для банку основою формування конкурентних переваг.

Використання банком адаптаційних стратегій має на увазі вміння пристосовуватися до постійно мінливих ринкових умов та наявність реальних можливостей перемогти в конкурентній боротьбі.

Другу групу цінових стратегій виділено за ознакою різноманітності споживачів банківських послуг (стратегії диференційованого ціноутворення, стратегії конкурентного

ціноутворення, стратегія цінового вирівнювання, стратегія асортиментного ціноутворення).

Стратегії цінової диференціації досить широко описуються в економічній літературі [9; 20] та передбачають програму дій, спрямовану на пропозицію клієнтам банку аналогічних продуктів (з певними розходженнями у кількості та якості супутніх послуг) за різними цінами в залежності від групи споживачів. Варто відмітити, що диференціація може бути горизонтальною чи вертикальною.

Вертикальна цінова диференціація (стратегія престижних цін) полягає у встановленні на той самий продукт різного рівня цін для різних груп споживачів (сегментування ринку за продуктовими і споживчими критеріями). Ціна на банківський продукт багато в чому залежить від стратегії його позиціонування. Будь-який ринок складається з різних споживчих сегментів. Традиційно на багатьох ринках торговельні марки орієнтуються на 3 різних сегменти (стратегічні групи): нижчий (економічний), середній і вищий (преміум-сегмент). Всередині стратегічної групи продукти конкурують один з одним за споживачів. Цінова еластичність усередині групи звичайно істотно вище, ніж між продуктами різних стратегічних груп. Мається на увазі, що зниження цін на один продукт із середнього сегмента, залучить скоріше покупців інших продуктів середнього класу, ніж потенційних споживачів преміум-сегменту. Результати досліджень науковців свідчать [9], що перехід споживачів з одного сегменту в інший і відбувається в нерівній пропорції. Простіше залучити покупців марок нижчої категорії до придбання більш високих, знижуючи ціну товарів, ніж навпаки. Наприклад, клієнти, що користуються платіжною картою VISA ELECTRON, при зниженні цін на відповідні послуги, скоріше перейдуть у групу користувачів VISA GOLD, але не навпаки.

Особливості розвитку регіональних складових банківської системи України зумовлюють активне використання банками горизонтальної цінової диференціації – встановлення на той самий продукт різного рівня цін для різних ринків (сегментування за

географічним критерієм). Географічний підхід до ціноутворення передбачає прийняття рішень щодо встановлення банком різних цін для клієнтів у різних регіонах країни.

Крім зазначених вище, можна виділити стратегії цінового вирівнювання та асортиментну стратегію. Стратегії цінового вирівнювання передбачають встановлення банком цін таким чином, щоб прибуток успішно реалізованих продуктів або послуг покривав збитки за іншими [8]. Банки використовують цю стратегію при завоюванні нових продуктових ринків. При використанні асортиментної стратегії банківські послуги продаються за «прейскурантом», тобто за строго встановленими тарифами. Як правило, це операції з розрахунково-касового обслуговування, обслуговування операцій із платіжними картами, тощо [8, 9].

Залежно від результатів проведеного аналізу конкурентного середовища та конкурентоспроможності банківської установи можна запропонувати такі правила використання цінових стратегій [6,7]:

- в умовах досконалої конкуренції необхідно орієнтуватися та стандартні та конкурентні цінові стратегії, тобто встановлювати ціни з орієнтацією на ринковий рівень залежно від поставлених цілей;
- при існуванні монополістичної конкуренції, якщо частка ринку більше запланованої, потрібно обирати стратегію підвищення ціни для максимізації прибутку; якщо ж менше – стратегію лідерства за витратами чи зниження цін;
- якщо ринок відноситься до олігополії, то банки-лідери використовують стратегію підвищення ціни, що дозволяє максимізувати прибуток, а банки-аутсайдери – виходячи з цін лідерів ринку (стандартні цінові стратегії);
- для нових ринків, з метою їх завоювання, рекомендовано встановлювати мінімально прийнятні ціни (стратегія проникнення на ринок).

Побудова конкурентної цінової стратегії в банку базується на використанні методів прогнозування з елементами оптимізації.

Процес формування та вибору цінової стратегії включає в себе оцінку існуючої цінової стратегії, попередній розгляд та розрахунки альтернативних стратегій, вибір та формування нової стратегії, визначення ступеня ринкового ризику. Усе це потребує великого обсягу інформації та значних витрат часу на її опрацювання з використанням відповідних розрахунків.

Розвиток та використання банками сучасних математико-статистичних методів створили умови для спрощення вирішення завдання пошуку оптимального цінового рішення.

У сучасній практиці існує багато різноманітних типів моделей інформаційних систем, що використовуються при вирішенні конкретних економічних завдань. При виборі економіко-математичного підходу до моделювання цінової стратегії банку необхідно враховувати взаємозв'язок корпоративної місії банку та стратегічних цілей ціноутворення, особливості зміни маркетингового середовища в прогностному періоді.

Модель у ціноутворенні являє собою логічний комплекс елементів і функцій, який базується на їх математичному описі. Вона відображає сукупність реальних ринкових закономірностей та особливості змін маркетингового середовища. При формуванні моделі необхідно враховувати основну мету цінової політики та її стратегічне спрямування. Тільки після цього можна визначити, які чинники при моделюванні цінової стратегії банку є пріоритетними, а які – другорядними в даному процесі. Слід також відмітити, що різні спрощення та припущення при моделюванні можуть призвести до значних розбіжностей порівняно з реальним станом маркетингового середовища та прогностним рівнем цін на банківські продукти та послуги. Все це може знизити пізнавальну корисність моделі при формуванні висновків та розробці відповідних рекомендацій.

При прогнозуванні процесу ціноутворення з урахуванням стратегічного напрямку цінової політики можуть бути використані моделі теорії ймовірностей та математичної статистики, теорії ігор, стохастичного програмування та інші. Вибір необхідного економіко-математичного підходу повинен

здійснюватися на основі критеріїв і цілей, яким відповідатиме кожна з моделей.

До економіко-математичних моделей висуваються такі вимоги:

- можливість використання альтернативних розрахунків з варіацією даних;
- стійкість та надійність результатів, що отримуються;
- урахування резервів за активними операціями банку, що підвищує адаптивність економічних рішень до невизначених ситуацій;
- відображення стохастичності та невизначеності економічних об'єктів і процесів на основі використання адекватного математичного апарату.

Розглянутим вимогам у повній мірі відповідає нормативна модель. Вона дає змогу в процесі прийняття цінового рішення зорієнтуватися на перспективу, дозволяє концентрувати зусилля на процедурі вибору та пошуку оптимального рішення, яке є найкращим для умов прогнозного періоду. Ця модель базується на використанні принципів та методів логіки, статистики та математики.

Використання нормативного підходу в процесі моделювання цінової стратегії банку не дозволяє повною мірою відтворити всю сутність процесу ціноутворення в банківській діяльності. Зумовлено це тим, що цінові стратегічні рішення являють собою більш складні та диференційовані процеси, ніж це передбачено концепцією формування закритих нормативних моделей. З урахуванням цієї особливості використання імітаційного підходу в процесі моделювання цінової стратегії є більш адекватним для банківської діяльності.

Імітаційне моделювання є одним з ефективних та перспективних методів прикладного системного аналізу. Використання імітаційних моделей дає змогу розкрити сутність економічних явищ навіть при неможливості дослідження їх у реальних умовах через певні причини.

Імітаційне моделювання процесу ринкового ціноутворення порівняно з нормативним має такі переваги:

- на ранній стадії досліджень можна визначити в ефективність функціонування альтернативних цінових стратегій, уникнути помилок та втрат, що з ними пов'язані ;
- можна експериментувати елементи процесів ціноутворення в банківській діяльності, які досить складно досліджувати в реальній ситуації;
- на основі статистичного підходу є реальним прогнозування цінової політики банку в довгостроковій та короткостроковій перспективах;
- завдяки винятковій гнучкості імітаційної моделі, процес ціноутворення можна коригувати при його моделюванні;
- у процесі імітаційного моделювання практично відсутні обмеження системи.

Сутність імітаційного моделювання в ринковому ціноутворенні при здійсненні банківської діяльності полягає в тому, що воно в широкому розумінні поняття являє собою процес конструювання моделі реального банку для визначення рівня ціни на продукти та послуги, а також проведення експериментів з цією моделлю з метою оцінки та вибору цінової стратегії, що забезпечить отримання запланованого прибутку при визначеному рівні ціни.

Моделювати свою діяльність та передбачати результати в залежності від можливих дій конкурентів дозволяє застосування теорії ігор. Вхідними даними в цьому випадку будуть варіанти рішень банку та його конкурентів, а рішення завдання являтиме собою матрицю результатів, на перетині строк та стовпців якої – поєднань рішень банку та конкурентів – буде фінансовий результат банку у випадку прийняття ним того чи іншого рішення.

З погляду конкуруючих між собою учасників, ціноутворення має всі риси змагання (contest) або гри (game). Банки-конкуренти – гравці. Кожен з них прагне виграти, вибираючи хід (конкретний рівень ціни, якою в даному прикладі є процентна ставка), що забезпечить максимізацію результату (прибутку, частки ринку, обсягу продажів тощо) [8, 9].

Наочне уявлення про гру може дати побудова матриці результатів (payoff matrix) у випадку олігопольного ринку (табл.5.3). Матриця показує обсяги доходу (прибутку, обсяги попиту, частки ринку тощо) першого і другого банків для кожної пари можливого рівня процентних ставок.

Таблиця 5.3

Матриця результатів для визначення ціни за допомогою теорії ігор у випадку олігопольного ринку

Варіант процентної ставки, %		БАНК 2	
		28,0	24,0
БАНК 1	28,0	280 Б ₁ /280 Б ₂	150 Б ₁ / 300 Б ₂
	24,0	300 Б ₁ / 150 Б ₂	180 Б ₁ / 180 Б ₂

Завдання кожного гравця полягає в тому, щоб вибрати хід (процентну ставку), що максимізує його результат беручи до уваги дії (ходи) інших гравців. При ухваленні цінового рішення необхідно знайти таку комбінацію процентних ставок, що вирішує проблеми кожного гравця. Така пара утворить стабільне рішення, тобто жоден із гравців не буде змінювати свою ціну при заданій ціні опонента. Така ситуація отримала назву рівноваги по Дж. Ф. Нешу (лауреат Нобелівської премії з економіки 1994 року).

Якщо банк 2 встановить процентну ставку на рівні 28%, то банк 1 поліпшить свій стан, призначивши процентну ставку 24% (банк 1 в цьому випадку отримає дохід 300 000 грн, а банк 2 – 180 000 грн). Якщо банк 2 призначає ставку 24%, то банку 1 також варто призначити ставку 24% (180 000 проти 150 000 грн, якщо він підніме свої ставки до 28%). Процентна ставка 24% домінує над ставкою 28%, тому що її встановлення забезпечує отримання більшого доходу незалежно від того, якої стратегії дотримується гравець. Банк 2 у своїх діях щодо вибору стратегії ціноутворення використовує ті ж самі припущення.

З наведеного вище прикладу видно, що банки можуть оптимізувати свої результати у разі, якщо домовляться щодо встановлення відсоткової ставки на рівні 28%. У практичній діяльності наявність конкурентного середовища передбачає

змагання (боротьбу) між банками-конкурентами, а не партнерські взаємовідносини, які базуються на співпраці. Навіть коли банки розглядають один одного в більшому ступені як партнерів, ніж конкурентів, логіка гри призводить до того, що кожен банк піддається спокусі „переграти” партнера при кооперативному рішенні, і, знаючи це ж про партнера, кожний із гравців (банків) прагне зробити хід першим. Така ситуація одержала назву «дилема ув'язнених», тому що кожний із гравців не може передбачити можливі дії своїх конкурентів. Вихід з дилеми ув'язнених – в обміні інформацією між гравцями, а також кроки гравців у бік зміни матриці результатів. Лише за умови ґрунтовного аналізу всіх вище перерахованих чинників можна приймати остаточне рішення щодо вибору стратегії. Таким чином, у процесі моделювання практично вирішуються всі питання, що пов'язані з процесом реалізації продуктів та послуг при заданому рівні ціни (рис. 5.6).

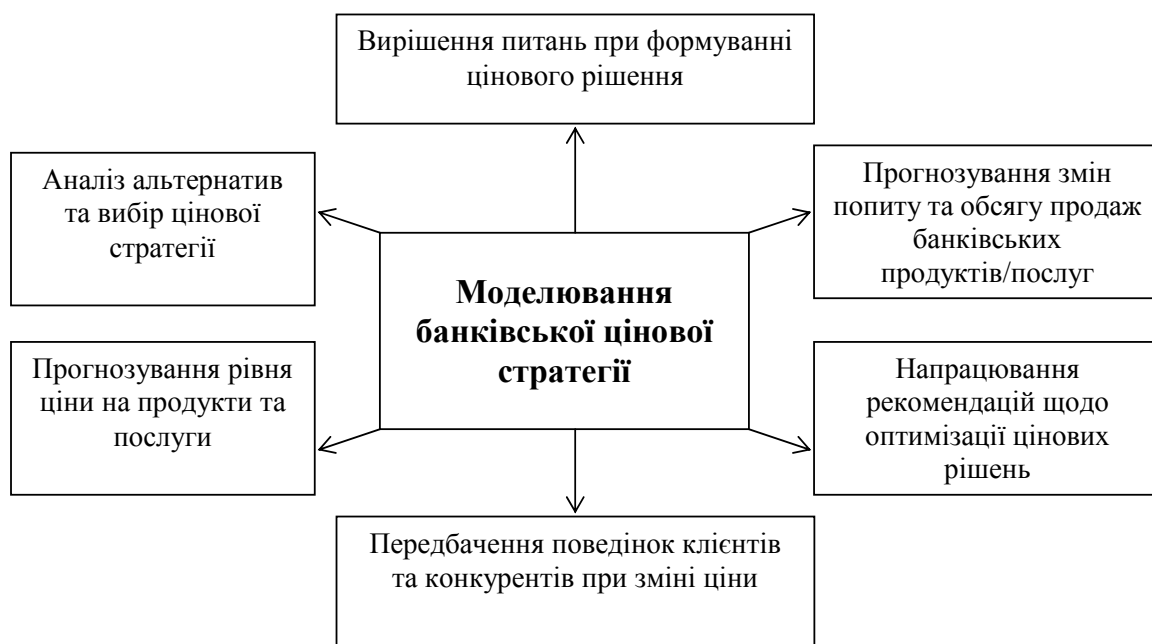

Рис. 5.6 Основні завдання, які вирішуються при моделюванні банківської цінової стратегії

При розробці алгоритму формування цінової стратегії банку згідно з обраною метою цінової політики формується база інформаційних даних. Враховуючи, що в процесі моделювання

бажано розглянути декілька альтернативних варіантів, дану інформацію необхідно відповідним чином обробити та згрупувати.

Важливим моментом при моделюванні цінової стратегії є дослідження цінового рішення. При цьому особливу увагу необхідно звернути на залежність між ступенем неточності та рівнем знання структури проблеми. Проведення імітаційних експериментів з метою пошуку оптимального значення цінового рішення здійснюється на основі використання відповідних методів оптимізації. Ефективність кожного з них залежить від вигляду функції відгуку, яка в значній мірі визначається ступенем неточності та рівнем знання структури проблеми.

Необхідно зазначити, що досягнення стратегічних цілей, як правило, не визначено у часі; тому стратегію банку можна назвати функцією напрямку, а не часу. Стратегічний аналіз має на меті вирішення питань: як виглядатиме банк у майбутньому та як використовувати ресурси банку для досягнення поставлених цілей, натомість тактичне ціноутворення має вирішити питання, який обрати шлях для найбільш ефективного досягнення цілей. Саме тому визначення альтернативних шляхів прийняття рішень відноситься до тактичного ціноутворення. При прийнятті цінового рішення обирається один з можливих шляхів з огляду на проведений стратегічний аналіз. І, якщо у довгостроковій перспективі стратегічні цілі та напрямки руху не переглядатимуться, то використання тактичних інструментів та шляхи досягнення планових завдань у майбутньому залишатимуться незмінними за умови відсутності принципових змін на банківському ринку (до таких змін можна віднести, наприклад, перетворення конкурентного ринку на монополістичний, зміни структури власників банку тощо).

На етапі прийняття управлінського рішення необхідно найбільш повно використовувати інформацію, накопичену в ході реалізації попередніх етапів, вірно визначити основні та другорядні чинники цінової політики банку. Поділ чинників на визначальні та другорядні дозволить більш точно розробити можливі сценарії розвитку подій та спрогнозувати наслідки цінових рішень для банку.

На практиці реалізація цілей цінової політики знаходить своє втілення у виборі та впровадженні того чи іншого методу ціноутворення. На етапі прийняття та затвердження цінового рішення

проводиться розрахунок цін, їх диференціація та складання прайс-листів – ці функціональні обов'язки покладено на відділ аналізу (розрахунок вартості та цільового прибутку) та маркетингу (диференціація цін, виділення груп споживачів, оцінка цінності та попиту); наступним кроком цього етапу є затвердження остаточного варіанту цін, що знаходиться у компетенції вищого керівництва; реалізацією цінового рішення – доведення цін до клієнтів, цінова реклама, інформаційні листки – займаються працівники маркетингового відділу.

Контроль та моніторинг цінових рішень (оцінка їх відповідності досягненню стратегічних цілей) у банку можуть бути покладені залежно від організаційно-функціональної структури банку на: аналітичний відділ; окремий сектор відділу маркетингу; відділ контролінгу; службу фінансового моніторингу.

З метою підвищення дієвості та ефективності процесів формування цінової політики банк повинен базуватися на сильних сторонах його діяльності, водночас, враховуючи наявність слабких сторін. Такий підхід дозволяє з об'єктивних позицій підійти до оцінки потенційних можливостей банку при визначенні рівня ціни на послуги в умовах конкуренції на ринку. Вид цінової політики відображає особливості підходу до процесу ціноутворення на банківські продукти та послуги з урахуванням особливостей їх реалізації. Вибір виду цінової політики банку є досить складним та трудомістким процесом. Зокрема, визначення рівня ціни у банку досить чітко пов'язане з використанням не в повній мірі достовірної інформації, труднощами при оцінці реального стану конкурентного середовища і, як результат, врахуванням чинника ризику та інших суто ринкових елементів. У той же час ціна повинна формуватися чітко у відповідності до тієї споживчої цінності, яку має для клієнтів конкретний банківський продукт або послуга. Зважаючи на цю обставину, маркетингові рішення при виборі виду цінової політики необхідно визначати з урахуванням: ступеня важливості цінового чинника; характеру попиту на продукт або послугу; загального рівня та діапазону зміни цін; характеру реакції клієнтів на ціну конкурентів; особливості реклами та рівня рекламних цін.

Відповідно до існуючих цінових напрямків маркетингової діяльності банку визначається вид його цінової політики.

Отже, конкретний вид цінової політики банку в процесі його маркетингової діяльності визначається на основі даного алгоритму з урахуванням його корпоративної місії, цілей і завдань цінової політики в довгостроковій та короткостроковій перспективах, особливостей змін зовнішнього середовища та кон'юнктури ринку у відповідному періоді часу.

Досягнення цілей дослідження, крім розкриття змісту процесів формування цінової політики та стратегії банку, потребує визначення особливостей ціноутворення у банківському секторі економіки. На нашу думку розкриття цих особливостей потребує, по-перше, визначення специфіки функції ціни у банківській справі; по-друге, характеристики особливостей ціноутворення у банківських установах; по-третє, оцінки специфіки банківських продуктів та цін на них.

Зовнішнім проявом змісту будь-якої економічної категорії є притаманні їй функції. Найбільшого поширення в науковій літературі набули наступні функції ціни – облікова, стимулююча та розподільча (рис. 5.7).

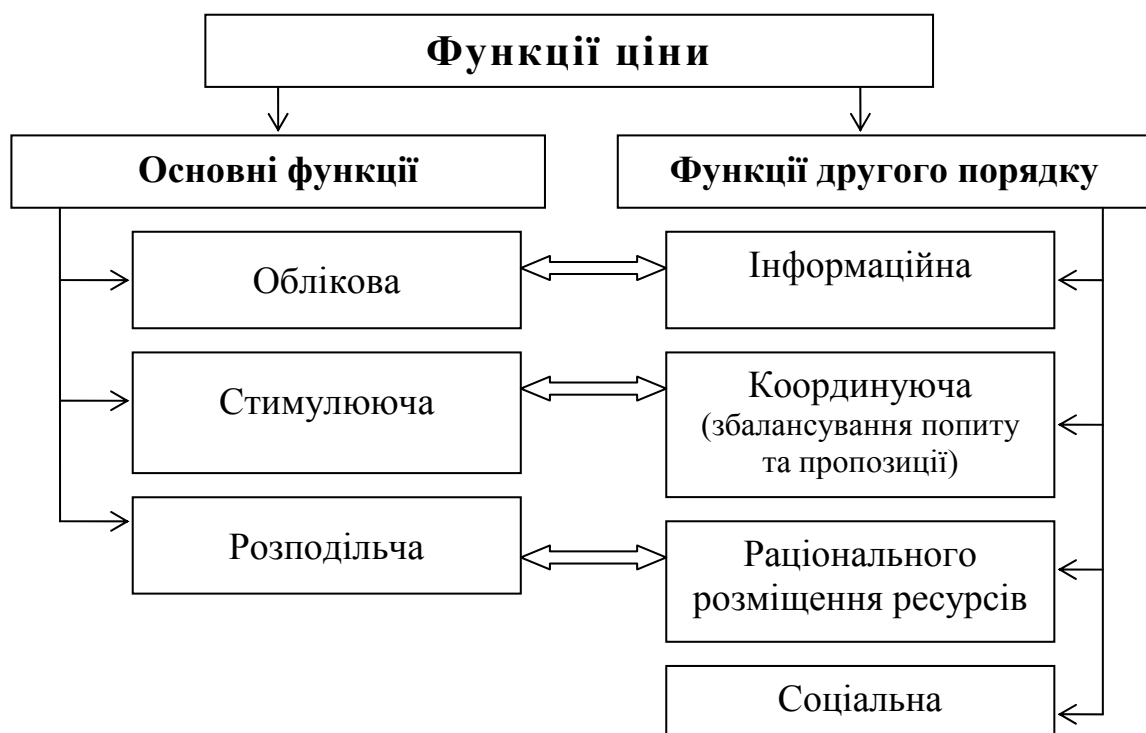

Рис. 5.7 Функції ціни

Три вищезазначені функції є основними. Але процеси розвитку, ускладнення та удосконалення ринку привели до появи

таких похідних функцій: координуючої та функції критерію раціонального розміщення виробництва [8; 22]. Крім того, сучасні науковці, враховуючи вплив держави на процеси ціноутворення та значення інформації в управлінні економічними процесами, виділяють соціальну та інформаційну функції.

При організації процесів ціноутворення в банківській діяльності класичні функції ціни набувають своїх особливостей та змісту.

1. Обліково-аналітична функція забезпечує облік (вимір) витрат та результатів господарювання, їх прогнозування. Оскільки ціна служить інструментом виміру середніх витрат, а не витрат окремого банку, то основою ціни банківських продуктів та послуг можна вважати середню вартість ресурсів у цілому по банківській системі (базову ставку).

Однак ринкова ціна під впливом факторів може відхилятися від вартості, що вимірюється витратами виробництва. Верхня межа банківської ціни визначається потребою (попитом) в грошових ресурсах та рентабельністю окремих позичальників (оскільки відсоткова ставка не може бути більшою за прибутковість виробництва), а нижня – витратами банку на залучення ресурсів.

За допомогою цієї функції ціни на банківські продукти виконують наступні завдання:

- встановлення собівартості банківських продуктів;
- складання бізнес-планів впровадження нових банківських продуктів та технологій, а також відкриття нових підрозділів банку, прийняття рішень про вихід на нові ринки;
- оцінювання вартісних показників як для банку в цілому, так і для окремих центрів відповідальності (прибуток, рентабельність, ефективність роботи персоналу тощо).

2. Стимулююча функція ціни сприяє більш раціональному використанню обмежених ресурсів банку. Стимулювання здійснюється шляхом установлення підвищеного рівня прибутку в ціні, надбавок і знижок до основної ціни. Як правило, банківські ставки диференціюються в залежності від термінів і валюти залучення/розміщення.

Стимулююча функція ціни сприяє виконанню таких завдань:

- мотивації банку до скорочення власних витрат;
- диференціації цін між ринками та банківськими продуктами.

3. Розподільча функція. У банківському ціноутворенні суть цієї функції виявляється в перерозподілі ресурсів і прибутку між різними галузями економіки, між підрозділами банку, між державою та банками, його клієнтами. Ця функція забезпечує ефективний розподіл тимчасово вільних коштів, у результаті чого покращується економічний стан як кредиторів та позичальників банку, так і самого банку та держави.

4. Координуюча функція ціни (збалансування попиту та пропозиції) забезпечує періодичне встановлення балансу попиту та пропозиції на банківські продукти, їх споживання та виробництва. Дієвість цієї функції посилюється завдяки стимулюючій функції. Так, варіюючи величиною цін на різні види банківських ресурсів, керівництво банку фактично здійснює управління попитом та пропозицією: стимулює збільшення пропозиції при нестачі ресурсів і знижує попит при їхньому надлишку. Таким чином, основним завданням банківської ціни в межах даної функції є забезпечення оптимального рішення з питання обсягів ресурсів, що перерозподіляються, і, отже, обсягів реалізації кінцевих банківських продуктів.

5. Функція раціонального розміщення ресурсів. Ця функція ціни пов'язана з розподільчою. Як уже відзначалося, ціна, крім величини витрат, враховує також і розмір прибутку; звідси слідує, що перелив банківських коштів (розподіл) буде здійснюватися на користь галузей з більш високою нормою прибутку (тобто з найбільшою ціною розміщення ресурсів).

6. Соціальна функція ціни полягає в тому, що держава шляхом формування та реалізації певної політики в сфері ціноутворення (з допомогою законодавчих актів) може здійснювати перерозподіл національного доходу суспільства з метою підтримання окремих верств населення, їх соціального захисту. З метою захисту прав споживачів банківських продуктів та послуг Національний банк

України зобов'язує банки другого рівня надавати своїм клієнтам інформацію щодо так званої ефективної ставки, яка крім безпосередньо банківського процента за користування позичкою, містить у собі додаткові комісійні та платежі банку, страховій компанії, вартість проведення оцінки майна.

7. Інформаційна функція. Дія цієї функції полягає в тому, що сьогодні банк є суспільним інформаційним процесором та інформатором, який здійснює відбір найбільш ефективних і благонадійних позичальників. Банки, на відміну від інших суб'єктів господарювання, щомісячно звітують перед Національним банком України і щоквартально публікують дані про свою діяльність. Дані про фінансові результати дають змогу визначити структуру собівартості та ціни сукупного обсягу банківських продуктів та послуг; відомості про процентні ставки у розрізі клієнтів, строків та регіонів. Таким чином, ціна є індикатором розвитку фінансових ринків та економіки країни взагалі.

Забезпечення виконання основних функцій ціни за умови постійних змін кон'юнктури ринку банківських послуг має важливе значення для розвитку кожного банку, а також банківського сектору в цілому.

Варто зазначити, що особливості ціни та ціноутворення в різних секторах економіки пов'язані, перш за все, з особливостями галузевих ринків. Сучасний ринок можна поділити на три основні сектори: ринок товарів та послуг, ринок праці та фінансовий ринок. Ринок товарів та послуг є найбільш традиційним: на ньому ціна визначається основними вартісноутворюючими чинниками – корисністю та витратами. Ринок праці виник пізніше товарного. На цьому ринку формується ціна праці (заробітна платня). Фінансовий ринок виник після ринку товарів та праці. На ньому утворюються такі основні чинники цінності: процент, курс цінних паперів, капіталізація фірми та валютний курс. На фінансовому ринку продаються гроші, фінансові інструменти, здійснюється обмін валют.

Фінансовий ринок виступає як первинна категорія, що зумовлено його економічною сутністю як основної форми прояву

вартісних категорій у процесі формування економічних фінансових відносин. На ньому відбувається суспільне визнання продуктів і послуг банків, при цьому ціна забезпечує формування відповідних економічних відносин між його суб'єктами в процесі купівлі-продажу фінансових інструментів, а також зв'язок між їх створенням (виробництвом) та використанням (споживанням).

Ціноутворення в банківських установах ґрунтується на процесах формування цін на продукти і послуги, що характеризується відповідними формами, методами і способами встановлення цін. Проте, банківське ціноутворення має свої особливості, обумовлені специфікою формування та використання фінансових ресурсів. Особливості банківського ціноутворення обумовлені наступним: специфікою банківських ресурсів, суб'єктивністю оцінки цінності грошей банками; специфікою банківської послуги; формою ціни на банківські продукти та послуги; специфічною діяльністю банків як фінансових посередників; впливом центрального банку; загальним обсягом і структурою грошової маси, що знаходиться в обігу; чітко вираженою сегментацією банківського ринку [8; 10].

1. Особливості банківських ресурсів. На відміну від матеріального виробництва банки як фінансові посередники, виробляючи (надаючи) кінцевий активний продукт (послугу), використовують не певний конкретний ресурс, джерелом якого є пасивні операції, а будь-який наявний. Пояснення цього полягає в змісті і функціях грошей, їхній мобільності, універсальності, можливості використання для безготівкового обороту. Для банків не має значення, які з залучених чи запозичених ресурсів, незалежно від їх власників, використані саме для здійснення даної кредитно-інвестиційної операції або створення певного продукту. Значення має ціна цих ресурсів і умови їх повернення. Банківські пасивні операції, таким чином, утворюють єдині банківські ресурси, що переважно використовуються для формування кредитно-інвестиційного портфелю. Незважаючи на те, що всі джерела і результати здійснення пасивних операцій банку відображаються на його рахунках, вони об'єднуються в загальному обсязі банківських

ресурсів, які використовуються для здійснення різноманітних активних операцій. Внаслідок чого і ціна їх залучення та запозичення, яка враховується у витратах на проведення кредитно-інвестиційних операцій, усереднюється.

2. Суб'єктивність оцінки цінності грошей банками, оскільки гроші виступають основним об'єктом банківського ціноутворення незалежно від форми їх прояву (готівкові, записи на рахунках, електронні тощо).

3. Суть банківської послуги. Послуги, в тому числі і банківські, налаштовані на поточні потреби споживача та не володіють властивістю збереження товару. Оцінку їх вартості можна здійснювати через вимірювання корисності, рідкості чи витрат на створення. При ціноутворенні на банківські послуги поєднуються процеси їх виготовлення та споживання, що обумовлює необхідність диференціації цін.

Варто зазначити, що більшість витрат на надання банківських послуг є постійними та непрямими, тому виникає необхідність вирішення питання перерозподілу таких витрат між окремими операціями. Така ситуація передбачає віднесення витрат пропорційно базі розподілу, яка б мала причинно-наслідковий зв'язок з групами витрат. Постатейний аналіз собівартості окремих операцій банку дозволяє точніше відносити певні види витрат (в основному, з числа загальних банківських), до конкретної операції (наприклад, при постатейній калькуляції собівартості кредитної операції в неї не включатимуться витрати з придбання ліцензій на проведення операцій з іноземною валютою, комісійні збори за покупку (продаж) іноземної валюти, витрати по ремонту і реставрації інкасаторських сумок і мішків і т. д., тоді як при розподілі загальних витрат щодо забезпечення діяльності банку по операціях вказані витрати будуть поділені між всіма операціями пропорційно, в тому числі і між тими, до яких вони ні прямо, ні побічно не відносяться).

Як зазначалося вище, у сучасних умовах все більшої актуальності набувають комісійно-відсоткові продукти. Особливості підрахунку їх собівартості полягають у наступному. Крім витрат на

залучення та запозичення коштів, для здійснення активних операцій, у собівартість банківських комісійно-відсоткових продуктів включається і певна частина витрат на проведення додаткових операцій і загальних витрат. Витрати на проведення додаткових операцій зумовлені, насамперед, тим, що для цього необхідне відповідне оформлення, заповнення супроводжувальних документів, їх обробка, передача масиву інформації партнерам, використання поштового зв'язку і телекомунікацій.

4. Форма ціни. Для більшості банківських послуг грошовий вираз їхньої вартості (а також корисності) не завжди пов'язаний з уявленням про поняття «ціна». Використання цього терміну в діяльності банків зустрічається рідко, в основному використовуються такі терміни як процентні ставки, комісії, тарифи тощо.

Для банків ціною грошей є процентна ставка за наданими позичками (залученими депозитами). При цьому досить важливими є відповідні ризики, з якими працює банк, співвідношення власного капіталу банку до загального обсягу виданих ним позичок, якість активних операцій банку. Ціна грошей пов'язана також з наявністю реального забезпечення тих грошових зобов'язань, з якими банки оперують, тарифами на банківські послуги і ставкою за депозитами. У банківській практиці при розрахунку ціни відсоткових продуктів можуть використовуватись різні методологічні підходи:

- залежно від способу нарахування: простий та складний;
- залежно від можливості змін у період дії кредитної (депозитної) угоди: фіксований та плаваючий.

5. Специфічна діяльність банків як фінансових посередників. Банки як фінансові посередники регулюють фінансові потоки та задовольняють потреби в грошах. Обіг платіжних засобів впливає на економіку та процеси ціноутворення. Еволюція форм, видів платіжних засобів у грошовому обігу завжди впливатиме як на форму банківської ціни, так і на її рівень.

5. Вплив центрального банку. На рівні макроекономіки ціна визначається розміром облікової ставки, що встановлюється центральним банком, і виражає цінове збільшення до грошей у часовому вираженні. Центральні банки, використовуючи норми

обов'язкового резервування, регулюють обсяги кредитних ресурсів банків другого рівня, що також впливає на ціну банківських продуктів. Національний банк України здійснює вплив на курс національної валюти, що визначає купівельну спроможність грошей стосовно експортно-імпортних товарів.

Необхідність створення резервів. На собівартість банківських продуктів впливає необхідність резервування коштів, при чому окремі резерви (загальні та обов'язкові) навіть і не обліковуються за рахунками витрат. Спеціальні резерви, хоча і формуються за рахунок банківських витрат, але впливатимуть на собівартість позички не шляхом додавання до витрат, а шляхом зменшення розміру позички. Обов'язкові резерви аналогічно враховуються в процесі оцінки собівартості банківських відсоткових операцій – зменшують кредитні ресурси. Загальні резерви не здійснюють безпосереднього впливу на собівартість банківських продуктів та послуг, але впливають на процеси формування ціни при встановленні планового прибутку [23; 24].

7. Загальний обсяг і структура грошової маси, що знаходиться в обігу та визначає доступність і, відповідно, дешевину (дорожнечу) грошових ресурсів. Сучасні зміни в структурі грошової маси пов'язані зі швидким розвитком банківських карт та електронних грошей.

8. Чітко виражена сегментація ринку. Специфіка цін на банківські продукти та послуги обумовлена неоднорідністю таких ринків і містить у собі безліч «субринків», кожний з яких націлений на свою послугу.

Розподіл банківських цін залежно від рівня доходу споживачів банківських продуктів та послуг знаходить своє втілення в структурі ціни, де особливо чітко можна виділити надбавки та знижки. Тому при формуванні рівня ціни нових банківських продуктів та послуг завжди вирішується питання – задовольняти попит якого ринкового сегменту вони покликані.

В умовах розвитку ринку банківських послуг діє цілісна система цін, яка суттєво впливає на результати діяльності банку.

Види цін на банківські продукти та послуги з основними ознаками відображено на рис. 5.8.

Банківське ціноутворення пов'язане, у першу чергу, з фінансовими ринками, ринками послуг фінансового та консультаційного характеру та з товарними ринками – у разі продажу банком основних засобів та здійснення операцій з похідними цінними паперами з базовим активом у вигляді товару (за умови існування таких ринків та можливості банків на них працювати).

Рис. 5.8 Класифікація цін на банківські продукти та послуги

Специфіка банківського ціноутворення безпосередньо пов'язана з особливостями банківського продукту як такого, що впливає на види банківських цін (табл. 5.4).

Банківські продукти та послуги, що наведені в таблиці, є об'єктами ціноутворення. Ціни на об'єкти, які перелічені у пп. 1-15, є цінами на банківські продукти та послуги. При виконанні цих

операцій банк є активним суб'єктом ціноутворення, тобто сам встановлює ціни та несе відповідальність за прийняте рішення.

Таблиця 5.4

Види банківських цін у залежності від продуктів

Банківський продукт (послуга, операція)	Ціна
1. Надання позички	Відсоткова ставка
2. Розрахунково-касове обслуговування клієнтів	Тариф в абсолютному та/або відносному вираженні
3. Депозитні операції	Відсоткова ставка
Банківський продукт (послуга, операція)	Ціна
4. Операції з обліку векселів	Дисконтна ставка
5. Факторинг	Відсоткова ставка або дисконт
6. Лізинг	Лізинговий платіж
7. Операції з платіжними картками	Тариф в абсолютному та/або відносному вираженні, за кредитними операціями – відсоткова ставка
8. Оренда сейфів	Тариф в абсолютному вираженні
9. Надання гарантій та поручительств	Комісійна винагорода
10. Надання консультаційних послуг	Комісійна винагорода
11. Акредитиви, інкасо	Комісійна винагорода
12. Валютнообмінні операції	Комерційний валютний курс
13. Операції з банківськими металами	Тариф, комісійна винагорода, відсоткова ставка
14. Операції за дорученням клієнтів з інструментами фінансового ринку	Комісійна винагорода
15. Андеррайтинг	Комісійна винагорода
16. Операції від свого імені з інструментами фінансового ринку	Курс цінних паперів
17. Купівля-продаж банку як бізнесу	Акціонерна вартість (ціна) банківської установи

Операції з фінансовими інструментами від свого імені та за власний рахунок (16-17) також мають свою ціну, але в цьому випадку банк може впливати на такі ціни як і будь-який інший учасник цього ринку (звісно, залежно від обсягів операцій) і відповідальності саме за цінове рішення не несе, тобто в даному випадку банк виступає пасивним суб'єктом ціноутворення.

З точки зору економічного змісту ціни, вважаємо за доцільне класифікувати банківські продукти та послуги залежно від того, що

можна назвати їх ціною – процент (відсоткову ставку) як вираження вартості (цінності) позичкового капіталу та процентного продукту чи плату за надання послуги (як процес виконання окремих операцій для задоволення клієнтських потреб). За цим критерієм можна виділити відсоткові та комісійні банківські продукти.

Разом з тим, розвиток банківського бізнесу, посилення конкуренції на вітчизняному ринку фінансових послуг обумовили впровадження новітніх банківських технологій, розширення переліку продуктів та послуг, що можуть бути запропоновані клієнтам. Тому більшість продуктів сучасного банку не може бути однозначно віднесена до одного з вище названих видів, а являє собою комплексний продукт чи послугу, які можна назвати відсотково-комісійні [25; 26].

Особливої уваги в сучасних умовах заслуговує формування ринкової ціни банківської установи. Велика роль у створенні вартості банку нематеріальних активів: якість бізнесів-процесів, організаційна структура, кваліфікація персоналу, система управління, гарантії по страхуванню внесків тощо. У сучасній економічній літературі максимізація акціонерної вартості установи вважається стратегічною, а ефективність прийнятих рішень пропонується оцінювати саме з точки зору їх впливу на вартість банку.

Проведений у дослідженні аналіз праць зарубіжних та вітчизняних учених дозволяє дійти висновку про те, що цінова політика банку – це стратегія і тактика, котрі використовуються при встановленні цін на банківські продукти та послуги і спрямовані на забезпечення ліквідності, рентабельності та розвитку банківської діяльності. Доведено, що органічно поєднуючись, стратегічні та тактичні аспекти цінової політики при її практичній реалізації доповнюються оперативним рівнем (ціновим контролем). Це сприяє ефективному використанню та своєчасним змінам рівня цін на банківські продукти/послуги відповідно до загальних цілей та завдань банку.

Визначено, що стратегічний аналіз має на меті вирішення питань, як виглядатиме банк у майбутньому та як використовувати ресурси банку для досягнення поставлених

цілей, натомість тактичне ціноутворення має вирішити питання, який обрати шлях для найбільш ефективного досягнення цілей.

Визначення особливостей цінової політики та ціноутворення у банківській сфері потребує характеристики специфіки функцій ціни на банківські продукти та послуги. Розглянуто особливості прояву основних (облікова, стимулююча, розподільча) та похідних (координуюча, функція критерію раціонального розміщення виробництва, соціальна та інформаційна) функцій ціни у банківському секторі економіки.

Доведено, що ціноутворення в банківських установах ґрунтується на процесах формування цін на продукти і послуги, що характеризується відповідними формами, методами і способами встановлення цін. Проте, банківське ціноутворення має свої особливості, обумовлені специфікою формування та використання фінансових ресурсів. Особливості банківського ціноутворення обумовлені наступним: специфікою банківських ресурсів, суб'єктивністю оцінки цінності грошей банками; специфікою банківської послуги; формою ціни на банківські продукти та послуги; специфічною діяльністю банків як фінансових посередників; впливом центрального банку; загальним обсягом і структурою грошової маси, що знаходиться в обігу; чітко вираженою сегментацією банківського ринку.

На нашу думку, врахування виділених у дослідженні етапів та особливостей банківського ціноутворення сприятиме формуванню обґрунтованої цінової політики банківських установ, що дозволить їм покращити результати своєї діяльності з метою здобуття та утримання довгострокових конкурентних переваг.

5.2. Вплив інфляції на ціноутворення в банківській діяльності

Банківська інфляція як економічне явище відома з XVIII ст., а світовою наукою вона була описана вже на початку XIX ст. Зокрема М. Кері, А. Маршалл, В. Ленгтон, К. Жюглар, В.

Джевонс, Г. Кассель [27] пов'язували кризу в економіці з «безрассудным расширением кредита». Обґрунтований В.В. Новожиловим механізм реалізації банківської інфляції її основою визнав безготівкову емісію грошей: «Эта сила саморасширения денежного обращения эта тенденция к инфляции есть такая же «естественная» тенденция, как стремление прибыли, как жажда власти, ибо выпуск денег дает эмитенту и прибыль, и власть» [28].

Слід зазначити, що розвиток банківської інфляції був класичним. Протягом 2006-2009рр. зростання первинної емісії грошей, обсяг якої вже у 2008р. у 5 разів перевищував рівень 2007р., супроводжувалося триразовим розширенням банківського кредитування, у тому числі і споживчого, яке у 2 рази випереджало темпи збільшення доходів населення. При цьому слід відмітити, що банківське кредитування, яке спрямоване тільки на розширення сфери споживання, а не на відтворення основного капіталу, зумовлює попит на товари, який вітчизняне виробництво неспроможне задовольнити. Зазначений процес викликав так звану кредитну інфляцію.

Слід звернути увагу на те, що економіка України характеризується станом, який з одного боку передбачає регулювання державою інфляції через монетарний механізм, а з іншого – не контролюючим зростанням тіньової економіки, що стимулює інфляційні процеси через тіньові готівкові обороти. Як зазначає Василик О.Д. з бюджету щорічно виплачується понад 1 млрд. грн.. заборгованості і процентів за нею за отриманими підприємницькими структурами кредитів під гарантію уряду, «...значну частину яких використано на за призначенням» [29, с. 10].

При визначенні динаміки розгортання інфляційних процесів слід виділити фактор інфляційного очікування, який пов'язаний в першу чергу з очікуваннями відносно зростання цін, зокрема на грошові кошти залучені і розміщені банківської системи. Від рівня цін на банківські послуги залежить не тільки фінансовий стан окремої банківської установи, сформований ними рівень доходів і витрат, але і стан усієї банківської системи. За допомогою цінової

політики на банківські послуги вирішуються макроекономічні завдання розвитку економіки країни і встановлюються цільові орієнтири її розвитку, зокрема зростання ВВП, зниження інфляції, зміцнення курсу національної грошової одиниці.

Згідно з Законом України «Про банки і банківську діяльність» [23], банк має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення їх від свого імені, на власних умовах та власний ризик, відкриття й ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Відповідно до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [30], банки здійснюють також операції з валютними цінностями, емісію власних цінних паперів, організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів, операції на ринку цінних паперів, включаючи андеррайтинг, надання гарантій і поручительств від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі, придбання права вимоги на виконання у грошовій формі зобов'язань за поставлені товари чи надані послуги (факторинг), лізинг, послуги з відповідного зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів, випуск, купівлю, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних інструментів, випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з ними, надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій, інвестиції у статутні фонди та акції інших юридичних осіб, перевезення валютних цінностей та інкасацію готівкових коштів, операції за дорученням клієнтів або від свого імені з інструментами грошового ринку та інструментами, що базуються на обмінних курсах та відсотках, довірче управління коштами та цінними паперами, депозитарну діяльність.

Таким чином, на наш погляд, перелічені види банківських послуг в цілому пов'язані з процесом розміщення і залучення коштів, і актуальним питанням виступає цінове управління даним

механізмом, виявлення чинників, які впливають на ціноутворення та визначення рівноважної цінової стратегії.

Цінове управління залученими і розміщеними ресурсами є предметом дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних економістів, зокрема Б. Едвардса [31], С.С. Молчанова [32] Дж. Сінкі [33], П. Роуза [34], Е. Хелферта [35], О.В. Васюренка [36], В.В. Вітлінського [37], І. Волошина [38], Л.М. Кіндрацької [39], Л.В. Кузнецової [8], Л.О. Примостки [40] та інших.

Так Кузнецова Л.В. процес ціноутворення у банку як процес встановлення цін на банківські продукти та послуги, що здійснюються на основі методології. Методологія ціноутворення – це сукупність найбільш загальних правил формування ціни на банківські продукти та послуги, що пов'язані з макроекономічними особливостями розвитку економіки, а також із різними об'єктами та методами ціноутворення на мікрорівні діяльності банку [8, с.22].

Проаналізувавши думки науковців відносно системи цінового управління можна дійти висновку, що ціна банківських послуг залежить в першу чергу від скоординованої процентної політики результатом якої є встановлення рівноважної стратегії управління розміщенням і залученням коштів. Дж. Сінкі визначив «значні коливання ставок процентів на протязі минулої чверті століття зробили управління гепом критичною часткою банківського управління фінансами в цілому. У той же час складно створити інтегровану теорію банківської фірми, яка одночасно охоплювала б управління ліквідністю, вибір портфелю активів, політику ціноутворення та фізичний процес виробництва» [33, с. 46, с.101].

Слід зазначити, що на ціну банківських послуг впливає достатня кількість чинників. В умовах ринку стихійна зміна того чи іншого чинника або їх сукупності по-різному відображається на ціновому управлінні. У дослідження ринку банківських послуг під чинниками ціноутворення розуміють об'єктивно існуючі закономірності, обставини або умови, які спричиняють вплив на рівень, динаміку і співвідношення цін [41, с. 83]. На наш погляд чинники ціноутворення на ринку банківських послуг доцільно поділити на загальні і специфічні (рис. 5.9).

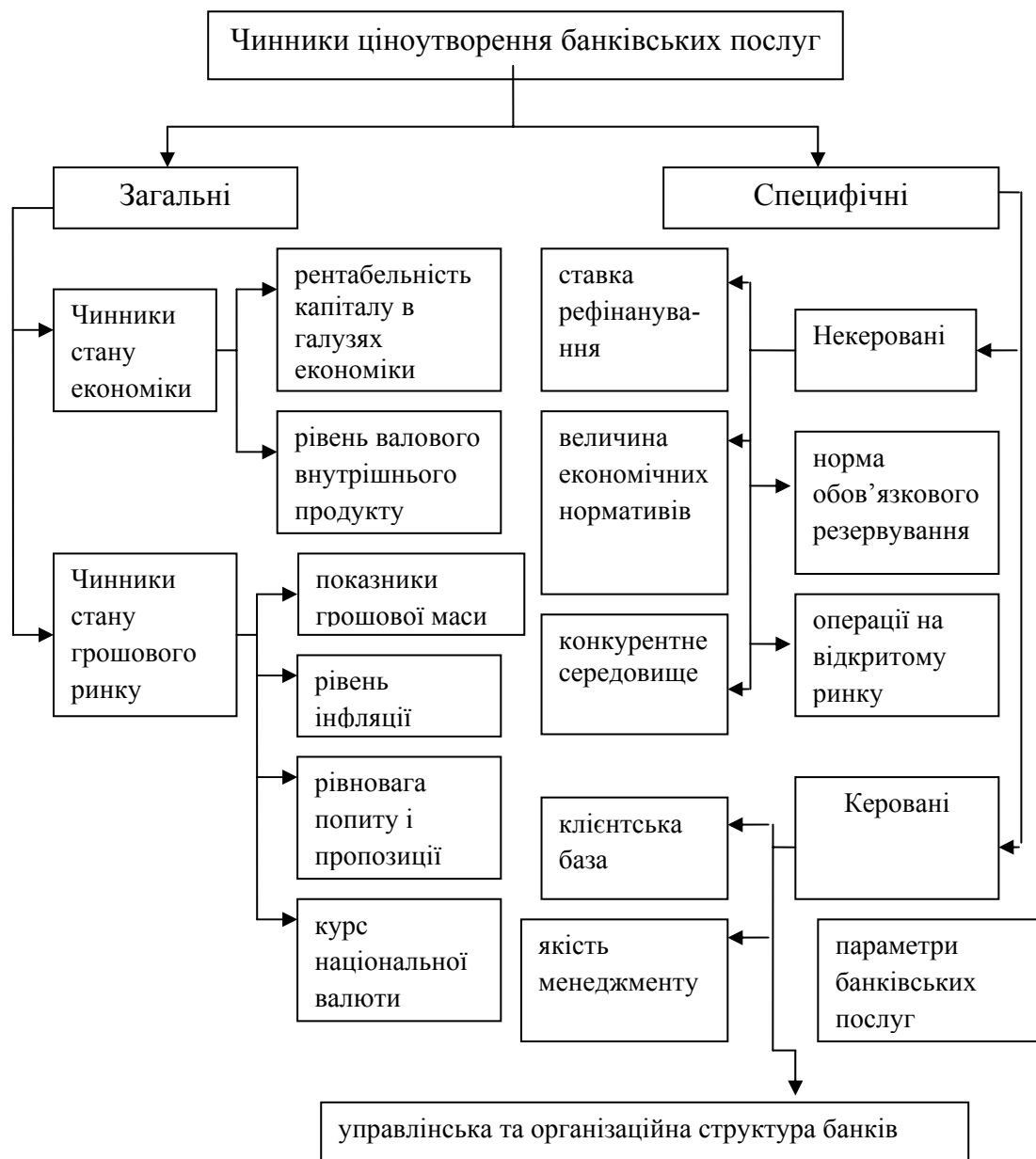

Рис.5.8. Класифікація чинників ціноутворення на ринку банківських послуг

За поданою класифікацією чинників ціноутворення можна сказати, що загальні і некеровані визначають загальні параметри стану і розвитку економіки країни, формують загальні умови функціонування банківської системи, встановлюють верхню і нижню межу цін на банківські послуги. Кінцева ціна у визначених межах складається під впливом специфічних, керованих банками чинників.

Розглядаючи такий чинник як облікова ставка НБУ можна відмітити, що вона має безпосередній вплив на рівень процентних ставок за кредитами і депозитами. Монетариська теорія управління економікою зміну облікової ставки розглядає як інструмент регулювання економічних процесів, в першу чергу як інструмент управління цін і грошової маси. Державна процентна політика регулюється НБУ на основі Положення Про процентну політику Національного банку України [42]. Процентна політика використовується з метою удосконалення засобів і методів здійснення грошово-кредитної політики в частині визначення процентних ставок за операціями Національного банку України та індикативного регулювання діяльності банків [43, с.90]. На думку П. Роуза зміна облікової ставки здійснює психологічне «повідомчий вплив», настроюючи споживача на зростання або зниження процентних ставок [34, с. 89].

З нашої точки зору облікову ставку необхідно сприймати як чинник утворення цін на банківські послуги, яка відіграє індикативну роль, фіксуючи ринкові норми процентних ставок, а періодична її зміна призводить її у нормальний стан з ринком. Динаміка облікової ставки, кредитних і депозитних ставок знаходиться в певній залежності яка має прояв через проведення грошово-кредитної політики, і зниження облікової ставки призводить до зниження процентних ставок на ринку банківських послуг. Зазначена залежність представлена на рис. 5.9, де коефіцієнт кореляції склав 0,79.

Національний банк України при визначенні облікової ставки як один із варіантів використовує формулу Тейлора [44, с.160] :

$$S = BS + k * \Delta I - 0,5 * \Delta VVP, \quad (5.1)$$

де S – облікова ставка,

BS – базова ставка,

k – коефіцієнт приросту, $1 \leq k \leq 1,5$,

ΔI – прогнозна чи фактична інфляція,

ΔVVP – зниження темпів реального валового внутрішнього продукту.

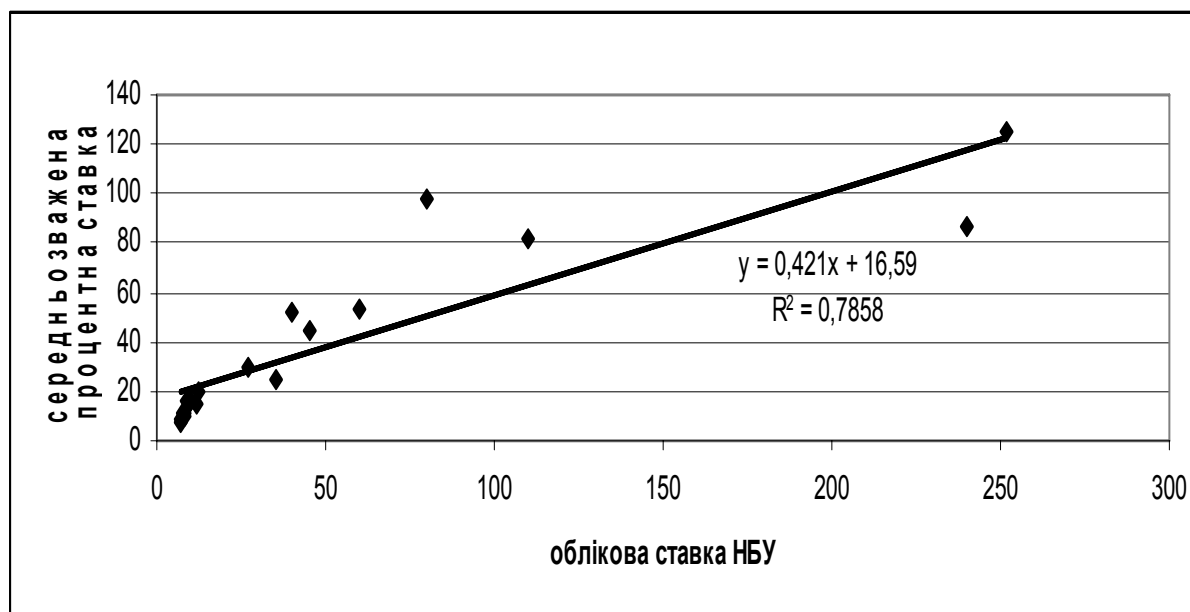

Рис. 5.9 Тренд залежності середньозваженої процентної ставки і облікової ставки НБУ

Представлена формула є продовження рівняння Фішера, що пов'язує реальну і номінальну процентну ставку з рівнем інфляції [33, с. 252-271], яка має наступний вигляд:

$$S = R + \Delta IP + R * \Delta IP, \quad (5.2)$$

де S – номінальна ставка, захищена від інфляції,

R – реальна комерційна ставка проценту,

ΔIP – прогноз інфляції.

Виходячи із наведених формул можна стверджувати, що одним із елементів ціноутворення є прогноз інфляції, який впливає на ефект перерозподілу коштів від кредиторів до позичальників. Таким чином ринкова ставка процента складається з винагороди за відмову від споживання, премії очікуваної інфляції, ризику непогашення та процентного ризику.

Динаміка процентних ставок за операціями на ринку банківських послуг України представлена на рис. 5.10.

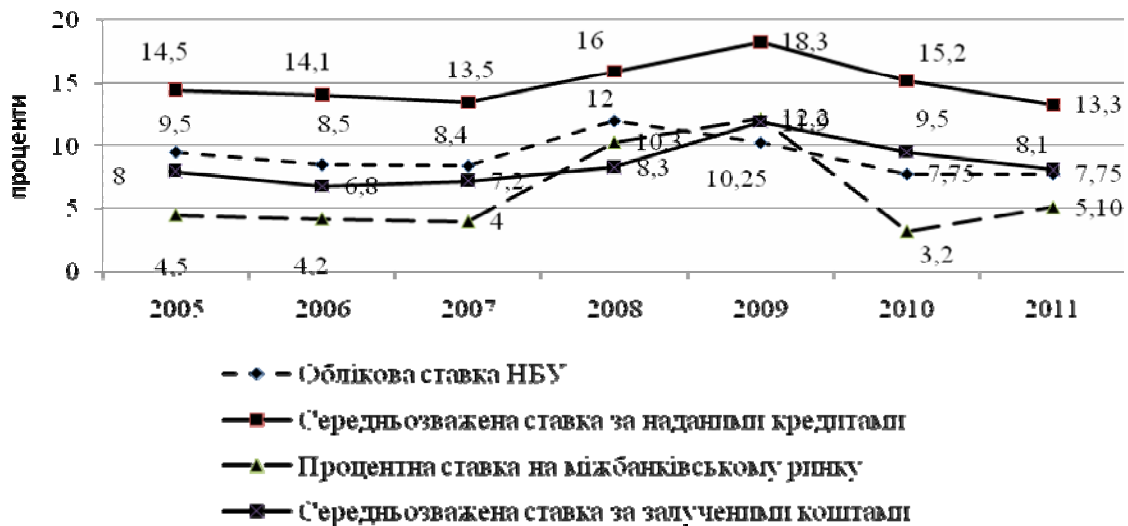

Рис. 5.10 Динаміка рівня процентних ставок на ринку банківських послуг України за період 2005-2011 рр. (складено за матеріалами [45])

Як видно із даних представлених на рис. 5.10 середньозважені процентні ставки на ринку банківських послуг залежать від зміни облікової ставки НБУ.

Існує також тісний взаємозв'язок цін на банківські послуги з показниками грошової маси і інфляцією. На кінець 2010 року була зафіксований найнижчий рівень інфляції за усю історію статистичних спостережень – з 1991 року (0,8%) відобразив позитивний характер процесів, що відбуваються на грошово-кредитному ринку.

Відповідно до неокласичної теорії взаємозв'язок грошової маси і процентних ставок має зворотно пропорційну залежність і була сформована А. Маршалом як закон попиту і пропозиції: чим вище пропозиція грошей на ринку, тим нижче їх ціна, тобто процентна ставка, і навпаки [46].

Сучасний стан вітчизняного рівня розвитку банківської системи свідчить про те, що грошова маса здійснює значний вплив на рівень цін банківських послуг (рис. 5.11).

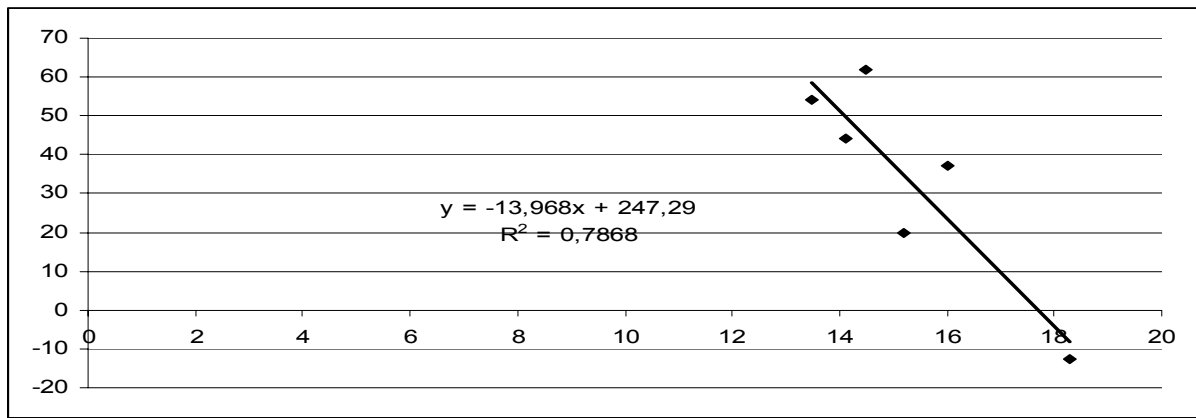

Рис. 5.1.11 Тренд залежності середньозваженої процентної ставки за кредитами і грошовим агрегатом M2

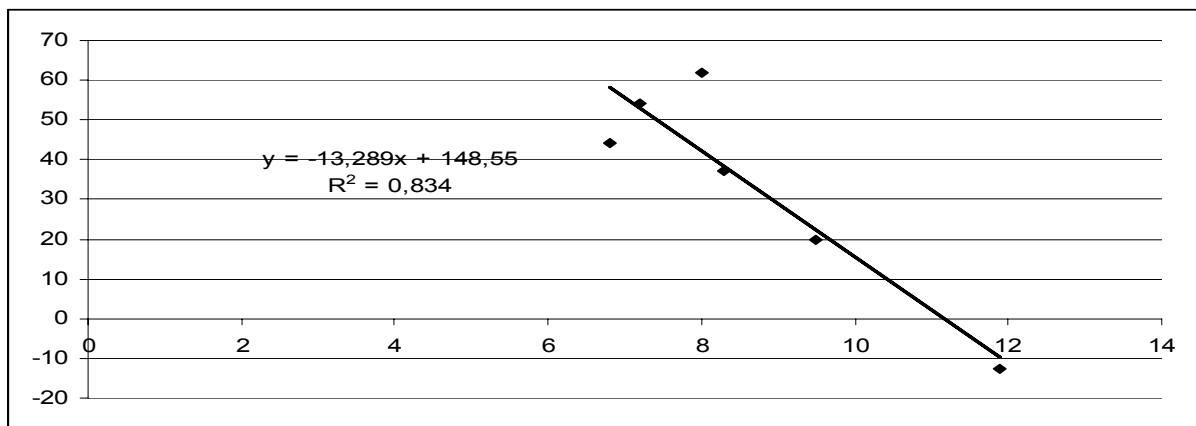

Рис. 5.2.11 Тренд залежності середньозваженої процентної ставки за залученими коштами і грошовим агрегатом M2

Динаміка грошової маси і процентних ставок представлено на рис. 5.12.

Дані рис. 5.12 свідчать про те, що при зростання грошової пропозиції зменшуються процентні ставки на банківські послуги.

Питання впливу норми прибутку на рівень процентних ставок виступає одним із головних не тільки у банківському бізнесі, але і на макроекономічному рівні. Якщо ставка проценту за депозитами є прийнятною нормою ефективності інвестицій для суб'єктів економічної діяльності за рахунок власних коштів, то ставка проценту за кредитом виступає обмежувальною нормою ефективності інвестицій за рахунок запозичених коштів. На

сьогоднішній день можна спостерігати факт диференціації норми прибутку за галузями.

Рис. 5.12 Динаміка грошового агрегату M2 і процентних ставок на ринку банківських послуг за період 2005-2011рр.

При аналізі ефективності діяльності банків необхідно оцінити, наскільки ефективність банківської діяльності відповідає ефективності інших галузей економіки. Зазначена оцінка дозволяє визначити позиції українських банків у внутрішній економіці.

Індикативним методом гарантування повернення коштів вкладників та формування певного рівня конкурентоспроможності банківських установ, а також в системі ціноутворення значу роль мають обов'язкові резервні вимоги. У всіх європейських країнах резервні вимоги вводилися з метою управління ліквідністю банківської системи. У наш час ставиться більш конкретна мета – використання обов'язкових резервів для грошово – кредитного регулювання довгострокових проблем стабілізації грошового обігу та стримування темпів інфляції. У країнах із стабільною економікою, високим ступенем розвитку ринкових відносин, високорозвиненою банківською системою не виникає необхідності регулювати банківську діяльність за

допомогою названого механізму, тому обов'язкові резерви в управлінні грошово – кредитним ринком відіграють незначну роль. У періоди, коли в тій чи іншій країні формується ринкова економіка, виникає потреба використовувати резервні вимоги як гарантію стабільності банківської системи в цілому, що спостерігається в Україні [43, с. 95-96].

Слід зазначити, що резервні вимоги виконують декілька функцій, головними з яких є:

- Грошовий буфер. У випадках дефіциту ліквідності на міжбанківському ринку короткострокова відсоткова ставка зростає. Для стабілізації її коливань центральний банк знижує резервний коефіцієнт і забезпечує для банківських установ приток додаткових грошових коштів. Маніпулювання нормою резервування забезпечує специфічний буфер, який пом'якшує кон'юнктуру грошового ринку.
- Управління ліквідністю. Резервні вимоги виступають одним із чинників грошової позиції банківських установ і попиту на запозичені резерви центрального банку. Зміна резервного коефіцієнту дозволяє регулювати ліквідність банківської системи в короткостроковому періоді.
- Регулювання грошової пропозиції. Обов'язкові резерви відбивають провідну роль у якості чинника обмеження кредитної емісії банківських установ. Зменшення норми резервування розширює кредитну активність банків, а скорочення резервного коефіцієнта – відповідно до її зменшення. Тим самим за рахунок резервних вимог центральний банк може регулювати пропозицію грошей в економіці.
- Оподаткування. Резервні вимоги умовно можна вважати податками на банки. Пруденційне залучення центральним банком дешевих ресурсів дозволяє йому зволікати дохід монопольного характеру.
- Другорядні регулюючі функції. У ряді випадків резервні вимоги виконують функцію страхування депозитів і регулювання міжнародного потоку капіталу [47,с.79].

Зміна розміру резервів при постійній величині банківських ресурсів суттєво здійснює вплив на ціну кредиту. У якості способу впливу на кредиту активність банків центральні банки використовують мінімальні вимоги резервування. У практичній діяльності визначення мінімальних резервних вимог закріплюється за центральним банком як інструмент грошово-кредитного регулювання, основний зміст якого міститься у встановленні співвідношення між сумою зобов'язань і сумою високоліквідних коштів та зберігаються на кореспондентських рахунках або окремих рахунках центрального банку. В системі Національного банку України регулювання норм обов'язкового резервування відбувається на підставі положення «Про порядок формування обов'язкових резервів для банків України» від 16.04.2006 №389 [48].

Слід зазначити, що сам механізм впливу резервних вимог на ціну пропозиції кредиту відбувається за рахунок мультиплікації на грошову масу, так як пропозиція грошей є результатом мультиплікування резервів. Тому, центральний банк для збільшення процентної ставки зменшує пропозицію грошей, тим самим збільшує резервні вимоги, і навпаки. Динаміку резервних вимог НБУ представлено у додатку.

Таким чином, можна стверджувати, що інфляційна складова є визначальним чинником у ціноутворенні на банківські послуги і її треба враховувати при встановленні цінової рівноваги на залучені і розміщені кошти.

Виходячи з того, що кредитна діяльність банківських установ України займає у структурі активів близько 60%, то цінову рівновагу слід розглядати виходячи із даного критерію. Процентна ставка для розміщених ресурсів визначається за наступною формулою:

$$P_s = P_v + P_n + P_m, \quad (5.3)$$

де P_s – ціна кредиту,

P_v – процентні витрати (прямі витрати, пов'язані із залученням ресурсів, необхідних для кредитування),

P_n – непроцентні витрати (непрямі витрати, пов'язані з організацією процесу надання кредиту),

P_m – процентна маржа.

При цьому слід зазначати, що банки не можуть повною мірою враховувати ризик неповернення кредитів шляхом підвищення надбавок на кредит, але вони можуть зменшувати ризики, знижуючи ставки банківського проценту до рівня середньої ефективності вкладень.

Спрощена модель визначення ставки кредиту за принципом «вартість плюс» враховує наступні параметри: вартість залучених відповідних ресурсів для банку; банківські операційні витрати, відмінні від витрат на залучення коштів, у тому числі адміністративні – господарські витрати необхідні для надання кредиту та контролю за ним; компенсація банку за рівень ризику невиконання зобов'язань; маржа прибутку за кожним кредитом для здійснення достатніх виплат на користь акціонерів банку [49]. Дана методика розрахунку ціни кредиту може бути представлена наступною формулою:

$$P_s = P_{vg} + P_o + P_{mo} + P_{pr}, \quad (5.4)$$

де P_s – ціна кредиту,

P_{vg} – гранична вартість залучених коштів для кредитування,

P_o – операційні витрати і витрати, відмінні від витрат на залучення коштів,

P_{mo} – оціночна маржа для захисту банку від невиконання зобов'язань,

P_{pr} – маржа прибутку банку.

Кожен із зазначених компонентів може бути представлений у вигляді річних процентних нарахувань відносно суми кредиту. Недоліком даного методу є припущення відносно того, що банки точно прогнозують свої витрати і можуть встановлювати ціну кредиту без врахування чинника конкуренції на ринку банківських послуг [50, с. 69].

Слід зазначити, що використання тільки витратного методу ціноутворення є економічно невиправданим так як банки на ринку банківських послуг мають різні показники конкурентних переваг. З метою ліквідації даних диспропорцій в цінах на кредити встановлюються максимальна ставка проценту, вище від якої встановлювати ціну за кредитом вважається неетичним через великий розрив з середньо ринковими ставками.

Дані обмеження мали місце при розробці моделі цінового лідерства. Велика депресія 30-х рр. призвела до того, що банки США розробили методику уніфікації ставки за кредитом («прйм-рент»), яка передбачає встановлення низької ставки для найбільш кредитоспроможних клієнтів при короткостроковому кредитуванню [49]. Формула для розрахунку ціни кредиту за даною методикою має наступний вигляд:

$$P_s = P_b + P_r + P_{r1}, \quad (5.5)$$

де P_s – ціна кредиту,

P_b – базова ставка або прйм-рент,

P_r – премія за ризик невиконання зобов'язань, що сплачується проблемними позичальниками,

P_{r1} – премія за ризик, пов'язаний з терміновістю, що сплачується позичальниками, які звертаються за довгостроковими кредитами.

Виходячи з того, що формування ціни розміщених і залучених коштів залежить від зміни їх вартості на яку впливає рівень інфляції, то на нашу думку при встановленні рівня ставки проценту доцільно враховувати ризик очікуваної інфляції та процентний ризик. Формула ціни буде мати наступний вигляд:

$$P = P_r + R_i + P_{rz} + P_{pr}, \quad (5.6)$$

де P – процентна ставка,

P_r – реальна процентна ставка,

R_i – ризик очікуваної інфляції,

P_{rz} – премія за ризик непогашення зобов'язань,

P_{pr} – надбавка за процентний ризик.

Ризик інфляційних очікувань активів і капіталу банківської системи, який пов'язаний із загрозою зниження їх ринкової вартості, з одного боку, і недоотриманням доходів – з іншого. Однак сама по собі інфляція не створює загрози знецінення капіталу і активів, тому що вона включається в ціну кредиту або до інвестиційного доходу. Загрозою є помилкове прогнозування майбутніх темпів інфляції та динаміки процентної ставки.

Ризик процентної ставки – абсолютна (відносна) величина або ймовірносний показник можливих втрат економічного суб'єкта від заданої зміни ринкових процентних ставок протягом заданого періоду часу в майбутньому [51, с. 197].

Зміна процентних ставок призводить до ситуації, що в довгостроковому періоді можуть бути представлені як зміна власного капіталу банківських установ. У короткостроковій перспективі ці ефекти можуть бути виражені у різних формах, а саме: зміна прибутку, яка пов'язана з тим, що частка чистого процентного доходу в загальному прибутку поступово знижується, а непроцентні доходи і витрати можуть бути значно чутливими до зміни ставок; зміна економічної вартості банку, яка передбачає поточну вартість очікуваних чистих грошових потоків за балансовими і позабалансовими вимогами і зобов'язаннями, дисконтованими за ринковими процентними ставками;

Таким чином, система управління ставкою процента базується на достовірній оцінці зазначених параметрів та узгодження її з вимогами попиту і пропозиції. У процесі ціноутворення необхідно враховувати структуру балансу, структуру прибутку та параметри ринку, що в свою чергу забезпечує цінову рівновагу залучених і розміщених коштів.

Вплив структури балансу на цінову рівновагу банківських послуг міститься у встановленні обмежень на процентні ставки за кредитами, структурою активів, зобов'язань і власних коштів. З урахуванням чинників, що впливають на процес ціноутворення модель цінової рівноваги доцільно представити наступним чином (рис. 5.13).

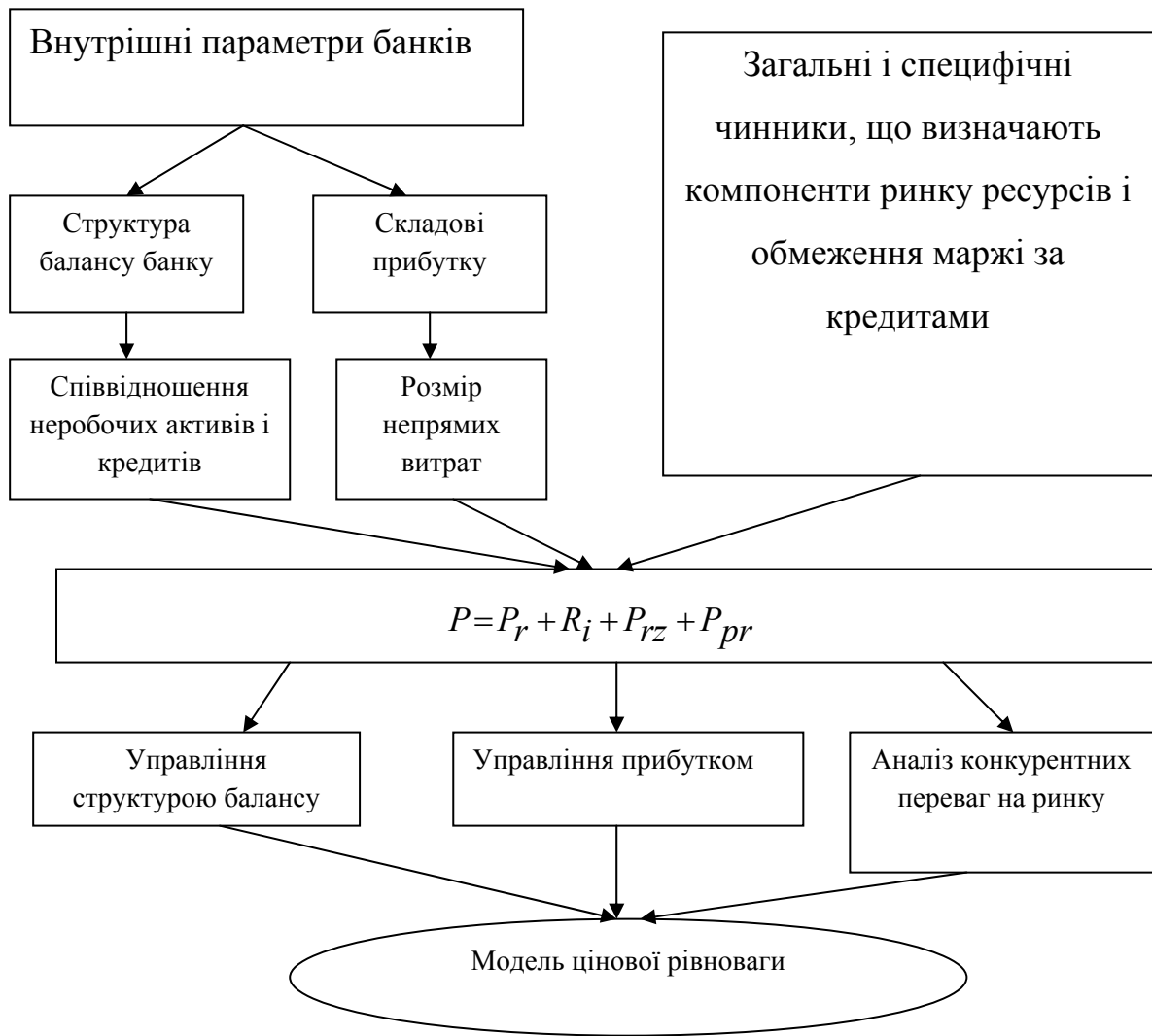

Рис. 5.13 Модель цінової рівноваги за залученими і розміщеними коштами

В цілому можна сказати, що структура балансу визначає можливості банків відносно отримання процентного прибутку, а цінова рівновага реалізацію цієї можливості. В свою чергу структура прибутку розглядається як співвідношення процентних доходів та витрат. За структурою процентних доходів і процентних витрат станом на 01.11.2011 банки України мають певну збалансованість, так як процентні доходи перевищують процентні витрати і займають у структурі 82,8%. Збільшення ж непроцентної ваги прибутку обмежує цінову політику, що викликає потребу у коригуванні структури активів і пасивів.

Таким чином цінове управління базується на управлінні прибутковістю та фінансовою стійкістю (рис. 5.14).

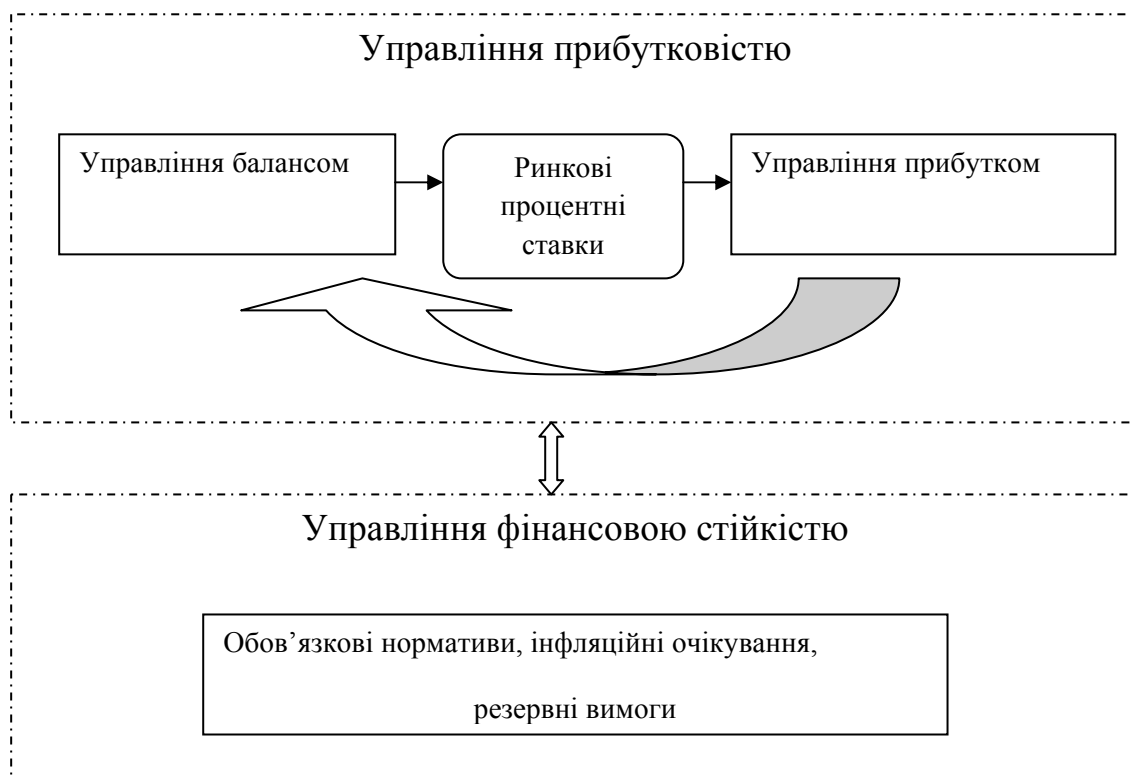

Рис. 5.14 Цінове управління з обмеженнями балансу та прибутку

Таким чином можна зробити висновок, що процес ціноутворення на банківські послуги передбачає встановлення певних критеріїв, які визначають параметри ціни і реалізуються через оцінювання загальних і специфічних чинників. В свою чергу загальні і специфічні чинники ціноутворення, які були нами визначені свідчать про їх динамічну тенденцію до зміни, багатогранність, різний ступінь впливу у різні періоди часу. В основі виділених чинників основна роль належить значенню рівня інфляції, яка характеризує поведінку кредитних і депозитних ставок, які є визначальними у системі ціноутворення на банківські послуги.

У системі ціноутворення на банківські послуги особлива роль відводиться ціновій рівновазі на залучені і розміщені кошти, яка забезпечується через дослідження і збалансованості

структури балансу, структури активів, прибутковості та фінансової стійкості банківської діяльності.

5.3. Особливості цінової політики банківських установ у сучасних умовах розвитку банківської системи України

Сучасні тенденції розвитку банків характеризуються суттєвими змінами в умовах їх діяльності, що зумовлені погіршенням якості активів, зниженням ефективності проведення операцій та викликають необхідність обґрунтування управлінських рішень у сфері оптимізації фінансових результатів і ризиків. Ціна і ціноутворення є важливими складовими фінансової діяльності банків, виступаючи в ролі її гнучкого інструменту. Перед усіма банками постає завдання визначення ціни на свої продукти та послуги, яка повинна бути обґрунтованою та достатньою як для самих банків так і для його клієнтів. Специфіка ціни як інструменту реалізації стратегії розвитку банку полягає в тому, що вона належить до групи контрольованих факторів і є основним показником, який визначає його прибуток.

Актуальність питань ціноутворення в діяльності банку на сучасному етапі економічного розвитку України пов'язується з проблемами, пов'язаними з вільним встановленням банками цін при наявності цінових обмежень з боку державних органів та поступового зниження значимості методів цінової конкуренції в умовах глобалізації фінансових ринків при підвищенні значимості методів нецінової конкуренції.

У сучасних умовах процес управління цінами на банківські послуги набуває першорядного значення для поточної оперативної діяльності комерційного банку, а найчастіше й для стратегії його подальшого функціонування. Саме тому актуалізується питання оцінки фінансових показників цінової політики банків України, адже від грамотної побудови її складових – тарифної та процентної політик – залежить фінансовий результат діяльності банківської установи.

Питання рентабельності й прибутковості банківських продуктів і клієнтських груп вивчалися Буевич С. Гойденко Ю., Жердецькою Л., Павленко Л., Пельтек Л., Помориной М., та іншими [8, с. 117; 53, с.52; 54, с.84; 55, с. 56]. Водночас при всій цінності проведених досліджень, низка теоретико-методичних засад банківського ціноутворення залишаються недостатньо розробленими. Зокрема розробка основних принципів організації цінової політики банківських установ у сучасних умовах подолання негативного впливу фінансової кризи на банківський сектор та посилення невизначеності загальної економічної ситуації потребує аналізу й оцінки поточних фінансових показників, що зумовлює мету представленого дослідження, визначає його логіку та складові.

Для досягнення мети дослідження необхідно визначити методичні підходи до аналізу використання положень цінової політики банку на основі поточних фінансових показників.

Ефективність функціонування комерційних банків прямо пов'язана з ціновою політикою, яку вони проводять. За допомогою чіткого обліку власних витрат на надання різних видів банківських послуг і формування обґрунтованих цін на них, банки одержують можливість адекватно реагувати на мінливу кон'юнктуру ринку. З огляду на можливості розрахунку пропонуємо наступні показники для аналізу цінової політики досліджуваних банківських установ:

- співвідношення процентних та комісійних доходів до загальних (чистих) активів дозволяють визначити основне джерело доходів банку – продаж послуг кредитного чи не кредитного характеру;
- вартість платних зобов'язань – для оцінки середньої ціни ресурсів для надання позичок та розміщення у інші дохідні активи [53];
- дохідність процентних активів дозволяє проаналізувати середню ціну наданих банком кредитних продуктів;
- спред, співвідношення прибутку та доходів і віддача активів характеризують ефективність банківських продажів [54];

- складові фактичної середньої ставки на основі аналізу беззбитковості [8] дозволять визначити структуру витрат банку та шляхи їх скорочення.

Графічне відображення у вигляді матриці співвідношення процентних та комісійних доходів до загальних (чистих) активів дозволить порівняти продуктові та цінові орієнтири банківських стратегій (рис. 5.15). Необхідно зазначити, що в матриці, яка зображена на рис. 5.15, за віссю абсцис відображено частки процентних доходів банків у їх чистих активах, за віссю ординат – частки комісійних доходів банків у їх чистих активах; точки на перетині зазначених вище показників – досліджувані банківські установи.

Рис.5.15 Порівняння процентної та комісійної складових доходів банків за станом на 01.01.2012 р.

Як свідчать дані рис. 5.15, за станом на 1 січня 2012 року діяльність банківської системи України характеризувалась середнім рівнем дохідності. При чому дохідність переважно забезпечувалась продажем кредитних продуктів (12,03% по відношенню до чистих активів). Надання послуг кредитного характеру забезпечило отримання комісійних доходів, які склали 1,63% від чистих активів.

На особливу увагу заслуговує високий рівень дохідності «Альфа-Банк», отриманий за рахунок високої вартості кредитів (15,64%) та незначного рівня комісійних доходів (0,7%).

Відносно високодохідною та диверсифікованою можна вважати діяльність «Приватбанк» та «Райффайзен Банк Аваль».

У наступну групу можна об'єднати такі банки: «Ощадбанк», «УкрСиббанк» та «Укрсоцбанк», які мають середній або вище середнього рівень дохідності від продажу кредитів та відносно низький рівень дохідності продажу інших послуг. Дещо нижчий рівень дохідності станом на 01.01.2012 р. отримали «Промінвестбанк» та «ВТБ Банк». «ОТП Банк» має усереднені показники порівняно з двома останніми з виділених груп.

«Укрексімбанк», «Промінвестбанк» та «ВТБ Банк» отримують середній рівень дохідності, що забезпечується переважно кредитною діяльністю.

Для більш точного аналізу ефективності продажу банківських продуктів необхідно проаналізувати динаміку середніх ставок за активами та пасивами, а також основні показники рентабельності (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

Динаміка показників ефективності цінової політики провідних банків Одеського регіону за період 01.01.2011 р. – 01.01.2012 р., %

Банки	Фінансові показники за станом на 01.01.:									
	Середня вартість залучення ресурсів		Середня ціна надання кредитних продуктів		Спред		Прибутковість/збитковість продаж		Віддача активів	
	2011	2012	2011	2012	2011	2012	2011	2012	2011	2012
Приватбанк	8,67	6,91	13,63	13,52	4,97	6,61	7,40	6,34	1,21	0,98
Укрексімбанк	7,23	6,83	13,29	13,30	6,06	6,46	0,64	1,07	0,07	0,12
Ощадбанк	8,44	7,04	15,83	13,24	7,39	6,20	5,19	5,42	0,78	0,72
Райффайзен Банк Аваль	6,50	5,02	14,95	14,96	8,45	9,94	0,01	0,36	0,00	0,06
УкрСиббанк	7,84	7,03	15,00	18,59	7,16	11,56	-46,27	-61,60	-6,82	-11,31
Укрсоцбанк	6,94	5,57	13,36	12,69	6,42	7,12	0,48	0,27	0,07	0,04
Промінвест-банк	8,41	7,30	13,85	12,66	5,44	5,36	-19,08	0,67	-2,44	0,08
ВТБ банк	7,48	6,17	12,36	12,47	4,88	6,29	-11,90	12,51	-1,46	1,57
Альфа-Банк	10,49	8,15	17,05	14,01	6,56	5,86	0,02	0,44	0,00	0,06
ОТП Банк	4,95	3,83	13,97	12,61	9,02	8,78	13,08	19,35	2,47	2,55
Середнє значення для банківської системи України	7,90	6,68	14,11	12,90	6,21	6,22	-9,60	-5,53	-1,38	-0,73

Як свідчать дані наведеної таблиці, основною тенденцією у банківському секторі є скорочення рівня процентних ставок як за активними так і пасивними операціями. При цьому збитковість банківської системи скорочується, що пов'язано зі зменшенням темпів приросту витрат на формування резервів за кредитними операціями [55].

Необхідно зазначити що протягом досліджуваного періоду майже всі досліджувані банки є прибутковими, виключення становить лише «УкрСиббанк», не дивлячись на найбільший рівень спреду. Зазначене дає змогу дійти висновку, що покращання фінансових результатів банківської установи передусім потребує удосконалення не цінової політики, а стратегії та тактики управління кредитним ризиком.

Найбільш прибутковою є діяльність «ОТП Банк», що свідчить про виваженість кредитної та цінової політик банківської установи. Найкращі показники цінової політики «ОТП Банк» зумовлені найнижчою вартістю залучення ресурсів серед досліджуваних банківських установ за рахунок використання коштів банківської групи.

Протягом 2011 року значно покращив результати «ВТБ Банк», отримавши за станом на початок 2012 року прибутковість активів на рівні 1,57% порівняно зі збитковістю -1,46% за станом на початок 2011 року; проте, на нашу думку, таке покращення результатів банку зумовлене не показниками цінової політики, а заходами щодо скорочення резервів за кредитними операціями.

Віддачу активів на рівні, що наближується до рекомендованого (1%) отримали «Приватбанк», «Укрексімбанк» та «Ощадбанк». Ці банки з національним капіталом залучають порівняно дорогі внутрішні ресурси та здійснюють їх розміщення за ставками, котрі дещо вищі середнього рівня. Діяльність інших банківських установ характеризується приблизно однаковими показниками та позитивною низькою віддачею активів.

На наступному етапі нашого дослідження необхідно проаналізувати структуру ціни кредитних продуктів банківських установ на основі такої формули:

$$\text{СДРА} = \frac{\text{ПВ} + \text{НВ} + \text{П}}{\text{АПД}} \times 100, \text{ де} \quad (5.7)$$

СДРА – середня дохідність робочих активів; ПВ – процентні витрати; НВ – накладні витрати; П – прибуток; АПД – активи, що приносять процентний дохід.

Провівши критичний аналіз методик віднесення накладних витрат на кредитні операції [8;55;6, с. 203; 53,с. 91], вважаємо найбільш прийнятним такий механізм розрахунку накладних витрат з точки зору операційно-вартісного аналізу на основі офіційної звітності банківських установ:

$$\text{НВ} = \text{НПВ} - \text{НПД}, \quad (5.8)$$

де НПВ – непроцентні витрати;

НПД – непроцентні доходи.

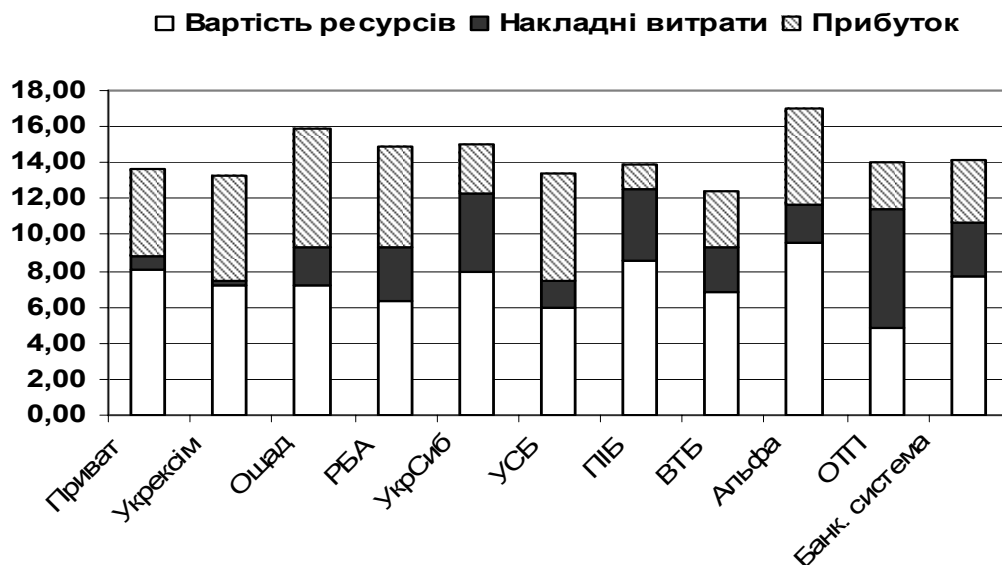
Тобто, виходячи з логіки формули 5.8, дохід від процентних операцій повинен покрити усі непроцентні витрати, які непокриті непроцентними доходами.

Прибуток отримуємо наступним чином:

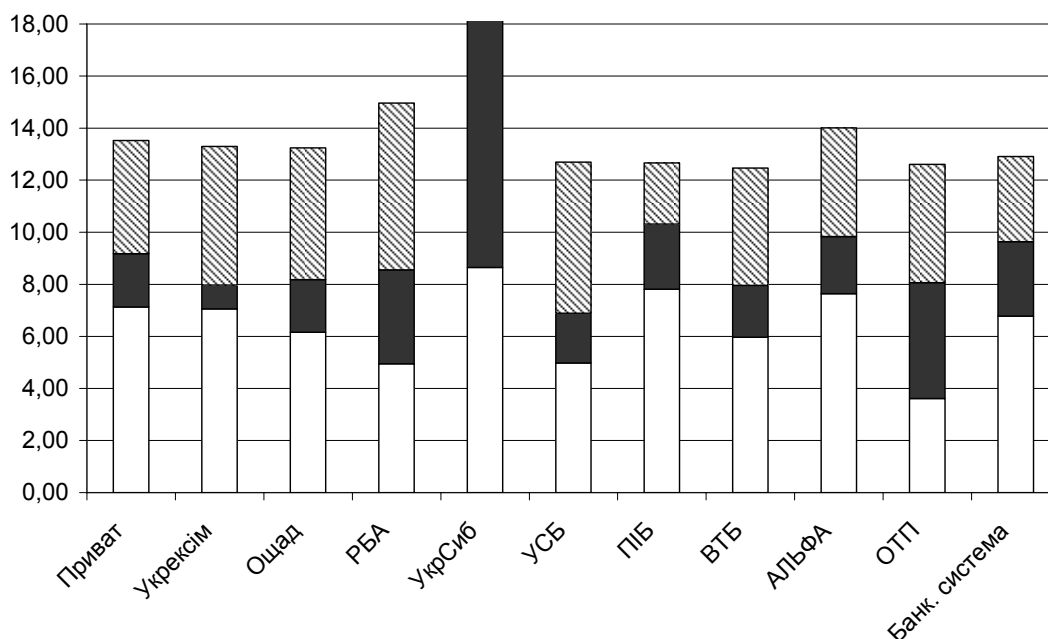
$$\text{П} = \text{ПД} - \text{ПВ} - \text{НВ} \quad (5.9)$$

ПД – процентні доходи.

Результати проведених розрахунків відобразимо графічно (рис. 5.16).

а). 01.01.2011 р.

б). 01.01.2012 р.

Рис. 5.16 Склад та структура ціни кредитних продуктів банків за станом на 01.01.2011 та 01.01.2012 рр., %

Як свідчать дані рис. 516, основною причиною збиткової діяльності «УкрСиббанк» та банківської системи в цілому є значний обсяг непроцентних витрат, передусім витрат на формування резервів за кредитними операціями; також ці витрати зумовлюють низьку прибутковість роботи «Промінвестбанк», «ВТБ Банк» та «ОТП Банк», та, за станом на 01.01.2012 р. «Промінвестбанк». Проте «ОТП Банк» та «ВТБ Банк» протягом 2011 року значним чином підвищили рентабельність своєї діяльності за рахунок здешевлення ресурсів та ефективного управління непроцентними витратами.

За результатами аналізу динаміки основних фінансових показників цінової політики досліджуваних банків можна заключити, що ціни кредитних ресурсів не є визначальними чинниками формування банківської рентабельності, оскільки у сучасних умовах вирішального значення набувають процеси управління ризиками, котрі зумовлюють необхідність збільшення витрат за кредитними операціями.

Отже, на сучасному етапі розвитку банківської системи України ціноутворення на банківські продукти та послуги характеризується наступним. По-перше, дохідність активів банків традиційно забезпечується отриманням процентних доходів, тобто наданням кредитних продуктів. По-друге, рівень ставок у банківській системі скорочується, що означатиме для банків зменшення спреду та підсилення чутливості до процентного ризику в середньостроковій перспективі.

Прийняття управлінського рішення в процесі формування цінової політики банку передбачає обґрунтований вибір такого методу ціноутворення, який забезпечить досягнення встановлених банком цілей цінової політики.

У діяльності банку інструментами ціноутворення є знижки, надбавки, премії, рекламні акції, мінімальний розмір внеску [6, 56].

Знижка є ефективним інструментом залучення додаткової кількості клієнтів у випадку високої цінової чутливості споживача. Але слід враховувати, що знижка є тимчасовим інструментом, оскільки клієнти, залучені за рахунок такого інструменту ціноутворення, так само легко перейдуть до іншого банку, який запропонує більші знижки. Знижки на продукти та послуги, так званого, „престижного класу” можуть асоціюватися у клієнтів з погіршенням якості банківського обслуговування, або (що значно гірше) – зі зниженням ліквідності та фінансової стійкості банківської установи.

Надбавка як інструмент ціноутворення в банківській діяльності пов'язана:

- по-перше, з підвищенням відсоткових ставок, з уведенням додаткових платежів, наслідком чого є подорожчання банківського продукту для клієнтів;
- по-друге, з підвищенням відсоткової ставки за депозитними продуктами, що є вигідним для клієнтів банку та свідчитиме про подорожчання ресурсів для банку.

Прикладом першого випадку є приховане збільшення відсоткових ставок вітчизняними банками за рахунок уведення різноманітних банківських комісій за кредитне обслуговування клієнтів. Надбавку за депозитними програмами банки, як правило, пропонують тимчасово і, якщо банк не співвідносить її з якоюсь подією (річниці, свята тощо), то у клієнта це може асоціюватися з погіршенням стану ліквідності банку.

У випадку використання такого інструменту ціноутворення, як премії, клієнт банку отримує можливість розмістити свій депозит на найбільш вигідних умовах (іноді навіть +5% або більше), або за результатами жеребкування отримати додатковий грошовий приз або заохочення в натуральній формі (досить розповсюдженими в практиці вітчизняних банків є призи у вигляді туристичних путівок або злитків банківських металів).

Надбавки, знижки та премії банки використовують не постійно, а пов'язують з певними подіями та супроводжуються рекламними акціями.

Чим більшою буде обсяг банківської операції (кредитної, депозитної, розрахункової), тим менше непрямих витрат припадатиме на одну операцію і тим нижчою буде її відносна вартість (процентна ставка або комісія у вигляді відсотка від операції). Саме тому банки використовують такий інструмент ціноутворення як мінімальні розміри депозитів, мінімальні внески за оплату товарів, що купуються в кредит, за рахунок власних коштів; фіксовані мінімальні суми оплати розрахункових операцій.

Приклади використання досліджуваними банківськими установами тактичних інструментів цінової політики наведено в таблиці 5.6.

Таблиця 5.6

**Тактичні інструменти цінової політики найбільших
банківських установ України за станом на листопад 2011 року [68]**

Банківські установи	Приклади тактичних інструментів цінової політики
ПРИВАТБАНК	Надбавка за лояльність від 0,5 до 1,5 п.п. залежно від строку; можливість змінювати валюту заощаджень; мінімальна сума внеску – 1000 грн. або 200 долл. США чи євро.
УКРЕКСІМБАНК	Залежність ставки від суми та строку; надбавка за лояльність до 0,8 в.п.; можливість поповнення рахунку до 500 грн.; максимальний строк депозиту – 3650 дн.; встановлюються мінімальні суми для споживчих позичок.
ОЩАДБАНК	Мінімальна сума складу складає 500 грн., 100 долл. чи євро; максимальний строк депозиту – 36 міс.; сума поповнення депозиту дорівнює мінімальній сумі внеску; ставка залежить від строку.
РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ	Мінімальна сума депозиту для корпоративних клієнтів – 10 000 долл. США чи 50 000 грн.; для клієнтів малого та середнього бізнесу – залежність ставки від суми внеску; передбачено щомісячне зростання ставки за депозитом до 0,8 в.п.
УКРСИББАНК	Максимальний строк депозиту – 730 дн.; встановлюються мінімальна сума та максимальний термін кредитування – 15 років.
УКРСОЦБАНК	Мінімальна сума внеску для клієнтів корпоративного сектора – 100 000 грн. чи 200 000 долл. США чи євро; для малого та середнього бізнесу – 1000 грн.; залежність ставки залежить від строку; надбавка за лояльність складає 0,5 п.п.
ПРОМІНВЕСТБАНК	Максимальний строк депозиту до 36 місяців – для приватних клієнтів, до 5 років – для корпоративних клієнтів; надбавка за лояльність – до 1,0 п.п.
ВТБ БАНК	Ставка залежить від суми депозиту; надбавка за лояльність складає +1п.п. до базової ставки. Використовується плаваюча ставка для кредитування фізичних осіб (українська середньобанківська депозитна ставка UIRD + 4,0%). Пакетні продажі.
АЛЬФА-БАНК	Залежність ставки від кредитоспроможності за позичками. Надбавки за депозитами для клієнтів банку. Пакетні продажі. Комісія за безготівкове поповнення депозитних рахунків. Комісія за зняття ставки з депозитних рахунків, якщо ставка перевищує базову.
ОТП БАНК	Банк проводить розіграш ставки за депозитом до 18-20%. Надбавка за лояльність. При здійсненні кредитування після 12 міс. встановлюється плаваюча відсоткова ставка (UIRD + надбавка залежно від строку), проте не більше 21%. Пакетні продажі.

Отже, як свідчать дані табл. 5.6, вітчизняні банки досить активно використовують тактичні інструменти цінової політики. Необхідно відзначити, що ціни на банківські продукти та послуги досліджуваних банківських установ є дуже диференційованими. Всі банківські установи, що розглядаються в роботі, диференціюють ставку за депозитними операціями залежно від валюти, строку та суми; крім того, банки активно використовують такий інструмент як надбавку за лояльність:

ставка зростає з кожним місяцем депозиту (Приватбанк), або залежно від кількості пролонгацій (майже всі інші банки). Найбільшу надбавку за лояльність пропонує Приватбанк (до 1,5 п.п.), а інші банки 0,8-1,0 п.п. Також банки обмежують мінімальні/максимальні розміри позичок та депозитів. Альфа Банк, крім того, диференціює ставку за позичками залежно від кредитоспроможності позичальника та використовує різноманітні комісії за операціями за клієнтськими рахунками у випадку, якщо ставка за депозитом перевищує ринкову.

Порівняльну характеристику вартості залучення клієнтських коштів на різних секторах ринку наведено в табл.5.7.

Таблиця 5.7

Порівняльна характеристика процентних ставок за депозитами 10-ти найбільших банків України [57]

Банківські установи	Сегменти ринку (бізнеси)					
	Корпоративним клієнтам		Малому та середньому бізнесу		Приватним клієнтам	
	У нац. валюті	В ін. валюті	У нац. валюті	В ін. валюті	У нац. валюті	В ін. валюті
ПРИВАТБАНК	7,0-13,0	3,5-6,5	7,0-13,0	3,5-6,5	8,0-9,5	4,5-7,0
УКРЕКСІМБАНК	н.д.	н.д.	9,9-12,9	2,0-6,5	9,9-12,9	2,0-6,5
ОЩАДБАНК	н.д.	н.д.	-	-	9,0-14,00	3,25-7,00
РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ	н.д.	н.д.	10,75-11,75	1,75-3,5	10-13,75	0,75-4,15
УКРСИББАНК	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	1,5-13,0	0,5-5,5
УКРСОЦБАНК	н.д.	н.д.	5,0-10,5	2,0-6,0	5,0-11,5	2,0-6,5
ПРОМІНВЕСТ-БАНК	н.д.	н.д.	-	-	12,3-16,0	2,8-6,5
ВТБ БАНК	н.д.	н.д.	13,0-20,5	2,5-7,0	11,0-15,75	1,5-7,25
АЛЬФА-БАНК	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	12,5-16,5	2,5-8,5
ОТП БАНК	н.д.	н.д.	11,5-13,5	2,5-5,5	6,0-13,0	0,5-6,0

н.д. – немає даних щодо ставок

„-” – продукт не згадується

Аналіз інформації, яку розміщують на своїх Інтернет-сайтах досліджувані банківські установи, дозволяє дійти висновку, що банки досить активно пропонують депозитні програми своїм клієнтам. Варто зауважити, що як продуктивний ряд так і ціни на банківські депозити дуже диференційовані. Дані табл. 3 свідчать, що на корпоративному сегменті банки переважно використовують індивідуальний підхід до ціноутворення, лише

Приватбанк надає інформацію щодо ціни депозитів корпоративного бізнесу, та ставки за депозитами на різних сегментах майже не відрізняються, тобто Приватбанк використовує політику цінового вирівнювання. Необхідно зауважити, що ставки за депозитами Приватбанку є досить конкурентоспроможними серед досліджуваних депозитних корпорацій, що й зумовлює порівняно високу вартість пасивів.

Найвищі ставки за депозитними продуктами пропонують АЛЬФА-БАНК, ПРОМІНВЕСТБАНК, ВТБ БАНК та ОЩАДБАНК, при цьому АЛЬФА –БАНК ОЩАДБАНК та ПРОМІНВЕСТБАНК за станом на початок 2011 року мають найвищу середню вартість ресурсів. РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ не дивлячись на порівняно високі ставки, має середню вартість пасивів чи не найнижчу серед досліджуваних банківських установ за підсумками 2010 року. Середні ціни на депозитні продукти встановлюють такі банки як УКРЕКСІМБАНК, УКРСИББАНК, УКРСОЦБАНК та ОТП БАНК, що в цілому відповідає значенню показника середньої вартості ресурсів (крім ОТП БАНКу).

Отже, підсумовуючи викладене вище, можна дійти висновку, що поточні ціни залучення ресурсів найбільших банків України в цілому відповідають показнику середньої вартості пасивів за підсумками 2010 року, тобто банки протягом 2011 року суттєво не переглядали своєї цінової політики. Виключення складають лише РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ та ОТП БАНК, що на нашу думку пояснюється значними обсягами ресурсів материнських компаній у пасивах цих банківських установ за цінами, котрі нижчі за ціни клієнтських депозитів. Крім того, вважаємо, що ці банки переслідують мету залучення коштів клієнтів за середніми цінами, акцентуючи увагу на якості обслуговування та надійності іноземних брендів.

Порівняльну характеристику вартості розміщення ресурсів на різних секторах ринку наведено в табл. 5.8.

Таблиця 5.8

Порівняльна характеристика процентних ставок за
позичками клієнтів 10-ти найбільших банків України [57] %

Банківські установи	Сегменти ринку (бізнеси)					
	Корпоративним клієнтам		Малому та середньому бізнесу		Приватним клієнтам	
	У нац. валюті	В ін. валюті	У нац. валюті	В ін. валюті	У нац. валюті	В ін. вал.
ПРИВАТБАНК	17,0-22,0	12,0-14,0	20,5-23,5	-	17,0-23,5	-
УКРЕКСІМБАНК	н.д.	н.д.	19,3	9,7-10,7	22,25-24,0	-
ОЩАДБАНК	16,5	9,8-10,0 ¹⁵	-	-	12-18	-
РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ	-	-	17-24	-	28,9-36,916	
УКРСИББАНК	н.д.	н.д.	7,0-11,5	0,5-4,5	16,5-20,9	-
УКРСОЦБАНК	н.д.	н.д.	20,0-22,0	-	14,9-19,9	-
ПРОМІНВЕСТ- БАНК	н.д.	н.д.	-	-	-	-
ВТБ БАНК	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	17,0-34,0	-
АЛЬФА-БАНК	н.д.	н.д.	22,0	н.д.	11,7-30,0	-
ОТП БАНК	н.д.	н.д.	20,0-21,0	10,0-12,0	6,99-20,0 (33 ²)	-

З табл. 5.8 видно, що на кредитному ринку банки переважно використовують індивідуальний підхід до ціноутворення для найбільших клієнтів; базові ставки вказують лише ПРИВАТБАНК та ОЩАДБАНК. Крім того, жоден з банків не здійснює кредитування приватних клієнтів в іноземній валюті, більш того активність окремих банківських установ (серед досліджуваних) на кредитному ринку значно нижча порівняно з депозитним.

Так, банки пропонують незначний перелік кредитування фізичних осіб: на сайті ПРОМІНВЕСТБАНКу не згадується жодна кредитна пропозиція, а РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ здійснює кредитування лише за кредитними картками. Необхідно зазначити, що співставлення даних табл. 5.8 щодо ставок кредитування та середньої дохідності банків не відповідають логіці: чим вищі ставки, тим вища середня дохідність. На нашу думку, така невідповідність пояснюється наступним. По-перше, банки надають інформацію щодо процентних ставок фізичним особам, але в структурі

¹⁵ мінімальна ставка

¹⁶ овердрафт за кредитними картками

кредитних портфелів мають також значні частки корпоративних кредитів (більше половини, крім УкрСиббанку, Укрсоцбанку та Райффайзен банку Аваль). По-друге, відкрита інформація щодо малого й середнього бізнесу, а інколи й приватного сектора, стосується так званих базових, тобто мінімальних, ставок. По-третє, ставки не враховують різноманітні комісії, які банки встановлюють для підвищення своєї дохідності.

Розглянемо на прикладі кредитування на придбання автомобіля, як комісії спливають на ціну кредитних продуктів для клієнтів банківських установ України.

Реальну процентну ставку розрахуємо відповідно до Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту [58].

Результати проведених розрахунків наведено в табл. 5.9.

Таблиця 5.9

Порівняння складових вартості позичок на придбання автомобіля для фізичних осіб найбільших банків України за станом на листопад 2011 року [57]

Банки	Сума сплачених процентів, грн.	Комісійні платежі банку, грн.			Всього на користь банк, грн.	В т.ч.	Разом на користь страхової компанії, грн.	Інші, грн.	Разом платежів, грн.	В т.ч.
		Одноразова	Щомісячна	Перерахування коштів		у % до суми позички				у % до суми позички
ПРИВАТБАНК	9685	0	0	0	9685	9,69	7500	7300	24485	24,49
УКРЕКСІМ-БАНК	12188	1800	0	0	13988	13,99	11500	7334	32822	32,82
ОЩАДБАНК	7258	2000	0	0	9258	9,26	12500	7300	29058	29,06
УКРСИББАНК	8938	2720	0	0	11658	11,66	11500	7300	30458	30,46
УКРСОЦБАНК	8071	2000	0	300	10371	10,37	11500	7300	29171	29,17
ВТБ БАНК	9208	2990	0	0	12198	12,20	12500	7300	31998	32,00
АЛЬФА-БАНК	5958	2990	500	0	9448	9,45	14500	7300	31248	31,25
ОТП БАНК	6224	2500	0	0	8724	8,72	14500	7300	30524	30,52

Для співставності результатів ми вибрали найбільш розповсюджену кредитну програму, суму позички встановили на

рівні 100 000 грн., а вартість автомобіля – 200 000 грн. відповідно з авансовим платежем 50%. Строк користування позичкою для спрощення розрахунків вибрали 1 рік. Необхідно зазначити, що при збільшенні строку кредитування одноразові комісії спричинятимуть усе менший вплив на процентну ставку, а реальна ставка зменшуватиметься у випадку використання класичної схеми нарахування відсотків на залишок заборгованості. Більшість банків указує розмір страхового платежу КАСКО, для банків, які не надають цієї інформації на сайті, встановлено рівень 5,5%.

Для більш наочного порівняння результатів використаємо графічний метод (рис. 5.17).

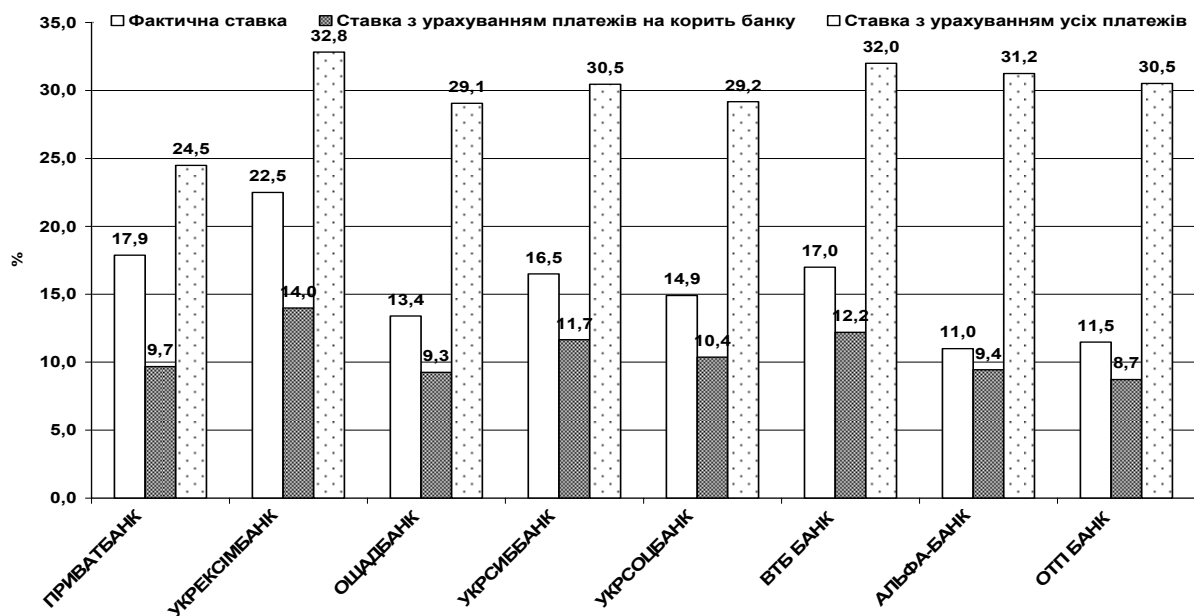

Рис. 5.17 Порівняння ставок за позичками на придбання автомобіля досліджуваних банків за станом на листопад 2011 року

Отже, найбільш привабливі ціни за кредитними продуктами на придбання автомобілю пропонує Приватбанк. Найбільші ціни за рахунок фактичної відсоткової ставки пропонує УкрЕксімбанк, за рахунок найбільших комісій – УкрСиббанк та Альфа-Банк, за рахунок поєднання високої ставки та комісії – ВТБ Банк, та ОТП Банк – за рахунок завищеного платежу страховій компанії (у розрахунках 7%, хоча вказано діапазон: 6-8%).

Провівши порівняльний аналіз фінансових показників цінової політики банків Одеського регіону автором розроблено низку рекомендацій для досліджуваних банківських установ.

1. В умовах підвищення рівня кредитного ризику внаслідок негативного впливу кризових явищ банкам необхідно збільшувати дохідність активів передусім за рахунок комісійних доходів. Приросту комісійних доходів можна домогтися за рахунок зростання кількості переказів, комунальних платежів, обслуговування платіжних карт; розвитку альтернативних каналів продажів (Інтернет і клієнт-банк, термінали самообслуговування, банкоматні мережі). Передусім ці рекомендації позитивно вплинуть на дохідність «Укрексімбанк», «Промінвестбанк» та «ВТБ Банк»; питанню диверсифікації джерел доходів також варто приділити увагу менеджерам таких банків, як: «Альфа-банк», «ОТП Банк», «Укрсиббанк» та «Укрсоцбанк».

2. Ураховуючи значну конкурентну боротьбу на ринку депозитів клієнтів, в управлінні спредом необхідно сконцентрувати увагу на ціні кредитних вкладень. «Приватбанк», «Укрексімбанк», «Ощадбанк» та «Райффайзен Банк Аваль» як лідери українського ринку можуть вживати заходи щодо збереження рівня кредитних ставок, іншим банкам системи варто на сегменті залучення депозитів та роздрібного кредитування використовувати цінову стратегію середньоринкових цін.

3. Підвищити дохідність кредитного портфеля можна за рахунок збільшення питомої ваги найбільш дохідного кредитування. Зважаючи на високий ризик кредитних продуктів, розвивати кредитування варто банкам, котрі отримали дохідність активів нижче середнього рівня, проте не зазнали значних збитків: «Укрексімбанк», «Укрсоцбанк» та «Промінвестбанк».

4. Активізувати процеси оптимізації накладних витрат. Основними напрямками скорочення цих витрат можуть стати: оптимізація бізнес-процесів; створення прозорої, обґрунтованої справедливої схеми мотивації персоналу банку; використання Інтернет-технологій з метою активізації дистанційних каналів

збуту та розповсюдження інформації про банк, що дозволить скоротити відповідно витрати на утримання філійної мережі та на рекламу.

Необхідно зазначити, що впровадження запропонованих рекомендацій потребує дослідження продуктової політики – для оцінки можливостей впровадження нових послуг та збільшення комісійних доходів; збутової політики – з метою покращання процесів обслуговування існуючих клієнтів та залучення нових; кредитної політики – для пошуку джерел скорочення витрат на формування резервів і збільшення дохідності розміщення ресурсів. Вказане зумовлює необхідність та завдання подальших наукових розробок у цих напрямках.

5.4. Вплив конкурентоспроможності банківських установ на складові комплексу маркетингу

Початок нового тисячоліття супроводжувався в Україні інтенсивним економічним зростанням і сприятливими фінансовими тенденціями. Активна фінансова інтеграція банків з виходом на міжнародні фінансові ринки дозволила забезпечити нарощування конкурентного потенціалу вітчизняних банківських установ, стимулювати структурну перебудову економіки і розвиток інноваційних процесів. Однак глобальна економічна криза і викликана ним невизначеність світового розвитку, які супроводжувались скороченням платоспроможного попиту клієнтів банків, загостренням конкуренції і зниженням доступності зовнішніх фінансових ресурсів, обмежують можливості зростання обсягів банківських послуг і підвищують актуальність проблеми розвитку маркетингових досліджень у напрямку пошуку нових джерел конкурентоспроможності. Особливого значення сьогодні набуває завдання збереження і розвитку конкурентних переваг на основі ефективної конкурентної банківської політики, яка, на наш погляд, повинна

використовувати переваги кожної зі складових комплексу маркетингу.

Зазначимо, що для визначення теоретичних засад впливу конкуренції на розвиток маркетингової діяльності банку та складових комплексу маркетингу необхідно провести дослідження суті понять «комплекс маркетингу», «конкурентоспроможність» та «конкурентні переваги» банку з урахуванням специфіки банківської діяльності.

Знання філософії маркетингу, уміння управляти бізнес-ідеями не можуть бути достатніми для організації ефективного підприємництва. Необхідний ще й інструментарій, тобто сукупність способів, методів, за допомогою яких можна було б впливати на споживачів та інших суб'єктів системи маркетингу для досягнення поставлених цілей. Таким інструментарієм є *marketing mix* (комплекс маркетингу), що уперше ввів у теорію маркетингу у 1953 р. професор Нейл Борден у своєму президентському звертанні до Американської асоціації маркетингу (*American Marketing Association*) [59].

За визначенням зазначеного вище відомого американського фахівця в області маркетингу Ф. Котлера, *комплекс маркетингу* – це “набір перемінних чинників маркетингу, що піддаються контролю, сукупність яких фірма використовує в прагненні викликати бажану відповідну реакцію з боку цільового ринку” [60].

Широке трактування даного поняття відображає практичну значимість комплексу маркетингу як набору інструментів, що дозволяють певним чином впливати на ринковий попит, але в той же час вимагають його подальшої деталізації та уточнення.

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що перші спроби систематизувати інструменти маркетингу з'явилися приблизно в 1940-х рр. В одній з публікацій Джеймс Каллітон (*Culliton, J. 1948*) [61] пропонує новий термін "*marketing mix*" (комплекс маркетингу), що підкреслює, що маркетингове рішення є чимось на зразок рецепту.

Приблизно до кінця 50-х рр. XX століття Н. Борден використовує в комплексі маркетингу модель з 12 елементів:

планування продукту, ціноутворення, брендинг, канали дистрибуції, особисті продажі, реклама, просування, упаковка, демонстрації, обслуговування, фізичні властивості, пошук фактів та їх аналіз.

Альберт Фрей (Albert W. Frey) в 1961 [62] висловив ідею, що змінні маркетингу повинні бути розділені на дві основні групи: перша становить пропозицію (продукт, упаковка, бренд, ціна, сервіс), а друга - методи та інструменти (канали дистрибуції, реклама, особисті продажі, стимулювання збуту і PR).

Початкове визначення комплексу маркетингу Нейлом Борденом, з часом було по-різному інтерпретовано різними фахівцями в галузі маркетингу. Так Дж. Р. Еванс та Б. Берман замість терміна «комплекс маркетингу» пропонують використовувати поняття структури маркетингу, під яким вони розуміють конкретне поєднання елементів маркетингу для досягнення поставлених цілей і задоволення цільового ринку.

С. Маджар вважає, що комплекс маркетингу – це «сукупність взаємопов'язаних елементів, які використовуються для задоволення потреб певного ринку, його частини (сегмента) з урахуванням даного оточення: політичного, культурного, економічного, інституційного».

Необхідно відмітити, що незважаючи на істотний розкид думок різних фахівців щодо даного поняття його загальна термінологія побудована навколо концепції комплексу маркетингу, висунутої англійським економістом Дж. Маккарті у своїй книзі “Основи маркетингу” (1960 р.). Варто зазначити, що він у популярній формі ввів класифікацію різних маркетингових елементів, що входять у комплекс маркетингу, розбивши їх на чотири категорії, які відомі з тих пір у колі фахівців, як “чотири Р”: товар (product), ціна (price), методи розповсюдження (place), методи стимулювання (promotion) [63].

Функція маркетинг-мікс полягає в тому, щоб сформулювати набір (mix), який не тільки би задовольняв потреби потенційних

клієнтів у рамках цільових ринків, а й максимізувати ефективність організації.

Таким чином, концепція маркетингу-мікс по Дж. Маккарті визначалася набором основних маркетингових інструментів, що включаються в програму маркетингу: товарна політика (product), збутова політика (place), цінова політика (price), комунікаційна політика або політика просування (promotion).

Надалі модель “4-Р” була розвита і прийняла закінчений вид у роботах Ф. Котлера. *Товар* – це набір “виробів і послуг”, що фірма пропонує цільовому ринку. *Ціна* – грошова сума, що споживачі повинні сплатити для одержання товару. *Методи поширення* – усіляка діяльність, завдяки якій товар стає доступним для цільових споживачів. *Методи стимулювання* – усіляка діяльність фірми по розповсюдженню відомостей про достоїнства свого товару і переконанню цільових споживачів купувати його [63].

У той же час роз’єднаність у визначенні комплексу маркетингу стала причиною подальшої модифікації його структури і розширення стандартного набору його компонентів. Так, були початі спроби ввести в структуру маркетингового комплексу додаткові елементи, наприклад, іноді додається п’яте “Р”, означаюче *люди, людські ресурси* (people), *персонал* (personnel) або *особисті продажі* (personal selling) [73]. У 1986 р. Ф. Котлер запропонував два додаткових і універсальних “Р”: *політична влада* (political power) та *формування суспільної думки* (public opinion formation) [64].

Р. Моріс, спеціаліст з практичного маркетингу, на додаток до традиційних елементів комплексу маркетингу пропонує включити в нього трудовий колектив, роздрібних і оптових торговців, а також споживачів.

Пітер Дойль визначає комплекс маркетингу як сукупність маркетингових рішень, що приймаються керівниками для реалізації стратегії позиціонування і вирішення поставлених задач, при цьому він вважає за доцільне до основних чотирьох елементів додати ще дві складові: послуги (обслуговування) і персонал.

Отже, в сучасних умовах фахівці нарівні з класичною моделлю комплексу маркетингу окремо виділяють концепції «5Р», «6Р», «7Р», «10Р», «12Р», «23Р».

Наступним завданням нашого дослідження є аналіз сучасних підходів до визначення особливостей банківського маркетингу та складових його комплексу.

Специфіка банківської діяльності та банківського продукту накладає відбиток на маркетинг у банківській сфері, він постає як особлива галузь маркетингу сфери послуг. Специфіку мають усі прийоми маркетингу, усі елементи маркетингу, що відносяться до банківської сфери [65].

Критичний аналіз різних трактувань банківського маркетингу дозволяє дійти висновку, що не існує єдиного визначення цього поняття. На наш погляд, найбільш повну характеристику цього напрямку діяльності банку дає визначення, що запропоновано Л. Романенко. На її думку, банківський маркетинг – це філософія, стратегія й тактика банку, що спрямовані на ефективне задоволення потреб, запитів і сподівань, вирішення проблем банківських клієнтів шляхом успішної реалізації на ринку банківських продуктів, які враховують тенденції розвитку ринку та приносять користь суспільству завдяки управлінню активами і пасивами, прибутками і витратами, ліквідністю банку, рівнем ризику його операцій [65].

Визначаючи сутність банківського маркетингу необхідно врахувати, що в його структурі належне місце відводиться маркетинговому інструментарію. До основних методів та інструментів належать складові комплексу маркетингу. У зв'язку з тим, що банківська діяльність вважається сферою надання фінансових послуг, є доцільним визначити набір відповідних складових комплексу маркетингу та проаналізувати їх використання вітчизняними банками.

Варто відмітити, що загальновизнаною у банківському маркетингу є концепція 4Р. Ключовим фактором, на наш погляд, виступає те, що саме ці чотири елементи можуть повністю контролюватися маркетингологом. Крім того, вважається, що

порядок проходження елементів комплексу маркетингу чітко показує послідовність реалізації основних маркетингових функцій та існує взаємозалежність та взаємозв'язок між складовими комплексу.

Необхідно зазначити, що традиційний комплекс маркетингу банку включає в себе забезпечення функціонування та взаємодію процесів продажу банківських продуктів, ціноутворення, комунікаційної політики та розподілу за умови забезпечення задоволення потреб клієнтів в умовах конкуренції з метою отримання прибутку. Процес активного впровадження принципів та інструментів комплексу банківського маркетингу в Україні розпочався в кінці 1990-х – на початку 2000-х років і пройшов ряд періодів свого розвитку у вітчизняній банківській практиці.

На Іємані (1991-2002 рр.) у вітчизняних наукових дослідженнях знайшли своє відображення актуальні розробки, що підтверджували необхідність використання інструментів маркетингу в комерційних банках. Були зроблені перші спроби визначення банківського маркетингу як концепції управління, поставлені завдання формування інструментарію складових комплексу маркетингу, аналізу шляхів його подальшого розвитку, надавалися рекомендації щодо здійснення оцінки ефективності маркетингових заходів у банківській сфері, але не розглядалися завдання кожного з елементів комплексу маркетингу у вітчизняних банках.

Аналіз публікацій наукових статей з банківського маркетингу дозволив виділити особливості *Петану його розвитку (2003-2004 рр.)*. У цей період чені банкіри-практики в умовах вирішення проблем створення системи управління банками у дворівневій банківській системі приділяли увагу завданням розроблення маркетингової стратегії розвитку банку та визначення її впливу на ефективність банківського бізнесу, впровадженню заходів стратегічного маркетингового планування в цілому, а також методів впровадження нових банківських продуктів. Крім того, в даний час вже були створені умови для дослідження окремих інструментів банківського маркетингу, оскільки, впроваджуючи маркетинговий

підхід у банках, працівники фінансово-кредитних установ зіштовхувалися з конкретними прикладними проблемами, які вимагали негайного вирішення. Вчені-маркетологи та практики банківської справи на даному етапі активно впроваджують такий елемент комплексу маркетингу, як комунікаційна політика банку, реалізація якої дозволяє банкам досягти взаєморозуміння з партнерами на фінансових ринках і власними клієнтами, та її складові, розглядали питання впливу зв'язків з громадськістю і рекламної діяльності банку на ефективність його роботи.

Дослідивши праці науковців у сфері банківського маркетингу у дослідженні виокремлено **III етап його становлення (2005р.–2008 р.)**. Особливістю цього періоду є те, що всі елементи комплексу маркетингу банками починають використовуватись, а саме: розробляються засади продуктової, цінової, збутової та комунікаційних політик. Крім того, в основу численних розробок банківських маркетологів покладено актуальну проблему налагодження взаємовигідних відносин банку та його клієнтів, розв'язання якої сприятиме реалізації стратегії задоволення потреб споживачів банку та істотному підвищенню ефективності комплексу маркетингу в цілому.

Специфікою **IV етапу розвитку банківського маркетингу (2009 р. – сьогодення)** є необхідність подолання негативних наслідків світової економічної кризи банками за рахунок оптимізації всіх напрямків банківської діяльності, у тому числі і маркетингової. В сучасних умовах банки намагаються оптимізувати витрати на використання всіх складових комплексу маркетингу, враховуючи їх взаємозалежність та взаємозв'язок, визначити ефективність продуктової, цінової, збутової та комунікативної політик. Зазначене підтверджує необхідність розроблення та використання інтегрального показника ефективності складових комплексу маркетингу банку.

У зв'язку з удосконаленням банківського бізнесу відбувалася поступова зміна акцентів у банківському маркетингу. На кожному з визначених етапів розвитку використання банками маркетингу та складових його комплексу вчені поступово переходили від розгляду

дузагальних питань методології та розроблення понятійного апарату банківського маркетингу до вивчення прикладних проблем: аналізу інструментарію кожної зі складових комплексу та, щонайголовніше, – до дослідження можливостей подальшого розвитку основних елементів комплексу в умовах посилення конкуренції на фінансовому ринку.

Теорія конкурентоспроможності фірми і її конкурентних переваг була розроблена в працях А. Сміта, Д. Рікардо, Б. Оліна тощо. Проте нові тенденції в розвитку світової економіки призвели до необхідності перегляду ортодоксальних поглядів. В останні два десятиліття найбільш значний внесок у розробку проблем конкурентоспроможності фірм внесли американські економісти І. Ансофф та М. Портер.

Різні методи оцінки та аналізу конкурентоспроможності досліджували у своїх роботах зарубіжні та вітчизняні вчені.

У сучасних умовах швидких змін зростає необхідність розглядання окремих теоретичних питань, пов'язаних з проблемами розмежування та взаємозв'язку понять конкурентоспроможності та конкурентних переваг банку, а також визначення ролі складових комплексу маркетингу в їх досягненні.

Визначаючи велике значення конкуренції для подальшого розвитку теоретичних та методологічних засад комплексу банківського маркетингу, розглянемо детальніше основні підходи до визначення поняття «конкурентоспроможність» і проведемо аналіз її змістовних аспектів, особливо виділивши роль і місце управління конкурентними перевагами при її формуванні (табл.5.10).

На наш погляд, слід погодитися з думкою ряду фахівців, які відзначають, що визначення конкурентоспроможності та конкурентних переваг безпосередньо залежать від специфіки предмета (галузі дослідження, конкурентного поля), до якого вони відноситься [66, 67, 68].

Таблиця 5.10

**Основні підходи до визначення термінів
«конкурентоспроможність» і «конкурентні переваги»**

Автор	Визначення
Й. Шумпетер, П. Ромер	Конкурентоспроможність підприємства визначається здатністю створювати нові технології, ринки, ідеї
П. Друкер, Ф. Хайек	Основа конкурентної переваги - людський фактор. Більш конкурентноздатним підприємство може стати при наявності в його штаті ефективних керуючих, при орієнтації на знання
М. Ерліх, Дж. Хайн	Конкурентоспроможність - здатність країни або фірми продавати свої товари
М. Портер	Конкурентоспроможність - властивість товару, суб'єкта ринкових відносин виступати на ринку нарівні з присутніми там аналогічними товарами, послугами або конкуруючими суб'єктами ринкових відносин
Ж. Ламбен	В основі конкурентної переваги лежить більш ефективне використання ресурсів
Б. Хендерсон, О. Вільямсон	Конкурентоспроможність ґрунтується на низьких витратах виробництва, одержуваних у ході застосування більш ефективних методів виробництва, в результаті випуску конкурентної продукції
Г. Хемел, К. Прахалад	Конкурентоспроможність заснована на навичках, знаннях, досвіді, здатності передбачення, інтелектуальному лідерстві
Х. Траболт	Головною конкурентною перевагою є здатність заробляти
А. Гранберг	Конкурентоспроможність території полягає в захисті своєї частки ринку (аналогічно компаніям)
Ю.Б. Рубін	Конкурентоспроможність - реальна і потенційна здатність компаній, а також сукупність наявних у них для цього можливостей проектувати, виготовляти та збувати товари, які за ціновими і неціновими характеристиками в комплексі більш привабливі для споживачів, ніж товари конкурентів
Р.Ф. Фатхутдінов	Конкурентоспроможність - властивість об'єкта, що характеризується ступенем реального чи потенційного задоволення конкретної потреби по порівнянню з аналогічними об'єктами, представленими на даному ринку
О.В.Рибакова	Конкурентоспроможність – це комплексна категорія, її переваги остаточно реалізуються через торгівлю, але базис конкурентних переваг створюється на всіх ланках суспільного виробництва, у тому числі, значною мірою за рахунок структурної перебудови і дійової економічної політики.
З. Є. Шершньова	Конкурентоспроможність розглядається в двох аспектах: 1) конкурентоспроможність товару (продукції) тобто ступінь його відповідності на певний момент вимогам цільових груп споживачів або обраного ринку за найважливішими характеристиками: технічними, економічними, екологічними тощо. 2) конкурентоспроможність підприємства — це рівень його компетенції відносно інших підприємств-конкурентів у нагромадженні та використанні виробничого потенціалу певної спрямованості, а також його окремих складових: технології, ресурсів, менеджменту, навичок і знань персоналу тощо.

В цьому відношенні на конкурентоспроможності та конкурентних перевагах можуть концентрувати дослідні інтереси у банківській галузі.

Деякі автори пропонують ввести термінологічну регламентацію даної області. Без цього, як вважає П. С. Зав'ялов, всі спроби сформулювати визначення конкурентоспроможності як економічної категорії зводяться до дефініції якості [67]. При цьому, на його думку, вивчення конкурентоспроможності як узагальненої економічної проблеми вимагає обов'язкового врахування наступних чинників:

1) необхідність кількісної оцінки економічних об'єктів, що є носіями властивості конкурентоспроможності, без чого визначення рівня конкурентоспроможності носить суб'єктивний характер;

2) відсутність універсального, загальноприйнятого визначення поняття «конкурентоспроможність»;

3) визначення рівня конкурентоспроможності за допомогою таких основних параметрів, як багаторівність, відносність і конкретність;

4) визначення конкурентоспроможності за допомогою результатів зіставлень;

5) зіставлення економічних об'єктів у процесі порівняльного аналізу конкурентоспроможності, повинно задовольняти вимогам повноти і коректності.

Варто зазначити, що організацією економічного співробітництва та розвитку (Organization for Economic Co-Operation and Development - OECD) конкурентоспроможність визначена як «здатність компаній, галузей, регіонів і націй забезпечувати порівняно високий рівень доходу і заробітної плати, залишаючись відкритими для міжнародної конкуренції» [69].

Незважаючи на відмінності у підходах до визначення конкурентоспроможності та її ув'язку з предметом дослідження, дана категорія має, на наш погляд, досить чітко виражені єдині сутнісні характеристики, що формуються спорідненої категорією «конкуренція». Такі характеристики знаходять відображення в деяких загальних визначеннях конкурентоспроможності,

пропонованих закордонними і вітчизняними вченими. Наприклад, на думку основоположника теорії конкурентних переваг М. Портера, конкурентоспроможність визначається здатністю постійно розвиватися: спочатку добиватися конкурентної переваги, змінюючи основу, на якій здійснюється конкуренція, а потім - зберігати свою перевагу, постійно удосконалюючи пропозицію (через зміну способів і факторів виробництва) настільки швидко, щоб конкуренти не мали можливості їх випередити. Саме вдосконалення і оновлення – це безперервний процес, який дозволяє створити, на його думку, конкурентні переваги [70].

Як і в підході М.Портера, у визначенні, запропонованому Л. Кураковим, конкурентоспроможність розглядається через конкурентну перевагу, обмежуючись при цьому тільки рівнем товару і підприємства: конкурентоспроможність – рівень переваги або відставання фірми, підприємства, організації по відношенню до інших учасників – конкурентам на ринку всередині країни і за її межами, визначеним за такими параметрами, як "технологія", "кваліфікація персоналу", "якість", "політика збуту" тощо.

Розглянемо поняття «конкурентоспроможність» банку. Конкурентоспроможність банківської установи є складною економічною категорією, яку можна розглядати на наступних рівнях: конкурентоспроможність товару (банківської послуги), конкурентоздатність товаровиробника (банку), конкурентоспроможність галузі (банківської системи) та регіону(області), конкурентоспроможність економіки країни.

Конкурентоспроможність - здатність певного об'єкта або суб'єкта перевершити конкурентів у заданих умовах [71]. Конкурентоспроможність визначає здатність витримувати конкуренцію у порівнянні з аналогічними об'єктами на даному ринку. Конкурентоспроможність об'єкта визначається стосовно конкретного ринку або до конкретної групи споживачів, що формується за відповідними ознаками стратегічної сегментації ринку. Якщо не вказано ринок, на якому конкурентоспроможний об'єкт, це означає, що даний об'єкт в певний час є кращим світовим зразком. В умовах ринкових відношень конкурентоспроможність характеризує ступінь

розвитку банківської справи. Чим вище конкурентоспроможність банку, тим вище його фінансові результати, фінансова стійкість та платоспроможність та клієнтська база. Конкурентоспроможність - це, перш за все, здатність конкурувати чи змагатися. Уточнення даного терміну розкриває особливості об'єктів конкурентоздатності, цілі і масштаби оцінки і дозволяє відповісти на наступні питання: з ким (чим) конкурувати? за якими критеріями і показниками? на якому рівні конкурувати? Відповідь на перше з поставлених питань являється основним, так як вказує на об'єкт оцінки конкурентоспроможності, тобто на те, що оцінюється. Відповіді на інші питання враховують особливості об'єкту і дозволяють побачити, де і як реалізується здатність об'єкта конкурувати. Таким чином, конкурентоспроможність як термін не можна розглядати поза зв'язку з об'єктом.

Варто зазначити, що групою вітчизняних вчених відмічається багатосторонність конкурентоспроможності банку, це обґрунтовується визначенням як конкурентоспроможності самого банку так і конкурентоспроможності банківських продуктів. Під конкурентоспроможністю банків вони пропонують розуміти його здатність витримувати конкуренцію з іншими банківськими установами та суб'єктами господарювання, які задовольняють потреби, що є на споживчому цільовому ринку. Під конкурентоспроможністю банківських продуктів пропонується розуміти їх здатність бути реалізованими на ринку завдяки привабливішим кількісним і сюрпризним характеристикам та виконанню нормативного стандарту обов'язкових параметрів [70].

Аналіз еволюції поглядів на методологію конкурентних відносин дозволив виявити основну роль конкуренції у вдосконаленні банківської діяльності, її унікальний вплив на розвиток бізнес-процесів в національній та закордонних банківських системах.

Конкуренція виступає потужним чинником впровадження інструментів комплексу маркетингу шляхом реалізації індивідуальних інтересів банківських установ, виконуючи двоїсту роль: з одного боку, як форми здійснення об'єктивно обумовлених

зв'язків суб'єктів фінансового ринку та його домінуючого сегменту – банківської системи, а з іншого - ефективного ринкового інструменту реалізації завдань комплексу маркетингу та особистих економічних інтересів банків.

Варто зазначити, що в процесі розвитку теорії та практики банківського маркетингу конкуренція розглядалася як універсальний стимул економічної активності, взаємодії та функціонування банків, його клієнтів та економіки в цілому. При цьому, на нашу думку, особливо виділялася роль таких важливих складових маркетингу, як продуктова, цінова, збутова та комунікативна політики у формуванні стимулів, чинників та критеріїв конкурентоспроможності банківських установ, яка виступає метою їх становлення, відтворення та розвитку.

Таким чином, аналіз категорії «конкурентоспроможність» за представленими в літературі теоретичними підходами до синтезу змістовних аспектів конкуренції дозволяє запропонувати наступне визначення: у широкому сенсі конкурентоспроможність для банківських установ є володіння можливостями ефективного використання всіх елементів комплексу маркетингу, що дозволяють протистояти конкурентам - банкам та іншим фінансовим посередникам на ринку банківських послуг. При цьому вона має такі основні характеристики:

- 1) є відносною величиною, яка одержується тільки при зіставленні з діяльністю банків-конкурентів та інших фінансових посередників за відповідними характеристиками за певний період;
- 2) розрізняється залежно від суб'єкта та об'єкта конкуренції;
- 3) обумовлюється третім суб'єктом, який бере участь у конкурентній боротьбі як споживача банківських продуктів (предмета конкуренції), створюваних іншими фінансовими посередниками;
- 4) виражається ступенем відповідності (затребуваності) розробленого банківського продукту;
- 5) оцінюється ефективністю використання складових комплексу маркетингу банку (продуктової, цінової, збутової та комунікативної політик)

Рівень конкурентоспроможності змінюється за допомогою набору методів та інструментів кожної з політик комплексу банківського маркетингу, характерних для конкурентної поведінки банку. Якщо ці методи та інструменти забезпечують позитивну динаміку конкурентоспроможності та посилення конкурентного становища, то вони стають перевагами.

Перейдемо до розгляду поняття «конкурентні переваги». Конкурентні переваги так само, як і конкурентоспроможність, нерозривно пов'язані з конкуренцією. Конкуренція - це процес управління суб'єктом своїми конкурентними перевагами для одержання перемоги або досягнення інших цілей у конкурентній боротьбі з конкурентами за задоволення об'єктивних і суб'єктивних потреб у рамках законодавства або в природних умовах [72].

Конкурентні переваги в банківському секторі економіки залежать від конкурентних відносин на ринку, та є безпосередніми характеристиками банку або банківського продукту, ознаками їх диференціювання і систематизації. У свою чергу, конкурентна перевага і конкурентоспроможність - це тісно взаємопов'язані та взаємно доповнюють поняття: конкурентні переваги є факторною ознакою, а конкурентоспроможність - результуючою.

При аналізі сутнісних аспектів конкурентної переваги можна виділити наступну особливість. З одного боку, стан конкурентоспроможності досягається за рахунок володіння (збереження та розвитку) конкурентною перевагою (перевага виступає фактором конкурентоспроможності). Так, доступність банківських ресурсів або їх вартість, що складається у даному регіоні, є джерелом конкурентної переваги по витратах і сприяють зростанню цінової привабливості пропозиції банківського продукту. Внаслідок впливу цінового фактора, тобто такої складової маркетингового комплексу банка, як ціна, збільшується платоспроможний попит на пропоновану продукцію (послугу), змінюється структура банківського ринку на користь даного банку.

З іншого боку, конкурентна перевага, будучи об'єктом конкуренції, може бути досягнута в ході конкурентної боротьби. У нашому прикладі зниженню витрат сприятимуть також

вдосконалення банківської технології та ефективна організація бізнес-процесів, тобто за завдяки впливу елементів першої складової комплексу маркетингу банку залежність від вартості і розміщення кредитних ресурсів при цьому компенсується підвищеною продуктивністю (при збереженні якості), яка дозволить збільшити обсяг виробництва послуг банку і розширити частку ринку. Отриманий в кожному випадку ефект масштабу забезпечить додаткову цінову перевагу.

Таким чином, природа конкурентної переваги виражається в тому, що вона одночасно може виступати засобом і результатом конкурентної боротьби. відповідно, конкурентна перевага (як і конкурентоспроможність) проявляється тільки в конкурентній боротьбі. Відповідно, сутність конкурентної переваги банку можна визначити як сукупність (унікальне поєднання) реальних чи потенційних чинників розвитку методів та інструментів комплексу маркетингу банку, що впливають на зростання конкурентоспроможності та досягнення успіху у конкурентній боротьбі на ринку банківських послуг.

Існуючий взаємозв'язок конкурентних переваг і конкурентоспроможності наведено на рис. 5.18.

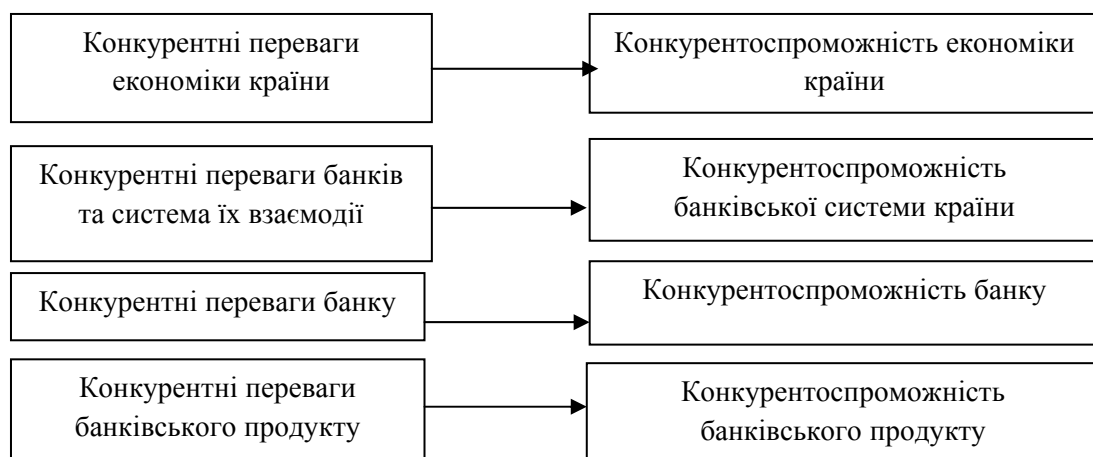

Рис. 5.18 Схема взаємозв'язку конкурентних переваг та конкурентоспроможності банків на різних рівнях управління

Варто відмітити, що кожен рівень агрегування та їх сегменти мають конкурентні поля - області чи сфери конкурентного порівняння. Між цими полями існують певні стійкі зв'язки, що формують загальний конкурентний фон, який відображає конкретні історичні, політичні, соціальні та економічні умови розвитку маркетингової діяльності банку та складових комплексу.

Дослідження головних складових конкурентного фону може служити підставою для стратегії подальшого розвитку комплексу маркетингу та підвищення конкурентоспроможності як національної банківської системи, так і окремих регіональних банківських систем, так і кожного банку (рис. 5.19).

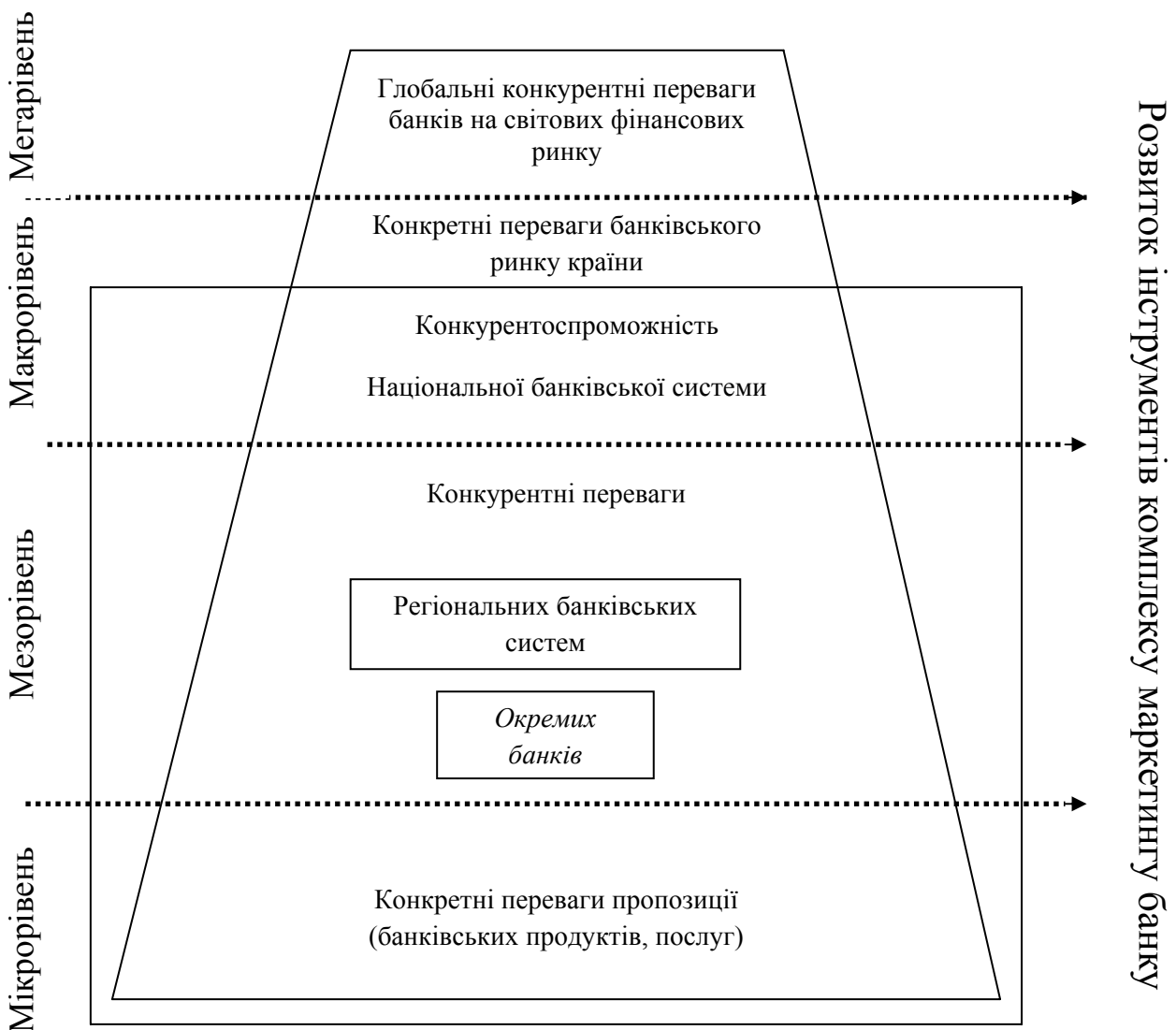

Рис.5.19 Багаторівневий підхід до управління конкурентними перевагами банків

Багаторівневий підхід до дослідження конкурентних переваг банків впливає із загального положення про зв'язок складових комплексу маркетингу та характеристик конкурентоспроможності та конкурентного поля, а також рівня агрегування, на якому ведеться змагання між окремими банками - суб'єктами конкурентної боротьби.

Відповідно до цього підходу все різноманіття конкурентних відносин, що розглядаються в сфері економіки, розділяють на:

- мікрорівень - конкретні види банківських продуктів та послуг;
- мезорівень – регіональні банківські ринки, банківські об'єднання;
- макрорівень – національний ринок банківських послуг;
- мегарівень - світові ринки банківських послуг.

Вихідні передумови багаторівневого принципу можна виявити в підході, запропонованому М. Портером [70], який передбачає виділення конкурентних полів, що виникають в результаті міжнародної конкуренції підприємств і фірм (мікрорівень), окремих регіонів і галузевих об'єднань (мезорівень), а також між групами країн, об'єднаних за якимись причинами економічного або політичного характеру і здійснюють узгоджену політику, яка сприяє підвищенню їх загальної конкурентоспроможності в порівнянні з третіми країнами. Відповідно, конкурентні переваги банку умовно можна розділити на:

- мікрорівневі, які відображають споживчі характеристики - якість у широкому сенсі і вартість банківських продуктів та послуг;
- мезорівневі, що забезпечують стійке поліпшення показників ефективності використання наявних банківських ресурсів;
- макрорівневі, що втілюють загальний стан національного ринку банківських послуг, їх збалансованість, фінансову стійкість, інвестиційний клімат, якість кредитного портфелю, ступінь захисту від системного ризику тощо;

– мегарівневі, які відображають характеристики фінансової глобалізації: розподіл центрів сил, обсягів фінансових ринків, локалізацію напрямів «технологічних інформаційних проривів», лібералізації банківського законодавства тощо.

Важливе значення для посилення впливу конкуренції на розвиток елементів комплексу маркетингу мають процеси оновлення банківських продуктів та бізнес-процесів. Тривалість утримання конкурентних переваг банків залежить від джерел конкурентної переваги. Переваги низького рівня, такі як дешева робоча сила або фінансові ресурси, досить легко можуть отримати і банки-конкуренти. Цього ж рівня перевага ґрунтується на використанні ефекту масштабу від застосування інформаційних технологій або обладнання тощо. При появі нових банківських технологій такий ефект масштабу швидко зникає. Переваги більш високого рівня (патентована технологія окремих банківських продуктів, унікальні продукти або послуги, репутація банку, його імідж, бренд, тісні зв'язки з клієнтами) можна утримувати більш тривалий час. Досягнення таких переваг можливе за умови довгострокових та інтенсивних капіталовкладень; від кількості наявних у банку явних джерел конкурентної переваги; від постійної модернізації бізнес-процесів та інших видів діяльності. Для утримання позицій банкам іноді доводиться відмовлятися від наявних переваг, щоб домогтися нових.

Таким чином, конкурентна перевага - це ті характеристики, властивості банківських продуктів або послуг, які створюють для банку певні переваги над своїми прямими конкурентами. Ці характеристики (атрибути) можуть бути самими різними і відноситися як до самого банківського продукту, так і до додаткових послуг, які супроводжують базовий, а також і до збуту та продажу комплексних пакетів банківських послуг. Конкурентні переваги є результатом нижчої собівартості продуктів, високого ступеня диференціації послуг, розумного сегментування банківського ринку. До них також можуть належати вищий рівень продуктивності праці та кваліфікації персоналу різних підрозділів банку, якість і технічний рівень надання банківських продуктів, управлінське

майстерство і новаторство маркетологів банку, стратегічне мислення на різних рівнях управління, що відбиваються в економічному зростанні банківської установи. Конкурентні переваги є концентрованим проявом переваги над конкурентами в економічній, технічній, організаційній та інших сферах діяльності банку. Це перевага можна виміряти такими економічними показниками, як додатковий прибуток, більш висока рентабельність, ринкова частка, обсяг продажів. Фактори, що визначають перевагу банку над конкурентами, характеризуються економічними показниками, такими як: додатковий прибуток, більш висока рентабельність, ринкова частка, обсяг продажів. Конкурентна перевага носить зіставний, отже, відповідний, а не абсолютний характер, який впливає на економічну ефективність продажів. Винятком в цьому відношенні є банківські продукти, які володіють унікальними властивостями, які не мають замінників, тобто вони володіють «абсолютними конкурентними перевагами». «Абсолютні конкурентні переваги» створюють додаткові стимули для науково-технічного прогресу і, в кінцевому рахунку, сприяють розвитку конкуренції. Особливості і механізм формування конкурентних переваг є фундаментальною основою забезпечення конкурентоспроможності. Конкурентні переваги можна класифікувати наступним чином:

За характером джерела: засновані на інноваціях; визначаються рівнем розвитку інфраструктури ринку; засновані на економічних факторах; технічні (технологічні); засновані на нормативно-правових факторах; засновані на інформативності; структурного характеру; засновані на демографічних факторах; засновані на адміністративних заходах; засновані на географічних факторах.

За характером динаміки: стійкі; нестабільні.

По терміну дії: довгострокові; середньострокові; короткострокові.

За рівнем ієрархії: на рівні банківського продукту; на рівні банку; на рівні регіональної банківської системи; на рівні банківської системи країни.

За відношенні до ціни: цінові; нецінові.

По можливості імітації: унікальні; імітовані.

Вищенаведене структурування чинників та властивостей конкурентоспроможності, на наш погляд, дозволяє більш чітко охарактеризувати елементи цієї складної категорії та виявити їх взаємозв'язок з окремими складовими комплексу маркетингу. Це, в свою чергу, допомагає обґрунтувати ефективні підходи до аналізу конкурентних переваг в залежності від конкретного конкурентного поля, що виявляє додаткові можливості використання складових комплексу маркетингу для розкриття наявних резервів і визначення стратегічних напрямків її підвищення на кожному рівні.

По-перше, дослідженню підлягають не тільки загальні положення конкурентоспроможності та конкурентні переваги, але і чітко виділяються аспекти мікро-, мезо-, макро-і мегаконкурентоспособності банків. Кожне з цих напрямків передбачає використання елементів комплексу маркетингу: специфічних підходів, методів, набору показників.

По-друге, від обґрунтування чинників банківської конкурентоспроможності та розробки конкретних заходів щодо її досягнення безпосередньо залежать ефективність впливу складових комплексу банківського маркетингу на функціонування реального сектору економіки (клієнти-економічні агенти) та стан соціальної сфери держави (клієнти-населення). Промисловість, матеріальне виробництво - це сфера створення нової вартості і основа економічного зростання. Розвиток промисловості, яке може бути досягнуто в результаті взаємодії банків, їх маркетингової діяльності зі своїми клієнтами, інвесторами, власниками та державою, неминуче призводить до поліпшення соціальної сфери, вдосконалення виробничої та комерційної інфраструктур, підвищення стійкості функціонування банківської та податкової систем.

Таким чином, очевидний нерозривний зв'язок банківської конкурентоспроможності на макро-, мезо-і мікрорівні, а сучасні процеси глобалізації зумовлюють той факт, що міжнародна фінансова інтеграція посилює конкуренцію на національному рівні,

яка, в свою чергу, суттєво впливає на конкурентоспроможність регіональних банківських систем, банків та їх клієнтів.

Роль маркетингу у формуванні переваг національної банківської системи полягає в тому, що він впливає всіма чотирма складовими комплексу: на параметри продуктової лінійки банків, впровадження інновацій - через ефективну продуктову політику на фінансовому ринку; на параметри попиту - шляхом встановлення різних стандартів і умов здійснення продажу банківських продуктів; на умови розвитку взаємин між банками та його конкурентами, державою, клієнтами - за допомогою контролю над засобами реклами або регулювання розвитку інфраструктури, тобто складових комунікаційної політики; на фінансову стратегію банків, їх спеціалізацію та суперництво - через свою продуктову та збутову політику, на фінансовий результат – шляхом регулювання процесів ціноутворення тощо.

5.5. Визначення привабливості українських банків для клієнтів із застосуванням методу багатомірного аналізу

Одним із основних критеріїв, на основі яких клієнт обирає банк для співробітництва, є здатність останнього надавати певний спектр послуг та продуктів у необхідний час, оперативно та за розумними цінами. Тобто клієнт очікує гарантії якості обслуговування.

Для проведення аналізу нами було відібрано 30 банків України, які частково представляють першу, другу та третю групи банків за рейтингом НБУ. Для аналізу вибраного переліку банків нами було виділено наступні показники (табл.5.10):

1. Частка банку на ринку банківських послуг (відношення депозитного портфелю банку до загального депозитного портфелю банків), %;

Таблиця 5.10

Показники фінансової стійкості та маркетингові показники по банкам України за станом на 01.10.2012 р.

№	Показники Банки			х3 (широта продуктового ряду, од.)	х4 (коефіцієнт поточної ліквідності)	х5 (відповідність власного капіталу активам)	х6 (коефіцієнт боргового навантаження)
		х1 (частка банку на ринку банківських послуг, %)	х2 (середньорічна відсоткова ставка за банківськими депозитами в національній валюті, %)				
1	КРЕДИТПРОМБАНК	1,72	16,25	4	144,94	0,17	1,55
2	БАНК ФОРУМ	1,61	10,00	5	67,15	0,14	1,54
3	"ПІВДЕННИЙ"	1,33	14,65	10	59,36	0,16	0,98
4	ЕРСТЕ БАНК	0,34	18,50	6	81,40	0,12	5,68
5	"ФІНАНСОВА ІНІЦІАТИВА"	0,32	17,60	8	48,45	0,21	1,95
6	ВІЕЙБІ БАНК	1,40	14,00	8	73,44	0,04	10,11
7	БАНК КРЕДИТ ДНІПРО	1,06	14,75	6	97,00	0,07	3,95
8	"ХРЕЩАТИК"	0,99	16,00	7	54,84	0,07	3,63
9	ІМЕКСБАНК	0,64	15,60	12	104,04	0,15	3,13
10	КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК	0,76	16,00	7	51,08	0,11	3,30
11	УНІКРЕДИТ БАНК	0,20	12,20	7	61,51	0,14	4,07
12	УНІВЕРСАЛ БАНК	0,80	14,78	7	78,42	0,07	6,28
13	ПРАВЕКС-БАНК	0,80	13,50	6	100,05	0,18	1,49
14	БТА БАНК	0,36	13,00	5	143,97	0,27	1,70
15	"КИЇВСЬКА РУСЬ"	0,83	11,50	6	62,18	0,08	3,30
16	"СОЮЗ"	0,08	13,00	1	51,18	0,08	6,07
17	МАРФІН БАНК	0,41	13,50	11	62,52	0,11	2,78
18	ПІВДЕНКОМБАНК	0,47	14,40	6	82,30	0,08	3,68
19	МЕГАБАНК	0,42	15,75	8	94,75	0,14	2,47
20	"ТАВРИКА"	0,64	18,50	9	64,07	0,08	4,33
21	ПРЕУС БАНК МКБ	0,28	15,00	6	141,78	0,13	4,48
22	УКРІНБАНК	0,47	16,00	11	61,09	0,15	2,19
23	АКТАБАНК	0,47	13,50	5	91,87	0,09	1,68
24	КРЕДОБАНК	0,58	12,75	9	54,09	0,19	0,61
25	ПЛАТИНУМ БАНК	0,70	14,00	5	176,86	0,10	1,44
26	"КЛІРІНГОВИЙ ДІМ"	0,16	15,00	8	154,98	0,14	1,07
27	ПЕРШИЙ УКР.МІЖНАРОДНИЙ БАНК	2,78	14,50	5	68,34	0,12	2,67
28	БРОКБІЗНЕСБАНК	2,36	13,00	8	77,00	0,13	2,09
29	ОТП БАНК	2,63	14,70	5	48,50	0,15	3,33
30	ДЕЛЬТА БАНК	1,46	17,30	15	61,60	0,06	7,35
СЕРЕДНЄ ПО 30-ТИ БАНКАМ		0,90	14,64	7,20	83,96	0,12	3,30

2. Середня річна відсоткова ставка за банківськими депозитами у національній валюті, %

3. Широта продуктового ряду (кількість пропозицій банку по депозитним послугам для фізичних осіб), од.

4. Коефіцієнт поточної ліквідності, %

5. Відповідність власного капіталу активам (Відношення власного капіталу до валюти балансу (активів), %

6. Коефіцієнт боргового навантаження, %

Відібрані банки на основі обраних показників було розділено на дві групи: привабливі для клієнтів банки, тобто прибуткові банки, які мають високий рейтинг надійності повернення вкладів та банки, які протягом поточного року досягли негативних показників своєї діяльності, або непривабливі для клієнтів банки. Використаємо модуль STATISTICA “NonlinearEstimation”. Для оцінки впливу показників на привабливість банку для клієнтів та побудови моделі, яка визначить місце банку у певній категорії, використаємо логіт-регресію. Логіт-регресія використовується у нашому випадку оскільки залежна змінна (Var 7 “Привабливість банку для клієнтів”) приймає лише два значення: 1 – привабливий для клієнтів банк, 0 – нестабільний, непривабливий для клієнтів банк.

Проведемо дослідження кожної незалежної перемінної без врахування інших регресорів та виділемо статистично значимі фактори (в подальшому будемо вивчати тільки ці характеристики банку). Отримані результати оцінки коефіцієнтів наведені у табл. 5.11.

Побудуємо модель, що передбачає попадання банку в певну категорію.

Розрахована передбачувальна сила моделі (табл. 3) свідчить, що модель правильно відносить 80,95% надійних банків до категорії привабливих з точки зору клієнтів і в 55,6% випадків вгадує банки, які мають показники, що негативно сприймаються клієнтами.

Таблиця 5.11

Оцінка впливу незалежних показників на результуючий показник
(Var 7 “Привабливість банку для клієнтів”)

N=30	Model: Logistic regression (logit) N of 0's: 21 1's: 9 (Spreadsheet) Dep. var: Var7 Loss: Max likelihood Final loss: 13,519719505 Chi?(6)=9,6124 p=,14199						
	Const.B0	Var1 («Частка банку на ринку банківських» послуг»)	Var2 («Середня річна відсоткова ставка за банківськими депозитами у національній валюті»)	Var3 (« Широта продуктового ряду»)	Var4 («Коефіцієнт поточної ліквідності»)	Var5 («Відповідність власного капіталу активам»)	Var6 («Коефіцієнт боргового навантаження»)
Estimate	-0,950892	0,78953	-5,28029	3,2588	-0,795313	2,9621	-0,859630
Odds ratio (unit ch)	0,386396	2,20235	0,00509	26,0180	0,451440	19,3376	0,423319
Odds ratio (range)		10,6104	0,04663	564,8358	0,296299	269,3631	0,012795

У вибірку входять банки, які характеризуються різними показниками, відповідно вони по-різному сприймаються клієнтами. Виділемо дві групи банків – лідерів та аутсайдерів ринку депозитних послуг.

Таблиця 5.12

Класифікація спостережень

Observed	Classification of Cases (Spreadsheet) Odds ratio: 5,3125 Perc. correct: 73,33%		
	Pred.	Pred.	Percent
	0,000000	1,000000	Correct
0,000000	17	4	80,95238
1,000000	4	5	55,55556

З відібраних показників для аналізу виділимо фактори, збільшення яких позитивно впливає на відношення клієнтів до банку (стимулятори), та фактори, що навпаки, зменшуючись, збільшують позитивні настрої клієнтів (дестимулятори):

x1-Частка банку на ринку банківських депозитних послуг (%) **(Var1)** – стимулятор;

x2- Середня річна відсоткова ставка за банківськими депозитами у національній валюті (%) **(Var2)** - стимулятор;

x3- Ширина продуктового ряду (од.) **(Var3)** – стимулятор;

x4- Коефіцієнт поточної ліквідності (%) **(Var4)** - стимулятор;

x5 - Відповідність власного капіталу активам (%) **(Var5)** - стимулятор;

x6- Коефіцієнт боргового навантаження **(Var6)** – дестимулятор.

Встановимо залежність між аналізованими показниками, побудувавши кореляційну матрицю (табл. 5.13).

Таблиця 5.13

Кореляційна матриця аналізованих показників

Variable	Correlations (Spreadsheet) Marked correlations are significant at $p < ,05000$ N=30 (Casewise deletion of missing data)							
	Means	Std.Dev.	Var1	Var2	Var3	Var4	Var5	Var6
Var1	1,000000	0,796300	1,000000	-0,099009	-0,042455	-0,188208	-0,094666	-0,034023
Var2	1,000000	0,133026	-0,099009	1,000000	0,353258	-0,010685	-0,073902	-0,276843
Var3	1,000000	0,379750	-0,042455	0,353258	1,000000	-0,226839	-0,040841	0,048779
Var4	1,000000	0,419358	-0,188208	-0,010685	-0,226839	1,000000	0,243523	0,185243
Var5	1,000000	0,402854	-0,094666	-0,073902	-0,040841	0,243523	1,000000	0,556093
Var6	1,481370	1,060089	-0,034023	-0,276843	0,048779	0,185243	0,556093	1,000000

З табл. 5.13 видно, що найбільша залежність спостерігається між п'ятим та шостим показниками (0,556), другим та третім (0,353) та другим та шостим (-0,277). Між іншими показниками залежність є слабкою, оскільки коефіцієнт кореляції менше $|0,25|$.

Далі скористаємося модулем STATISTICA “ClusterAnalysis”. Результати кластеризації наведені у рис. 5.20-5.21, табл. 5.14-5.16.

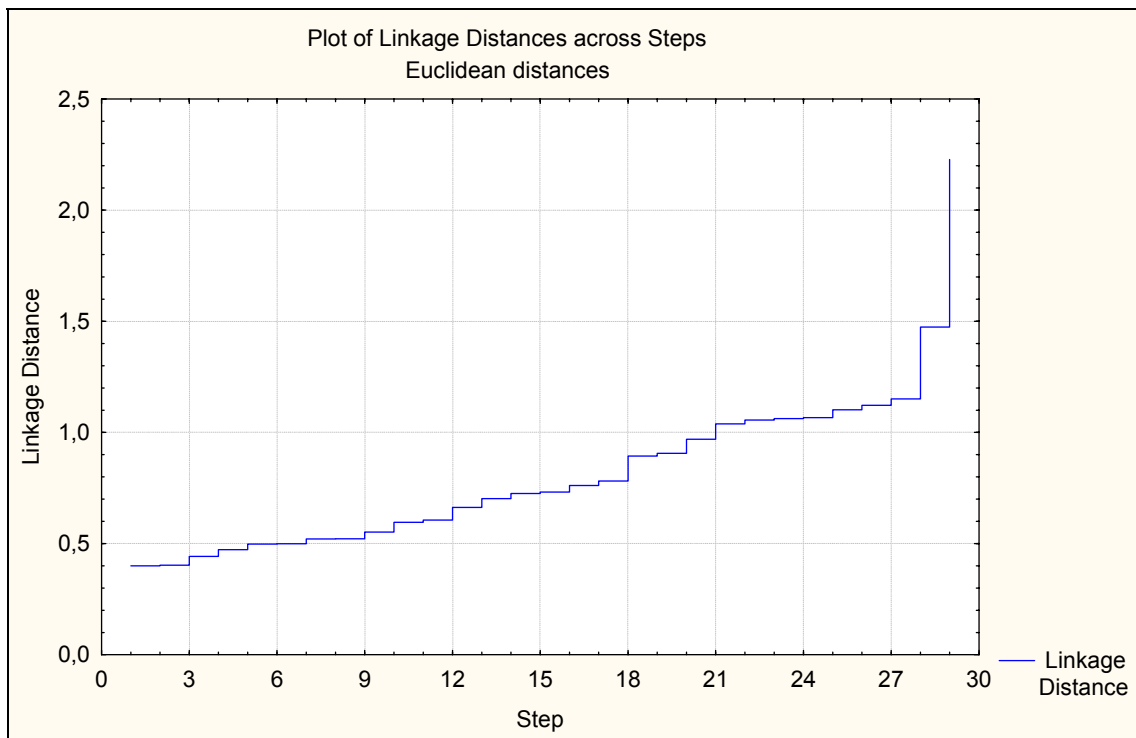

Рис. 5.20. Діаграма відстаней. Об'єднання по кроках. Евклідова відстань

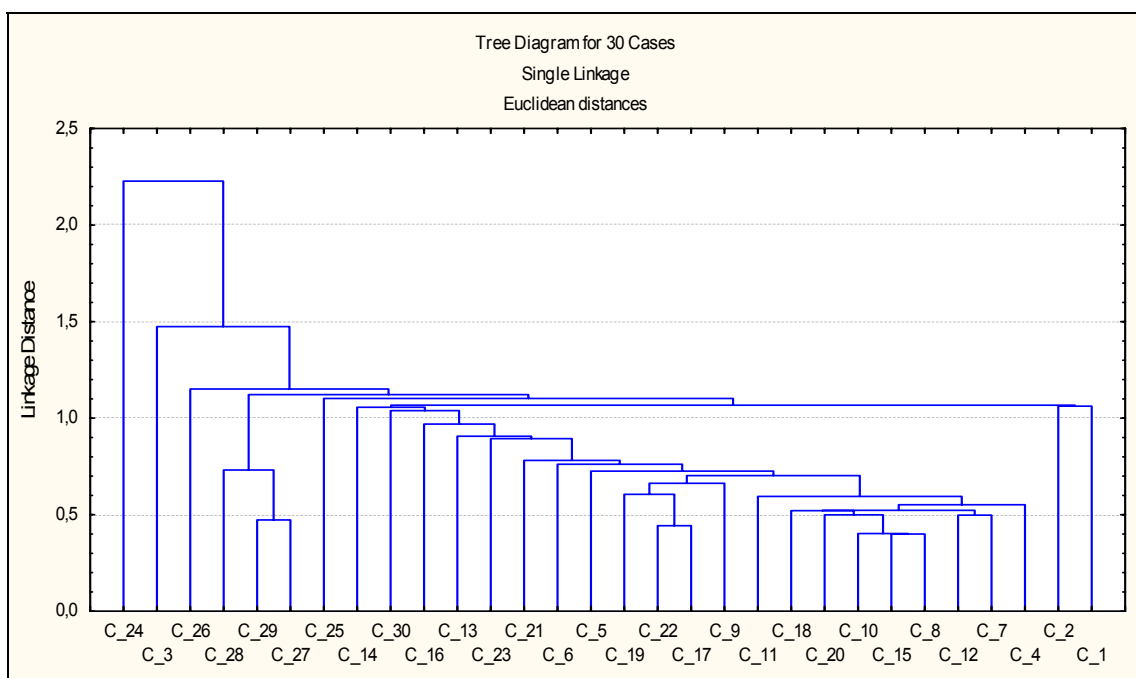

Рис. 5.21 Дендограма для 30-ти спостережень. Метод одиночного зв'язку. Евклідова відстань

За допомогою методу К-середніх нами було виділено дві групи банків.

У 1-й кластер, згідно даних табл. 6, увійшли 19 банків, а саме: ЕрстеБанк, Фінансова Ініціатива, Кредит Дніпро, Унікредіт Банк, Універсал Банк, Київська Русь, Союз, Марфін, Південкомбанк, Тавріка, Піреус Банк, Мега Банк, Укрінбанк, АктаБанк, ВіейбіБанк, Хрещатик, Імекс Банк, Креді Агріколь Банк та Дельта Банк.

Таблиця 5.15

Евклідова відстань між кластерами

	No. 1	No. 2
No. 1	0,000000	0,510370
No. 2	0,714402	0,000000

У 2-й кластер увійшли 11 банків: Кредитпром Банк, Форум, Південний, Правекс Банк, БТА Банк, Кредо Банк, Платинум Банк, «Кліринговий Дім», Брокбізнес Банк, ПУМБ, ОТП Банк.

Таблиця 5.16

Елементи кластерів та відстані до центрів кластерів

Members of Cluster Number 1 and Distances from Respective Cluster Center Cluster contains 19 cases	
	Distance
C_4	0,251328
C_5	0,499878
C_6	0,486377
C_7	0,271009
C_8	0,217750
C_9	0,319720
C_10	0,139643
C_11	0,258280
C_12	0,224654
C_15	0,200366
C_16	0,509814
C_17	0,247348
C_18	0,151629
C_19	0,244147
C_20	0,165252
C_21	0,395723
C_22	0,338819
C_23	0,457692
C_30	0,616611

Members of Cluster Number 2 and Distances from Respective Cluster Center Cluster contains 11 cases	
	Distance
C_1	0,333886
C_2	0,259313
C_3	0,485487
C_13	0,278167
C_14	0,656177
C_24	1,307732
C_25	0,526534
C_26	0,675214
C_27	0,825476
C_28	0,587676
C_29	0,850732

Розподіл банків на кластери графічно можна побачити на рис. 5.22.

З рис. 5.22 видно, що перший кластер характеризується меншою долею ринку за депозитами фізичних осіб, але більшим відсотком за депозитами фізичних осіб у грн. та більшою шириною депозитних послуг; меншим значенням поточної ліквідності, меншим відношенням власного капіталу до активів та білим значенням коефіцієнта боргового навантаження.

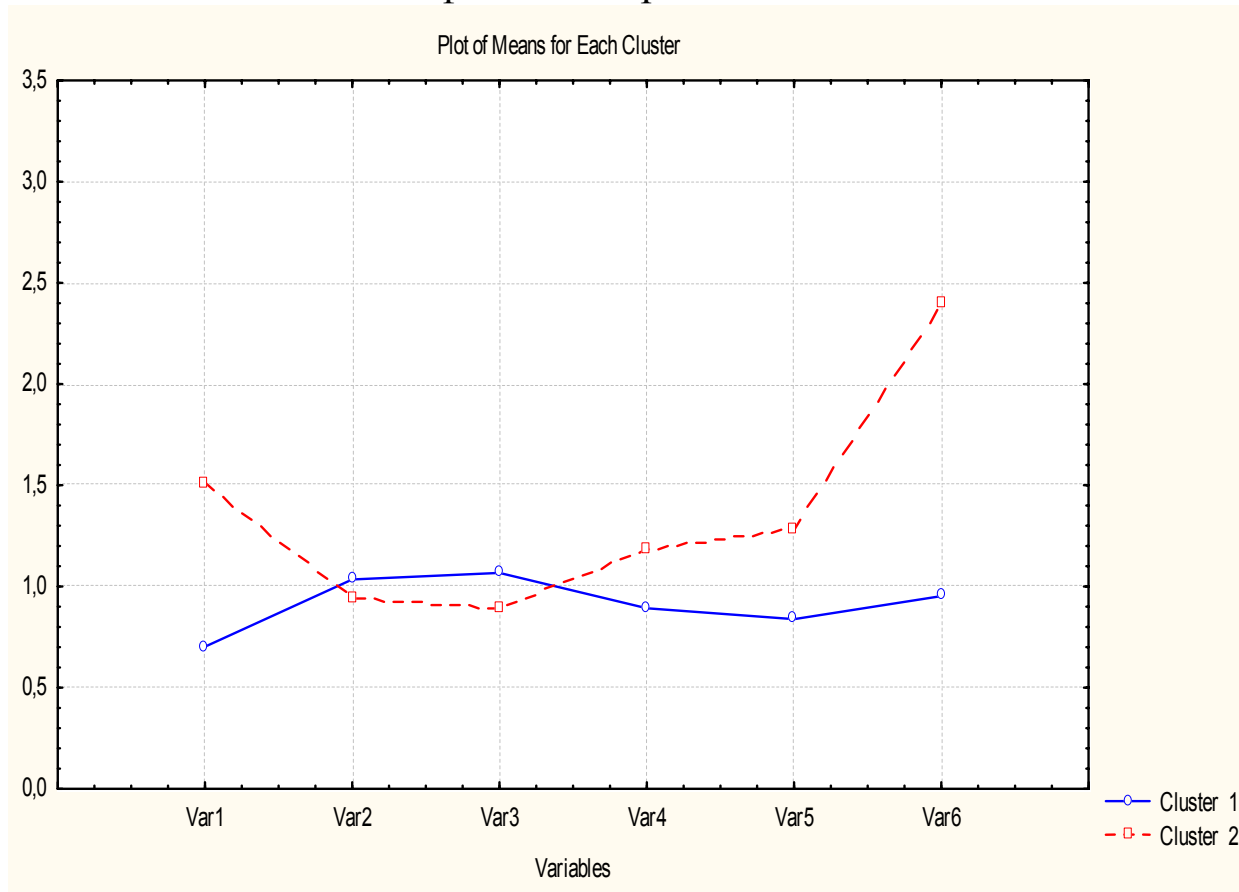

Рис. 5.22 Графік середніх для кожного кластеру

З графіку також видно, що у виділених кластерах 2-й показник, а саме розмір відсоткової ставки за депозитами у національній валюті, незначним чином відрізняється один від одного.

Це підтверджує наш попередній висновок, що українські банки пропонують своїм клієнтам більш-менш однакові продукти, і ціни як за депозитами, так і за кредитами практично не відрізняються.

Таким чином, банки, що увійшли до другого кластеру є більш стабільними та надійними, а отже, й привабливішими для потенційних клієнтів, - тобто лідерами ринку депозитних послуг.

Далі перевіримо проведену нами кластеризацію на якість. Для цього проведемо дисперсійний аналіз (табл. 5.17).

У табл. 7 представлено значення міжгрупових (BetweenSS) та внутрішньогрупових (WithinSS) дисперсій ознак. Чим менше значення внутрішньогрупової дисперсії, та чим більше значення міжгрупової дисперсії, тим достовірніше ознака характеризує приналежність об'єктів до кластеру, та тим «якісніше» кластеризація.

Таблиця 5.17

Дисперсійний аналіз

Variable	Analysis of Variance (Spreadsheet)					
	Between SS	df	Within SS	df	F	signif. p
Var1	4,58891	1	13,79982	28	9,31095	0,004945
Var2	0,06302	1	0,45016	28	3,91974	0,057628
Var3	0,23436	1	3,94774	28	1,66225	0,207850
Var4	0,60029	1	4,49968	28	3,73537	0,063444
Var5	1,34703	1	3,35941	28	11,22725	0,002319
Var6	14,49987	1	18,08998	28	22,44316	0,000057

Параметри F та p також характеризують внесок ознак у розбиття об'єктів на групи. Більші значення F та менші значення p відповідають кращій кластеризації. Ознаки з великим значенням p (більшим за 0,05) можна з процедури кластеризації вилучити.

В нашому дослідженні три показники мають значення p більше рекомендованого. Причому значення p третього показника (Ширина продуктового ряду) значно перевищує 0,05 і складає 0,208. Таким чином, з подальшого дослідження його необхідно виключити. Значимість другого та четвертого показників для дослідження унеможлиблює їх виключення.

Наступним кроком буде оцінка первісної моделі та визначення впливу аналізованих показників на привабливість банку з погляду клієнтів окремо по виділеним групам банків (лідерам та аутсайдерам ринку депозитних послуг) (табл. 5.18-5.19, рис. 5.23, 5.24).

Таблиця 5.18

Вплив незалежних показників на результуючий показник для банків-аутсайдерів (Кластер 1)

N=19	Model: Logisticregression (logit) N of 0's: 14 1's: 5 Dep. var: Var7 Loss: Max likelihood Final loss: 9,303346741 Chi?(5)=3,2940 p=,65476					
	Const.B0	Var1	Var2	Var4	Var5	Var6
Estimate	2,68459	2,04144	-5,07857	-2,64980	4,8610	-1,97313
Odds ratio (unit ch)	14,65224	7,70170	0,00623	0,07067	129,1526	0,13902
Odds ratio (range)		22,67469	0,08820	0,05257	817,7012	0,03992

Таблиця 5.19

Класифікація спостережень (Кластер 1)

Observed	Classification of Cases		
	Odds ratio: 19,500 Perc. correct: 84,21%		
	Pred.	Pred.	Percent
	0,000000	1,000000	Correct
0,000000	13	1	92,85714
1,000000	2	3	60,00000

Таблиця 5.20

Вплив незалежних показників на результуючий показник для банків-лідерів (Кластер 2)

N=11	Model: Logistic regression (logit) N of 0's: 7 1's: 4 Dep. var: Var7 Loss: Max likelihood Final loss: 6,002292561 Chi?(5)=2,4160 p=,78908					
	Const.B0	Var1	Var2	Var4	Var5	Var6
Estimate	-5,99894	1,24460	-0,126414	-0,422585	3,13123	-0,045526
Odds ratio (unit ch)	0,00248	3,47155	0,881250	0,655350	22,90218	0,955494
Odds ratio (range)		36,76320	0,947466	0,524102	74,90312	0,818217

Класифікація спостережень (Кластер 2)

Observed	Classification of Cases (Spreadsheet1) Odds ratio: 6,0000 Perc. correct: 72,73%		
	Pred.	Pred.	Percent
	0,000000	1,000000	Correct
0,000000	6	1	85,7143
1,000000	0	4	100,0000

З отриманих результатів видно, що модель краще вгадує привабливі банки для банків-аутсайдерів (92,86%) та банки, які характеризуються менш привабливими показниками для клієнтів, серед банків-лідерів (100,00%).

В цілому точних прогнозів, зроблених в сумі по двом моделям, більше, ніж при розгляді однієї вибірки.

Аналізуючи вплив вибраних показників (окрім широти продуктового ряду – Var 3) на привабливість банку з погляду клієнтів окремо по виділеним групам банків (лідерам та аутсайдерам ринку депозитних послуг) можна сказати, що характер впливу показників для виділених груп банків в цілому співпадає. Причому, для банків-аутсайдерів ринку депозитних послуг вплив по більшості показників є сильнішим. Так, *до показників, які збільшують привабливість банку для клієнтів слід віднести частку банку на ринку банківських депозитних послуг та показник відповідності власного капіталу активам.*

Коефіцієнт боргового навантаження, коефіцієнт поточної ліквідності та середня річна відсоткова ставка за банківськими депозитами у національній валюті здійснюють зворотній вплив на привабливість банку для клієнтів. Тобто спостерігається позитивний зв'язок між змінними та ймовірністю банку отримати негативні фінансові показники.

Якість запропонованої моделі та коректність її результатів підтверджується графічно аналізом залишків (рис. 5.23 та рис. 5.24).

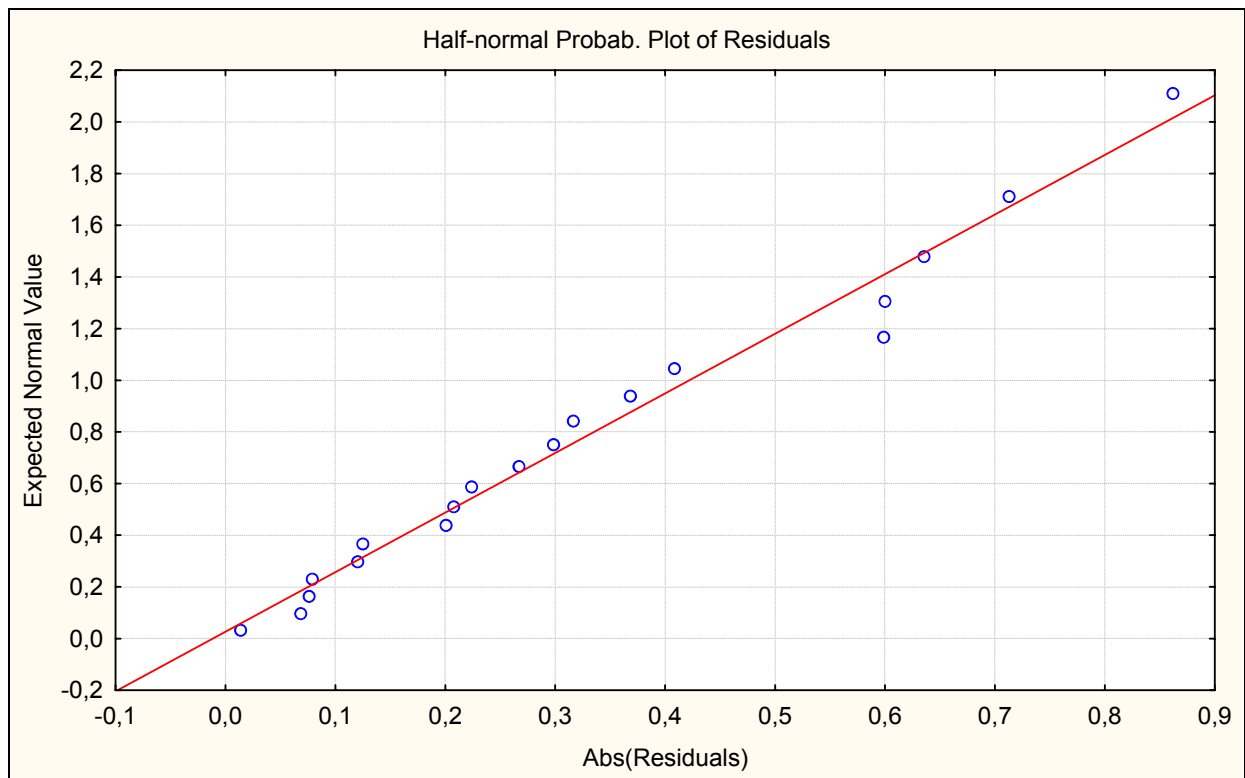

Рис. 5.23 Нормальний ймовірнісний графік залишків (Кластер 1)

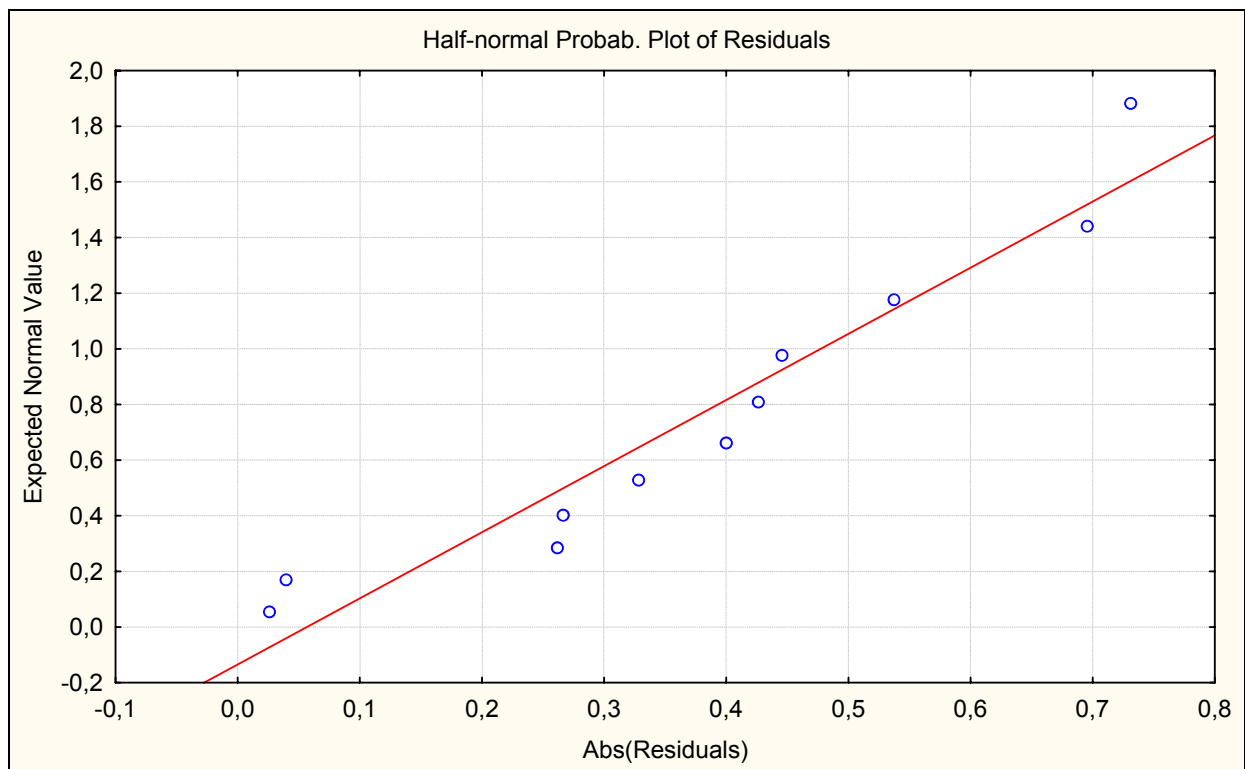

Рис. 5.24 Нормальний ймовірнісний графік залишків (Кластер 2)

Оскільки, згідно проведеного нами дослідження, до показників, які збільшують привабливість банку для клієнтів є, перш за все, частка банку на ринку банківських депозитних послуг та показник відповідності власного капіталу активам, то цілком зрозуміло, що українським банківським установам необхідно використовувати клієнт-орієнтовані інструменти маркетингу (зокрема індивідуалізацію), як засобу збільшення прибутків, при розробці внутрішніх бізнес-процесів. А для успішного впровадження клієнт-орієнтованого підходу необхідно провести ряд взаємопов'язаних організаційних перетворень, що стосуються змін структури банківської установи, перегляд її бізнес-процесів, розробки програм вдосконалення продуктів та сервісу, перетворення корпоративної культури, стану системи маркетингових комунікацій. І тільки за таких умов внутрішнім результатом діяльності банку стане поліпшення фінансових показників, а зростання задоволеності клієнтів сприятиме формуванню та зміцненню його репутації (зовнішній результат).

5.6. Мотивація персоналу банку як інструмент підвищення ефективності маркетингової діяльності

В умовах сучасних процесів розвитку маркетингової діяльності банків їх ефективне функціонування залежить від можливості персоналу банку своєчасно виявити зміни навколишнього середовища та адекватно реагувати на них. Вивчення проблем мотивації має як теоретичне, так і безпосереднє практичне значення. Від того, як працівник банку розуміє свою трудову діяльність і якими мотивами він керується, залежить його ставлення до роботи. Тому вивчення, розуміння внутрішніх механізмів мотивації трудової діяльності дає змогу виробити ефективну політику банку при організації бізнес-процесів і соціально-трудових відносин, створити «режим

найбільшого сприяння» для тих, хто справді прагне якість маркетингової діяльності.

Шлях до ефективного управління банківським працівником пролягає через розуміння його потреб, мотиваційних чинників. Тільки знаючи те, що спонукає цього працівника до дії, які мотиви покладено в основу його діяльності, можна розробити ефективну систему форм і методів управління ним. Отже, мотивація як інструмент використання найефективніших способів впливу на поведінку банківського працівника, його трудову активність є функцією сучасного управління маркетинговою діяльністю банку.

Зазначимо, що у наукових виданнях використовують різні визначення мотивації. Зокрема, вважають, що це – обґрунтоване спонукування волі особистості [74].

Мотивація (motivation) – це сили, що існують всередині або зовні людини, які збуджують у ній ентузіазм та завзятість щодо виконання певних дій [75].

Мотивація – це сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, які спонукають до реалізації управлінських рішень, надають діяльності цілеспрямованості, задають її форми та межі [76].

У загальному розумінні мотивація – це сукупність рушійних сил, які спонукають людину до виконання певних дій. Ці сили можуть мати як зовнішнє, так і внутрішнє походження й змушувати людину свідомо чи несвідомо робити ті або інші вчинки [77].

У сучасних теоріях мотивації виділяють два напрями: до першого належать змістові теорії мотивації (Ф. Герцберг, Д. Мак-Клелланд, А. Маслоу), а до другого – процесуальні теорії мотивації (С. Адамс, В. Врум, Е. Лоулер, Л. Портер) [75]. Зазначені теорії базовані на визначенні, як саме поведуться люди з урахуванням таких чинників, як сприйняття і пізнання.

Варто зазначити, що розробником сучасних теорій мотивації був Е. Майо. Суть його концепції полягала в тому, що виробничий процес і праця мають для людини менше значення, ніж її соціальне та психологічне становище у виробництві. Тобто,

згідно з його теорією на зростання виробництва праці вирішальним чином впливають соціальні та політичні фактори. Основними завданнями менеджменту є реалізація соціальних та психологічних мотивів для розвитку здатностей робітників до колективізму та відповідних дій.

На подальший розвиток концепції Е. Майо та на її основі формування змістових теорій мотивації вплинула теорія біхевіоризму. Вона отримала назву від психологічного терміну біхевіоризм (від *англ.* behaviour – «поведінка») [74]. Сутність біхевіоризму у необхідності вивчення поведінки людини, а не свідомості. Згідно з цією теорією поведінка є реакцією на стимул, а повтор позитивних стимулів виробляє стійку поведінку.

Першим ученим, який сформував змістову теорію мотивації на основі вивчення складності людських потреб та їх впливу на виробництво, був А. Маслоу [75]. За його теорією, є п'ять базових потреб людини (фізіологічні потреби, потреби безпеки, потреби належності й причетності, потреби визначення і самоствердження, потреби самовираження), що набувають чіткої ієрархії. Потреби вищих рівнів не мотивують людину дати поки, як мінімум, частково, не задоволено потреби нижчого рівня. Зазначимо, що ця ієрархія не є абсолютно суворою. Головний недолік теорії А. Маслоу – те, що він не враховує індивідуальні відмінності між людьми.

Другим представником змістових теорій є Девід Мак-Клелланд, який доповнив класифікацію потреб А. Маслоу [78]. Згідно з цією теорією, людям притаманні ще три види потреб: досягнення (успіху), співучасті (причетності) та владарювання: потреби досягнення проявляються в намаганні людини виконувати окреслені перед нею завдання ефективніше, ніж вона це виконувала досі; потреба співучасті – у прагненні людини до дружніх взаємин із навколишніми в процесі виконання спільних завдань; потреба владарювання – це прагнення контролювати дії людей, впливати на їхню поведінку.

Наприкінці 1950-х рр. Ф. Герцберг сформулював ще одну теорію мотивації. Вчений у своїх дослідженнях дійшов висновку,

що на поведінку людини впливають мотиваційні та демотиваційні (гігієнічні) фактори. Демотиваційні, гігієнічні чинники (зарплата, умови праці, безпека на робочому місці, стосунки з колегами тощо) є середовищем, де виконують працю. Мотиваційні чинники пов'язані з характером та змістом праці.

Ми погоджуємось із думкою вітчизняного науковця А. Колота, який зауважив, що забезпечення належного рівня гігієнічних чинників дає змогу лише запобігти невдоволенню працівників, а для спонукання до активної трудової діяльності необхідні змістовна, цікава праця, складні, різноманітні виробничі завдання, можливості професійного зростання, тобто мотиваційні фактори [79].

У таблиці 5.22 виконано порівняльний аналіз основних особливостей охарактеризованих вище змістових теорій мотивації.

Таблиця 5.22

Порівняльна характеристика змістових теорій мотивації

Теорія А.Маслоу	Теорія Д.Мак-Клелланда	Теорія Ф.Герцберга
<p>1. Потреби діляться на первинні й вторинні та поєднуються в ієрархічну структуру з п'яти рівнів.</p> <p>2. Основним мотиватором поведінки людини є незадоволена потреба, яка нижча в ієрархічній структурі.</p> <p>3. Після задоволення потреби її мотивуючі дії припиняються</p>	<p>1. Є три мотивуючі потреби: владарювання, досягнення (успіху) та співучасті (причетності).</p> <p>2. Зазначені потреби вищого рівня особливо важливі, оскільки потреби нижчих рівнів, як правило, задоволені</p>	<p>1. Потреби діляться на гігієнічні та мотивуючі фактори:</p> <ul style="list-style-type: none"> - гігієнічні фактори перешкоджають виникненню відчуття незадоволення робітників; - мотивуючі (що співпадає з Маслоу і Мак-Клелландам) діють на поведінку людини. <p>2. Щоб ефективно мотивувати підлеглих, менеджерів необхідно досконало знати суть роботи</p>

Поданий огляд теорій мотивації свідчить про те, що в економіці триває безперервний стійкий процес виділення в самостійні блоки нових напрямів, до того ж, як в наукових дослідженнях, так і на практиці.

Систематизований виклад наведених вище теорій мотивації дав змогу зробити наступні висновки:

по-перше, ці теорії, відображаючи тією чи іншою мірою ринкові реалії, не підміняють і не спростовують, а істотно доповнюють одна одну.

по-друге, теорії змістової мотивації служать теоретичною основою для розроблення і розвитку процесуальних теорій.

по-третє, положення теорій мотивацій керівникам банків необхідно використовувати при формуванні сучасних методів й інструментів трудової мотивації.

Особливе значення використання положень теорій мотивації при розробленні системи організації та оплати праці у банку полягає, на нашу думку, в тому, що вони розширюють уявлення керівників про взаємозалежність між організаційними структурами, котрі постійно змінюються, і стратегіями та різноманітними системами винагород, які використовують у банківському секторі економіки.

Наше дослідження особливостей прояву функції мотивації при організації маркетингової діяльності та її використання з боку керівників банківських установ дало змогу дійти висновку, що, незважаючи на наявність розроблених економічною наукою фундаментальних питань – тенденцій і закономірностей трудової діяльності людей, необхідні як нові теорії та концепції мотивації розвитку соціально-трудових відносин у банку, в т. ч. відносин мотивації, адекватні реальній економічній ситуації, так і пошук методологічного інструментарію, що сприяє розвитку маркетингових досліджень на новому рівні об'єктивно протікаючих мотиваційних явищ і процесів.

Традиційні підходи до вивчення мотивації вже не забезпечують розкриття всієї різноманітності форм прояву мотиваційних відносин між працівниками банків. Особливістю реалізації концепції мотивації соціально-трудових відносин у банку є також те, що трудова мотивація в сучасних умовах маркетингової діяльності банків служить підтримуючою формою руху банківництва, її динамічною системою, що має сприяти пошуку і використанню ефективних антикризових заходів. Ці рішення викликають рух фінансових та людських ресурсів, що

створюють додану вартість. Загальним для всіх рішень має бути базовий принцип економічного компромісу, згідно з яким перед кожним рішенням маркетологу необхідно співвідносити отримувані вигоди і фактичні витрати.

У цьому контексті всі ділові рішення можна розділити за трьома основними напрямками: оптимальне поєднання джерел фінансових ресурсів, розміщення ресурсів у банківські продукти, ефективне управління процесами їх просування та збуту, що забезпечує формування прибутку, фонду оплати праці, преміального фонду та ін.

Схема взаємодії мотивації зі системою оцінки діяльності працівників банку демонструє зв'язки з іншими видами морального і матеріального стимулювання (рис. 5.25).

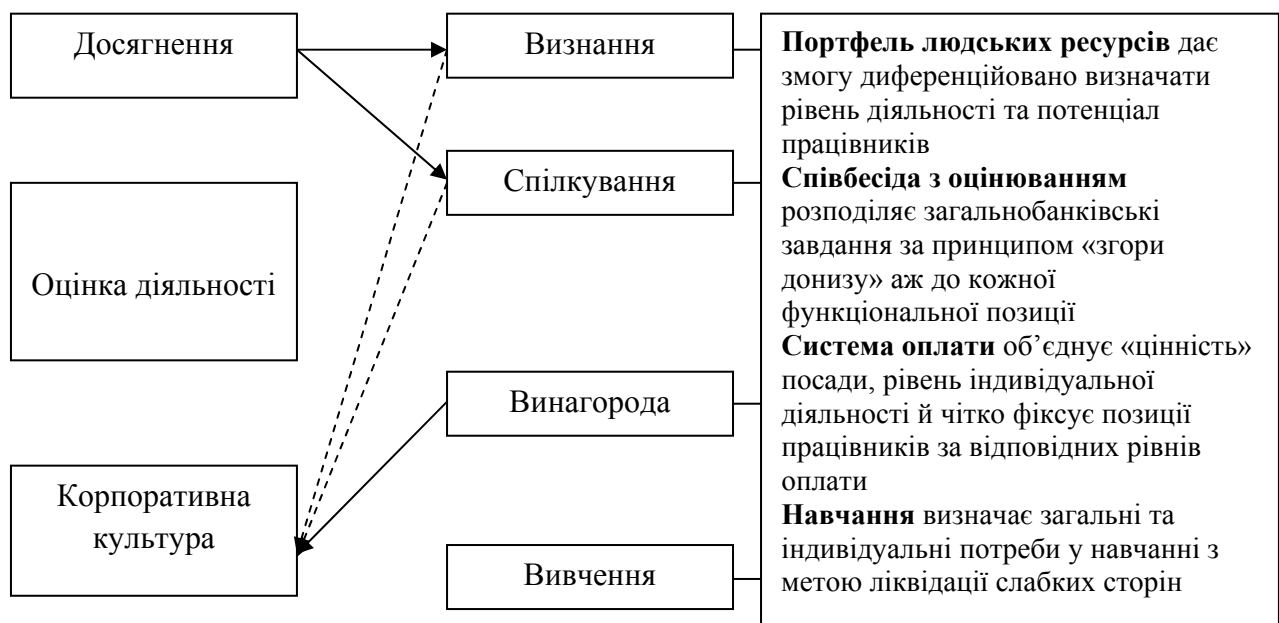

Рис. 5.25 Схема взаємодії мотивації зі системою оцінки діяльності [80]

Сьогодні найбільшого поширення у вітчизняній літературі набула вартісна концепція фінансового управління компанією. Суть цієї концепції полягає в тому, що головною дійовою особою виступає власник, який має фінансову мету.

Вартість завжди є частково суб'єктивна величина, її встановлення можливе тільки шляхом обміну думками між зацікавленими сторонами. Управління економічною

ефективністю і вартістю – найважливіший обов’язок маркетолога банку.

Аналіз процесів розвитку теоретичних засад трудової мотивації дозволяє дійти висновку, що при їхньому створенні увага більшою мірою акцентувалося на факторах, що обумовлюють формування намірів до дії, і практично не було порушене питання здійснення цих намірів, хоча з позиції соціального управління даний аспект мотивації – вирішальний.. У зв'язку із цим представляється доцільним при розгляді системи трудової мотивації виділяти дві підсистеми:

- підсистему мотивації вибору, яка включає сукупність компонентів трудової мотивації, що визначають вибір варіанта поведінки з наявних альтернатив з урахуванням раціональних і (або) моральних критеріїв;
- підсистему мотивації дії, яка забезпечує практичну реалізацію обраного варіанта дій за допомогою додатка вольових зусиль.

Крім того, у ході дослідження трудової мотивації потрібно враховувати, що персонал банку відрізняється значною розмаїтістю, яка викликає необхідність його стратифікації для більше повного обліку специфіки праці окремих груп працівників при здійсненні управлінських дій, спрямованих на розвиток трудової мотивації. При цьому, на нашу думку, доцільне виділення наступних категорій працівників банку:

- банківський персонал (персонал банківського профілю), що має безпосереднє відношення до основної діяльності банку - виконанню банківських операцій і наданню банківських послуг;
- обслуговуючий персонал (персонал небанківського профілю), що виконує функції по обслуговуванню банку як суб'єкти господарювання, у діяльності якого в меншому ступені проявляється специфіка банківської справи.

При цьому усередині кожної категорії мається на увазі розподіл на ієрархічні рівні залежно від ролі працівника в трудовому процесі: низової, середньої і вищої[77]. Використання пропонованого нами підходу дозволяє виділити шість основних

груп персоналу банку (табл.5.26), що дає можливість більш повно враховувати специфіку їхньої праці та формує більше повну та об'єктивну картину трудової мотивації працівників банку.

Таблиця 5.26

Структура персоналу банку [74,75]

Категорія персоналу банку	Рівень персоналу банку		
	Низовий	Середній	Вищий
Банківський персонал	Працівники різних управлінь і секторів, що спеціалізуються на здійсненні банківських операцій і послуг	Начальники управлінь і секторів: - депозитних операцій; - кредитних операцій; - операцій із цінними паперами; - розрахунково-касового обслуговування; - валютних операцій; - операційного управління та ін.	Керуючий банком, відділенням; заступники керуючого банком
Обслуговуючий персонал	Працівники різних управлінь і секторів, що виконують обслуговуючі функції, а також водії, охоронці, кур'єри	Начальники управлінь і секторів: - юридичного; - адміністративно-господарського; - організаційного (загального) відділу; - по роботі з персоналом; - інформатики та автоматизації; - бухгалтерського обліку та звітності; - інкасації та інше.	Головний бухгалтер, начальник служби власної безпеки банку та інше.

Проведене дослідження трудової мотивації працівників банків м. Одеси дозволило виявити її особливості та підтвердити гіпотезу про існування розходжень у характері трудової мотивації працівників, обумовлених особливостями їхньої праці і їхнім положенням в ієрархічній системі управління банком. Також виявлена наявність значних резервів підвищення трудової мотивації працівників через розвиток їхньої компетенції, що диктує необхідність уточнення сутності даного поняття.

Поняття компетенції етимологічно до латинського «competo», значення якого в українській мові визначаються такими словами, як «домагаюся», «відповідаю», «досягаю», «підходжу». Значення «відповідаю» і «підходжу» відображають суть стану, у той час як «домагаюся» і «досягаю» означають процесуальність дії. Подібний розгляд компетенції вказує на те, що вона, структурно містячи в собі деякі

елементи, проявляється в дії. Зараз термін «компетенція» активно використовується тими, хто визнає специфіку західної системи управління[78]. Незважаючи на це, відсутні єдині концептуальні основи трактування даного поняття. Найбільш дискусійними виступають питання визначення структурних компонентів даного поняття та приналежності компетенції тільки до професії або до професії та конкретної організації в сукупності. Якщо мова йде тільки про взаємозв'язок компетенції та професії, тоді більш вірним, на нашу думку, буде опис її як сукупності «професійно важливих якостей». Подібний підхід актуальний у такому середовищі, де професійні вимоги єдині. Якщо ж в банках спостерігаються розходження у вимогах до конкретної професії, тоді більше правильним буде розглядати компетенцію як якості, необхідної для ефективної роботи персоналу саме на даній позиції в конкретній організації. Розгляд же структурних компонентів компетенції найбільш часто включає такі складові, як знання, уміння та здатність працівників.

Ми погоджуємось з дослідниками, що ототожнюють компетенцію з конкретною організацією, і розуміємо під компетенцією сукупність знань, умінь і комунікативних здатностей працівників, що дозволяють успішно виконувати трудові функції в конкретній ситуації.

У запропонованому нами розумінні компетенції простежується взаємозв'язок останньої із трудовою мотивацією працівників. Маючи достатню компетенцію, працівник за інших рівних умов буде більше мотивований до праці. Разом з тим володіння компетенцією не є єдино достатньою умовою для високої трудової мотивації. Наочним прикладом може виступати ситуація, коли науковець, що домогся високих учених звань, знижує рівень творчої та ділової активності.

На нашу думку, в основі даної проблеми лежить розбіжність інтересів окремої особистості та організації в цілому. Тому важливо, щоб працівник був зацікавлений у використанні своєї компетенції на благо організації. Компетенційний підхід до формування трудової мотивації дозволяє мати єдину спільну мету працівників і банка в цілому.

Ми розглядаємо розвиток персоналу як мету, що поєднує особисті та організаційні інтереси, що є умовою формування трудової мотивації, у зв'язку із чим виникає необхідність у конкретизації специфіки впливу розвитку та реалізації компетенції персоналу на трудову мотивацію (рис.5.26).

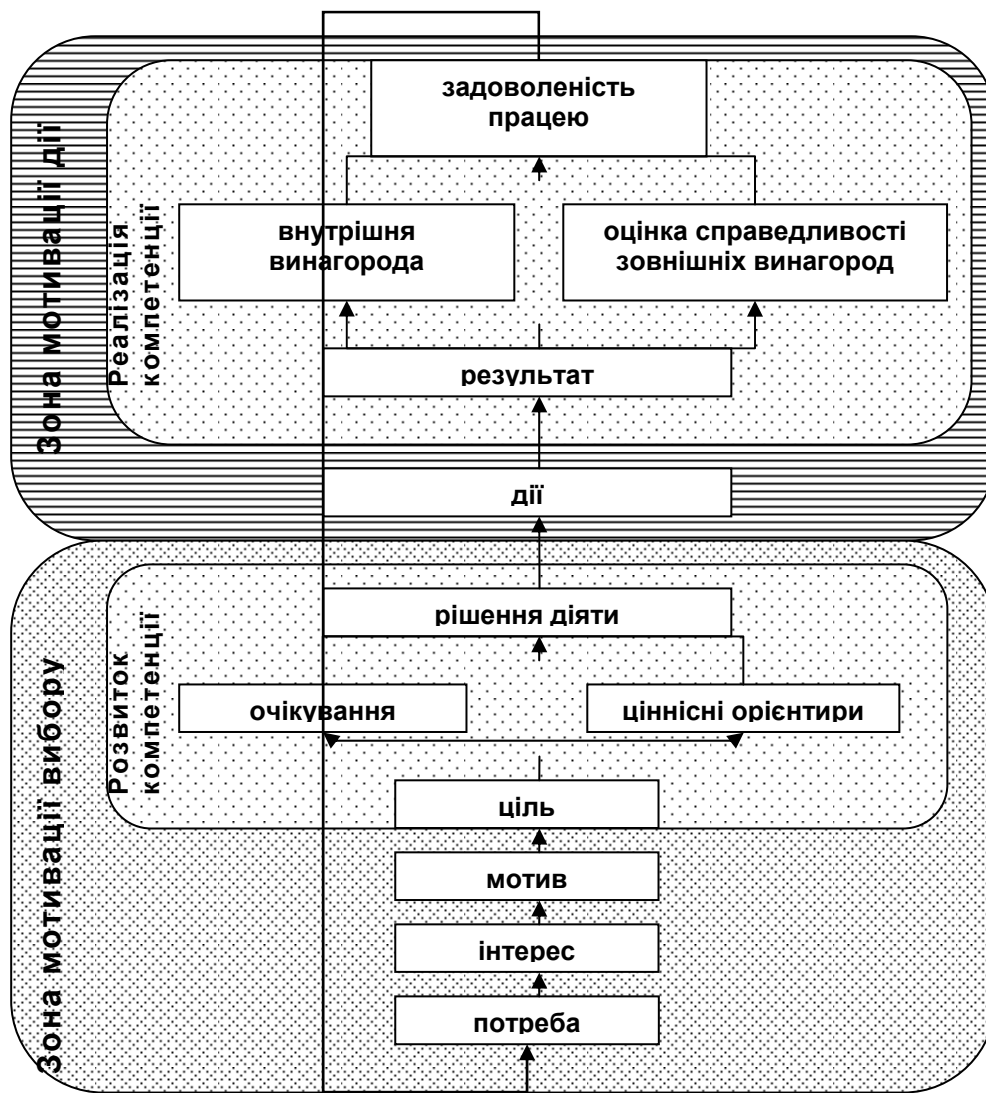

Рис. 5.26 Розвиток та реалізація компетенції в трудовій мотивації персоналу банку

Як компоненти, що трансформуються більш інших в результаті розвитку компетенції, варто розглядати мету та очікування, що формують рішення про дії. При цьому, з погляду розвитку трудової мотивації персоналу банку, оптимальним, на наш погляд, є акцент на підвищення складності та зменшення конкретності цілей, а також зростання детермінованості очікувань як базису особистісної оцінки ймовірності досягнення певних результатів.

Реалізація прирощеної компетенції безпосередньо впливає на результат діяльності та, як слідство, на одержання внутрішніх винагород (почуття успіху, самодостатності та т.д.) і задоволеність працівника працею. Як відомо, найважливішою умовою мотивуючої організації трудової діяльності є надавана працівникові можливість

реалізувати свої знання, уміння та навички, тобто компетенцію. Навіть саме включення до складу компетенції навичок і вмінь позначає чіткий взаємозв'язок компетенції з досвідом, що, реалізуючись як динамічний стереотип, дозволяє впевнено діяти в знайомих ситуаціях. Відповідно, зростання компетенції розширює можливі межі застосування досвіду, а реалізація компетенції формує відповідні динамічні стереотипи.

Відзначені нами процеси впливу збільшення та реалізації компетенції на окремі компоненти мотиваційної сфери дозволяють позначити перспективність і актуальність формування компетентного підходу до формування концепції трудової мотивації працівників підрозділів маркетингу банку. Розглядаючи концептуальну основу моделі трудової мотивації, доцільно виділити ряд взаємозв'язаних концепцій, які, на нашу думку, можуть слугувати базою для її розвитку.

Суть концепції, що пропонується, полягає в тому, що у банку повинна формуватись інформаційна база ухвалення стратегічних рішень по управлінню трудовою мотивацією маркетингологів з метою забезпечення необхідної ефективності маркетингової діяльності, фінансової і соціальної стійкості банківської установи в довгостроковій перспективі. Таким чином, особливістю пропонованої концепції мотивації є її орієнтованість на досягнення довгострокових цілей та зв'язку з фінансовими результатами діяльності банку

Модель залежності кінцевих результатів праці від мотивації з може бути такою, як це відображено на рис. 5.27.

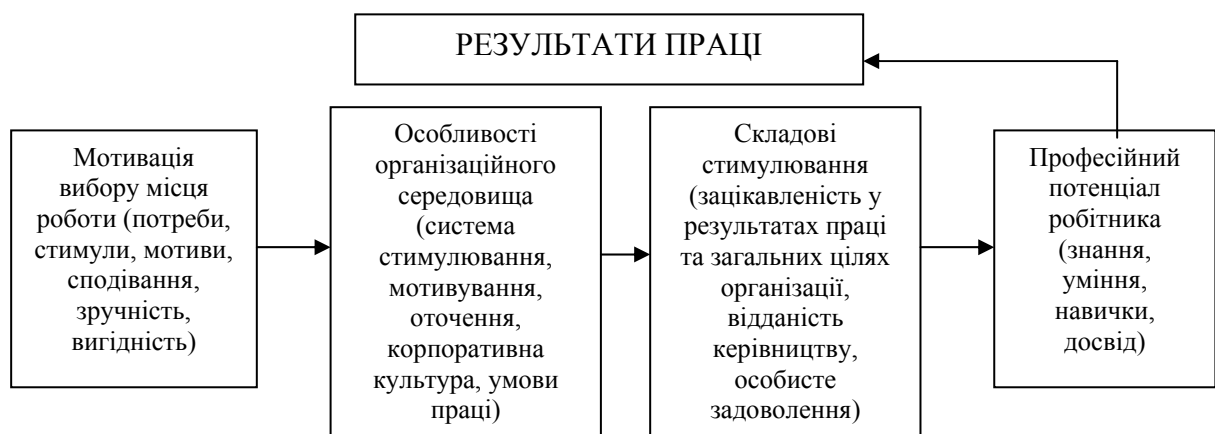

Рис. 5.27 Модель залежності кінцевих результатів праці від мотивації [81]

Після визначення концептуальних основ стратегічно орієнтованої концепції мотивації і стимулювання праці, слід назвати її основний інструментарій. Як такий виступають: оціночні моделі; система стимулів; фінансова компонента мотиваційного механізму.

Ознаками нової моделі трудової мотивації маркетингологів банку, в основі якої лежить запропонована концепція, є:

- по-перше, узгодженість і взаємозв'язок інтересів та цілей власників банку, топ-менеджерів та працівників підрозділу маркетингу;

- по-друге, пріоритет довгострокових цілей розвитку маркетингової діяльності банку над поточними;

- по-третє, введення в оціночні моделі стратегічних індикаторів, що впливають на обсяги доходів від маркетингової діяльності;

- по-четверте, наявність у структурі стратегічних стимулів разом з поточними, величина яких залежить від якості маркетингових досліджень;

- по-п'яте, основними джерелами стимулювання якості діяльності працівників маркетингових підрозділів є: фонд оплати праці, що відносять на собівартість; чистий дохід (прибуток) банку; кошти створених банком пенсійних фондів, фондів медичного страхування і соціального забезпечення, що сформовані за рахунок коштів банківської установи.

Перевагами концепції в порівнянні з тими, що існують сьогодні є наступні: концепція дозволяє оперативно і гнучко реагувати на зміни зовнішнього і внутрішнього середовища, які впливають на процеси розробки та впровадження банківських продуктів; запропонована концепція забезпечує зацікавленість в інноваційних банківських продуктах та послугах, отже, її можна розглядати як один з чинників інноваційного розвитку банку; концепція забезпечує вирішення проблеми моніторингу мотиваційних процесів при організації маркетингової діяльності, що протікають у процесі трудової діяльності працівників банку,

як вирішення протиріччя між працею і капіталом; сприяє зниженню соціальних проблем.

Таким чином, нова модель трудової мотивації, в основі якої лежить концепція стратегічно орієнтованої системи мотивації і стимулювання праці маркетологів банку, забезпечує більш повну реалізацію мотиваційного потенціалу як окремого працівника банку, так і банківської установи у цілому, що підсилює її конкурентні переваги.

Важливим завданням керівництва банківської установи при формуванні механізму реалізації трудової концепції маркетологів банку є вибір відповідного інструментарію і технологій, що забезпечують посилення впливу мотивації банківського персоналу і на цій основі, – підвищення продуктивності праці і ефективності маркетингової діяльності банку.

На наступному етапі необхідно визначити шляхи підвищення ефективності роботи менеджерів маркетингових підрозділів. На наш погляд, ціль підвищення операційної ефективності діяльності банку може бути досягнута за допомогою здійснення таких заходів: детального аналізу *реально виконуваних* підрозділами маркетингових функцій; аудиту використовуваних у банку маркетингових інформаційних технологій; розрахунку обсягів витрат по кожному з виявлених джерел; аналізу причин виникнення втрат і вироблення пропозицій по їхньому усуненню: розробці маркетингового плану проведення робіт з реалізації запланованих заходів; аналіз результативності прийнятих мір.

Варто відмітити, що в сучасних умовах одним з важливих чинників при аналізі ефективності маркетингу банку є доступ до інформації. Якщо інформація недосконала (неповна), то ефективна алокація навряд чи буде можлива. Трансакційні витрати зроблять обмін неефективним, точніше, обмін не буде ефективним настільки, наскільки він міг би бути ефективним у випадку, якби інформація не була перекручена й витрати трансакцій дорівнювали нулю.

Отже, проблема оцінки ефективності маркетингової діяльності банківської установи є однією із самих складних і неоднозначних у теорії і практиці маркетингу. Особлива проблема – визначення ефективності різних складових комплексу маркетингу, яке потребує різного методологічного підходу, різних інструментів аналізу, мають різні інформаційні бази тощо. Проблема тут полягає в тому, що оцінка ефективності є короткостроковою, а наслідки ефективної дії складових комплексу маркетингу – акумульованими та довгостроковими. Тому мова піде про різну ефективність.

Багатьма дослідниками вона сприймається та інтерпретується сьогодні вже не настільки однозначно, як це мало місце в класичній економічній теорії, коли розуміння ефективності зв'язувалося, насамперед, з категоріями прибутку, витрат, розрахунком різного роду коефіцієнтів, що характеризують ступінь віддачі витрат і виражають міру фінансового успіху того або іншого проекту. Так, багато сучасних американських економістів досить скептично оцінюють традиційні методи розрахунку ефективності. Наполягаючи на пріоритеті й ключовій ролі знань і інформації у функціонуванні сучасного банку, вони вважають, що його діяльність повинна, у першу чергу, оцінюватися економічною й ринковою доданою вартістю, а не одномірними показниками, такими як «ROI», «ROA» або «ROE».

Аналіз практичної діяльності маркетологів банку дає змогу дійти висновку, що найкращим засобом мотивації персоналу є система, що ґрунтується на ключових показниках ефективності маркетингової політики банку.

Під системою ключових показників ефективності діяльності маркетологів банку розуміється система фінансових і нефінансових показників, що впливають на кількісну та якісну зміну результатів маркетингової діяльності банку по відношенню до стратегічної мети (або очікуваному результату).

При розробці ключових показників ефективності діяльності маркетологів, на наш погляд, слід звернути увагу на наступні

моменти: показники повинні бути згруповані по функціональних напрямках або спеціалізації в залежності від видів маркетингової діяльності(структуровані); повинні бути виділені показники, які оцінюють різні аспекти маркетингової діяльності банку (для досягнення об'єктивної оцінки); одночасно не слід збільшувати кількість показників (оптимально, як показує практика, від чотирьох до семи показників по кожному напрямку); для кожного показника повинні бути визначені чітка методика його розрахунку і джерело інформації для цього; необхідно контролювати наявність показників, що суперечать один одному показників і виключати цю суперечність.

Впровадженню концепції трудової мотивації діяльності працівників маркетингового підрозділу банку передують декілька етапів.

Етап 1. Формування стратегії концепції. Чітко сформульована стратегія описує основні кроки, які слід зробити для досягнення поставлених цілей і бажаних результатів. Стратегія трудової концепції банківської установи повинна бути розбита на конкретні стратегічні ініціативи, в рамках яких виділяються завдання для окремих структурних маркетингових підрозділів. Найважливішим елементом даного етапу є визначення пріоритетів стратегічних ініціатив і координація між маркетинговим підрозділом та іншими, які виконують маркетингову діяльність. Це дозволяє значно економити кошти і час.

Етап 2. Визначення найважливіших чинників результатів маркетингової діяльності банку. На другому етапі визначаються найважливіші чинники, які впливають на якість маркетингової діяльності, тобто параметри трудового та соціального характеру, які є важливими для реалізації визначеної концепцією стратегії.

Етап 3. Визначення ключових показників ефективності результатів маркетингової діяльності підрозділів та окремих працівників банку. На цьому етапі відбувається відбір заходів щодо реалізації стратегії. Інструментом для визначення найважливіших чинників успіху є ключові кількісні показники

ефективності діяльності маркетологів. Тобто, необхідно концентруватися тільки на найістотніших з них, відсікаючи всі другорядні, скорочуючи їх кількість до так званих «ключових». Кількість показників повинна бути обмеженою (для реальності їх виконання і якості моніторингу). Крім того, відібрані показники повинні стимулювати співробітників банку на здійснення відповідних дій. Необхідно зазначити, що при впровадженні рекомендованої концепції можуть виникнути проблеми, на які слід звернути увагу при розробці основних індикаторів (табл.5.27).

Таблиця 5.27

**Проблеми, які можуть виникнути при впровадженні
трудої концепції мотивації маркетологів банку**

Проблеми	Приклад для маркетингового підрозділу
Одноточна присутність інших систем оцінки персоналу	Якщо зберігається автоматична виплата річного бонусу, для персоналу ключові показники ефективності результатів маркетингової діяльності будуть не бажані, вони звикли отримувати свою фіксовану премію
Ключові показники ефективності результатів маркетингової діяльності можуть демотивувати	Ключовий кількісний показник ефективності результатів маркетингової діяльності залежить від суб'єктивної оцінки керівництва. В цьому випадку низька оцінка буде сигналом для топ-менеджера, що кваліфікація працівника не відповідає посаді, а для працівника маркетингового підрозділу, що його працю не цінять
Велика кількість ключових показників ефективності результатів маркетингової діяльності	Ускладнюється процес контролю за результатами роботи. Окремим ключовим показником ефективності результатів маркетингової діяльності притаманна невелика питома вага в бонусі, тому працівники можуть ігнорувати ряд показників, які не значно впливають на розмір бонусу
Цільове значення недосяжне чи навпаки, занадто легке	Для виконання поставленої мети, наприклад, підвищення якості маркетингової діяльності, в банку може не бути відповідної інформації чи необхідної технологічної системи, карти. Тоді мета буде практично недосяжна.
Надмірний акцент на виконанні ключових показників ефективності результатів маркетингової діяльності або надто велика перевага показників	Може призвести до надмірного викривлення фінансової інформації щодо якості маркетингової діяльності в «гонитві» за бонусом

Необхідно, щоб показники легко вимірювалися. Одного разу розроблений набір ключових показників ефективності діяльності маркетологів повинен регулярно переглядатися відповідно до досягнутих результатів і нових цілей. Перегляд ключових показників ефективності діяльності дозволяє ввести новий показник, що відповідає зміненим цілям і завданням банківського маркетингу, або виключити старий, коли необхідність у ньому відпала, збільшити вагу певного ключового показника ефективності діяльності працівників маркетингових підрозділів.

Розділ 6

Особливості регулювання банківської діяльності в умовах зміни архітектури фінансового ринку

6.1. Світовий досвід організації регулювання та нагляду за банківською діяльністю

У сучасних умовах розвитку світової економіки, враховуючи попередній кризові явища та тенденції розвитку у посткризовий період фінансових ринків, завдання забезпечення стійкого розвитку економіки, у тому числі її важливої ланки – банківської системи, виступає основою для будь-якої суверенної держави.

У багатьох країнах світу продовжується пошук нових шляхів підвищення ефективності організації діяльності на фінансовому ринку за рахунок наприклад, створення мегарегуляторів або координаційних структур для усіх учасників фінансового ринку.

Слід відмітити, що банківська система традиційно на фінансовому ринку є найбільш важливою і ключовою, у зв'язку з чим їй відводиться особлива роль. Зрозуміло, що ефективність організації банківського регулювання та нагляду напряму впливає на ефективність функціонування банківської системи. Тому, дослідження зарубіжного досвіду необхідне для формування нової моделі організації ефективного регулювання та нагляду у вітчизняній практиці.

Слід звернути увагу і на те, що використання передового досвіду організації регулювання та нагляду в інших країнах виступає визнаним та ефективним інструментом розвитку національної методики та практики нагляду. Яскравим прикладом цього слугує діяльність Базельського комітету з банківського нагляду, рекомендації та принципи якого, виступають підґрунтям для побудови регулювання та нагляду в будь-якій країні.

Світові тенденції розвитку банківського регулювання та нагляду характеризуються цілеспрямованістю країн до уніфікації діяльності у даній сфері. Як засвідчила практика, для успішного функціонування усієї банківської системи регуляторам необхідно мати широке коло повноважень, які повинні бути суворо регламентовані у законодавчій базі центральних банків, банківської діяльності та інших правових актах. Механізм здійснення регулювання та нагляду уявляє собою систему інструментів і методів. У відношенні до банківської діяльності до них слід віднести: адміністративні (ліцензування, прямі обмеження та заборони); економічні (податкові, нормативні та корегуючі); регулюючі (націлені на зниження банківських ризиків, передбачають використання адміністративних та економічних методів); наглядові (націлені на організацію контролю щодо виконання банківського законодавства).

З цього приводу Міжнародний банк реконструкції та розвитку виділяє у наглядовому процесі дванадцять етапів (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Етапи наглядового процесу згідно рекомендацій
Міжнародного банку реконструкції та розвитку (складено
автором за матеріалами [1])

Етап	Характеристика
Перший етап	Створення правового середовища
Другий етап	Ліцензування банків
Третій етап	Розробка системи звітності
Четвертий етап	Збір даних
П'ятий етап	Обробка даних
Шостий етап	Аналіз даних
Сьомий етап	Ідентифікація ризиків
Восьмий етап	Наступне спостереження
Дев'ятий етап	Планування та проведення перевірок
Десятий етап	Складання звіту
Одинадцятий етап	Обґрунтування заходів розвитку
Дванадцятий етап	Удосконалення правової бази

Зазначимо, що банківський нагляд передбачає заходи щодо створення правових умов для функціонування банківської системи, серед яких:

- формування органів регулювання і нагляду, ліцензування;
- реалізація норм регулювання, що обмежують рівень дозволеного рівня ризику банківської діяльності;
- створення пруденційної звітності, дистанційне спостереження;
- проведення перевірок на місцях.

Тому, за визначенням Світового банку, результати дистанційного нагляду та інспектування, повинні слугувати вихідною інформацією не тільки для застосування заходів впливу, а і використовуватися для розвитку банків як організацій і удосконалення системи регулювання та нагляду [1].

Потреба у контролі та регулюванні банківської діяльності виникла після Великої депресії 1920-1930-х рр., а після другої Світової війни стали формуватися міжнародні правила та норми банківського регулювання та нагляду за рахунок прискорення міжнародного руху капіталів та інтернаціоналізації банківського бізнесу [2, с. 37; 3, с. 30].

Вибір конкретного способу організації банківського нагляду та регулювання історично визначається сукупністю чинників, що і встановлює національну специфіку. З огляду на це, форми реалізації наглядових функцій у кожній країні відрізняються як за суб'єктами наглядового процесу, так і за джерелами інформації, методами та інструментарієм нагляду.

Процес банківського нагляду, який здійснюється кожною країною має подібність тільки теоретичними етапами, описаних у табл. 6.1. У світовій практиці банківського нагляду та регулювання кожен із наведених етапів мають власну специфіку та інтерпретуються кожною країною на власний розсуд. У результаті кожною країною розроблені інструменти банківського нагляду, які у сукупності створюють модель його організації. При цьому, на наш погляд вони мають і загальні риси. Тому, для розуміння моделей банківського нагляду доцільним є їх класифікація за двома критеріями: суб'єктивний склад та джерело інформації (рис. 6.1).

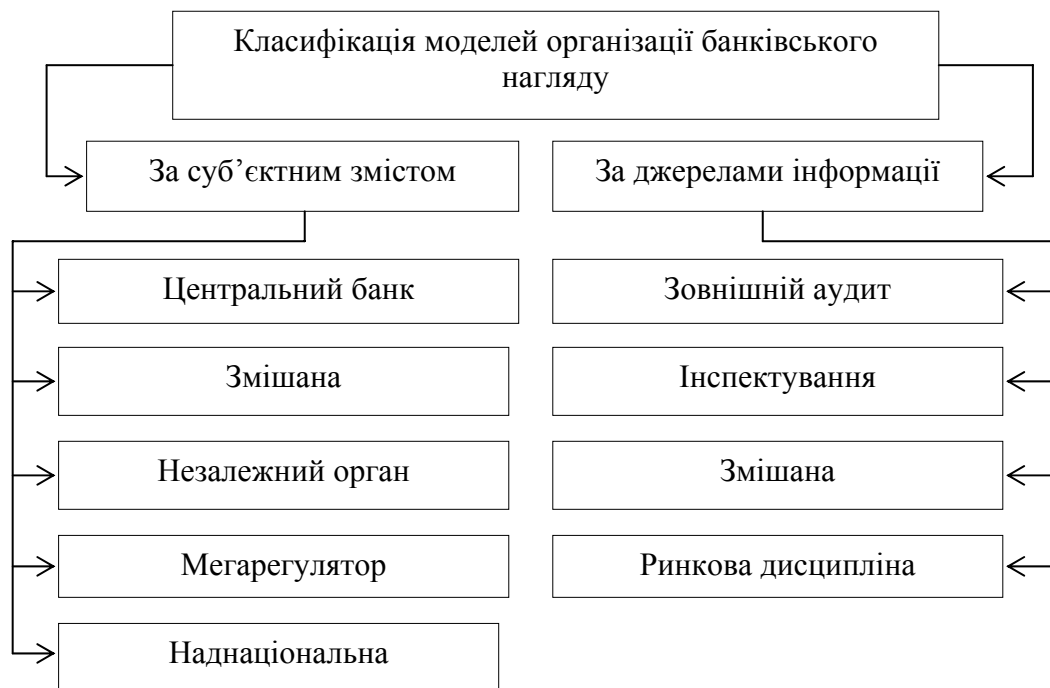

Рис. 6.1 Класифікація моделей організації банківського нагляду (складено автором за матеріалами [4, с. 20])

Розглядаючи особливості організації органів банківського нагляду. Слід насамперед розрізняти різні структурні форми такого нагляду, виходячи із місця й ролі центрального банку в його діяльності, а саме:

- структурний підрозділ (управління, департамент) центрального банку (Нідерланди, Греція, Іспанія, Нова Зеландія, Україна);
- незалежний контрольний орган, комісія, агентство або кілька паралельних органів (Австралія, Велика Британія, США, Швеція);
- відділ при міністерстві, зазвичай при міністерстві фінансів (Австрія, Канада, Норвегія, Португалія) [2, с. 30-32; 3, с. 164].

На наш погляд, розгляд зазначених моделей організації банківського нагляду у зарубіжних країнах та виділення їх основних рис доцільно проводити в контексті еволюції нагляду за діяльністю банків у другій половині XX – початку XXI в.

З нашої точки зору еволюція підходів до організації банківського нагляду уявляє собою безперервний процес удосконалення методів, що використовуються наглядовими органами при оцінці фінансового стану банків, стійкості банківської системи в цілому, видозміни форм інституційної організації нагляду за діяльністю банків та небанківських фінансових установ.

Слід відмітити, що еволюція підходів у багатьох випадках пов'язана з періодичним виникненням масштабних системних фінансових і банківських криз. Їх поява виступає початком для реформування системи нагляду. Так, наприклад, крах двох крупних банків Великобританії – «OverendandGurney» та «BeringBank» наприкінці XIX століття призвів до зміни ролі центральних банків в управлінні фінансовими кризами, появі поняття надзвичайного фінансування банків в межах виконання функції кредитора останньої інстанції [5, с. 17].

Проведений аналіз підходів до організації банківського нагляду, що використовуються у різних країнах світу, засвідчив, що основними тенденціями розвитку банківського нагляду у 1980-х – початку 2000-х рр. слід вважати: ускладнення інституційних форм організації нагляду за діяльністю банків і небанківських фінансових інституцій; поступовий перехід від формального до змістовного нагляду, що у свою чергу передбачає розвиток методів консолідованого та ризик-орієнтованого банківського нагляду, посилення макропруденційної складової наглядового процесу.

В цілому, у світовій практиці існують чотири основних підходи до організації нагляду.

Перший – інституційний, в межах якого відповідальний за проведення нагляду за діяльністю фінансовою діяльністю, визначається її економіко-правовим статусом – банк, страхова компанія, брокерсько-дилерська компанія. Зазначений підхід використовується у Китаї, Гонконзі, Мексиці [6].

Другий – функціональний – сфера відповідальності наглядового органу визначається операціями та видами діяльності фінансових посередників незалежно від їх економіко-правової форми. Кожен вид діяльності фінансової установи може відноситися до компетенції окремого регулятора. Такий підхід використовується у Бразилії, Франції, Італії, Іспанії [7].

Третій – інтегрований нагляд за безпечним і стійким функціонуванням фінансових посередників в усіх сегментах фінансового ринку здійснюється єдиним регулятором – мегарегулятором. Зазначений підхід використовується у Канаді, Німеччині, Японії, Сінгапурі, Швейцарії, Великобританії.

Четвертий – змішаний (twin-peaks) поєднує у собі інституціональний і функціональний підхід. Зазначений підхід використовується в Австралії і Нідерландах. Можливість використання змішаного підходу розглядалася у Іспанії, Італії, Франції [8]. В певній мірі даний підхід використовувався в США, однак система нагляду та регулювання ускладнена механізмами розподілу повноважень та відповідальності між федеральними місцевими регулюючими та наглядовими органами.

Таким чином можна констатувати, що незалежно від інституційних особливостей організації банківського нагляду в різних країнах, основні інструменти, що використовуються наглядовими органами з метою забезпечення безпечного функціонування банків – однакові. До них слід віднести:

- встановлення і перевірка дотримання наглядових вимог банками щодо виконання економічних нормативів, вимог до якості внутрішніх систем корпоративного управління, у тому числі системи управління ризиками, кваліфікаційних вимог до керівництва;
- проведення тематичних або комплексних перевірок діяльності банків з підготовкою висновків з рекомендаціями щодо виправлення виявлених порушень;
- застосування заходів впливу при порушенні банківського законодавства.

Слід зазначити, що в залежності від складності банківської системи, традицій можуть використовуватися різні підходи до використання зазначених інструментів і організації наглядового процесу, основними серед яких є нормативний (формальний) та змістовний. Виникнення макропруденційного банківського нагляду є наслідком поступового переходу від традиційного до змістовного нагляду за банківською діяльністю.

До останнього десятиріччя XX століття основний акцент при здійсненні аналізу та регулювання фінансового сектору робився на мікроекономічному підході [9, с. 89]. Тому, основним недоліком формального підходу виступає обмеженість в оцінці перспектив розвитку банків, їх стійкості по відношенню до потенційних шоків, спроможності вирішувати проблеми, пов'язані з реалізацією ризиків, а також змін зовнішніх умов діяльності. Обмеженість традиційного формального підходу до організації банківського нагляду, потреба у розвитку нових інструментів забезпечення фінансової стійкості національних банківських систем, попередження можливих проблем на ранніх стадіях знайшли своє відображення у ході системних фінансових криз у багатьох країнах за останні три десятиріччя.

З другої половини XX століття інновації, дерегулювання і глобалізаційні процеси вплинули на ускладнення діяльності банків, підвищили їх ризиковість, підвищилась нестабільність світової фінансової системи. У 70-х – 90-х роках XX століття виникнення фінансових і банківських криз стало придбавати властивості системності, над національності та загально світовий характер.

Починаючи з 70-х років XX століття по теперішній час системні банківські кризи відбувалися більш ніж у сімдесяти країнах. Так, наприклад, у 1980-х – 1990-х рр. руйнівні кризи мали місце у більшості країн Латинської Америки, Мексиці, Аргентині, Коста-Ріці, Бразилії, Венесуелі, Чилі, в країнах Південно-Східної Азії [10, с. 22-45].

У 2008 р. світова економіка зіштовхнулася з однією із самих глобальних фінансових криз з часу Великої депресії 1930-х рр. Прояв фінансової нестабільності спричинив не тільки збитки фінансової системи, а і падіння фондових індексів, зниження ліквідності світових фінансових ринків, подорожчання банківських кредитів сприяли виникненню складної кризи неплатоспроможності, виникненню невизначеності щодо перспектив світового економічного розвитку.

Таким чином, після серії масштабних фінансових, валютних і банківських криз у Південно-Східній Азії у 90-х рр. XX століття, виникла потреба у внесенні змін у діючу систему регулювання. Тому, світова фінансова спільнота почала розробляти нові механізми забезпечення стійкості національних фінансових систем та підтримки стабільності світового ринку. На даному етапі зросла зацікавленість до категорії «фінансова стабільність», виникли нові функції центральних банків на основі використання методів макропруденційного аналізу. У наглядову практику багатьох країн були запроваджені нові методи моніторингу та оцінки фінансового стану банків на основі аналізу банківських ризиків; набули подальшого розвитку системи, що дозволяють ідентифікувати негативні зміни у фінансовому стані банків на ранніх стадіях їх виникнення; загальною тенденцією став рух у напрямку впровадження формалізованих підходів до організації наглядового процесу, заснованих на оцінці ризиків.

Подальший розвиток зазначених процесів призвело до виникнення нового підходу до організації наглядового процесу, яке отримало назву «змістовний банківський нагляд», предметом якого є не формальне, а фактичне забезпечення безпечного і стійкого функціонування банківської системи. Змістовний нагляд пов'язаний з роботою щодо виявлення у банків проблем на ранніх стадіях їх виникнення та вирішенню зазначених проблем шляхом прийняття превентивних заходів у цілях попередження та обмеження збитків для економіки [11].

В межах розвитку змістовної компоненти наглядову практику у багатьох країнах стали активно впроваджувати методи ризик-орієнтованого нагляду та нагляду на консолідованій основі. На відміну від традиційного підходу до організації банківського нагляду, ризик-орієнтований підхід передбачає індивідуальну оцінку рівня ризиків банку, його спроможності протистояти зовнішнім і внутрішнім шокам.

У широкому розумінні ризик-орієнтований підхід уявляє собою особливий режим використання інструментів банківського нагляду, що торкається практично усі компоненти наглядового процесу. В узькому розумінні – це комплексна методика виявлення у діяльності банків зон підвищеного ризику для більш інтенсивної їх перевірки на місцях, визначення інтенсивності наглядового втручання та характеру вимог, що встановлені по відношенню до банківських установ [12, с. 178-180].

В межах ризик-орієнтованого підходу наглядовий процес уявляє собою постійно повторюючий цикл, основними етапами якого є:

- підготовка попереднього профілю ризиків на основі даних дистанційного нагляду, звітів, що складені за результатами попередніх перевірок діяльності банку, інших відомостей о діяльності банків;
- виявлення банків та важливих учасників їх діяльності, що вимагають першочергової уваги з боку інспекції;
- проведення інспекційних перевірок діяльності банків з оновленим профілем ризиків за підсумками перевірок;
- порівняння первісних і підсумкових результатів, оцінка напряму зміни ризиків і якості внутрішніх систем управління ризиками банку;
- підготовка та реалізація наглядового плану на середньострокову перспективу, що включає заходи наглядового регулювання з керівництвом банків;
- дистанційний аналіз фінансового стану і рівня ризиків банків.

Слід відмітити, що одним із інструментів банківського нагляду, що існує в межах ризик-орієнтованого підходу є нагляд на консолідованій основі. Такий нагляд отримав розвитку у зв'язку з розширенням фінансової глобалізації, виникнення міжнародних об'єднань з урахуванням банків і інших фінансових установ, а також диверсифікацією їх операцій.

На національному рівні більшість розвинених країн мають закони та правила, що регламентують проведення консолідованого нагляду за банками. Зазначений нагляд є обов'язковим для банківських структур членів Європейської економічної спільноти і повинен здійснюватися у відповідності до спеціальних стандартів [13]. Нагляд на консолідованій основі також здійснюється в Австралії, Канаді та США. Однак слід відмітити, що зазначені країни, використовують стандарти консолідованого нагляду з різним ступенем інтенсивності.

Консолідований нагляд націлений на оцінювання фінансових можливостей та стійкості усієї банківської групи. При цьому проведення консолідованого нагляду не відмінює здійснення окремого поточного моніторингу фінансового стану та діяльності кожного із учасників групи, в склад якої входять банки, оцінювання відповідності капіталу прийнятим ризикам, аналізу відповідності їх діяльності вимогам законодавства. Тому, консолідований нагляд виступає логічним завершенням підходу до банківського нагляду на основі оцінки ризиків та слугує додатковим засобом оцінки фінансового стану банків з використанням методів і форм, аналогічними при здійсненні нагляду на індивідуальній основі.

Фінансова криза 2006-2009 рр., яка набула загально світових масштабів, поставила перед світовою фінансовою спільнотою повернутися до питання оптимальної організації системи нагляду та регулювання діяльності фінансових установ та ринків. В умовах фінансової нестабільності першочерговими завданнями, що постають перед центральними банками, міністерствами фінансів, органами фінансового регулювання та нагляду, є поживлення

фінансових ринків, збереження стійкості банків і небанківських фінансових установ, підтримка не фінансового сектору економіки. Зазначені завдання є відносно короткостроковими і вирішуються за допомогою таких інструментів як: державні гарантії фінансовим установам; підтримка їх ліквідності, реструктуризація проблемних активів; зміна вимог до капіталу банків і небанківських фінансових організацій; побудова системи регулювання та нагляду, яка б в майбутньому сприяла зниженню ймовірності виникнення та зменшення негативних проявів фінансових криз.

Таким чином, можна констатувати, що однією з загальносвітових тенденцій сьогодення розвитку сучасних регуляторних і наглядових систем є консолідація зусиль урядових органів з метою нагляду за фінансовим ринком. При цьому, найбільш доцільним визначається дотримання принципу ефективності організаційної структури, тобто досягнення цілей банківського нагляду з найменшими витратами. Вибір організаційної побудови банківського нагляду визначається на підставі врахування таких специфічних внутрішньодержавних рис як: особливості соціально-економічного розвитку країни, принципами функціонування фінансового ринку, системою нагляду за фінансовим ринком.

На підставі узагальнення існуючих підходів до організації нагляду у світовій практиці, нами було визначено основні наглядові системи (табл. 6.2).

В цілому можна зазначити, що на сьогодні, у світовій практиці регулювання, склалася тенденція відмови від використання секторної моделі та моделі створення єдиного наглядового органу у зв'язку з неефективністю першої в умовах зростаючої тенденції мобільності капіталу у світовому фінансовому просторі. Нові форми організації наглядових систем розглянуті на прикладі наглядових систем США, Великобританії, Європейського Союзу [19,20,21]).

Таблиця 6.2

–Моделі нагляду за фінансовим ринком (систематизовано
автором на підставі [14,15,16, 17, 18])

Підхід до побудови наглядової системи	Секторна (за секторами)	Модель єдиного нагляду	Функціональна (за завданнями)
Ознаки моделі	Закріплення наглядових функцій за сегментами фінансового ринку (банківського, страхового, фондового) за окремими інститутами (органами)	Зосередження наглядових функцій в одному наглядовому органі (інституті)	Розподіл наглядових функцій – пруденційного нагляду та регулювання бізнесу з за окремими інститутами (органами)
Країни	Іспанія, Італія, Греція, Словенія, Україна, Литва, Франція, Португалія, Кіпр, Румунія, Люксембург	Чехія, Словаччина, Естонія, Латвія, Угорщина, Швейцарія, Польща, Мальта, Німеччина	Нідерланди, окремі елементи: Франція, Португалія, Італія

Практично в усіх розглянутих країнах за початкова функціональна модель наглядової системи, основою діяльності якої виступають управлінні системними ризиками, формування раціонального підходу до регулювання діяльності системних банків та реалізації концепції макропруденційного нагляду.

Серед основних світових тенденцій розвитку банківського нагляду можна виділити наступні:

- перехід на ризик-орієнтований підхід у банківському нагляду, так як фінансові ризики виступають основним джерелом фінансової нестабільності держави і потребують створення систем моніторингу та управління;
- забезпечення транспарентності функціонування учасників міжнародного руху капіталу шляхом підвищення рівня розкриття інформації;
- підвищення рівня ринкової дисципліни від банків.

В контексті світових тенденцій організації банківського нагляду, ми доходимо висновку, що в Україні відсутня потреба у

створенні мегарегулятора та недоцільності виокремлення функцій банківського нагляду з компетенції Національного банку України. Ключовою проблемою банківського нагляду в Україні є не організаційні недоліки, а змістовні – методологічні засади та інструментарій здійснення банківського нагляду.

Вплив світових тенденцій на розвиток банківського нагляду в Україні можна дослідити через реалізацію міжнародних стандартів ефективного банківського нагляду. Так, на сьогодні, можна відмітити повне впровадження Базеля I та поступової реалізації стандартів Базеля II. Відповідно до Постанови Правління Національного банку України «Щодо розгляду проекту постанови Правління НБУ» від 30.12.2004 №42-412/4010-13749 [22], передбачено поетапне впровадження Базеля II, яке повинно завершитися до 2020 року, зокрема:

- мінімальні вимоги до капіталу: врахування кредитного ризику на підставі стандартизованого підходу та внутрішніх рейтингів – до 2020 року (проміжним етапом є внесення змін щодо порядку формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями [23]; врахування операційного ризику на підставі підходу базового індикатора – до 2010 р, на підставі стандартизованого підходу – до 2015 р.;
- контроль з боку нагляду – до 2008 р.;
- ринкова дисципліна – до 2007 р.

Таким чином, аналіз чинників та наслідків світової фінансово-економічної кризи виявив найбільш перспективні напрямки подальшого реформування банківського нагляду, до основних належить: удосконалення інституційної структури нагляду, подальше удосконалення існуючої системи управління ризиками, перегляд нормативних вимог до капіталу банків і небанківських фінансових установ, підвищення ролі макропруденційної складової банківського нагляду.

6.2. Розвиток пруденційних вимог та методологічні засади оцінки достатності капіталу банку

Нагальна потреба в контролі та регулюванні банківської сфери сформувалась у світі після Великої депресії 20-30-х років XX століття, яка довела всім, що ринок не завжди здатний виконувати свої регулюючі функції.

Не зважаючи на те, що окремі державні втручання в ринкову банківську діяльність відбувались і раніше, роль держави була пасивною і обмеженою. Активну роль у регулюванні банківської діяльності, як вагомої складової економіки, відігравав ринковий механізм.

Класики економічної теорії (А.Сміт, Д.Рікардо) вважали, що ринкова економіка повинна розвиватися на основі саморегулювання [24; 25].

Проте криза капіталістичної економіки 1929-1933 рр. ознаменувала кінець «ери» вільного підприємництва і показала, що ринкова економіка без втручання держави розвиватися не здатна. Необхідність державного регулювання ринкової економіки теоретично обґрунтував англійський економіст Дж.М.Кейнс в книзі "Загальна теорія зайнятості, процента і грошей" [26]. Дана теорія набула застосування на практиці в економіці США (в 50-ті роки) і принесла певні позитивні результати у господарській діяльності. В подальшому теорія державного регулювання Кейнса лягла в основу економічної політики майже всіх розвинутих капіталістичних країн.

Формування міжнародних правил і норм банківського нагляду обумовили інтернаціоналізація банківського бізнесу та прискорення міжнародного руху капіталу після Другої Світової війни.

Починаючи з 60-х років банківська діяльність характеризується виходом на міжнародні ринки та підвищенням ризиковості операцій. Проблема виміру ризиків і методи зниження їхнього впливу на результати діяльності банків привернула увагу економістів як з теоретичної точки зору, так і з практичної.

Фактори фінансової дестабілізації більшою мірою локалізувались у банківському секторі, який в ринковій економіці є головним каналом фінансового посередництва. Протягом 70-х років минулого століття локальні та системні банківські кризи різною мірою відчувались більш ніж у 120 країнах, у тому числі промислово розвинутих [27]. Посиленню уваги в світі до проблеми фінансової стабільності сприяла низка банкрутств банків, хеджевих фондів та інституціональних інвесторів, що спостерігались у ті часи.

У кожному з випадків можна було виявити безпосередні причини збитків і банкрутства. Це і непрофесійне ведення справи, і невинуватене прагнення отримати прибуток з угод з високим рівнем ризику, недооцінка стану ринку і нових тенденцій на ньому тощо. Однак можна сформулювати і деякі загальні причини. Насамперед, це зростання волатильності на фінансових ринках, посилення конкуренції між банками, зміна структури банківської системи в окремих країнах (злиття банків, об'єднання кредитних організацій зі страховими компаніями тощо), виникнення нових ринків і видів бізнесу, підвищення рівня залежності між фінансовими ринками. Помітний вплив на ситуацію зі збитками від операцій спричинило запровадження в практику нових фінансових продуктів, особливо деривативів чи похідних інструментів – ф'ючерсів, свопів, опціонів і т.д., які більше пов'язані з ризиком, ніж класичні інструменти. Відіграло роль і те, що загальноприйняті на той час правила нагляду за банківською діяльністю виявилися неадекватними практиці.

В цьому контексті буде доречним згадати банкрутство в 1974 році трьох транснаціональних банків: British-IsraelBank (Великобританія), FranklinNationalBank (США) та BankhausHerstatt (Німеччина).

Що стосується, зокрема, BankhausHerstatt, то слід зазначити, що це був середній банк, активно працюючий на валютному ринку і на той час мав не врегульовані розрахунки за валютними угодами на суму 200 млн. доларів. Припинення його діяльності німецькими органами нагляду було обумовлено колосальними збитками через здійснення необґрунтовано ризикових валютних операцій та призвело до потрясінь на міжнародному фінансовому

та валютному ринках Вже через три дні «ефект доміно» досяг США – невиконання зобов'язань призвело до падіння обороту платіжної системи в Нью-Йорку на 60% [27, 28].

Банкрутство банку BankhausHerstatt (Німеччина) продемонструвало залежність банківських систем різних країн одна від одної та виявило ряд проблем, пов'язаних із недосконалістю законодавства в області банківського нагляду. Ця подія стала поштовхом у розвитку міжнародного співробітництва в області банківського нагляду.

На той час у правовому регулюванні банківської діяльності різних країн існували досить вагомі розбіжності, які сформувались під впливом історично різних рівня та характеру економічного розвитку, та зумовили відмінність підходів до питань регулювання банківської діяльності. При цьому реалізація наглядових повноважень в банківській сфері також здійснювалась у кожній країні у встановлених законодавством цієї країни інституційних формах.

Фінансова стабільність стала нагальною суспільною потребою і сферою відповідальності держави.

Забезпечення фінансової стабільності безпосередньо пов'язано з системою регулювання банківського бізнесу і нагляду за банківською сферою, яка в більшості країн базується на державному авторитеті, та ґрунтується на побудові банками ефективної системи захисту від ризиків.

Специфіка банківської діяльності проявляється в здійсненні перерозподілу ресурсів на грошовому ринку, в результаті чого банки приймають на себе більшість ризиків фінансового сектору. В умовах глобалізації фінансових ринків, розширення спектру фінансових інструментів діяльність банків не обмежується лише фінансовим посередництвом і відіграє все більш важливу роль у здійсненні монетарної політики, впливаючи через неї практично на всі економічні процеси в суспільстві.

Потреба в інституті банківського нагляду виникла внаслідок особливої значущості та відповідальності банків за розвиток національних економік. Криза довіри до банківських інституцій і, в зв'язку з цим, неспроможність виконувати взяті на себе

зобов'язання, призводять до дезорганізації грошової сфери та зростання соціальної напруги.

На практиці нагляд і регулювання банківської діяльності є однією з основних умов та чинників, що забезпечують фінансову стабільність, оскільки банки, що потенційно можуть бути носіями ризику нестабільності національної фінансової системи, водночас розглядаються і як інструмент її стабілізації. При цьому, незалежно від обраної моделі реалізації наглядових функцій, мета та завдання органів регулювання банківської діяльності історично не мали принципових змін і передбачають забезпечення стійкості банківської системи, створення умов для її ефективної діяльності і, як наслідок, захист інтересів вкладників, кредиторів та клієнтів [30].

Зокрема в Німеччині існує система банківського нагляду, в межах якої Бундесбанк розподіляє обов'язки нагляду з федеральним фінансовим контролюючим органом (FFSA). До імплементації вимог Базеля німецький банківський нагляд здійснювався шляхом розробки стандартних балансових показників, контролю за їх дотриманням та аудиторської перевірки достовірності бухгалтерської звітності. За балансовими показниками визначались допустимі межі ризиків кредитних, ринкових, курсових коливань, ліквідності перш за все з точки зору їх відповідності власному капіталу банків. Завданням наглядового органу була перевірка методик розрахунку показників, покладених в основу індивідуальних систем оцінки ризиків [31].

У Великій Британії банківським наглядом з моменту свого створення в 1694 р. займається Банк Англії, який відповідає за забезпечення фінансової стабільності в країні. Зокрема, він традиційно контролював підтримання ліквідності банківської системи та був кредитором останньої інстанції. Проте, саме рішення утриматись від такої ролі під час краху банку «Берінгс» у 1995 р. стало однією з причин виведення нагляду з функцій Банку Англії і передачі Управлінню фінансових послуг (FSA). Ця служба наглядає за фінансовим ринком Великої Британії: банківським, страховим та фондовим. Це єдиний орган регулювання – мегарегулятор.

У Великій Британії, як і в цілому в Західній Європі, на відміну від США, нагляд є регулятивним, тобто моніторинг ринків

здійснюється, переважно, шляхом дотримання встановлених принципів, а не шляхом точного дотримання букви закону. В країні вважають, що мета будь-якого нагляду – гарантувати справедливі правила банківського ринку для всіх учасників діяльності. На підставі цього виводяться основні напрями та базові правила, в межах яких діятиме кредитна або фінансова компанія. Щоб нагляд був ефективним, режим регулювання має досягти певного балансу. Інструкції мають допомагати компаніям уникати надмірних ризиків, які можуть мати негативний вплив на акціонерів, клієнтів та інших учасників ринку. При цьому вони не повинні заважати бізнесу законно розширювати свої інтереси або запроваджувати інновації на ринку [32].

У банківській системі США присутній елемент децентралізації регулювання банківської системи. Нагляд за банківською системою країни здійснює багато служб, головні серед яких – Федеральна резервна система (FRS), Оффіс контролера валюти (OCC) і Федеральна корпорація страхування депозитів (FDIC), які забезпечують безпеку, стабільність та гнучкість діяльності фінансової та грошової систем. Нагляд за ринком цінних паперів здійснює Комісія з цінних паперів і бірж (SEC), місія якої полягає в захисті інвесторів та забезпеченні стійкості та справедливості ринку цінних паперів. Всі чотири служби свідомо розділені законодавчо і працюють незалежно, здійснюючи різні режими регулювання.

На сьогодні режим нагляду в США – адміністративний. Для нього є характерними досить жорсткі приписи, засновані на такому ж жорсткому дотриманні всіх правил, положень, нормативів і вимог FRS, OCC, FDIC, SEC та інших наглядово-регулюючих органів. За формальними ознаками є близьким до банківського нагляду, що здійснюється в Росії та Україні.

Порівняльний аналіз національних банківських систем розвинутих країн та країн, що розвиваються, виявляє їх відмінності, причиною яких є національні особливості країн та неоднаковий рівень розвитку. Водночас, якщо банківські системи розглядати в історичній перспективі, дуже чітко простежуються загальні риси, серед яких можна виділити наступні [31]:

- етап розрізнених нерегульованих банків;

- ступінь концентрації емісійних функцій в єдиному, не завжди державному, центрі;
- період мобілізації фінансово-кредитних установ з метою фінансування держави, що концентрує свою владу, або певних пріоритетних галузей економіки;
- фаза націоналізації всієї або значної частини банківської системи;
- стадія приватизації банківської системи;
- етап делібералізації грошово-кредитної політики;
- період стабілізації і розвитку банківської системи.

Перелічені фази, зазвичай, перемежаються кризовими періодами, що матеріалізують накопичений у фінансових системах потенціал внутрішнього конфлікту.

Що стосується безпосередньо банків, то їх вразливість пов'язана з функціями, які вони виконують, та впливом об'єктивних факторів, головними з яких вважаються:

- стрімкий розвиток технологій, комп'ютеризація банківського бізнесу;
- лібералізація руху капіталу, помітне пом'якшення характерного для банківської сфери протекціонізму, яке призвело до посилення залежності національних банківських систем від «зовнішніх шоків»;
- стрімке зростання фінансових нововведень, результатом якого стала диверсифікація фінансових послуг, пов'язана з просуванням великої кількості нових банківських продуктів [32].

За цих умов адекватне, мінімально достатнє регулювання банківської діяльності та відповідний збалансований нагляд за банками стають основними умовами забезпечення фінансової стабільності. Пруденційне регулювання здійснюється з метою зменшення ризиків банківських операцій та попередження системних банківських криз [27]. Саме тому банки перебувають під постійним наглядом спеціально створених для цього наглядових органів.

Забезпечення капіталу банків на рівні, що адекватний потребам економіки, яка характеризується зростанням основних макроекономічних показників, є одним із пріоритетних завдань Національного банку України як наглядового органу. Ситуацію в банківській системі України наглядно демонструють дані таблиці 5.3.

Наведені дані надають змогу отримати більш повне уявлення щодо основних тенденцій розвитку банківського сектору України, факторів, що впливали на діяльність вітчизняних банків, а також про головні ризики, які акумулювала банківська система в докризовий період і які реалізувались у період кризи.

Зокрема, темпи приросту більшості показників, представлених у таблиці 6.3, були найвищими за останні роки, і відношення капіталу банків до ВВП постійно збільшувалось. Одночасно для банківського бізнесу було характерним зростання його обсягів, у тому числі за рахунок кредитування, що супроводжувалось нагромадженням ризиків. Цей аспект розвитку банківського сектору перебуває під постійним контролем наглядового органу Національного банку України.

Тому пріоритетними завданнями для Національного банку України на сьогодні, поряд із поліпшенням якості управління і внутрішнього контролю в банках, є підвищення рівня капіталізації банків та зниження ризиків у їх діяльності, а також удосконалення пруденційних вимог Національного банку України до капіталу банків.

Встановлення наглядовими органами вимог до рівня достатності капіталу також спрямоване на стримування неадекватного (випереджаючого) зростання активів банків, оскільки причиною багатьох банкрутств банківських установ (що підтверджується даними таблиці 1, які охоплюють докризовий, кризовий та посткризовий періоди) було спекулятивне нарощення обсягів довгострокових активів, джерелом фінансування яких були короткострокові (та часто дорогі) ресурси (депозити).

За таких умов вимоги наглядових органів до рівня достатності капіталу спонукають менеджмент банку здійснювати аналіз кредитних операцій не тільки з точки зору їх прибутковості, але й із точки зору ризиків, що приймає на себе банк внаслідок несвоєчасного виконання зобов'язань позичальниками.

Встановлення вимог наглядових органів до рівня достатності капіталу стримує «апетит» банків до ризиків та послаблює спокусу нарощення обсягів активів за нездатності успішно керувати процесом зростання рівня кредитування.

Таблиця 6.3

Аналіз динаміки показників віддачі капіталу банків (складено за матеріалами [33])

Показник	01.01. 2007	01.01. 2008	01.01. 2009	01.01. 2010	01.01. 2011	01.01. 2012
Валовий внутрішній продукт, (ВВП) млн.грн.	544 153	720 731	948 056	913 345	1 082 569	1 316 600
Темп зростання, (%)	122	132	132	-4	119	122
Капітал банків, (КБ) млн.грн.	42 566	69 578	119 263	115 175	137 725	155 487
Темп зростання, (%)	167	164	171	-3	120	113
Відношення КБ до ВВП, %	8	10	13	13	13	12
Активи банків, (А) млн.грн.	340 179	599 396	926 086	880 302	942 088	1 054 280
Темп зростання, (%)	159	176	155	-5	107	112
Відношення КБ до А, %	13	12	13	13	15	15
Зобов'язання банків, (З) млн.грн.	297 613	529 818	806 823	765 127	804 363	898 793
Темп зростання, (%)	158	178	152	-5	105	112
Відношення КБ до З, %	14	13	15	15	17	17
Кошти суб'єктів господарювання, (КСГ) млн.грн.	76 898	111 995	143 928	115 204	144 038	186 213
Темп зростання, (%)	126	146	129	-20	125	129
Відношення КБ до КСГ, %	55	62	83	100	96	83
Вклади фізичних осіб, (ВФО) млн.грн.	106 078	163 482	213 219	210 006	270 733	306 205
Темп зростання, (%)	146	154	130	-2	129	113
Відношення КБ до ВФО, %	40	43	56	55	51	51
Доходи, (Д) млн.грн.	41 465	68 185	122 580	142 995	136 848	142 778
Темп зростання, (%)	151	164	180	117	-4	104
Відношення КБ до Д, %	103	102	97	81	101	109
Витрати, (В) млн.грн.	37 501	61 565	115 276	181 445	149 875	150 486
Темп зростання, (%)	148	164	187	157	-17	100,4
Відношення КБ до В, %	114	113	104	64	92	103

Тому визначення оптимального обсягу власного капіталу банку є однією з найважливіших проблем у банківській діяльності. Критерієм визначення оптимального рівня достатності капіталу банку є підтримання його обсягу на такому рівні, який, з одного боку, забезпечував би максимальний прибуток, з іншого – мінімальний ризик втрати ліквідності та платоспроможності.

Сучасний стан банківської системи України характеризується значним погіршенням фінансових результатів діяльності, значними обсягами неякісних активів, що спонукає до необхідності спрямування фінансових ресурсів у великих обсягах на формування резервів на покриття безнадійної заборгованості банків. Зазначені тенденції чітко простежуються в динаміці показників, що характеризують капітал банків і представлені в таблиці 6.4.

Таблиця 6.4

Динаміка показників діяльності банків України (складено за матеріалами [33])

Показник	01.01. 2007	01.01. 2008	01.01. 2009	01.01. 2010	01.01. 2011	01.01. 2012
Капітал банків, усього, (КБ) млн.грн.	42 566	69 578	119 263	115 175	137 725	155 487
Загальні активи*, (ЗА) млн.грн.	353 086	619 004	973 332	1 001 626	1 090 248	1 211 540
Темп зростання ЗА, %	155	175	157	103	109	111
КБ, % до ЗА	12	11	12	11,5	13	13
Статутний капітал банків, (СК) млн.грн.	26 266	42 873	82 454	119 189	145 857	171 865
Темп зростання СК, %	158	163	192	145	122	118
СК, % до КБ	62	62	69	103	106	111
Резерви банків, (Р) млн.грн.	13 289	20 188	48 409	122 433	148 839	157 907

Продовження табл. 6.4

Показник	01.01.2007	01.01.2008	01.01.2009	01.01.2010	01.01.2011	01.01.2012
Темп зростання <i>P</i> , %	142	152	240	253	122	106
<i>P</i> , % до КБ	31	29	41	106	108	102
Результат діяльності банків, (РД) млн.грн.	4 144	6 620	7 304	-38 450	-13 027	-7 708
Темп зростання <i>РД</i> , %	126	160	110	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>
<i>РД</i> , % до КБ	10	10	6	-33	-9,5	-5
Рентабельність активів, %	1,61	1,5	1,03	-4,38	-1,45	-0,76
Рентабельність капіталу, %	13,52	12,67	8,51	-32,52	-10,19	-5,27
Достатність (адекватність) регулятивного капіталу, %	14,19	13,92	14,01	18,08	20,83	18,9

* - не скориговані на резерви під активні операції

Стрімке зростання обсягів активних операцій до 2009 року, насамперед за рахунок кредитування, запровадження широкого асортименту нових банківських послуг, а також поглиблення впливу процесів світового фінансового простору на розвиток вітчизняного банківського сектору, об'єктивно стимулювали зростання ризиків у діяльності банків.

Так, за результатами діяльності 2009 року банківська система України зазнала найбільших збитків – на суму 38 450 млн. грн. Не зважаючи на те, що протягом наступних періодів обсяг збитків зменшувався, на початок цього року позитивного фінансового результату досягти не вдалось.

За таких умов наявність капіталу банку, адекватного обсягам і структурі активів, а також зобов'язань, набуває особливої актуальності.

Оскільки достатність обсягу капіталу має безпосередній вплив на фінансову стійкість та платоспроможність банку, цей показник є базовим елементом пруденційного нагляду. Саме тому питанню достатності капіталу в міжнародній банківській практиці приділяється значна увага. Актуальним воно

залишається і на сучасному етапі розвитку банківської системи України.

На рівень достатності капіталу впливають багато факторів, зокрема:

- доступність до ринків фінансових ресурсів;
- структура, ліквідність та якість активів;
- ефективність управління ризиками, на які наражається банк;
- професіоналізм менеджменту, в тому числі дотримання політики банку, яку вони декларують;

- динаміка, обсяг, структура та якість ресурсної бази, в тому числі кількість клієнтів, їх галузева приналежність;

- нормативно-правове регулювання діяльності банківських установ;

- місцеві умови функціонування банків тощо.

У банківській справі регулятивна концепція капіталу суттєво відрізняється від бухгалтерського визначення капіталу (капітал або чиста вартість (net worth), що відповідає різниці кумулятивної вартості активів та кумулятивної вартості зобов'язань і представляє інтереси власників компанії) тим, що вимога мінімального рівня адекватності капіталу є основою виміру платоспроможності та надійності банківської установи.

Причинами, що спонукали органи нагляду до регулювання обсягу капіталу банку, були:

- обмеження ризику банкрутства банків;
- підтримання суспільної довіри до банків;
- обмеження втрат держави, пов'язаних зі страхуванням банків.

Як засвідчив досвід, ринок був не в змозі одночасно вирішувати ці завдання, оскільки не міг оцінити вплив банкрутства на стабільність банківської системи та витрати страхового фонду, пов'язані з банкрутствами.

В цьому аспекті достатність капіталу є основою стійкості банку і в світовому банківському співтоваристві розглядається як основний критерій безпеки і стабільності банківського бізнесу.

У сучасній теорії банківської справи погляд на значення показника достатності капіталу банку, відображаючи загальну оцінку надійності банку, визначається як проблема адекватності капіталу. Показник адекватності капіталу містить уяву про банківський капітал як джерело покриття збитків. Тобто, адекватність капіталу можна охарактеризувати як здатність банку за умови настання ризикових подій, що призвели до негативного впливу на його прибутковість, продовжувати здійснювати традиційний обсяг послуг без зниження якості таких послуг.

Тому на сьогодні основною формою регулятивного впливу на банки є нормування достатності капіталу. Запровадження такого підходу в практичну діяльність національних регулюючих органів було ініційовано Базельським комітетом з банківського нагляду.

Базельський комітет з банківського нагляду – це орган міжнародного співробітництва країн в області банківського регулювання і нагляду, який було створено за рішенням та з ініціативи центральних банків США і керівників центральних банків промислово розвинутих країн (G-10), як реакція на банкрутство банку BankhausHerstatt (Німеччина), з метою забезпечення стабільності міжнародної фінансової системи і справедливішої конкуренції [34].

Базельський комітет з банківського нагляду не є наднаціональною юридичною установою, це рекомендаційний орган.

Фундаментальними тезами базельського процесу є адекватне, мінімально достатнє регулювання банківської діяльності та відповідний збалансований нагляд за банками як головні умови забезпечення фінансової стабільності.

До цього часу у світовій банківській практиці застосовувались різні методи визначення достатності капіталу, зокрема [35]:

а) метод левериджу, який полягає в застосуванні нормативу співвідношення власних та залучених коштів. До 1998 року

Національний банк України використовував цей метод для розрахунку оціночного показника достатності капіталу банку. У США в 1983 році норматив співвідношення власного капіталу до залучених коштів становив 3%.

Метод левериджу має такі недоліки:

не проводиться диференціація між різними видами капіталу;
не враховується рівень ризику за активними банківськими операціями;

не беруться до уваги позабалансові зобов'язання та пов'язаний із ними ризик.

У сучасній банківській практиці цей метод визначення достатності капіталу може паралельно з іншими методами використовуватись як допоміжний;

б) метод порівняльного аналізу показників, який полягає в здійсненні контролю та аналізу наглядовими органами за співвідношенням сукупного капіталу до сукупних активів банку, депозитних зобов'язань, до ризикових активів, розрахованих як сума всіх активів без урахування готівки та державних цінних паперів. Граничні розміри показників при цьому не запроваджуються. У процесі нагляду використовуються прийоми структурного, порівняльного та динамічного аналізу. Значення показників окремого банку порівнюються з аналогічними значеннями показників інших банків та/або середньогалузевими. Динамічний аналіз призначений для виявлення тенденцій у зміні обсягу капіталу одного й того самого банку впродовж певного періоду.

Недоліками методу порівняльного аналізу показників адекватності капіталу є суб'єктивний характер оцінок та висновків, відсутність загальноприйнятих стандартів достатності капіталу та значна трудомісткість.

Цей метод визначення достатності капіталу застосовувався у практиці банківського нагляду США до 80-х років виявився неефективним засобом впливу на капітал, оскільки на практиці

показники капіталу американських банків впродовж періоду з 30-х по 80-ті роки погіршувався;

в) метод експертних оцінок, який базується на використанні висновків експертів про якість управління банком, його рівень прибутковості та ліквідності, динаміку депозитної бази, структуру балансу, ризикованість активних операцій, регіональні особливості ринку, на якому працює банк. Метод передбачає здійснення аналізу діяльності кожного банку в контексті конкретних ринкових умов та врахування взаємозв'язку зовнішніх і внутрішніх чинників. Якщо стан ринку характеризується підвищеною ризиковістю або виявлена слабкість внутрішніх структур, то перед банком може бути поставлена вимога щодо збільшення капіталу понад мінімальний рівень.

Метод експертних оцінок з успіхом може використовуватись для оцінювання адекватності капіталу окремих банків, але з огляду на розміри банківської системи певної країни та різноманітність банківських ризиків його застосування є проблематичним. Недоліками цього методу є суб'єктивізм висновків експертів та неможливість застосування методу до банківської системи в цілому (тільки в межах окремого банку).

Таким чином, загальною вадою наведених методів є обмежена ефективність їх застосування через відсутність системного підходу до оцінки достатності капіталу, що не дає змоги повноцінно впливати на діяльність банку, в тому числі контролювати рівень ризиків, які притаманні його діяльності. Водночас, досить ефективно зазначені методи можуть використовуватись як додаткові.

Що стосується підходів Базельського комітету з банківського нагляду до розрахунку адекватності капіталу банку, то вони значною мірою формувались під впливом практики банківського регулювання в США [36], яка згодом стала широко застосовуватись у міжнародній практиці: коли визначення мінімальних обсягів капіталу здійснювалось ринком, а не

регулюючим органом, певні банки не відчували дисциплінуючого впливу ринку. Це зумовило потребу прийняття рішення щодо встановлення нормативів достатності капіталу та контролю за ними державними органами.

Спочатку (з 1914 до 1948 рр.) в США застосовувався показник співвідношення капіталу до депозитів (на рівні не менш ніж 10%).

Після другої половини XX ст. погляди регулюючих органів на достатність капіталу змінились. Переважаючою стала точка зору, згідно з якою потреба в капіталі залежить не від депозитів, а від якості активів: достатність капіталу мала вказувати на те, які збитки може понести банк без шкоди для інтересів вкладників та кредиторів. Капітал став розглядатись, у першу чергу, як амортизатор, буфер, що дозволяє подолати падіння реальної вартості активів. Коефіцієнт, що відображав співвідношення капіталу до активів (не менш ніж 8%), був запроваджений у США Федеральною корпорацією страхування депозитів у 30-40 рр. XX століття виходячи з того, що саме склад та якість банківського портфеля активів були головними причинами банкрутства банків.

Впродовж періоду другої світової війни в США відбувались подальші зміни в підході до визначення показника достатності капіталу. Американськими банками великий обсяг коштів було вкладено в державні цінні папери, яким притаманна висока надійність та відсутність ризику неплатежу. Це призвело до використання нового показника – співвідношення капіталу до ризикових активів, під час розрахунку якого з суми активів у знаменнику коефіцієнта виключались найбільш надійні, безризикові активи – кошти в касі банку та вкладення в державні цінні папери.

Спочатку банки повинні були тримати цей коефіцієнт на рівні 20%, потім 15%. Але з запровадженням державного страхування депозитів, внаслідок якого збільшувались сукупні резерви на покриття банківських збитків, вимоги до капіталу знизились. Цьому також сприяло і бажання регулюючих органів

нейтралізувати спроби банків компенсувати жорсткі вимоги до капіталу додатковими доходами від підвищення ставок за кредитами, наданими корпоративним позичальникам.

Пізніше в США стали застосовуватись більш складні методи оцінки капіталу банку та його достатності. Активи почали диференціювати залежно від ступеню пов'язаного з ними ризику. Чим більший ризик асоціювався з даним видом активу, тим більша частина від суми цього активу приймалась до розрахунку коефіцієнта капітал/активи.

Вперше операція зважування певних активних статей балансу банку була запропонована відділом банківських ревізій федерального резервного банку Нью-Йорка в 1952 р. В запропонованій формулі активи банку були поділені на шість груп, кожній з яких відповідала своя категорія ризику. У 1956 р. Рада керуючих ФРС, удосконаливши формулу (всі активи було поділено на 10 груп за ступенем ризику – від 0,5 для інвестицій у короткострокові цінні папери до 100% для вкладень у матеріальні активи), визначила її в якості базової для аналізу достатності капіталу.

Піддались диференціації і статті капіталу, було запроваджено розподіл капіталу на первинний і вторинний. До первинного капіталу відносились прості акції, привілейовані акції без терміну погашення; нерозподілений прибуток; резерв на непередбачувані витрати; боргові зобов'язання, конвертовані в прості або в привілейовані акції; резерви на покриття непогашеної заборгованості за кредитами; вкладення банків до капіталу дочірніх підприємств.

До капіталу другого рівня, який за своїм обсягом не повинен був перевищувати 50% первинного, включались привілейовані акції, які мали строк викупу; субординовані боргові зобов'язання, або зобов'язання другої черги (так звані «капітальні ноти» та незабезпечені облігації).

У 1981 р. федеральні наглядові органи США запровадили правило, згідно з яким достатнім вважалось співвідношення

акціонерного капіталу до активів не нижче 6% , а для стійких банків цей показник міг бути знижений до 5,5%.

У 1985 р. наглядові органи США запровадили єдині вимоги до мінімального капіталу: первинний (основний) капітал мав бути не нижчим ніж 5,5% від загального обсягу активів, а сума первинного та вторинного (додаткового) капіталів – не нижче ніж 6% [36].

З кінця 1970-х років, по мірі того, як світова фінансова система ставала все більш інтегрованою, банки все більш стали наражатись на таку проблему: регулювання банківської справи в окремих країнах дуже відрізнялось. Особливо це стосувалось вимог до капіталу банків. Окремі країни дозволяли своїм банкам працювати з великим фінансовим важелем, що створювало, з одного боку, конкурентні переваги для банків цієї країни, з іншого боку – підвищувало загальний рівень ризиковості банківських операцій окремих банків і банківської системи кожної такої країни в цілому.

Базельський комітет з банківського нагляду став першим, хто спрямував свої зусилля на гармонізацію відмінностей між національними практиками «регулятивного арбітражу», і запропонував свою відповідь на питання щодо визначення реального (фактичного) обсягу капіталу банку, достатнього для забезпечення його стійкості, та практичної організації процесу оцінки капіталу.

Ще на початку 80-х років ХХ століття було зроблено спостереження, що частка власного капіталу в активах міжнародних банків є нестабільною. Тому було вирішено рухатись у напрямку однаковості (наближення) в оцінках адекватності капіталу та пошуку консенсусу у вимірюванні ризиків активів.

Як наслідок, з метою забезпечення міжнародної уніфікації вимог до статутного капіталу банків, які здійснюють свою діяльність у міжнародних масштабах, вдосконалення методології розрахунку достатності капіталу, спрямованого на

зміцнення та стабільність міжнародної банківської системи, запобігання конкурентній нерівноправності між банками, працюючими на міжнародних ринках, Базельським комітетом з банківського нагляду були розроблені підходи до методології розрахунку достатності капіталу і мінімальних стандартів.

Кожна країна-член взяла на себе відповідальність за приведення власних вимог адекватності капіталу до міжнародних стандартів.

Після досягнення консенсусу щодо основних принципів методики розрахунку мінімальних вимог до капіталу в липні 1988 року було прийнято Угоду про міжнародну уніфікацію розрахунку та стандартів капіталу, яка отримала назву Базель I.

Базель I став першим документом Базельського комітету з банківського нагляду, що встановив чіткі вимоги до капіталу міжнародних банків, визначив структуру капіталу (капітал 1-го і капітал 2-го рівня, капітал 2-го рівня \leq капіталу 1-го рівня), мінімально необхідний (нормативний) рівень капіталу (не менше 8% від зважених на ризик активів), що банки повинні утримувати для покриття кредитного ризику [37].

Базельські вимоги уособлюють у собі загальні стандарти адекватності капіталу, яких мають дотримуватись усі великі та міжнародно активні банки, а також систему правил, корисну для застосування банками під час взаємодії один з одним на практичному рівні.

Базельський комітет з банківського нагляду формує широкі наглядові стандарти та рекомендації на підставі передового світового досвіду з огляду, що національні органи нагляду будуть діяти в напрямку їх застосування та деталізації відповідно до власної національної специфіки та потреб.

Головна частина схеми Базелю I стосується визначення єдиних принципів та підходів до оцінки обсягу та структури капіталу (1-го та 2-го рівнів, а також співвідношення між ними), шкали зважування балансових активів за ризиком, системи перерахунку та обліку позабалансових статей і стандарт

мінімального співвідношення капіталу 1-го та 2-го рівнів до активів, зважених на ризик [38].

Базельська угода базується на визначенні структури капіталу і врахуванні кредитного ризику активів та позабалансових зобов'язань. Основні стандарти угоди єдині для всіх банківських установ, що перебувають під юрисдикцією країн-учасниць, а регулюючі органи мають право самостійно встановлювати коефіцієнти ризику та визначати певні складові капіталу. Базельська угода відкрита для приєднання інших країн.

Визначення капіталу банку зводиться до наступних положень:

1. Капітал повинен враховувати непередбачувані та передбачувані збитки.

2. Елементи капіталу:

Рівень 1 – основний (кореневий) капітал:

а) внесений акціонерний капітал / прості акції;

б) розкриті резерви.

Рівень 2 – додатковий капітал:

а) нерозкриті резерви;

б) резерви переоцінки активів;

в) загальні резерви / загальні резерви під збитки за кредитами;

г) гібридні (боргові/пайові) капітальні інструменти;

д) субординований борг.

Рівень 3 – додатковий капітал:

а) певні види короткострокового субординованого боргу (третім рівнем структуру капіталу було доповнено у 1996 році. Такий капітал використовується для часткового покриття ринкового ризику. З запровадженням Базелю III третій рівень капіталу скасовується).

Сума елементів всіх категорій підлягає включенню в капітал банку за умови дотримання обмежень, сформульованих у Базелі I. Крім того, зі сформованого таким чином з капіталу робляться певні вирахування.

Базель I став значним кроком у напрямку стабілізації міжнародної фінансової системи та зростання банківського капіталу.

Оскільки зв'язок капіталу з кредитним ризиком зумовлений, насамперед, здатністю капіталу нейтралізувати втрати через неплатоспроможність позичальників, Базель I передбачав врахування кредитного ризику, пов'язаного з різними видами активів та позабалансових зобов'язань банку:

кожен вид балансових активів банку множиться на коефіцієнт ризику (0%, 10%, 20%, 50%, 100%), який відображає ймовірність неповернення даного активу;

кожен елемент позабалансових зобов'язань конвертується в активи через перевідні коефіцієнти і також зважується на відповідний коефіцієнт ризику.

Суму всіх активів та позабалансових зобов'язань з урахуванням рівня ризиків називають сукупними активами, зваженими за ризиком.

Наступним визначальним документом стала Поправка 1996-го року до Базелю I. Ця поправка змінила два перші постулати угоди: до регулятивного капіталу банку було додано капітал 3-го рівня – короткостроковий субординований борг, а сам капітал став потрібен для покриття не лише кредитного, а й ринкових ризиків, до яких було віднесено процентний ризик, ризик пайових цінних паперів, валютний ризик та ризик товарних контрактів. Капітал 3-го рівня виділявся лише у разі, якщо банк оцінював ринкові ризики. Якщо ж банк з тих чи інших причин утримувався від оцінки ринкових ризиків, йому не дозволялося визнавати цей капітал та використовувати його для компенсації кредитного ризику. Третій постулат Базелю I (8% мінімальної адекватності) лишився незмінним.

Багато країн успішно впровадили Базель I, створивши цим основу для регулювання достатності капіталу на основі оцінки ризиків [37]. Базель I мав значний позитивний вплив на роботу банків. Його вимоги стали враховувати банки і деякі інші

кредитні організації поза залежністю від їхнього розміру, структури, складності кредитних операцій і особливостей ризиків [39].

Слід зазначити, що Базель I з самого початку мислився не як статичний документ, а як такий, що передбачає процес еволюції в міжнаціональному аспекті підходів до регулювання капіталу банків (Поправка до Базелю I 1996 року була не першою, уточнення вносились в 1991 та в 1995 роках). З накопиченням досвіду, розвитком міжнародної банківської системи ставало все більш зрозумілим, що існує потреба в подальшій розробці, уточненні та удосконаленні Базелю I. Практика засвідчила, що виконання вимоги щодомінімально припустимого розміру капіталу не може забезпечити надійність роботи банку і всієї банківської системи. Крім цієї вимоги потрібен належний нагляд за діяльністю банків, відкритість інформації про методологію управління ризиками і дотримання прийнятного рівня ринкової дисципліни [39].

На підставі отриманого досвіду застосування Базелю I та виявлених недоліків та неточностей були сформульовані нові правила зважування активів банку на ризики, які замінили старі, в документі Базель II.

Грунтовна робота над новим документом була завершена в червні 2004 року прийняттям Базельської угоди з капіталу у формі самотійного документу, консолідована редакція якого датується 2006 роком. Заявлена базова мета нової Базельської угоди з капіталу (Базель II) полягає в побудові міцного фундаменту пруденційних методів регулювання капіталу, нагляду та ринкової дисципліни, підвищенні якості управління ризиками, що в підсумку має сприяти зміцненню фінансової стабільності та надійності міжнародної банківської системи в цілому.

У цьому документі викристалізувався новий концептуальний підхід до нагляду взагалі та до поняття адекватності капіталу зокрема. Цей підхід отримав у світі назву

“нагляд на основі оцінки ризиків”. Базель II поділено на три компоненти-опори: розрахунок мінімальних потреб щодо капіталу для покриття кредитних та операційних ризиків, а також деякі аспекти оцінки ринкового ризику по фінансових інструментах торгового портфеля (I), контроль та процедури з боку нагляду (II), ринкова дисципліна (III). Ключова роль в документі належить першій компоненті, яка містить принципові нововведення щодо методики розрахунку достатності капіталу: це методологія розрахунку мінімально необхідної величини капіталу для покриття кредитного, ринкового та операційного ризиків. Важливим моментом є наявність кількох альтернативних варіантів кількісної оцінки кожного з ризиків. У другій компоненті наголошується на необхідності ретельного та всебічного контролю з боку органу банківського нагляду за порядком та результатами розрахунку адекватності капіталу кожного окремого банку. У третій компоненті зазначається, що в оцінці адекватності капіталу зацікавлений не лише банк та органи нагляду, а насамперед клієнти, які бажають знати, чи можна довірити свої кошти цій фінансовій установі. Без розкриття інформації про діяльність банку, розмір його капіталу, процесу оцінки ризиків тощо неможливо досягти стабільності банківської системи та довіри до неї, в чому, власне, і полягає завдання банківського нагляду.

Фактична сфера його застосування є набагато ширшою, ніж це визначено самими документом. З урахуванням наслідків для банків, для умов у межах національної та міжнародної конкуренції це, по суті, є широкомасштабним запровадженням нових правил гри на фінансових ринках.

Базель II – це принципово нова точка відліку в розвитку банківського нагляду, яка передбачає перехід від адміністративного регулювання до ризик-орієнтованого.

Виконання його нормативів є обов’язковим у країнах Європейського Союзу з 2007-2008 років. Під тиском ринку цей приклад наслідують провідні азіатські країни з економікою, що

розвивається (Гонконг, Туреччина, Казахстан) [30], і великі країни Латинської Америки.

США займають позицію обережного запровадження системи, можливо тому, що задовго до початку формального базельського процесу мали систему нагляду з глибокою історією, унікальним досвідом та усталеними зв'язками з банками.

Запровадження концепції достатності капіталу дозволяє відмовитись від негнучкої системи обмежень за конкретними видами банківських ризиків та операцій.

Не зважаючи на те, що впродовж наступних років підходи, закладені в Базелі I, піддавались суттєвому вдосконаленню, на сьогодні вони найбільш повно та комплексно вирішують проблему оцінки достатності капіталу банку: визначають інструменти капіталу та мінімальні вимоги щодо його достатності, передбачають здійснення моніторингу та оцінки наглядовими органами умов, що мають вплив на достатність капіталу, конкурентного середовища, в якому функціонують банки, як суб'єкти ринку [40], формулюють ключові принципи та вимоги до структури капіталу банку з точки зору його достатності.

Вимоги Базельського комітету з банківського нагляду щодо капіталу стали основою для відповідних директив Європейського Союзу, опублікованих у 2006 році [41; 42]. Європейський Союз вимагає від країн – членів Союзу розробляти власне законодавство для реалізації положень директив. Велика Британія розробляє законодавчі норми, які враховують положення директиви про достатність капіталу, так і Базельської угоди про капітал. Управління фінансових послуг Великої Британії в свою чергу здійснює контроль за дотриманням цього законодавства у власній країні [32].

Інтеграційні процеси, які на сьогодні спостерігаються в Західній Європі, свідчать про зближення банківських систем країн та тенденцій до уніфікації банківського законодавства.

Європейські банківські системи, не зважаючи на відмінності в рівні розвитку, особливостей функціонування та управління, складають єдиний «організм».

Недоліки в системі фінансового регулювання відповідно до Базеля II виявила світова фінансова криза 2007 року, яка співпала з активною фазою запровадження Базелю II. Оскільки ця подія вплинула і на сприйняття Базелю II, який знаходився в процесі реалізації, виникла необхідність переосмислення принципів регулювання діяльності банків та пошуку нових додаткових регуляторних механізмів.

З цією метою Базельським комітетом з банківського нагляду було розроблено пакет реформ, який отримав назву Базель III. Рекомендації, викладені в цьому документі, є ключовим елементом всеохоплюючого пакету реформ, спрямованого на врахування наслідків кризи. Погоджуючи пакет реформ, Базельський комітет з банківського нагляду ставить за мету підвищити рівень управління ризиком і загальний рівень управління, рівень прозорості роботи банків і розкриття ними інформації. Крім того, пакет реформ включає заходи щодо посилення стійкості системно значущих банків, що здійснюють трансграничні операції. Ці реформи є частиною міжнародних ініціатив щодо посилення фінансової регулятивної системи. Вони були схвалені Радою з фінансової стабільності та лідерами країн «Великої двадцятки» (G20) на саміті в Сеулі у листопаді 2010 року («Велика двадцятка» є групою міністрів фінансів та керівників центральних банків 20 економік: 19 з найбільших економік світу та Європейського Союзу. Загалом економіки G-20 становлять 90% світового ВВП, 80% світової торгівлі (включаючи внутрішню торгівлю у ЄС) та дві третини населення світу).

Базель III вносить зміни до першої компоненти-опори і складається з двох окремих документів: вимог до капіталу та вимог до ліквідності.

Базель III змінює акценти у структурі та якості капіталу. Основний капітал (капітал 1-го рівня) згідно з вимогами Базеля III повинен утричі перевищувати додатковий (капітал 2-го рівня). Знято обмеження щодо розміру капіталу 2-го рівня розміром капіталу 1-го рівня, капітал 3-го рівня скасовано. Головним нововведенням Базеля III стало істотне підвищення вимог до форми капіталу першого рівня, переважаючою формою якого повинні стати прості акції та нерозподілений прибуток. Показник капіталу першого рівня повинен зрости з 4% до 6%, з яких 4,5% становить базовий капітал першого рівня – капітал найвищої якості. Це означає, що інші інструменти капіталу першого рівня – відкладені податкові активи, інвестиції в інші фінансові компанії – можуть становити до 1,5% від загального розміру капіталу першого рівня. Мінімальні вимоги до капіталу залишаються на рівні 8%. Капіталом однієї і тієї ж якості покриваються кредитний, ринковий та операційний ризики [43].

В оновлених вимогах Базельського комітету з банківського нагляду також передбачається обмеження банків від надмірних ризиків шляхом встановлення розміру коефіцієнта левериджу на рівні 3%. Коефіцієнт левериджу є абсолютним нововведенням Базельського комітету з банківського нагляду. Цей показник ніколи раніше не розглядався як складова Угоди про капітал. Гармонізований на міжнародному рівні, коефіцієнт левериджу доповнює показники капіталу. Розраховується як відношення капіталу першого рівня до активів банку без їх зважування на коефіцієнти ризику.

Передбачаються також заходи, спрямовані на стримування проциклічності банківської діяльності. Пакетом реформ Базель III запроваджуються буфери для підтримки достатності капіталу: буфер консервації (збереження) капіталу та контрциклічний буфер капіталу (капітал на майбутнє).

Буфер консервації капіталу встановлено у розмірі 2,5%. Джерелом його наповнення є базовий капітал першого рівня вище нормативних мінімальних вимог достатності капіталу.

Базовий капітал першого рівня повинен у першу чергу використовуватись для виконання мінімальних вимог достатності капіталу (включаючи 6% капіталу першого рівня та за необхідності 8% від вимог до сукупного капіталу) і лише залишок може бути внесеним до буферу консервації капіталу. Завдяки встановленню такої вимоги зростає рівень базового капіталу – 7% (4,5% плюс 2,5%) активів, зважених на ризик [43].

Створення контрциклічного буфера націлене на забезпечення врахування у вимогах до капіталу банківського сектору макрофінансового середовища, в якому банки функціонують. Національні органи нагляду впроваджуватимуть його, щоб забезпечити банківську систему буфером капіталу для захисту її від майбутніх потенційних збитків, коли вважатимуть, що надмірне сукупне зростання кредитів пов'язане із нарощуванням загальносистемного ризику. Цей буфер є механізмом додаткового захисту капіталу та варіюватиметься від 0% до 2,5% від зважених на ризик активів у залежності від судження щодо рівня зростання загальносистемного ризику. Фактично за нових вимог банки будуть змушені забезпечувати дотримання співвідношення регулятивного капіталу до зважених за ризиком активів на рівні 10,5%. У періоди надмірного зростання кредитування наглядові органи використовуватимуть контрциклічний буфер як інструмент макропруденційного регулювання.

Таким чином, під час економічного зростання нові вимоги стимулюватимуть банки до створення буферів збереження капіталу, регулятор вимагатиме від кожного банку сформувати капітал понад регулятивний мінімум. Натомість у періоди падіння економічної активності до банків не застосовуватимуться заходи впливу, допоки мінімальна вимога дотримується.

Визнаючи потребу банків стосовно покращення ними контролю та управління ризиком ліквідності, Базелем III вперше на міжнародному рівні запроваджуються два показники

ліквідності: коефіцієнт ліквідного покриття (LCR) та коефіцієнт чистого стабільного фінансування (NSFR). Ці показники характеризуються специфічними параметрами, гармонізованими на міжнародному рівні. Лише частина параметрів повинна визначатись національним наглядовим органом з врахуванням національних особливостей.

Що стосується сучасної системи банківського нагляду в Україні, то вона розбудовується відповідно до положень та Основних принципів ефективного банківського нагляду, розроблених Базельським комітетом з банківського нагляду. Вони орієнтують банки на дотримання адекватності капіталу величині ризику, а також встановлюють принципи контролю з боку наглядових органів і забезпечення прозорості нагляду [39].

Таким чином, визначення реальної (ефективної, фактичної) величини капіталу банку, достатнього для забезпечення його стійкості, а також з метою практичної організації процесу оцінки капіталу, є питанням, яке є завжди актуальним і для банку, і для наглядового органу. З огляду на той факт, що надлишковий капітал також має негативний вплив на ефективність діяльності банку та створює небезпеку його стабільності, існує потреба визначення мінімально необхідного рівня достатності капіталу, а не достатності взагалі.

Розглядаючи капітал банку з точки зору забезпечення тіснішого зв'язку з ризиком, можна констатувати, що система оцінки адекватності капіталу банку повинна забезпечувати прийнятний захист від ризику-небезпеки та дозволяти розумно користуватись ризиками-шансами [32].

За таких умов мінімальним вимогам до капіталу банків відводиться провідна роль у процесі здійснення пруденційного нагляду за діяльністю банківських установ. Відповідно адекватна наглядова методика щодо їх оцінки та розробка дієвих механізмів регулювання достатності капіталу банку з метою покриття ризиків стають передумовами стабільності економіки України.

Розглядаючи капітал з точки зору забезпечення тіснішого зв'язку з ризиком, можливості протистояти економічним потрясінням, довіри до банків із боку вкладників, інвесторів та органів нагляду, постають чисельні питання щодо інструментів капіталу і їх оптимальної комбінації, вироблення міжнародних загальноприйнятих методів вимірювання коефіцієнтів адекватності капіталу, які є предметом наукових досліджень та суперечок між банками і регулюючими органами.

Погляд на питання достатності капіталу з боку органів нагляду та менеджменту банків є різним: органи нагляду, яких у першу чергу турбує стабільна діяльність банків, захист коштів вкладників та життєздатність фінансових ринків, займають більш консервативну позицію та вимагають від банків, із метою уникнення їх неплатоспроможності, більших обсягів капіталу.

Менеджмент банку, навпаки, зацікавлений обходитись мінімальним обсягом капіталу, збільшуючи при цьому леверидж та прибутковість капіталу: високий леверидж перетворює прийнятну (адекватну) прибутковість активів на високу прибутковість капіталу та, відповідно, забезпечує більші дивіденди акціонерам.

Тому процес регулювання достатності капіталу банку повинен враховувати різноспрямованість цілей наглядового органу, головним завданням якого є встановлення нормативного рівня достатності капіталу з метою підтримання платоспроможності, та менеджменту банку, що прагне наблизити фактичний рівень достатності капіталу до мінімального.

З метою забезпечення стійкості банківського сектору до економічних і фінансових потрясінь та визначення потреби в удосконаленні пруденційних вимог Національного банку України до оцінки достатності капіталу банку існує потреба в здійсненні ґрунтового аналізу методичних засад оцінки достатності капіталу банку, ефективності діючого в Україні підходу до його розрахунку з точки зору покриття банківських ризиків.

Слід зазначити, що у 2007 році Україна однією з перших пройшла оцінку виконання Базельських Основних принципів ефективного банківського нагляду (у новій редакції 2006 року) в рамках Програми оцінки фінансового сектору України. У звіті, підготовленому фахівцями спільної місії МВФ та Світового банку за результатами цієї оцінки (опублікований улітку 2008 року), наголошено, що з часу попередньої оцінки (2002 рік) Національний банк України зробив значні кроки на шляху ефективного впровадження стандартів Базельського комітету з банківського нагляду та найкращої міжнародної практики: із 30 Базельських Основних принципів Україною переважно або повністю виконуються 25 [44].

В Україні банківська діяльність регламентується Конституцією України, Господарським та Цивільним кодексами України, законами України, нормативно-правовими актами Національного банку України та іншими підзаконними актами, що не суперечать нормам та вимогам законодавства України і визначають діяльність банків. Закон України "Про Національний банк України" та Закон України "Про банки і банківську діяльність" є двома основоположними законами України, що визначають і регулюють діяльність банківської системи України.

Національний банк України проводить державну емісійну і валютну політику, є ядром резервної системи, а також здійснює регулювання та нагляд за банками відповідно до законодавства України та нормативно-правових актів НБУ, що постійно оновлюються і доповнюються, враховуючи вимоги часу.

Державне регулювання розміру капіталу банків є однією з головних задач Національного банку України в частині нагляду за діяльністю банків. Відповідно створення системи норм, що регулюють діяльність банків, визначення загальних принципів банківської діяльності, порядку здійснення банківського нагляду, відповідальності банків за порушення банківського законодавства, є функціями наглядового органу Національного банку України [45].

Національний банк України, враховуючи потреби забезпечення стабільності банківської системи та загальноприйняті в міжнародній практиці принципи і стандарти, визначає мінімальний розмір регулятивного капіталу банку, мінімальне значення та порядок обчислення нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу, коефіцієнт співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів та коефіцієнт співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань банку [46].

Нормативно-правові акти Національного банку України встановлюють правила функціонування банків. Розмір капіталу банків регулюється Національний банк України централізовано, через встановлення мінімальних вимог (нормативів) до розмірів та достатності капіталу.

Капітал банків розраховується як сума низки його складових, при цьому використовуються підходи Базелю I. Склад і структуру капіталу банків України характеризують дані таблиці 6.5. Наведені дані свідчать про недосконалу структуру капіталу. Звичайно, у тому числі, така ситуація спричинена наслідками світової фінансової кризи, яка мала значний деструктивний вплив на діяльність банківського сектору України. Проте, структура капіталу банків у докризовий період також не відповідає загальноприйнятій світовій практиці, згідно з якою вважається, що в процесі розвитку банку статутний капітал, як перманентна складова сукупного капіталу банків, перестає відігравати вирішальну роль, і його частка зменшується. Натомість, збільшується вага такої складової капіталу банку, як результат діяльності минулих років. Дані таблиці 3 свідчать, що у вітчизняному банківському секторі тенденції є зворотними.

Значний вплив на структуру капіталу банку спричиняють фінансові результати діяльності. Від'ємний фінансовий результат свідчить не лише про неефективну діяльність банку, його сумнівні фінансову стійкість і конкурентоспроможність, а й про відсутність надійного фінансового підґрунтя для нормального функціонування та розвитку в довгостроковій перспективі.

Таблиця 6.5

Структура капіталу банків у розрізі його складових і груп банків (%) (складено за матеріалами [33])

Група банку	Складова капіталу банків	01.01. 2007	01.01. 2008	01.01. 2009	01.01. 2010	01.01. 2011	01.01. 2012
I група	Статутний капітал	54,25	55,02	67,18	93,14	95,20	97,75
	Емісійні різниці	3,51	5,44	5,69	6,10	6,26	5,81
	Резервні та інші фонди	12,01	10,82	9,03	12,87	8,73	6,82
	Резерви переоцінки	16,37	13,11	10,46	9,49	9,38	9,78
	Прибуток (збиток) минулих років	1,57	3,21	1,29	0,84	-14,29	-17,34
	Прибуток (збиток) поточного року	12,46	12,14	6,51	-20,93	-5,57	-3,04
	Інші	-0,18	0,26	-0,16	-1,51	0,29	0,23
	Усього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
	Статутний капітал	64,23	67,08	66,60	119,71	159,69	174,24
	Емісійні різниці	4,46	8,35	8,39	6,37	11,06	13,26
II група	Резервні та інші фонди	12,48	8,38	9,20	14,91	11,68	7,82
	Резерви переоцінки	7,42	6,13	6,37	7,18	5,67	4,35
	Прибуток (збиток) минулих років	1,59	2,73	1,73	-2,36	-54,04	-82,45
	Прибуток (збиток) поточного року	9,74	7,23	8,02	-45,53	-34,22	-16,79
	Інші	0,08	0,10	-0,31	-0,29	0,18	-0,44
	Усього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
	Статутний капітал	66,56	69,20	77,04	106,75	127,58	101,95
	Емісійні різниці	0,35	0,41	0,93	2,70	1,34	1,11
	Резервні та інші фонди	10,86	10,47	7,65	12,89	14,27	11,13
	Резерви переоцінки	11,30	13,19	10,70	11,62	13,99	8,97
III група	Прибуток (збиток) минулих років	3,99	0,31	0,66	0,70	-46,47	-21,83

Продовження табл. 6.5

Група банку	Складовою капіталу банків	01.01. 2007	01.01. 2008	01.01. 2009	01.01. 2010	01.01. 2011	01.01. 2012
V група	Прибуток поточного року	7,14	6,00	3,24	-34,45	-10,16	-0,84
	Інші	-0,20	0,40	-0,21	-0,21	-0,55	-0,50
	Усього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
	Статутний капітал	78,20	75,90	76,96	106,21	88,61	101,35
	Емісійні різниці	0,77	0,46	0,39	0,51	0,31	0,51
	Резервні та інші фонди	8,39	8,69	9,36	12,29	8,30	10,03
	Резерви переоцінки	8,10	9,71	8,68	8,57	6,83	9,46
	Прибуток минулих років	0,73	0,49	1,30	2,10	-3,49	-22,83
	Прибуток поточного року	3,82	4,43	3,70	-29,67	-0,50	-2,99
	Інші	0,00	0,32	-0,38	-0,02	-0,06	4,46
Усього по банківській системі	Усього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
	Статутний капітал	61,72	61,62	69,14	103,49	105,90	110,53
	Емісійні різниці	2,82	4,63	5,07	5,46	5,92	5,92
	Резервні та інші фонди	11,29	10,08	8,97	13,64	9,45	7,73
	Резерви переоцінки	12,79	11,50	9,61	9,68	8,79	8,94
	Прибуток минулих років	1,68	2,40	1,30	0,57	-20,78	-28,20
	Прибуток поточного року	9,74	9,51	6,12	-27,34	-9,46	-4,96
	Інші	-0,03	0,26	-0,21	-5,50	0,18	0,03
	Усього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Така ситуація змушує Національний банк України, як наглядовий орган, приділяти підвищену увагу роботі з удосконалення методичної та нормативно-правової бази банківського регулювання та нагляду, спрямовану на зниження ризиків у діяльності банків і забезпечення відповідності вимогам Базельських принципів ефективного банківського нагляду і законодавства Європейського Союзу з питань нагляду.

Першим нормативним документом в Україні, яким було закладено основи пруденційного регулювання розміру капіталу банку, було положення “Про економічні нормативи регулювання діяльності комерційних банків”, затверджене постановою Правління Національного банку України від 21.12.93 № 114. Ним встановлювались обов’язкові для всіх банків економічні нормативи, в тому числі щодо мінімального розміру статутного фонду банку та платоспроможності банку, своєрідного аналогу показника достатності капіталу. Для визначення платоспроможності банку застосовувався показник співвідношення власних коштів банку та активів із урахуванням коефіцієнтів їх потенційної ліквідності (аналог ступеню ризику активів). Нормативне значення цього показника мало дорівнювати $(P_c) \geq 8\%$ [47].

На зміну зазначеному положенню було прийнято положення “Про економічні нормативи регулювання діяльності комерційних банків”, затверджене постановою Правління Національного банку України від 30.06.95 № 167. В ньому для визначення платоспроможності банку застосовувались два показники: діючий показник співвідношення власних коштів банку (P_{ca}) та активів із урахуванням коефіцієнтів їх ризиків та новий – показник співвідношення власних і залучених коштів банку (P_{Cn}) ($\geq 1/20$).

Власні кошти складались з основного та додаткового капіталів.

До основного капіталу включались фактично сплачені статутний фонд та інші фонди, створені банком за рахунок

прибутку після оподаткування (резервний, спеціальний). Додатковий капітал, зокрема, включав: резерви для покриття кредитних, валютних ризиків та ризиків цінних паперів; резерви, створені за рахунок переоцінки фіксованих активів банку, нерозподілений прибуток [48].

В 1996 році на зміну цьому документу прийшов більш детальний нормативний документ – Інструкція № 10 “Про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків”, затверджена постановою Національного банку України від 30.12.96 №343. Нею запроваджувались такі нормативи капіталу для банків:

- мінімального розміру капіталу (активи мінус зобов’язання);
- мінімального розміру статутного капіталу;
- платоспроможності;
- достатності капіталу;
- категорія капіталу (в процесі внесення чергових змін до Інструкції № 10 цей норматив був скасований).

Найбільш відповідним аналогом сучасного показника достатності (адекватності) капіталу був показник платоспроможності, який визначався як співвідношення капіталу банку до сумарних активів, зважених на відповідний коефіцієнт з урахуванням ступеню ризику ($\geq 8\%$); показник співвідношення власних і залучених коштів банку при цьому не визначався). Активи поділені на 5 груп за ступенем ризику вкладень.

Щодо діючого на той час нормативу достатності капіталу – він розраховувався як співвідношення основного капіталу, зменшеного на суму недосформованих резервів за кредитними операціями банків, до загальних активів банку, зменшених на суму фактично створених банком резервів ($\geq 4\%$). Тобто, достатність капіталу банку визначалась виходячи з загального обсягу діяльності банку, без урахування будь-яких ризиків [49].

Слід зазначити, що перші нормативні документи щодо банківського регулювання та нагляду наразі втратили чинність. Тому сприяли зміни економічної ситуації в країні, інтенсивний розвиток банківської системи, її поступова інтеграція у світовий економічний простір. Проте, як видно, з самого початку формування нормативної бази базувалось на підходах Базельського комітету з банківського нагляду і на сьогодні зберігає їх загальну ідеологію.

На зміну Інструкції № 10 прийшла діюча на сьогодні Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368 (далі – Інструкція № 368).

Інструкцією № 368 встановлюються такі нормативи капіталу:

- мінімального розміру регулятивного капіталу (Н1);
- достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2);
- співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (Н3);
- співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань (Н3-1).

Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2) у вітчизняній банківській практиці [50]:

- відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями, що впливають із торговельних, кредитних або інших операцій грошового характеру. Чим вище значення показника достатності (адекватності) регулятивного капіталу, тим більша частка ризику, що її беруть на себе власники банку; і навпаки: низьке значення показника свідчить про більшу частку ризику, що її приймають на себе кредитори/ вкладники банку;

- встановлюється для запобігання надмірному перекладанню банком кредитного ризику та ризику неповернення банківських активів на кредиторів/ вкладників банку;

- визначається як співвідношення регулятивного капіталу до сумарних активів і певних позабалансових інструментів,

зменшених на суму створених відповідних резервів за активними операціями та на суму забезпечення кредиту (вкладень у боргові цінні папери) безумовними зобов'язаннями або грошовим покриттям у вигляді застави майнових прав, і зважених за ступенем кредитного ризику, та сукупної суми відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами і банківськими металами:

$$H2 = \frac{PK}{A_p + C_{вп}} * 100\%, \quad (6.1)$$

де РК – регулятивний капітал банку;

A_p – активи і певні позабалансові інструменти, зменшені на суму створених резервів за активним операціями і зважених за ступенем кредитного ризику;

$C_{вп}$ – сукупна сума відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами і банківськими металами [51].

Регулятивний капітал, який складається з основного та додаткового капіталу, зменшених на суму відвернень, є базою для розрахунку нормативу $H2$.

З метою розрахунку нормативу $H2$ банку його активи поділяються на п'ять груп за ступенем ризику, якому відповідають встановлені коефіцієнти зважування, та підсумовуються:

I група – 0 відсотків (готівкові кошти; банківські метали; кошти в Національному банку України, боргові цінні папери органів державної влади, в тому числі що рефінансуються або емітовані Національним банком України, у портфелях банку на продаж та до погашення; облігації Державної іпотечної установи; нараховані доходи за борговими цінними паперами та облігаціями; кредити та зобов'язання з кредитування, надані Міжнародному банку реконструкції та розвитку, Європейському банку реконструкції та розвитку, Міжнародній фінансовій корпорації);

II група – 10 відсотків (кредити, надані органам державної влади, та нараховані за ними доходи);

III група – 20 відсотків (боргові цінні папери органів місцевого самоврядування, в тому числі, що рефінансуються Національним банком України, та нараховані за ними доходи; кошти до запитання та нараховані за ними доходи; розміщені депозити овернайт та інші короткострокові депозити і нараховані за ними доходи; кредити овердрафт, овернайт та інші короткострокові кредити, і нараховані за ними доходи, а також валюта та банківські метали, куплені на умовах спот у банку-контрагента, який має офіційний кредитний рейтинг не нижче ніж інвестиційний клас);

IV група – 50 відсотків (кошти до запитання та нараховані за ними доходи; депозити овернайт, що розміщені в банках, що не належать до «інвестиційного» класу; кредити, надані органам місцевого самоврядування та нараховані за ними доходи; гарантійні депозити в інших банках (покриті); зобов'язання з кредитування, надані банкам; валюта та банківські метали, куплені за форвардними контрактами, іншими опціонними контрактами та за умовами спот у банку-контрагента; активи до одержання; активи овернайт, що надані банкам, які не належать до інвестиційного класу; дисконт/премія до отримання за форвардними валютними контрактами; хеджовані процентні доходи майбутніх періодів в іноземній валюті; хеджовані витрати майбутніх періодів; іпотечні кредити фізичним особам, забезпечені заставою майна; іпотечні облігації, емітовані Державною іпотечною установою);

V група – 100 відсотків (прострочені нараховані доходи за коштами на вимогу в інших банках та за кредитами, що надані органам державної влади та органам місцевого самоврядування; вклади (депозити), що розміщені в інших банках, що не належать до інвестиційного класу, та нараховані за ними доходи; гарантійні депозити в інших банках (непокриті); прострочена заборгованість і прострочені нараховані доходи за строковими вкладками (депозитами), що розміщені в інших банках; кредити овердрафт, кошти за

операціями репо та короткострокові кредити, надані банкам, що не належать до інвестиційного класу; фінансовий лізинг (оренда); прострочена заборгованість і прострочені нараховані доходи за кредитами, наданими іншим банкам, суб'єктам господарювання; кредити, надані суб'єктам господарювання, та нараховані за ними доходи; дебіторська заборгованість; кредити, надані фізичним особам та нараховані за ними доходи; акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком; боргові цінні папери та нараховані за ними доходи, у портфелях банку на продаж та до погашення; товарно-матеріальні цінності; основні засоби; інші активи банку; зобов'язання за всіма видами гарантій (акцептами, авалями); непокриті акредитиви; цінні папери до отримання за операціями андеррайтингу; інші зобов'язання, надані клієнтам).

Розрахунок сукупної суми відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами і банківськими металами (в гривневому еквіваленті) здійснюється таким чином та в такій послідовності: визначається відкрита валютна позиція банку (довга або коротка) за кожною іноземною валютою та банківським металом; окремо визначається сума довгих позицій банку в усіх іноземних валютах та сума коротких позицій в усіх іноземних валютах; визначається сума відкритої валютної позиції в усіх банківських металах; визначається більша сума довгих або коротких відкритих валютних позицій банку в усіх іноземних валютах; до більшої суми (довгої або короткої) відкритої валютної позиції банку в усіх іноземних валютах додається сума відкритої валютної позиції в усіх банківських металах.

Нормативне значення достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2) вітчизняних банків має становити не менш ніж 10%.

Простежити еволюцію підходів до визначення оцінки достатності капіталу банку в нормативно-правових актів Національного банку України можна на підставі даних, узагальнених в таблиці 6.6.

Таблиця 6.6

Еволюція підходів до визначення оцінки достатності капіталу

Положення “Про економічні нормативи регулювання діяльності комерційних банків”, затверджене постановою Правління НБУ від 21.12.93 № 114, та від 30.06.95 № 167	Інструкція № 10 “Про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків”, затверджена постановою НБУ від 30.12.96 №343	Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління НБУ від 28.08.2001 № 368
нормативи капіталу		
-	(Н1) – мінімальний розмір капіталу банку – 3 млн. ЕКЮ	(Н1) – мінімальний розмір регулятивного капіталу – 120 млн. грн.
Положення “Про економічні нормативи регулювання діяльності комерційних банків”, затверджене постановою Правління НБУ від 21.12.93 № 114, та від 30.06.95 № 167	Інструкція № 10 “Про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків”, затверджена постановою НБУ від 30.12.96 №343	Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління НБУ від 28.08.2001 № 368
Мінімальний розмір статутного фонду – 3 млн. ЕКЮ	(Н2) – мінімальний розмір статутного капіталу – 1 млн. ЕКЮ	-
Платоспроможність банку: 1. Співвідношення власних коштів і активів з урахуванням коефіцієнтів за ступенем ризику (Пса) ВК $Пса = \frac{K}{A} \times 100\%$, де А К – власні кошти банку (основний + додатковий капітали); А – активи банку з урахуванням коефіцієнтів їх потенційної ліквідності. $Пса \geq 8\%$	(Н3) – платоспроможність: К $Н3 = \frac{K}{A} \times 100\%$, Ар де К – капітал банку (основний + додатковий капітали – загальні відрахування); Ар – активи банку з урахуванням коефіцієнтів їх ризиків $Н3 \geq 8\%$	(Н2) – адекватності регулятивного капіталу/ платоспроможності: РК $Н2 = \frac{RK}{Ar + Svp} \times 100\%$, де Ар + Свп К – капітал банку (основний + додатковий капітали – відвернення); Ар – активи банку, зважені за ступенем кредитного ризику; Свп - сукупна сума відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами і банківськими металами $Н2 \geq 10\%$
Визначення платоспроможності банку доповнюється ще одним показником: 2. Співвідношення власних і залучених коштів банку (Псп) ВК $Псп = \frac{VK}{ZK}$ де ЗК ВК – власні кошти банку (основний + додатковий капітали); ЗК – залучені кошти. $Псп \geq 1/20$	(Н4) – достатність капіталу банку: К $Н4 = \frac{K}{Za} \times 100\%$, За де К – капітал банку (основний + додатковий капітали); За – загальні активи $Н4 \geq 4\%$	(Н3) – співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів $(Н3 \geq 9\%)$ (Н3-1) – співвідношення регулятивного капіталу до зобов’язань (запроваджується з 13.02.2012) $(Н3-1 \geq 10\%)$

Порівнюючи підходи до розрахунку нормативу адекватності регулятивного капіталу (норматив платоспроможності), що застосовується в українській банківській практиці, з підходами Базелю I, можна відзначити їх відповідність.

Проте подальші зміни, які вносились до Базелю I (поправки, що стосувались ринкових ризиків), враховані Національним банком України частково: до розрахунку Н2 включається лише одна з чотирьох складових ринкового ризику – валютний ризик (пайовий ризик враховується до нормативу регулятивного капіталу банку (Н1), товарний та ризик процентної ставки до розрахунку нормативами не охоплені).

Підходи щодо розрахунку капіталу з урахуванням вимог Базеля II (Компонента I «Мінімальні вимоги до капіталу»), в тому числі щодо покриття капіталом операційного ризику, в Україні не запроваджені.

Водночас засвідчені Національним банком України наміри щодо реалізації заходів, спрямованих на адаптацію банківської практики України до міжнародних стандартів та досягнення відповідності з Основними принципами ефективного банківського нагляду Базельського комітету з банківського нагляду [52; 53], зумовлюють об'єктивну необхідність вдосконалення методів виміру та контролю банківських ризиків із метою покриття їх капіталом.

У межах Програми реформування фінансового сектору в Україні Національний банк України здійснює роботу щодо розробки нормативної бази впровадження нагляду на основі оцінки ризиків. В контексті його впровадження Національний банк України засвідчив намір запровадити до вітчизняної банківської практики положення Директив ЄС (зокрема 2006/48/ЄС та 2006/49/ЄС Європейського Парламенту та Ради), та Базельського комітету з банківського нагляду в частині підходів до розрахунку мінімально необхідного обсягу капіталу для покриття ризиків (табл. 6.7).

В контексті порівняння вимог Базеля III до капіталу з вітчизняними пруденційними вимогами, представлених у таблиці 5, слід відзначити таке:

основний капітал банків в Україні є капіталом найвищої якості;

Порівняння Базельських вимог до капіталу з вітчизняними
пруденційними вимогами

Рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду щодо структури та розміру капіталу, необхідного для покриття ризиків	Запровадження рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду Національним банком України
Базель І	
структура капіталу з розподілом на капітал першого та другого рівнів; коефіцієнти ризикозваження за категоріями активів (0%, 10%, 20%, 50%, 100%).	Аналогічні підходи запроваджено Законом України «Про банки і банківську діяльність» та Інструкцією Національного банку України «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» від 28.08.2001 № 368 (для розрахунку нормативу адекватності регулятивного капіталу (H2)).
нормативи достатності капіталу: першого рівня до ризикозважених активів – 4% ; сукупний капітал до ризикозважених активів – 8% .	Застосовувався до 01.03.2009: банки України повинні були дотримуватись нормативу адекватності основного капіталу ($\geq 4\%$), який визначався як співвідношення основного капіталу до загальних активів банку. З 01.03.2009 замість цього показника застосовується норматив (коефіцієнт) співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (H3) (леверидж по активах) [54]. Запроваджено Інструкцією Національного банку України «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» від 28.08.2001 № 368 для розрахунку нормативу адекватності регулятивного капіталу (H2)

<p>Рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду щодо структури та розміру капіталу, необхідного для покриття ризиків</p> <p>капітал для покриття ринкового ризику (складові: ризики процентної ставки, пайовий, валютний, товарний).</p> <p>Для кожної складової ринкового ризику запропоновано підходи:</p> <p>стандартизований – розрахунок капіталу відповідно до встановлених Базельським комітетом з банківського нагляду методів;</p> <p>на основі внутрішніх рейтингів – за умови погодження з національним наглядовим органом дозволяє банкам використовувати власні моделі оцінки капіталу.</p>	<p>Запровадження рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду Національним банком України</p> <p>Стандартизований та на основі внутрішніх рейтингів підходи не застосовуються.</p> <p>Запроваджено: розрахунок нормативу адекватності регулятивного капіталу (H2) включає валютний ризик; розрахунок мінімального розміру регулятивного капіталу (H1) включає пайовий ризик через покриття капіталом інвестиційних вкладень банку.</p>
<p>Базель II</p> <p>встановлює механізм розрахунку мінімального розміру капіталу банку для трьох категорій ризиків: кредитний – передбачає два підходи: <i>стандартизований</i> – коефіцієнти ризикозваження для вимірювання кредитного ризику банківських активів базуються на рейтингах, що присвоєні зовнішніми рейтинговими агентствами. В рамках стандартизованого підходу виокремлюють <i>спрощений стандартизований підхід</i>; на основі внутрішніх рейтингів – базується на використанні внутрішніх рейтингових моделей, розроблених банками, які з метою розрахунку капіталу для покриття ризиків мають враховувати</p>	<p>-</p>

Рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду щодо структури та розміру капіталу, необхідного для покриття ризиків	Запровадження рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду Національним банком України
<p>встановлює механізм розрахунку мінімального розміру капіталу банку для трьох категорій ризиків:</p> <p>кредитний – передбачає два підходи:</p> <p><i>стандартизований</i> – коефіцієнти ризикозваження для вимірювання кредитного ризику банківських активів базуються на рейтингах, що присвоєні зовнішніми рейтинговими агентствами. В рамках стандартизованого підходу виокремлюють <i>спрощений стандартизований підхід</i>;</p> <p>на основі внутрішніх рейтингів – базується на використанні внутрішніх рейтингових моделей, розроблених банками, які з метою розрахунку капіталу для покриття ризиків мають враховувати накопичені банком статистичні дані (не менш ніж за 5 років);</p> <p>ринковий – див. вище;</p> <p>операційний – передбачає три підходи:</p> <p><i>базового індикатора</i> – фіксований відсоток середнього валового доходу банку за останні три роки (15%);</p> <p><i>стандартизований</i> – розподіл операцій банку на вісім стандартних бізнес-напрямів із застосуванням диференційованих коефіцієнтів залежно від виду бізнес-напрямку (від 12% до 18%);</p> <p><i>прогресивний</i> – величина ризику визначається внутрішньою системою вимірювання операційного</p>	<p>-</p> <p>див. вище</p> <p>-</p>

Рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду щодо структури та розміру капіталу, необхідного для покриття ризиків	Запровадження рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду Національним банком України
ризиків. Стандартизований та прогресивний підходи банки можуть застосовувати лише за умови отримання дозволу наглядового органу країни.	
Базель III	
показник базового капіталу (визначається як співвідношення базового капіталу та ризикозважених активів; є складовою капіталу першого рівня; складається зі звичайних акцій, резервів, емісійного доходу, отриманого від розміщення звичайних акцій) – 4,5%.	-
показник мінімального розміру капіталу першого рівня (визначається як співвідношення капіталу першого рівня та ризикозважених активів; складається з базового капіталу, міноритарних часток в інших фінансових компаніях, відкладених податкових активів та інших фінансових інструментів (гібридні боргові цінні папери, які входять до складу капіталу першого рівня, планується поступово виключити з метою скорочення обсягів спекуляцій на фондових біржах) – 6%.	капітал першого рівня складається з акціонерного капіталу, резервів, у т.ч. сформованих за рахунок нерозподіленого прибутку та емісійних різниць, тобто відповідає вимогам Базелю III щодо базового капіталу, який вважається капіталом найвищої якості. Інші інструменти капіталу, в т.ч. гібридні боргові цінні папери, не включались до капіталу першого рівня. Крім того, до 01.03.2009 банки України повинні були дотримуватись нормативу адекватності основного капіталу (H3≥4%), який визначався як співвідношення основного капіталу до загальних активів банку. З 01.03.2009 замість цього показника застосовується норматив (коефіцієнт) співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (H3≥9%) [54].

Продовження табл. 6.7

<p>Рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду щодо структури та розміру капіталу, необхідного для покриття ризиків</p>	<p>Запровадження рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду Національним банком України</p>
<p>норматив мінімального розміру сукупного капіталу (визначається як співвідношення регулятивного капіталу та ризикозважених активів з урахуванням кредитного, операційного та ринкового ризиків) – 8%.</p>	<p>норматив адекватності регулятивного капіталу для українських банків (визначається як співвідношення регулятивного капіталу та ризикозважених активів з урахуванням кредитного та валютного ризиків) – 10%.</p>
<p>спеціальний буферний резервний капітал (ліквідний резерв як основний захист банку від фінансових потрясінь) – 2,5%, що збільшує показник базового капіталу з 4,5% до 7%.</p>	<p>-</p>
<p>спеціальний «контрциклічний» резерв (другий буфер) встановлюється з метою мінімізації системного ризику в періоди значного нарощення кредитування. Формується банками в сприятливій періоди (в т.ч. в періоди надмірного зростання обсягів кредитування) та використовується на покриття збитків у періоди суттєвих спадів у банківському секторі – діапазон 0 – 2,5%.</p>	<p>-</p>
<p>показник левеліджу – співвідношення капіталу першого рівня до активів банку. Нормативний рівень цього показника остаточно не визначений, за попередніми даними – на рівні 3%.</p>	<p>З 01.03.2009 запроваджено норматив (коефіцієнт) співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (H3) (левелідж по активах). До статті 35 Закону України «Про банки і банківську діяльність» запроваджено норму, згідно з якою Національному банку України надано право встановлювати мінімальний коефіцієнт співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань банку[55].</p>

показник капіталу 3-го рівня, скасований Базелем III, в Україні не використовувався;

вимоги щодо буферів капіталу в Україні не встановлювались;

підвищення нормативу до рівня 10,5% суттєвого впливу на банківський сектор України не спричинить (фактичне значення станом на 01.09.2012 складало 18,26%) [56];

коефіцієнт левериджу рівний 3%, встановлений Базелем III для додаткової оцінки достатності капіталу, як відношення капіталу першого рівня до активів банку без їх зважування на коефіцієнти ризику, є аналогом нормативу НЗ ($\geq 9\%$), запровадженого в Україні з 06.08.2008 року (на заміну НЗ ($\geq 4\%$)), що розраховувався як співвідношення капіталу першого рівня до ризикозважених активів).

Таким чином, підсумовуючи викладене вище, можна стверджувати, що:

використання країнами, в тому числі і Україною, концепції достатності капіталу згідно з підходами Базельського комітету з банківського нагляду дозволило відмовитись від негнучкої системи обмежень за видами банківських ризиків та операцій;

згідно з підходами Базельського комітету з банківського нагляду можливість здійснення ризикових операцій визначається обсягом вкладу акціонера до ресурсної бази банку. Це дозволяє не перекладати можливі збитки за угодою на клієнтів та контрагентів банку і тим самим нівелювати одну з основних причин виникнення та розповсюдження фінансових криз. Водночас, використання концепції достатності капіталу на практиці пов'язане з рядом труднощів. Всі вони поєднані з визначенням обсягу ризиків, на які наражається банк;

за останні 25 років, завдяки зусиллям Базельського комітету з банківського нагляду, було досягнуто помітного прогресу в розвитку методології оцінки банківських ризиків. Більш гнучкою стала методика визначення втрат за кредитними операціями, розроблені підходи до оцінки ринкового та операційного ризиків. Також можна стверджувати про виникнення нової ідеології забезпечення стійкості банківського сектору, що передбачає переважну опору на ринкові механізми.

Порівняння загальних підходів Національного банку України щодо розрахунку капіталу банку з положеннями Базельського комітету з банківського нагляду свідчить, що вимоги Базеля II (Компонента I «Мінімальні вимоги до капіталу») в Україні до цього часу не запроваджено. Основними проблемами при цьому, з якими стикається банківський сектор, є:

відсутність поширеної практики присвоєння провідними світовими рейтинговими агентствами (Standard&Poor's, Moody's, Fitch Ratings та інші) рейтингів суб'єктам корпоративного сектора України для оцінки кредитного ризику за модифікованим стандартизованим підходом;

відсутність статистичного ряду даних (за 5-7 років) про платоспроможність контрагентів і позичальників банку для оцінки кредитного ризику за підходом на основі внутрішніх рейтингів (IRB-підхід) та удосконаленого IRB-підходу;

недовіра з боку Національного банку України до систем ризик-менеджменту банків та рівня корпоративного управління в банках України;

потреба в розробці на національному рівні методологічних документів, які регулюватимуть процес входження України до системи Базель II.

Водночас слід зазначити, що Національний банк України з метою наближення банківської системи України до міжнародних стандартів і підвищення стабільності банківської системи Національного банку України докладає зусиль щодо впровадження Базеля II. В листі Національного банку України від 30.12.2004 № 42-412/4010-13749, зокрема, зазначається, що «оскільки банківська система України є частиною міжнародної банківської спільноти та прагне прозорості та відкритості, Національний банк розпочав роботу по підготовці до впровадження Базеля II».

В даному контексті запровадження в Україні Базеля II передбачає вдосконалення підходів до розрахунку капіталу банку. Завдання банківського нагляду полягає в переході на нові принципи, орієнтовані на максимально повне врахування ризику, що потребує

навичок в оцінці якості управління ризиком з боку банку та його здатності оцінювати ступінь схильності до ризику.

Отже, з огляду на те, що впровадження до вітчизняної банківської практики нагляду на основі оцінки ризиків, зокрема в частині вдосконалення пруденційних вимог щодо достатності капіталу банку, Національний банк України визначив одним із важливих перспективних напрямів своєї роботи, можна зробити такі висновки:

факторами, які, між іншим, повинні враховуватись наглядовими органами під час оцінки адекватності/достатності капіталу банку, є: невизначеність щодо потенційного впливу поточного та перспективного стану економіки на прибутки і капітал банків; якість активів і концентрації в кредитному портфелі; величина ймовірних непрогнозованих збитків та зменшення вартості активів; обсяги позабалансових та умовних зобов'язань (явні та неявні зобов'язання з кредитування та надання кредитної підтримки); ризики, не охоплені під час розрахунку регулятивного капіталу;

на сьогодні пруденційні вимоги Національного банку України до показника адекватності регулятивного капіталу банку в частині, що стосується врахування ризиків, базуються на положеннях Базельського комітету з банківського нагляду тільки в межах Базелю I, частково з урахуванням поправки до нього щодо ринкових ризиків (щодо валютного ризику). При цьому підвищене, порівняно з вимогами Базелю (8%), значення нормативу адекватності регулятивного капіталу в Україні (10%), а також включення до його розрахунку сукупної суми відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами, не можуть компенсувати потреби в удосконаленні розрахунку нормативу Н2 відповідно до вдосконалень, які зазнали підходи Базелю I (поправка щодо ринкових ризиків, Базель II та Базель III) в частині врахування (належного врахування) кредитного, операційного та ринкового ризиків;

дуже важливо, щоб удосконалення методологічних підходів до адекватності регулятивного капіталу здійснювалось виключно шляхом доопрацювання існуючої методології розрахунку нормативу Н2, а не її заміни. Потрібно, щоб пропоновані зміни та вдосконалення методики оцінки достатності капіталу банку не призводили до її руйнування або кардинальної перебудови.

Таким чином, вивчення концепції регулювання капіталу банку у вітчизняній та світовій практиці свідчить, що на цей час капітал банку, що використовується для оцінки повноти покриття банківських ризиків, уособлює в собі розрахункову величину, наповнення якої вдосконалювалось протягом багатьох років і з урахуванням останніх змін має охоплювати ті ресурси, які належать банку і можуть бути використані для покриття ризиків. З огляду на це існують перспективи вдосконалення методики розрахунку показника достатності капіталу у вітчизняній банківській практиці.

Враховуючи, що Україна стоїть на шляху формування прогресивної, ефективної банківської системи, здатної гідно працювати на міжнародних фінансових ринках, є доцільним проведення ґрунтовного аналізу методологічних засад оцінки та ефективності діючого в Україні підходу до розрахунку достатності капіталу з точки зору покриття банківських ризиків на предмет необхідності доопрацювання (вдосконалення) нормативної бази з урахуванням положень Базельського комітету з банківського нагляду.

6.3. Стратегічні напрями реалізації макропруденційного банківського нагляду та регулювання

Зміни у світовій фінансовій системі здійснюють суттєвий вплив на усі її складові, у тому числі на банківські інституції, які, в свою чергу, усе більш становляться вразливими дії екзогенних загроз та ендогенних шоків. Ситуація, що склалася відносно системи управління фінансовими ризиками, не в спроможності забезпечити

керовану волатильність фінансового ринку, а отже, і відносну стабільність функціонування в ньому банківських інституцій.

Фінансові та економічні ринки на яких виникають кризові ситуації з каскадними сценаріями розповсюдження, демонструють системний характер світового фінансового ринку як складної відкритої системи, поведінка елементів якої визначається умовами не лінійності, сильними зворотними зв'язками та ефектом масштабу.

Трансформація системи макропруденційного аналізу має прояв у відмові від моделі єдиного регулятора, яка довела неспроможність оперативного реагування на загрози ринку, на користь моделей двох вершин ("twin peaks" model) або гібридних моделей з декількома регуляторами.

Закладені у законі Додда-Франка [57] положення заохочують виникнення системних ризиків у результаті виділення групи системоутворюючих фінансових інституцій, які підлягають особливому контролю, з наданням їм додаткових неринкових конкурентних переваг.

Суттєвою позитивною відміною політики Європейського Союзу щодо макропруденційного аналізу від впроваджених в США і Англії моделей є реалізована на практиці спроба переходу від моделі жорсткого регулювання до тонкої макропруденційної надбудови.

Скороченню можливих витрат модернізації систем регулювання повинна сприяти міжнародна політика відкритості, яка базується на узгодженості та єдності цілей і завдань урядів країн світу у сфері макропруденційної політики та тактичних дій національних інститутів.

Ефективність регулювання залежить в першу чергу не від ступеня зарегульованості або лібералізації ринків, а від філософії макропруденційного аналізу та прийнятих на його основі управлінських рішень, тобто побудова «розумного регулювання».

Питанням щодо необхідності впровадження макропруденційного регулювання та нагляду для забезпечення

сталого розвитку фінансової системи вперше були розглянуті зарубіжними науковцями у 1979 р. [58]. Подальшого розвитку теорія макропродунційного регулювання та нагляду набула завдяки розробці у 2000 р. Міжнародним валютним фондом [59] макропруденціальних індикаторів (macroprudential indicators), які у наступному році було перейменовано у показники фінансової стійкості - ПФС (financial soundness indicators).

Вивчення проблем макропруденційного нагляду вітчизняними вченими знаходиться на початковому рівні [60, с.41], що обумовлює необхідність подальшого розгортання наукових досліджень у цьому напрямку. Окремі питання запровадження макропруденційного регулювання та нагляду біли висвітлені у наукових працях Зверякова М.[61], Каурової Н. [62], Ковалева М. [63], Крилової В. [64], Міщенко В. [65], Науменкової С. [66], Самоснова М. [67], Чуб О. [17], Швець О.[68] та інших.

Але залишається не вирішеним питанням визначення стратегічних пріоритетів реалізації стратегії макропруденційного регулювання та нагляду в Україні.

Макропруденційне регулювання та нагляд призначений для моніторингу факторів, які спричиняють прямий та непрямий вплив на фінансову стабільність, визначення факторів уразливості банківської системи по відношенню до системних ризиків, ранньої діагностики системної нестабільності у фінансовій сфері економіки. Саме завдяки впровадженню та вдосконаленню системи забезпечення фінансової стійкості, одним з елементів якої є макропруденційне регулювання та нагляд, центральні банки провідних країн світу у цілому гідно вийшли з фінансової кризи та зменшили збитки від неї.

Ефективність регулювання та нагляду за фінансовим сектором залежить значною мірою від того, наскільки чітко визначені завдання, що стоять перед органами регулювання та нагляду, наскільки добре ці завдання розуміють і підтримують органи, що розробляють економічну політику держави та несуть відповідальність за її реалізацію.

Фінансова криза виявила невідповідність регулювання та нагляду за фінансовим сектором сучасним вимогам та засвідчила, що процес регулювання та нагляду здійснювався з помилками. Уроки кризи зараз аналізуються в усьому світі, зокрема виробляється політика щодо реформування регулювання та нагляду за фінансовим сектором з метою підвищення його ефективності.

Вкрай актуальним й для України є питання розбудови системи якісного регулювання та нагляду за фінансовим сектором.

Якщо розглянути основні показники діяльності банків за їх розмірами, то слід відмітити, що найбільш динамічним стосовно розвитку банківської системи за досліджуваний період виступає 2007 рік (рис. 6.2).

У даному році спостерігається збалансованість між темпами приросту зобов'язань, наданих кредитів і активних операцій. Піковим на рахунок збиткових показників масштабності банківської діяльності є 2009 рік. Це зумовлено кризовою ситуацією фінансової системи. 2011 рік характеризується підвищенням нарощування активів, зобов'язань та наданих кредитів, при цьому проблемним питанням залишається рівень капіталізації банків.

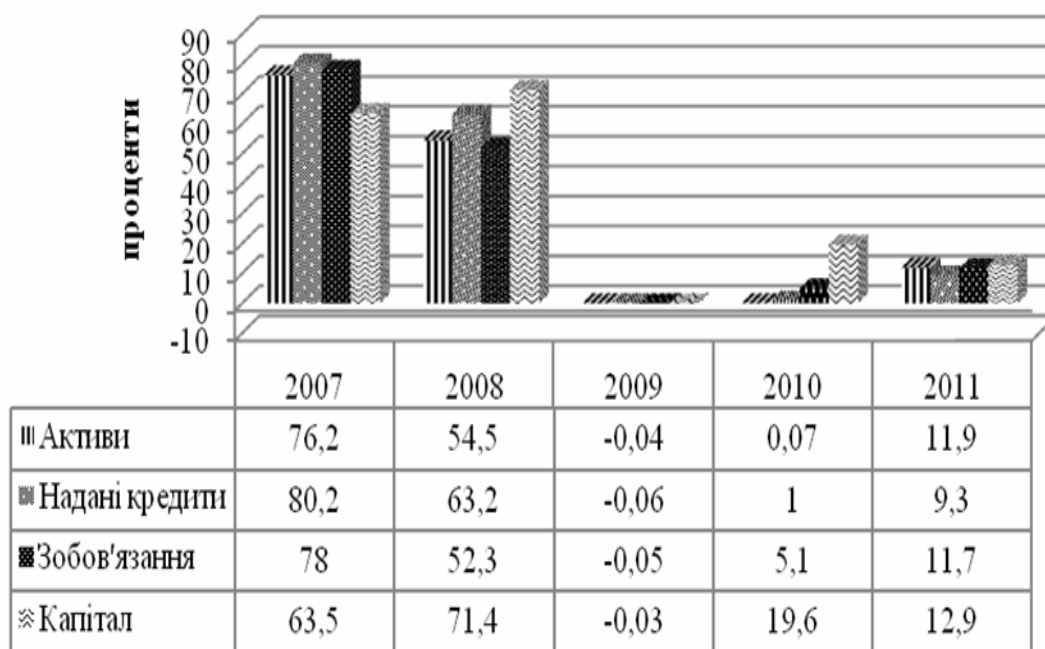

Рис. 6.2 Темпи приросту основних показників діяльності банків України, %, розраховано авторами за даними [56]

Слід відмітити, що макропруденційна політика – це комплекс превентивних заходів, націлених на мінімізацію ризику системної фінансової кризи, тобто ризику виникнення ситуації, у якій значна частина фінансового ринку визначається як неплатоспроможна або неліквідна, у результаті чого учасники ринку не можуть продовжувати діяти без підтримки грошової влади та органів нагляду.

В свою чергу макропруденційний нагляд концентрується на системній стабільності фінансового сектору, а не уникненні неспроможності окремих банків. Особливу увагу при цьому повинно бути приділено системо утворюючим банкам та взаємозв'язкам на фінансовому ринку. Зазначене пояснюється тим, що ризик системної стабільності залежить від колективної поведінки учасників фінансового ринку, у результаті чого ризику у фінансовій системі для регулятора придбають ендогенний характер.

На відміну від макропруденційного нагляду, пруденційний нагляд зосереджений на окремих банках та їх ризиках, приділяючи мінімальну увагу діяльності фінансового сектору в цілому (табл.6.8).

Таблиця 6.8

Співставлення макро- та мікропруденційних підходів
(складено за матеріалами [69])

Характеристика	Макропруденційний нагляд	Мікропруденційний нагляд
Кінцева ціль	Зниження витрат нестабільності, пов'язаних з фінансовими кризами	Захист інтересів вкладників та кредиторів банків
Проміжна ціль	Підтримка фінансової стабільності в цілому	Макроекономічні умови розглядаються як екзогенний чинник
Модель ризиків у фінансовому секторі	Загальні та корелюючі шоки	Ідінсекратичні шоки
Оцінка перспектив	Імовірнісний підхід, заснований на оцінках ризиків, акцент на сценарному аналізі	Підхід, заснований на аналізі формальної звітності, акцент на внутрішньому контролі та перевірках

Продовження табл. 6.8

Характеристика	Макропруденційний нагляд	Мікропруденційний нагляд
Взаємозв'язки та загальні ризики учасників ринку	Осново утворювальні чинники	Не враховується
Визначення пруденційних норм	Підхід «зверху вниз»: від слідування системних шоків фінансового ринку	Підхід «зверху вниз»: від слідування окремих учасників ринку
Розкриття інформації	Широке розповсюдження результатів оцінки у тому числі показників фінансової стійкості, макропруденційних індикаторів, сигналів моделей раннього попередження	Стандартизовані звіти та конфіденційна інформація для цілей нагляду

Таким чином, макропруденційна політика відрізняється від мікропруденційного нагляду в аналізі стійкості фінансового ринку, який відбувається на агрегованому рівні, а не на рівні окремих фінансових установ; до уваги приймається увесь фінансовий ринок, а не тільки банківські установи; аналізуються взаємозв'язки між системоутворюючими фінансовими установами, середніми та дрібними для уникнення ситуації ефекту «доміно».

Виходячи з потреби розробки концептуальних засад макропруденційного нагляду та регулювання доцільно визначити його предмет, об'єкт, основні завдання та інструменти реалізації.

У якості об'єкту макропруденційного нагляду слід вважати взаємовідносини між фінансовими посередниками, ринками, інфраструктурою фінансового ринку, а також між фінансовою системою і реальною економікою.

Предметом макропруденційної політики є процеси і механізми реалізації основних її завдань і цілей.

Таким чином, макропруденційна політика займає проміжне місце між грошово-кредитною політикою центрального банку,

яка в свою чергу націлена на досягнення макроекономічних цілей, та макропруденційним регулюванням органу нагляду, який необхідний для уникнення ситуації неплатоспроможності окремих фінансових посередників, а також контролю за виконанням ними зобов'язань перед кредиторами, клієнтами та вкладниками. В цілому, можна сказати, що макропруденційна політика наближається до грошово-кредитної політики. В умовах збалансованої макроекономічної кон'єктури реалізація завдань макропруденційної політики буде сприяти досягненню цілей грошово-кредитної політики і навпаки, тобто макропруденційна політика повинна заміщувати грошово-кредитну політику у разі неієздатності останньої.

Виходячи з вище зазначеного, до основних завдань макропруденційної політики слід віднести:

- підтримка стійкості фінансової системи до агрегованих шоків, включаючи рецесію та зовнішні шоки;
- обмеження надлишкових фінансових ризиків, що приймають на себе фінансова система в цілому;
- згладжування фінансового циклу.

На наш погляд, схематично складові елементи макропруденційної політики можна подати наступним чином (рис.6.3).

Таким чином, як видно з рис. 6.3, макропруденційна політика в першу чергу відповідає за фінансову стійкість фінансової системи в цілому та банківської, зокрема. Вона має визначати та пом'якшувати ризики, що притаманні фінансовій системі для забезпечення стабільності її функціонування. Це в свою чергу призведе до зниження втрат економіки, що виникають при порушенні рівноваги надання фінансових послуг фінансовими інституціями (таких як надання кредитів, послуг страхування, платіжних та розрахункових послуг, тощо), а це в свою чергу є основою функціонування фінансових ринків.

Рис. 6.3 Елементи макропруденційної політики
(власна розробка)

В цілому, можна сказати, що макропруденційне регулювання - це постійний процес, в межах якого відбувається мінімізація масштабу системного ризику, викликаного настанням макро- і мікро- ризиків, що впливають на банківську систему і на реальну економіку, що досягається шляхом узгодженості в діях, які приймаються регулятором, шляхом зниження проциклічності фінансової системи та простеження за взаємозв'язками між фінансовими інституціями.

З точки зору інструментів макропруденційна політика базується на мікропруденційному регулюванні, так як використовуються такі самі пруденційні норми – вимоги до капіталу та ліквідності, нормування балансу та лімітування ризиків. Група тридцяти виділила два підходи до використання інструментів макропруденційної політики (табл. 6.9).

Таблиця 6.9

Класифікація інструментів макропруденційної політики
Групи тридцяти (складено за матеріалами [70])

№ пор.	Об'єкт регулювання	Інструменти
1	Лeverидж	Підвищений коефіцієнт зважування ризику у нормативі достатності капіталу за торговим портфелем цінних паперів
		Контрциклічний буфер капіталу
		Стрес-тестування для оцінки достатності капіталу
		Коефіцієнт валового лeverиджу (проста угода капіталу та активів)
2	Ліквідність	Додатковий буфер ліквідності
		Норматив співвідношення довгострокових активів та довгострокових зобов'язань
		Норматив співвідношення короткострокових активів та короткострокових зобов'язань
3	Кредитна експансія	Динамічний норматив співвідношення обсягів кредиту та вартості застави

Зазначені інструменти поділяють за наступними підходами:

- підхід змінних інструментів (*variableapproach*), який передбачає використання пруденційних норм, параметри яких змінюються у часі;
- підхід постійних інструментів (*fixedapproach*), який передбачає застосування постійно діючих обов'язкових нормативів.

На відміну від мікропруденційних стандартів, які для підтримки конкурентного середовища є рівними для усіх, макропруденційні політика має наступні особливості.

По-перше, вона передбачає високі стандарти для інститутів, ринків та інструментів, які визнаються системно значущими. У випадку фінансової нестабільності додаткові вимоги дозволяють системно значущим суб'єктам мати буфер капіталу та ліквідності і не залежати від допомоги грошової або фіскальної влади.

По-друге, пруденційні норми. Повинні носити контрциклічний (динамічний) характер, щоб протистояти дисбалансам на ринках фінансових активів.

До інструментів, що рекомендуються Комітетом по

глобальній фінансовій системі (Committee on the Global Financial System) Банку міжнародних розрахунків, віднесені додаткові буферні вимоги до капіталу та ліквідності, обмеження левериджу за різними типами фінансових вимог і неспівпадання вимог і зобов'язань за строками і валютою, а також особливі вимоги до інститутів інфраструктури фінансового ринку.

Таким чином, для України, реалізація макропруденційної політики передбачає підвищення ефективності регулювання та нагляду за фінансовим сектором в Україні, що сприятиме підвищенню рівня конкурентоспроможності фінансових установ та забезпечуватиме стійкість фінансового сектору.

Для досягнення поставленої цілі необхідним є: посилення незалежності регуляторів фінансових установ; визначення органу, відповідального за розроблення політики фінансового ринку.

До основних чинників, які спонукають введення в Україні макропруденційного нагляду та регулювання слід віднести наступні.

По-перше. Вплив світової кризи на фінансову систему України. Першопричиною світової фінансової кризи 2007-2009 рр. була іпотечна криза у США, яка у свою чергу була зумовлена значними обсягами неякісного іпотечного кредитування населення, непрозорістю та не контрольованістю «переплетіння» іпотечного та фондового ринків.

В Україні вплив світової фінансової кризи зумовив обмеження доступу до ринків капіталу, зниження інтересу інвесторів до України. Разом з тим відбулось зниження попиту та цін на експортну продукцію українських виробників, що призвело до втрати ринків збуту, зменшення обсягів експортної виручки та падіння виробництва. Однак не зважаючи на те, що в Україні криза зародилась насамперед у не фінансовій сфері, найбільше постраждав саме фінансовий сектор України, який не зміг протистояти кризовим явищам.

Так, за станом на 01.01.2010 у 10 банках України введено тимчасову адміністрацію, за 14 банками схвалене рішення щодо

їх ліквідації. З метою підтримки стабільності банківської системи, уряд України був вимушений у 2009 році провести рекапіталізацію трьох банків на загальну суму 9,5 млрд. грн. На даний час нагальною проблемою вітчизняних банків є накопичення значних обсягів кредитної заборгованості (станом на 01.06.2012 прострочена заборгованість за кредитами в банках становили 78,3 млрд. грн. або 9,55 % від сукупних валових кредитів) [56].

У небанківському фінансовому секторі протягом 2009 р. зупинено 55 ліцензій на провадження діяльності по залученню внесків (вкладів) членів кредитної спілки на депозитні рахунки, та 17 ліцензій на провадження діяльності з надання фінансових кредитів; за станом на 01.10.2009 р. призупинені ліцензії на страхову діяльність 14 компаній, анульовані - 16. У трьох кредитних спілках введено тимчасову адміністрацію. Спостерігається несвоєчасність та неповнота виконання зобов'язань перед клієнтами з боку страхових компаній, недержавних пенсійних фондів, кредитних спілок, зростання збитковості фінансових установ. Основними причинами цього є: ризикове розміщення страхових резервів (значна частка страхових резервів розміщена у нелістингових цінних паперах); здійснення страхових виплат більшістю страхових компаній за рахунок надходжень страхових платежів; здійснення діяльності на межі рентабельності.

Вплив кризи на вітчизняний фондовий ринок виявився обвалом фондових індексів, що негативно вплинуло на стан фінансових установ. Значного зменшення зазнали обсяги торгів цінними паперами. Так, у 2009 р. обсяг торгів на двох найбільших біржах України скоротився на 40 % та становив 8 млрд. грн. З урахуванням позабіржових угод зменшення обсягів торгів було ще більш вагомим. Це негативно вплинуло на фінансовий результат інститутів спільного інвестування.

Тому особливої актуальності набуває проблема підвищення ефективності регулювання і нагляду за фінансовим сектором в Україні, яка виникає внаслідок чинників, що розглядатимуться в

двох аспектах: через підвищення ступеня незалежності регуляторів фінансових установ та закріплення за державним органом відповідальності за розроблення політики фінансового сектору.

По-друге. Недостатній ступінь незалежності органів регулювання та нагляду за фінансовими установами, яка має прояв через інституційну, операційну та фінансову незалежності.

В умовах фінансової кризи всі органи регулювання та нагляду за фінансовим сектором в Україні виявили свою інституційну неготовність до дій у надзвичайних ситуаціях. Законодавством України не визначена відповідальність за стан справ на ринках фінансових послуг відповідних органів та посадових осіб цих органів.

Також досить часто вжиття заходів безпосередньо зачіпає певні політичні чи приватні інтереси (прийняття рішення про обмеження діяльності, ліквідацію банку або його рекапіталізацію). Причиною існування цих недоліків системи регулювання та нагляду є відсутність або недостатній ступінь їх інституційної незалежності.

Незважаючи на значну кількість підтверджень позитивного впливу інституційної незалежності органів регулювання та нагляду за фінансовим сектором, законодавство України не містить відповідних норм та положень. Політичне керівництво України досі не схильне надавати незалежність органам регулювання та нагляду за фінансовим сектором. Однією з причин є застереження, що широке коло повноважень щодо застосування санкцій органами регулювання та нагляду спричинить їх неконтрольоване застосування до тих, хто не дотримується правил, та не системність встановлення порядків правозастосування.

Так, відповідно до статті 85 Конституції України [71], статті 18 Закону України «Про Національний банк України» [45], Голова Національного банку України призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України строком на п'ять років. Відповідно, термін перебування Голови на

посаді не довший за термін повноважень Президента, а тому може співпадати з виборчими циклами, що посилює вплив політичного чинника під час призначення Голови Національного банку України. Крім того, серед підстав дострокового звільнення Голови Національного банку України, Закон передбачає відставку за політичними мотивами, за поданням Президента в межах його конституційних повноважень. При цьому Конституція України не передбачає підстав для внесення Президентом України до Верховної Ради України подання щодо звільнення з посади Голови Національного банку України.

Крім того, Закон України «Про Національний банк України» не визначає структурних підрозділів, які забезпечують банківський нагляд, відсутні кваліфікаційні вимоги до їх керівників, строк перебування на посаді [45].

На початку кризи тривалий час залишалась невирішеною проблема підтримки ліквідності банків. Під час кризи Національний банк України не зміг своєчасно впровадити порядок рефінансування банків, оскільки стаття 86 Закону України «Про державний бюджет України на 2009 рік» визначала, що рефінансування банків здійснюється у порядку, затвердженому Національним банком разом з Кабінетом Міністрів України [72]. З огляду на те, що зазначена норма суперечила міжнародним зобов'язанням, взятими українською стороною в межах спільної з Міжнародним валютним фондом угоди «стенд- бай», Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2009 рік» від 17.03.2009 її було відмінено. Зазначене, загострило проблему захисту прав споживачів. Збільшення кількості та характер звернень громадян до органів регулювання та нагляду свідчать, що, заходи, спрямовані на забезпечення захисту прав споживачів, недостатньо ефективно впливають на запобігання недобросовісному наданню фінансових послуг. Вищезазначене є симптомами недостатньої операційної незалежності регулятора.

Недостатня операційна незалежність регуляторів спричинила недосконалість або навіть відсутність у

пруденційному нагляді підходів, зорієнтованих на ризик. Це унеможливило оцінювання кількісної характеристики ризику та якості управління ризиками як на рівні окремої банківської установи, так і банківської системи в цілому. Таким чином, слід констатувати, що на сьогодні органи регулювання та нагляду за банківською системою не мають змоги контролювати та активно впливати на процес прийняття законодавчих актів з питань регулювання фінансових установ.

На даний час відсутня транспарентність у процедурі ухвалення рішень (недостатній рівень відкритості та прозорості схвалення рішень органами регулювання та нагляду). Усі органи регулювання та нагляду за фінансовим сектором в Україні використовують оптимальні канали комунікацій: офіційні сайти у мережі Інтернет, прямі контакти із представниками засобів масової інформації, засідання координаційних та громадських рад, опитування тощо.

Згідно із статтею 5 Закону України «Про Національний банк України» позитивна різниця перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами Національного банку України вноситься до Державного бюджету України [45]. Проте з року в рік законами України «Про Державний бюджет України» встановлюється норма стосовно поквартального перерахування Національним банком України до Державного бюджету України суми коштів, яка ще не отримана, а лише є прогнозованою кошторисом Національного банку як перевищення доходів над витратами. У 2009 році шляхом внесення змін до Закону України «Про Національний банк України» дана норма взагалі встановлена на постійній основі. Фактично відбувається авансове фінансування витрат Державного бюджету України за рахунок перерахувань Національного банку України, розмір яких визначається із порушенням законодавства, що негативно позначається на фінансовій незалежності Національного банку та вимагає здійснення ним додаткової, нічим не забезпеченої емісії, що призводить до прискорення темпів інфляції, девальвації гривні. Все це суттєво обмежує фінансову незалежність Національного банку України.

По-третє. Відсутність законодавчо визначеного органу, який відповідає за розроблення політики фінансового сектору. Криза також виявила проблеми у комунікаціях між існуючими органами регулювання та нагляду. Мова насамперед йде про брак та/або низьку якість статистичної інформації щодо ринків фінансових послуг. Така інформація не дає змогу органам регулювання та нагляду, а також фінансовим установам чітко спрогнозувати можливі ризики, схвалення певних рішень або реалізації бізнес-планів.

На сьогодні, в Україні відсутня чітка стратегія реорганізації системи регулювання та нагляду на макропруденційній основі: відсутність конкретних цілей, завдань, ресурсного забезпечення – матеріального, фінансового, кадрового, етапів реалізації стратегії розвитку банківської системи, системи обмежень, ризиків, системи відповідальності; не визначені пріоритети органів виконавчої влади, зокрема Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України, Державної комісії з регулювання ринку фінансових послуг України, Національного банку України, банківських установ, їх асоціацій та об'єднань.

Як засвідчила криза, без врахування системних ризиків, регулювання окремих учасників ринку банківських послуг неефективно. Тому, макропруденційне регулювання виступає об'єктивною необхідністю при формування стратегії розвитку банківської системи. Вирішення даного питання потребує регулювання функціонування фінансового ринку, діяльності окремих фінансово-кредитних інституцій у взаємодії та розвитку. Особливу увагу слід приділити:

- розробці та удосконаленню методології аналізу стабільності банків на макроекономічному рівні, тобто розвиток банківського регулювання та нагляду на макрорівні (національному та міжнародному);
- удосконалення аналізу та оцінки взаємного впливу мікро- та макро- чинників, які здійснюють вплив на діяльність банків, з

метою підтримки стабільного оптимального зростання та розвитку кожного банку, банківської системи, фінансової системи та економіки країни в цілому.

Слід відмітити, що стратегія розвитку банківської системи повинна відповідати інтересам усього суспільства, держави, банків та їх клієнтів. Тому, стратегія розвитку банківської системи повинна бути пов'язана з довгостроковою стратегією соціально-економічного розвитку України. З цією метою слід підготувати систему довгострокових планів-прогнозів розвитку банківської системи. Основне завдання довгострокового банківського планування міститься у синхронізації політики розвитку банківської системи із завданнями щодо створення довгострокового стабільного оптимального зростання економіки та підвищення рівня і якості життя населення. Засобом досягнення довгострокової збалансованості повинно стати реформування банківської системи у частині змістовного, організаційного та інституціонального аспектів.

Стратегія розвитку банківської системи повинна бути розроблена на варіативній основі та передбачати результати пошукового та проектно-цільового підходів до її розробки та проводитися у три етапи.

Перший етап – розробка та затвердження сценарних умов та основних напрямів державної банківської політики.

Другий етап – розробка та затвердження основних показників розвитку банківської системи (перелік показників та ступінь їх деталізації залежить від пріоритетів середньострокового планування та варіантів прогнозів соціально-економічного розвитку).

Третій етап – розробка довгострокової стратегії, виходячи із затвердженого варіанту основних показників, параметрів в плановому періоді.

Елементами сучасної стратегії і основними інструментами моніторингу її реалізації повинні виступати стратегічна карта, портфель проектів, необхідних для досягнення цілей; їх ресурсне забезпечення; визначення параметрів для оцінки результатів;

система інструментів, способів, методів їх досягнення; установи, які будуть здійснювати моніторинг виконання стратегії та підготовчі звітні матеріали для прийняття управлінських рішень; відповідальні органи управління.

Модернізація макроекономічного регулювання у напрямку формування системної оцінки фінансової стійкості банківської системи, у тому числі моніторингу системо утворюючих інститутів як механізму оцінки раннього діагностування фінансових потрясінь, є, з нашої точки зору, важливим інструментом, але не реалізує в повній мірі можливості регулятора. Підвищення ролі макропруденційного нагляду як складової макроекономічного регулювання міститься, на наш погляд, у комплексному аналізі та оцінці (у тому числі на основі сценарного підходу) взаємозв'язків та взаємозалежностей банківського, суспільного, корпоративного та приватного секторів, з урахуванням рівня їх розвитку та сучасного стану, особливостей державного регулювання економіки, а також впливу фінансового ринку на стабільність банківської системи.

У процесі макропруденційного нагляду доцільно враховувати взаємозалежність банківської системи і реального сектору економіки в контексті їх світових, господарських зв'язків. Тому, необхідно виділити роль макрорегулювання в установленні меж ділової активності банків на кожному етапі економічного циклу, особливо дослідження ролі кредиту у розвитку системних ризиків. Зазначене, обумовлює потребу в обґрунтуванні економічних та логічних меж кредиту та розробки збалансованої системи стимулів та протидії неконтрольованого залучення кредиту у сумнівні фінансові операції та угоди.

Модель макропруденційного регулювання та нагляду, з одного боку, зорієнтована на врахування усього спектру ризиків, спроможних провокувати виникнення системної кризи, а з другого – передбачає у перспективі створення мегарегулятора.

До основних недоліків функціонування єдиного мегарегулятора за фінансовою системою слід віднести: ризик перетворення мегарегулятора у «бюрократичну машину»;

збільшення навантаження на Державний бюджет України щодо фінансування розроблення законодавства та організаційних змін; ризик перехідного періоду, насамперед, для банків; збільшення навантаження на Державний бюджет України на утримання регулятора, відсутність макропруденційного нагляду.

З цього приводу, на наш погляд, для України є доцільним запровадження діяльності двох окремих органів регулювання та нагляду (модель «twinpeaks») – Служби фінансового нагляду при Національному банку та Регулятора фінансового ринку.

Модель «Twin-peaks» - модель побудови системи нагляду та регулювання, яка передбачає існування двох незалежних регуляторів, один з яких (перебуває у складі центрального банку) здійснює пруденційне регулювання та нагляд за фінансовими установами, а другий (окрема структура, яка підпорядкована Міністерству фінансів) - відповідальний за встановлення правил та здійснення нагляду за діяльністю на фінансових ринках, захист прав інвесторів та споживачів фінансових послуг, а також питання, пов'язані з конкуренцією на фінансових ринках.

Для реалізації даної стратегії необхідно: внести зміни до Закону України «Про Національний банк України» щодо: розширення переліку функцій Національного банку України, зокрема регламентування повноважень щодо регулювання та нагляду за небанківськими фінансовими установами; визначення місії, основних завдань, повноважень та відповідальності керівних органів Національного банку України (Служби фінансового нагляду при Національному банку України); визначення порядку взаємодії Національного банку України та Регулятора фінансового ринку; посилення незалежності Національного банку України; запровадження ефективних механізмів підзвітності перед Верховною Радою України та Урядом.

Створення Регулятора фінансового ринку, у компетенції якого б перебувало: встановлення правил здійснення діяльності на фінансових ринках та нагляд за ними, захист прав інвесторів та споживачів фінансових послуг, а також питання, пов'язані з

конкуренцією; визначення основних засад організаційної структури Регулятора фінансового ринку; створення законодавчої бази щодо діяльності

До переваг моделі «Twin-peaks» слід віднести: закріплення відповідальності за розроблення політики фінансового сектору; відсутність ризику перехідного періоду для банківського сектору; запровадження консолідованого нагляду за фінансовими установами; створення єдиної бази даних фінансових установ; спрощення (уніфікація) та зменшення обсягів звітності; відсутність ризику перетворення органу регулювання та нагляду в «бюрократичну машину»; підвищення професійного рівня співробітників регуляторного органу та фінансових установ на базі учбових закладів Національного банку України; підвищення рівня захисту прав інвесторів і споживачів фінансових послуг.

Таким чином, стратегія макропруденційного регулювання та нагляду повинна передбачати в першу чергу через досягнення результату впливу банківської системи на економіку в цілому з позиції забезпечення стабільного поступового економічного зростання. Особлива увага у стратегії повинна бути приділена оцінці якості управління ризиками та модернізації моделі оцінки фінансової стійкості з урахуванням уроків глобальної фінансової кризи.

6.4. Система гарантування вкладів в усучасних умовах розвитку регулювання та нагляду

Світова фінансова криза у черговий раз підкреслила, що ключовим елементом забезпечення фінансової стабільності є реалізація стратегії ефективного пруденційного регулювання та нагляду та виведення неплатоспроможних банків з ринку банківських послуг. Для вирішення даного завдання, необхідна підтримка ліквідності банківської системи (функція кредитора останньої інстанції), захист прав споживачів фінансових послуг та фінансова грамотність і в кінцевому підсумку дієва система гарантування вкладів.

Слід зазначити, що у світовій практиці виділяють два напрями захисту вкладів у банківській системі: внутрішній і зовнішній.

Внутрішній захист направлений на підвищення ефективності та надійності діяльності банківської установи з середини, а також переорієнтацію політики банків з одержання короткострокової вигоди до довгострокових стратегій розвитку. Внутрішній захист включає: створення адекватної реальним економічним умовам системи управління ризиками безпосередньо комерційними банками; забезпечення правового захисту прав та інтересів банків у їх взаємовідносинах із клієнтами та органами державного управління; підвищення ефективності банківського нагляду. У цьому випадку мова йдеться про мікро рівень, що полягає також у розробці бізнес-концепцій, довгострокових маркетингових стратегій, оптимізацію операцій і витрат, зростання інвестицій у нові технології та системи управління, удосконалення організації діяльності філій, створення системи ризик-менеджменту, вдосконалення механізму корпоративного управління та інші заходи, що сприяють підвищенню надійності банку.

Зовнішній захист депозитів полягає у створенні спеціальних фондів, які гарантують повернення вкладів у випадку банкрутства окремих банків.

При цьому слід зазначити, що при зовнішньому захисті депозитів паралельно підвищується роль системи банківського нагляду, яка дає змогу вживати превентивні заходи щодо попередження банкрутства банків.

Протягом останніх років у багатьох країнах світу було створено офіційні системи страхування депозитів. І хоча концепція страхування досить очевидна, проекти страхування депозитів на практиці бувають достатньо складними та суттєво різняться між собою.

Слід зазначити, що страхування депозитів зумовлене, по-перше, потребою в захисті фінансових інтересів вкладників, а, по-друге, - необхідністю усунення ризику системної банківської кризи. Ці заходи повинні забезпечити довіру до банківської

системи (особливо в країнах, що розвиваються) та попередити панічне вилучення депозитів вкладниками або інші операції, що загрожують стабільності фінансово-кредитної системи в цілому.

Кожній країні притаманні специфічні особливості діяльності систем страхування депозитів. Але з огляду на реальний вплив фондів страхування депозитів на стан банківського сектору економіки, одним з найістотніших моментів регулювання є встановлений законодавством чи договором ліміт страхового покриття. Існують два основні способи встановлення суми страхового покриття – на один депозит чи на одного вкладника[73].

У випадку встановлення ліміту на один депозит не повністю діє принцип обмеженого покриття, тому що його легко обминути відкривши декілька рахунків у різних банках.

Виходячи з цього, встановлення ліміту страхового покриття на одного вкладника за його банківськими рахунками – найпоширеніший і найоптимальніший підхід. У той же час подібний спосіб вимагає чіткої системи моніторингу з боку страховика депозитів за всіма рахунками конкретного вкладника. Розмір страхового покриття в кожній країні безпосередньо залежить від рівня розвитку національно банківської системи та політики держави щодо сприяння залученню вкладів у банки.

Слід зазначити, що в Україні, як і в більшості країн світу існує розмір страхового покриття на одного вкладника, що на сьогоднішній момент складає 200000 грн. При цьому слід зазначити, що спочатку сума страхового покриття дорівнювала 1200 грн., потім відбулися підвищення. Так, у 2003 р. спочатку її було збільшено до 1500 грн., а потім до 2000 грн.; у 2004 році – до 3000 грн.; у 2005 році – до 5000 грн.; 2006 – спочатку до 8000 грн., а потім – до 15000 грн. відповідно; у 2007 році – до 50000 грн., пізніше до 150000 грн.[74]. Таким чином, можна стверджувати, що відбулося збільшення суми страхового покриття у 167 разів. Таке збільшення було обумовлене не лише інфляційними процесами, але заходами з боку влади щодо підвищення довіри населення до банківської системи шляхом надання гарантій щодо повернення депозитів.

Проведений кореляційно - регресійний аналіз дає можливість зробити висновки щодо значної прямої залежності загального обсягу депозитів у банку, середнього розміру вкладу від розміру відшкодування Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. У таблиці 6.10 зображено динаміку зростання загального обсягу депозитів, а також збільшення розміру вкладу в абсолютному виразі.

Таблиця 6.10

Динаміка основних показників, що характеризують депозитну базу в Україні у 2000-2011 рр.

Дата	Сума вкладів фізичних осіб, млрд.грн.	Темпи росту суми вкладів, %	Кількіст ь вклад- ників, млн.осіб	Темпи росту кількості вклад- ників, %	Середній розмір вкладу, грн.	Темпи росту середнього вкладу,%
01.01.2000	3,7	-	4,6	-	806	-
01.01.2001	5,6	151,4	5,4	117,4	1 046	129,8
01.01.2002	9,3	166,1	4,8	88,9	1 915	183,1
01.01.2003	16,6	178,5	7,0	145,8	2 376	124,1
01.01.2004	29,2	175,9	10,5	150,0	2 780	117,0
01.01.2005	38,4	131,5	15,0	142,9	2 559	92,1
01.01.2006	67,9	176,8	18,6	124,0	3 656	142,9
01.01.2007	100,4	147,9	24,2	130,1	4 143	113,3
01.01.2008	155,2	154,6	29,6	122,3	5 243	126,6
01.01.2009	204,9	132,0	34,5	116,6	5 935	113,2
01.01.2010	198	96,6	31,6	91,6	6 273	105,7
01.01.2011	254,2	128,4	32,6	103,2	7 802	124,4
01.01.2012	282,6	111,2	35,0	107,4	8 072	103,5

Аналізуючи дані таблиці 6.10 слід зазначити, що майже у всіх роках (вийняток становить 2009 рік) відбувається ріст загального обсягу депозитів та кількості вкладників. При цьому темпи зростання у більшості років перевищують темпи інфляції, що свідчить не лише про інфляційну складову росту.

Важливим є поділ систем страхування залежно від участі банків у системі страхування на: системи обов'язкової участі банків та системи добровільної участі.

Систему обов'язкового страхування внесків відрізняє участь в ній практично всіх банків, що дозволяє всім кредитним організаціям

стати членами системи страхування і дає рівні гарантії клієнтам різних банків. Але в цьому випадку слабшає мотивація і бажання клієнтів шукати і вибирати надійний банк, а зростання банківських витрат за рахунок виплат до страхового фонду збільшує ціну банківських послуг. Подібні системи існують в США, Канаді, Фінляндії, Японії та інших країнах. Слід зазначити, що в Україні право приймати вклади населення мають лише кредитні організації, які є членами Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Добровільна система дозволяє банкам самостійно ухвалювати рішення про участь в ній. Банки, що не беруть участь в системі страхування внесків, володіють меншою конкурентоспроможністю на ринку банківських продуктів, оскільки збільшується ризик для клієнтів неповернення депозиту.

Залежно від розміру гарантій системи страхування внесків можна розділити на три різновиди: повні; обмежені; дискреційні.

Повні системи гарантують виплати по всіх депозитах, що підвищує довіру з боку клієнтів.

Обмежені системи забезпечують тільки часткове покриття внесків клієнтів, що в основному стосується дрібних вкладників.

Дискреційна система є різновидом обмеженої системи, що передбачає розширення об'єкту страхування в періоди кризи банківської системи. Слід зазначити, що у порівнянні з іншими видами вона є більш гнучкою.

Як правило, банки сплачують страхові премії щорічно авансовим платежем (ex-ante) [75]. У деяких країнах – в Австрії, Франції, Італії, Люксембургу, Нідерландах, Швейцарії та Великобританії – національні системи страхування депозитів вимагають сплачувати страхові премії за фактом виникнення страхового випадку – банкрутства банку (ex-post) [75]. Тобто банки у зазначених країнах сплачують страхові премії у розмірі, потрібному для сплати страхового відшкодування вкладникам збанкрутілого банку. Здебільшого у банку, що збанкрутував, немає коштів, необхідних для виплати вкладникам, тому у більшості країн варіант ex-ante вважається привабливішим.

За ступенем державної участі, системи страхування депозитів можуть бути: державними; приватними; змішаними.

Державні системи частіше за все формуються при введенні обов'язкового страхування внесків. В цьому випадку організація страхування створюється як державна, яка діє на некомерційній основі. Ресурси цієї організації утворюються з державних засобів і внесків банків.

У приватних системах страхування внесків здійснюється спеціальними організаціями, фінансування діяльності яких здійснюється за рахунок внесків банків-учасників, а держава не втручається в ці процеси.

У змішаних системах страхування внесків держава і банки в рівному ступені беруть участь у формуванні ресурсів організації страхування.

Аналізуючи досвід розвинених країн світу, слід виділити шість основних варіантів участі держави в системі страхування внесків [73]:

Перша. Держава чітко заявляє про ненадання будь-якого захисту вкладів у випадку неплатоспроможності комерційних банків. Цей варіант суперечить основним цілям банківського регулювання стосовно забезпечення стабільності банківської системи, тому він у світі практично не використовується.

Друга. В країні не існує спеціальної системи захисту вкладників, але законодавчо передбачене першочергове право на задоволення вимог вкладників банку у разі його ліквідації. Такий підхід недостатньо ефективний, оскільки відсутні прямі державні гарантії.

Третя. У державі наявна двозначність щодо гарантій відшкодування вкладів. Це свідчить про правову невизначеність у питанні державного захисту інтересів вкладників.

Четверта. Держава може надавати гарантії відшкодування вкладів у випадку неплатоспроможності банку. Суть моделі полягає в тому, що держава надає вкладникам і, можливо, іншим кредиторам банку неформалізовані, тобто чітко не визначені законодавством гарантії повернення їхніх вкладів у випадку банкрутства банку. Відшкодування заборгованості банку закладами повністю залежить від доброї волі держави та її фінансових можливостей.

П'ята. Держава надає вкладникам банків, які стали неплатоспроможними, обмежені гарантії у формалізованому (тобто закріпленому на законодавчому рівні) вигляді.

Шоста. Держава може надавати необмежені (повні) гарантії вкладникам банків, які стали неплатоспроможними. Цей варіант застосовують у країнах, банківські системи яких зазнали глибокої системної кризи.

Фінансова криза 2008-2009 рр. акцентувала увагу на тісній залежності між різними елементами системи фінансової стабільності, зокрема визначальна роль системи гарантування вкладів підвищилася так як вкладники виявилися більш чутливими, а фінансова стабільність – мінлива і чуттєва до поведінки інвесторів; системи гарантування вкладів переважно розраховані на стабільність ринків, а в умовах кризи виявились вразливими; низький рівень фінансової освіти та захисту споживачів підвищує вразливість ринків.

8. Для подолання кризи 2008-2009 рр. були застосовані заходи щодо підвищення ефективності систем гарантування вкладів, а саме: підтримка ліквідності та капіталізація і націоналізація фінансових установ; посилення захисту вкладників – збільшення суми покриття, введення 100% гарантії (19 країн ввели 100% гарантію вкладів на період кризи; 22 країни збільшили суму покриття вкладів; 7 країн ввели тимчасові заходи по збільшенню суми покриття); реформа банківського нагляду та посилення повноважень регуляторів і Фондів гарантування вкладів по виведенню неплатоспроможних банків з ринку [76] (табл.6.11).

Таким чином, слід зазначити, що уроки кризи 2008-2009 рр. вимагають зміцнення усіх елементів фінансової стабільності, а саме:

- *на рівні регулятора* - введення макро- та посилення мікро пруденційного регулювання та нагляду; удосконалення стрес тестування, системного моніторингу ризиків, посилення нагляду за системними банківськими установами та введення консолідованого нагляду;

Таблиця 6.11

Сума та рівень покриття системами гарантування вкладів
(складено автором за матеріалами [77])

Країна	Сума покриття		Рівень покриття, разів ВВП на душу населення	
	до кризи	після кризи	до кризи	після кризи
Албанія	700 000 лек	2 500 000 лек	2	6,9
Австрія	20 000 євро	50 000 євро	0,6	1,5
Бельгія	20 000 євро	100 000 євро	0,6	3,2
Болгарія	40 000 лев	100 000 лев	4,6	11,4
Великобританія	35 000 фунтів	50 000 фунтів	1,5	2,2
Греція	20 000 євро	100 000 євро	0,9	4,7
Індонезія	100 млн. рупій	2 млрд. рупій	4,6	82,5
Ірландія	20 000 євро	100 000 євро	0,5	2,7
Іспанія	20 000 євро	100 000 євро	0,8	4,4
Казахстан	700 000 тенге	5 000 000 тенге	0,7	4,8
Латвія	20 000 євро	50 000 євро	2	6
Литва	22 000 євро	100 000 євро	2,3	12,5
Нідерланди	20 000 євро	100 000 євро	0,6	2,9
Німеччина	20 000 євро	50 000 євро	0,7	1,7
Польща	23 000 євро	50 000 євро	2,4	6,2
Російська Федерація	400 000 руб	700 000 руб	1,4	2,5
Угорщина	6 000 000 форінт	50 000 форінт	2,3	5,3
Україна	50 000 грн	150 000 грн	2,4	7,6
Фінляндія	25 000 євро	50 000 євро	0,7	1,6
Хорватія	100 000 крон	400 000 крон	1,3	5,3
Чехія	25 000 євро	50 000 євро	1,8	3,8
Швейцарія	30 000 шв. франк	100 000 шв. франк	0,4	1,4
Швеція	25 000 євро	50 000 євро	0,7	1,6

- на рівні кредитора останньої інстанції – удосконалення механізмів підтримки ліквідності платоспроможних установ
- на рівні гаранта за вкладами – недопущення недоступності вкладів, прискорення виплат, розширення повноважень Фондів та удосконалення системи по виведенню проблемних банків для зменшення витрат Фондів, вкладників, банків, державного бюджету;
- на рівні державної фінансової політики – посилення координації дій щодо подолання наслідків кризи; підвищення фінансової грамотності населення; посилення захисту справ споживачів; посилення вимог до капіталу, розкриття інформації та правил поведінки банківських установ.

Відповідно до зазначених напрямів у світовій фінансовій системі відбулися певні зміни у регулюванні та нагляду (рис.6.4).

Рис. 6.4 Ключові орієнтири забезпечення ефективності функціонування системи гарантування вкладів (розроблено автором)

Відповідно до Директиви ЄС 2009/14/ЄС [78], основними змінами до стандартів системи гарантування вкладів є:

- збільшення суми покриття вкладів в країнах ЄС з EUR 50,000 (на початку кризи EUR 20,000) - до EUR 100,000;
- обов’язкове здійснення виплат за умов недоступності вкладів протягом 4-6 тижнів (в майбутньому – максимум 7 днів) замість 3 місяців;
- залучення Фондів гарантування вкладів до роботи фінансового регулятора на ранніх стадіях вирішення проблем банків для підготовки і реалізації швидкого виведення банку з ринку і виконання вимог вкладників протягом 7 днів;
- розширення повноваження Фондів гарантування вкладів та зменшення вартості врегулювання проблемних банків з метою мінімізації витрат для Фондів та держави;
- посилення інформованості вкладників;

– посилення міжнародної співпраці та обміну інформацією.

Основні зміни у Директиві ЄС 2009/14/ЄС у порівнянні з попередні, наведені у таблиці 6.9.

Таблиця 6.9

Порівняльна характеристика вимог Директиви ЄС 1994 та Директиви ЄС 2009 (складено автором)

Показники	Директиви ЄС 1994	Директиви ЄС 2009
Участь в системі гарантування вкладів	Можливі виключення	Обов'язкова
Сума покриття	не менше 20 000 євро	не більше 100 000 євро
Сумісне страхування	до 10% суми покриття	ні
Предмет покриття	вклади в валютах членів ЄС	Вклади, що підлягають поверненню, в усіх валютах; окремі інвестицій в облігації, сертифікати
Максимальний термін здійснення платежу по відшкодуванню	починаючи не пізніше ніж на 21й день з моменту визнання недоступності вкладів; не більше 3 місяців на завершення відшкодування	починаючи не пізніше ніж на 5-й день з моменту визнання недоступності вкладів; не більше 7 днів на завершення відшкодування
Вимоги до фінансування Фонду	відсутні	75% попередні платежі учасників; 25% - платежі після проведення відшкодування/додаткові платежі
Види платежів учасників	не встановлені	на основі ризиків
Мінімальний розмір Фонду	відсутній	мінімум 1.5% суми депозитів
Умови фінансування	відсутні	доступ до ресурсів уряду та інших систем гарантування вкладів

Для підвищення ефективності систем страхування депозитів було розроблено спільний документ Базельського комітету з банківського нагляду і Міжнародної асоціації страховиків - Основоположні принципи для ефективних систем страхування депозитів [79] – складаються з трьох частин, що стосуються відповідно: ролі систем страхування депозитів у національній

системі органів і механізмів, що забезпечують підтримку фінансової стабільності; умов, які роблять істотний вплив на ефективність функціонування системи страхування; самих принципів, пояснень до них і практичних рекомендацій щодо їх застосування.

У зв'язку з недостатньою ефективністю системи страхування депозитів в Україні виникає необхідність ретельного вивчення Основоположних принципів та проведення аналізу відповідності системи страхування вкладів в Україні цим принципам (табл.6.10).

Таблиця 6.10

Ключові принципи ефективних систем страхування депозитів

Назва принципу	Виконання принципу в Україні
Принцип 1 - Завдання публічної політики	Виконується
Принцип 2 - Зниження рівня морального ризику	Частково виконується
Принцип 3 - Мандат	Виконується
Принцип 4 - Повноваження	Виконується
Принцип 5 - Управління	Частково виконується
Принцип 6 - Відносини з іншими учасниками мережі фінансової безпеки	Частково виконується
Принцип 7 – Питання транскордонної діяльності	На даний час цей принцип неактуальний для України
Принцип 8 - Обов'язкове членство в ССВ	Частково виконується
Принцип 9 - Страхове відшкодування	Виконується
Принцип 10 - Перехід від необмеженої гарантії до системи з обмеженим розміром страхового відшкодування	Цей принцип неактуальний для України
Принцип 11 - Фінансування	Частково виконується
Принцип 12 - Інформування населення	Не виконується
Принцип 13 - Правовий захист	Не виконується
Принцип 14 - Робота з особами, винними в банкрутстві банку	Частково виконується
Принцип 15 - Своєчасне виявлення і своєчасна інтервенція та врегулювання	Не виконується
Принцип 16 - Ефективні процеси врегулювання	Не виконується
Принцип 17 – Виплати відшкодування вкладникам	Частково виконується
Принцип 18 - Компенсація витрат страховика	Не виконується

Як свідчать дані табл. 6.10, використання Основоположних принципів в Україні свідчить про те, що більшість з Основоположних принципів в Україні на даний час не виконуються (принцип правового захисту, принцип своєчасного виявлення, інтервенції та врегулювання, принцип ефективності процесів врегулювання, принцип компенсації витрат страховика - не виконуються) або виконуються лише частково (принцип зниження рівня морального ризику, принцип управління, принцип обов'язкового членства в ССВ, принцип фінансування, принцип роботи з особами, винними в банкрутстві банку, і принцип виплати відшкодування вкладникам), 2 принципи є неактуальними для України: питання транскордонної діяльності на даний час є неактуальним, оскільки, не зважаючи на вступ України до СОТ (16 травня 2008 р.) та існуючий дозвіл відкриття філій іноземних банків, на даний час на території України не зареєстровано жодної філії іноземного банку.

Принцип переходу від необмеженої гарантії до системи з обмеженим розміром страхового відшкодування неактуальний, оскільки в Україні розмір гарантії за вкладами обмежений. Повністю виконуються в Україні лише чотири із 18-ти принципів: завдання публічної політики, принцип мандату, принцип повноваження і принцип страхового відшкодування; сім принципів частково виконуються, два принципи є неактуальними для України (принципи 7 і 10), а п'ять принципів - не виконуються.

Слід зазначити, що з метою підвищення ефективності систем гарантування вкладів необхідний дієвий механізм роботи з неплатоспроможними банками. З огляду на це, Європейський Союз запропонував нові підходи управління проблемними банками (табл.6.11).

Відповідно до вище зазначеного. Основні реформи в Україні стосовно забезпечення ефективної системи гарантування вкладів повинні передбачати перерозподіл повноважень між Фондом гарантування вкладів фізичних осіб та Національним банком України через внесення відповідних змін у Закон України «Про

фонд гарантування вкладів фізичних осіб» та закон України «Про Національний банк України». Дані зміни передбачають віднесення до повноважень Національного банку України щодо роботи з проблемними банками реєстрацію та ліцензування банків, регулювання їх діяльності, пруденційний нагляд, застосування заходів впливу до неплатоспроможних банків протягом 180 днів.

Таблиця 6.11

Характеристика нових підходів Європейського Союзу по роботі з неплатоспроможними банками (складено автором за матеріалами [80])

Стабільна установа	Проблемна установа	Неплатоспроможна установа
Макропруденційний нагляд - моніторинг системних ризиків	Обмеження ризиків, введення додаткових вимог	Ліквідація
Мікро пруденційний нагляд - нагляд за індивідуальними установами	Кураторство та спеціальний контроль	Продаж активів та зобов'язань
Стрес тестування	Обмеження ризиків на групу, сектор економіки, тощо	Примусове злиття та інші форми реорганізації
Консолідований нагляд за групами		Продаж установи
Плани антикризового управління на рівні системи та окремих установ	Розробка спеціальних планів фінансового оздоровлення та інших заходів впливу	Перехідний банк
Заходи впливу як відповідь на окремі порушення		Реструктуризація боргів та активів

До компетенції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб – відшкодування гарантованих вкладів, збір платежів з банків-учасників, врегулювання неплатоспроможних банків за найменш затратним методом.

Таким чином Національний банк України дещо розширив функції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Національний банк України не пізніше дня, наступного за днем прийняття рішення про віднесення банку до категорії неплатоспроможних, повідомляє про це рішення Фонд гарантування вкладів фізичних осіб для вжиття ним заходів, передбачених Законом України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб".

При цьому Національний банк України не здійснює банківський нагляд за банком, віднесеним до категорії неплатоспроможних, та перехідним банком, крім отримання звітності в установленому Національним банком України порядку. Слід зазначити, що Національний банк України поновлює банківський нагляд за банком у день отримання рішення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб про припинення тимчасової адміністрації у зв'язку із здійсненням інвестором капіталізації банку в обсязі, що забезпечує виконання вимог нормативно-правових актів Національного банку України, у тому числі щодо економічних нормативів, та вжиття інших заходів для відновлення платоспроможності і стабільної діяльності банку.

При цьому слід відмітити що неплатоспроможним вважається банк у випадку:

1) якщо він не приводить свою діяльність у відповідність із вимогами законодавства, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України, після віднесення його до категорії проблемних, але не пізніше ніж через 180 днів з дня визнання його проблемним;

2) зменшення розміру його регулятивного капіталу або нормативів капіталу банку до однієї третини від мінімального рівня, встановленого законом та/або нормативно-правовими актами Національного банку України;

3) невиконання банком протягом 10 робочих днів поспіль 10 і більше відсотків своїх зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами.

Отже, до функцій Фонду гарантування вкладів фізичних осіб належить робота з неплатоспроможними банками. У таблиці

6.12 наведені основні позиції щодо роботи з неплатоспроможними банками у деяких країнах.

Актуальним є також питання про те, яким має бути розмір страхових премій для банків – універсальним чи диференційованим. Відповідь на нього тісно пов'язана з визначенням джерел формування коштів фонду гарантування вкладів. Основними з них, звичайно, мають бути кошти фінансово-кредитних організацій, які є учасниками фонду. Причому лише вони мають право залучати депозити від фізичних та юридичних осіб.

Таблиця 6.12

Характеристика основних систем роботи з неплатоспроможними банками (складено за матеріалами [81])

Характеристики	Німеччина	Данія	Нідерланди	Велико-британія
Законодавство	Закон Про реструктуризацію від 1 січня 2011 року, із змінами до Закону про банки	нові підходи ухвалені Парламентом влітку 2011 року	Указ від 12 жовтня 2006 та Закон про фінансові послуги - очікуються зміни	новий Закон про банки 2009 року
Фінансові установи для втручання	кредитні установи	кредитні установи	кредитні установи, страхові компанії	кредитні установи
Механізми роботи з неплатоспроможними установами	План реструктуризації, реструктуризація кредитів, передача активів та зобов'язань в інші установи, перехідний банк, ліквідація тощо	передача активів та зобов'язань в інші установи, перехідний банк, ліквідація тощо	Передача акцій, активів та зобов'язань в інші установи, перехідний банк, ліквідація, тимчасова націоналізація	Передача акцій, продаж активів та зобов'язань приватним установам, перехідний банк, ліквідація, тимчасова націоналізація
Фінансування заходів по виведення з ринку	Фонд виведення неплатоспроможних установ (фінансується наперед)	Державна компанія з фінансової стабільності, під гарантію Фонду гарантування вкладів	Фонд гарантування вкладів може фінансувати операції з переведення активів та зобов'язань в інші установи	Фонд гарантування вкладів (з компенсацією витрат по факту)

До кризи розмір внеску до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб в Україні був уніфікованим для всіх банків, а саме: первинний внесок становить один відсоток від статутного фонду; кожні півроку вносяться кошти обсягом 0,25% від загальної суми вкладів фізичних осіб та відсотків за ними. Ми вважаємо не виправданим те, що при цьому не враховується ступінь ризику конкретного банку. Адже, чим ризикованіша діяльність банківської установи, тим більша ймовірність появи у неї проблем із виконанням зобов'язань перед вкладниками.

Виходячи з цього, банки, які здійснюють більш ризикові операції, повинні сплачувати і більші страхові внески. Щоправда на практиці здійснити їх диференціацію доволі складно, оскільки це пов'язано з методологією об'єктивного визначення ступеня ризику діяльності конкретного банку, яка в Україні ще потребує вдосконалення.

Виходячи з цього, корегуючий коефіцієнт матиме такий вигляд:

$$K = \sum_{i=1}^n W_i * \left(\frac{\varepsilon_i}{\varepsilon_{oi}} \right) + \sum_{j=n+1}^m W_j * \left(\frac{\varepsilon_{oj}}{\varepsilon_j} \right), \quad (6.2)$$

де K – корегуючий коефіцієнт;

W_i – ступінь значущості показників, які повинні дорівнювати пороговим значенням або бути меншими за них;

ε_i – значення коефіцієнта, для якого визначено максимальний розмір;

ε_{oi} – максимальне порогове значення коефіцієнтів;

W_j – ступінь значущості показників, які повинні дорівнювати пороговим значенням або бути більшими за них;

ε_{oj} – мінімальне порогове значення коефіцієнтів;

ε_j – значення коефіцієнту, для якого визначено мінімальний розмір;

Отже, всі критерії умовно поділено на дві основні групи: перша включає показники, для яких визначено максимальний, а друга – ті, для яких визначено мінімальний розмір. Основні характеристики цих показників подано в таблиці 6.13.

Таблиця 6.13

Граничне значення та рівень значущості показників, які використовуються для визначення ризиковості банку

Група	Показник	Граничне значення	Рівень значущості
Перша (включає показники, для яких визначено максимальний розмір)	Коефіцієнт залежності	12.000	0.1241
	Якість кредитів	0.05	0.1242
	Коефіцієнт забезпеченості депозитів капіталом	10.000	0.0745
	Коефіцієнт участі депозитних джерел в активних операціях банку	0.600	0.0532
Друга (включає показники, для яких визначено мінімальний розмір)	Адекватність регулятивного капіталу	0.100	0.3722
	Рентабельність капіталу	0.150	0.1241
	Рентабельність активів	0.015	0.0745
	Співвідношення приростів чистого прибутку та активів	1.000	0.0532

Слід зазначити, що у випадку, коли корегуючий коефіцієнт менший або дорівнює одиниці, до банку не слід застосовувати підвищувальний коефіцієнт виплат до фонду гарантування депозитів. Якщо корегуючий коефіцієнт більший за одиницю, це свідчить про те, що діяльність банку пов'язана з підвищеним ризиком і він повинен вносити до фонду більшу суму.

Таким чином можна зробити наступні висновки, що аналіз виконання Основоположних принципів в Україні свідчить про те, що система гарантування вкладів в Україні потребує значного вдосконалення. Слід зауважити, що в Україні є всі перспективи для подальшого розвитку системи гарантування вкладів. Для цього необхідно: розширити повноваження Фонду гарантування вкладів фізичних осіб; зорієнтувати систему гарантування вкладів на захист інтересів як фізичних, так і юридичних осіб; встановити диференційований розмір регулярних внесків банків до Фонду залежно від ризиковості їх діяльності; встановити суми компенсаційних виплат Фондом гарантування вкладів фізичних осіб залежно від рівня процентної ставки за вкладом; наділити Фонд правами щодо участі у процедурах тимчасової адміністрації та ліквідації банку; забезпечувати постійне поетапне підвищення

розміру гарантованих сум відшкодування за вкладами фізичних осіб за рахунок коштів Фонду.

6.5. Розвиток підходів до банківського нагляду з використанням структурно-функціонального аналізу

Метою банківського нагляду, визначеною законодавством України, є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банків щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках. Для забезпечення цього завдання опрацьовуються і вдосконалюються методологічні підходи до оцінки фінансової стійкості банків, спроможності менеджменту контролювати ключові процеси, виконання нормативних вимог, а також обґрунтованого та своєчасного втручання при встановленні підвищених ризиків.

Виконання наглядових функцій здійснюється через основні напрямки: ліцензування та реєстрація банківських установ, безвізний аналіз економічних нормативів та звітності, виїзне інспектування банків, робота з проблемними банками.

За наслідками останньої фінансово-економічної кризи у світі триває широкомасштабний процес трансформації банківського нагляду, спрямований на підвищення ефективності контролю управління основними ризиками діяльності банків, вдосконалення методологічних підходів, врахування різноманітних чинників, що впливають на формування ризиків.

Сучасний наглядовий механізм спрямовується на оцінку ефективності систем ризик-менеджменту банків, достатності якісних та кількісних показників, що використовуються банками, визначення профілю ризиків та прогнозованого напрямку змін. За даними такої оцінки фінансової стійкості банку має визначатися режим наглядових процедур, необхідність превентивних заходів із запобігання втраті фінансової стійкості [82].

Головні пріоритети нагляду формуються навколо найбільш ризикових аспектів діяльності банків – оцінки якості кредитного портфелю та інших активів, збалансованості ресурсної бази та стану ліквідності, достатності капіталу для покриття можливих збитків у діяльності банків.

При формуванні методичних підходів важливо враховувати особливості розподілу ринку банківських послуг, спеціалізацію кожного банку та відповідні структурні характеристики його активів, пасивів, доходів та витрат, що впливають на профіль ризику та потребують адекватних інструментів аналізу фінансової стійкості, контролю ефективності менеджменту, якості систем управління ризиками та відповідних регуляторних заходів при встановленні погрози втрати фінансової стійкості.

Слід зазначити, що банківська система України є значно концентрованою. За станом на 1 липня 2012 року лише один найбільший банк займав 14,6% у загальних активах та 22,8% у сукупних обсягах вкладів фізичних осіб, а до 17 банків першої масштабної групи належало, відповідно 66,7% активів та 69% вкладів [33].

Банки відрізняються за масштабними показниками, принципами процентної і тарифної політики, переліком операцій та пріоритетами спеціалізації на ринку банківських послуг, характеристиками продуктів, що надаються клієнтам. Для великої частини банків із іноземним капіталом характерна менша ціна ресурсів, ніж середня у системі, що дозволяє знижати процентні ставки за активними операціями та опосередковано впливає на якість кредитного портфелю.

Значні відмінності від стандартних структурних характеристик мають малі кептивні банки, що пов'язані із конкретним бізнесом акціонерів. Показники чистої процентної маржі та спреду, вартості ресурсів та доходності активів таких банків іноді суттєво відхиляються від ринкових. Переважна кількість кептивних банків не здатна забезпечити участі у реалізації урядом програм розвитку системи, впровадження

сучасних технологій, інвестиційних програм, оскільки спектр операцій, функції та можливості таких банків значно обмежені.

Особливої уваги заслуговують банки, що мають підвищену частку споживчих кредитів у структурі портфелю. Практика свідчить, що зміна параметрів процентних ставок або тарифів таких банків здатна викликати соціальний резонанс, який впливає на ризики репутації всієї системи. Навіть при незмінних умовах обслуговування клієнтів – фізичних осіб ризики відповідних банків є підвищеними і потребують додаткових джерел покриття.

Зважаючи на різницю між профілями ризиків окремих банків доцільно розвивати підходи до процедур і інструментів банківського нагляду залежно від специфіки окремих структурно-функціональних груп банків, їх особливих характеристик та профілів ризиків.

Фінансово-економічна криза 2008-2009 років виявила проблеми регулювання фінансового сектору, у тому числі у сфері банківського нагляду. За наслідком оцінки її причин встановлена необхідність системного перегляду існуючого, досить розвинутого методологічного апарату. З точки зору організації процедур регулювання фінансових ринків визначились нові тенденції, серед яких: збільшення учасників процесу регулювання, розширення нормативної бази та установлення нових вимог, посилення централізації регулятивних функцій, запровадження систем макропруденційного аналізу для захисту від системних ризиків.

У більшості країн світу відбувається суттєве реформування регулятивних систем, спрямованих на забезпечення фінансової і макроекономічної стабільності, вдосконалення механізмів координації грошово-кредитної, фіскальної та фінансової політики урядів та центральних банків. Заходи жорсткішого контролю за діяльністю банківських і небанківських фінансових установ поєднуються із запровадженням обмежень на здійснення високоризикових операцій, заходів із регулювання бонусних виплат менеджменту гравців фінансових ринків та інші

регуляторні дії, спрямовані на запобігання фінансовим кризам у майбутньому.

Криза показала недостатній рівень капіталу та ліквідності більшості банків, деякі з яких використовували складні, але не досить адаптовані до реальних загроз методики розрахунки рівня захисту від ризиків. За наслідком її міжнародними організаціями сформульовано вимогу трансформації підходів до макропруденційного нагляду [66, с.4].

Особлива увага приділяється пруденційним вимогам. Вони включають мінімальні вимоги до капіталу для всіх банків, оцінку з боку наглядових органів прийнятої банком політики, практики і процедур з управління ризиками. Ефективні системи, що дозволяють управляти ризиками, є ключовими елементами банківського нагляду, разом із системами внутрішнього контролю, розподілом обов'язків та іншими механізмами корпоративного управління. При цьому достатність капіталу розглядається як основний показник діяльності банку, який повинен відображати ступінь покриття прийнятного ризику [83].

При впровадженні Базельських угод підвищуються вимоги до розкриття інформації банками щодо управління ризиками і систем внутрішнього контролю, періодичного проведення стрес-тестів. Також мають бути вдосконаленими процедури періодичного моніторингу та інспектування банків з позицій нагляду на основі ризиків. Більш ретельної перевірки і нагляду потребують потенційно проблемні банки.

Поряд із методологією контролю за системними ризиками динамічно розвиваються вимоги до фінансової стійкості кожної банківської установи. Так, статтею 22 Директиви 2006/48/ЄС передбачено, щоб кожна кредитна установа мала ефективну структуру управління, пропорційну до характеру, масштабів та складності діяльності.

Структура управління, процедури і механізми мають бути комплексними і всебічними, передбачати чітку організаційну структуру, прозорі компетенції відповідних посадових осіб,

ефективні процедури для виявлення, управління, моніторингу та надання звітів про ті ризики, які має або може мати дана кредитна установа. Особливої уваги заслуговує адекватність механізмів внутрішнього контролю, включаючи раціональні адміністративні процедури та правила оформлення звітності [84].

В системі банківського нагляду періодичні інспекційні перевірки банків поєднуються із постійним моніторингом фінансового стану банків. Підходи безвиїзного моніторингу до аналізу банківської звітності та іншої інформації про банк поєднують різні методи дистанційного аналізу банків, що розроблені і використовуються у світовій практиці. Деякі новітні підходи потребують подальшої розробки та впровадження у діяльність банківського нагляду.

Суттєвим недоліком більшості існуючих методик є обґрунтування визначення діапазону допустимих значень коефіцієнтів, на підставі яких визначається оцінка фінансової стійкості банку. На практиці далеко не завжди вихід показника за встановлену йому межу є наслідком якісних змін.

Для кожного банку, зважаючи на притаманний йому профіль ризику, можна спостерігати відхилення від загальних стандартів окремих обмежень, встановлених за середніми значеннями показників у системі. Навіть можна стверджувати, що відхилення від загальних граничних значень є нормою для окремих банків. Наприклад, деякі кептивні банки із специфічною структурою активів і пасивів працюють із традиційно високим рівнем чистої процентної маржі при від'ємному значенні процентного спреду. Таке співвідношення показників для вітчизняних кептивних банків є зовсім неприйнятним для інших, наприклад, для банків з іноземними акціонерами, для яких рівень процентного спреду є традиційно високим.

Профіль ризику банків визначається специфікою структури його операцій, активів і пасивів, доходів і витрат, особливостями вибраних банківських продуктів, клієнтської бази, тобто функціональними характеристиками та спеціалізацією на ринку

банківських послуг. Універсальні обмеження не враховують такої специфіки і не дозволяють здійснити коректну оцінку наявності проблем.

Для вирішення проблеми обґрунтованого встановлення граничних обмежень необхідне впровадження методів кластеризації банків, розподілення на однорідні групи із близькими структурними характеристиками профілем ризику, для подальшого розвитку диференційованих методів регулювання.

Замість традиційного підходу за шкалою «більш-менш проблемний банк» можливо визначати профіль ризиків деякої групи банків, присвоювати назву групи (паттерн) та відслідковувати динаміку розвитку кожної з груп і окремих банків в межах групи. Тоді при використанні коефіцієнтного методу в умовах розподілу банків на однорідні групи із близькими структурними характеристиками і профілем ризиків можливо забезпечити постійну актуалізацію обмежень, зважаючи на зміну зовнішніх та внутрішніх умов діяльності.

Одним із найбільш перспективних методів дослідження фінансової стійкості банків є кластерний аналіз з використанням нейронних мереж, який дозволяє групувати банки для вивчення їх суттєвих характеристик на підставі відбору відповідних параметрів.

Класичний кластерний аналіз у поєднанні із статистичною та трендовою обробкою даних складає основу рейтингової оцінки банків, яка може подальшому доповнюватися експертним оцінюванням результатів.

Підхід до оцінки рівня фінансової стійкості банків шляхом моделювання фактичного розподілу ринку банківських послуг з використанням нейронних мереж дозволяє досить просто і логічно візуалізувати об'єкти – розташувати банки зі спільними характеристиками на площині - карті Кохонена. Метод дозволяє отримувати додаткову інформацію про реальний стан та тенденції розвитку кожного окремого об'єкту через порівняння із

всією сукупністю і узагальнення аналогічних рис і не потребує експертного втручання.

Як будь-яка розвинута організація, банк визначається характеристиками внутрішньої системи: вибраними формами діяльності, впровадженими системами управління, досягнутим організаційно-технічним рівнем діяльності. Усі ці фактори визначають можливості розвитку та створюють позитивний чи негативний вплив на фінансову стійкість банку.

Враховуючи специфіку банківських ризиків, залежність від коштів клієнтів, їх фінансового стану, стійкість банків визначається структурою активних та пасивних операцій, забезпеченням достатнього рівня ліквідності, прибутковості, якості активів та достатності капіталу. Розвиток та впровадження банківських операцій супроводжується системою контролю за рівнем обов'язкових економічних нормативів та різноманітних внутрішніх показників, що характеризують банківські ризики.

Фінансова стійкість конкретного банку залежить від його функцій у системі, місця на ринку банківських послуг та здатності виконувати ці функції із підтриманням структурної рівноваги балансових показників, забезпеченням стратегічних задач та управлінням ризиками.

Слід зазначити, що підхід до аналізу фінансової стійкості окремого банку через дослідження його траєкторії на карті Кохонена є переходом від одномірного оцінювання, більшого або меншого рівня агрегованого показника фінансової стійкості (або рейтингу), до аналізу багатомірного простору структурних характеристик банків та їх функціональних характеристик у розподілі ринку банківських послуг. При цьому враховується не тільки рівень фінансової стійкості, але й загальна структурна характеристика банку, його спеціалізація. Банки поєднуються у однорідні групи залежно від їх місця на ринку за всіма показниками, що приймають участь у кластеризації з використанням методу нейронних мереж – самоорганізуючих карт Кохонена.

Основу методики самоорганізуючих карт (СОК) складає модель регресійних нейронних мереж без зворотних зв'язків, де

використовується алгоритм навчання без вчителя. СОК є зручним інструментом візуального представлення великих масивів даних, що складаються із значної кількості параметрів (звітних показників окремих банків), об'єднаних у множину записів (дані усіх банків за кілька звітних періодів).

За допомогою процесу, що іменується самоорганізацією, СОК утворює топологічне представлення початкових елементів у вигляді карти Кохонена, пластичної поверхні, що відтворює двомірний портрет складних багатомірних даних. Таку систему можна навчити знаходити взаємозв'язки між входами і виходами або організовувати дані так, щоб виявляти в них досі невідомі образи або структури.

Метод СОК запропонований Тейво Кохоненом, першим президентом Європейського Нейромережевого Товариства. Принцип самоорганізації запозичений із основ діяльності головного мозку людини. Процес створення самоорганізуючої карти передбачає встановлення зв'язку між вхідним і вихідним шарами нейронів і таким чином відображає дані більшої розмірності на карті меншої розмірності, що складається з «нейронних ґрат» [85].

Нейромережевий метод СОК проводить встановлення зв'язку «навчання» без зовнішнього втручання, «без вчителя». Такий алгоритм не передбачає попередніх припущень щодо можливої кластеризації, тобто є вільним від експертних оцінок і використань «правильних відповідей» на етапі постановки задачі.

Властивість збереження топології означає, що СОК розподіляє схожі вектори вхідних даних по нейронах, тобто точки, розташовані в просторі входів близько один до одного, відображаються як близько розташовані елементи СОК. Таким чином, СОК може служити як засобом кластеризації, так і засобом візуального представлення даних великої розмірності.

Нами запропоновано використання 20 структурних показників, що визначають частку найбільш значних за обсягами та динамічних складових банківських балансів. Показники для порівняння фінансового стану згруповані за такими напрямками:

I Ефективність діяльності:

1. ROA (рентабельність активів);
2. ROE (рентабельність капіталу);

II Масштаб банку:

3. адекватність капіталу (відношення балансового капіталу до активів);

III Якість активів:

4. резерви/ активи;

IV Структура активів:

- 5 кредити /активи;
- 6 споживчі кредити/кредити;
- 7 міжбанківські кредити/активи;
- 8 високоліквідні активи /активи;
- 9 цінні папери /активи;

V Ресурсна база:

10. процентні зобов'язання / зобов'язання;
11. вклади/зобов'язання;
12. міжбанківські кредити/зобов'язання;

VI Формування фінансового результату:

13. вартість зобов'язань;
14. доходність активів;
- 15 процентний спред;
- 16 процентна маржа;
- 17 адміністративні витрати/активи;
- 18 чистий комісійний дохід/активи;
- 19 результат торгових операцій/активи
- 20 відрахування до резервів/ активи

Вибрана група з 20 показників дозволяє провести порівняння головних структурних параметрів: рівня капіталізації, якості та складових активів, зобов'язань, особливостей процентної політики, управління доходами, витратами.

Найбільш суттєвими для контролю фінансової стабільності є підсумкові, якісні показники, а кількісні (структурні) визначають пропорції активів і пасивів, тобто спеціалізацію банку. Фінансові показники характеризують ринкову сферу, де формується прибуток, тобто доповнюють структурно-функціональну характеристику банку.

Показники рентабельності активів та капіталу часто мають високу кореляцію та близькі значення, оскільки чисельником виступає один і той самий фінансовий результат. У той же час, доцільним є використання обох показників, що відокремлюють великі банки з високим рівнем ROE та помірною величиною ROA від малих із близькими значеннями обох показників.

Адекватність капіталу, у класичному підході, характеризує захист від банківських ризиків, покриття їх власними коштами. В умовах вітчизняної банківської системи має місце додаткова властивість даного показника - зворотна залежність між рівнем адекватності капіталу та масштабом банку.

Як правило, малі банки не здатні забезпечити розвитку операцій і приросту активів у темпі, порівняному із зростанням капіталу під впливом нормативних вимог Національного банку України. Обсяг залучених зобов'язань та розміщених активів у відношенні до власних коштів іноді суттєво, у кілька разів перевищує нормативи. Висока адекватність вказує на невеликі розміри банку.

Показник якості активів, що вимірюється як співвідношення розміру сформованих резервів до загальних активів, лише опосередковано відображає реальний стан активів, оскільки низький рівень резервів може бути наслідком невеликих робочих активів, що свідчить не про якість активів, а про їх нераціональну структуру. Однак, в умовах відсутності даних про класифікацію банківських активів, використання даного показника надає максимально наближену до реальності картину щодо сукупного кредитного ризику.

Наступні коефіцієнти є структурними показниками, що оцінюють характер банківських операцій і лише опосередковано характеризують рівень фінансової стійкості. Спостереження за динамікою таких показників та порівнянні її з динамікою інших, а особливо тих, що характеризують ефективність роботи та якість активів і пасивів, дозволяє у достатній мірі оцінювати поточний фінансовий стан банку.

При побудові карти Кохонена випробувалися різні варіанти відбору показників. Аналіз показав, що методика нейронних мереж є дуже чутливою до їх кількості і набору значень: виключення з переліку навіть одного показника суттєво впливає на вигляд карти Кохонена.

Збільшення кількості показників нівелює різницю між їх вагою при оцінці фінансового стану банку. У той же час важливо не

допускати значної кореляції між показниками, оскільки однорідні характеристики зміщують пріоритети розподілу.

З точки зору моделювання, кожний з вищезазначених 20 показників є рівноправним і виступає деякою «векторною координатною шкалою» для відображення заданого рівня значень. Мова йде про математичний 20-мірний простір, де кожному банку відповідає конкретна точка – положення у даній системі координат. Банки, близькі за всією сукупністю показників, об'єднуються у своєрідні «сузір'я» - кластери.

Наведені показники дозволяють здійснювати класифікацію та формалізувати оцінку надійності банків, встановити відповідний рейтинг фінансової стійкості та визначити обмеження критичного стану для ефективного нагляду. У подальшому розвитку даний підхід має бути доповнений іншими кількісними та якісними показниками систем управління ризиками, що використовуються банківським наглядом, як класифікація кредитів за групами ризику, їх концентрація, питома вага реструктуризованої заборгованості, заборгованість за нарахованими несплаченими процентами, структура активів і пасивів у розрізі валют, геп-розриви за строками тощо.

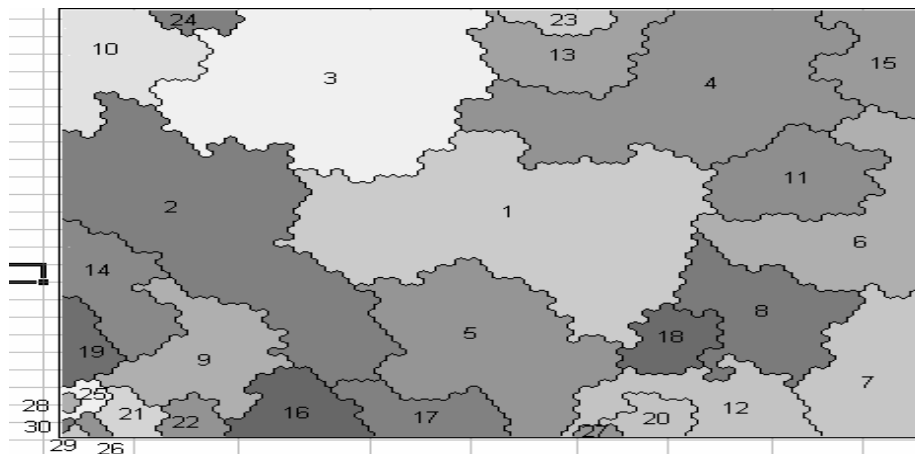
Процедура оцінювання фінансової стійкості кожного банку орієнтована на інтерпретацію властивостей структурно-функціональних груп, до яких належить його траєкторія. Аналізу підлягає зв'язок між об'єктами різних груп банків, встановлений при кластеризації та характеристики профілю ризиків банків, які можна отримати завдяки співставленню властивостей цілої системи і окремих сукупностей її елементів.

Після вибору структурних показників та побудови карти Кохонена, забезпечується проста, чітка і логічна візуалізація розподілу банківського ринку. Для кожного звітного кварталу будується карта Кохонена, що створює своєрідний «образ» системи через взаємне розташування окремих кластерів, їх розміри, які визначаються кількістю банків із відповідними характеристиками. Отриманий за допомогою даного методу розподіл банків зберігає загальні закономірності протягом

кількох років, що свідчить про стійку відокремленість груп банків із домінуючими структурними особливостями.

На підставі визначеної групи показників розроблена методика оцінки фінансової стійкості усього банківського сегменту та окремих банків. Періодом дослідження вибрано чотири роки, з 1 липня 2008 до 1 липня 2012, що охоплюють передкризовий активний розвиток системи, фазу кризи та наступний етап подолання її наслідків. Для побудови моделі використані дані звітності банків, починаючи з 1 січня 2006 року, тобто з урахуванням періоду активного розвитку системи [82].

Загальний вигляд карти Кохонена за станом на 01.07.2012 наведений на рисунку 6.5.

Примітка: кожний кластер представлений областю карти окремого кольору, цифрами позначені номери кластерів, що автоматично встановлюються системою від більшого за кількістю банків

Рис. 6.5 Загальний вигляд карт Кохонена на 01.07.12

Кожна точка карти – місце розташування одного або кількох банків. Географічна відстань між точками характеризує близькість показників відповідних банків. Траєкторія розвитку кожного банку – це ламана лінія, що поєднує поступові точки розташування банку на карті.

Траєкторія усіх банків, крім новостворених та ліквідованих, починається з 1 січня 2006 року і продовжується до дати побудови конкретної карти. Кожна наступна з цих карт

використовує при формуванні усі дані попередньої, доповнюючи їх новим кварталом, тобто є хронологічним продовженням фінансових характеристик кожного з банків. Кількість кластерів кожної карти дорівнює 30, що забезпечує достатній спектр огляду і не ускладнює систематизацію характеристик.

Найбільша кількість банків розташована у центрі карти Кохонена і має усереднені характеристики. Нумерація кластерів здійснюється послідовно – від більших за розміром до менших. Найбільший кластер з номером 1 завжди охоплює саму велику кількість банків, наступні за розмірами (2, 3) також зазвичай, знаходяться у центрі карти.

Серед банків центральних кластерів багато невеликих за розмірами, тому сукупні активи цих банків займають значно меншу частку, ніж їх кількість у системі. Банки не мають суттєвих відмінностей щодо структури активів, пасивів, доходів та витрат, що не призводить до специфічних «структурних» ризиків. Значна частина банків центральних кластерів карти у 2009 році перейшла на інші, більш проблемні, сегменти карти із загальним потоком банків, що втрачали фінансову стійкість внаслідок зовнішніх шоків.

Слід зазначити, що великі банки у структурі кожного кластеру є найбільш інертними – вони довго утримуються від прояву негативних чинників, але їм важко повертаються до попереднього статусу.

На границях карти, а особливо, у її кутах, знаходяться банки із відмінними, особливими рисами. Банки – антиподи із протилежними властивостями, мають відповідне «діагональне» розташування.

На усіх картах Кохонена, що охоплюють передкризовий 2008 рік, наступні фази кризи і відновлення розвитку банківської системи, аж до 2012 року чітко формуються основні три групи кластерів:

- Найбільш проблемні банки (у крайньому кутовому положенні) в оточенні збиткових банків, банків неякісних активів, підвищених процентних ставок або банків, що

спеціалізуються на кредитуванні фізичних осіб з високими ставками та комісійними доходами – так званих «роздрібних» банків. Всі проблемні групи банків у різних сполученнях займають два сусідніх кути карти.

- Великі досить ефективні банки з дешевими ресурсами, залежні від міжбанківських ресурсів, серед яких багато банків з іноземними інвестиціями. Банки завжди займають окреме кутове положення у зв'язку із суттєвими відмінностями від інших груп.

- Малі кептивні банки, залежні від бізнесу акціонерів із специфічною структурою балансу, нетиповими джерелами прибутку, особливою процентною політикою, що значно відрізняється від середнього ринкового рівня. До цієї групи, що займає окремий кут карти Кохонена належать також банки з надлишковими високоліквідними активами, так звані «сплячі».

Банки центру карти Кохонена не мають значних структурних відмінностей. У той же час, не всі центральні кластери мають стійкий фінансовий стан, для оцінки якого потрібний ще аналіз траєкторії банку на карті за кілька звітних кварталів та підтвердження тривалого перебування у групі.

Невелика «географічна» відстань між точкам, що визначають місце банків на карті, свідчить про наявність близьких характеристик. Групи із протилежними, найбільш відмінними, характеристиками займають положення у кутах карти на діагональній відстані.

Формування спеціалізованих груп і траєкторій банків здійснюється програмними засобами, на підставі значень вибраної системи показників, без участі користувача. Після побудови карти Кохонена за даними звітності конкретного періоду необхідно лише провести аналіз карти з метою оцінки фінансової стійкості банківської системи та кожного окремого банку.

Для кожної групи визначаються власні характеристики проблемності та перспективи розвитку – будується структурна модель розподілу банків. Аналіз фінансової стійкості із врахуванням профілю ризику спеціалізованої групи ґрунтується

на припущенні подібності процесів, що відбуваються у банках із східною структурою балансу. Кожний банк будь-якої спеціалізованої групи може враховувати в управлінні позитивний чи негативний досвід сусідніх банків за картою Кохонена.

Дослідження основних тенденцій розвитку системи протягом визначеного періоду показало, що першим суттєвим проявом кризи стало різке зростання банків із неякісними характеристиками, збитками та проблемними активами. Процентні ставки за активами і пасивами проблемних банків мали чітку тенденцію до зростання. Найбільша кількість таких банків з'явилася за станом на 1 липня 2009 року.

Наступним переламним періодом можна вважати суттєве скорочення банків центральних кластерів за станом на 1 січня 2010 року. Значна кількість вітчизняних банків перейшла до стратегій обмеженого розвитку «сплячих банків», коли погіршення якісних показників проявлялося через надлишок високоліквідних активів, незбалансовану процентну політику та інші специфічні ознаки, що відповідають окремим кластерам карти Кохонена. Далі, після суттєвого скорочення числа банків центральних та сплячих кластерів, у посткризовому періоді їх кількість стабілізувалася.

Слід відзначити стійкий склад більшості кутових кластерів. Наприклад, банки, що отримали спеціалізацію споживчого кредитування, не можуть легко змінити траєкторію, тобто замінити роздрібні кредити іншими активами. Аналогічний стійкий характер має група ефективних банків, залежних від міжбанківського ринку. Ці банки розташовані на діагональній відстані від роздрібних і мають багато протилежних рис – низький рівень процентних ставок та адміністративних витрат, якіснішу структуру активів.

Друга діагональ карти Кохонена проходить від проблемних до «сплячих» банків із незбалансованою структурою. На діагоналі між сплячими та проблемними банками відбувається найбільш активна міграція банків. Перехід банку у напрямку проблемних кластерів є свідченням високих ризиків втрати

фінансової стійкості, але не завжди закінчується ліквідацією банку. Протягом посткризового періоду деякі банки проблемної області (так звані «неякісні» кластери) повернулися до центральних та сплячих сегментів, не досягнувши критичної втрати стійкості, так званої «точки неповернення». Стійке положення у проблемних кластерах зайняли 20 банків, які дійшли до процедури ліквідації.

Дослідження траєкторій окремих банків демонструє суттєве переміщення на карті при змінах акціонерів, які несуть нові стратегічні завдання, а також змінах ресурсної бази. В процесі побудови карт Кохонена проявилася пріоритетність показників рівня процентних ставок за залученими та розміщеними ресурсами та їх вплив на спеціалізацію банку.

Якщо розпочинати формування карти з найменшої кількості, трьох кластерів, із найбільш віддаленими характеристиками, кожна із карт у будь-якому періоді складається з трьох нерівних областей:

- ✓ Близько половини карти займають банки, що залучають дорогі ресурси, серед яких багато вкладів фізичних осіб, та надають дорогі кредити, як правило, з підвищеними ризиками.
- ✓ Друга половина карти належить банкам із відносно низькими ставками та більш якісними кредитами.
- ✓ Третій найменший кластер завжди знаходиться на половині високих ставок і відокремлює проблемні банки, що значно відрізняються від інших своїми негативними показниками.

Подальше збільшення числа кластерів в системі призводить до розподілу цих областей карти, а саме, відокремлює сегменти подібних об'єктів, в межах раніше сформованих границь. На половині високих ставок визначаються кластери роздрібних банків, на іншій половині – сплячі та ефективні, залежні від міжбанківського ринку. Центральні кластери також відрізняються за рівнем ставок, залежно від положення на карті.

Таким чином, можна стверджувати, що ринковий статус та фінансова стійкість банку у значній мірі пов'язана із його

ресурсною базою та процентною політикою, що є складовою політики управління активами і пасивами.

Аналіз фінансової стійкості із врахуванням профілю ризику групи ґрунтується на припущенні подібності процесів, що відбуваються у банках із східною структурою активів і пасивів, доходів і витрат. Кожний банк будь-якої структурно-функціональної групи може враховувати в управлінні позитивний чи негативний досвід сусідніх банків за картою Кохонена.

Особливості фінансового стану структурно-функціональних груп

Найбільш проблемні банки із значними збитками, високими резервами у активах займають відокремлене кутове положення. Оскільки вони значно відрізняють їх від інших банків, формування відповідних кластерів розпочинається на самих початкових етапах побудови карти. У даному сегменті карти розташовано більшість банків, що перебувають у стадії тимчасової адміністрації та ліквідації. На рис. 1 проблемні банки карти Кохонена розташовані у нижньому лівому (південно-західному) куті.

Кількість та структура проблемних кластерів виступає своєрідним індикатором якості банківської системи: зростання числа банків, що переходять до проблемних кластерів, підтверджують погіршення стану системи. При цьому якісні показники проблемних банків завжди суттєво відрізняються від інших кластерів.

Стійку кутову групу кластерів утворюють банки роздрібного кредитування, що мають високу частку споживчих кредитів у активах та комісійних доходів у прибутку. Роздрібні банки розташовані на рис.1 у північно-західному куті карти. Вони характеризуються, як правило, підвищеними значеннями резервів під кредитні ризики. Серед даної групи зустрічаються окремі великі за розмірами банки, стратегія яких характеризується високою маржею, значними процентними

ставками, комісійними доходами та адміністративними витратами.

Найбільша кількість банків перейшла до групи роздрібних до 2008 року, у період бурхливого розвитку кредитування фізичних осіб. За станом на 1 липня 2008 року до цих груп зійшлися траєкторії 23 банків із сукупними активами в розмірі 4,4% від загальних активів. На 1 липня 2012 року групу роздрібних банків сформували 11 банків, сукупні активи яких становили 6,2% від системних активів. Останнє зростання частки активів пов'язане із переміщенням до даної групи окремих представників великих масштабних груп.

Показники групи роздрібних банків свідчать про недостатню якість активів та ефективність їх діяльності. Високі процентні ставки за залученими ресурсами роблять нестійкою ресурсну базу, а поєднання найбільших в системі показників комісійних доходів та адміністративних витрат вказує на високі ризики неотримання прибутку при погіршенні кредитоспроможності позичальників. Тобто дана група поєднує банки з високим ризиком діяльності.

Значна кількість великих, досить ефективно працюючих банків зосереджена у протилежному куті карти, де напередодні кризи знаходилися лідери за показниками рентабельності. Банки даної групи тісно пов'язані і, навіть, часто залежні від міжбанківського ринку, мають низький рівень процентних ставок залучених і розміщених ресурсів та невелику частку адміністративних витрат. Серед цих банків, залежними від міжбанківського ринку, багато представників іноземного капіталу. Залежні від міжбанківських ресурсів (МБК) кластери, розташовані на рис.1 у південно-східному куті карти. Якісні показники банків цих кластерів тривалий період були найкращими у системі, але за останній рік суттєво погіршилися разом із зростанням резервів під кредитні ризики.

Загальна кількість кластерів банків, залежних від міжбанківських ресурсів та, особливо, обсяги їх активів протягом тривалого часу

були досить великими в системі. Серед даної групи багато банків першої та другої масштабних груп.

Стійкий склад групи банків, залежних від міжбанківських ресурсів свідчить про наявність спільних рис в управлінні активами і пасивами та близьких профілів ризиків, пов'язаних із незбалансованою ресурсною базою. Під час кризи якість кредитного портфелю погіршилася не менше ніж в інших групах, що свідчить про спільні проблеми управління кредитними ризиками та особливості адаптації підходів транснаціональних банків до вітчизняного фінансового ринку.

Групи роздрібних банків та залежних від міжбанківського ринку є досить стабільними за складом, відповідні банки рідко змінюють спеціалізацію. Для інших кластерів притаманна більш мінлива природа руху – вони частіше переміщуються вздовж діагоналі між проблемними та так званими «сплячими» банками - малими банками, які мають різноманітні неринкові особливості: підвищені непроцентні пасиви, надлишкові високоліквідні активи, надто низьку вартість ресурсів або велику процентну маржу. Крайнє кутове положення займають зазвичай новостворені банки або такі, що за відповідних обставин не забезпечили розвитку клієнтської бази.

Для вітчизняної банківської системи традиційно характерна значна кількість таких сплячих банків, а у після кризовому періоді разом із скороченням традиційних банківських операцій їх кількість зросла. Постійні представники даних кластерів, як правило, залежать від бізнесу акціонерів, тобто є кептивними банками. Невеликі розміри банків, нестійкі значення показників впливають на зміни місця розташування відповідних кластерів на картах Кохонена залежно від загальних структурних перетворень ринку.

Окрема група кластерів охоплює широкий спектр від неякісних, які наближаються за характеристиками до проблемних, до новостворених, що не встигли накопичити проблем та високих ризиків:

- неякісні, що розташовуються поряд з проблемними і мають низькі показники рентабельності та відношення резервів до активів,
- банки високих процентних ставок або високої маржі що також мають неякісні характеристики, але змінюють розташування на карті у зв'язку із поточною ринковою ситуацією,
- банки, активи яких переважно розміщені на міжбанківському ринку,
- банки з високою часткою активів у цінних паперах,
- банки з високою часткою торгівельних доходів,
- банки з надлишковими високоліквідними активами,
- банки з високою часткою непроцентних зобов'язань у пасивах.

Останні чотири групи банків, як правило, розташовані близько друг від друга, на діагональній відстані від проблемних. Крайнє кутове положення найчастіше займають банки із непроцентними зобов'язаннями та надлишковими високоліквідними активами. В стратегії таких банків явно відсутні чіткі цілі, недостатній розвиток традиційних кредитних операцій та інших банківських продуктів. Процентні ставки цих банків є низькими, профілі ризику специфічними, притаманними кептивним банкам.

Найбільш незмінними щодо географічного положення є неякісні банки, показники яких наближаються до проблемних. Серед ключових показників формування групи, які відокремлюють дані банки від інших, можна визначити, у першу чергу, високу доходність активів, підвищені кредитні ставки, що надалі впливають на недостатню якість активів і підвищені резерви.

Чисельність групи неякісних банків інтенсивно зростала під час активної фази кризи, у цей період у відповідному сегменті карти Кохонена зосереджувалася велика кількість банків із проблемними активами, що визначали нестійкий фінансовий стан. Починаючи з середини 2011 року у системі з'явилася нова структурно-функціональна групи банків «підвищених ставок» з меншою часткою резервів під кредитні ризики та високою доходністю

активів. Таким чином, відповідні ознаки проблемності перейшли до інших структурно-функціональних груп.

Група неякісних банків має високий показник адекватності капіталу, що є ознакою невеликих за розмірами банків. Малі банки не маючи конкурентних переваг розвитку, поступаються великим на ринку банківських послуг. Показник відношення капіталу до активів для таких банків є вищим від середнього рівня через недостатній розвиток операцій.

Максимальної кількості група неякісних банків досягала за станом на 1 липня 2009 року (74 банки). Найбільший перехід до відповідних кластерів здійснили банки центральних та сплячих кластерів із невираженою спеціалізацією або різноманітними структурними дисбалансами. Далі продовжилося скорочення центральних кластерів, мінімальний рівень якого досягнуто за станом на 1 січня 2010 року. Послідуюче зростання сплячих та центральних кластерів при скороченні неякісних та проблемних відбулося при відносно постійному складі роздрібних банків та залежних від міжбанківського ринку.

У багатьох випадках групи неякісних та проблемних банків мають найвищий рівень процентних ставок за залученими та розміщеними ресурсами. Між тим, у деяких картах визначаються кластери, характерною ознакою яких є саме висока маржа, вартість ресурсів або доходність активів.

Банки високих ставок мають підвищені показники резервів під ризикові активи. Можна говорити про деякий розподіл неякісної групи, частина якої залишилася біля кута проблемних банків, а інша частина, отримавши характеристики високої частки споживчих кредитів, змінила місце розташування та перейшла до роздрібних банків.

Кутове положення на карті Кохонена за станом на 1 липня 2012 року займають банки із значною часткою міжбанківських активів. Найбільша кількість таких банків спостерігалася на початку дослідження, за станом на 1 липня 2008 року до них увійшло 28 банків із активами 7,5%. Тобто до початку кризи міжбанківський ринок був дієвим інструментом розміщення

вільних коштів, де окремі банки вкладали до третини сукупних активів. Характерною рисою таких банків є невеликий рівень чистого процентного спреду у зв'язку із невисокою доходністю міжбанківських кредитів.

На 1 липня 2012 року три кластери підвищених міжбанківських кредитів включали 23 банки із сукупними активами в сумі 4,9% від загальних активів системи. Для цього періоду характерним стала наявність вільних коштів та обмеженість кола кредитоспроможних позичальників на небанківському ринку.

Суттєві коливання щодо кількості банків виказують протягом періоду структурно-функціональні групи банків з високою часткою цінних паперів у активах та підвищений рівнем торгівельних доходів. На карті Кохонена за станом на 1 липня 2008 року були відсутні кластери з високою часткою цінних паперів у активах. У період після кризи, разом із масовою втратою позичальниками кредитоспроможності, окремі банки спрямували кошти на високоліквідні цінні папери уряду, ринок яких саме в цей час активізувався. Значна частина балансів державних банків у цей період була сформована з цінних паперів, що рефінансуються НБУ. Зростання торгівельних доходів через скорочення кредитних програм також пояснюється розвитком операцій з купівлі-продажу валюти та цінних паперів. Для окремих банків профіль торгівельних доходів на довгий час визначав положення на карті Кохонена. Тобто відповідна спеціалізація набула стійкого характеру і стала вирішальною для профілю ризиків таких банків.

За станом на 1 липня 2012 року до групи банків з високою часткою цінних паперів перейшло 9 банків, з яких три належать до найбільших. Тому сукупні активи цієї групи займають 17,2% в системі. Профіль ризиків банків із великими концентраціями у цінних паперах потребує специфічних підходів до контролю процедур управління активами і пасивами.

До групи підвищених торгівельних доходів, яка у липні 2012 знаходилася на протилежному боці від кластерів банків з цінними паперами, перейшло 7 банків із загальними активами 2,1%. Операції,

що забезпечували банкам торгівельні доходи, віддалилися від фондового ринку і найчастіше пов'язувалися із купівлею та продажем готівкових коштів та іноземної валюти. Кластери підвищених торгівельних доходів зайняли сусіднє місце із банками надлишкових високоліквідних активів, де переважали залишки готівкових коштів та коротких операцій міжбанківського ринку.

Банки з надлишковими високоліквідними активами (коштами на коррахунку в НБУ та в касах) формують окрему групу у секторі сплячих банків, яка протягом майже усього періоду спостережень розміщувалася на границі карти у напрямку роздрібних банків або у крайньому кутовому положенні. Починаючи з липня 2011 відповідні банки змістилися у напрямку проблемних через зростання процентних ставок за активами і пасивами та погіршення якості активів. Кількість банків даної групи після кризи значно зросла - на 1 липня 2011 до 21, але частка в активах практично не змінилася і складала 6,9%. Далі кількість банків із надлишковими високоліквідними активами продовжувала зростати і за станом на 1 липня досягла максимуму – 34 банків із активами 10,6% від системних.

Невеликі банки даної групи, з одного боку, не мають суттєвого впливу на структуру кредитно-інвестиційного портфеля системи, у той же час їх спеціалізація на торгівельних операціях потребує особливого контролю, у тому числі за фінансовим моніторингом значних оборотів готівкових коштів та ресурсів в іноземній валюті. В умовах обмеженого розвитку класичних кредитних банківських операцій банки стихійно рухаються у напрямку торгівельних операцій, що впливає на пріоритетні завдання банківського нагляду.

Аналіз динаміки розвитку вітчизняної банківської системи протягом 2006-2012 років побудований на огляді динаміки структурно-функціональних груп банків, їх кількісного складу та частки у загальних активах.

Для кількісної характеристики системи обрано 20 базових показників, що використовувалися при формування карт Кохонена. Таким чином забезпечується зв'язок між висновками

щодо стану системи у конкретні періоди часу, отриманими за різними методиками.

Головний показник ефективності роботи виражається у рівні рентабельності активів. Слід зазначити, що банківська система працювала з позитивним фінансовим результатом до 2009 року, хоча зростання прибутку відставало від стрімкого росту обсягів активів. Вплив кризових чинників система відчувала наприкінці 2008 року, але банки завершили рік з прибутком.

Точкою різкого падіння фінансового результату є перший квартал 2009 року. У цей же період тенденція до повільного зростання прибутку припинилася, щоб надалі перейти до тривалого періоду збиткової діяльності системи. Точка мінімуму фінансового результату припадає на початок 2010 року, коли усі кризові проблеми найшли відображення на банківських балансах.

Збитковий результат діяльності банків з 2009 року пов'язаний, у першу чергу, із погіршенням якості кредитного портфелю та формуванням резервів під кредитні ризики, як свідчать дані рисунка 2. Показник рентабельності, який використовується у розрахунках, є приведеним до річного виміру, тобто фактичні значення фінансового результату кварталів зважені на тривалість відповідного періоду у календарному році.

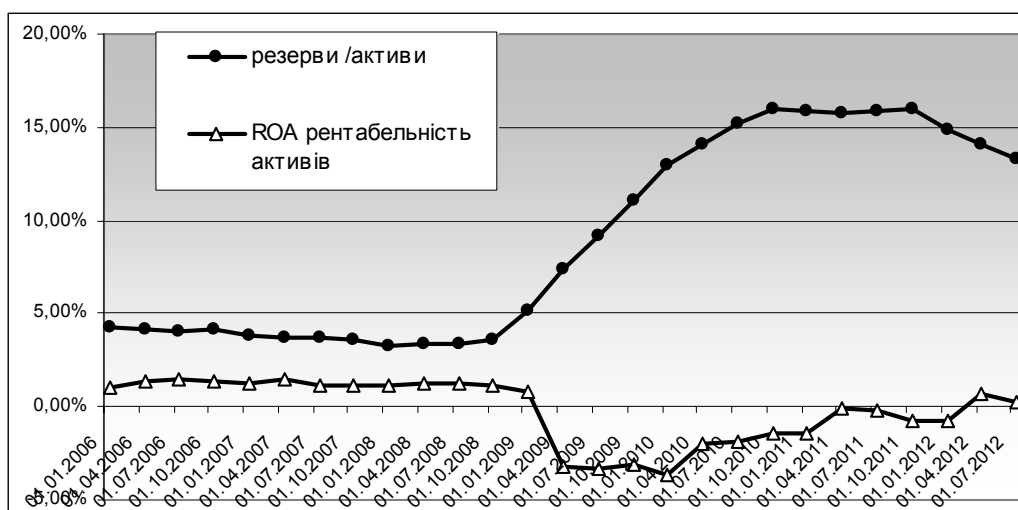

Рис. 6.6 Порівняння динаміки показників рентабельності активів (ROA) та якості (частки резервів у активах) банків України у 2006-2012 роках

Головним чинником втрати фінансової стабільності стали кредитні ризики банків. Дійсно, саме розвиток кредитних операцій визначає обсяги активів та доходність системи. У структурі активів вітчизняних банків кредитний портфель займає більшу частину, в середньому розрахунку за весь період дорівнює 84%. Майже третину портфелю (30,1%) складають кредити фізичних осіб, які на початку періоду займали 23% і досягли максимального рівня 38% у середині 2008 року, скоротившись до 20% на 1 липня 2012 року.

Погіршення якості спостерігалось за кредитами як фізичних, так і юридичних осіб. Особливо проблемними стали кредити в іноземній валюті, що надавалися позичальникам, які не мали джерел валютних надходжень.

На рисунку 6.7 наведено головні чинники, що формують банківський прибуток. Починаючи з 2009 року, разом із підвищенням вартості ресурсів на 2-2,5%, середній рівень маржі зріс на 1,2-1,5%, що сприяло деякому скороченню збитків банків, але ще більше погіршило кредитоспроможність позичальників. Непогашення в строк кредитної заборгованості, у свою чергу позначилося на ліквідності банків, яка до того погіршилася у зв'язку із відтоком депозитних вкладів.

Рис. 6.7 Основні чинники формування прибутку банків України за період 2006-2012 р.р.

При розрахунку показників доходності активів та вартості зобов'язань використовувався метод співвідношення відповідних доходів та витрат до процентних активів та платних зобов'язань банків, що дозволило оцінити фактичний рівень ставок, а не індикативний, об'явлений банками на поточну дату. Дані на 1 січня кожного року відповідають фактичним показникам.

Під час відтоку зобов'язань, починаючи з квітня 2009 року значно зросла вартість банківських ресурсів, яка після цього почала скорочуватися і на 1 липня 2011 повернулася до рівня 2008 року. Одночасно із зростанням вартості зобов'язань, стрімко збільшувалася доходність активів. При цьому зростання ставок за активами випереджувало вартість ресурсів, що призвело до збільшення рівня процентної маржі та спреду. Таким чином банки спробували компенсувати значне зростання витрат на формування резервів під кредитні ризики.

Після максимального зростання процентного спреду та маржі за станом на 1 квітня 2009 року, їх рівень стабілізувався, хоча й не повернувся до початкових значень у період активного розвитку системи.

Аналіз структурних показників активів і пасивів, доходів та витрат банків свідчить про важливість рівноважної процентної політики. Ставки залучення коштів повинні бути конкурентними для підтримки адекватної ресурсної бази, ставки розміщення – помірними для фінансових можливостей клієнтів та, одночасно, достатніми для компенсації зростання банківських витрат. Спроможність банку забезпечити рівноважне формування балансових показників, у першу чергу, й визначає рівень його фінансової стійкості.

За наслідками дослідження абсолютних показників валюти балансу банківської системи та визначеної групи структурних показників отримано характеристику основних етапів розвитку:

- До середини 2008 року - активний розвиток системи.
- До середини 2009 року – стрімке погіршення структури пасивів, якості активів, перегляд процентної політики, збитковий фінансовий результат.

- Поступове відновлення діяльності з початку 2010 року.

Короткий статистичний аналіз показників діяльності банків за останні роки дозволив дійти наступних висновків.

Розвиток банків до середини 2008 року мав екстенсивний характер: активи зростали, переважно за рахунок кредитів фізичних осіб. Ресурсна база підкріплювалася коштами міжбанківського ринку, які підвищили ризик ліквідності. Високі показники вартості ресурсів, середнього процентного спреду, маржі поєднувалися із низькою рентабельністю та значними кредитними ризиками. Система характеризувалася вразливістю від зовнішніх потрясінь.

Період з середини 2008 до початку 2009 року можна вважати активним розвитком кризових явищ та проявом ризиків, накопичених системою. Відтік коштів клієнтів частково послабив ресурсну базу, хоча й був частково компенсованим міжбанківським ринком, рефінансуванням, надходженням коштів від материнських структур банків з іноземними інвестиціями.

Кредитний портфель повільно скорочувався, якість кредитів значно погіршувалася. Спостерігалось підвищення процентів за активами і пасивами, формування значних резервів під кредитні ризики, збитковий результат діяльності.

Основним джерелом покриття збитків від різноманітних банківських ризиків є капітал. Розмір капіталу поступово зростав протягом усього періоду досліджень. Переважна більшість банків на 01.07.12 мала прийнятний рівень капіталізації, що дозволяло абсорбувати збитки від погіршення якості активів. Разом з тим, враховуючи зниження інвестиційної привабливості банківського сектору України, обмеження можливості хеджувати валютні ризики, ймовірність погіршення ситуації в окремих галузях вітчизняної економіки, необхідною умовою успішного функціонування банківського сектору у період після кризи стала здатність банків підтримувати власну платоспроможність на прийнятному рівні без зовнішньої фінансової підтримки.

Зміни фінансових показників банків у 2010-2012 роках пов'язані із відновленням втрачених ринкових позицій і поліпшенням якості активів. Законодавчі зміни дещо спростили процедуру розчищення банківських балансів, хоча якість активів залишалася досить низькою, а операційне середовище – слабким, що підсилювало чутливість банків до основних індивідуальних ризиків.

Серед головних проблемних питань розвитку системи у 2012 році – відновлення банківського кредитування, яке стримувалося обмеженою кредитоспроможністю позичальників, підвищеними процентними ставками та великими проблемними активами банків. Уповільнений приріст забезпечувався, у першу чергу, корпоративним кредитуванням, в основному підтриманим державними та деякими великими банками. Сфера кредитування залишалася доволі обмеженою. Значну частину раніше наданих банківських активів продовжували займати кредити будівельним компаніям та споживчі кредити (найбільш проблемні сектори економіки). Реструктуризовані кредити мали неоднорідну структуру, у тому числі, й збиткові кредити, які підлягали списанню. Звернення стягнення на забезпечення та реалізація забезпечення в Україні залишалася надто тривалою і ускладненою, що означало уповільнення процедури розчистки банківських балансів.

Основними факторами, що впливали на схильність банківської системи до кредитного ризику, протягом усього періоду залишалася висока залежність якості активів від фінансового стану позичальників, який, у свою чергу, визначався економічним станом відповідних сегментів та галузей та законодавчими регулюючими заходами. Значний вплив на кредитний ризик здійснювала велика складова активів в іноземній валюті.

За оцінками фахівців, у середині 2012 року вітчизняна банківська системи подовжувала мати підвищені системні ризики, у першу чергу, у зв'язку із значним впливом негативних зовнішніх чинників та залежністю фінансово-економічної системи країни від світових криз [86, с.5].

За висновками Голови Всесвітнього економічного форуму Клауса Шваба «в сучасній ситуації є вкрай важливим мати чітку стратегію виходу з кризи, щоб оздоровити економіку. Питання економічного розвитку мають бути головними при визначенні політики в сучасних економічних умовах» [87, с.3].

Враховуючи вищезазначене, підвищуються вимоги до вдосконалення методичних підходів банківського нагляду у сфері аналізу фінансової стійкості системи та окремих банків. Дослідження основних тенденцій розвитку системи і причин структурних перетворень можна проводити формалізованими методами кластеризації за допомогою побудови і аналізу карт Кохонена. Даний методологічний апарат дозволить системі банківського нагляду оперативно фіксувати суттєві структурні зміни і застосовувати адекватні методи реагування, визначаючи зони підвищеного ризику.

Протягом чотирьох років, з середини 2008 до 2012 загальна кількість банків зросла зі 176 до 196, у тому числі, 20 банків за станом на 1 липня 2012 року знаходилися у стадії ліквідації. Тобто кількість працюючих банків не змінилася.

На рисунку 6.8 представлені траєкторії чисельності відповідних груп банків. Кількість проблемних банків показано разом із ліквідованими. Найбільшого значення, 24 банки, група проблемних банків досягала за станом на 1 квітня та 1 липня 2010 року, на кінець періоду їх число скоротилося до 22.

Кількість банків із групи «неякісних» досягала максимальних значень 74 та 76 банків за станом на 1 липня і 1 жовтня 2009 року. Першу дату можна вважати своєрідним початком дна кризи, коли поступове погіршення фінансового стану системи досягло найбільшого вираження. Після проходження дна 01.10.09 розпочалося скорочення кількості банків даної групи. За станом на 1 липня 2011 року в групу неякісних входило 11 банків, далі відповідні ознаки розподілилися але між банками інших груп – роздрібними, банками підвищених ставок тощо. З другої половини 2011 року кластери неякісних банків, що оточували кут проблемних, не формуються взагалі.

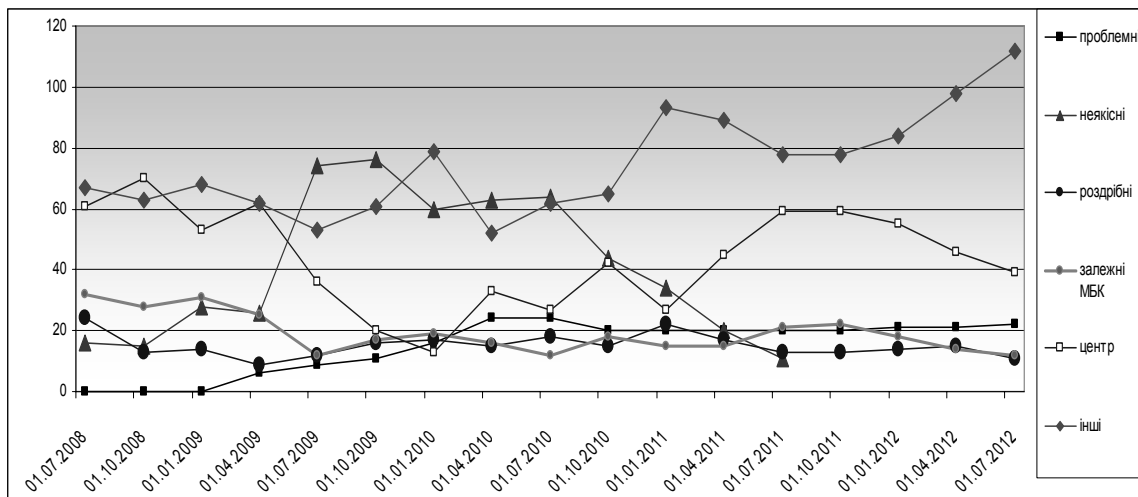

Рис. 6.8 Загальна динаміка структурно-функціональних груп банків України протягом 2008-2012 років

Групи роздрібних та залежних від міжбанківського ринку банків є відносно стабільними за складом і чисельністю, хоча й мають тенденцію до скорочення. Протягом першої фази кризи кількість залежних від МБК банків скоротилася від 32 (максимальне значення за весь період) до мінімального - 12 банків. Далі чисельність групи дещо коливалася, на 1 липня 2012 року до неї входило 12 банків. Динаміка групи роздрібних має аналогічні характеристики – скорочення від 24 до 9 протягом першого року та подальше незначне коливання чисельності. На останню дату періоду до групи входило 10 банків.

Групи банків центральних кластерів також мають загальну тенденцію до скорочення, хоча траєкторія їх чисельності досягала мінімального значення за станом на 1 січня 2010 року. Якщо на 1 липня 2008 року до центральних кластерів сходилися траєкторії 61 банків, на 1 жовтня цього ж року – 70 банків, то у точці мінімуму їх кількість скоротилася до 13. Початок 2010 року можна вважати другою переламною датою, після якої кількість банків центральних кластерів почала зростати. За станом на 1 липня 2011 року до центральних кластерів зійшлися траєкторії 59 банків, тобто у цей період майже відновилося представництво даної, найбільш збалансованої, групи.

Далі розпочалася нова тенденція до скорочення і за станом на 1 липня 2012 до центральних кластерів перейшло лише 39 банків.

На кінець періоду дослідження найбільш чисельною групою є кластери нестійких траєкторій інших банків. Відповідні банки часто рухаються між групами, оскільки мають пограничні ознаки або мінливі значення показників. Найбільш чисельною наприкінці періоду досліджень стала група банків із надлишковими високоліквідними активами, що пов'язано із скороченням кредитних програм і тимчасовим перенаправленням коштів банків у короткострокові операції, що приносять торгівельний дохід.

Слід зазначити про особливий характер таких надлишкових високоліквідних коштів, які не завжди можна розглядати як потенційні невикористані ресурси. Для багатьох банків залишки активів у касі та на коррахунках визначають не зайву ліквідність, а інтенсивне використання в операціях з купівлі та продажу готівкових коштів або іноземної валюти. Таким чином, надлишок високоліквідних активів не може розглядатися як деяка характеристика консервативного управління активами і пасивами. Приналежність банку даним кластерам потребує підвищеної уваги до виконання функцій фінансового моніторингу та управління операційними ризиками. Зведена група представлена на рис.6.9.

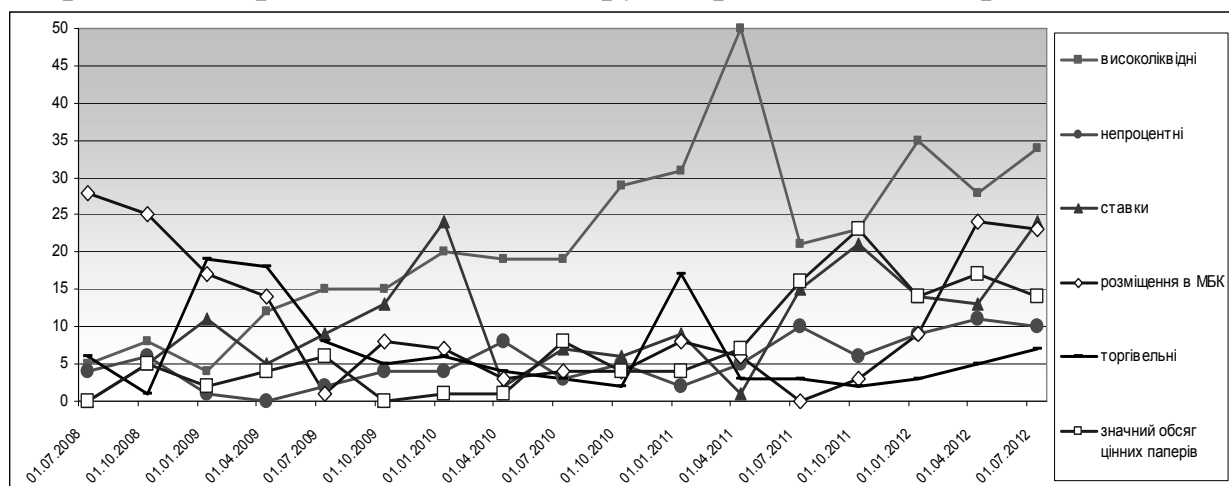

Рис. 6.9 Загальна динаміка структурно-функціональних груп банків нестійких траєкторій протягом 2008-2012 років

На початку періоду групи банків із надлишковими високоліквідними активами були дуже невеликими – на 01.07.08 входило 5 банків, на 01.01.09 – 4. У цей період банки інтенсивно розвивали класичні операції, нарощували кредитно-депозитні

портфелі, обслуговували активну фазу економічного циклу. У кризовому періоді розпочалося поступове зростання групи в умовах призупиненого кредитування банками як юридичних, так і фізичних осіб.

Найбільшої чисельності група високоліквідних активів досягала на початку 2011 року, коли кількість банків зросла до 50. Далі спостерігався період відновлення кількості банків центральних кластерів при скороченні інших незбалансованих груп. За станом на середину 2011 року високоліквідні зменшилися до 21. Протягом останнього року кількість банків з надлишковими високоліквідними знову зросла до 34 банків.

Друге місце за кількістю банків на 1.07.12 займають групи підвищених ставок, які частково замінили кластери неякісних (за підходами до процентної політики, а не за якістю портфелю). На відміну від неякісних, кластери підвищених ставок частіше займають окремий кут карти Кохонена і розташовані на деякій відстані від проблемних. У той же час, підвищений рівень кредитних ставок негативно впливає на якість активів і свідчить про недостатню фінансову стійкість банків. Максимальної кількості (24 банки) групи досягали в період дна кризи, за станом на 01.01.2010 та на останню дату спостереження – 01.07.2012.

Група банків із великою часткою міжбанківських активів приймала максимальне значення, 28 банків за станом на 01.07.2008, у період активного розвитку міжбанківських операцій. Під час кризи число банків значно скоротилося, але у 2012 році їх кількість знову зросла до 24-23 банків (останні звітні дати). Такі зміни спеціалізації пояснюються скороченням звичайних кредитних операцій та розширенням альтернативних короткострокових програм.

У період відновлення активний розвиток отримали операції з цінними паперами, що рефінансуються Національним банком України. Структурно-функціональні групи банків із підвищеною часткою цінних паперів у активах мають тенденцію до зростання як за кількістю банків, так і у питомій вазі відповідних банків у

загальних активах. Останнє пояснюється активним залученням державних банків до роботи з облігаціями внутрішньої державної позики. Найбільшого розміру група досягала за станом на 01.10.11 (23 банки). Далі їх кількість зменшилася до 14 на 01.07.12.

Банки з підвищеною часткою торгівельних доходів деякий час доповнювали групу банків із високою питомою вагою цінних паперів у активах і розміщувалися поряд з останніми на карті Кохонена. Надалі група торгівельних банків перемістилася до високоліквідних, оскільки отримала ознаки великої частки готівкових коштів та короткострокових міжбанківських зобов'язань у структурі активів. Чисельність групи є дуже нестабільною, максимальні значення припадають на пік кризи (01.01.2009 – 19 банків) та початок 2011 року – 17 банків.

Слід зазначити, що окремі коливання розмірів груп пов'язані не тільки із об'єктивними процесами зміни спеціалізації та структурних характеристик банків, але й особливостями побудови конкретних карт Кохонена, коли разом із зміною значень показників виникають нові центри формування кластерів. При цьому деякі структурно-функціональні групи обіймають більшу від звичайних кількості банків, «підтягують» близькі об'єкти. Це означає, що надавати оцінку динаміці груп слід на основі згладжених траєкторій, узагальнюючи природу їх коливань.

Нарешті, остання група банків із підвищеними непроцентними зобов'язаннями не відігравала суттєвої ролі у загальних процесах, оскільки не перевищувала за кількістю 11 банків із загальними активами до 0,6% від системних.

Головні характеристики перерозподілу банків України під час економічної кризи.

Дослідження потоків траєкторій банків на карті Кохонена, тобто одночасних масових переходів банків між структурно-функціональними групами, характеризує динамічну трансформацію системи протягом 2008-2012 років, дозволяє проаналізувати особливості конкретного переходу кожної групи,

оцінити причини повної або часткової втрати фінансової стійкості окремими банками.

У таблиці 6.14 вказано перерозподіл банків на етапі початку кризи - характеристику потоків траєкторій банків з середини 2008 до 2009 року, під впливом кризових чинників.

Кількість банків у окремих структурно-функціональних групах відкоригована залежно від тривалості перебування, одночасно виділено групу «нестійких» банків, які не мають постійного місця розташування протягом певного періоду. Стратегія розвитку таких банків нестабільна, а профіль ризиків змінюється залежно від характеру поточних операцій. Сетед нестійких банків переважають невеликі за обсягом активів.

Таблиця 6.14

Характеристика початку кризи: перехід банків України від розподілу структурно-функціональних груп за станом на 01.07.08 р. (верхня строчка) до розподілу на 01.07.09 р. (права колонка) у кількісному вимірі

Структурно-функціональні групи	Розподіл структурно-функціональних груп на 01.07.08 р.										Розподіл на 01.07.09
	неякісні	роздрібні	високоліквідні	не-процентні	розміщ. МБК	залежні МБК	Торгівельні	нестійкі	центр	нові	
центр		4	1		6	2		1	12	1	27
залежні МБК		1				12					13
неякісні	10	1	1		10	13	1	11	23	1	71
роздрібні		13									13
високоліквідні		1	2	1	1	3		2		4	14
торгівельні		1	1		1	1		1	3		8
цінні папери							1				1
проблемні						1	1		2		4
ліквідовані	1	1				1	1	4	5		13
нестійкі	4	1			3	1		6	2	2	19
Усього	15	23	5	1	21	34	4	25	47	8	8

Примітка: Узагальнені структурно-функціональні групи банків (центральної, проблемних та неякісних кластерів, залежних від міжбанківських ресурсів, значних активів у міжбанківських кредитах, у роздрібних кредитах, високої частки торгівельних доходів та портфелю цінних паперів, надлишкових високоліквідних активів, непроцентних зобов'язань, підвищених процентних ставок) сформовані за принципом поєднання однорідних об'єктів.

Числову характеристику кожного потоку можна отримати за значеннями таблиці, рухаючись «зверху-направо». Тобто у шапці таблиці надано структурний розподіл системи за станом на початок періоду, а у заключному стовпці – розподіл на 01.07.09. Наприклад,

щоб описати потік банків від центральних до неякісних груп необхідно вибрати групу центру у шапці таблиці та групу неякісних банків у останньому стовпці. На перетині цих напрямів знаходяться інформація про кількість банків, що перейшли від центру до неякісних кластерів за перший рік спостережень.

Найбільші потоки траєкторій у таблиці 1 позначені сірим кольором. Максимальний перехід у даний період спостерігався від центральних до неякісних кластерів. До центральних кластерів у липні 2008 року належало 47 банків, активи яких складали 31% від загальних у системі. Відповідна група була найбільшою у системі. Від групи центральних до неякісних за станом на 1 липня 2009 року перейшло 23 банки із активами 26% від системних, тобто переважна частина банків. Відповідний потік від центральних до неякісних кластерів сприяв значному збільшенню останньої групи. До складу неякісних належав у цей період 71 банк із активами 54% від загальних активів системи. Інформація знаходиться про кількість банків у останньому стовпці таблиці 6.15.

У таблиці 6.16 наведено інформацію про «якісні» характеристики тих самих потоків банків, що у таблиці 1, питому вагу відповідних банків у загальних активах.

Нестійкий характер групи центральних банків можна пояснити як об'єктивною складністю задачі утримання рівноваги під час негативних чинників кризи, так і відсутністю «хронічних» дисбалансів у таких банків.

Погіршення якісних показників банків інших груп може тривалий час не проявлятися через превалювання їх специфічних дисбалансів. Наприклад, роздрібні банки в умовах зростання резервів під кредитні ризики і збиткових результатів залишалися у групі роздрібних і не переходили до неякісних. Причиною такої стійкості групи була суттєва відмінність від інших банків за рівнем споживчих кредитів, комісійних доходів, адміністративних витрат. Аналогічна стійкість підтримується і в групі банків, залежних від міжбанківського ринку, хоча потік від цієї групи до неякісних став одним із найбільших у системі.

У таблиці 6.16 наведені лише значущі показники частки груп банків у середніх активах, розміром понад 0,1%. Найбільші потоки відмічено сірим фоном: від центральних до неякісних кластерів, від залежних від МБК до неякісних (13 банків із сукупними активами 16% від загальних) та група, що залишилася в кластерах, залежних від МБК (12 банків із активами 26%). Слід також звернути увагу на потоки, які мають велику кількість банків, але незначний розмір активів, тобто поєднують невеликі банки. Це дві групи банків, які залишилися на місці під час кризи: 13 роздрібних банків з активами 3% та 12 банків центру з активами 1,3%. Деяку в системі частку займають 13 банків, які ще не починали діяльності за станом на 1 липня 2009 року. Інші потоки банків є незначними, і тому не мають системного характеру.

Таблиця 6.16

Характеристика початку кризи: перехід банків України від розподілу структурно-функціональних груп за станом на 01.07.08 р. (верхня строчка) до розподілу на 01.07.09 р. (права колонка) в обсягах активів

Структурно-функціональні і групи	Розподіл структурно-функціональних груп на 01.07.08 р.										Розподіл на 01.07.09
	неякісні	роздрібні	високоліквідні	непроектні	розміщ. МБК	залежні МБК	торгівельні	нестійкі	центр	нові	
центр		0,6%			0,5%	2,7%		0,1%	1,3%	0,0%	5,4%
залежні МБК		0,6%				26,0%					26,5%
неякісні	0,8%		6,2%		2,7%	15,6%		2,4%	26,1%		53,8%
роздрібні		3,3%									3,3%
високоліквідні			0,2%			0,6%		0,4%		0,2%	1,5%
торгівельні			0,2%		0,2%	0,6%		0,3%	0,4%		1,7%
проблемні						2,4%			1,4%		3,8%
ліквідовані								0,3%	1,4%		1,9%
нестійкі					0,2%			0,3%	0,4%	0,2%	1,2%
Усього	0,9%	4,7%	6,6%		3,6%	47,9%	0,2%	3,8%	30,9%	0,6%	0,6%

У таблиці 6.17 надано розподіл банків за кількісним складом та обсягами активів між двома наступними періодами – дном кризи (середина 2009 р.) та останньою датою дослідження (середина 2012 р.). Принцип побудови таблиці аналогічний до попереднього «зверху - направо»: у першій строчці наведено розподіл банків під

час кризи, а у останньому стовпці – структурну системи наприкінці дослідження. Кожний елемент таблиці складається з двох чисел: верхнє означає частку відповідної групи у розподілі середніх активів, нижній – кількість банків.

Перелік груп банків на другому етапі дещо змінився. Перш за все, слід відзначити, що потоки траєкторій другого етапу є більш різноманітними і пов'язані із різними варіантами відновлення діяльності банків після кризи.

Таблиця 6.17

Характеристика виходу з кризи: перехід банків України від розподілу структурно-функціональних груп за станом на 01.07.09 р. (верхня строчка) до розподілу на 01.07.12 р. (права колонка)

Структурно-функціональні групи	Розподіл структурно-функціональних груп на 01.07.09											Розподіл на 01.07.12
	ліквідовані	проб-лемні	неякісні	роздрібні	високоліквідні	цінні папери	залежні МБК	торгівельні	нестійкі	центр	відсутні	
	1,9%	3,8%	53,8%	3,3%	1,5%		26,5%	1,7%	1,2%	5,4%	0,7%	
	13	4	71	13	14	1	13	8	19	27	13	
центр			16,9%	1,6%			0,6%			4,6%		24,0%
			12	3			2	1	2	17	2	39
залежні МБК		3,8%	5,8%				8,1%					17,8%
		3	4				3		2			12
ставки			2,4%				0,7%	0,2%	0,4%	0,2%		4,0%
			13		2	1	1	1	3	3		24
роздрібні			4,8%	1,3%							0,3%	6,4%
			1	8					1		1	11
високоліквідні			7,3%	0,3%	0,6%		1,7%	0,3%				10,5%
			17	1	5		3	2	2	2	2	34
торгівельні			1,8%					0,2%		0,1%		2,1%
			3	1				2		1		7
цінні папери			8,8%		0,2%		15,5%	0,6%				25,1%
			4		1		4	1	1	1	2	14
розміщен-ні МБК			3,5%		0,5%				0,4%	0,2%	0,3%	5,0%
			6		3				6	2	6	23
непроцентні			2,0%		0,1%			0,3%	0,1%			2,5%
			5		3			1	1			10
проблемні												0,2%
			1							1		2
ліквідовані	1,9%		0,4%									2,3%
	13	1	5						1			20

Загальний розподіл банків за зведеними групами, що склався за станом на 1 липня 2012 року свідчить про деяку рівновагу після суттєвого погіршення стану системи.

Значну частку в системі займають центральні банки, які досягли 20% від загальної кількості банків і охопили майже чверть сукупних активів. До початку кризи до центральних кластерів належало 47 банків із активами 31%, тобто початкового стану система не досягла. У періоді відновлення кількість банків центральних кластерів не є стабільною і не має стійкої тенденції до зростання.

Показник частки банків із збалансованою структурою є своєрідним індикатором стабільності, мінливим у зв'язку із високою чутливістю до різноманітних чинників розвитку банківської системи.

У процесі відновлення обсягу центральних кластерів приймали участь дві основні групи: потік від неякісних банків (19 банків із активами 17%) та стабільна група центральних банків, що залишалася незмінною протягом другого етапу досліджень (17 невеликих банків із активами 5%).

Група банків, залежних від міжбанківського ринку, за станом на 01.07.12 поступилася позиціями лідера за значенням кількості банків та розмірами активів (12 банків із сукупним розміром активів 18%).

Група залежних від МБК поступово втратила позиції лідера з ефективності і якості портфелю. Потік з чотирьох великих банків із активами 15,5% від загальних відійшов до групи підвищеного розміру портфелю цінних паперів. У той же час, до групи залежних від міжбанківського ринку приєдналися окремі банки від проблемних і неякісних груп. Можна спостерігати відмінності потреби у міжбанківських ресурсах до і після кризи. Якщо на етапі розвитку підтримка материнських компаній та придбання ресурсів на міжбанківському ринку означало розвиток кредитування, то у періоді відновлення найчастіше нехватка ресурсів є ознакою підвищених ризиків.

Банки із великою часткою активів у цінних паперах значно зросли як у кількісному вимірі (14 банків), так і за розміром активів (25%). За сукупними активами група стала найбільшою у системі. До неї увійшло два великих державних банки та деякі банки першої групи, що належать іноземним акціонерам. Основні потоки у бік зростання даної групи пов'язані із відновленням діяльності окремих неякісних банків та рухом від банків, залежних від міжбанківського ринку.

Суттєво зросла за розміром активів та кількістю банків група з надлишковими високоліквідними активами. За станом на 01.07.12 до неї входило 34 банки із сукупними активами понад 10%. При формуванні даної групи також провідну роль відігравав потік від неякісних банків – 17 банків із активами 7%. Банки високоліквідних активів, що за різними причинами відійшли від пріоритету класичних кредитних операцій, поступово розширюють коло учасників, які переходять незначними партіями від інших структурно-функціональних груп.

При розформуванні найбільшої групи кризового періоду від неякісних банків спрямувалося декілька великих потоків банків. Найбільші 12 банків із сукупними активами 17% перейшли до центральних кластерів. До групи високоліквідних перейшло 17 банків із активами 7%. Крім того, 13 банків із активами 2,4% перейшли до нової групи підвищених процентних ставок.

Невеликі групи неякісних банків розійшлися майже до кожної структурно-функціональної групи. В умовах одночасного погіршення якості активів та збиткової діяльності майже усіх груп властивості неякісних банків перемістилися у систему. Замість групи неякісних банків розпочалося формування групи підвищених ставок у окремому куті карти, де тривалий час знаходилися роздрібні банки. При цьому роздрібні банки змістилися у напрямку проблемних і зайняли місце, що раніше належало неякісним групам.

Відповідні структурні перетворення системи потребують підвищеної уваги банківського нагляду. Спостерігаючи за співвідношенням структурно-функціональних груп, їх розмірами

та розташуванням, можливо визначати підходи для аналізу профілів ризику та індикативних показників. Що впливають на вибір наглядових стратегій.

Таким чином, класифікація та рейтингова оцінка кластерів карти Кохонена, побудованої за даними оприлюдненої квартальної звітності банків дозволяє оцінювати загальний стан банківської системи та розглядати його у динаміці. З використанням запропонованого методу очевидно визначаються етапи розвитку кризи 2008 року, що розгорталися від втрати фінансової стійкості найслабшими елементами системи до погіршення стану більш збалансованими та ефективними банками.

Переважаюча кількість банків відреагувала на прояви кризи через погіршення фінансового стану та переходу до проблемних кластерів починаючи з 01.07.2009. Відповідна дата виступає переламним періодом початку активної фази кризи. Другою переламною датою є значне скорочення кількості банків у збалансованих структурно-функціональних групах на 01.01.2010, після якого спостерігалось поступове відновлення стабільності.

Вплив зовнішніх шоків прискорив негативні наслідки ризикової діяльності окремих банків, значна частина яких мала особливі неринкові структурні параметри і обмежені перспективи розвитку. При цьому причинами втрати платоспроможності, як правило, виступають класичні кредитні ризики, посилені загальносистемними проблемами ліквідності. Значні структурні відмінності здатні суттєво обмежити розвиток банку. Першочерговою ознакою розподілу банків за структурними показниками структури є рівень процентних ставок.

Аналіз співвідношення усіх кластерів карти Кохонена дозволяє оцінити структуру банківської системи, масштаби проблемних зон, особливості ризиків відповідних банків. Виявлення загальних властивостей карти, тенденцій змін фінансових показників банків дозволяє скласти узагальнену модель фактичного розподілу банківського ринку, особливостей адаптації банків кожного сегменту до кризових умов, тобто

комплексно дослідити профілі ризиків, притаманних вітчизняній банківській системі на даному етапі розвитку та спостерігати в межах цієї моделі траєкторії розвитку кожного банку.

Висновки про фінансовий стан банків, отримані за традиційними методиками банківського нагляду, повністю узгоджуються із результатами кластеризації за методикою карт Кохонена. Наприклад, будь-який банк завжди змінює траєкторію на карті у відповідь на значні управлінські заходи власного менеджменту або банківського нагляду. Також групи банків із пов'язаними акціонерами, як правило, знаходяться у спільних кластерах на невеликій відстані. Об'єктивність підходу та правильність вибору показників підтверджує спостереження за зміною фінансового стану банків на різних етапах економічного циклу.

Кожний банк, як складна економічна система, яка розвивається у конкурентному середовищі під впливом різноманітних внутрішніх та зовнішніх чинників, характеризується власною структурною специфікою та профілем ризиків. Погіршення окремих аспектів його діяльності відображується у відповідних показниках і впливає на усі інші характеристики. Оскільки система показників фінансової стійкості банку враховує різні аспекти його діяльності, дослідження їх змін необхідно проводити комплексно, за сукупним впливом на загальний фінансовий стан. Наприклад, подорожчання ресурсної бази одночасно впливає на стан прибутку через зростання витрат, на ліквідність через зміну структури зобов'язань, на підвищення ставок за кредитами і, опосередковано, на їх якість. У разі значних змін вартості ресурсів такий банк переміститься за картою Кохонена до нового сегменту і змінить оточення, тобто отримає новий статус в системі структурно-функціональних характеристик.

Таким чином, модель кластеризації виступає своєрідною динамічною системою координат для інтерпретації змін показників кожного банку. Дійсно, при порівнянні показників для кожного звітного періоду одночасні зміни показників усіх банків

ускладнюють встановлення деяких формально зафіксованих граничних значень для градації рівня фінансової стійкості. Дослідження ринкової позиції банку, аналіз структурної рівноваги показників, результативності заходів щодо підтримки фінансової стійкості та виконання стратегічних цілей розвитку, формує своєрідний «фінансовий портрет», паттерн банку у національній банківській системі. Значення фінансових показників конкретного банку отримують нову якісну оцінку з огляду на його місце у змінній системі показників усіх інших банків.

Оцінка фінансової стійкості, із оглядом на структурну модель активів і пасивів та ринкові функції відповідної групи банку, має знайти відображення у підходах банківського нагляду: найбільші системні ризики потребують й найбільших зусиль та уваги. Карта Кохонена є логічно обґрунтованим інструментом класифікації банків та аналізу структури банківської системи, дослідження характеристик її сегментів, особливостей їх профілів ризиків та основою для побудови ефективної моделі контролю за діяльністю банків окремих груп. Наявність чіткої, математично обґрунтованої методики розподілу банків за спеціалізованими групами дозволяє формалізувати підхід до розподілу ринку на будь-який період часу.

6.6. Особливості валютного регулювання в сучасних умовах розвитку економіки

Валютні відносини є складовою економіки окремих країн та світового співтовариства в цілому. В умовах світової економічної глобалізації величезного значення набуває міждержавне регулювання валютних відносин, що обумовлено, насамперед, ростом взаємозалежності й уразливості національних економік. Варто зазначити, що тісні економічні зв'язки між країнами в процесі розвитку фінансової інтеграції мають як негативний, так і позитивний вплив на стан світової та національних валютних систем, тому виникає необхідність формування дієвих норм

регулювання валютних відносин. Саме механізми валютного регулювання на національному рівні захищають валютну систему окремої держави від негативного впливу внутрішніх та зовнішніх чинників, забезпечують стабільність валютних відносин, стимулюють розвиток зовнішньоекономічних зв'язків, сприяють вирішенню економічних проблем країни.

Проблемам визначення взаємозв'язку між розвитком економічної глобалізації та валютних відносин присвячені праці таких вчених, як Гальчинський А., Міщенко В., Береславська О., Журавка Ф., Панфілов В., Бузгалін А., Колганов А., Козюк В., Красавіна Л., Хейфіц Б. та інших. Так, на думку Панфілова В. процес глобалізації світової економіки визначає тенденції розвитку валютної глобалізації як вищогоступеня інтернаціоналізації валютних відносин [88]. Російські вчені Бузгалін А. та Колганов А. зазначають, що трансформація валютних відносин пов'язана зі змінами, що відбулись у процесі суспільного відтворення в умовах глобалізації світової економіки та призвели до відставання її виробничого (реального) сектору від бурхливого розвитку фінансового сектору [89]. Український вчений Козюк В. констатує, що у 1990-х роках, коли експансія фізичних обсягів глобальних фінансових трансакцій становила різкий контраст з періодом десятилітньої давності, сформувався відносно самодостатній фінансовий сектор, який відірвався від відтворювальних процесів. [90]. Татаркін А. та Бурьков С. доводять, що таке відставання проявляється у випередженні темпів розвитку фінансової глобалізації, у тому числі такої її складової як валютної, в порівнянні із глобалізацією в сфері матеріального виробництва, що підсилює протиріччя між фіктивним та реальним капіталом в структурі світової економіки [91]. Відмічене, на нашу думку, свідчить про необхідність розроблення та впровадження нових підходів до управління валютними відносинами в умовах глобалізації.

Необхідність реформування існуючих норм регулювання міжнародних валютних відносин відмічає Красавіна Л., яка у своїх наукових працях визначає зміни впливу процесів

глобалізації на методи сучасного валютного регулювання, в напрямку їх розширення й поглиблення. Зростання масштабів глобального валютного регулювання підтверджується збільшенням кількості країн, що беруть участь у світовій валютній системі(з 44 держав при створенні Бреттонвудської системи в 1944 р до 187 у сучасній Ямайській валютній системі). Розвиток глобалізації валютного регулювання вглиб підтверджується розробленням та впровадженням нормативних документів,актів, угод, декларацій, конвенцій, рекомендацій щодо подолання світових кризових явищ 2008-2009 років. [92].

Варто відмітити, що проблема перебудови світової валютної системи, як організаційно-правової форми реалізації міжнародних валютних відносин, у зв'язку з лібералізацією процесів регулювання валютних та фінансових ринків стала обговорюватися після розпаду Бреттонвудської валютної системи ще на початку 1970-х років. У цей час з метою вирішення зазначених валютно-фінансових проблем був створений міжнародний клуб країн «Великої сімки»(G7). В рамках цієї неформальної впливової міжнародної організації здійснювалося узгодження підходів до вирішення актуальних проблем світової політики та економіки.

Стрімкий розвиток процесів інтернаціоналізації та фінансової інтеграції змінив баланс економічних сил у глобальній економіці у кінці 20-го сторіччя та призвів до розширення країн-учасниць цього міжнародного клубу. У 1999р відбулась трансформація «Великої сімки» у «Велику двадцятку»(G20) за рахунок участі представників не лише розвинутих держав , а й тих країн, що розвиваються.

Своєчасність створення такого міжнародного клубу підтверджується тими рекомендаціями, що були прийняті завдяки об'єднанню зусиль країн «Великої двадцятки» з метою розробки програми конкретних дій щодо реформування світової валютно-фінансової системи в умовах фінансової кризи 2008 року, яка охопила майже 4/5 світової економіки. В антикризових

програмах, прийнятих на останніх самітах (G20) велике значення приділялося валютному регулюванню на міждержавному рівні.

Однак необхідно відмітити, що надалі практична реалізація більшості з рекомендацій антикризових програм загальмувалася. Частково це було пов'язане з погравленням світової економіки в 2010 році, що, як очікувалося, покладе кінець кризі.

Вибрані засоби боротьби із кризою, насамперед надзвичайні грошові емісії, викликали розростання глобальної боргової кризи 2011-2012 років в США та країнах ЄС. Як зазначає російський вчений Хейфец Б., однією з кульмінаційних вершин кризи суверенного боргу стала гостра полеміка в США із приводу збільшення припустимого максимального рівня державного боргу, що змусила засумніватися в міцності долара як світової валюти. У серпні 2011 р. через погрозу технічного дефолту стеля державного боргу була піднята на 2,4 трлн дол. - до 16,7 трлн дол. в обмін на зобов'язання виконавчої влади за наступні 10 років скоротити бюджетні видатки. Однак вже в січні 2012 р. валовий державний борг США досяг 15,23 трлн дол., що склало 100% від американського ВВП. В країнах Європейської Співдружності, по оцінках ОЭСР, співвідношення державний борг до ВВП у 2013 р. може скласти вже 98,2% [93].

Ситуацію загострює невідповідність балансу сил в світовій економіці і ролі нових економічних лідерів – Китаю та Індії в регулюванні процесів глобалізації. Сформована валютна структура глобальної економіки, не тільки не відповідає новому балансу економічних сил, але й надмірно залежить від політики окремих її учасників – США та країн ЄС, що емітують вільно конвертовані валюти. При цьому антикризові заходи більшості країн мають на меті формування резервних фондів саме за рахунок долара та ЄВРО, що лише підсилює дисбаланс у світовій валютній системі [93].

Козюк В. констатує, що нехтування проблемою асиметричного макроекономічного статусу країн, що емітують резервні активи, і країн, що пред'являють попит на них, а також проблемою відсутності системного контролю за

монетарною експансією глобального рівня внаслідок асиметричної реакції валютних курсів призводить до масштабних фінансових потрясінь [90].

За таких умов виникає необхідність вирішення проблем пошуку й впровадження відповідних механізмів валютного регулювання й валютного контролю, які були б найбільш адекватні сучасному етапу розвитку світової та вітчизняної економік.

Зазначене, на нашу думку, підтверджує необхідність формування нових теоретичних засад подальшого розвитку валютних відносин та реформування існуючих систем регулювання міжнародних валютних відносин.

Критичний аналіз економічної літератури дозволяє дійти висновку, що у сучасних науковців відсутня єдина думка щодо визначення суті валютного регулювання.

Зазначимо, що дослідженню поняття "валютне регулювання" присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Так, Романишин В. та Уманців Ю. розглядають валютне регулювання як сукупність нормативних документів, установлених відповідними державними органами у законодавчому чи адміністративному порядку, які встановлюють порядок проведення валютних операцій, міжнародних розрахунків, операцій з готівковою іноземною валютою, що здійснюються в межах держави, з метою підтримання стабільності курсу національної грошової одиниці, достатнього рівня валютних резервів і збалансованості міжнародних платежів [94, с. 396].

Російський вчений Гринберг Р. сутність валютного регулювання визначає як державне регламентування порядку зовнішніх розрахунків, операцій з валютою, золотом [95, с.12].

Необхідно відмітити, що основний підхід сучасних науковців до визначення зазначеного вище поняття полягає у розумінні валютного регулювання перш за все як напрямку регуляторної діяльності держави.

Слід зазначити, що в українському законодавстві теж відсутнє чітке тлумачення цього поняття, а у Декреті Кабінету

Міністрів України "Про систему валютного регулювання і валютного контролю" № 15-93 від 19 лютого 1993 року взагалі відсутнє визначення суті валютного регулювання[96].

Невирішеність сучасних теоретичних основ валютного регулювання, на наш погляд, зменшує якість методик управління валютними ризиками та в умовах фінансової глобалізації призведе до виникнення системних ризиків, що у зв'язку з надмірним зростанням фінансових активів у міжнародних валютних відносинах стають одним із надзвичайно серйозних ризиків сучасного економічного розвитку.

Проведений аналіз нормативних документів та економічної літератури щодо визначення поняття "валютне регулювання" дозволив сформулювати такі основні положення у розумінні його сутності:

по-перше, у широкому розумінні валютне регулювання розглядається як система, державна діяльність, що направлена на забезпечення стабільності певних економічних процесів;

по-друге, у вузькому розумінні — валютне регулювання визначається як метод, інструмент, засіб забезпечення державного регулювання валютних відносин.

На нашу думку, валютне регулювання — це комплекс заходів та інструментів регуляторного характеру, що використовуються державою для забезпечення контролю валютних операцій, міжнародних розрахунків, правил володіння, користування і розпорядження валютними цінностями, з метою дотримання стабільності національної грошової одиниці, платіжного балансу країни, формування і розвитку валютних відносин.

Виходячи з запропонованого визначення валютного регулювання, його цілями є підтримка стабільності національної грошової одиниці, забезпечення системи взаєморозрахунків з іншими країнами, обмеження спекулятивного переміщення капіталу між галузями й між країнами, формування й підтримка на достатньому рівні золотовалютних резервів.

Зазначимо, що валютне регулювання характеризується як складний механізм з багаторівневою структурою, який включає в себе чітко визначені для кожного рівня інструменти регулювання валютних відносин.

Виділяють дві групи інструментів валютного регулювання: адміністративно-правові й економічні (або ринкові) (табл.6.18).

Таблиця 6.18

Характеристика інструментів валютного регулювання

Назва інструменту	Мета заходу	Характер впливу	Переваги та недоліки
Адміністративно-правові			
- ведення обліку та надання звітності по валютним операціям відповідним державним органам; - валютні обмеження, заборона, лімітування операцій з валютними цінностями.	Концентрація валютних цінностей у руках держави для досягнення завдань валютної політики: вирівнювання платіжного балансу, підтримки валютного курсу.	Прямий вплив на порядок проведення операцій з валютними цінностями, експортного виторгу, прибутків, купівлі-продажу іноземної валюти за імпортованими контрактами.	Переваги: - характеризуються зручністю для уряду: легкістю введення, невеликими фінансовими витратами на їх застосування. Недоліки: - невисока ефективність застосування у зв'язку з можливістю обійти прямі заборони й обмеження.
Економічні (ринкові)			
- курсова політика (девальвація або ревальвація національної валюти); - валютні інтервенції; - дисконтна політика Центрального банку; - операції на відкритому ринку.	Економічне стимулювання поведінки суб'єктів валютного ринку за допомогою ринкових, у тому числі валютно-кредитних, механізмів.	Відсутній безпосередній вплив на операції з валютними цінностями, проте їхнє застосування приводить до корегування учасниками валютного ринку своїх намірів відносно обсягу й характеру валютних операцій.	Переваги: - характеризуються високою гнучкістю, можливістю швидко реагувати на негативні зміни. Недоліки: - неприємні для країн, зі слабкою економікою, нездатною протистояти зовнішнім і внутрішнім валютно-фінансовим потрясінням

По своїй суті, адміністративно-правові інструменти мають нормативний характер і пропонують конкретний порядок здійснення валютних операцій. Введення адміністративно-правових інструментів валютного регулювання припускає визначення порядку здійснення операцій з валютними цінностями

за допомогою прямих заборон, кількісних обмежень або затвердження чітких процедур реалізації цих операцій.

Дія ринкових інструментів валютного регулювання заснована на маніпулюванні поведінкою суб'єктів ринку за допомогою економічних механізмів. Для даної групи інструментів основним завданням є оперативне корегування конкретних макроекономічних показників і стримування небажаних тенденцій на валютному ринку.

Зазначимо, що ефективне використання державою адміністративно-правових або економічних інструментів свідчить про певний рівень розвитку економіки.

У розвинутих країнах домінуючу роль виграють економічні інструменти з переважним використанням змін процентної ставки. В країнах, що розвиваються, валюта яких слабка (неконвертована або частково конвертована) використовується набір інструментів переважно адміністративно-правової дії, тобто обмеження.

Оптимальне співвідношення адміністративно-правових та економічних інструментів формує ту чи іншу модель валютного регулювання (табл. 6.19).

Аналіз світового досвіду здійснення процесів регулювання валютних відносин і періодизація їх розвитку дозволяє виділити чотири моделі валютного регулювання, що реалізують країни на різних етапах економічного розвитку, залежно від поточних цілей економічної політики: *валютна монополія держави, жорстке валютне регулювання, помірно-ліберальна й ліберальна моделі валютного регулювання*. Наприклад, валютна монополія держави, як модель валютного регулювання, використовувалась в плановій економіці СРСР. В цій моделі держава мала виключне право на здійснення всіх операцій з іноземною валютою, концентруючи в своїх руках всі валютні цінності.

Ліберальна модель валютного регулювання використовується більшістю розвинутими країнами Західної Європи та Північної Америки в період економічного зростання.

Характеристика моделей валютного регулювання

Критерій формування моделі	Валютна монополія держави	Жорстке валютне регулювання	Помірно-ліберальна модель	Ліберальна модель
<i>Передумови застосування моделі</i>	Автократична економіка, державна монополія зовнішньої торгівлі	Серйозні валютно-фінансові проблеми в економіці, валютна криза	Стабілізація економіки після серйозних валютно-фінансових потрясінь	Стабільна макроекономічна ситуація, економічне зростання, розвинена фінансова система,
<i>Мета валютного регулювання</i>	1.Захист економіки від несприятливих впливів ззовні. 2.Концентрація валютних цінностей у руках держави. 3.Забезпечення розподілу іноземної валюти відповідно до пріоритетів економічної політики держави. 4.Планування й регулювання платіжного балансу.	1.Подолання валютної кризи й забезпечення стабілізації валютно-фінансового становища країни. 2.Відновлення платоспроможності й кредитоспроможності країни; 3.Протидія спекулятивному переміщенню капіталу; 4.Концентрація валютних цінностей у руках держави для рішення поточних проблем економіки.	1.Лібералізація порядку здійснення валютних операцій. 2.Забезпечення економічно обґрунтованого й обмеження спекулятивного переміщення капіталу між галузями й між країнами. 3.Досягнення повної конвертованості національної валюти. 4.Підтримка рівноваги платіжного балансу країни.	1.Підтримка стабільності національної валюти. 2.Підтримка рівноваги платіжного балансу країни. 3.Підвищення інвестиційної привабливості національної економіки. 4.Протидія легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.
<i>Принцип проведення операцій з валютою</i>	Заборонний	Дозвільний	Повідомний	Повідомний

Продовження табл. 6.19

Критерії формування моделі	Валютна монополія держави	Жорстке валютне регулювання	Помірно-ліберальна модель	Ліберальна модель
<i>Інструменти валютного регулювання</i>	Адміністративно-правові інструменти валютного регулювання	Домінування адміністративно-правових інструментів валютного регулювання	Пріоритет економічних інструментів при збереженні ряду адміністративно-правових	Домінування економічних інструментів валютного регулювання
<i>Порядок здійснення поточних та капітальних операцій з валютою</i>	Виключне право держави на здійснення всіх операцій з іноземною валютою	Наявність великої кількості валютних обмежень на здійснення поточних та капітальних операцій	Відсутність обмежень напоточні валютні операції; збереження ряду валютних обмежень на операції з капіталом	Відсутність валютних обмежень на здійснення валютних операцій
<i>Ступень конвертованості національної валюти</i>	Замкнута, неконвертована валюта	Частково (обмежено) конвертована валюта	Частково (обмежено) конвертована, зовнішня або внутрішня конвертованість	Повністю конвертована

В цих країнах перехід від переважного застосування адміністративно-правових інструментів регулювання до домінування ринкових заходів, властивих ліберальній моделі валютного регулювання, відбувався поступово, на протязі другої половини XX сторіччя. Проте поглиблення розриву між обсягами фінансових та реальних секторів економіки кінця XX-го початку XXI сторіччя, а також невідповідність балансу нових економічних лідерів їх ролі в регулюванні світових економічних і політичних процесів, призвели до фінансової кризи 2008-2009р, та боргової криза країн ЄС, і як наслідок посилення адміністративних регулятивних засобів в валютній сфері [93].

Згідно даних, опублікованих впливовою аналітичною агенцією, уряди багатьох держав активізували спроби посилити фінансове регулювання на національному рівні. Експерти Thomson Reuters, відзначають, що в 2011 р. було прийнято в 1,6 рази більше регулюючих засобів, ніж в 2008 р. Особливо активно ці процеси проходили в Північній Америці і Європі [96].

Варто відмітити, що проблеми пошуку нових та удосконалення існуючих методів та інструментів валютного регулювання вирішує і наша держава.

В Україні помірно-ліберальна модель валютного регулювання використовувалась до вересня 2008 року – в період економічного піднесення, притоку іноземного капіталу, позитивного сальдо платіжного балансу, стабільного зростання золотовалютних резервів.

Зазначимо, що наприкінці 2008 р. - у період розгортання світової фінансової кризи, відбулось стрімке знецінення української валюти, погіршення стану платіжного балансу, зростання валютних спекуляцій, активний відтік капіталу за межі держави. За таких умов регулятор вимушений був проводити політику жорстких валютних обмежень в вигляді заборон, ліцензування здійснення поточних та капітальних операцій (табл. 6.20).

Таблиця 6.20

Характеристика заходів НБУ в сфері проведення валютних операцій за період 2008-2009 років

Період	Вид операції	Заходи НБУ	Мета заходів	Нормативні документи НБУ
2008-2009 рр.	Експортно-імпортні операції	Встановлення термінів розрахунків за зовнішньоторговельними операціями протягом 90 днів	Запобігання відтоку валюти за межі країни	Закон України «Про внесення змін у деякі закони України з метою подолання негативних наслідків фінансової кризи» №1533-VI від 23.06.2009 р.
	Операції пов'язані з рухом капітала	1. Заборона на дострокове погашення кредитів від нерезидентів. 2. Жорсткий режим зарахування іноземних інвестицій на інвестиційні рахунки, обов'язкова реєстрація інвестицій, які надійшли до 01.11.2011 р.	Запобігання відтоку валюти за межі країни	Постанову НБУ № 319 від 11.10.2008 р., Закон України «Про внесення змін у деякі закони України з метою подолання негативних наслідків фінансової кризи» №1533-VI від 23.06.2009 р
	Валютні операції на МВРУ	1. Заборона надійснення операції «форвард» і «спот» на МВРУ. 2. Дозвіл на здійснення операцій купівлі однієї іноземної валюти за іншу винятково за умови, що обидві валюти є іноземними валютами однієї групи Класифікатора	Запобігання проведенню спекулятивних валютних операцій	Постанов НБУ № 319 від 11.10.2008 р. «Про додаткові заходи щодо діяльності банків» (втратила чинність на підставі Постанови 413 від 04.12.2008)

Таке посилення адміністративних заходів в Україні свідчить про перехід від помірно-ліберальної моделі до жорсткого валютного регулювання. Слід відмітити, що використання інструментів оперативної дії -валютних обмежень покращило ситуації на міжбанківському валютному ринку й стабілізувало курс гривні.

За таких умов вже в 2010-2011 роках НБУ віддавав пріоритет економічним інструментам при збереженні низки адміністративно-правових заходів, що свідчить про повернення до помірно-ліберальної моделі валютного регулювання (табл. 6.21).

Таблиця 6.21

Характеристика заходів НБУ в сфері проведення валютних операцій за період 2010-2011 р.р.

Період	Вид операції	Заходи НБУ	Мета заходів	Нормативні документи НБУ
2010-2011 рр.	Експортно-імпортні операції	Подовження термінів розрахунків за зовнішньоторговельними операціями з 90 днів до 180 днів	Стимулювання зовнішньоторгівельної діяльності	Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки літакобудівної промисловості в Україні» №1814-VI від 20.01.2010 р.
	Операції пов'язані з рухом капітала	1. Дозвіл на дострокове погашення кредитів від нерезидентів 2. Помякшення режиму зарахування іноземних інвестицій на рахунки суб'єктів господарювання	Покращення інвестиційного клімату	Закон України «Про внесення змін у деякі закони України з метою подолання негативних наслідків фінансової кризи» №1533-VI від 23.06.2009 р.
	Валютні операції на МВРУ	Дозвіл на здійснення форвардних операцій зі своїми клієнтами, а також проведення операцій на умовах «своп»	Забезпечення гнучкості процесу курсоутворення	Постанова НБУ 111 від 13.04.2011 р. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України

Цей період характеризується послабленням валютних обмежень у сфері проведення експортно-імпортних операцій, операцій з купівлі-продажу валюти на МВРУ, ввозу-вивозу іноземного капіталу, що підтверджується даними таблиці 6.21.

Реалізація заходів помірно-ліберальної моделі валютного регулювання в період 2010-2011 років сприяла активізації зовнішньої торгівлі, міжнародних розрахунків, іноземних інвестицій та кредитування нерезидентами вітчизняних суб'єктів господарювання.

Однак поточний, 2012 рік, характеризується: нестабільністю на світових товарних і валютно-фінансових ринках, погіршенням макроекономічних показників всередині держави. Важке економічне положення обумовлене негативним сальдо платіжного балансу по рахунку поточних операцій, відсутністю фінансової підтримки з боку МВФ, високими цінами на газ, розрахунки за який ведуться в дол. США. Наслідками такої ситуації є скорочення обсягів золотовалютних резервів до критичної позначки, що в найближчий перспективі може призвести до стрімкого знецінення гривні. За таких умов НБУ планує повернутися до моделі жорсткого валютного регулювання з переважним використання адміністративно-правових методів в вигляді державної реєстрації імпортних контрактів та введення часткового обов'язкового продажу експортної виручки.

Як вже зазначалося вище, однією із цілей валютного регулювання є формування й підтримка на достатньому рівні золотовалютних резервів. Золотовалютні резерви призначені для економіки держави - підтримувати стабільний курс національної валюти, а на світовому ринку - забезпечувати її платоспроможність.

Одною із основних проблем управління резервами є проблема визначення їх оптимального рівня, так як занижений обсяг офіційних валютних резервів погіршує платоспроможність країни на світовому ринку й обмежує регулятивні можливості держави в монетарній сфері, а завищений обсяг - призведе до заморожування значної частини національного багатства країни на тривалий період. Тому виникає необхідність визначення оптимального обсягу золотовалютного резервного фонду.

У світовій практиці найпоширенішими є наступні критерії визначення оптимального рівня золотовалютних резервів:

- **критерій покриття імпорту**; цей показник дорівнює тримісячному обсягу імпорту товарів та послуг (рекомендований МВФ для країн, що розвиваються);

- **критерій Гвідотті** передбачає, щорезерви мають покривати запланований рівень амортизації зовнішнього боргу принаймні протягом одного року, тобто співвідношення між цими двома показниками (резервами та рівнем амортизації зовнішнього боргу) має дорівнювати одиниці.

-**критерій Війндхолда та Кантейна** складається з трьох компонентів і враховує «внутрішню» та «зовнішню» втечу капіталу.

Перший компонент - це заборгованість по короткостроковим зовнішнім зобов'язанням відповідно до залишкового строку погашення (подібним до критерію Гвідотті оцінює зовнішній грошовий виток).

Другий використовується як потенційний індикатор "внутрішньої втечі" і розраховується як певна частка грошової маси. Конкретний рівень покриття грошової маси за рахунок резервів залежить від системи валютного курсу країни (рекомендований рівень покриття для країн з керованим плаваючим валютним курсом становить 20% агрегату М3).

Третій компонент - це фактор корекції, оскільки різні країни не однаково чутливі до раптових змін попиту на іноземну валюту. Це робиться шляхом корекції частки грошової маси, яка має бути покрита за рахунок резервів, на адекватний рейтинг ризику країни, що публікується в щотижневику «TheEconomist».

Результати розрахунку оптимального розміру золотовалютних резервів для України по різних методикам та їх критеріями оптимальності представлені в табл.6.22.

Згідно даних таблиці 6.22потрьом варіантам обчислення оптимального рівня золотовалютних резервів отриманорізні результати. Слід відмітити, що перший методичний підхід до визначення оптимального розміру золотовалютних резервів - критерій покриття імпорту» не враховує особливостей платіжного балансу України, який містить не лише зовнішньоторговельні операції, а й значні обсяги запозичених коштів.

Таблиця 6.22

Розрахунок розміру золотовалютних резервів за критеріями оптимальності за період 2009-2011 рр. [97,98]

Період (на кінець року)	Критерії розрахунку оптимального обсягу золотовалютних резервів					
	Критерій покриття імпорту	Критерій Гвідотті		Критерій Війнхольда та Каптейна		
	Імпорт товарів та послуг за 3-й кв. (млн. дол. США)	Короткостроковий борг за залишковим терміном погашення (млн. дол. США)	Курс дол. США за НБУ	20% агрегату МЗ, млн. грн.	Рейтинг ризику EIU, у %	Розрахунковий обсяг, млн. дол. США
2009	14845	39350	7,985	97459	66	47405
2010	19758	50367	7,9617	119574	63	59829
2011	25356	56799	7,9898	137103	67	68296

Оптимізація розміру золотовалютних резервів на основі другого методичного підходу до визначення оптимального розміру золотовалютних резервів- «правила Гвідотті» для України, як держави, що має значний обсяг запозичених коштів, на нашу думку, є обґрунтованою й відображає реальні тенденції зміни розміру фондів й макроекономічних коливань в країні, але не враховує ажіотажного попиту на іноземну валюту з боку суб'єктів господарювання в період кризи.

На відміну від «правила Гвідотті», третій методичний підхід до визначення оптимального розміру золотовалютних резервів - «критерій Війнхольда-Каптейна» більш повно охоплює комбінацію факторів, що можуть впливати на динаміку й обсяг формування міжнародних резервів країни в кризових умовах. Даний показник враховує не лише «зовнішню» втечу капіталу, а й «внутрішню».

У таблиці 6.13 представлено порівняльний аналіз обсягів золотовалютних резервів, сформованих за різними критеріями оптимальності, та офіційних валютних резервів НБУ.

Таблиця 6.23

Порівняльний аналіз обсягів золотовалютних резервів, сформованих за різними критеріями оптимальності за період 2009-2011 рр. [97]

Критерій	Розрахунковий показник (млн.дол. США)			Фактичний розмір резервів (млн. дол. США)			Відхилення, млн. дол. США(+/-)		
	2009	2010	2011	2009	2010	2011	2009	2010	2011
Покриття трьох місяців імпорту (3 квартал)	14845	19758	25356	28127	34678	34950	+13282	+14920	+9594
"Критерій Гвідотті"	39350	50367	56799	26505	34576	31795	-12845	-15791	-25004
"Критерій Війнхолда-Каптейна"	47405	59829	68296	26505	34576	31795	-20900	-25253	-36501

Представлені данні свідчать про недосформованість НБУ резервів за «критерієм Гвідотті» та «критерієм Війнхолда – Каптейна» і надлишок заморожених коштів на рахунках НБУ за «критерієм покриття імпорту». На нашу думку офіційних валютних резервів, сформованих НБУ за період 2009-2011 рр.(табл.23), достатньо лише на випадок шоків зі сторони рахунку поточних операцій, проте цих коштів не достатньо, щоб протистояти шокам на фінансовому ринку, особливо якщо паралельно відбуватиметься «внутрішня» втеча капіталу.

Зазначимо, що можливості центрального банку концентрувати на своєму балансі оптимальний обсяг валютного резервного фонду залежать від стану зовнішньої торгівлі, наявності обмежень на проведення операцій з іноземною валютою, інвестиційної привабливості країни, режиму валютного курсу.

В Україні на рівень золотовалютних резервів впливають наступні чинники:

- слабка зовнішня кон'юнктура на світових товарних ринках, перш за все зниження попиту на продукцію металургійної галузі;

- велика кількість валютних обмежень (дозволи, ліцензії і т.п.), що не сприяють зацікавленості суб'єктів ринку займатись зовнішньоекономічною діяльністю;

- слабкий інвестиційний клімат, що характеризується недосконалим законодавством, політичною нестабільністю;

- «керовано плаваючий» режим валютного курсу, що потребує проведення масштабних валютних інтервенцій за рахунок офіційних валютних резервів.

Слід відмітити, що саме вплив цих чинників на економіку держави, а також відсутність фінансової підтримки з боку МВФ, призводять до поступового зменшення обсягів офіційних резервів з 34576 млн дол США в 2010 р. до 29 318 млн дол. США в першому півріччі 2012 р. [93]. Збереження зазначених тенденцій в майбутньому ставить під загрозу стабільність гривні, можливості України виконувати свої зовнішні зобов'язання.

Узагальнюючи викладене вище, можна зробити висновок: валютне регулювання є, з одного боку, своєрідним «фільтром», стримуючим дію небажаних для національної економіки процесів світової глобалізації, а з іншого боку, координатором правил взаємодії національних економік у сфері валютних відносин.

У період загострення кризових явищ міняється набір інструментів валютного регулювання, відбувається перехід від застосування переважно ринкових засобів до адміністративних як на міждержавному рівні, так і в середині окремої держави.

Насучасному етапі розвитку України регулятор широко використовує валютні обмеження, при цьому їх застосування є цілком виправданим.

В умовах нестабільної ситуації на світових валютно-фінансових ринках, незбалансованості вітчизняного платіжного балансу, тривалого скорочення обсягів золотовалютних резервів, високого рівня доларизації економіки відміна валютних обмежень призведе до втечі капіталу з України і, як наслідок, ще більшої девальвації гривні.

Перехід до помірно-ліберальної моделі валютного регулювання, з одного боку, неможливий без стабілізації економічної ситуації в Україні з подальшим економічним зростанням, а з іншого, потребує удосконалення правової бази.

З метою удосконалення регулятивних норм пропонуємо: доопрацювати і прийняти Закон України «Про валютне регулювання і валютний контроль в Україні», спростити процедури ліцензування окремих валютних операцій з одночасним посиленням валютного контролю за ними, ввести селективне використання адміністративних обмежень щодо проведення валютних операцій, удосконалити правила торгівлі на МВРУ з метою запобігання валютних спекуляцій.

Системне вирішення зазначених вище проблем, на наш погляд, захистить валютну систему України від негативного впливу внутрішніх та зовнішніх чинників, забезпечить стабільність національної грошової одиниці.

Розділ 7

Фінансовий моніторинг як інструмент забезпечення стабільності банківської системи

7.1. Передумови виникнення і потреба створення системи фінансового моніторингу

Однією з головних проблем фінансової глобалізації є поширення процесів відмивання грошей та фінансування тероризму. Недосконалість національних механізмів регулювання фінансової системи сприяє швидкому переміщенню «брудних» грошей через національні кордони. Організована злочинність проникає у фінансові установи, шляхом інвестування встановлює контроль над найбільшими секторами економіки, сприяє розвитку корупції та лобізму. Вплив кримінальних структур на політику і економіку становить реальну загрозу для стабільності фінансово-кредитної системи країни та її національної безпеки в цілому.

З точки зору універсальності найбільш привабливою для відмивання грошей є банківська система, оскільки має стійкі зв'язки з іноземними установами, дозволяє швидко виконувати широкий спектр послуг та оперувати значними сумами грошей. В таких умовах, суттєву загрозу для фінансово-економічної безпеки банку становлять дії його клієнтів з активами, отриманими злочинним шляхом, оскільки вони є джерелом репутаційного та юридичного ризиків. Довіра суспільства до банків та відповідно їх стабільність можуть бути підірвані, якщо у суспільній думці ці фінансові установи асоціюватимуться із злочинцями. Крім того, банки самі можуть зазнати прямих збитків від шахрайства або через необережність у виявленні небажаних клієнтів, або через падіння добропорядності своїх співробітників, пов'язаних із злочинцями.

Тому в розрізі банківського регулювання та нагляду високої актуальності набувають питання методичного і практичного забезпечення процесу протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму в банківських установах.

Феномен відмивання грошей базується на специфічних аспектах розвитку організованої злочинності. Їх можна позначити як інтенсивний і екстенсивний [1, с.129].

Інтенсивний аспект феномену пояснюється якісними змінами процесу відмивання грошей. Це, передусім, пов'язане з бурхливим розвитком економіки взагалі та сектора фінансових послуг зокрема, що мав місце в другій половині ХХ ст. Це зумовлено появою та розвитком нових технологій, лібералізацією ринку і загальною тенденцією глобалізації економічного процесу. Алеодні і ті інструменти та ринки з одного боку сприяють міжнародним фінансам та роблять країни взаємозалежними, з іншого - являють собою потенційну загрозу міжнародній фінансовій системі.

До того ж, світова фінансова інтеграція вплинула на перерозподіл фінансових агрегатів, тобто в світі обіг готівкових грошових коштів стає дедалі меншим, а обіг безготівкових грошових коштів набуває бурхливого розвитку. Таким чином, злочинці, які отримують свої прибутки готівкою, з метою приховування злочинного джерела їх походження змушені інтегрувати свої фонди в фінансову систему. Момент позбавлення від готівкової маси є невід'ємною частиною процесу відмивання грошей.

Екстенсивний аспект феномену відмивання грошей пов'язаний із безпрецедентним розвитком організованої злочинності як такої. Серед конкретних причин цього розвитку можна виділити такі [1, с.130]:

- соціальні зміни полягають, насамперед, у збільшенні в світі потоків міграції, пов'язаної з лібералізацією пересування людей у світі. В свою чергу міграція є наслідком дедалі

помітнішого розриву в рівні добробуту країн із розвинутою економікою та країн так званого третього світу;

- технологічний розвиток: поява нових технологій дозволила злочинцям більш ефективно та організовано здійснювати свою діяльність. Адже прискорення перевезень, розвиток авіатранспорту дають більше можливостей для втечі від правосуддя, удосконалення телекомунікацій уможливорює організацію та координацію злочинної діяльності з будь-якої точки планети Землі. Слід згадати також про нові можливості приховування злочинних доходів. Нові технології дали злочинцям і нові високотехнологічні засоби здійснення злочинів;

- збільшення розмаїття предметів злочинів: розвиток економіки пов'язаний також із розширенням асортименту товарів та послуг, що споживаються. Поява таких привабливих товарів, як різноманітна побутова техніка, комп'ютерні товари, одяг популярних торгових марок, прибуткові товари мистецтва та шоу-бізнесу не могла не привернути увагу злочинців.

Для України процес відмивання брудних грошей - одна із найбільших реальних загроз національній безпеці, і не тільки в економічному сенсі. У 1995 р. Україна приєдналася до Страсбурзької конвенції про пошук, арешт і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом; відтоді Україна була зобов'язана розглядати ряд діянь як кримінальні й визначитися з тим, у якому порядку національне законодавство відбиватиме положення конвенції. На жаль, до 2000 р. цю проблему розв'язано не було. 7 грудня 2000 р. Верховною Радою України було ухвалено Закон України «Про банки і банківську діяльність» № 2121-III, глава 11 якого містила ряд положень про запобігання легалізації грошей, набутих злочинним шляхом. Однак для міжнародної спільноти цього було недостатньо. Внаслідок чого у 2002 р. Україну було включено до «чорного списку» країн, що мають суттєві недоліки в національних режимах протидії відмиванню грошей і фінансуванню тероризму. У разі не прийняття відповідного закону до 15 грудня 2002 р. до України було б застосовано

економічні санкції у вигляді суттєвих обмежень на проведення операцій з українськими банками.

У відповідь на висунуті вимоги Верховна Рада України 28 листопада 2002 р. ухвалила Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» № 249-ІУ, який набув чинності 12 червня 2003 р. З 10 червня 2003 р. банки та небанківські фінансові установи почали здійснювати фінансовий моніторинг операцій своїх клієнтів. Національний банк України в останній момент затвердив Постанову від 14 травня 2003 р. № 189, яка запроваджує положення про здійснення банківськими установами фінансового моніторингу. Відтоді було започатковано розбудову національної системи фінансового моніторингу.

Протягом останніх 10-ти років нормативно-правова база у сфері протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму значно розширилась, що позитивно вплинуло на імідж України на світовій арені. Проте проблеми легалізації доходів та фінансування тероризму продовжують залишатися високо актуальними.

За своїм характером відмивання грошей та фінансування тероризму пов'язані з обстановкою секретності і не піддаються статистичному аналізу. Структури, що відмивають гроші та фінансують тероризм не документують обсяги своєї діяльності і не публікують інформацію про отриманий прибуток. Оцінка масштабів поширення таких процесів ускладнюється їх глобальністю. За даними МВФ, сукупні обсяги відмивання грошей у світі становлять близько 2–5 % від світового валового продукту [2, с. 20]. В Україні така статистика відсутня, і про масштаби поширення відмивання грошей свідчать показники рівня тінізації економіки, корупції та економічної злочинності.

Рівень тіньової економіки України є досить високим і за офіційними даними перевищує допустиме для забезпечення економічної безпеки країни граничне 30 %-е значення (40 – 60 % ВВП) [3]. Розрахований міжнародною антикорупційною

організацією Transparency International індекс сприйняття корупції, свідчить про високий рівень корупції серед політичних діячів і державних службовців в Україні: 2,3 бали з 10 можливих (10 - корупція практично відсутня, 0 - дуже високий рівень корупції) [4]. За даними дослідження міжнародної аудиторської компанії PricewaterhouseCoopers «Всесвітній огляд економічних злочинів», що охопило 78 країн світу, Україна потрапила в число лідерів країн за рівнем економічної злочинності. З усіх суб'єктів економічної діяльності, які брали участь в опитуванні, проведеному в нашій країні, число тих, що зіткнулися з економічними зловживаннями протягом року склало відповідно: 45% в 2009 р., та 36% в 2011 р. При цьому експерти PricewaterhouseCoopers припускають, що зниження рівня економічних злочинів в українських компаніях в 2011 р. більшою мірою пояснюється неефективністю їх виявлення, а не фактичним скороченням кількості таких випадків [5].

Наведена статистика свідчить про необхідність подальшого удосконалення механізму функціонування національної системи фінансового моніторингу.

7.2. Організаційно-економічні основи фінансового моніторингу

Для узагальненого найменування комплексу заходів, здійснюваних у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та фінансування тероризму, у вітчизняному науковому та офіційному категоріальному стилях використовується поняття «фінансовий моніторинг».

В наукових колах питання визначення сутності поняття «фінансовий моніторинг» розглядались в працях Л.К. Воронової та М.П. Кучерявенка [6], Л.А. Савченка [7], О.П. Орлюка [8], О.М. Горбунової та М.І. Хімічевої [9], А.О. Клименка [10], В.М.

Берізко [11], А.П. Гаврилишина [12], Г.М. Бірюкова [13], Ю.А. Литвина [14] та інших. Проте серед учених все ще не існує єдиної думки щодо визначення поняття «фінансовий моніторинг». На наш погляд це можна пояснити такими основними причинами:

- по-перше, складністю формулювання самого поняття «моніторинг», пов'язаною з ототожненням двох різних категорій «моніторинг» та «спостереження»;
- по-друге, не розумінням зв'язку між фінансовим моніторингом та контролем;
- по-третє, віднесенням моніторингу або до методу, або до форми фінансового контролю.

У тлумачних словниках моніторинг визначається як систематичне, безперервне спостереження за певними об'єктами чи процесами. З цим важко погодитись, оскільки виходячи з походження слова «моніторинг» (від лат. – *monitor* – той, хто попереджає, застерігає, радник, консультант), характерною рисою даного процесу повинна бути превентивність, попереджувальність.

У науковій літературі моніторинг також часто ототожнюють із спостереженням. Зокрема, Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко та І. Є. Криницький підкреслюють, що спостереження (моніторинг) – загальне відстеження фінансової діяльності контрольованого суб'єкта [6, с. 87; 15].

На відміну від них О. П. Орлюк, Л. А. Савченко та І. О. Кузнецова, розрізняють поняття «спостереження» та «моніторинг», наголошуючи на системності, безперервності та превентивності останнього [7, с. 180-182; 8, с. 158-159; 16, с. 25]. Підтримуємо позицію цих учених і вважаємо, що моніторинг і спостереження є різними поняттями.

Уперше термін «фінансовий моніторинг» почав вживатися в Україні наприкінці 2002 р. із прийняттям Закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму». В законі визначено, що фінансовий моніторинг – це сукупність

заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу [17]. Таке трактування хоча і окреслює призначення та коло суб'єктів фінансового моніторингу, проте не розкриває економічної сутності цього процесу.

Науковці В. М. Берізко та А. П. Гаврилишин у своїх дослідженнях намагаються конкретизувати визначення законодавця. Вони характеризують фінансовий моніторинг як сукупність заходів суб'єктів фінансового моніторингу з метою виявлення, аналізу та перевірки інформації про фінансові операції щодо віднесення їх до таких, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів незаконного походження з наступним переданням їх правоохоронним органам [11, с. 52-53; 12, с. 53]. На нашу думку, така деталізація процесу фінансового моніторингу, все ж не розкриває його економічної сутності.

Одними з перших, хто визначив заходи, спрямовані на запобігання та протидію легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом як процедури фінансового контролю (внутрішній контроль та обов'язковий контроль уповноваженого органу) були російські вчені О. М. Горбунова та М. І. Хімічева [9, с. 146].

Сутність фінансового контролю впливає з об'єктивно властивої фінансам контрольної функції і традиційно розглядається як цілеспрямована діяльність відповідних державних органів, недержавних організацій з контролю за законністю та обґрунтованістю формування, розподілу та використання фінансових ресурсів. Виходячи з цього є справедливим віднесення операцій з фінансовими активами, отриманими злочинним шляхом, чи призначеними для фінансування тероризму до предмета фінансового контролю [18].

Розбіжність у поглядах науковців щодо віднесення моніторингу чи то до методу, чи до форми фінансового контролю

створює перепони для остаточного визначення поняття «фінансовий моніторинг». Як правило, під методом фінансового контролю розуміють сукупність конкретних заходів та прийомів здійснення контрольних функцій [15]. Найчастіше використовуються такі методи фінансового контролю: ревізія, перевірка, спостереження, аналіз тощо. На відміну від метода форма фінансового контролю являє собою спосіб вираження його змісту, його внутрішню організацію [19, с. 77]. Як зазначає Є. Калюга, «форма виражає внутрішній зв'язок і спосіб організації контролю, дає змогу розкрити його зміст та вказує на техніку його здійснення» [20, с. 51]. Виходячи з цього, слід зазначити, що науковці, які ототожнюють поняття «моніторинг» та «спостереження», відносять фінансовий моніторинг до методів фінансового контролю [6, 15].

З цим важко погодитись, оскільки здійснення процесу запобігання та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, передбачає застосування й інших методів фінансового контролю окрім спостереження, зокрема таких як аналіз та перевірки.

Спостереження та аналіз мають місце при здійсненні фінансового моніторингу особами, які надають фінансові послуги (підзвітними особами) і в комплексі передбачають проведення ними ідентифікації учасників фінансових операцій та вивчення їх діяльності. В даному випадку застосування означених методів, дає можливість виявляти фінансові операції, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів незаконного походження [17]. Як метод контролю аналіз використовується і при здійсненні фінансового моніторингу наглядовими органами. Так, наприклад, шляхом проведення аналізу дотримання банком вимог законодавства з питань фінансового моніторингу службовці НБУ здійснюють безвиїзний нагляд з питань фінансового моніторингу, у разі виявлення порушень дотримання законодавства, приймається рішення щодо застосування заходів впливу до банків [21].

Як метод контролю перевірки застосовуються при здійсненні фінансового моніторингу наглядовими органами, які зобов'язані здійснювати нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму за діяльністю відповідних підзвітних осіб, шляхом проведення планових та позапланових перевірок. Результати перевірок дають можливість виявити порушення вимог законодавства у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, у разі чого наглядові органи застосовують до підзвітних осіб заходи впливу, передбачені відповідними нормативно-правовими актами [17].

Отже, оскільки фінансовий моніторинг оперує методами фінансового контролю, то вважатимемо, що фінансовий моніторинг належить до форм фінансового контролю. Зокрема, А. Клименко, Л. А. Савченко та О. П. Орлюк визначають фінансовий моніторинг як особливу форму фінансового контролю. Для цих визначень спільним є те, що вони, розглядаючи призначення фінансового моніторингу, наголошують лише на виявленні операцій, схем та механізмів легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Крім, того до кола суб'єктів фінансового моніторингу науковці Л. А. Савченко та О. П. Орлюк відносять уповноважені державні органи та установи, що обслуговують здійснення фінансових операцій, залишаючи поза увагою суб'єктів господарювання, фізичних осіб-підприємців, нотаріусів, адвокатів, аудиторів тощо, які згідно законодавства також належать до суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Інформацію про переваги та недоліки визначень категорії «фінансовий моніторинг» з точок зору різних науковців згруповано та подано в табл. 5.1.

Враховуючи вище наведені підходи до розуміння сутності поняття «фінансовий моніторинг» будемо використовувати наступне визначення: фінансовий моніторинг – це специфічна

форма фінансового контролю, яка являє собою систематичне здійснення уповноваженими державними органами та особами, що обслуговують фінансові операції чи надають фінансові послуги, заходів, спрямованих на запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму.

Принципи фінансового моніторингу

В Концепції розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму на 2005-2010 рр. визначено такі основні принципи фінансового моніторингу [22]: верховенства права, пріоритету захисту прав людини, системності, комплексності, відповідності потребам часу та орієнтації на кінцевий результат, наукової обґрунтованості, активного співробітництва з іноземними державами. Проте в даній Концепції поняття «принцип фінансового моніторингу» не визначається, а наведені принципи, більшою мірою, характеризують необхідні умови розвитку національної системи фінансового моніторингу. На нашу думку, принцип фінансового моніторингу являє собою правило, яким слід керуватися при здійсненні фінансового моніторингу. Підходи до визначення поняття «фінансовий моніторинг» наведено у таблиці 7.1.

Таблиця 7.1

Підходи до визначення поняття «фінансовий моніторинг»

Підхід		Характеристика
Фінансовий моніторинг як сукупність заходів, що здійснюються у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму (юридичний підхід)		Представники: Законодавство, В.М. Берізо, А.П. Гаврилишин Переваги: визначає основне призначення фінансового моніторингу. Недоліки: не розкриває економічної сутності фінансового моніторингу
Фінансовий моніторинг як складова фінансового контролю (економічний підхід)	Заходи фінансового моніторингу – заходи фінансового контролю	Представники: О.М. Горбунова, М.І. Хімічева, С.В. Симов'ян Переваги: предмет та об'єкт фінансового моніторингу відноситься до предмета фінансового контролю. Недоліки: не виявляє місце фінансового моніторингу в системі фінансового контролю

Продовж. табл. 7.1

Підхід		Характеристика
	Фінансовий моніторинг – метод фінансового контролю (спостереження)	Представники: Л.К. Воронова, М.П. Кучерявенко, І.Є. Криницький. Переваги: виділяє місце фінансового моніторингу в системі фінансового контролю. Недоліки: – ототожнення понять «моніторинг» та «спостереження»; – позбавляє моніторинг рис системності, безперервності, превентивності; – позбавляє моніторинг можливості застосування інших методів контролю окрім спостереження.
	Фінансовий моніторинг – специфічна форма фінансового контролю	Представники: Л.А. Савченко, О.П. Орлюк, А.О. Клименко, І.О. Кузнєцова, Ю.А. Литвин. Переваги: – предмет та об'єкт фінансового моніторингу відносить до предмета фінансового контролю; – виділяє місце фінансового моніторингу в системі фінансового контролю; – забезпечує моніторинг можливістю оперувати іншими методами фінансового контролю окрім спостереження. Недоліки: – обмеження мети фінансового моніторингу лише виявленням операцій, схем та механізмів легалізації доходів та фінансування тероризму; – обмеження кола суб'єктів фінансового моніторингу

Оскільки фінансовий моніторинг є специфічною формою фінансового контролю, він повинен здійснюватись за дотриманням принципів останнього. Основні принципи фінансового контролю були сформульовані в Лімській декларації керівних принципів контролю 1977 р., серед них: незалежність, компетентність, гласність (з обов'язковою вимогою додержання комерційної та іншої таємниці, що захищається законом) [23]. В свою чергу, наука доповнила ряд основоположних принципів фінансового контролю, такими: законність, обов'язковість, системність, регулярність, всеосяжність, дотримання професійної етики, ефективність [6, с.

82-83; 19, с. 67; 24]. У дослідженнях українських науковців С. А. Буткевича [25] та О. О. Куришко [26] також відслідковується залежність між запропонованими ними принципами фінансового моніторингу та базовими принципами фінансового контролю, при цьому характерною є більша деталізація останніх. Підходи до виділення принципів фінансового моніторингу наведені в таблиці, їхнє узагальнення дає можливість виділити наступні принципи:

- принцип законності передбачає дотримання вимог законодавства України у сфері запобігання легалізації кримінальних доходів та фінансуванню тероризму;

- принцип цільової спрямованості - протидія та запобігання легалізації кримінальних доходів та фінансування тероризму;

- принцип гласності з обов'язковим дотриманням банківської або комерційної таємниці передбачає обов'язкове розкриття суб'єктами фінансового моніторингу інформації, що може бути пов'язана із процесами легалізації доходів чи фінансуванням тероризму;

- принцип дієвості – притягнення до відповідальності винних у порушенні законодавства у сфері протидії та запобігання легалізації кримінальних доходів та фінансування тероризму;

- принцип об'єктивності (незалежності контролюючих суб'єктів) – суб'єкти фінансового моніторингу повинні бути функціонально та організаційно незалежними від підконтрольних суб'єктів та захищені від контрольного впливу, виконання даного принципу забезпечить об'єктивність фінансового моніторингу та недопущення будь-яких проявів дискримінації;

- принцип компетентності передбачає розмежування прав та обов'язків між суб'єктами фінансового моніторингу залежно від рівнів, галузей, напрямків їх діяльності;

- принцип обов'язковості – впровадження визначених національним законодавством та внутрішніми нормативними документами норм щодо проведення фінансового моніторингу;

– принцип всеосяжності та регулярності передбачає дослідження фінансових операцій та їх учасників у встановленому національним законодавством та внутрішніми нормативними документами порядку;

– принцип системності та інтеграції – забезпечення збалансованості між усіма елементами системи, забезпечення координації між суб'єктами фінансового моніторингу та їх зв'язку з міжнародними організаціями та суб'єктами зарубіжних систем фінансового моніторингу;

– принцип оптимальності та адаптивності (гнучкості) – максимальна відповідність методів та процедур фінансового моніторингу існуючим схемам відмивання грошей та фінансування тероризму;

– принцип дотримання професійної етики – уникнення конфліктів інтересів;

– принцип економичності – мінімізація витрат на організацію та функціонування системи фінансового моніторингу.

Функції та роль фінансового моніторингу

Функції фінансового моніторингу – це здійснення певних заходів суб'єктами фінансового моніторингу, що в сукупності дають можливість досягти мети. Оскільки фінансовий моніторинг є специфічною формою фінансового контролю, він виконує ті ж функції, що і фінансовий контроль.

В межах загальних досліджень фінансового контролю його функції описувались такими науковцями як Л. А. Савченко та С. І. Лучковська, які виділяли такі основні функції фінансового контролю [7; 27]: профілактична інформаційна, аналітична, мобілізуюча або стабілізаційна, правоохоронна, виховна. На нашу думку, інформаційну та аналітичну функції слід розглядати об'єднано. Що ж до виховної функції, то її суть зводиться скоріше до загального призначення фінансового контролю, а ніж до конкретних заходів, здійснення яких в сукупності дає можливість досягти мети. Таким чином, можна зазначити наступні функції фінансового моніторингу: інформаційно-

аналітичну, превентивну, правоохоронну, стабілізаційну (мобілізуючу).

Виконання інформаційно-аналітичної функції передбачає збір, обробку, перевірку та аналіз інформації про фінансові операції та їх учасників, що дає можливість виявити ті з них, які можуть бути або дійсно пов'язані з процесами відмивання грошей та фінансування тероризму.

Превентивна функція фінансового моніторингу полягає у блокуванні фінансових операцій, що можуть бути або дійсно пов'язані з процесами відмивання грошей та фінансування тероризму. У зв'язку з цим в межах даної функції окреме місце займає забезпечення можливості здійснювати таке блокування, що проявляється у прийнятті нормативно-правових документів у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму.

Правоохоронна функція передбачає застосування заходів впливу (притягнення до відповідальності) у разі виявлення порушень у сфері протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму.

Стабілізаційна (мобілізуюча) функція фінансового моніторингу проявляється у виведенні грошей з тіньового сектора економіки.

Результатом успішного виконання зазначених функцій є реалізація головної мети фінансового моніторингу: запобігання та протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму. Це в свою чергу дасть можливість:

- забезпечити прозорість фінансової системи,
- підвищити інвестиційну привабливість економіки України для іноземних інвесторів,
- покращити міжнародний імідж України,
- декриміналізувати і детінізувати економічні відносини,
- сприятиме наповненню дохідної частини державного бюджету.

Саме в цьому і полягає визначальна роль фінансового моніторингу в економіці країни.

Суб'єкти фінансового моніторингу

Оскільки відмивання грошей є проблемою загальносвітового масштабу, відповідно суб'єкти фінансового моніторингу слід розглядати на національному та наднаціональному рівнях.

Наднаціональний рівень суб'єктів фінансового моніторингу представлений міжнародними та регіональними організаціями, які розробляють та встановлюють стандарти у сфері протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму, забезпечують координацію суб'єктів національного рівня у світових масштабах. Виходячи з їхньої участі у процесі протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму, такі організації слід поділити на прямі та непрямі. Компетенція непрямих суб'єктів фінансового моніторингу зводиться до розробки, встановлення та впровадження стандартів у сфері протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму. До категорії таких суб'єктів слід віднести ООН; Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF); Базельський комітет з банківського нагляду; Міжнародну асоціацію органів нагляду у сфері страхування; Міжнародну організацію комісій з цінних паперів; Підрозділи Євросоюзу, Світового банку, Міжнародного валютного фонду; регіональні групи протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму, тощо.

Компетенція прямих учасників зводиться до забезпечення у світових масштабах координації суб'єктів національного рівня в процесі протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму. До таких суб'єктів можна віднести: Егмонтську групу підрозділів фінансових розвідок. Міжнародну організацію кримінальної поліції (Інтерпол) тощо.

Згідно законодавства суб'єкти фінансового моніторингу національного рівня розподілено на дві групи: суб'єкти первинного фінансового моніторингу та суб'єкти державного фінансового моніторингу [17].

Суб'єкти первинного фінансового моніторингу забезпечують виявлення операцій, які підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу та операцій, пов'язаних з легалізацією доходів, шляхом порівняння нормативно закріплених ознак операцій, які підлягають обов'язковому та внутрішньому фінансовому моніторингу, з ознаками операцій, які клієнти мають намір здійснити (банки, небанківські фінансові установи). Суб'єкти державного фінансового моніторингу здійснюють перевірку вищевказаної інформації про зв'язок фінансових операцій з легалізацією доходів, здобутих злочинним шляхом, а також здійснюють регулювання та нагляд за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу (НБУ, Міністерство фінансів України тощо).

Підхід, запропонований законодавцем, не відносить до кола суб'єктів фінансового моніторингу органи, що здійснюють розслідування, оперативно-розшукову діяльність, порушують кримінальні справи у сфері відмивання грошей та фінансування тероризму. Це, в свою чергу, не дає можливість забезпечити належне виконання усіх функцій фінансового моніторингу (зокрема, правоохоронної).

Питання виділення суб'єктів фінансового моніторингу в національних масштабах досліджувались науковцями у межах вивчення загальної проблеми протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму, такими як: О. А. Клименко [10], Ю. Ю. Басова [28], Є. В. Павліченко [29], С. А. Буткевич [30-32], Д. Маценський [33].

В юридичній літературі основу класифікації суб'єктів фінансового моніторингу складає обсяг компетенції у сфері боротьби з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом. Зокрема, О. А. Клименко виділив три групи органів, уповноважених протидіяти відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом [10]:

– суб'єкти, основними функціями яких є протидія легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом, з урахуванням останніх змін законодавства до них належать: Держфінмоніторинг; Рада з

питань дослідження методів та тенденцій у відмиванні доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванні тероризму;

– суб'єкти, які здійснюють протидію легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом, в межах напрямку боротьби з організованою злочинністю: Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президенті України; спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ України; спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України;

– суб'єкти, які здійснюють протидію легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом, в межах покладених на них основних функцій: правоохоронні органи; органи, що мають контрольні повноваження (НБУ, Міністерство фінансів України, Міністерство юстиції, України, Міністерство транспорту та зв'язку України, Міністерство економіки України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг), суб'єкти первинного фінансового моніторингу.

Є.В. Павліченко також пропонує підхід щодо класифікації суб'єктів фінансового моніторингу, основу якого складає компетенція щодо його здійснення, тобто - цілі, сфера впливу, права та обов'язки [29]. Такі суб'єкти поділені на дві групи: провідний та допоміжні. Провідним суб'єктом є Держфінмоніторинг. Найчисельнішу групу складають допоміжні суб'єкти. Ця класифікаційна група названа так, враховуючи, що чинним законодавством повноваження щодо здійснення фінансового моніторингу не є у цих структурах основним. Коло допоміжних суб'єктів поділяється за сферою впливу: превентивні та предметні. Превентивними є суб'єкти первинного фінансового моніторингу, зміст їх повноважень полягає у виявленні операцій, пов'язаних з процесами легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, чи фінансування тероризму. Предметна компетенція стосується моніторингової діяльності, виявлення, документування, доказування фактів порушення законів,

притягненні осіб, винних у порушенні законів до юридичної відповідальності, встановлення у цій сфері обов'язкових норм і стандартів. Враховуючи цей зміст, предметна компетенція поділяється на дві групи: фінансова та правоохоронна. Фінансова стосується повноважень у сфері фінансової діяльності, які стосуються моніторингу, а правоохоронна - у доказуванні фактів порушення закону, притягненні винних до юридичної відповідальності.

Ця систематизація суб'єктів фінансового моніторингу, з юридичної точки зору, безперечно, є достатньо вдалою, оскільки дає можливість найбільш повно аналізувати повноваження суб'єктів та їх взаємозв'язки між собою. Проте, на нашу думку, вона не дозволяє класифікувати суб'єктів залежно від місця і ролі у процесі здійснення моніторингу. В даному випадку, слід зазначити, що віднесення суб'єктів первинного фінансового моніторингу до категорії допоміжних позбавляє їх визначальної ролі в процесі здійснення фінансового моніторингу. Згідно описаної вище трьохфазної моделі відмивання грошей, найбільш слабкою ланкою у ланцюгу процесу легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, є етап розміщення - саме на ньому відстежити злочин найлегше. Це наголошує на ключовій ролі у здійсненні фінансового моніторингу саме суб'єктів первинного фінансового моніторингу, що і забезпечують виявлення операцій, пов'язаних з процесами відмивання грошей чи фінансування тероризму.

Виходячи з цього, в основу структуризації суб'єктів фінансового моніторингу слід покласти не компетенцію, а їх основне призначення (див. рис.7.1). Тоді суб'єктів фінансового моніторингу національного рівня, як і в випадку з суб'єктами наднаціонального рівня, доцільно поділити на прямих та непрямих. Непрямі суб'єкти фінансового моніторингу визначають засади державної політики в сфері запобігання та протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму шляхом розробки, прийняття та підписання відповідних законодавчих та нормативно-правових актів.

Рис.7.1 Організаційна структура фінансового моніторингу

До таких суб'єктів можна віднести вищі органи державної влади (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України), а також консультативно-дорадчі органи з питань організації та здійснення фінансового моніторингу (Рада з питань дослідження методів та тенденцій у відмиванні доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванні тероризму, Координаційний комітет по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю).

До прямих суб'єктів фінансового моніторингу національного рівня належать: підзвітні особи; наглядові органи; підрозділ фінансової розвідки; правоохоронні, розвідувальні та судові органи.

Підзвітними особами (згідно з українським законодавством, – суб'єктами первинного фінансового моніторингу) є фізичні або юридичні особи, що здійснюють фінансові операції чи надають окремі фінансові послуги та зобов'язані національним законодавством здійснювати заходи щодо виявлення фінансових

операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, та інформування підрозділ фінансової розвідки про виявлені операції. До цієї категорії суб'єктів відносяться банки, небанківські фінансові установи, професійні учасники ринку цінних паперів, нотаріуси, адвокати, аудиторські фірми тощо.

Наглядові органи (згідно з українським законодавством, – суб'єкти державного фінансового моніторингу), здійснюють контроль за дотриманням підзвітними особами законодавства у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом та фінансування тероризму. Контроль з боку наглядових органів забезпечується здійсненням безвиїзного нагляду та виїзних планових та позапланових перевірок. Наглядовими органами в Україні є: Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія з регулювання ринків фінансових послуг, Міністерство фінансів України, Міністерство юстиції України, Міністерство транспорту та зв'язку України, Міністерством економіки України, Держфінмоніторинг.

Підрозділ фінансової розвідки (далі - ПФР) (згідно з українським законодавством, – спеціально уповноважений орган фінансового моніторингу, який також належить до категорії наглядових органів) є національним центром збору, аналізу та подальшої передачі компетентним органам інформації, що стосується відмивання грошей і фінансування тероризму. У світові практиці існують чотири основних типи організації ПФР [34, с. 10]: адміністративний, правоохоронний, судовий (прокурорський), змішаний («гібридний»). Спеціально уповноваженим органом фінансового моніторингу в нашій країні є Державна служба фінансового моніторингу України.

Правоохоронні та судові органи порушують кримінальні справи, здійснюють розслідування, оперативно-розшукову діяльність, притягують до відповідальності. Згідно ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993 р. № 3781-XII, до правоохоронних органів належать - органи прокуратури,

внутрішніх справ (міліція), служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції. Згідно ст. 3 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 № 2453-VI до судових органів належать суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України.

Взаємозв'язок між суб'єктами фінансового моніторингу та його основними функціями можна представити у вигляді схеми, наведеної на рис. 7.2.

На рис.7.2 показаний взаємозв'язок між правоохоронною функцією та підрозділом фінансової розвідки. Існування такого зв'язку обумовлюється типом його організації.

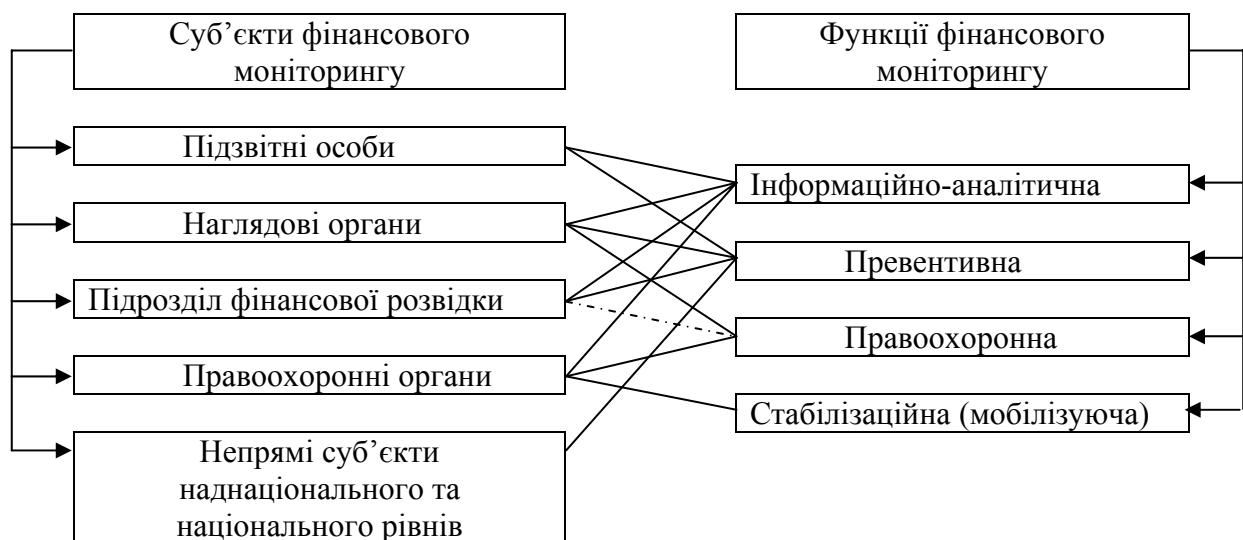

Рис. 7.2 Взаємозв'язок між суб'єктами та функціями фінансового моніторингу

Крім того, згідно українського законодавства Держфінмоніторинг здійснює нагляд за певними категоріями суб'єктів первинного фінансового моніторингу, що і передбачає

застосування ним заходів впливу у разі виявлення порушень у сфері протидії легалізації доходів та фінансуванню тероризму.

7.2. Міжнародне співробітництво та зарубіжний досвід у сфері запобігання та протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму

Питання боротьби з відмиванням грошей є транснаціональним, це очевидно, а особливого загострення дана проблема набуває в умовах міжнародної глобалізації і розвитку новітніх інформаційних технологій. Для злочинних угруповань не існує кордонів, це досить яскраво показали терористичні акти в США, Росії та інших країнах, що відіграють значну роль на міжнародній арені. Однак, правозахисні органи стикаються з міжнародними перепонами, оскільки вони повинні дотримуватися букви закону. В даних умовах світова спільнота дійшла висновку, що боротися з цим явищем по одинці не можливо жодній країні, тому особливої актуальності набуває міжнародне співробітництво у сфері боротьби з відмиванням «брудних» грошей та боротьби з міжнародним тероризмом.

Аналіз міжнародного досвіду боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму має враховувати два аспекти:

- стан міжнародного співробітництва з цієї проблеми,
- специфіку законодавства та організації системи протидії легалізації доходів в окремих країнах.

У систему міжнародних організацій у сфері протидії легалізації доходів і фінансування тероризму входять: Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF); Базельський комітет з банківського нагляду; Егмонтська група підрозділів фінансових розвідок, Організація Об'єднаних Націй, підрозділи Євросоюзу, Світового банку, МВФ, регіональні

групи протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму, Вольфсберзька група тощо.

Розуміючи рівень загрози для банківського сектора та фінансових установ, за ініціативою Президента Франції, у 1989 р. керівники держав Великої Сімки (Великобританія, Італія, Канада, Німеччина, США, Франція, Японія), на своїй зустрічі в Парижі вирішили створити Групу з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів (FATF), до складу якої увійшли держави - члени Великої Сімки, Європейська Комісія та ще вісім країн. Групі були надані повноваження щодо дослідження методів та тенденцій відмивання грошей, вивчення уже вжитих державами заходів на національному та міжнародному рівнях та визначення перспективних заходів з метою боротьби проти відмивання коштів.

FATF (The Financial Action Task Force on Money Laundering) - міждержавний орган 34-ох країн та 2-ох регіональних організацій, метою якого є розробка та покращення політик як на національному, так і на міжнародному рівнях з метою протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. З моменту свого створення FATF очолила роботу з імплементації заходів, спрямованих на протидію використанню фінансової системи з метою відмивання грошей та фінансування тероризму. FATF розробляє та підтримує актуалізацію спеціальних міжнародних стандартів у сфері боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму.

Рекомендації FATF представляють вичерпну та послідовну систему заходів, які повинні бути імplementовані країнами з метою боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму, а також фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення.

Оригінальні Сорок Рекомендацій FATF були розроблені в 1990 р. як ініціатива по боротьбі з незаконним використанням фінансових систем особами, які відмивають кошти від продажу наркотиків. У 1996 р. Рекомендації були вперше переглянуті для відображення розвитку тенденцій і схем відмивання грошей, та

для розширення їх сфери за межі відмивання грошей від продажу наркотиків. У жовтні 2001 р. FATF розширила свій мандат для розгляду питань щодо фінансування терористичних актів та терористичних організацій, і зробила важливий крок щодо створення восьми (пізніше розширених до дев'яти) Спеціальних Рекомендацій по запобіганню фінансуванню тероризму [35].

Рекомендації FATF були переглянуті вдруге в 2003 р. і разом зі Спеціальним Рекомендаціям були схвалені більш ніж 180 країнами. Ці Рекомендації є загальновизнаними міжнародними стандартами протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму.

Відповідно до висновків Третього раунду взаємної оцінки своїх членів FATF у лютому 2012 р. переглянула і оновила Рекомендації в тісній співпраці з регіональними групами за типом FATF та організаціями-спостерігачами, в тому числі Міжнародним валютним фондом, Світовим банком і Організацією Об'єднаних Націй. Перегляд усуває нові загрози, роз'яснює та посилює багато існуючих зобов'язань при збереженні необхідної стабільності та суворості Рекомендацій [36].

Всі редакції Сорока рекомендацій FATF охоплюють такі основні блоки питань: кримінально-правове переслідування осіб, пов'язаних з відмиванням доходів, включаючи забезпечувальні заходи та конфіскацію злочинних доходів; заходи, що вживаються фінансовими організаціями з метою запобігання відмиванню доходів; інституційні заходи, включаючи створення ПФР, а також правове та матеріальне забезпечення діяльності правоохоронних та наглядових органів; міжнародне співробітництво у сфері протидії відмиванню коштів, у тому числі у частині обміну інформацією між компетентними органами. Порівняння двох останніх редакцій Рекомендацій FATF представлено в табл. 7.2.

Таблиця 7.2

Порівняльна характеристика Рекомендацій FATF в редакції
2003 р. та 2012 р.

Порівняльна ознака	Рекомендації FATF 2003 р.	Рекомендації FATF 2012 р.
Назва	40 Рекомендацій FATF	Міжнародні стандарти протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення (Рекомендації FATF)
Кількість рекомендацій/ блоків	40 / 4	40 / 7
Структура рекомендацій	<ul style="list-style-type: none"> – правові системи; – заходи, що мають вживатися фінансовими установами та підприємствами у нефінансових сферах діяльності для запобігання відмиванню грошей і фінансуванню тероризму – інституційні та інші заходи, необхідні для систем боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму; – міжнародне співробітництво 	<ul style="list-style-type: none"> – політика та координація в сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму; – відмивання коштів та конфіскація; – фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового ураження; – запобіжні заходи; – прозорість та бенефіціарна власність юридичних осіб та організацій; – повноваження та відповідальність компетентних органів влади та інші інституційні заходи; – міжнародне співробітництво
Зобов'язання із вжиття превентивних заходів фінансовими та нефінансовими установами та професіями	+	+
Необхідність створення ПФР	+	+
Оцінка ризиків та застосування підходу, ґрунтованого на оцінці ризиків	-	+
Протидія фінансуванню тероризму	± ¹	+
Протидія поширенню зброї масового знищення	-	+

1 – в Рекомендації включено протидію фінансуванню тероризму в якості мети попереджувальних заходів та механізмів міжнародного співробітництва

Стандарти FATF 2012 р. посилюють вимоги для ситуацій, які становлять високий ризик, а також рекомендують країнам застосовувати більш направлений підхід в сферах, де ризик є

високим або де імплементація може бути посилена. Країни повинні спочатку визначити, оцінити і зрозуміти ризики відмивання коштів та фінансування тероризму з якими вони стикаються, а потім прийняти відповідні заходи для зниження ризиків.

Підхід, що ґрунтується на оцінці ризиків, дозволяє країнам в рамках вимог FATF прийняти більш гнучкий комплекс заходів для того, щоб більш ефективно зосередити свої ресурси і застосовувати попереджувальні заходи, які відповідають характеру ризиків для зосередження своїх зусиль в найбільш ефективний спосіб.

Боротьба з фінансуванням тероризму є дуже серйозним викликом. В цілому, ефективна система протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму є важливим інструментом для боротьби з цими процесами. Більшість заходів, попередньо спрямованих на протидію фінансуванню тероризму, з прийняттям нової редакції уже інтегровано в Рекомендації, що таким чином, усуває потребу у Спеціальних Рекомендаціях. Тим не менш, існують деякі рекомендації, які є унікальними по відношенню до фінансування тероризму, вони розміщені в частині С Рекомендацій FATF.

Розповсюдження зброї масового знищення є серйозним питанням безпеки, тому в 2008 р. мандат FATF було розширено з метою включення питань боротьби з фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення. Для боротьби з цією загрозою у 2012 р. FATF прийняла нову Рекомендацію (Рекомендація 7) спрямовану на забезпечення послідовної та ефективної імплементації цільових фінансових санкцій, у разі якщо вони накладаються Радою Безпеки ООН.

Таким чином, найважливішими нововведеннями в редакції 2012 р. Сорока рекомендацій FATF є наступні:

- оцінка ризиків та застосування підходу, ґрунтованого на управлінні ризиками;

- інтеграція в Рекомендації заходів, спрямованих на протидію фінансуванню тероризму,
- встановлення цільових фінансових санкцій за розповсюдження зброї масового знищення.

Зараз FATF закликає всі країни до вжиття всіх необхідних заходів для приведення у відповідність їхніх національних систем з протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом і фінансування тероризму, рекомендаціям FATF і до ефективного впровадження цих заходів. Слід зазначити, що активна робота Державної служби фінансового моніторингу (далі - ДСФМ), Національного банку України (далі - НБУ) та уряду у сфері фінансового моніторингу привела національне законодавство у відповідність до вимог FATF та дозволила Україні «вибути» восени 2011 р. з, так званого, «чорного списку» FATF.

Базельський комітет з банківського нагляду розробляє загальні норми та принципи банківського нагляду, а також рекомендації із впровадження передового досвіду у даній сфері. Комітет не має офіційних наднаціональних повноважень у сфері регулювання наглядової діяльності, і його висновки та рішення не мають обов'язкової юридичної сили. Питаннями протидії відмиванню доходів та фінансування тероризму займається Група з регулювання міжнародної банківської діяльності, до складу якої входять члени Базельського комітету та Офшорної групи банківських наглядів (ОГБС) [38].

Три документи з числа наглядових норм та указівок Базельського комітету стосуються питань відмивання грошей: Декларація про запобігання злочинного використання банківської системи з метою відмивання грошових коштів (1988 р.); Основні принципи ефективного банківського нагляду (1997 р.); Належна перевірка клієнтів банками (2001 р.) [38].

Декларація про запобігання злочинного використання банківської системи з метою відмивання коштів, прийнята Базельським комітетом у грудні 1988 р., вперше встановила міжнародні стандарти протидії відмиванню коштів для

фінансової системи. В даному документі розкривається зміст наступних трьох базових положень, із яких слід виходити банкам з метою протидії відмиванню коштів: ідентифікація клієнтів; відповідність законодавству; співробітництво з правоохоронними органами.

Основні принципи ефективного банківського нагляду, опубліковані Комітетом у вересні 1997 р., представляють собою комплексний план організації банківського нагляду та охоплюють широке коло питань, включаючи протидію відмиванню коштів.

Із 25 основних принципів принцип №15 відноситься до протидії відмиванню коштів та передбачає обов'язок органів банківського нагляду встановлювати, чи має банк адекватні регламенти, положення та інструкції (включаючи суворі правила «Знай свого клієнта»), які сприяють дотриманню високих етичних та професійних норм у фінансовому секторі та запобіганню навмисного або ненавмисного використання банку кримінальними елементами.

Правила «Знай свого клієнта» («ЗСК»), іменовані також «Належною перевіркою клієнта» («НПК»), являються найважливішою частиною основи ефективної системи протидії відмивання грошей та фінансування тероризму кожної країни.

Вольфсберзька група була заснована у 2000 р. 11-ма найбільшими банками світу. Метою групи є розробка принципів протидії відмиванню грошей у приватному банківському секторі. Принципи, які розробляє Вольфсберзька група, формально не мають юридичної сили та є публічним зобов'язанням банків-учасників дотримуватись певних етичних правил. Враховуючи реальний вплив членів Групи, контролюючих значну частину світового грошового обігу, прийняття ними таких принципів служить дійовим стимулом для їх виконання іншими приватними банками [38].

Організація системи протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму в кожній країні має свою специфіку.

Водночас існують принципи та вимоги, спільні для більшості країн. Світовий досвід пропонує до застосування три основні системи організації фінансового моніторингу [1, с. 132].

Перша система контролю передбачає заборону великих за обсягом угод з готівкою без участі професійного посередника. Вона реалізована в межах Європейського Союзу. Наприклад, італійським законодавством не вимагається, щоб підприємці або фінансисти вели облік значних угод із готівкою та повідомляли про них. Натомість існує заборона на здійснення таких угод без законного фінансового посередника, який веде відповідний облік.

Друга передбачає обов'язкове повідомлення уповноваженого органу про всі угоди, сума яких перевищує певний обсяг. Така система діє в США та Австралії. Система, безумовно, примітивна, але це гарантує отримання уповноваженим органом необхідної інформації. Крім того, простота критерію вибору операцій, що підлягають контролю, робить правила гри зрозумілими для всіх учасників і виключає момент підозри з боку суб'єкта фінансового моніторингу.

Третя - система контролю, за якою передбачено інформування про сумнівні угоди. Проблема реалізації цієї системи полягає у визначенні сумнівності. Якщо вона базується на жорсткій фіксації протиправних дій, то на суб'єкта фінансового моніторингу автоматично покладається виявлення причин здійснення таких дій.

В Україні та інших країнах пострадянського простору реалізується модель фінансового контролю змішаного типу.

Стосовно країн, які мають значний досвід у боротьбі з відмиванням грошей, то сюди, безперечно, слід віднести США і Великобританію. Боротьба з відмиванням грошей у США ведеться на державному рівні і законодавчі документи мають чітку структуру, яка складається з трьох основних розділів [39]:

- Закон про боротьбу з відмиванням грошей, який є підрозділом Закону по боротьбі із зловживаннями наркотиками.

- Закон про корумповані організації, а також ті, що знаходяться під впливом рекетирів.
- Закон про психотропні речовини.

Правильним, на наш погляд, є бачення США щодо корупції і відмивання грошей. За законодавством США корупція і відмивання грошей напряму пов'язане, таку думку також розділяє багато науковців, що займаються питаннями протидії відмиванню грошей, оскільки корумповані чиновники сприяють легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. В США корупція – це не тільки зловживання службовим становищем американських чиновників, але і чиновників іноземних держав. За законодавством США відмивання грошей веде за собою карну відповідальність і в даний момент нараховується близько 180 підстав за якими можуть притягнути до відповідальності, однак, якщо при розгляді справи буде доведено винуватість підсудного у відмиванні грошей, але у переліку підстав даний спосіб не значиться, то список підстав можуть розширити [39]. Особливої уваги заслуговує Закон «Про забезпечення всеосяжного механізму для знищення і перешкоджання тероризму (Provide Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act)» відомий під назвою «PATRIOT» [40]. Даним Законом надаються надзвичайно широкі повноваження виконавчій владі з пошуку і арешту терористів, а також фінансовим контрольним органам широкі можливості по слідкуванню за підозрілими фінансовими операціями, що потягнуло за собою цілу низку змін у законодавчих документах США, особливо тих, що стосуються банківської таємниці.

Хоча США можна вважати піонером у боротьбі з відмиванням грошей оскільки саме у цій державі було винайдено дане явище і розпочато боротьбу з ним, однак, Великобританію можна вважати найбільш взірцевим прикладом економік де поєднано високі темпи економічного зростання із застосуванням офшорних територій і надзвичайно ефективною боротьбою з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом.

Високорозвинена банківська система, а також наявність офшорних територій змусили Великобританію стати ініціатором створення FATF і розробити законодавчу базу, норми якої вилися у Положення про протидію відмиванню грошей, яке можна брати за приклад при розробці власної системи боротьби з відмиванням грошей, саме таким шляхом розвивала свою законодавчу базу Російська Федерація і зараз вона є дійсним членом FATF, а ще декілька років тому була у «чорному списку» даної організації. У Великобританії на законодавчому рівні закріплена посада «інспектора по заявам про відмивання грошей». Саме існування даної посади показує наскільки важливою є боротьба з відмиванням грошей у Великобританії, дану посаду може займати тільки фахівець найвищої категорії, який має настільки високий службовий статус, щоб не бути залежним у прийнятті відповідальних рішень. Високі посадові вимоги до інспектора пояснюються ще й тим, що цей працівник повинен мати доступ до всіх операцій і даних клієнтів банку. Як правило, функції інспектора виконує, за сумісництвом, управляючий відділенням банку або юрисконсульт. Хоча тримати у штаті банку відповідального працівника за операції з відмиванням грошей є обов'язком банку, однак, це не звільняє інших працівників від обов'язку знаходити підозрілі операції і повідомляти про них інспектора, який повинен проводити додаткову перевірку, щодо отриманих даних і приймати рішення, щодо повідомлення про ці операції відповідні державні органи. Як було сказано раніше, на британських територіях знаходяться зони з послабленим контролем і податковим навантаженням, тому для того, щоб відповідати високим вимогам протидії відмивання грошей у Великобританії діє відкрита база засновників компаній у офшорних територіях [39, 41, 42, с. 20-22].

Ще однією країною, на яку слід звернути увагу є Росія, яка являється не тільки сусідом України, але і стратегічним партнером. Росія – це держава, яка пройшла шлях від «чорного списку» FATF до членства у цій, безумовно, найавторитетнішій

організації по боротьбі з відмиванням грошей та фінансуванням міжнародного тероризму. Устрій боротьби з відмиванням грошей цієї держави багато чого запозичив у Великобританії, завдяки чому Росія змогла вийти на досить високий рівень у боротьбі з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом. Організація процесу боротьби з відмиванням грошей, як вже зазначалося, запозичена з англійської, координатором виступає Федеральна служба по фінансовому моніторингу. У всіх комерційних банках повинні бути розроблені правила внутрішнього контролю, а також структурний підрозділ, який відповідає за перевірку бухгалтерської звітності банківської установи, та розглядає свою діяльність як забезпечення безпеки самого банку. В Російській Федерації банки повинні сповіщати фінансову розвідку країни про всі операції з переліку сума яких перевищує 600000 рублів або еквівалент у іноземній валюті, що становить близько 20000 доларів США [39].

Аналізуючи досвід зарубіжних країн у боротьбі з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму окремо слід зупинитися на характеристиці систем фінансового моніторингу в пострадянських країнах. Передумови поширення процесів відмивання грошей в постсоціалістичних країнах виникли ще з часів Радянського Союзу. Нагромадження тіньових капіталів здійснювалося особливо швидкими темпами в період, так званої, перебудови в 1985-1991 рр. Внаслідок чого із розпадом Радянського Союзу країни отримали у спадок сформований тіньовий сектор із вагомим кримінальним ядром, ліквідація якого потребує не аби яких зусиль у сфері запобігання та протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму.

Національні системи фінансового моніторингу пострадянських країн почали формуватися з 2000 р. Першою країною, яка прийняла закон про протидію легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом була Білорусь (2000 р.), далі Росія (2001 р.), Україна (2002 р.), Узбекистан (2004 р.), Киргизстан

(2006 р.), Молдова (2007 р.), Вірменія (2008 р.), Туркменістан (2009 р.), Казахстан (2010 р.) та Таджикистан (2011 р.) [37].

Згідно законодавства пострадянських країн, елементами національної системи фінансового моніторингу є:

- підзвітні особи (фінансові установи, ріелтори, нотаріуси, адвокати тощо), які зобов'язані здійснювати заходи щодо виявлення фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, та інформування спеціально уповноваженого органу про виявлені операції;
- органи, які здійснюють нагляд за підзвітними одиницями (Центральний банк, Міністерство фінансів, Міністерство економіки, Міністерство юстиції, іноді спеціально уповноважений орган фінансового моніторингу тощо);
- спеціально уповноважений орган фінансового моніторингу, що є національним центром збору, аналізу та подальшої передачі компетентним органам інформації, що стосується відмивання грошей і фінансування тероризму;
- правоохоронні органи (прокуратура, служба національної безпеки, міліція тощо), що здійснюють розслідування, оперативно-розшукову діяльність, порушують кримінальні справи.

Механізм взаємодії між елементами системи фінансового моніторингу визначається типом організації спеціально уповноваженого органу з фінансового моніторингу, який у світовій практиці називають підрозділом фінансової розвідки (далі - ПФР). Розглянемо типи організації ПФР в деяких країнах пострадянського простору (табл. 7.3).

Таблиця 7.3 - Підрозділи фінансової розвідки в пострадянських країнах

Країна	Назва ПФР	Рік заснування	Статус і підпорядкування	Повноваження ПФР	Тип ПФР
Росія	Федеральна служба фінансового моніторингу	2001	Федеральний орган виконавчої влади. Підпорядкування: 2001 – 2004 рр. – Міністерство фінансів з 2004 р. - Уряд	Збір, обробка, аналіз інформації; передача узагальнених матеріалів правоохоронним органам; координація діяльності в системі Гранична сума 600 тис. руб. (≈20 тис. долл. США)	Адміністративний
Узбекистан	Департамент боротьби з податковими, валютними злочинами та легалізацією злочинних доходів	2001	Структурний підрозділ Генеральної прокуратури	Фінансовий аналіз; оперативно-розшукова діяльність; порушення кримінальних справ; координація діяльності в системі Гранична сума 4 тис. мін. зар. плат	Судовий
Молдова	Департамент запобігання та боротьби з відмиванням грошей Служба попередження та боротьби з відмиванням грошей	2001 – 2007 гг 2007	Структурний підрозділ Генеральної прокуратури Структурний підрозділ Центру боротьби з економічними злочинами та корупцією (ЦБЕЗК)	Фінансовий аналіз; оперативно-розшукова діяльність; порушення кримінальних справ; координація діяльності в системі Збір, ресстрація та перевірка інформації по правопорушенням; передача матеріалів іншим підрозділам ЦБЕЗК; координація діяльності в системі Гранична сума 50 тис. леєв (≈ 4,2 тис. долл. США)	Судовий Правоохоронний
Україна	Державна служба фінансового моніторингу	2002	2002 – 2005 рр. – департамент Міністерства фінансів; з 2005 г. – Центральний орган виконавчої влади. Підпорядкування – Міністерство фінансів	Збір, обробка, аналіз інформації; передача узагальнених матеріалів правоохоронним органам; координація діяльності в системі Гранична сума 150 тис. грн. (≈19 тис. долл. США)	Адміністративний

Країна	Назва ПФР	Рік заснування	Статус і підпорядкування	Повноваження ПФР	Тип ПФР
Білорусь	Департамент фінансового моніторингу	2003	Структурний підрозділ Комітету державного контролю	Збір, обробка, аналіз інформації; передача узагальнених матеріалів правоохоронним органам; координація діяльності в системі Гранична сума 1 тис. баз. величин	Адміністративний
Киргизстан	Державна служба фінансової розвідки	2005	Центральний орган виконавчої влади Підпорядкування: 2005 – 2011 рр. – Президент; з 2011 - Уряд	Збір, обробка, аналіз інформації; передача узагальнених матеріалів правоохоронним органам; координація діяльності в системі Гранична сума 1000 тис. сомов (≈ 22 тис. долл. США)	Адміністративний
Вірменія	Центр фінансового моніторингу	2005	Структурний підрозділ Центрального банку	Збір, аналіз та обмін інформацією в сфері протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму Гранична сума 20000 тис. драмов (58 тис. долл. США)	Адміністративний
Казахстан	Комітет фінансового моніторингу	2008	Відомство Міністерства фінансів	Збір, аналіз інформації; координація діяльності державних органів в сфері фінансового моніторингу; передача матеріалів правоохоронним органам Гранична сума 1000 тис. тенге (≈ 7 тис. долл. США)	Адміністративний
Таджикистан	Департамент фінансового моніторингу	2009	Структурний підрозділ Національного банку	Збір, аналіз інформації; передача узагальнених матеріалів правоохоронним органам; координація діяльності в системі Гранична сума 70 тис. сомоні (≈ 14 тис. долл. США)	Адміністративний
Туркменістан	Управління фінансового моніторингу	2010	Структурний підрозділ Міністерства фінансів	Збір, аналіз інформації; передача узагальнених матеріалів правоохоронним органам; координація діяльності в системі Гранична сума не визначена	Адміністративний

Переважна більшість країн пострадянського простору (за винятком Молдови та Узбекистану) обрала шлях створення ПФР адміністративного типу, що і визначає відповідні моделі національних систем фінансового моніторингу в них. ПФР зазвичай входить в структуру адміністративного органу чи відомства, яке не відноситься до системи правоохоронних чи судових органів, чи діє під його наглядом. Повноваження ПФР обмежуються збором, аналізом і подальшою передачею інформації про підозрілі операції. Роль ПФР полягає в обґрунтуванні підозри і передачі справи до компетентних органів.

Про ефективність функціонування систем фінансового моніторингу в країнах пострадянського простору може служити інформація щодо формування та передачі до суду кримінальних справ, що містять матеріали ПФР, (табл. 7.4).

Таблиця 7.4

Статистична інформація про кримінальні справи, що містять матеріали ПФР, в країнах пострадянського простору в 2011 р., шт.

Країна	Кількість повідомлень, отриманих ПФР	Кількість матеріалів ПФР, переданих правоохоронним органам	Кількість порушених кримінальних справ, усього / що містять матеріали ПФР	Кількість справ, переданих до суду	Кількість вироків
Росія	5030727	904	2500 / 400	640	150
Киргизстан	392077	101	9 / 4	1	1
Казахстан	186898	13	135 / 3	7	7
Україна	168548	408	- / 276	106	65
Білорусь	150945	-	26 / 0	2	2
Вірменія	136580	23	13 / 5	3	3
Узбекистан	4125	-	42 / 42	8	8
Туркменістан	280	3	3 / 2	0	0

Відносно невелика кількість матеріалів, переданих ПФР правоохоронним органам за результатами аналізу отриманих від підзвітних одиниць повідомлень про фінансові операції може свідчити про недостатню якість таких повідомлень, або про наявні труднощі з їх аналітичної обробкою. При цьому слід

зазначити, що наявність єдиної інформаційної аналітичної системи в даних державах має, безумовно, важливе значення для оперативної обробки і первинного аналізу значного обсягу повідомлень ПФР, а також для управління справами, однак не скасовує особливої ролі людського фактора в проведенні поглибленого аналізу в рамках фінансових розслідувань.

На підставі вищенаведених даних можна також зробити висновок про невисоку ефективність роботи ПФР в досліджуваних країнах, головним чином, через недостатньо налагоджену взаємодію з правоохоронними та наглядовими органами.

Кількість розслідуваних справ, пов'язаних з відмиванням грошей невелика (за винятком Росії та України). Це свідчить про те, що питання боротьби з відмиванням грошей в цілому не визначені керівництвом правоохоронних органів пострадянських країн в якості пріоритетних. Легалізація доходів у кримінальних справах, як правило, проходить в якості супутнього злочину.

Наведена статистика свідчить і про незначну частину кримінальних справ з відмивання грошей, які доведені до суду з винесенням вироку (до 20%). Дана обставина вказує на те, що в більшості випадків кримінальні справи в частині злочину відмивання грошей, припиняються вже на стадії попереднього слідства. Це також побічно вказує на наявність проблем в частині кваліфікації діянь з відмивання грошей, у зв'язку з недоліками криміналізації.

Висновок про ефективність роботи наглядових органів в пострадянських державах дозволяє зробити аналіз санкцій за порушення в сфері протидії відмиванню грошей і фінансуванню тероризму. Оскільки основою фінансово-кредитної системи цих країн є банківські установи, ми обмежилися дослідженням санкцій, застосованих тільки в банківському секторі (табл. 7.5). Крім того, даний аналіз охопив всього 6 держав пострадянського простору через відсутність статистики зі здійснення наглядових заходів та застосування санкцій за порушення в сфері протидії відмиванню грошей і фінансуванню тероризму в інших країнах.

Невелика кількість санкцій, застосованих за порушення у сфері протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму в Киргизстані та Туркменістані, більшою мірою свідчить про низьку якість перевірок, які проводяться наглядовими органами, ніж про відсутність порушень у цій сфері.

Таблиця 7.5

Санкції за порушення у сфері протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму, застосовані наглядовими органами в банківському секторі у країнах пострадянського простору у 2011 р.

Країна	Кількість банків	Кількість перевірок	Попередження	Штрафи		Призупинення ліцензії на окремі операції	Відкликання ліцензії
				фіз. ос.	юр. ос.		
Росія	966	587	104	-	110	70	2
Україна	175	355	18	13	35	1	0
Казахстан	39	322	15	56	0	3	1
Білорусь	31	10	13	37	0	0	0
Туркменістан	11	11	0	0	0	0	0
Киргизстан	22	7	18	0	0	0	0

Враховуючи масштаби банківського сектора, слід звернути увагу й на невелику кількість перевірок, здійснюваних наглядовими органами в Росії та Білорусі, де частки банків, охоплених контролем, складають 60 % та 32 % відповідно. Все це свідчить про низьку ефективність наглядових органів у більшості пострадянських республік.

При цьому, слід зазначити, що в таких країнах як Україна та Казахстан, ситуація із функціонуванням наглядових органів виглядає набагато краще. Так, згідно українського законодавства, НБУ проводить планові перевірки банків один раз на два роки, а позапланові (у т. ч. відокремлених підрозділів) – за результатами безвиїзного нагляду. Крім того, активна робота НБУ у сфері фінансового моніторингу дозволила Україні «вибути» восени 2011 р. з, так званого, «чорного списку» Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). При цьому зазначимо, що в переліку країн, які мають суттєві недоліки в національних режимах протидії відмиванню грошей і

фінансуванню тероризму, знаходяться такі пострадянські держави як Киргизстан, Таджикистан і Туркменістан [46].

Враховуючи рекомендації FATF слід зазначити, що постсоціалістичним країнам слід продовжувати процес удосконалення національної системи фінансового моніторингу за такими ключовими напрямки: актуалізація правової бази для виявлення та заморожування терористичних активів, реалізація ефективних наглядових програм для усіх груп підзвітних одиниць, підвищення координації між суб'єктами національної системи фінансового моніторингу, а також розвиток міжнародного співробітництва.

7.4. Механізм фінансового моніторингу в банківській системі України

З точки зору універсальності найбільш привабливою для відмивання грошей є банківська система, що зумовлюється наявністю стійких зв'язків з іноземними установами, швидким банківським обслуговуванням, можливістю оперувати значними сумами тощо. Тому швидкість виявлення схем відмивання грошей та фінансування тероризму залежить від активної участі саме банків у процесі протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Розглянемо механізм фінансового моніторингу в банківській системі України.

Основні питання здійснення фінансового моніторингу в банківській системі України визначаються сукупністю нормативно-правових документів, які можна виділити у три групи (див. табл. 7.6): міжнародні документи у сфері запобігання та протидії легалізації кримінальних доходів та фінансуванню тероризму; національні законодавчі та нормативно-правові акти; внутрішні нормативні документи банків.

Таблиця 7.6

Нормативно-правове забезпечення фінансового моніторингу в банківській системі України

Група	Назва
Нормативні документи міжнародних організацій та комітетів	Міжнародні конвенції: Конвенція ООН про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин, Конвенція Ради Європи про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності та про фінансування тероризму, Міжнародна конвенція ООН про боротьбу з фінансуванням тероризму, Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, Конвенція ООН проти корупції та інші
	Резолюції Ради Безпеки ООН
	Документи Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF): Рекомендації FATF
	Документи Базельського комітету банківського нагляду
	Документи інших міжнародних та регіональних організацій
Національні нормативні документи	Закони України: «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», «Про банки і банківську діяльність»
	Нормативно-правові документи Національного банку України (далі – НБУ): Положення НБУ «Про здійснення банками фінансового моніторингу»; «Про порядок організації та проведення перевірок з питань запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму»; «Про застосування Національним банком України санкцій за порушення законодавства з питань запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму»; листи та роз'яснення щодо окремих питань здійснення фінансового моніторингу в банках тощо
	Нормативно-правові документи Кабінету Міністрів України (далі - КМУ): Порядок формування переліку осіб, які пов'язані з провадженням терористичної діяльності або щодо яких застосовано міжнародні санкції, Перелік офшорних зон та інші
	Нормативно-правові документи Держфінмоніторингу
Внутрішньо-банківські нормативні документи	Правила внутрішнього фінансового моніторингу банку
	Програма ідентифікації та вивчення клієнтів банку
	Програми здійснення фінансового моніторингу за певними напрямками діяльності банку в процесі обслуговування клієнтів
	Програма оцінки та управління ризиками легалізації кримінальних доходів/фінансування тероризму
	Програма навчання та підвищення кваліфікації працівників банку
	Інші нормативні документи (наприклад, Положення про підрозділ фінансового моніторингу тощо)

Ураховуючи організаційну структуру національної системи фінансового моніторингу України слід уточнити наступні елементи системи протидії легалізації доходів та фінансування

тероризму в банківській системі: підзвітними особами є банки, платіжні організації та члени платіжних систем, що є банківськими установами; наглядовим органом є Національний банк України.

Ст. 6 ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом», а також Положення НБУ «Про здійснення банками фінансового моніторингу» визначають завдання, обов'язки та права банків як суб'єктів первинного фінансового моніторингу [17, 47].

Банк встановлює правила, розробляє програми проведення фінансового моніторингу та призначає працівника, відповідального за його проведення.

Банк зобов'язаний: стати на облік в ДСФМУ як суб'єкт первинного фінансового моніторингу; виявляти та реєструвати фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, стосовно яких є достатні підстави підозрювати, що вони пов'язані, стосуються або призначені для фінансування тероризму; здійснювати ідентифікацію, вивчення та класифікацію клієнтів з урахуванням установлених банком критеріїв ризиків; надавати ДСФМУ інформацію відповідно до вимог законодавства України з питань запобігання легалізації кримінальних доходів/фінансуванню тероризму; забезпечувати управління ризиками легалізації кримінальних доходів/фінансування тероризму; зупиняти фінансові операції у разі, якщо такі операції містять ознаки легалізації, чи якщо учасником або вигодоодержувачем за фінансовою операцією є особа, яку включено до переліку осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності або щодо яких застосовано міжнародні санкції; забезпечувати зупинення та/або відстеження (моніторингу) фінансових операцій клієнтів за рішенням (дорученням) ДСФМУ; погоджувати призначення та звільнення відповідального працівника банку.

Банк з метою виконання покладених на нього завдань має право звертатися із запитом до органів виконавчої влади, правоохоронних органів, Національного банку України,

юридичних осіб, які в установленому законодавством порядку інформують про результати розгляду такого запиту.

Ст. 14 ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» визначає завдання, обов'язки та права НБУ як суб'єкта державного фінансового моніторингу [17].

НБУ як суб'єкт державного фінансового моніторингу зобов'язані: здійснювати регулювання та нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму за діяльністю банків, платіжних організацій та членів платіжних систем, що є банківськими установами; забезпечувати надання методологічної, методичної та іншої допомоги банкам у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму; проводити перевірку організації професійної підготовки працівників та керівників підрозділів, відповідальних за проведення фінансового моніторингу; надавати ДСФМУ інформацію про дотримання банківськими установами, вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, у тому числі про виявлені порушення та заходи, вжиті для їх усунення; забезпечувати зберігання інформації, що надійшла від суб'єктів первинного та державного фінансового моніторингу і правоохоронних органів.

НБУ має право одержувати від банківських установ інформацію, необхідну для виконання ним функцій з регулювання і нагляду за ними.

НБУ та інші державні органи забезпечують відповідно до законодавства доступ ДСФМ до своїх інформаційних ресурсів для створення та забезпечення функціонування єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

НБУ визначає і розробляє процедуру застосування відповідних запобіжних заходів щодо країн, які не виконують або неналежним чином виконують рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, задіяних у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму: посилена увага під час погодження створення в таких країнах філій, представництв чи дочірніх підприємств банків; попередження суб'єктів первинного фінансового моніторингу не фінансового сектору про те, що операції з фізичними або юридичними особами у відповідній країні можуть мати ризик відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму; обмеження ділових відносин або фінансових операцій з відповідною країною або особами в такій країні.

НБУ здійснює нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму за діяльністю банків, платіжних організацій та членів платіжних систем, що є банківськими установами, шляхом проведення планових та позапланових перевірок, у тому числі виїзних [48].

Перевірка банку, платіжної організації та члена платіжної системи, що є банківською установою, відокремленого підрозділу банку, філії іноземного банку (далі - банк) щодо дотримання вимог законодавства з питань фінансового моніторингу (далі - перевірка) проводиться з метою визначення достатності та відповідності заходів, що здійснюються банком, вимогам законодавства з питань фінансового моніторингу, а також рівня ризику використання послуг банку для легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму.

Службовці Національного банку здійснюють безвиїзний нагляд з питань фінансового моніторингу шляхом проведення аналізу дотримання банком вимог законодавства з питань фінансового моніторингу на підставі: даних матеріалів перевірок банку; даних статистичної звітності банку подається до Національного банку України; інформації та копій документів,

отриманих від банку; інформації та документів, отриманих від підрозділів Національного банку, суб'єктів державного фінансового моніторингу, інших органів державної влади.

Інформацію, документи (копії документів) і пояснення, необхідні для проведення безвиїзного нагляду з питань фінансового моніторингу, банк надає на відповідний запит Національного банку у термін та порядку, що встановлюються у відповідному запиті.

Виїзна планова перевірка - перевірка, яка проводиться відповідно до затвердженого Національним банком річного плану перевірок з питань фінансового моніторингу. Планова перевірка банку (крім відокремлених підрозділів банків) проводиться не рідше одного разу на два роки.

Національний банк за наявності обґрунтованих підстав може прийняти рішення про проведення позапланової перевірки банку. Такими підставами є: результати безвиїзного нагляду з питань фінансового моніторингу; інформація інших підрозділів Національного банку, державних органів, органів нагляду іноземних держав про ознаки порушення вимог законодавства з питань фінансового моніторингу; результати узагальнення матеріалів перевірок окремих банків, що несуть взаємопов'язаний або системний зміст.

У разі виявлення порушень банком законодавства у сфері протидії легалізації доходів та фінансуванню тероризму Національний банк адекватно вчиненим порушенням застосовує до банку санкції (далі - санкції), до яких належать: накладання штрафу на банк; обмеження, тимчасове припинення дії чи анулювання ліцензії або іншого спеціального дозволу на право провадження певних видів діяльності; тимчасове відсторонення посадової особи банку від посади [49].

Таким чином, спираючись на існуюче національне законодавство та нормативно-правові документи міжнародних організацій, якими визначені основні функції, завдання та повноваження суб'єктів фінансового моніторингу, можна

запропонувати загальний механізм фінансового моніторингу в банківській системі України (див. рис. 7.2).

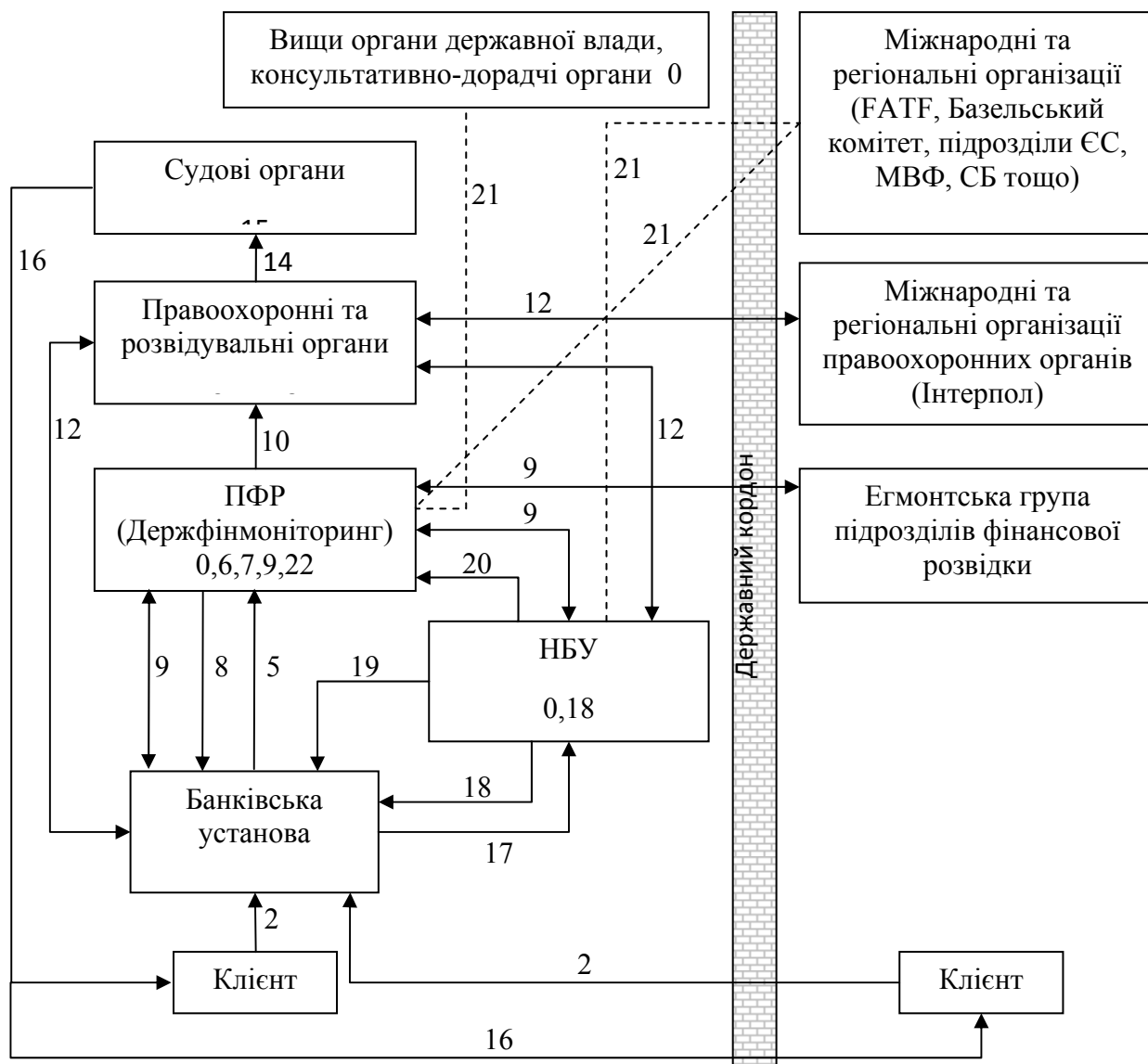

Рис. 7.2 Механізм фінансового моніторингу в банківській системі України

Позначення до рисунку:

- 0 – прийняття нормативно-правових документів в сфері протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму відповідними органами та установами;
- 1 – організація внутрішньої системи фінансового моніторингу банку;
- 2 – намір здійснити фінансову операцію;
- 3 – ідентифікація клієнта, перевірка фінансової операції на наявність ознак легалізації доходів чи фінансування тероризму,
- 3.1 – у разі відсутності ознак - проведення фінансової операції без реєстрації;
- 3.2 – у разі наявності ознак проведення операції з подальшою реєстрацією;
- 3.3 – зупинення фінансової операції, що здійснюється на користь або за дорученням клієнта, якщо її учасником або вигодоодержувачем за нею є особа, яку включено до переліку осіб, пов'язаних зі здійсненням терористичної діяльності або

щодо яких застосовано міжнародні санкції; а також операції, абоза якою є вмотивована підозра щодо належності операції до легалізації доходів чи фінансування тероризму;

4 – реєстрація фінансової операції, прийняття рішення про подання інформації про фінансову операцію, що підлягає внутрішньому фінансовому моніторингу в Держфінмоніторинг;

5 – подання інформації про фінансову операцію до Держфінмоніторингу;

6 – формування єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму;

7 – аналіз повідомлень від банківських установ щодо їх приналежності до процесу відмивання грошей та фінансування тероризму,

7.1 – у разі відсутності ознак по операції, що не була зупинена – аналіз завершується;

7.2 – у разі відсутності ознак по операції, що була зупинена - прийняття рішення про поновлення операції;

7.3 – у разі наявності ознак по операції, що не була зупинена – подальший аналіз;

7.4 – у разі наявності ознак по операції, що була зупинена - прийняття рішення про додаткове зупинення операції (до 5 днів) з подальшим аналізом;

8 – повідомлення банківської установи про прийняте рішення (у разі попереднього зупинення операції);

9 – аналітична робота, збір, обробка та аналіз додаткової інформації щодо фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу;

9.1 – у разі відсутності ознак по операції, що не була зупинена – аналіз завершується;

9.2 – у разі, якщо за результатами перевірок фінансової операції, що була зупинена, ознаки легалізації не підтверджуються Держфінмоніторинг скасовує рішення щодо зупинення операції та повідомляє про це банківську установу та аналіз завершується;

9.3 – у разі, якщо за результатами перевірок операції, що не була зупинена, ознаки легалізації підтверджуються Держфінмоніторинг формує для правоохоронних органів узагальнені матеріали по підозрілим фінансовим операціям;

9.4 – у разі, якщо за результатами перевірок, що була зупинена, ознаки легалізації підтверджуються Держфінмоніторинг приймає рішення про додаткове зупинення операції (загальний строк не повинен перевищувати 14 днів) та формує для правоохоронних органів узагальнені матеріали по підозрілим фінансовим операціям;

10 – передача правоохоронним органам узагальнених матеріалів за повідомленнями про фінансові операції, що надійшли від банків та інших СПФМ;

11 – аналіз узагальнених матеріалів, що надійшли від Держфінмоніторингу; проведення попередніх розслідувань

12 – уточнення інформації про фінансові операції та їх учасників;

13 – порушення кримінальних справ (ст. 209, ст. 258 ККУ), встановлення винних осіб;

14 – передача справ до суду;

15 – здійснення правосуддя, винесення вироку;

16 – притягнення до відповідальності;

17 – подання банком до НБУ звітності щодо здійснення фінансового моніторингу;

18 – здійснення НБУ безвиїзного та виїзного нагляду за дотриманням банками законодавства в сфері протидії легалізації доходів, фінансуванню тероризму;

19 – внаслідок виявлених порушень в ході безвиїзного та виїзного нагляду застосування НБУ заходів впливу до банків;

20 – надання інформації Держфінмоніторингу про дотримання банками законодавства у сфері протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму;

21 – забезпечення налагодження співпраці, взаємодії та інформаційного обміну з державними органами, компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями в сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

22 – формування звітності про функціонування національної системи фінансового моніторингу.

Ураховуючи складність національного механізму протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму особливої уваги набувають питання забезпечення високого ступеня координації між суб'єктами фінансового моніторингу. Адже, узгоджене функціонування суб'єктів фінансового моніторингу у великій мірі визначає стан та ефективність боротьби з відмиванням грошей, економічною злочинністю, розповсюдженням тіньового сектора, а отже – надійність кредитно-фінансової системи країни і в цілому її економічну безпеку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Розділ 1

1. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. – В 4 т. – Т.4. – СПб.: Диамант, 1998. – С. 515.
2. Hewitt K. (Ed.) Interpretations of calamity: From the viewpoint of human ecology [Електронний ресурс] / К. Hewitt – Boston: Allen, Unwin. –1983. – Режим доступу : http://jpe.library.arizona.edu/volume_15/Collins.pdf.
3. Rosenthal U. Coping with crises: The management of disasters, riots and terrorism / Uriel Rosenthal , Michael T. Charles, Paul T. Hart // Springfield: Charles C. Thomas. – 1989. – №1. – Р. 99–102.
4. Аккоф Р. Планирование будущего корпорации / Р. Аккоф. – М. : Прогресс, 1985. – 265с.
5. Чернявский А.Д. Антикризове управління підприємством: навч. посіб. / А.Д. Чернявський. – Л. : МАУП, 2006. – 194 с.
6. Almond, G.A.(Eds.) Crisis, choice and change: Historical studies of political development [Електронний ресурс] / G.A. Almond, S.C., Flanagan ,R.J. Mundt – Boston : Little, Brown and company, 1973. – Режим доступу : <http://mgimofp.narod.ru/326.htm>.
7. Sachs J. Financial crises in emerging market: The lesson from 1995 / J. Sachs, F. Tornell, F.Velasco // Brooking Papers jn Economics Activity. – 1996. –No.1. – Р. 147–215.
8. Коваленко В.В. Антикризове управління в забезпеченні фінансової стійкості банківської системи : монографія / В.В. Коваленко, О.В. Крухмаль. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 198 с.
9. Плисецкий Д. Система мониторинга финансового сектора экономики / Д. Плисецкий // Банковское дело. – 2004. – №9. – С. 6–10.
10. Блэк Дж. Экономика : Толковый англо–русский словарь. / Дж. Блэк – М. : ИНФРА–М, Весь Мир. – 2000. – 840 с.
11. Frankel J. Currency crises in emerging markets: An empirical treatment / J. Frankel, A. Rose // Journal of International Economics.– 1996. – Vol.41. – Р. 351–366.
12. Dziobek C. Market-based policy instruments for systemic bank restructuring : сборник научных трудов / C.Dziobek. – S.l. : [s. n.], 1998. – 24 p. – (Working paper / IMF ; WP/98/113).
13. Коваленко В.В. Банківський нагляд : навч. посіб. / В.В. Коваленко. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 262 с.

14. Kaminsky G. The leading indicators of currency crises / G. Kaminsky, S. Lizondo, C. Reinhart // IMF Staff Paper – 1998.–Vol. 45 (March). – P. 1–48.
15. Коваленко В.В. Інструменти державного антикризового управління в банківському секторі / В.В. Коваленко // Вісник Української академії банківської справи. – 2006. – № 2. – С. 8–14.
16. Dermirg – Kunt A. The determinants of banking crisis evidence from developing countries / A. Dermirg – Kunt, E. Dertragiache // IMF Working Paper No. 03/98. International Monetary Fund. – 1998. –Vol. 45. – P. 81–109.
17. Gonzales–Hermosillo B. Determinants of ex–ante banking system distress: A macro –micro empirical exploration of some recent episode / B. Gonzales–Hermosillo. // IMF Working paper WP/99/33. International Monetary Fund, 1999. – Vol. 33. – 45 p.
18. Financial Soundness Indicators: Analytical Aspects and Country Practices – Occasional Paper 212. – International Monetary Fund. – 2002. – P.3.
19. Steinwand D. Finanzkrisen der «dritten Generation»: Der Fall Asien. Erklärungsmodelle und Herausforderungen für die Technische Zusammenarbeit / D. Steinwand // Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit. – Eschborn, 2002. – 18 p.
20. Krugman P. A Model of Balance-of-Payments Crises / P. Krugman // Journal of Money, Credit and Banking. - 1979. - №8. - P.311-325.
21. Hott Ch. Finanzkrisen: Eine portfoliotheoretische Betrachtung von Herdeverhalten und Ansteckungseffekten als Ursachen von Finanzkrisen / Ch. Hott // Dissertationsschrift. – Dresden, 2002. – 173 p.
22. Frenkel M. Neue internationale Finanzarchitektur: Defizite und Handlungsoptionen / M. Frenkel, L. Menkhoff // Perspektiven der Wirtschaft - 2000. - №1. - P.259-279.
23. Стельмах В. Модель монетарного устрою «currency board»: «за» чи «проти»? / В. Стельмах, О. Петрик // Вісник Національного банку України. - 2000. - №3. - С.2-8.
24. Джонсон А. Г. Тлумачний словник з соціології / А.Г. Джонсон. - Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка. - 2003. - 480 с.

25. Кульпінський С. В. Визначення факторів впливу на бізнес-цикл у системі регулювання фінансового ринку / С.В. Кульпінський // Фінанси України. - 2009. - №9. - С.53-66.
26. Барановський О.І. Економіка «мільних бульбашок» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ief.org.ua/Arjiv_EP/Baranovsk_408.pdf.
27. Mishkin F. Understanding Financial Crisis: A Developing Country Perspective / F. Mishkin // NBER Working Papers. - 1996. - №5600. - P.1-49.
28. Мишкін Ф. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Ф. Мишкін. - К.: Основи. - 1999. - 963 с.
29. Dooley M.P. A Model of Crises in Emerging Markets / M.P. Dooley // International Finance Discussion Papers. - № 630. - November 1998. - P.1-27.
30. Хаб'юк О. Банківське регулювання та нагляд через призму рекомендацій Базельського комітету: монографія. - Івано-Франківськ: ОППО: Снятин: ПрутПринт, 2008. -260 с.
31. Барановський О.І. Сутність і різновиди фінансових криз / О.І. Барановський // Фінанси України. - 2009. - №5. - С.3-20.
32. Завгородній А.Г. Інвестиційний словник / А.Г. Завгородній, Г.Л. Вознюк, Г.О. Партин. – Львів : Вид-во Бескід Біт, 2005. – 512 с.
33. Berger W. Die jüngsten Krisen in den Emerging Markets / W. Berger, H. Wagner - Bekannte Modelle und neue Erklärungsansätze. - 2001. - P.1-17.
34. Berger W. Ursachen und Erklärungen der Asienkrise / W. Berger, H. Wagner // FernUniversität Hagen. - Januar 2000. - Diskussionsbeitrag №286. - P.1-26.
35. Laeven L. Systemic Banking Crisis: A New Database / L. Laeven, F. Valencia // IMF Working Papers. - 2008. - WP/08/224. - P. 1-78.
36. Барановський О. І. Предтечі фінансових криз / О.І. Барановський // Фінанси України. - 2009. - №3. - С.3-22.
37. Что такое финансовая архитектура [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nederland.ru/se/news/index.php?action=show&nid=1462>.
38. Науменкова С.В. Формування нової фінансової архітектури: основні питання та можливі виклики для України / С.В.

- Науменкова // Вісник Національного банку України. – 2010. - №1.- С. 8-13.
- 39.Сергиенко Я. Формирование финансовой системы в рыночной и переходной экономике: монография / Я. Сергиенко. – М. : Финстатинформ, 2002. - 168 с.
- 40.Miwa Y. Banks and Economic Growth: Implications from Japanese History / Y. Miwa, J. Ramseyer // John M. Olin Center for Law, Economics, and Business. Discussion Paper. 8/2000. - №289. - P. 1-43.
- 41.Fohlin K. Relationship Banking, Liquidity and Investment: Lessons from the German Industrialization // California Institute of Technology Social Senesce Working Paper No 913. – 1996. – P. 4.
- 42.Demirguc-Kunt A. Law, Finance and Firm Growth / A.Demirguc-Kunt, V.Maksimovic // SSRN Working Paper 139828. – 1998. – 443 p.
- 43.Rajan R.G. Which Capitalism? Lessons from Asia Crisis / R.G. Rajan, L. // CRSP Working Paper 498. – 1998. - P.39-41.
- 44.King R. Finance of of and of of Growth Schumpeter Might Be Right [the of Electronic of resource] / R. King, R. Levine // World Bank. - Working Paper 1083. - 1993. - It is access Mode: P. [http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/](http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer?WDSPIB/1993/02/01/000009265_3961004042036/Rendered/PDF/multi_page.pdf..) WDSPIB/1993/02/01/000009265_3961004042036/Rendered/PDF/multi_page.pdf..
- 45.Wurgler J. Financial Market and the Allocation of Capital / J. Wurgler // Yale ISF Working Paper 99-08. – 1999. – 214 p.
- 46.Науменкова С. Проблеми підтримки фінансового сектору в умовах світової кризи / С. Науменкова // Вісник Національного банку України. – 2009. - №6. – С. 12-18.
- 47.Минин Б.В. Новые планы «Группы 20» по обеспечению устойчивого роста и стабильности мировой экономики / Б.В. Минин, Л.Г. Таранкова // Деньги и кредит. – 2012. - №3. – С.34-38.
- 48.Годовой отчет Международного валютного фонда [Электронный ресурс]. – Режим доступа:<http://www.slideshare.net/latvija2020/21-09-2011>.
- 49.Стратегія діяльності в Україні на 2011-2014 роки / Документ Європейського банку розвитку і реконструкції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ebrd.com/downloads/country/strategy/ukraine_uk.pdf.

50. Стратегія розвитку фінансового сектора України на період до 2015 року на виконання Указу Президента України №659/2007 від 20 липня 2007 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.06.07 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : ndei.me.gov.ua/downloads/strategy.pdf.
51. Говтвань О. Дж. Перспективы развития российской финансовой системы / О. Дж. Говтвань // Проблемы прогнозирования. - 2004. - № 2. - С. 3-16.
52. Кротов М. И. Политическая экономия либерального консерватизма - методологическая основа антикризисной стратегии [Електронний ресурс] / М. И. Кротов // Проблемы современной экономики. - 2009. - № 2(30). - Режим доступу : <http://www.m-economy.ru/art.php3?artid=25560>.
53. Арриги Дж. Адам Смит в Пекине: Что получил в наследство XXI век / Арриги Дж. ; пер. с англ. Т. Б. Менская. – М. : Ин-т обществ. проектирования, 2009. - 456 с.
54. Бьюкенен П. Дж. Смерть Запада / Бьюкенен П. Дж. ; пер. с англ. А. Башкирова. - М. : АСТ, 2003. - 444 с.
55. Консультації щодо підвищення щодо підвищення регулювання та нагляду за фінансовим сектором в Україні / Зелена книга НБУ [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
56. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс]: Закон України, затверджений Верховною Радою України від 07.12.2000 № 2121-III – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/2121-14>.
57. Про цінні папери і фондову біржу діяльність [Електронний ресурс]: Закон України, затверджений Верховною Радою України від 8 червня 1991 року № 1201-XII. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1201-12/page2>.
58. Про страхування [Електронний ресурс]: Декрет Кабінету Міністрів України від 10 травня 1993 року № 47-93. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/47-93>.
59. Про тимчасове положення про кредитні спілки в Україні [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 20 вересня 1993 року № 377/93 Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/377/93>.
60. Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 19 лютого

- 1994 р. № 55/94. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/55/94>.
61. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні [Електронний ресурс]: Закон України 30 жовтня 1996 року № 448/96-ВР. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/448/96-вр/page2>.
62. Про затвердження Положення про саморегульівну організацію ринку цінних паперів [Електронний ресурс]: Наказ Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 23.12.1996 № 329 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0749-96>.
63. Про страхування [Електронний ресурс] : Закон України, затверджений Верховною Радою України від 7 березня 1996 року № 85/96-ВР. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр/page3>.
64. Про фінансовий лізинг [Електронний ресурс]: Закон України, затверджений Верховною Радою України від 16 грудня 1997 року № 723/97- ВР - Режим доступу: [ttp://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/723/97вр](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/723/97вр).
65. Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними [Електронний ресурс]: Закон України від 18 листопада 1997 року № 637/97-ВР.- Режим доступу <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/637/97-вр/page2>.
66. Про Національний банк України [Електронний ресурс]: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/679-14>.
67. Базельський комітет з питань банківського нагляду / Основні принципи ефективного банківського нагляду (Базельські основні принципи) [Електронний ресурс]. – Базель. – жовтень 2006 - Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=45251>.
68. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг [Електронний ресурс] : Закон України, затверджений Верховною Радою України від 12 липня 2001 року № 2664-III. - Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua/65.html>.
69. Про кредитні спілки [Електронний ресурс]: Закон України затверджений Верховною Радою України. від 20 грудня 2001

- року № 2908-III [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2908-14/page2>.
70. Про інститути спільного інвестування [Електронний ресурс]: Закон України, затверджений Верховною Радою України від 15 березня 2001 року № 2299-III - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2299-14/page3>.
71. Про недержавне пенсійне забезпечення [Електронний ресурс]: Закон України, затверджений Верховною Радою України від 9 липня 2003 року № 1057-IV [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1057-15/page6>.
72. Про регулювання Національним банком України ліквідність банків України [Електронний ресурс]: положення, затверджене Постановою Правління Національного банку України від 30.04.2009 р. № 259 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE16426.html
73. Про зміну облікової ставки [Електронний ресурс]: затверджене Постановою Правління Національного банку України від 10.08.2009 р. № 468. - Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/PB09037.html.
74. План антикризових заходів у сфері діяльності небанківських фінансових установ, піднаглядних Держфінпослуг [Електронний ресурс]: затверджено розпорядженням Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України від 24. 04. 2009 р. № 276. - Режим доступу: http://dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/Dod_276.pdf.
75. Концепція запровадження пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами в Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]: затверджено розпорядженням Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України від 15.07.2010 р. № 585 - Режим доступу: http://www.uaib.com.ua/files/articles/1301/85_4.pdf.
76. Програма розвитку системи пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами [Електронний ресурс]: затверджено розпорядженням Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України від 15.07.2010 р. № 585 - Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1156.449.1&nobreak=1>.

77. Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]: Указ Президента України №1063/2011 від 23.11.2011р. - Режим доступу: <http://www.nssmc.gov.ua/about/description>.
78. Лукянець О.В. Реформування фінансового регулювання та нагляду для забезпечення стійкості фінансової системи України [Електронний ресурс]. // Збірник наукових праць «Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України». - Суми: УАБС НБУ, 2010. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pprbsu/2011_31/11_31_19.pdf.
79. Балянт Г. Сучасні тенденції у сфері банківського регулювання // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Випуск. 16. – Тернопіль: ТНЕУ «Економічна думка». 2011. - С. 20-27.
80. C̃iha'k Martin Is One Watchdog Better Than Three? International Experience with Integrated Financial Sector Supervision / Martin C̃iha'k, Richard Podpiera // IMF Working paper № 57. –2006. – 7р.
81. Конституція України [Електронний ресурс] від 28 червня 1996р. №254к/96–ВР. – Режим доступу : <http://search.ligazakon.ua/l–doc2.nsf/link1/Z960254K.html>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
82. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні [Електронний ресурс]: Закон України від 05.04.2001 р. №2346-III - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2346-14/page3/>.
83. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності [Електронний ресурс]: Закон України від 11.09.2003 №1160-IV - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>.
84. Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю [Електронний ресурс]: Закон України від 19.06.2003 р. №978-IV/ - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/978-15>.
85. Рекуненко І.І. Особливості діяльності саморегульованих організацій на ринку фінансових послуг [Електронний ресурс]: Збірник наукових праць / І. І. Рекуненко, Є. П. Бондаренко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. Вип. 29 : Збірник наукових праць /

- Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». - Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. - С. 394-407.
86. Міщенко В. Підвищення ефективності регулювання та нагляду за фінансовим сектором в Україні // Вісник Національного банку України. – 2010. - №8. – С. 4-9.
87. Трунин П.В. Анализ независимости центральных банков РФ, стран СНГ и Восточной Европы / П.В. Трунин, Д.А. Князев Д.А., А.М. Сатдаров. - М. : ИЭПП, 2010. - 76 с.
88. FSA introduces «Twin peaks» model [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://incelaw.com/news-and-events/news/fsa-introduces-twin-peaks-model>.
89. United Kingdom: Regulatory Reform: The Shift Towards Twin Peaks [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.mondaq.com/x/180312/Financial+Services/Regulatory+Reform+The+Shift+Towards+Twin+Peaks>.
90. Моисеев С.Р. Модернизация банковского регулирования и надзора: передовой опыт и отечественные перспективы [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=45&ved=0CDoQFjAEOCg&url=http%3A%2F%2Fstrategy2020.rian.ru%2Fload%2F366071475&ei=1uSGUMSpMsX_4QScv4CoCw&usg=AFQjCNFQs4rZsRmhnsxkVFEfoDy37a47tg.
91. Підсумки роботи ДКРРФП України за 2011р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/smi/Pidsumky_2011.pdf.
92. Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://lr.nssmc.gov.ua/>.
93. Клапків М.С. Формування Європейського ринку страхування кредитів / М.С. Клапків // Наукові записки. Серія: Економіка. Вип. 7. – Тернопіль – Тернопільський державний економічний університет ім. В.Гнатюка. – 2001. С.121-124.
94. Клапків М.С. Страхування фінансових ризиків / М.С. Клапків. -Тернопіль: Вид-во „Економічна думка”. – 2002. – 570с.
95. Корнєєв В.В. Фінансові посередники як інститути розвитку: Монографія / В.В. Корнєєв. – К.: Основа, 2007. – 192 с.

96. Науменкова С.В. Нові тенденції в механізмі регулювання фінансового сектору / С.В. Науменкова // Вісник Національного банку України. – 2011. - №12. – С.4-11
97. Вулфел Дж. Ч. Энциклопедия банковского дела и финансов / Ч. Дж. Вулфел. – М.: Корпорация «Фёдоров». – 2000. - 1583 с.
98. Либман А.М., Хейфец Б.А. Модели экономической дезинтеграции. Интеграция и дезинтеграция. – М.: Электронный ресурс: http://www.eabr.org/general/upload/docs/publication/magazine/no2_2011/n2_2011_2.pdf
99. Безчасний Л. Тенденції на світовому ринку капіталів та їх вплив на інвестиційну діяльність в Україні / Л. Безчасний, С. Онишко // Фінанси України. – 2000 - №12 – с.4-12.
100. Гальчинський А. Світова грошова криза: витоки, логіка трансформацій / А. Гальчинський // Дзеркало тижня. – 2008. - №42 – с.8.
101. Згуровський М. Болісне одужання через кризу / М. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2008. - №47. – с.8.
102. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». Програма економічних реформ на 2010-2014 роки [Електронний ресурс]. – Комітет з економічних реформ при Президентові України – 2010 рік. – Режим доступу: http://www.google.ru/#hl=ru&gs_nf=3&cp=67&gs_id=2n&xhr=t&q=102.
103. Зверяков М.И. Восстанавливать существующую у нас модель экономики – это всё равно, что наступать на грабли / М.И. Зверяков // Киевский телеграфЪ. – 2009. – 28.08.-3.09.2009. – С.8.
104. Уманців Ю.М. Глобальні фінансові виклики: світовий досвід та українські реалії / Ю.М. Уманців // Фінанси України. – 2009. - №1 – С.73-85.
105. Інвестиції в основний капітал за джерелами фінансування [Електронний ресурс]. – Інвестиції та будівельна діяльність. – Режим доступу: <http://www.gorstat.kiev.ua/p.php3?c=1120&lang=1>.
106. Худавердієва В.А. Стратегія залучення іноземних інвестицій в економіку України / В.А. Худавердієва // Фінанси України. – 2010 - №6. – С.62-71.

Розділ 2

1. Харіс Л. Денежная теория: Пер. с англ./Общ. ред. и вступ. ст. В.М. Усоскина.-М.: Прогресс, 1990.-750 с.
2. Мишкін Ф. С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків Ф.С. Мишкін. – К.: «Основи», 1998. - 963с.
3. Гроші та кредит: Підручник. 4-те вид., перероб. і доп. / М.І. Савлук, А.М. Мороз, І.М. Лазепко та ін.; За заг. ред.. М.І. Савлук. – К: КНЕУ, 2006. – 744 с.
4. Щетинін А.І. Гроші та кредит: Підручник / А.І. Щетинін : вид. 2-ге, перероб. та доп. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 432 с.
5. Науменкова С.В. Ринок фінансових послуг: навч. посіб. / С.В. Науменкова, С.В. Міщенко. – К.: Знання, 2010. – 532 с.
6. Романенко О. Р. Фінанси : навч. посібник / О. Р. Романенко, С. Я. Огородник, М. С. Зязун. - К. : КНЕУ, 1999. - 108 с.
7. Буднік М. М. Фінансовий ринок : навч. посібник / М. М. Буднік, Л. С. Мартюшева, Н. В. Сабіна. - К. : ЦУЛ, 2009. - 334 с.
8. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): навч. посібник / В. М. Опарін. - К. : КНЕУ, 2001. - 240 с.
9. Ковальчук С. В. Фінанси : навч. посібник /С. В. Ковальчук, І. В. Форкун. - Львів : «Новий Світ - 2000», 2006. - 568 с.
- 10.Худолій Л. М. Теорія фінансів : навч. посібник / Л. М. Худолій. - К. : Європейський університет, 2003. - 167 с.
- 11.Фінанси: Навч. посіб. / В.І. Оспіщев, Л.І. Лачкова, О.П. Близнюк та ін.; За ред. В.І. Оспіщева. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 366 с.
- 12.Василик О. Д. Теорія фінансів : підруч. / О. Д. Василик. - К. : НІОС, 2000. - 416 с.
- 13.Грідчіна М. В. Фінанси : навч. посібник / М. В. Грідчіна, В. Б. Захожай, Л. Л. Осіпчук. - К. : МАУП, 2002. - 280 с.
- 14.Лондар С. Л. Фінанси : навч. посібник [Електронний ресурс] / С. Л. Лондар, О. Б. Тимошенко. — Режим доступу : <http://pidruchniki.com.ua>.
- 15.Шелудько В.М. Фінансовий ринок: Навч. посіб. – 2-ге вид., випр.. і доп. – К.: Знання-Прес, 2003. – 535 с.
- 16.Фінанси: вишкіл студії : навч. посібник / [ред. С. І. Юрій]. - Тернопіль : Картбланш, 2002. - 357 с.

17. Фабощи Ф. Управление инвестициями. Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2000. – XXVII, 932 с.
18. Фінанси: Підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – с. 611.
19. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]: закон України, затверджений Верховною Радою України від 12 липня 2001 року № 2664-III [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
20. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nibu.factor.ua/ukr/info/instrbuh/psbu13>.
21. Павлюк К.В. Фінансові ресурси держави: Монографія / К.В. Павлюк. – К.: НІОС, 1998. – с. 176.
22. Теоретико-методологічні засади фінансової діяльності банку: Монографія / Л.В. Кузнєцова. – Одеса: видавництво «Атлант», 2009. – 324 с.
23. Школьник І.О. Стратегія розвитку фінансового ринку в Україні. дис. доктора економічних наук: 08.00.08. / Школьник Інна Олександрівна. – Суми, 2008. – 443 с.
24. Коваленко В.В. Стратегічне управління фінансовою стійкістю банківської системи. дис. доктора економічних наук: 08.00.08. / Коваленко Вікторія Володимирівна. – Одеса, 2011. – 521 с.
25. Міщенко В.І. Банківські операції / Міщенко В.І., Слав'янська Н.Г., Коренєва О.Г.; Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 796 с.
26. Бугель Ю.В. Комерційні банки як інституційна основа організації кредитних відносин в економіці ринкового типу / Ю.В. Бугель // Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка». – 4. - 2010. - № 18. – С. 234-238.
27. Черкасова С.В. Ринок фінансових послуг. Навч. посіб. для студентів вищих закладів освіти / С.В. Черкасова. – Львів: «Магнолія 2006», 2008. – 496 с.
28. Стойка В.С. Теоретичні підходи до визначення сутності банківської системи та її ролі в економіці країни / В.С. Стойка [Електронний ресурс] Режим доступу :http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2010_30/statti/4_2.htm/.

29. Руденко М.О. Моделі організації діяльності банків на ринку цінних паперів: універсалізм чи спеціалізація? / М.О. Руденко // Вісник Університету банківської справи Національного банку України, 2010. - № 2 (8) – С. 87-90.
30. Офіційний сайт федеральної резервної системи США [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.federalreserve.gov/>
31. ФРС хочет ввести ограничение размера банков США [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.rbc.ua/rus/top/show/frs-hochet-vvesti-ogranichenie-predelnogo-razmera-bankov-11102012205700>.
32. Офіційний сайт Німецького Бундесбанку [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.bundesbank.de>.
33. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : закон України, затверджений Верховною Радою України від 7 грудня 2000 року № 2121-III. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2121-14/page5>.
34. Про цінні папери та фондовий ринок [Електронний ресурс] : закон України, затверджений Верховною Радою України від 23 лютого 2006 року № 3480-IV III [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3480-15/page3>.
35. Інфраструктура фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dfp.gov.ua>.
36. Фінансовий звіт 2011 Український фондовий ринок: впевненість, стійкість та зростання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua>.
37. Інформація щодо моніторингу стану фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nssmc.gov.ua/fund/stanrinku>.
38. Основні фінансові індекси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
39. Про акціонерні товариства [Електронний ресурс]: закон України, затверджений Верховною Радою України від 17.09.2008 № 514-VI. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514-17>.
40. Варода Л. Консолідація банківських установ як ефективний спосіб нарощення власного капіталу банків/ Л. Варода // Банківська справа. - 2007. - № 6. - С.26-37.

41. Горелов В.В. Банковские слияния и поглощения как фактор диверсификации рынка банковских услуг/ В. В. Горелов // Банковские услуги. - 2002. - № 11. - С.17-22.
42. Гребенюк С.Г. К вопросу о формах реорганизации коммерческих банков/ С. Г. Гребенюк // Деньги и кредит. - 2005. - № 11. - С.37-43.
43. Гриньков Д Поглощение из банка/ Д Гриньков // Бизнес-комплект. - 2008. - № 5. - С.63-66.
44. Луців Б.Л. Напрями формування й розвитку інвестиційно-банківських інститутів в Україні/ Б. Л. Луців // Вісник Української академії банківської справи. - 2001. - № 1. - С.38-44.
45. Мат-Нор Фінансові показники та ефективні зміни малазійських банківських установ під час злиття та поглинання / Нор Мат, Р. М. Сед, М. Хішам // Банки та банківські системи. - 2006. - № 1. - С.97-105.
46. Николаев Е. Технологии слияния и поглощений российских банков/Е. Николаев // Банковские технологии. - 2007. - № 4. - С.36-42.
47. Рыкова И. Н. Слияния в России как инструмент банковской консолидации / И. Н. Рыкова // Финансы и кредит. - 2007. - № 1. - С.9-20.
48. Остриков Е.А. О проблемах слияний и присоединений коммерческих банков в России/ Е. А. Остриков // Банковское дело. - 2006. - № 9. - С.24-30.
49. Присяжник Ю.Ю. Злиття та поглинання банків: механізми реалізації та принципи застосування / Ю.Ю. Присяжник // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – 20.7.- С.206-214.
50. Стратегія Національного банку України щодо реструктуризації і реорганізації банків у стані фінансової кризи // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. - 1999. - №3. - С. 46-56.
51. Банки у стадії ліквідації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=75473&cat_id=40259. – Офіційний сайт Національного банку України.
52. Банківський нагляд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=

- 76262&cat_id=36794. - Офіційний сайт Національного банку України.
53. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/>
54. Дані фінансової звітності банків України [Електронний ресурс]: офіційний сайт Національного банку України. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097.
55. Ігнатюк А.І. Процеси злиття та поглинань: світовий досвід та Україна. – А.І. Ігнатюк // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2005. - №75-76. – С. 65-67.
56. Доклад по вопросам глобальной финансовой стабильности. Строительство более надежной мировой финансовой системы еще не завершено // Обзор МВФ. – 2012. – 25 сентября. – 3 с.
57. Перспективы развития мировой экономики. Более высокая устойчивость экономики в странах с формирующимся рынком и развивающихся странах в настоящее время // Обзор МВФ. – 2012. – 27 сентября. – 5 с.
58. Асмундсон И. Что такое финансовые услуги? // Финансы & развитие. – 2011. – Март. – С. 46–47.
59. Савич В. Іпотечне кредитування в Україні: суперечності та тенденції розвитку: [м-я] / В. Савич. – Івано-Франківськ: ІМЕ «Галицька академія», 2006. – 552 с.
60. Алексеєнко Л. М. Пріоритети національного іпотечного кредитування в умовах інтеграції до міжнародного простору / Л. М. Алексеєнко, Г. М. Лацик // Формування ринкової економіки в Україні: зб. наук. праць / Львівський націон. ун-т імені Івана Франка. – Львів, 2010. – Вип. 21. – С. 11–18. (Фінансово-економічні перспективи розвитку України в умовах глобалізації).
61. Чиж Н. М. Проблеми та перспективи іпотечного кредитування в Україні / Н. М. Чиж // Економічні науки. – Сер.: Облік і фінанси. – 2010. – Вип. 7 (25). – Ч. 5. – С. 42–49.
62. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
63. Про іпотеку: Закон України від 5 червня 2003 р. № 898-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 38. – Ст. 313.

64. Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати: Закон України від 19 червня 2003 р. № 979-IV // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 1. – ст. 1.
65. Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю: Закон України від 19 червня 2003 р. № 978-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 52. – Ст. 377.
66. Носик В. В. Проблеми формування правового інституту іпотеки землі в Україні / В.В. Носик // Українське комерційне право. – 2002. – № 2. – С. 31–38.
67. Иванова Е. В. Ипотечные ценные бумаги: опыт правового регулирования / Е.В. Иванова // Международные банковские операции. – 2007. – № 1. – С. 31–42.
68. Vartia Laura. Finland's housing market: reducing risks and improving policies. – OECD Economics Department. – Working Papers. – 2006. – № 514. – September.
69. Gold Best of Biggest ETFs as Traders Seek Haven: Riskless Return [Electronic resource] // Oct 10, 2012. Mode of access: <http://www.bloomberg.com/news/2012-10-10/gold-best-of-biggest-etfs-as-traders-seek-haven-riskless-return.html>.
70. Rudolph B. Derivative Finanzmarktinstrumente: Eine anwendungsbezogene Einfuhrung in Markte, Strategien und Bewertung / B. Rudolph, K. Schafer. – Berlin: Springer, 2005. – 416 с.
71. Варечкина А. Риск-менеджмент в системе управления / А. Варечкина, С. Таран // Общество и экономика. – 2007. – № 1. – С. 139–153.
72. Комардина О. Н. Страхование рисков банков и их клиентов / О. Н. Комардина, П. А. Самиев // Аудитор. – 2008. – № 9. – С. 30–36.
73. Шкодін І. В. Основні диспропорції розвитку світового господарства на сучасному етапі / І. В. Шкодін // Фінанси України. – 2010. – № 7. – С. 58–64.
74. Долінський Л. Б. Моделі оцінювання боргових цінних паперів із урахуванням імовірностей дефолтів / Л. Б. Долінський // Фінанси України. – 2010. – № 6. – С. 89–99.

75. After the Supernova: Crisis management lessons from the IMF's / Ashok Vir Bhatia // Finance & Development. – 2010. – September. – P. 40–43.
76. Гесць В. М. Посткризові перспективи та проблеми розвитку економік України й Росії (макроекономічний спектр) / В. М. Гесць // Фінанси України. – 2011. – № 3. – С. 3–18.
77. Малік Є. О. Макрофінансова стабілізація в Україні у сучасних умовах / Є. О. Малік, М. М. Степура. // Фінанси України. – 2011. – № 5. – С. 119–124.
78. Льовочкін С. В. Суперечності фінансової теорії і практики в контексті циклічності економічного розвитку / С. В. Льовочкін, В. М. Опарін, В. М. Федосов // Фінанси України. – 2011. – № 5. – С. 3–13.
79. Коваленко Ю. М. Фінансова система і фінансовий сектор: організаційно-інституційний підхід / Ю. М. Коваленко // Фінанси України. – 2011. – № 4. – С. 75–87.
80. Школьник І. О. Капіталізація фондового ринку України в контексті світових тенденцій / І. О. Школьник // Фінанси України. – 2011. – № 4. – С. 65–74.
81. Зверяков М. І. Банківський капітал: вимоги Базеля III / М. І. Зверков, В. В. Коваленко // Фінанси України. – 2011. – № 6. – С. 13–23.
82. Алексеєнко Л. М. Моніторинг учасників фінансового ринку: реалії та пріоритетні напрями гарантування національної безпеки / Л. М. Алексеєнко, Н. В. Савчук // Наука й економіка / Наук.-теорет. Ж-л Хмельницького екон. ун-ту. – 2010. – Вип. № 4. – С. 84–88.
83. Алексеєнко Л. М. Модернізація похідних цінних паперів та технологій їх моніторингу в умовах інтеграції фінансових ринків / Л. М. Алексеєнко, А. М. Кузнецов // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – Тернопіль, 2010. – 5/2. – 156–161.
84. Алексеєнко Л. М. Банківський нагляд в контексті посилення вимог до стабільності фінансових посередників / Л. М. Алексеєнко, М. Д. Алексеєнко // Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. «Фінансово-кредитний механізм активізації інвестиційного процесу», 22 квітня 2010 р. / Київський націон. Екон. ун-т. імені Вадима Гетьмана. – Київ, 2010. – С. 20–22.

Розділ 3

1. Орлюк О.П. Банківська система України. Правові засади організації. / О. Орлюк – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 240 с.
2. Банківські операції: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / [А.М.Мороз, М. І.Савлук, М.Ф.Пуховакіна та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – К.: КНЕУ, 2002. – 476 с.
3. Большой юридический энциклопедический словарь / [авт.-уклад. Барихин Ф. Б.]. – М.: Книжный мир, 2000. – 720 с.
4. Вешкин Ю.Г. Банковские системы зарубежных стран: курс лекций / Ю.Г. Вешкин, Г.Л. Авагян. – М.: «ЭКОНОМИСТЪ», 2004. – 400 с.
5. Денежно-кредитный энциклопедический словарь / [авт.-уклад. Моисеев. С. Р.] – М.: Дело и Сервис, 2006. – 384 с.
6. Селищев А.С. Деньги. Кредит. Банки [учебник]/ Александр Сергеевич Селищев. – СПб: Питер, 2007. – 432 с.
7. Енциклопедія банківської справи України / [уклад. В. С. Стельмах та ін.]. – К.: Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.
8. Тавасиев А.М. Антикризисное управление кредитными организациями: [учеб.пособие для студ.вузов] /Ахсар Мухаевич Тавасиев. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. — 480с.
9. Матвієнко В. П. Філософсько-економічні погляди. / В. Матвієнко, П. Матвієнко – Київ: «Наукова думка», 2003 р. – 304 с.
10. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / [под общ. ред. А. Г. Грязновой]. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 1168 с.
11. Сенищ І.П. Еволюція банківської системи України / І.П. Сенищ // Регіональна економіка. – 2007. - №2. – С. 209-215
12. Деньги, кредит, банки: учебн. [для студ. высш. учебн. завед.] / под. ред. О. И. Лаврушина. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 464 с.
13. Масленников В.В. Национальная банковская система /В.В. Масленников, Ю.А. Соколов. – М: «Элит-2000», 2003. – 352 с.
14. Большой экономический словарь / [ред. А. Н. Азрилияна] – 4-е изд. доп. и переработанное. – М.: Институт новой экономики, 1999. – 574 с.

15. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / [уклад. Б. Райзберг, Л. Лозовский, Е. Стародубцева]. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 496 с.
16. Егорова Н. Е. Предприятие и банки: Взаимодействие, экономический анализ, моделирование: учеб.-практ. пособ. / Н. Е. Егорова, А.М. Смулов. – М.: Дело, 2002. – 456 с.
17. Алексеєнко Л. М. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок (українсько-англійсько-російський тлумачний словник) [уклад. Л. М. Алексеєнко, В. М. Олексієнко, А. І. Юркевич]. – К.: Видавничий будинок «Максимум»; Т.: Економічна думка, 2000. – 592 с.
18. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: Монографія. / Василь Гаврилович Андрійчук. – Вид. 2-ге без змін. – К.: КНЕУ, 2006. – 292 с.
19. Реверчук О. Банківський сектор та його структура в Україні / О. Реверчук // Формування ринкової економіки в Україні. — 2009. — Вип. 19. — С. 420-424.
20. Система национальных счетов - инструмент макроэкономического анализа: Учеб. пособие / [Ю.Н. Иванов, Л.А. Карасева, С.Е. Казаринова и др.]; Под ред. Ю.Н. Иванова. - М.: Финстатинформ, 1996. – 282 с.
21. Региональное управление: опыт и проблемы / [Мамутов В.К., Прокопенко Н.Д. и др.]. – К.: Наукова думка, 1984. – 275 с.
22. Розміщення продуктивних сил України: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / [Л.Г. Чернюк, Д.В. Клиновий] – К.: ЦУЛ, 2002. – 382 с.
23. Портер М. Конкуренция: Пер. с англ.: уч. пос / Майкл Э. Портер. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2001 – 495 с.
24. Паламарчук В.О. Банківська діяльність за умов перехідної економіки: економіко-правові аспекти / В.О. Паламарчук, О.К. Бойченко // Фінанси України. – 1998. – №3. – С. 46-58.
25. Банківська справа: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / [О.Д. Вовчак, Н.М. Руцишин]. – Львів: «Новий Світ-2000», 2008. – 560 с.
26. Кузнецова Л.В. Деньги и кредит: учебн. пособ. [для студ. высш. учебн. завед.] / под рук. Л. В. Кузнецовой; Одесский госуд. эконом. ун-т. – О.: ВМВ, 2005. – 302 с.

27. Банківські операції: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / за ред. В.І. Міщенко, Н.Г. Слав'янської, О.Г. Коренєва. – 2-ге вид, перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 796с.
28. Рябинина Л.Н. Деньги и кредит: учеб. пос. [для студ. виш. уч. завед.] / Людмила Николаевна Рябинина. – К.: Центр учебной литературы, 2008. – 602 с.
29. www.bankofengland.co.uk – офіційний сайт Національного банку Англії
30. www.nbrb.by – офіційний сайт Національного банку Республіки Білорусь
31. www.bcb.gov.br – офіційний сайт Національного банку Бразилії
32. www.bancaditalia.it – офіційний сайт Національного банку Італії
33. www.nationalbank.kz – офіційний сайт Національного банку Республіки Казахстан
34. www.pbc.gov.cn – офіційний сайт Національного банку Китаю
35. www.bundesbank.de – офіційний сайт Національного банку Німеччини
36. www.cbr.ru – офіційний сайт Центрального банку Російської Федерації
37. www.federalreserve.gov – офіційний сайт Федеральної резервної системи США
38. www.bank.gov.ua – офіційний сайт Національного банку України
39. www.banque-france.fr – офіційний сайт Національного банку Франції
40. Воевудский Е.Н. Управление на морском транспорте: [учеб. для вузов] / Евгений Николаевич Воевудский. – М.: Транспорт, 1993. – 366 с.
41. Колісник М.Б. Сутність та структурна побудова банківської системи України / М.Б. Колісник // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.1 – С. 220-226.
42. Костюк О. Євразійські перспективи розвитку банківських систем: монографія / [за заг. ред. О. Костюка, М. Лін, Г. Омета]. – Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. – 157 с.
43. Бус О.Б. Особливості організації банківського нагляду, контролю та регулювання в зарубіжних країнах/ О.Б. Бус //

- Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.2. – С. 163-172.
44. Верланов Ю.Ю. Інфраструктура: поняття, погляди на самоорганізацію // Юрій Юрійович Верланов [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/Economy/1998_1/1-1.pdf
 45. Кашпрук Ю.А. Банківська інфраструктура: суть, функції та особливості розвитку/ Ю.А. Кашпрук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.4. – С. 210-215.
 46. Дзюблюк О. В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах реформування економіки: монографія / О. В. Дзюблюк. – К.: Поліграфкнига, 2000. – 401 с.
 47. Аржевітін С.М. Перші 10 років банківської справи в Україні / Станіслав Михайлович Аржевітін. – К.: Діалог Пресе, 2001. – 123 с.
 48. Лютий І.О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки: монографія / Ігор Олексійович Лютий. – К.: Атака, 2000. – 240 с.
 49. Кредит і банківська справа: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / [О.Д. Вовчак, Н.М. Руцишин, Т.Я. Андрейків]. – К.: Знання, 2008. – 564 с.
 50. Матвієнко П.В. Динаміка розвитку вітчизняної банківської системи/ П.В. Матвієнко // Економіка та держава. – 2007. – №6. – С. 44-49.
 51. Гроші, банки та кредит: у схемах у коментарях: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / за ред. д.е.н., проф. Б.Л. Луціва. – 3-тє вид., стереотипне. – Тернопіль: Карт-бланш, 2004. – 214 с.
 52. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/Bank-supervision/dynamics.htm>
 53. Бюлетень Національного банку України.- 2006. - № 12(165) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Publication/econom/Buleten/2006/bull_12-06.pdf
 54. Бюлетень Національного банку України. – 2007. - № 12 (177) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Publication/econom/Buleten/2007/bull_12-07.pdf

- www.bank.gov.ua /Publication/econom/Buletен/2007/bull_12-07.pdf
55. Бюлетень Національного банку України. – 2008. - № 12(189) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Publication/econom/Buletен/2008/bull-12_08.pdf
56. Бюлетень Національного банку України. – 2009. - № 12(201) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Publication/econom/Buletен/2009/bull-12_09.pdf
57. Бюлетень Національного банку України. – 2010. - № 3(204) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Publication/econom/Buletен/2010/bull_03-10.pdf
58. Тарасовський Ю. Рекапіталізація: уроки [Електронний ресурс] / Юрій Тарасовський. - Режим доступу: <http://news.liga.net/articles/NA090249.html>
59. Про банки та банківську діяльність [Електронний ресурс]: закон України, затверджений Верховною Радою України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III – Режим доступу: www.rada.gov.ua
60. Про Національний банк України [Електронний ресурс]: закон України від 10 січня 2002 р. №2922-III зі змінами та доповненнями за станом на 23 червня 2009р. (№1533-VI). – Режим доступу: www.rada.gov.ua
61. Про порядок регулювання діяльності банків в Україні [Електронний ресурс]: інструкція, затверджена постановою Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 р. № 368. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank-supervision/Audit/regulation%2009092003_389.pdf
62. Про банки та банківську діяльність [Електронний ресурс]: закон України «Про внесення змін до Закону України» від 16 листопада 2006 р. № 358-V. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
63. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо форми створення банків та розміру статутного капіталу: Закон України від 14 вересня 2009 р. № 133-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
64. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України [Електронний ресурс]:

- Постанова Правління НБУ від 22 вересня 2008 р. № 228. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
65. Про розподіл банків на групи [Електронний ресурс]: Рішення Правління НБУ від 30 грудня 2008 р. № 765. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
66. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей проведення заходів з фінансового оздоровлення банків [Електронний ресурс]: закон України від 24 липня 2009 року № 1617-VI. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
67. Дані фінансової звітності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/dynamics.htm
68. Пруський С. Універсалізація банків – довгострокова стратегія розвитку фінансового закладу [Електронний ресурс] / С. Пруський // Наукові записки. – 2006. – Вип. 15. – Режим доступу: http://www.library.tane.edu.ua/images/nauk_vydannya/AP1qU6.pdf.
69. [tane.edu.ua/images/nauk_vydannya/AP1qU6.pdf](http://www.library.tane.edu.ua/images/nauk_vydannya/AP1qU6.pdf).
70. Дёриг Х.-У. Универсальный банк – банк будущего. Финансовая стратегия на рубеже века / Ханс-Ульрих Дёриг; пер. с нем. – М.: Междунар. Отношения, 2001. – 384 с.
71. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо форми створення банків та розміру статутного капіталу: Закон України від 14 вересня 2009 р. № 133-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
72. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей проведення заходів з фінансового оздоровлення банків: Законом України від 24 липня 2009 року N 1617-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
73. Про акціонерні товариства[Електронний ресурс]: закон України, затверджений Верховною Радою України від 17 вересня 2008 р. № 514-VI зі змінами та доповненнями.– Режим доступу: www.rada.gov.ua.
74. Лютий І. Конкурентоспроможність банків в умовах глобалізації та ліберелізації руху капіталу / І. Лютий, О.Юрчук // Вісник НБУ. – 2006. – № 11. – С. 18-25.

75. Статистичний бюллетень. – 2009. - № 12 (189) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/Statist/elbul.htm>
76. Пантелеймоненко А.О. Аналітичний огляд системи кооперативних банків Австрії у контексті світової фінансової кризи / А.О. Пантелеймоненко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2010. – № 2. – С. 146-151.
77. Розміщення продуктивних сил України: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / [Л.Г. Чернюк, Д.В. Клиновий] – К.: ЦУЛ, 2002. – 382 с.
78. Бюлетень Національного банку України. № 12/2007 (177) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Publication/economy/Buletten/2007/bull_12-07.pdf
79. Самойлов Г.О. Банковская конкуренция. / Г. О. Самойлов, А. Г. Бачалов. – М.: Экзамен, 2002. – 256 с.
80. Цихан Т.В. Теоретические основы контроля за экономической концентрацией [Електронний ресурс] / Т.В. Цихан. - Режим доступу: <http://www.jurenergo.kiev.ua/statti/osncontr.doc>
81. Davies S.W. Choosing between Concentration Indices: The Iso-Concentration Curve / S. W. Davies // *Economica*. - № 46. – 1979. – Р. 67-75.
82. Hovart J Suggestion for a Comprehensive Measure of Concentration. /J. Hovart // *Southern Economic Journal*. - №36. – 1970. – Р. 446-452.
83. Отдельные данные про банки Украины в разрезе областей (Приложения) // Финансовые риски. – 2005. – №4(41).
84. Отдельные данные про банки Украины в разрезе областей (Приложения) // Финансовые риски – 2008. – №3-4(52).
85. Дубовик О.В. Маркетинг у банку: навч. посібник / [О.В. Дубовик, С.М. Бойко, Т.Д. Гірченко]. - 2-ге вид. - К.: Алерта, 2007. - 275 с.
86. Самуельсон А. Пол Мікроекономіка./ Пол А. Самуельсон, Вільям Д. Нордгауз Пер. з англ. — К.: Основи, 1998. — 675 с.
87. Жердецька Л. В. Вплив ринкової концентрації на процеси ціноутворення у банківському секторі України / Лілія Жердецька // Економічний простір: зб. наук. праць. – №20/1. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. – С. 122-130.

88. Jakob A. Bikker Katharina Haaf. Measures of Competition and Concentration in the Banking Industry: a Revue of the Literature // *Economic and Financial Modeling*. – Summer, 2002. – 46 p.
89. Есипов В. Е. Цены и ценообразование: учебник для вузов / В.Е. Есипов.- 5-е изд. / Спб.: Питер, 2008. – 480 с.
90. Патрікац Л. Проблеми та перспективи розвитку банківської системи України / Л. Патрікац, Д. Крохмалюк // *Вісник Національного банку України*. – 2004. – №1. – С. 38–43.
91. Коваленко В.В. Доступ іноземного капіталу в банківську систему України в умовах поглиблення інтеграційних процесів / В.В. Коваленко // *Вісник соціально–економічних досліджень*. – Одеса : ОДЕУ, 2006. – Вип. 24. – С. 86– 92.
92. Балануца О. О. Проблеми та шляхи розвитку державного і недержавного гарантування іноземних інвестицій в Україні / О. О. Балануца // *Формування ринкових відносин в Україні*. – 2008. – № 9. – С. 65–70.
93. Барановський О.І. Іноземний капітал на ринках банківських послуг України, Росії та Білорусі / О.І. Барановський // *Вісник Національного банку України*. – 2007. – № 9. – С.12–20.
94. Ігнатенко М.В. Оцінка впливу іноземного капіталу на функціонування банківської системи України/ М. В. Ігнатенко // *Вісник Української академії банківської справи*. - 2009. - N 2. - С. 88-92.
95. Кіреєв О.І. Роль іноземного капіталу у розвитку міжбанківської конкуренції в Україні / О.І. Кіреєв, О.П. Жак // *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірн. наук. праць*. – Т. 9. – Суми : ВВП Мрія–1 ЛТД, УАБС, 2004. – С. 78–84.
96. Корнилюк Р. В.. Іноземні банки в банківській системі України: автореферат дис.... канд. економ. наук : спец. 08.00.08 - Гроші, фінанси і кредит : захист 30.05.2011/ Р. В. Корнилюк; Державний вищий навчальний заклад "Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана". - Защищена 30.05.2011. - К.: [Б. В.], 2011. - 20 с.
97. Міщенко В. Роль іноземного капіталу в банківському секторі країни / В. Міщенко, Р. Набок // *Вісник Національного банку України*. – 2005. – №10. – С. 38–44.

98. Моисеев С.Р. Контрициклическое регулирование: динамические резервы и резервный капитал / С.Р. Моисеев // Банковское дело. – 2009. – №10. – С. 12–20.
99. Росинский А. Иностранные банки в Украине: 15 лет истории / А. Росинский // Финансовые риски. – 2008. – № 1. – С. 44–49.
100. Диба М.І. Вплив іноземного капіталу на економічні процеси в Україні / М.І. Диба, Є.С. Осадчий // Фінанси України. – 2009. – №11. – С. 35-46.
101. Основні показники діяльності банків України: [Електронний ресурс]- Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Dynamics.
102. Приватбанк "впустив" іноземний капітал : [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=162&menu=119
103. Слобода Л.Я. Класифікація ризиків зростання іноземного капіталу у банківській системі України / Л.Я. Слобода, Ю.В. Банах // Вісник Української академії банківської справи. – 2008. – №1 (24). – С. 99–104.
104. Васькович І.М. Забезпечення фінансової стійкості банків України в умовах ринку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / І. М. Васькович. – НАН України, Ін-т регіон. дослідж. – Львів, 2006. – 19 [1] с.
105. Дзюблюк О.В. Фінансова стійкість банків як основа ефективного функціонування кредитної системи: монографія / О.В. Дзюблюк, Р.В. Михайлюк. – Тернопіль, 2009. – 257с.
106. Довгань Ж.М. Фінансова стійкість банківської системи України: проблеми оцінки та забезпечення: монографія/ Ж. М. Довгань. - Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2012. - 450 с.
107. Живалов В.Н. Повышение устойчивости функционирования коммерческих банков : автореф. дис. на соискание науч. степ. канд. экон. Наук : спец. 08.00.01 – «Финансы, денежное обращение, кредит» / В.Н. Живалов; Финансовая академия. – М. : 1997. – 21[1] с.
108. Ключко Л.А. Фінансова стійкість комерційного банку, методи її оцінки та зміцнення : автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / Л.А. Ключко. – Науково–дослідний фінансовий ін–т при Міністерстві фінансів України. – Київ : 2002. – 21[1] с.

109. Кочетков В.М. Організація управління фінансовою стійкістю банку в ринкових умовах : монографія / В.М. Кочетков. – К. : Вид-во Європ. Університету, 2003. – 300 с.
110. Масленчиков Ю.С. Системное и ситуационное управление банковской деятельностью / Ю.С. Масленчиков, Ю.Н. Тронин // Бизнес и банки. – 1998. – №3. – С.1–3.
111. Микитчик І.І. Порівняльний аналіз методик рейтингової діяльності банків / І.І. Микитчик // Регіональна економіка. – 2007. – №3. – С. 167–173.
112. Пантелєєв О. Фінансова стійкість комерційного банку: проблеми регулювання / О. Пантелєєв, С. Халява // Банківська справа. – 1996. – №1. – С. 32–35.
113. Фетисов Г.Г. Методологические основы формирования устойчивости банковской системы / Г.Г. Фетисов // Финансы и кредит. – 2002. – 15 (105). – С. 2–13.
114. Шелудько Н. До визначення фінансової стійкості комерційного банку / Н. Шелудько // Вісник Національного банку України. – 2000. – № 3. – с. 40–44.
115. Овчинникова О.П. Основные направления обеспечения динамической устойчивости банковской системы / О.П. Овчинникова, А.Ю. Бец // Финансы и кредит. – 2006. – №22. – С. 2–11.
116. Міщенко А. П. Стратегічне управління: підручник [Електроний ресурс] / А. Міщенко // Режим доступу: http://pidruchniki.ws/00000000/marketing/strategichne_upravlinnya_-mischenkoap
117. Шифрин М. Б. Концептуальні положення стратегічного менеджменту: підручник [Електроний ресурс] / М. Б. Шифрин // Режим доступу: <http://www.iworld.ru/attachment.php?barcode=978546900970&at=exc&n=0>.
118. Шершньова З. Є. Стратегічне управління: підручник [Електроний ресурс] / З. Є. Шершньова // Режим доступу: <http://studentbooks.com.ua/content/view/633/42/1/0/>
119. Коваленко В.В. Банківський нагляд : навч. посіб. / В.В. Коваленко. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 262 с.
120. Плисецкий Д. Система мониторинга финансового сектора экономики / Д. Плисецкий // Банковское дело. – 2004. – №9. – С. 6–10.

121. Шумило І. Теоретичні і практичні аспекти аналізу стану фінансової системи економіки / І. Шумило, В. Міщенко, Р. Лисенко // Вісник Національного банку України. – 2006. – №3. – С. 1-6.
122. Ходачник Г.Е. Зарубежный опыт диагностики кризисного состояния в банковской сфере / Г.Е. Ходачник // Менеджмент в России и за рубежом: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cfin.ru/press/management/2001-4/07/>.
123. Шеремет А.Д. Финансовый анализ в коммерческом банке / А.Д. Шеремет, Г.Н. Щербакова. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 256 с.
124. Погостинская Н.Н. Системный анализ финансовой отчетности/ Н.Н. Погостинская, Ю.А. Погостинский. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 96 с.
125. Примостка Л. Методика аналізу фінансової стійкості банку за допомогою динамічного нормативу / Л. Примостка // Вісник Національного банку України. – 2002. – №10. – С. 40–44.
126. Мертенс О. Ефективність банківської системи України / О. Мертенс, Дж. Урга // Банківська справа. – 1999. – №6. – С. 29–36.
127. Уткин О.Б. Применение высоких технологий для анализа эффективности банков / О.Б. Уткин // Деньги и кредит. – 2001. – №8. – С. 26–29.
128. Котенков В. Устойчивое развитие банков России / В. Котенков, Б. Сазыкин // Бюллетень финансовой информации. – 2000. – №2. – С. 49–56.
129. Науменкова С.В. Нові тенденції в механізмі регулювання фінансового сектору / С.В. Науменкова // Вісник Національного банку України. – 2011. - №12.- С.4-11.
130. Коваленко В.В. Концептуальні засади макропруденційного нагляду та регулювання банківської діяльності / В.В. Коваленко, Б.А. Дадашев // Ефективна економіка. – 2012. - №4. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1074>.

Розділ 4

1. Банківська енциклопедія [А. М. Мороз, М.І. Савлук та ін.] за ред. Мороза А.М. - К.: Ельтон, 1993, 328 с.
2. Гроші та кредит: підручник [Б.С. Івасів, М.І. Савлук, В.А. Ющенко] за ред. Івасіва Б.С. - Тернопіль, Карт-бланш, 2000. - 510 с.
3. Гроші та кредит: підручник, четверте видання [М.І. Савлук, А.М. Мороз, І.М. Лазепко та інші] за заг. ред. Савлука М.І. - К.: КНЕУ, 2001. - 602 с.
4. Гроші, банки та кредит: у схемах і коментарях: навчальний посібник [Б.Л. Луців, Т. С. Смовженко, Г. Г. Голуб] за ред. Луціва Б. Л. - Тернопіль: Карт-бланш, 2000. - 225 с.
5. Иванов В.М.- Деньги и кредит: учебное пособие / В.М. Иванов - К.: МАУП, 1999. - 230 с.
6. Рябініна Л.М. – Теорія та практика кредитних відносин в Україні / Л. М. Рябініна // Вісник НБУ. – 2002. - № 1. – С. 26-32.
7. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : закон України, затверджений Верховною Радою України від 7 грудня 2000 року № 2121-III. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2121-14/page5>.
8. Про оподаткування прибутку підприємств [Електронний ресурс] : закон України, затверджений Верховною Радою України від від 28.12.1994 № 334/94-ВР. – Режим доступу:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/334/94-%D0%B2%D1%80>.
9. Рябініна Л. Н. - Деньги и кредит: учебное пособие / Л.Н. Рябініна. – К.: ЦУЛ, 2008. - 602 с.
10. Основы банковского дела [А.Н. Мороз и др.] под ред. Мороза А. Н. - К.: Либра, 1994.- 330 с.
11. Вовчак О. Д. Кредит і банківська справа: підручник / О.Д. Вовчак, Н.М. Рушинин, Т.Я. Андрейків. - К.: Знання, 2008, 564 с.
12. Гроші та кредит: підручник [М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та інші] за заг. ред. Савлука М.І. - К.: КНЕУ, 2006. - 742 с.

13. Долан Э. Дж., Кэмпбелл К. Д., Кэмпбелл Р. Дж. - Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Дж Э. Долан, К.Д. Кэмпбелл, Дж Р. Кэмпбел. – М. – Л.: Профико, 1991, 448 с.
14. Міщенко В. Ліквідність банківської системи: економічна сутність, структура й методологічний підхід до аналізу / В.Міщенко, А.Сомик / Стаття 1 // Вісник НБУ, 2008. - № 11. - С. 6-9.
15. Роуз Питер С. Банковский менеджмент / Роуз Питер С. [пер. с англ.].– М. : Дело, 1995. – 768 с.
16. Усоскин В. М. Современный коммерческий банк: управление и операции: учебник / В.М. Усоскин - М.: АО «ВСЕ ДЛЯ ВАС», 1993, 320 с.
17. Класифікація інституціональних секторів економіки (KICE) України [Електронний ресурс] : класифікація, затверджена наказом Державного комітету статистики України від 18.05.2005 №96. – Режим доступу: <http://uazakon.com/document/fpart48/idx48677.htm>.
18. Бюлетень Національного банку України. – 2012. – № 3. - 192 с.
19. Миллер Р. Л., Ван-Хуз Д. Д. - Современные деньги и банковское дело: учебник / Р.Л. Миллер, Д.Д. Ван-Хуз// пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2000. - 824 с.
20. Вожжов А. Використання змінної частини поточних пасивів банків як інвестиційних ресурсів / А. Вожжов // Вісник НБУ. – 2003. - № 12. - С. 18-21.
21. Банківські операції: Підручник / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза. - 2-ге вид., випр. і доп. - К.: КНЕУ, 2002. - 476 с.
22. Васюренко О. В. Банківські операції: Навч. посіб. - 5-те вид., перероб. і доп. - К.: "Знання", 2006. - 311 с.
23. Финансы: учебник [В. М. Родионова , Ю. А.. Вавилов, Л. И. Гончаренко и др.] под ред. Родионовой В. М. - М.: Финансы и статистика, 1994.- 430с.
24. Финансы: учебное пособие / под ред. Ковалевой А. М. - М.: Финансы и статистика, 1998.- 128с.
25. Банковское дело: учебник [О. И. Лаврушин., О. Н. Афанасьева, С. Л. Корниенко] под ред. Лаврушина О. И. – М.: Банковский и биржевой научно-консультационный центр, 1998. - 574 с.

26. Банковское дело: учебник [В. И. Колесников, Л. П. Кроливецкая, Н.Г. Александрова, Г.Н. Белоглазова и др.] под ред. Колесникова В. И. и Кроливецкой Л. П. – М.: Финансы и статистика, 1996. - 480 с.
27. Брегель Е. Я. - Денежное обращение и кредит капиталистических стран: ученик / Е.Я. Бергель. - М.: Финансы, 1973. - 376 с.
28. Ковбасюк М. Р. Економічний аналіз діяльності комерційних банків і підприємств: навчальний посібник / М.Р. Ковбасюк. - К.: Скарби, 2001. - 334 с.
29. Батракова Л. Г. Экономический анализ деятельности коммерческого банка: учебное пособие / Л.Г. Батракова. – М.: Логос, 1998. -344 с.
30. Енциклопедія банківської справи України / редкол.: В. С. Стельмах (голова) та інші. - К.: Молодь, Ін Юрі, 2001. - 679 с.
31. Ожегов С. И. Словарь русского языка. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1961. – 900 с.
32. Панова Г. С. Анализ финансового состояния коммерческого банка / Г. С. Панова. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 272 с.
33. Про регулювання НБУ ліквідності банків України [Електронний ресурс]: положення, затверджене постановою правління Національного банку України від 30.04.2009 № 259. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0410-09>.
34. Дзюблюк О. В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки: монографія / О. В. Дзюблюк. - К.: Поліграфкнига, 2000. – 511 с.
35. Михайлюк Р.В. - Ліквідність та прибутковість - фактори зміцнення фінансової стійкості комерційного банку / Р.В. Михайлюк // Вісник соціально-економічних досліджень. Збірник наукових праць ОДЕУ, 2006, вип. 24. - С. 135-139.
36. Коммерческие банки / Э. Рид, Л. Коттер, Э. Гилл, Г. Смит [пер. с англ. под ред. В.М. Усоскина.] – М.: Прогресс, 1983. – 501 с.
37. Стельмах В.С. Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду / В.С.Стельмах, В.І.Міщенко: Науково-аналітичні матеріали. Вип. 11. – К.: Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2008. – 286 с.

38. Кузнєцова Л. В. Сутність банківської ліквідності в умовах ринкової економіки / Л. В. Кузнєцова // Вісник соціально-економічних досліджень, Збірник наукових праць ОДЕУ. - 2005. - № 20. – С. 147-151.
39. Ющенко В. Деньги: развитие спроса и предложения в Украине / В. Ющенко, В. Лисицкий - К.: Скарбы, 2000. – 336 с.
40. Про Національний банк України [Електронний ресурс] : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
41. Центральный банк и денежно-кредитная политика: учебник / кол. авт. А. Н. Мороз, М. Ф. Пуховкина, М. И. Савлук и др.: Под общей ред. дэн, проф. А. Н. Мороза и кэн. М. Ф. Пуховкиной. – К.: «Издательство ТрансКонтинент», 2007. – 612 с.
42. Базилевич В. Макроекономіка: Підручник [В. Базилевич, К. Базилевич, Л. Баластрик] за ред. Базилевича В.Д. – К.: Знання. - 2008. – 743 с.
43. Банківські операції: Підручник /за ред. О.В.Дзюблюка. – М.: Економічна думка, 2009.– 696 с.
44. Міщенко В. І. Центральні банки: організаційно-правові засади / В. І. Міщенко, В. Л. Кротюк. – К.: Знання, 2004. – 372 с.
45. Фіскально-бюджетна та грошово-кредитна політика України: проблеми та шляхи посилення взаємозв'язку: Монографія / [А. І. Даниленко, А. А. Гриценко, В. В. Зимовець та ін.]; за ред. члена-кор. НАНУ А. І. Даниленка. – К.: Ін-т екон. та прогноз. НАН України, 2010 – 456 с.
46. Савлук М.І. Гроші та кредит: Підручник / М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ін. – К.: Либідь, 1992. – 331 с.
47. Деньги, кредит, банки. Учебник // Кол. авторов под. ред. О. И. Лаврушина. - М.: КНОРУС, 2007. - 560 с.
48. Ермасова Н.Г. «Деньги, кредит, банки»: Учебное пособие для вузов. - М.: Издательство "Экзамен", 2006. - 115 с.
49. Зміни до Закону України «Про банки і банківську діяльність»: постанова Національного банку України від 24 липня 2009 року №1617 – VI. [Електронний ресурс]/ Офіційний сайт ВР України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

50. Зміни до Постанови N 375 «Положення про порядок створення і державну реєстрацію банків, відкриття їх філіали, представництв, відділень" від 26 квітня 2011 року [Електронний ресурс] / Офіційний сайт ВР України. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
51. Джонс Э. Деловые финансы: Пер. С англ..- М.: “Олимп-Бизнес”, 1998.- 523с.
52. Коласс Б. Управление финансовой деятельностью предприятия. Проблемы, концепции и методы: Учеб. пособие / Пер. с франц. Под ред. проф. Я. В. Соколова. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. – 576 с.
53. Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. – 2-е изд., перераб. И доп. -М.:Финансы и статистика, 1998. – 512 с.
54. Рындин А.Г. Организация финансового менеджмента на предприятии / А.Г. Рындин, Г.А. Шамаев. М.: Русская деловая литература, 1997. - 350 с.
55. Ван Хорн Дж.К. Основы управления финансами. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 800 с.
56. Сорокина Е. М. Анализ денежных потоков предприятия: теория и практика в условиях реформирования российской экономики. - М.: Финансы и статистика, 2003. – 176 с.
57. Бланк И. А. Управление денежными потоками. - К.: Ника-Центр, 2002. – 736 с.
58. Алексеєнко Л.М. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок (українсько-англійсько-російський тлумачний словник) / Л.М. Алексеєнко, В.М. Олексієнко, А.І. Юркевич. – К.: Видавничий будинок „Максимум”; Тернопіль: „Економічна думка”, 2000. – 592 с.
59. Лахтіонова Л. А. Фінансовий аналіз суб'єктів господарювання: Монографія / Л.А. Лахтіонова. – К.: КНЕУ, 2001. – 387 с
60. Маслов В.К. Планування фінансової діяльності банку: автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит».
61. Кириченко О.А Банківський менеджмент: Навчальний посібник / О.А. Кириченко - 3-е видання - К: Знання - Прес 2007,- 438с.

62. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент у банку: Підручник - 2-ге видання - К:КНЕУ, 2004-468с.
63. Монетарний огляд [Електронний ресурс]: Рада Національного банку України Генеральний департамент грошово-кредитної політики , П квартал 2012 р. Режим доступу: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58037.
64. Банківська система України [Текст] : монографія / В. В. Коваленко, О. Г. Коренєва, К. Ф. Черкашина, О. В. Крухмаль. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. – 187 с.
65. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / За ред. В.С. Стельмаха. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. – 404 с.
66. Про порядок формування обов’язкових резервів для банків України [Електронний ресурс] : положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 16.04.2006 №389. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
67. Про процентну політику Національного банку України [Електронний ресурс] : положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 18.08.2004 №389. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
68. Основні засади грошово-кредитної політики на 2012 рік [Електронний ресурс]: Національний банк України, Режим доступу : <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=114668>.

Розділ 5

1. Беляева И.Ю. Цены и ценообразование: учебное пособие [для студ. вузов] / И.Ю. Беляева, О.В. Панина. Электронное издание. – Финансовая академия при Правительстве РФ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.fa.ru/pubs/books/pricebook/main/price>
2. Белявцев М.І. Маркетингова цінова політика: навч. посібн. / М.І. Белявцев, І. В. Петренко, І. В. Прозорова. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 332 с.

3. Тормоса Ю. Г. Ціни та цінова політика: навч. посібн. [для студ. вищ. навч. закл.] / Ю. Г. Тормоса. – К.: КНЕУ, 2001. – 122 с.
4. Уткин Э. А. Цены. Ценообразование. Ценовая политика: учебник [для студ. вузов] / Э. А. Уткин – М.: «Тандем», ЭКМОС, 1999. – 224с.
5. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / [Грязнова А. Г., Пансков В. Г., Родионова В.М. и др.]; под общ. ред. А.Г. Грязновой. – М: Финансы и статистика, 2002. – 1168 с.
6. Цены и ценообразование: учебник для вузов / [Васильева Е. К., Ведерникова Н. И., Есипов В. Е. и др.]; под. ред. В.Е. Есипова. – [5-е изд.]. – Спб.: Питер, 2008. – 480 с.: ил. – (Серия «Учебник для вузов»).
7. Цены и ценообразование: учебник [для студ. вузов] / [О. М. Маркова, В.Е. Новиков, И.К. Салимжанов, О.В. Португалова]; под. ред. И.К. Салимжанова. – М.: ЗАО «Финстатинформ», 2001. – 304 с.
8. Кузнєцова Л. В. Ціноутворення в банківській справі: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л. В. Кузнєцова, Л. В. Жердецька – Одеса: Атлант, 2008. – 320 с.
9. Дойль П. Маркетинг, ориентированный на стоимость. / Пер. с англ. под ред. Ю. Н. Каптуревского. – Спб: Питер, 2001 – 480 с.
10. Процеси ціноутворення у фінансовій діяльності банку: монографія / [Кузнєцова Л. В., Няньчук Н. Ю., Жердецька Л. В. та інші.]; за ред. Кузнєцової Л. В. – Одеса: Видавництво „Атлант”, 2008. – 372 с.
11. Зеленьак Л. В. Чинники, що визначають розмір банківського відсотку / Лілія Зеленьак // Вісник соціально-економічних досліджень. Вип. 18/Одес.держ.екон.ун-т. – Одеса: ОДЕУ, 2004. – С. 119-124
12. Бердина Е. С. Основні положення й елементи клієнтоорієнтованої стратегії банку / Е. С. Бердина // Финансы и кредит. – 2007. – № 15. – С. 13–16.
13. Власенко М. С. Про роботу банку з клієнтами / М. С. Власенко // Гроші та кредит. – 2007. – № 12. – С. 47–50.
14. Чижов Н.А. Клиентские технологии. – М.: Экзамен, 2002. – 352 с.

15. Никонова И. А.. Стратегия и стоимость коммерческого банка / И.А. Никонова, Р. Н. Шамгунов. – М.: «Альпина Бизнес Букс», 2004. – 304 с.
16. Дурович А.П. Маркетинг в туризме. Учебное пособие. - Минск: Новое знание, 2003. - 496 с.
17. Гаркавенко ВТ. Маркетинг [Текст] / В.Г. Гаркавенко. К.: Лібра, 1998.
18. Липсиц И.В. Маркетинговые стратегии для российских компаний: учеб. Пособие / И. В. Липсиц, Е.А. Вигдорчик; Гос. Ун-т. – Высшая школа экономики. – М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2006 – 183 с.
19. Желтякова И.А., Маховикова Г.А., Пузыня Н.Ю. Цены и ценообразование. Краткий курс / Учебное пособие / И.А. Желтякова, Г.А. Маховика, Н.Ю. Пузыня.- СПб: Издательство Питер, 1999. - 112с.
20. Дейли Дж. Эффективное ценообразование – основа конкурентного преимущества: Пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2004. – 304 с.
21. Р. Дж Долан. Г. Саймон / Эффективное ценообразование / Долан Р. Дж. Саймон Г. – Москва: Издательство «Экзамен», 2005. – 416 с.
22. Зеленьяк Л. В. Теоретичні основи трансфертного ціноутворення в комерційному банку / Лілія Зеленьяк // матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. [«Розвиток фінансово-кредитних відносин в Україні»] (Київ, 27 лютого 2004 р.) – Київ, 2004. – С. 58-60
23. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : закон України, затверджений Верховною Радою України від 7 грудня 2000 року № 2121-III. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2121-14/page5>.
24. Про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями [Електронний ресурс] : положення, затверджена Постановою Правління Національного Банку України від 25.01.2012 № 23. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-polozhennja-pro-porjadok-ormuvannja-ta-v-doc89633.html>.

25. Мещеряков А. А. Організація діяльності комерційного банку. Навчальний посібник / А.А. Мещеряков. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 608 с.
26. Мещеряков А. А. Фінансовий менеджмент у банках: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / А. А. Мещеряков, Л.В.Лисяк.– К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 208.
27. Кассель Г. Инфляция и валютный курс: экономика: идеи и портеры/ Г. Кассель. – М.: «Эльф пресс», 1995. – 104с.
28. Новожилов В.В. Экономика / В.В. Новожилов. – М.: Наука, 1972. – 436с.
29. Василик О.Д. Фінансова стабілізація як фактор економічного зростання / О.Д. Василик, К.В. Павлюк // Фінанси України. – 1998. - №12. – С.
30. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг [Електронний ресурс] : закон України, затверджений Верховною Радою України від 12.07.2001 № 2664-III. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>.
31. Руководство по кредитному менеджменту : пер. с англ / под ред. Б. Эдвардса. – М.: ИНФРА, 1996. – 464с.
32. Молчанов С.С. Методы определения себестоимости банковских услуг и повышения эффективности затратами банка / С.С. Молчанов // Финансовый менеджмент. – 2006. - №4. – С. 45-59.
33. Синки Дж. мл. Управление финансами в коммерческих банках : пер. с англ / Дж. Синки мл. ; под ред. Р. Я. Левиты, Б. С. Пинскера. - 4-е перераб. изд.;. – М.: Экономика, 1991. – С. 360.
34. Роуз Питер С. Банковский менеджмент : пер. с англ / Роуз Питер С. – М. : Дело, 1995. – 768 с.
35. Хелферт Э. Техника финансового анализа : пер. с англ / под ред. Л.П. Белых. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 663с.
36. Васюренко О.В. Банківський менеджмент : навч. посібник / О.В. Васюренко. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 320с.
37. Вітлінський В.В. Аналіз, оцінка і моделювання економічного ризику / В.В. Вітлінський. – К.: ДЕМІУР, 1996. – 212с.

38. Волошин И. Метод оценки резервов средств на корсчете для своевременного выполнения платежных требований клиентов И. Волошин // Финансовые риски. – 1998. - №3. – С.79-80.
39. Кіндратська Л. Управлінський облік та контролінг у системі управління банку / Л. Кіндратська // Віник Національного банку України. – 2001. - №8. – С. 20-24.
40. Примостка Л. Управління активами і пасивами комерційного банку / Л. Примостка // Віник Національного банку України. – 2001. - №2. – С. 39-43.
41. Плеханов Ю. О некоторых факторах ценообразования на рынке банковских услуг / Ю. Плеханов // Банковское дело. – 2007. - № 6. – С. 83-87.
42. Про процентну політику Національного банку України [Електронний ресурс] : положення затверджене постановою Правління Національного банку України від 18.08.2004р. № 389. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. – Вся база «Загальне законодавство»
43. Банківська система України : монографія / В.В. Коваленко, О.Г. Коренєва, К.Ф. Черкащина, О.В. Крохмаль. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 187с.
44. Грошово-кредитна політика в Україні / за ред. В.І. Міщенко [В.С. Стельмах, А.О. Єпіфанов, Н.І. Гебенік, В.І. Міщенко]. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – 421с.
45. Статистичний бюлетень (електронна версія) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=71195.
46. Маршалл А. Принципы экономической науки: В 3 т. Т. 2/ А. Маршалл. - М.: Прогресс: Универс, 1993. - 310 с. - (Экономическая мысль Запада).
47. Коваленко В. В. Центральний банк і грошово-кредитна політика : навч. посіб. / В.В. Коваленко. - УАБС НБУ- К. : Знання України, 2006. - 332 с.
48. Про порядок формування обов'язкових резервів для банків України [Електронний ресурс] : положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 16.04.2006 №389. – Режим доступу : <http://>

- [www. zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi](http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi). – Вся база «Загальне законодавство»
49. Пересада А. А. Інвестиційне кредитування: Навч. посібник. / А.А.Пересада, Т.В. - К.: КНЕУ, 2002. - 271 с. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://fingal.com.ua/content/view/563/87/1/4/>.
 50. Никулин А.Г. Проблематика правового регулирования банковской тайны / А.Г. Никулин // Деньги и кредит. – 1998. - №. 7. – С.69-72.
 51. Сало І.В. Фінансовий менеджмент в банку : Навчальний посібник / І.В. Сало, О.А. Криклій. - Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. – 314с.
 52. Бувеч С.Ю. Анализ финансовых результатов банковской деятельности: уч. пособие / Станислав Бувеч, Олег Королёв. – М.: КНОРУС, 2004. – 160 с.
 53. Смирнов А.В. Управление ресурсами и финансово-аналитическая работа в коммерческом банке А.В. Смирнов. – М.: Издательская группа «БЦД пресс». – 2002 г. – 176с.
 54. Грядовая О.В. Об определении внутренней стоимости банковских операций / О.В. Грядовая // Деньги и кредит. - 1997. - №11. – С.55-60.
 55. Маркетинг: бакалаврський курс: Навч.посібник / за ред. д.е.н., проф. С.М. Ілляшенка, - Суми: ВДТ “Університетська книга”. – 2004. – 976 с.
 56. Офіційні сайти банків: <http://www.aval.ua>,
<http://www.ukrsibbank.com>,
<http://www.eximbank.com.ua>,<http://www.privatbank.ua>,
<http://www.pib.com.ua/>,<http://www.ukrsotsbank.com>,
<http://www.oschadbank.com.ua>, <http://www.alfabank.com.ua/>.
<http://www.otpbank.com.ua>,<http://www.vtb.com.ua>,
 57. Правила надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту [Електронний ресурс]: затверджені постановою Правління Національного банку України від 10.05.2007 № 168. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0541-07>.
 58. Hovart, J (1970). Suggestion for a Comprehensive Measure of Concentration, Southern Economic Journal 36, p. 446-452.

59. Котлер Ф. Основы маркетинга: Пер. с англ. – М.: Бизнес-книга; ИМА-Кросс. Плюс, 1995. – 702 с.
60. Tull, Donald S. Marketing Research. Measurement and Method: A Text with Cases, 3-rd edition / D.S. Tull. – New York: MacMillan, 1984. – 794 p.
61. Завадська Д.В. Маркетинг у банку: теорія та методологія / [Д.В. Завадська, Л.В. Жердецька, Л.В. Кузнєцова]. – Одеса: Видавництво „Атлант”, 2010. – 717 с
62. Котлер Ф. Основы маркетинга / пер. с англ. 2-е европ. изд. / Ф. Котлер, Г. Арстронг, Дж. Сондерс, В. Вонг. -М.; СПб.; Киев: Изда-тельский дом «Вильямс», 2001.
63. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент / Ф. Котлер– СПб.: Питер-Ком, 1998. – 896 с.
64. Романенко Л.Ф. Банківський маркетинг: Підручник / Л.Ф. Романенко – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 344 с.
65. Гельвановский М. Конкурентоспособность в микро-, мезо- и макроуровневом измерениях / М. Гельвановский, В. Жуковская, И. Трофимова // Российский экономический журнал. -1998. - № 3. – С. 67-77.
66. Завьялов П. С. Проблемы международной конкурентоспособности товаропроизводителей / П.С. Завьялов // Маркетинг. 1996. - № 2.- С.21-32.
67. Качалина Л. Н. Конкурентоспособный менеджмент / Л.Н. Качалина. - М. : ЭКСМО, 2006. – 464 с.
68. OECD: technology, productivity and job creation. Paris, 1996. [Electronic of resource]. it is access Mode: <http://www.google.ru/#hl=ru&newwindow=1&scient=>.
69. Портер М. Конкуренция : пер. с англ. / М. Портер. - М.: Вильямс, 2005. – 680 с.
70. Конкурентоспособность // Википедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://ru.wikipedia.org>
71. Дубовик О.В. Маркетинг у банку: Навчальний посібник / [О.В. Дубовик, С.М. Бойко, М.А. Влзнюк, Т.Д. Гирченко]– 2-ге вид. – К.: Алеута, 2007. – 275 с.
72. Фатхудинов Р.А. Стратегический менеджмент: учебник / Р.А. Фатхундинов.- М.: Дело, 2002.-447 с.
73. Философский словарь: основан Г. Шмидтом / под ред. Г.Шишкоффа; общ. ред. В. А. Малинина; пер. с нем. – Изд. 22-е, новое, переработ. – М.: Республика, 2003. – 575 с.

74. Дафт Р. Менеджмент / Ричард Л. Дафт; пер. с англ. – Изд. 6-е. – СПб.: Питер, 2007. – 864 с.
75. Примостка Л. О. Фінансовий менеджмент у банку: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Людмила Олександрівна Примостка. — Вид. 2-ге, доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2004. – 468 с.
76. Гиляровская Л. Т. Комплексный анализ финансово-экономических результатов деятельности банка и его филиалов / Л. Т. Гиляровская, С. Н. Паневина. – М.–С-Пб.: Питер, 2003. – 240 с.
77. Управление современной компанией: учеб. [для студ. высш. учеб. завед.] / под ред. проф.Б. Мильнера и проф. Ф. Лииса. – М.: Инфра-М, 2001. – 586 с.
78. Колот А. М. Мотивація персоналу: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Анатолій Михайлович Колот. – К.: КНЕУ, 2002 – 345 с.
79. Банківський менеджмент: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]/за ред.О.А.Кириченка, В.І.Міщенко. – К.: Знання, 2005. – 831 с.
80. Васюренко О.В. Персонал банку в умовах конкурентного середовища: мотивація та стимулювання /О.В.Васюренко// Вісник Університету банківської справи Національного банку України: зб. наук. праць / Університет банківської справи НБУ. – К., 2008. – Вип. 1. – С. 127–132.

Розділ 6

1. MartinezDeLunaInternationalSurveyofIntegratedFinancialSectorSupervision, WorldBankPolicyResearchWorking Paper 3096. – Washington, 2003.
2. Котковський В.С. Банківський нагляд: Навч. посібник / [В.С. Котковський, С.І. Головка, О.В. Неізнана, К.В. Мастоян]. – Львів: «Магнолія 2006», 2011. – 314 с.
3. Банківський нагляд: підручник / [О.І. Скаско, Т.С. Смовженко, М.П. Могильницька та ін.]; за заг. ред. д-ра екон. наук., проф. Т.С. Смовженко. – К.: УБС НБУ, 2011. – 432 с.
4. Коваленко В. В. Банківський нагляд : навч. посібник / В. В. Коваленко. - Суми : УАБС НБУ, 2007. - 262 с.

5. Masciandro D. Financial Governance of banking supervision / D. Masciandro, M. Nieto, H. Prast. – Madrid: Bank of Spain, 2007. – 32 p.
6. Abrams R. Issues in Unification of Financial Sector Supervision / R. Abrams, M. Taylor // IMF Working Paper №213. – Washington: IMF, 2000. – 33 p.
7. Arnone M. Banking Supervision: Quality and Governance / M. Arnone, S. Darbar // Working Paper № 82. - Washington: IMF, 2007. – 32 p.
8. Stevens E. Evolution in Banking Supervision / Research Paper. – Frankfurt: ECB, 2006. – 18 p.
9. Коваленко В. В. Макроекономічна складова банківського регулювання та нагляду / В. В. Коваленко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». – Дніпропетровськ. - 2012. – № 10/1. – Т. 20, Вип. 6/2. – С. 85–93.
10. Коваленко В. В. Антикризове управління в забезпеченні фінансової стійкості банківської системи : монографія / В. В. Коваленко, О. В. Крухмаль. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 198 с.
11. Systemic Risk: A Survey // ECB Working Paper №35. – Frankfurt: ECB, 2000. – 79 p.
12. Д'яконова, І. І. Методологічні засади розвитку банківського нагляду на базі системної організації банківської діяльності : дис. на здоб. наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.08 - гроші, фінанси і кредит / Ірина Іванівна Д'яконова ; Державний вищий навчальний заклад "Українська академія банківської справи Національного банку України". - Суми, 2008. - 395 с.
13. Recent development in supervisory structures in EU and acceding countries / ECB Report. – Frankfurt: ECB, 2006. – 18 p.
14. Науменкова С.В. Розвиток фінансового сектору України в умовах формування нової фінансової архітектури / С.В. Науменкова, С.В. Міщенко. – К.: Університет банківської справи НБУ, Центр наукових досліджень НБУ, 2009. – 384 с.
15. Консультації щодо підвищення ефективності регулювання та нагляду за фінансовим сектором в Україні. – Зелена книга. – Київ, 2010. – 28 с.
16. Брайан Стайеруолт Д. Единый надзор в финансовом секторе [Электронный ресурс]. – Центр микорфинансирования (МФЦ)

- для Центральной и Восточной Европы и стран СНГ. – Режим доступа: <http://www.mfc.org.pl>.
17. Чуб О.О. Концептуальні засади банківського нагляду в умовах глобалізації / О.О. Чуб // Фінанси України. – 2009. - №7. – С.47-53.
 18. Школьник І.О. Фінансовий ринок України в контексті розвитку світової фінансової системи: монографія / І.О. Школьник. – Суми: УАБС НБУ, 2007. – 98с.
 19. Комплексне порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України *asguis communateure* у сфері регулювання фінансових послуг в контексті фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. – Київ, 2009. – 157 с. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minjust.gov.ua/files/6_Financial_Service_20120516.pdf.
 20. Фінансове регулювання та нагляд після кризи: роль ФРС / Виступ Голови ФРС США Бенджаміна Бернанке (Ben S. Bernanke) на 54-1 економічній конференції Федерального резервного банку Бостона, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/bernanke20091023a.htm>.
 21. Барановський О. Регулювання і нагляд у банківській сфері: *quo vadis?* / О. Барановський // Вісник Національного банку України. – 2010. - №7.- С. 3- 10.
 22. Щодо розгляду проекту постанови Правління НБУ [Електронний ресурс]: постанова правління Національного банку України від 30.12.2004 №42-412/4010-13749. – Режим доступу: <http://www.licasoft.com.ua/index.php/component/lica/?href=0&view=text&base=1&id=230505&menu=342355>.
 23. Про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями [Електронний ресурс]: положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 25.01.2012 №23. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=106520>.
 24. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / пер. с англ. / В.С.Афанасьева. – М.: Эксмо, 2007. – (Серия: Антология экономической мысли). – 960с.

- 25.Рікардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное / пер. с англ. / предисл. П.Н. Клюкина. – М.: Эксмо, 2007. – 690с.
- 26.Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / М. Дж. Кейнс / Пер. с англ. проф. Н. Н. Любимова; под ред. д.э.н. проф.Л. П. Куракова. – М.: Геліос АРВ, 2002. – 352с.
- 27.Братко А.Г. Центральный банк в банковской системе России / А.Г. Братко. – М.:Спарк, 2001. – 335с.
- 28.Рустамов А. Херштаттский риск / А. Рустамов // Валютный спекулянт: журнал. –2003. – № 5 (43). – С. 24–27.
- 29.Тарасова О. Предпосылки возникновения и генезис консолидированного банковского надзора / О. Тарасова // Банковский вестник. – 2010. - № 6. С.49–56.
- 30.Базель II: проблеми та перспективи використання в національних банківських системах: монографія // за редакцією Єпіфанова А.О., Школьник І.О. [Єпіфанов А.О., Школьник І.О., Райхлінг П. та ін.]. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. – 261с.
- 31.Масленников В.В. Зарубежные банковские системы / В.В. Масленников // Научное издание: Москва: ТД «Еліт – 2000», 2001. – 390с. – ISBN 5-94126-006-7.
- 32.Вяткин В.Н. Базельский процесс: Базель-2 – управление банковскими рисками / В.Н. Вяткин, В.А. Гамза // - 2-е изд., дополн. – Экономика, Москва, 2007. – 187с.
- 33.Дані фінансової звітності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097.
- 34.History of the Basel Committee and its Membership // Bank for International Settlements [Electronic resource]. — 2012. — Mode of access : <http://www.bis.org/bcbs/history.htm>.
- 35.Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент у банку: Підручник / Л.О. Примостка. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2004. – 468с. – ISBN 978-5-282-02760-0.
- 36.Бородин А.Ю. Регулирование собственного капитала коммерческого банка: история развития и современные тенденции / А.Ю. Бородин // Молодой ученый, 2010. – № 6 (17). С.133–139.
- 37.International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards (published 1988, updated to 1998) // Bank for

- International Settlements [Electronic resource]. — 1998. — Mode of access : <http://www.bis.org/>.
38. Міщенко В.І. Особливості визначення та управління регулятивним капіталом / В.І. Міщенко, С.М. Подік // Вісник Національного банку України. — 2008. — № 3. — С.2–7.
39. Енциклопедичний довідник «Інструменти та установи фінансового ринку»: за ред. Феценка В.В. // ЗАТ «Українське агентство фінансового розвитку», Київ, 2007. — 504с.
40. Сімановський А.Ю. Достатність банківського капіталу: нові підходи і перспективи реалізації / А.Ю. Сімановський // Гроші та кредит. — 2000. — № 6. — С.20–26.
41. Директива 2006/48/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 14 червня 2006 року про започаткування та здійснення діяльності кредитних установ (виправлене видання) / Офіц. переклад Міністерства юстиції України // Офіційний вісник Європейського Союзу.
42. Директива 2006/49/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 14 червня 2006 року стосовно достатності капіталу інвестиційних компаній та кредитних установ (оновлене видання) / Офіц. переклад Міністерства юстиції України // Офіційний вісник Європейського Союзу.
43. Strengthening the resilience of the banking sector // Bank for International Settlements [Electronic resource]. — December 2009. — Mode of access : <http://www.bis.org>.
44. Кротюк В. Куценко О. Базель II: розрахунок мінімально необхідної величини капіталу згідно з Першою компонентою / В. Кротюк, О. Куценко // Вісник НБУ, 2006. — № 5. С.16–22.
45. Про Національний банк України [Електронний ресурс]: Закон України від 20.05.1999. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/679-14>.
46. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс]: Закон України, затверджений Верховною Радою України від 07.12.2000 № 2121-III — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/2121-14>.
47. Про економічні нормативи регулювання діяльності комерційних банків [Електронний ресурс] : Положення Національного банку України від 21.12.93 № 114. — Режим доступу: «Ліга Закон».

48. Про економічні нормативи регулювання діяльності комерційних банків [Електронний ресурс] : Положення Національного банку України від 30.06.95 № 167. – Режим доступу: «Ліга Закон».
49. Про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків [Електронний ресурс]: Інструкція Національного банку України № 10 від 30.12.96 № 343. – Режим доступу: «Ліга Закон».
50. Про порядок регулювання діяльності банків в Україні [Електронний ресурс]: Інструкція Національного банку України від 28.08.2001 № 368. – Режим доступу: «Ліга Закон».
51. Методика розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні [Електронний ресурс]: Постанова Національного банку України від 02.06.2009 № 315. – Режим доступу: «Ліга Закон».
52. Основні принципи ефективного банківського нагляду (Core principles for effective banking supervision) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=45216.
53. Лист Національного банку України від 30.12.2004 № 42-412/4010-13749 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: «Ліга Закон».
54. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України [Електронний ресурс]: Постанова Національного банку України від 06.08.2008 № 228. – Режим доступу: «Ліга Закон».
55. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності банків [Електронний ресурс]: Закон України від 15.02.2011 № 3024-VI. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
56. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807 &cat_id=36798.
57. Закон Додда-Фрэнка [Електронний ресурс]: Финансовая энциклопедия Smart lab. – Режим доступу: <http://smart-lab.ru/finansoviy-slovar/>.
58. Piet C. The of of term macroprudential: origins and evolution / C. Piet [Електронний ресурс]. – BIS Quarterly Review, march 2010. – Режим доступу: http://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt1003h.pdf.

59. International Monetary Fund. Financial institutions – Auditing. 2 – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.imf.org>.
60. Пацера М. Макропруденційний аналіз-важливий елемент фінансової стабільності / М. Пацера // Вісник Національного банку України. - 2011. - №3. - С. 41-42.
61. Зверяков М.І. Банківський капітал: вимоги Базеля III / М. І. Зверяков, В.В. Коваленко // Фінанси України. – 2011. - №6. - С. 13-23.
62. Каурова Н.Н. Макропруденціальне регулювання фінансових ринків / Н.Н. Каурова // Финансовый журнал. – 2012. - №1. – С. 6-18.
63. Ковалев М. Макропруденціальне регулювання – нова функція центробанків / М. Ковалев // Банковский вестник. – 2010. - №11. – 17-24.
64. Крилова В.В. Визначення ролі центрального банку в системі регулювання та нагляду за фінансовим сектором / В. В. Крилова, А. О. Крилова // Вісник Української академії банківської справи. - 2010. - № 2. - С. 27-33.
65. Міщенко В. Базель III: нові підходи до регулювання банківського сектору / В. Міщенко, А. Незнамова // Вісник Національного банку України. – 2011. - №1. – С. 4-9.
66. Науменкова С.В. Нові тенденції в механізмі регулювання фінансового сектору / С.В. Науменкова // Вісник Національного банку України. – 2011. - №12. - С. 4-11.
67. Самсонов М.І. Перспектив удосконалення банківського нагляду в Україні / М.І. Самонов // Фінанси, банки, інвестиції (науковий вісник). – 2011. - №4. – С. 89-92.
68. Швець Н. Теоретичні домінанти банківського нагляду / Н. Швець // Банківська справа. - 2010. - № 5. - С. 83-93.
69. Hirtle B. Macroprudential Supervision of Financial Institutions: Lessons from the SCAP / B. Hirtle, T. Schuermann, K. Stroh // Federal Reserve Bank of New York Staff Reports. - 2009. - №409. – 15 p. P.13.
70. Enhancing Financial Stability and Resilience: Macroprudential Policy, Tools, and Systems for the Future. - Group of Thirty, October, 2010. – 77p.
71. Конституція України [Електронний ресурс] від 28 червня 1996р. №254к/96–ВР. – Режим доступу :

- <http://search.ligazakon.ua/l--doc2.nsf/link1/Z960254K.html>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
72. Про державний бюджет на 2009 рік [Електронний ресурс]: Закон України, затверджений Верховною радою України від 26.12.2008 № 835-VI. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=835-17>.
73. Страховой портфель / отв. ред. Рубин Ю.Б., Солдаткин В.И. – М. : СОМИНТЭК, 1994. – 640 с.
74. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fg.org.ua/golovna.htm>.
75. Core principles for effective deposit insurance systems [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bis.org/publ/bcbs151.htm>.
76. Крилова В.В. Основні засади створення "брідж-банку" в Україні/ В. В. Крилова, М. В. Ніконова // Вісник Української академії банківської справи. - 2010. - № 1. - С. 95-102.
77. Європейський форум фондів гарантування вкладів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.efdi.net/>.
78. Directive 2009/14/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 2009 amending Directive 94/19/EC on deposit-guarantee schemes as regards the coverage level and the payout delay//OJ. L68. - 13.03.2009. - P. 3-7.
79. Ключевые принципы эффективных систем страхования депозитов [Электронный ресурс]. - 2009. - 25 с. - Режим доступа: <http://www.asv.org.ru/insurance/experience/show/?id=129799>.
80. Технічні деталі можливого підходу ЄС до реабілітації та врегулювання банків – режим доступу: http://ec.europa.eu/internal_market/consultations/docs/2011/crisis_management/consultation_paper_en.pdf.
81. Міжнародна асоціація фондів гарантування вкладів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iadi.org/>.
82. Базельський комітет з питань банківського нагляду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bis.org/publ/bcbs107.pdf>.
83. Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: a Revised Framework [Electronic resource] /

- Bank for International Settlements. – Regime of access : <http://www.bis.org/publ/bcbs107.pdf>.
84. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України [Електронний ресурс]: методичні рекомендації, схвалені Постановою Правління Національного банку України від 02.08.2004 № 361.- Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0361500-04>
85. Дебок Г. Анализ финансовых данных с помощью самоорганизующих карт : пер.с англ. / Г. Дебок, Т. Кохонен ; Нац. фонд подготовки кадров. – М. : АЛЬПИНА, 2001. – 317 с.
86. Огляд банківської системи за 2011 рік – результати діяльності, проблеми і перспективи. Висновки Українського кредитно-рейтингового агентства для Незалежної асоціації банків України». Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.nabu.com.ua/ukr/analytics/publications>.
87. Суверенний рейтинг України [Електронний ресурс] / Кредитні рейтинги / Офіційний сайт агентства Standard&Poor's. – Режим доступу : <http://www.standardandpoors.ru>.
88. Панфилова В. С. Финансовое и экономическое прогнозирование/ В. С. Панфилов. – М.: МАКС пресс, 2009. – 358с.
89. Бузгалин А. В. Анатомия кризиса: пределы рынка и капитала/ А. В. Бузгалин, А. Н. Колганов // Главная книга о кризисе. – М.: Яуза, 2009. – С. 9-46.
90. Козюк В. Посткризова глобальна монетарна нестабільність / В. Козюк // Журнал Європейської економіки. – 2011. - № 3. – С. 229-251.
91. Татаркин А. Об определении сущности процессов глобализации/ А. Татаркин, С. Бурьков // Мир перемен. – 2005.. – № 2. – С.15 -18.
92. Красавина Л. Н. Тенденции развития международных валютных отношений в условиях глобализации мировой экономики/Л. Н. Красавина // Деньги и кредит. – 2011. - № 11 – С. 13-21.
93. Хейфец Б.А. Глобальные дисбалансы и реформа мировой валютно-финансовой системы / Б. А. Хейфец // Деньги и кредит. – 2012. - № 7. – С. 48-56.

94. Романишин В. Центральний банк і грошово-кредитна політика: навч. посіб./ В. Романишин, Ю. Уманців. – К.: Атіка, 2005. – 480с.
95. Гринберг Р.С. Рациональное поведение государства / Р.С. Гринберг. – М.: ИСЭ Пресс. – 2003. – 244 с.
96. Про систему валютного регулювання і валютного контролю [Електронний ресурс]: декрет Кабінету Міністрів України, затверджений від 19.02.1993 № 15-93. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/15-93>.
97. Офіційний сайт Національного Банку України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
98. Офіційний сайт журналу «The Economist» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.economist.com

Розділ 7

1. Коваленко В.В. Стратегічне управління фінансовою стійкістю банківської системи: методологія і практика: Монографія/ В. В. Коваленко. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 228 с.
2. Schott, P. A. Reference Guide to Anti-Money Laundering and Combating the Financing of Terrorism. Second Edition and Supplement on Special Recommendation IX / Paul Allan Schott. – Washington : The World Bank, 2006. – Pp. 292. - ISBN 0-8213-6513-4.
3. Schneider, F. Shadow Economies All over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007 [The Electronic resource] / F. Schneider, A. Buehn, C. Montenegro. -Conditions of access : http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/LatestResearch2010/SHADOWECONOMIES_June8_2010_FinalVersion.pdf.
4. Corruption Perceptions Index 2011 [The Electronic resource]. - Conditions of access : <http://cpi.transparency.org/cpi2011/results>.
5. The 2011 Global Economic Crime Survey results [The Electronic resource]. -Conditions of access : <http://www.pwc.com/gx/en/economic-crime-survey/download-economic-crime-people-culture-controls.jhtml>.

6. Фінансове право України: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] /Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, Н. Ю. Пришва [та інші]. – К. : Правова єдність, 2009. – 395 с.
7. Савченко Л. А. Правові основи фінансового контролю : навч. посіб. /Л. А. Савченко – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 504 с.
8. Орлюк, О. П. Фінансове право. Академічний курс: підручник /О. П. Орлюк – К. : Юрінком Інтер, 2010.
9. Финансовое право: учебник / под. ред. Н. И. Химичевой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2002. – 733 с.
10. Клименко А. О. Організаційно-правові засади діяльності банків в системі заходів протидії легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом: дис.... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Клименко А. О. – К., 2004. – 220 с.
11. Берізко В. М. Щодо питання понятійного апарату «фінансовий моніторинг»/ В. М. Берізко // Право України. – 2006. – № 12. – С. 52–53.
12. Гаврилишин А. П. Щодо питання понятійного апарату «фінансовий моніторинг» А. П. Гаврилишин // Організаційно-правове забезпечення діяльності контролюючих та правоохоронних органів у сфері господарювання: проблеми сьогодення і перспективи розвитку: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. - Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2008. - 588 с.
13. Бірюков Г. М. Фінансовий моніторинг у протидії легалізації (відмиванню) коштів в Україні / Г. М. Бірюков, І. Г. Бірюкова // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2010. - № 1 (48). – С.182 – 187.
14. Литвин Ю. А. Фінансовий моніторинг як особлива форма державного фінансового контролю/ Ю. А. Литвин // Держава і право : збірник наукових праць. – Випуск 34. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – 686 с. – (Юридичні і політичні науки).
15. Криницький І. Є. Моніторинг як метод фінансового контролю [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://intkonf.org/kand-yurid-n-krinitskiy-ie-monitoring-yak-metod-finansovogo-kontrolyu/>

16. Кузнецова І. О. Моніторинг як складова процесу управління підприємством хлібопродуктів: теорія та методологія: монографія / І. О. Кузнецова. – О.: Друкарський дім, 2009. – 228 с.
17. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму [Електронний ресурс] : Закон України № 249-IV від 28.11.2002 р. Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1088.77.8&nobreak=1>.
18. Симов'ян С.В. Засоби протидії легалізації злочинних доходів у системі державного фінансового контролю / С.В. Симов'ян // Юридична наука. – 2011. - № 2. – С. 142-149.
19. Нагребельний В. П. Фінансове право України. Загальна частина: навч. посібн. / В. П. Нагребельний, В. Д. Чернадчук, В. В. Сухонос. – Суми : Університетська книга, 2005. – 213 с.
20. Калюга Є. В. Класифікація контролю та шляхи її вдосконалення / Є. В. Калюга // Фінансовий контроль. – 2002. – № 1. – С. 51.
21. Про здійснення банками фінансового моніторингу [Електронний ресурс] : Положення, затверджене Постановою Правління НБУ № 189 від 14.05.2003 р. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1030.360.6&nobreak=1>.
22. Концепція розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму на 2005-2010 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=3452.8&nobreak=6>.
23. Правовое регулирование государственного финансового контроля в зарубежных странах. Аналитический обзор и сборник нормативных документов. Лимская декларация руководящих принципов контроля / С.О. Шохин, В.И. Шлейников. – М., 1998. – С. 42-51.
24. Гацуленко Л. В. Державний фінансовий контроль: навч. посібн. / Л. В. Гацуленко, В. А. Дерій, М. М. Коцупатрій. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 424 с. – ISBN 978-966-364-877-4.
25. Буткевич С. А. Щодо вдосконалення системи первинного фінансового моніторингу (організаційно-правові аспекти) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnuvs/2009_44/VV-44/VV-44_24.pdf.
26. Куришко О.О. Принципи системи фінансового моніторингу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/handle/123456789/6433>
 27. Лучковська С. І. Фінансове право: навч. посібн. / С. І. Лучковська. – К. : КНТ, 2010. - 296 с. - ISBN: 978-966-373-579-5.
 28. Басова Ю.Ю. Контрольно-наглядова діяльність міліції громадської безпеки: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. -Х., 2006. – 125 с.
 29. Павліченко Є.В. Класифікація суб'єктів фінансового моніторингу [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/FP/2007-3/07pevsfm.pdf>
 30. Буткевич С. А. Організаційно-правові засади антилегалізаційної системи Туркменістану (порівняльно-правовий аспект) [Електронний ресурс] / С. А. Буткевич. - Режим доступу: <http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/FP/2009-4/05pevsfm.pdf>
 31. Буткевич С. А. Протидія фінансуванню тероризму та легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом (за матеріалами Киргизьської республіки) [Електронний ресурс] / С. А. Буткевич. - Режим доступу: <http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/FP/2009/7/08pevsfm.pdf>.
 32. Буткевич С. А. Досвід республіки Узбекистан по протидії легалізації доходів, одержаних від злочинної діяльності, та фінансуванню тероризму [Електронний ресурс] / С. А. Буткевич. - Режим доступу: <http://www.nbuu.gov.ua/e-jour/FA/2009/5/12pevsfm.pdf>.
 33. Мащенко Д. Армения: борьба с отмыванием денег и финансированием терроризма [Электронный ресурс] / Д. Мащенко. - Режим доступа: <http://www.nbrb.by/bv/narch/501/8.pdf>.
 34. Подразделения финансовой разведки. Обзор. - Вашингтон (округ Колумбия) : Международный Валютный Фонд, 2004. - xi + 161 стр. - ISBN 1-58906-364-3.
 35. Міжнародні стандарти : Стандарти FATF [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=180&lang=uk.

36. Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення (Рекомендації FATF) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=180&art_id=9871&lang=uk
37. Евразийская группа по противодействию легализации преступных доходов и финансированию терроризма (ЕАГ) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.eurasiangroup.org/ru>.
38. Міжнародні стандарти: Інші стандарти [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=536&lang=uk.
39. Козлова С. Опыт борьбы с отмыванием преступных доходов в мировой практике [Электронный ресурс] / С. Козлова. – Режим доступа : <http://www.bankir.ru/analytics/antilegal/404/29351>.
40. H.R. 2975 - Provide Appropriate Tools Required To Intercept and Obstruct Terrorism (PATRIOT) Act [The Electronic resource] / White House Website. – Conditions of access : <http://www.whitehouse.gov/omb/legislative/sap/107-1/HR2975-h.html>.
41. Мандибура В. О. «Тіньова» економіка України та напрямки законодавчої стратегії її обмеження/ В. О. Мандибура. – К. : Парлам. вид-во, 1998. – 95 с.
42. Боротьба з відмиванням коштів: правовий, організаційний та практичний аспекти / С.Г. Гуржій, О.Л. Копиленко, Я.В. Янушевич [та ін.] ; за ред. М.Я. Азарова. – К. : Парлам. вид-во, 2005. – 216 с.
43. Ющенко И. С. Анализ законодательства Российской Федерации, Республики Беларусь и Республики Украина в сфере противодействия легализации (отмывания) незаконных доходов : Автореф. дис.... канд. юрид. наук / И.С. Ющенко. - Тамбов, 2009. - 23 с.
44. Annual report on 2011 Activities in the Field of Combating Money Laundering and Terrorism Financing in the Republic of Armenia [The Electronic resource]. -Conditions of access : http://www.cba.am/Storage/EN/FDK/Annual%20Reports/fmc_annual_report_2011_eng.pdf.

45. Звіт державної служби фінансового моніторингу України за 2011 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=306&art_id=5211&lang=uk.
46. Improving Global AML/CFT Compliance: on-going process [The Electronic resource]. -Conditions of access : http://www.fatf-gafi.org/document/42/0,3746,en_32250379_32236992_48966698_1_1_1_1,00.html.
47. Про здійснення банками фінансового моніторингу [Електронний ресурс]: Положення, затверджене Постановою Правління НБУ № 189 від 14.05.2003 р. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0381-03>.
48. Про порядок організації та проведення перевірок з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму [Електронний ресурс] : Положення, затверджене Постановою Правління НБУ від 20.06.2011 р. № 197. – Режим доступу : http://www.uazakon.com/.../date.../pg_ibgjxr.htm.
49. Про застосування Національним банком України санкцій за порушення законодавства з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму [Електронний ресурс]: Положення, затверджене Постановою Правління НБУ від 15.06.2011 р. № 192. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0836-11>.

РОЗВИТОК БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ
В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ НОВОЇ АРХІТЕКТУРИ
ФІНАНСОВОГО РИНКУ

За редакцією професора В.В. Коваленко

Наукове видання

Підписано до друку 6.12.2012.Формат 60х84/16.

Ум. друк. арк.. 44,46

Папір офсетний. Друк на ризографі.

Тираж 300 прим. Замовлення №2331.

Друкарня «Атлант» ВОІ СОІУ

65029, м. Одеса, Ольгіївський узвіз, 8

Свідоцтво ДК №3564 від 31.08.2009

Тел.: 728-45-71

e-mail: ev_atlant@mail.ru